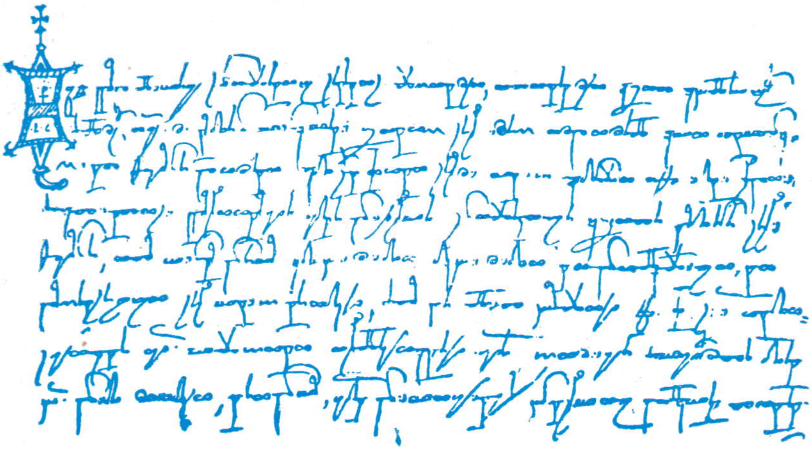
ERNEST RADETIĆ

ISTARSKI ZAPISI

Tko hoće da govori o Istri i da o njoj i njezinoj sudbini čak odlučuje, treba je najprije dobro upoznati.

ERNEST RADETIĆ

ISTARSKI ZAPISI

ZAGREB 1969

Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

ČITAOCU

Poticaj za ove zapise došao mi je još godine 1961. od pokojnog dra Mije Mirkovića, tadašnjeg glavnog tajnika Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

S Mijom smo Mirkovićem bili dobri znanci još od malih nogu. Zajedno smo polazili gimnaziju u Pazinu, zajedno u istoj sobi kod Ladavca stanovali, a nekako nam se u isto vrijeme i putovi razišli. I jedan smo i drugi nakon niže gimnazije kanili u strojarsku školu (K.u.k. Maschinenschule) u Pulu, što nam međutim ni jednom ni drugom nije bilo uspjelo. Došao je Prvi svjetski rat, on je gimnaziju nastavio i završio negdje u Moravskoj, a ja u Travniku.

Kasnije smo se rijetko sretali. Dok sam se ja nakon rata stalno nastanio u Zagrebu i ovdje osnovao obitelj, Mirković je obišao mnoge zemlje i gradove, živio neko vrijeme u Novom Sadu, Subotici i Beogradu, da se na kraju ustali u Zagrebu kao uvaženi i priznati učenjak, sveučilišni profesor i akademik.

Naši su susreti bili rijetki, iako smo jedan za drugoga točno znali, pa se i kritički, i usmeno i pismeno, osvrtali jedan na rad drugoga: prijateljski, tipično istrijanski.

Nalazeći se na dužnosti glavnog tajnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a ja u Institutu za elektroprivredu, on me jednog dana (15. siječnja 1961) telefonski nazvao i predložio mi, da obradim selo Badernu i obuhvatim cijelu Poreštinu, za koju zna da mi je dobro poznata, a Akademija da će to izdati. Rovinjsko selo, reče, da obrađuje Bratulić, a Jardas da će Bujštinu.

Prihvatio sam i mi smo se brzo sporazumjeli. Da bi dogovor dobio službeniji oblik, ja sam sastavio raspored gradiva i na njegovu mu ga želju već sutradan, 16. siječnja, dostavio. Četrnaest dana zatim, 2. veljače 1961, Mirković mi, sa službenim pečatom Akademije,

među ostalim, piše: »Vaš prethodni raspored materijala, kako ste ga izložili u pismu od 16. I. o. g. sviđa mi se i ja želim da Vas učvrstim u Vašoj odluci, da do kraja ove godine predate rukopis Akademiji u cilju donošenja odluke o štampanju u njenim izdanjima... Volio bih da me o napredovanju Vašega rada obavijestite. Pozdravlja Vas Glavni tajnik: Akad. Mijo Mirković«.

Ja sam se odmah prihvatio posla, no kako je u međuvremenu došlo do proslave stogodišnjice Hrvatskog narodnog preporoda u Istri, ja sam — smatrajući to također jednom svojom narodnom dužnošću — brže-bolje pobilježio neka svoja zapažanja i izdao ih početkom 1962. u knjizi »Razbijeni mozaik«.

Kako je, međutim, i Mirković otišao iz Akademije, pa me više nije požurivao, a u međuvremenu nas je i zauvijek ostavio, da se za vazda smiri pod čempresima u svom Raklju, ja se više nisam žurio, nego sam zapise polako skupljao, nešto izostavljao nešto popunjavao, da ih konačno sada, na samu svoju sedamdesetgodišnjicu, kao svoj doprinos narodu Istre i objavim.

U Zagrebu, 13. ožujka 1969. *Ernest Radetić*

PREGRŠT PREDGOVORA

Prigodom proslave stogodišnjice hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri i Dalmaciji smatrao sam svojom dužnošću da — kao istarski Hrvat, koji sam u svojstvu prvog urednika, vlasnika i izdavača tjednika ISTRA — glasila Istrana u Jugoslaviji, i MALOG ISTRANINA mjesečnika za našu mladež, ne samo čvrsto zaorao, nego i pošteno izorao mnogu brazdu na narodnoj ledini — objavim neka svoja zapamćenja, pa sam godine 1962. izdao knjigu »istarskih zapisa« pod naslovom RAZBIJENI MOZAIK.

Naklada knjige nije bila velika, što sam kasnije mnogo požalio, jer je potražnja za njom bila tolika, da je u roku od nepunih mjesec dana bila razgrabljena do posljednjeg primjerka.

Ove se godine navršava dvadeset i pet godina oslobođenja Istre i njezinog priključenja Hrvatskoj to jest Jugoslaviji, što je bila stoljetna čežnja svih istarskih Hrvata. U mojem se pamćenju nižu, upravo ključaju, nebrojene drage uspomene i zapamćenja, pročitana i doživljena, i ja opet osjećam neodoljivu potrebu, da ih — kad sam ih već godinama intimno bilježio — ovom zgodom i objavim. Neka ih promatra kakogod tko hoće, neka ih gleda kakvim god očima želi. Objavljujem ih nepromijenjene onako, kako sam ih u kom času osjećao i bilježio: čistim i otvorenim srcem. Kad bih ih bilo kako prilagođivao časovitim prilikama ne bih bio iskren, jer to više ne bi bili izljevi moga srca i mojih najintimnijih osjećaja.

Možda će nekome izgledati naivnima i zaostalima i ti će možda biti u pravu, ali ih ja ne mogu i ne želim mijenjati, jer su zapisi dio mene sama, moj »ja« sa svim mojim vrijednostima i nedostacima.

— . —

»Ernest Radetić nije nepoznato ime u Istri. Proširile ga Istrom ove lijepe pripovijesti spletene danas u jedan vijenac. U njima se tako istinito odrazuje život našeg malog svijeta po selima zapadne Istre. Vidi se da je pisac razumio dušu naroda o kojemu piše.

... danas više nema u Istri nijednog našeg pismenog čovjeka, koji ne bi znao za njegove priče. Naš narod u zapadnoj Istri zavolio je tako autora, da su seljaci u više navrata pisali »Istarskoj Riječi« neka sačuva svoj podlistak samo za Radetića, *jer da je u njega zlatno pero i da »nedan ne zna pripovisti tako lipo povidati, kao on...«*

(Iz predgovora Rikarda Katalinić-Jeretova knjizi »Kad se užge mlada krv... i druge istarske pripovijesti« — izašle u Trstu 1928.)

— · —

»Prekopali smo kazališne arhive i čitali rukopise kazališnog stvaranja, od najstarijih do najnovijih, i tražili *hrvatsku narodnu glumu.*

Našli smo bezbroj djela umjetničke vrijednosti, ali im je duh takav, da se mogu zbivati ne samo u našoj sredini, već posvuda na svijetu, kod svakog civiliziranog naroda. Našli smo tek malo, vrlo malo djela, koja nose bar u pojedinim dijelovima značajke hrvatskog narodnog života, iz sela ili iz grada...

Drama ZA GOLI ŽIVOT je jedno takovo djelo, koje smo tražili. Autor je u njoj vjerno i bez uljepšavanja, ali s vanredno mnogo ljubavi i osjećaja iznesao mukotrpni život onoga nesretnoga dijela hrvatskog naroda našeg u Istri, koji se danas sâm, bez ičije pomoći, muči i bori za opstanak, za održanje na rodnoj grudi, *za goli život...*

Ta je drama historijski jedan dokumenat naših dana i kada se bude pisala krvava povijest jedne od najljepših, ali i najnesretnijih hrvatskih pokrajina, neće se moći šutke preći preko konstatacija iznesenih u njoj.

Sve je u toj drami naše, i dobro i zlo, sve nam je tako blizu: i ljudi i kraj i način govora i način mišljenja i folkloristički elementi, i duh, koji provejava dramom.

Drama »Za goli život« odiše narodnim duhom, ona je naš kazališni izražaj po svim svojim odlikama, jer ju je stvorio autor, koji je tu dramu, možda u malo drukčijem obliku, i sam proživio, koji je u njoj dao sebe samoga...

(Iz predgovora Aleksandra Freudenreicha Radetićevoj drami »Za goli život«, objavljenoj u Zagrebu 1936.)

— · —

Na 16. rujna 1944. navršilo se ravnih 35 godina, otkako me majka odvela od kuće, iz rodne moje Baderne, u Pazin, da me upiše u gimnaziju.

Kao da je jučer bilo sjećam se živo svih potankosti, koje su prethodile tome događaju.

Majka bijaše ostala sama, udovica, sa nas tri nejaka pileta. Najstarijemu bratu bijaše devet, meni šest, a najmlađemu jedva tri godine, kad nam je umro otac.

U mom rodnom selu Baderni nad Porečom, bijaše već 1896. otvorena prva hrvatska pučka škola Družbe Svetoga Ćirila i Metoda. Oko

nje se, kao oko svog mezimčeta prvenca, bijaše okupilo sve što hrvatski misli i osjeća u onom dotad zapuštenom kraju. Naši su seljaci školu, tako reći, sami vlastitim žuljevima izgradili. Jedan je sa svojim ukućanima vadio kamenje u nedalekom kamenolomu povrh sela Jurića, drugi je dao kola, treći je kopao temelje, a četvrti pomagao zidati. Mnoga je žena skinula i svoj najdraži ukras — zlato ispod vrata, da ga položi domu na oltar: za našu prvu hrvatsku školu!

Kad je škola bila dovršena i došao naš prvi učitelj, nagrnulo je u nju na stotine seljačke djece, da čuju svoju riječ iz ustiju svoga čovjeka, jer hrvatskih škola dotada nigdje u blizini ne bijaše.

Oci su naši na svoju školu i na svoje »Gospodarsko društvo za štednju i zajmove«, koje su istodobno, na poticaj dra Matka Laginje, osnovali, bili vanredno ponosni.

Ponosili smo se i mi djeca, jer je zgrada škole i Gospodarskog društva bila, za naše prilike i pojmove, zaista velebna.

Iz svih su okolišnih sela nagrnula djeca u golemom broju. Po pet bi, šest i više kilometara pješačila, po suncu i buri. Dolazili bi »Gorinjci« iz Sinožića, Gornjih Bratovića, Svetoga Ivana od Šterne, pa iz Jurića, Rahovaca, Štifanića i Jurcana, jednako kao i »Dolinci« iz Bonaca, Dudoša, Matulina, Morgantića, Danaca, Katuna, Peršurića, Gambetića, pa čak i iz Ženodrage.

Kako je škola bila jedva pedesetak koraka udaljena od naše kuće, to bi se djeca, čekajući dok se otvori škola, najprije k nama navraćala. Mali Mate Iverićev iz Bonaca već bi nam u pet sati ujutro tukao na vratima, da ga pustimo u kuću, da se ogrije uz ognjište. Uranio bi — — kaže — da ne zakasni. A škola je počimala istom u osam sati.

Poput Mate požurila bi se i druga djeca, pa su nam tako i daleki Peršurići znali još prije izlaza sunca banuti na vrata. A dobra se moja majka nije ni na koga ljutila. Zapalila bi na ognjištu veliku vatru, djeca bi se okupila oko nje i žamorila kao pčele u košnici, listajući po knjigama i pisankama, šmrcajući, međusobno se zadirkujući i obijesno hihoćući.

I tako bismo svi zajedno dočekali početak škole, nagoneći se po kući i oko nje, brzi i nestašni kao žustri mladi pulini.

Jednoga sam dana, međutim, na svoju veliku žalost morao ustanoviti, da sam sa školom gotov. Svršio sam sva četiri razreda, naučio skoro na izust i prvu i drugu i treću čitanku i sad se je trebalo odlučiti. Hoću li se prihvatiti motike i u znoju lica svoga prevrtati onu dragu zemlju crvenicu, kao što je već stoljećima prevrtahu otac moj, djed, pradjed i prapradjed, ili ću krenuti drugim putovima, nepoznatim i nesigurnim!?

Starina župnik, gledajući moju svjedodžbu, kimao je glavom i u po glasa govorio majci: »Šteta bi bila, Zvana, šteta, da se dijete izgubi. Bistar je i uči dobro, pa ne bi bilo zgorega da ga pošalješ u gimnaziju ...«

Što je pri tom mislila moja majka ne znam. Znam samo, da je nekoliko dana bila zamišljena i neprestano nešto u sebi sračunavala.

Jednoga me dana uzela za ruku i mi pođosmo u nedaleko selo Jakovice u općini tinjanskoj, gdje smo potražili nekog tamošnjeg đaka, koji je već polazio gimnaziju u Pazinu. (Bio je to vlč. Toma Banko)*

Majka je raspitkivala o troškovima za stan i hranu, odjeću i obuću, za knjige i pisanke, zanimala se za nekakve stipendije biskupa Dobrile, računala i kalkulirala, dok mi jednoga dana nije svečano izjavila, da ću iza Svete Marije Male u Pazin.

I puče po selu i okolici glas: Zvane Kanfanarke sin poći će u velike škole. U kući se užurbano spremalo. Trebalo me pošteno obući, obuti i opremiti. Užurbao se i ja i sve slagao nekakve drage mi sitnice, koje da ću ponijeti sa sobom.

16. rujna 1909. ne bijaše još sunce granulo, a pred našom kućom zaškripe kola u koja bijahu upregnuta dva dugouha magarčića. Moj bratić Joakim trebao nas je odvesti.

Jutro je bilo divno! Po vinogradima uz cestu visjeli su krupni grozdovi na kojima su blistale kapljice jutarnje rose. Kosovi su zviždali i letjeli od trsa do trsa, zoblјući krupne bobice dozrela grožđa. Na istoku se nebo rumenilo, crveno, bijelo i plavo, baš kao i na onim kutijama svima nam dragih žigica Družbe Svetoga Ćirila i Metoda.

Natovarismo drveni kovčežić s mojim stvarima, smjestismo pune bisage kruha, sira i mesa, o ručicu objesismo barilu vina, popesmo se i sjedosmo na meke vreće napunjene sijenom. Đovakin napravi na cesti pred kolima bičem znak križa i mi krenusmo!

»U ime Božje!«

Ne bijasmo poodmakli ni stotinjak koraka, a netko nas zazove.

Gledamo, a to se iz one plavetne jutarnje maglice pojave obrisi trojice seljaka. Bio je stari seoski župan Martin Rupenović, nazvan »Kapelan«, susjed Ive Štenta i Martin Žužić, nazvan »Fideja«, Bog im se duši smilovao, danas su svi već odavno pod zemljom.

»Samo ti vozi, Đovakine, mi ćemo polako uz kola«, rekoše.

»Vodiš ga, dakle, u školu, Zvana, a?«

»Vodim, barba Martine! Neka mi ga Bog blagoslovi i da bi mu bilo bolje, nego što je nama brižnima«.

»Dao Bog!«

I raspreo se razgovor. Svaki je od ovih dobrih staraca smatrao svojom dužnošću, da mi upravi po koju lijepu riječ, po koji mudar savjet.

»Nis moga spati, Zvana moja, noćas. Tvoj mi mali školante ne gre iz glave. I reka san: poj ću ga viditi i pozdraviti to bejato dite«, govorio je stari župan . . .

---

* Mons. Banko bio je kasnije kanonik — prepozit i župnik u Poreču, a umro je u Puli 8. XI 1963. Pokopan je pred župnom crkvom u Sv. Ivanu od Šterne. U njegovoj se osmrtnici kaže: »Iz siromaštva i neimaštine žilavom upornošću i udivljenja vrijednom energijom i pobožnošću probijao se kroz sve životne nedaće, radeći uvijek za Boga, za vjeru i za svoj narod. Stekao je priznanje svih onih koji su ga poznavali«. Za vrijeme fašističkih progona morao je pobjeći iz Istre, pa je neko vrijeme služio kao kapelan u Mariji Bistrici, pa kao dušobrižnik kod opatica u Zagrebu. Čim je Italija 1943. kapitulirala vratio se u Istru i službovao najprije u Bazovici, a zatim u Tinjanu i konačno u Poreču.

»Ni to meni sramota, ašto je to velika stvar. Mi brižni istrijanski kmeti nimamo nideri svoga čovika. Ni vokata, ni suca, ni profešora, ni kapitana, ni popa, ni maještra. Perfin i finance i jandarmi i zadnji pisari su furešti...«

»Na sudu, na podeštariji, na kapitanatu, na šteuri, svaderi su samo ljudi tuje krvi, tujega jezika, prid kojima moramo za svaku malenkost pokorno skidati svoj kmetski klobučić i ponizno moliti: šjor judice kva, šjor vokato la!...«

»Krvavo nan je potribno, da imamo svoga čovika, koji će nas razumiti, koji će nas zagovoriti...«

»Hodi, sinko, hodi dite moje, uči se i ne zabi nas, ako ti kada bude bolje nego ča je nan, ako se kada bude slušalo tvoju besidu...«

»Vidiš, dite moje: imaš mater udovicu, koja te čuva kako zlato u harti. Koliko će si i koliko bokuni ona od usti otkinuti, da hi tebi dade, da tebi bude dobro... Težaka neće uzeti, sama će kopati i križa si lomiti nad matikon, samo da bi tebi mogla dati... Svoj će drugoj dici uzeti, da bi tebi bolje bilo...«

»Ne zabi nas, dite moje, nikada! Vidiš kako patimo i kako se mučimo od svakoga izrabljivani, od svakoga gaženi...«

»I ako kada budeš gospodin reci svakomu lipu besidu za nas. Povidaj svakon, kako nan je teško i koliko, brižni, patimo...«

— Hoću, barba, hoću! Tako me Bog pomoga! —

Prolazile su godine, mati se grbila i mučila svakojako, na koncu i u bijedi umrla, druga su dva brata patila, da bih ja mogao postati »gospodinom«, pa i oni obojica otišli rano pod zemlju.

A život koji ne miluje nikoga, tukao je i mene. No daleko je više, daleko teže, tukao onaj jadni mali svijet dolje u onoj mojoj nesretnoj Istri.

Svi smo svjedoci strašne Kalvarije, koju je posljednjih 25 godina prošao, a i još je uvijek prolazi, onaj naš dobri narod.

A mene bez prestanka pale riječi onih triju davno već pokojnih staraca, koji su me s onoliko ljubavi, nade i vjere, otpratili na mom prvom putu u svijet.

»Ne zabi nas, dite moje, nikada! Reci svakon lipu besidu za nas! I povidaj svakon, kako nan je teško i koliko, brižni, patimo!«

A ja evo danas pokušavam da skromnim svojim silama iskupim riječ i zadano obećanje.

Neka upozna svijet koliko trpi onaj moj bijedni hrvatski živalj u Istri.

(Predgovor knjizi »Istra pod Italijom« 1944.)

— · —

Kad je nakon Prvog svjetskog rata, po raspadu Austro-ugarske monarhije, godine 1918. Italija zaposjela Istru, našli su se ondješnji Hrvati u veoma teškom položaju.

Novi gospodari bijahu naumili, da tu lijepu hrvatsku zemlju pretvore u čisto talijansku pokrajinu iz koje se ima izbrisati svaki trag hrvatstva.

Ponajprije su sva hrvatska imena krajeva, gradova, sela, rijeka i rječica, gora i planina, zamijenjena talijanskima.

Svi hrvatski povijesni spomenici, natpisi, nadgrobne ploče, povelje i papiri, uništeni su.

Sve hrvatske škole i čitaonice su zatvorene, sva hrvatska prosvjetna, kulturna i gospodarska društva raspuštena, a svi narodni domovi, u kojima su ta društva imala svoje prostorije, spaljeni su.

U crkvama je bilo zabranjeno hrvatski propovijedati, moliti, pa čak i ispovijedati.

Djeca su morala pohađati talijanske škole, kojima je bila svrha potalijančiti i odnaroditi našu djecu. Pod prijetnjom teških kazna djeci je bilo zabranjeno izustiti ma i samo jednu riječ u svom materinjem jeziku, ni u školi, ni izvan nje.

Zabranjena je bila upotreba hrvatskih krsnih imena, a sva hrvatska prezimena, potpunoma su izobličena i pretvorena u talijanska tako da više ni brat brata nije prepoznavao.

Učestala su nasilja svake vrste. Narod se napajalo ricinusovim uljem, batinalo ga se i ubijalo, a sela se palilo. Sve su talijanske tamnice bile prepune istarskih Hrvata, koji su trunuli i izgibali samo zato, što se nijesu htjeli odreći svoga imena i svoje narodnosti.

Na desetke i desetke tisuća istarskih Hrvata bilo je protjerano sa starih njihovih djedovskih ognjišta i oni se raspršiše po čitavom svijetu. Tako su nastale brojne istarske naseobine osobito po Južnoj Americi. Najveći ih se dio, međutim, sklonuo u Hrvatsku, gdje su među braćom istoga jezika i krvi započeli nov život s najdubljim se bolom sjećajući rodnoga kraja i gorke sudbine, koja je zadesila dragu njihovu Istru.

Sve do prosinca 1928. izlazile su u Istri mnoge novine na hrvatskom jeziku. Za djecu: »Mladi Istranin«, za žene »Vez«, a za odrasle »Istarska riječ« i »Pučki prijatelj«. Osim toga marljivo su se tiskale knjige, koje su tamošnji naši ljudi s velikom radošću kupovali i upravo ih, da tako kažemo, gutali, sretni da mogu u svojim domovima, oko svojih ognjišta, barem čitati svoju riječ, kada im je već bila istjerana iz škola, iz crkva, iz svih ureda i iz svega javnoga saobraćaja.

Putem tih novina podržavana je stalna veza među onim istarskim Hrvatima, koji su morali bježati u daleki svijet i onih, koji su usprkos svih nasilja i progona ostali na starim djedovskim ognjištima.

I jedne i druge podržavala je vjera u bolje dane, gajeći u njihovim srcima žarku ljubav za napaćeni rodni kraj, za tužnu siroticu njihovu, Istru.

Međutim je u prosincu 1928. došao posljednji udarac. Zakonskom odredbom zabranjeno je tiskanje i raspačavanje bilo koje knjige i bilo kakvih novina na hrvatskom jeziku. Dvjestapedeset tisuća istarskih

Hrvata osuđeno je da nikada više ne vide tiskane svoje materinske riječi. Svi naši umni radnici, koji su još bili ostali u Istri i pisali knjige i novine, bili su pozatvarani i osuđeni na dugogodišnju tamnicu.

U te dane, mučne i strašne, trebalo je nešto poduzeti, nešto učiniti, da se slatka materinska riječ naša u Istri, do kraja ne zatre.

U dogovoru s prijateljima iz Trsta, koji su do tada izdavali hrvatske novine za istarski puk, ja sam u srpnju 1929. umjesto ugušenih hrvatskih novina u Istri, pokrenuo u Zagrebu novi list pod imenom ISTRA, koja je za čas okupila oko sebe sve istarske Hrvate, rasijane širom svijeta, i postala gromkim prosvjedom protiv krvavih nasilja, počinjanih nad našim nesretnim životom u Istri. Kakvu je ulogu odigrao list ISTRA u borbi za narodni opstanak hrvatskoga naroda u Istri, kazat će povijest.

No najveća rana na srcu bila su nam djeca naša. Za nju smo se najviše bojali. Otkinuta od rodnoga kraja, odgajana u sasvim drugim prilikama, ona će — bojali smo se — uskoro zaboravati na našu dragu Istru, posvećenu potocima krvi i znoja hrvatskih naših otaca i djedova.

Zato sam u ožujku 1930. također u Zagrebu, pokrenuo list MALI ISTRANIN, kome bijaše svrha da uzgaja djecu istarskih Hrvata u ljubavi prema rodu i domovini, u poštivanju svega što je lijepo i plemenito, te da nikada ne zaborave da je naša Istra hrvatska i samo hrvatska.

Točno jedanaest godina izlazio je u Zagrebu taj omladinski list. Lijepo se razvio i napredovao. Do 13.000 pretplatnika je brojio neko vrijeme[1].

Uvijek se našlo puta i načina da ga se pošalje i preko granice u Istru, gdje bi ga mali istarski Hrvati, na paši, daleko od dušmanskih očiju, čitali i sricali iz njega riječ po riječ, slovo po slovo, svojeg dragog govora.

Uređivao sam ga s mnogo ljubavi. Za svaki je broj trebalo sastaviti po jednu pripovijest, iz koje će izbijati ljubav prema našem dragom zavičaju, prema napaćenoj rodnoj grudi našoj. Tužnih je bilo i veselih priča. Tužnih, na žalost, više nego vedrih, jer je i sudbina malih istarskih Hrvata bila tužna i žalosna, pa se o njoj i nije moglo pisati s vedrinom i smijehom.

I tako sam započeo pisati pripovijesti za mladež.

List je trebao izići na početku svakog mjeseca i tu nije bilo vremena za razmišljanje i čekanje, dok ti padne »ideja«. Tu je »ideju« trebalo naći, trebalo ju je tražiti.

Bilješka, člančić, vijest, šala, slika ili bilo kakav naoko neznatan dođaj, sve mi je to znalo poslužiti kao pobuda, kao gradivo.

---

[1] Tako je sama gimnazija u Sisku primala i raspačavala mjesečno po 800 komada (Povjerenik je bio prof. Danilo Jeletić), prof. Pavica Kaftanić u Sušaku na tamošnjoj gimnaziji 300 komada, naš iseljenik Miguel Mihanović pretplatio je na list svu djecu svih škola u dubrovačkom okružju. Da ne nabrajam dalje, sve su škole širom hrvatskih krajeva, koja više koja manje, imale povjerenike, koji su nesebično i s mnogo rodoljubnog žara list raspačavali među učenike. To je bilo tim lakše što je cijena listu bila samo jedan dinar, te je bio upravo za polovicu jeftiniji nego bilo koji dječji list u zemlji. Nije čudo, jer se sve radilo na dobrovoljnoj bazi, bez ikakvih honorara ili i najmanje nagrade. Jedini trošak bio je trošak tiskare i poštarine, a i ta je bila pogodovna.

Neka stoga čitalac ne traži u ovim crticama i pričama neku posebnu izvornost, neki naročiti pravac u suvremenoj omladinskoj književnosti. Neka u njima traži ljubavi i srca! Toga će naći. Jer sam — ako se slobodno smijem tako izraziti — u svaku od njih, pišući je, sažimao svoje srce.

Tako je dakle nastao niz pripovijesti, razbacanih tokom 11 godina po raznim brojevima MALOG ISTRANINA od kojih evo nekoje sada pokupih da ih predam hrvatskoj mladeži.

Jedinu su svrhu imale kada su bile pisane, a tu svrhu imaju i danas: pobuditi u srcima mladeži ljubav prema jednom dijelu lijepe naše domovine, prema nesretnoj našoj sirotici Istri«.

(Predgovor knjizi »Iskre pod pepelom« — istarske priče i crtice za mladež — Zagreb 1943.)

NEKOLIKO POVIJESNIH ZAPISA

Već sam naslov knjige »Istarski zapisi«, upućuje na to, da ovo nisu neki znanstveni i naučno utvrđeni dokumenti.

Sve su to moji osobni zapisi, skupljani i bilježeni tokom desetljeća, kako sam ih kada i gdje u knjigama nalazio i smatrao zanimljivima ne podvrgavajući ih nekim kritičkim rasuđivanjima i ocjenama. Čim govore o mojoj zemlji i mojim ljudima za mene su bili zanimljivi.

Budu li zanimljivo štivo i drugim mojim zemljacima moja će svrha biti postignuta.

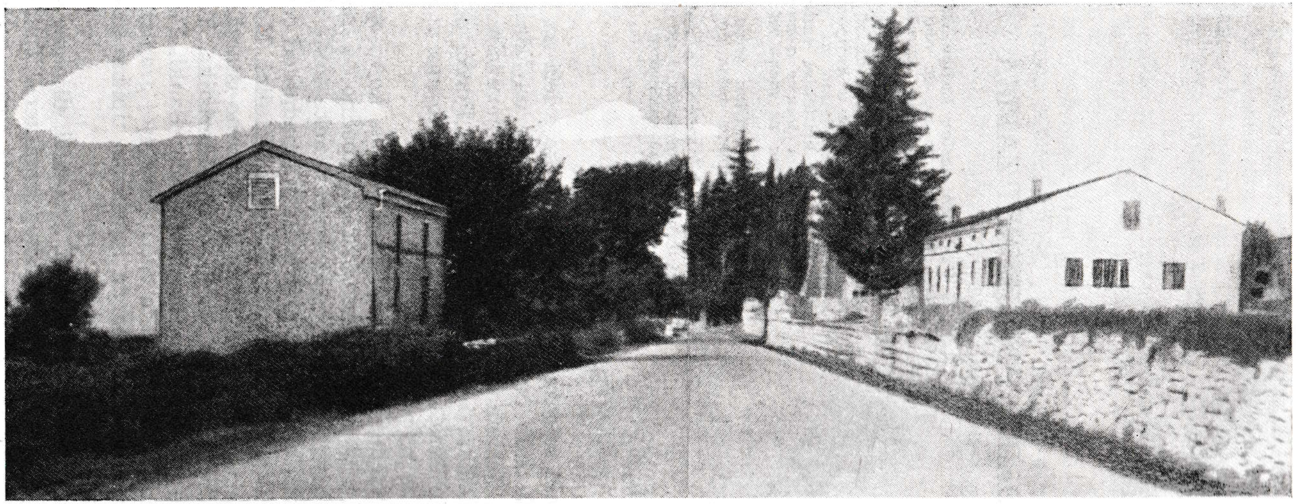
Starinom iz Kringe, a rođen u Baderni krećem, naravno, i na put iz Baderne, pa njome počinjem.

Baderna

Baderna je malo selo sa jedva 170 duša, koje leži na raskršću dviju podjednako važnih cesta: jedne, koja veže najjužniju točku Istre, grad Pulu, s Trstom i njegovim daljnjim sjevernim i zapadnim evropskim zaleđem, i druge, koja povezuje Poreč, preko Pazina i ostale srednje Istre, s Rijekom i zemljama, kojima je ona najbliža ishodišna točka na more.

U Baderni je, međutim, od pamtivijeka župa, kojoj spada šesnaest sela. Šest od njih leži istočno, a deset zapadno od magistrale Trst—Pula. Zanimljivo je da ta cesta tvori i neke vrste geološku granicu između srednje i zapadne Istre. Sela zapadno od ceste: Bonaci, Bratovići, Čehići, Danci, Katun, Kuneli, Matulini, Morgantići, Šeraje i Šušnjići leže na području tipično zapadno-istarske zemlje crvenice, plodne i bez kamenih kraških karakteristika. To je već početak tako zvane »Dolinštine«. Naprotiv sela: Banki, Jakići, Jurići, Rahovci, Rupeni i Štifanići leže već na krajnjoj granici »Gorinštine«, koja je kamenitija, te ima na mjestima, tipično kraški karakter, kao na primjer selo Rupeni.

Sela Banki, Jakići, Jurići, Rahovci, Štifanići, dijelom su srednje-istarskog, a dijelom zapadno-istarskog karaktera. Takav im je sve do nedavno bio i način života: sela s gornje strane ceste bavila

Selo Baderna

Lijevo: rodna kuća pisca ove knjige, desno: »Zadruga«, zgrada Opće poljoprivredne zadruge (Gospodarskog društva za štednju i zajmove s o. j. osnovanog 1893.) U toj je zgradi sve do dolaska Italije djelovala prva privatna hrvatska škola Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru, otvorena 23. studenoga 1896.

su se pretežno stočarstvom, napose ovčarstvom, a manje vinogradarstvom i ostalim kulturama. Sela ispod ceste bavila su se uglavnom samo vinogradarstvom i ostalim žitarskim kulturama, a ovčarstvom samo za kućne potrebe, ali su zato s mnogo taštine uzgajala snažne istarske volove, potrebne im za duboko oranje i vožnju velikih tereta.

Gornja sela imala su za sitnije prijevoze i ostale domaćinske potrebe magarce. Donja pak, i opet sa stanovitom taštinom, uhranjenog i dobro timarenog konja, koji se upotrebljavao isključivo za osobnu vožnju ili jašenje, a nikako za poljske radove.[2]

Način života i obradbe zemlje utjecao je i na ćud naroda, pa bi se, detaljno analizirajući karaktere ljudi iz gornjih i donjih sela, naišlo na ne baš male razlike u temperamentu, načinu mišljenja i izražavanja, pa čak i vjerovanja, između jednih i drugih.

Sama pak Baderna mogla bi se nazvati točkom u kojoj se obavljalo povezivanje Gorinjaca s Dolincima, ili točnije pretapanje Gorinjaca u Dolince, istočnjaka u zapadnjake.

Tu se je, naime, neprekidno obavljala jedna tiha i polagana migracija iz istočnih u zapadne strane. Vrlo se rijetko, a možda i nikad nije dogodilo, da bi se zapadnjak preselio, odnosno priženio iz zapadnih u istočna sela, nego je migracija tekla uvijek obrnutim pravcem.

Selo Baderna leži na blagoj uzvisini, oko 250 metara nad morem, koja se izdigla među dvjema spomenutim cestama kao najzapadnija isturena točka srednje Istre.

Sa zaravanka puca prekrasan vidik na sve strane. Na zapadu i jugu širi se more bez kraja i konca, od Fažane do Pirana, koje se stapa s nebom u jedno, jer se osim niza otočića uz samu obalu nigdje na dalekoj pučini ne vidi ni jedan otok. Na sjeveru se niže lanac brežuljaka i brežuljčića, jedan iznad drugoga, jedan — štono riječ — drugome do uha, sve tamo do Julijskih Alpa, čiji se plavkasto-bijeli vršci za vedrih i čistih dana zamjećuju na dalekom obzorju.

Na istoku Učka nekad čista, modra, nekad s bjelkastom kapom oblaka, nalik je na lava mužjaka s jače istaknutom grivom, koji se nepomičan odmara na suncu, a kitnjasti mu se rep namače u Plominskom zaljevu.

Takav prirodni položaj jasno da je privukao pažnju i najstarijih obitavalaca toga kraja, pećinskih ljudi iz prahistorije, keltskih

[2] Broj stanovništva u pojedinim selima, popisan vanredno savjesno na dan 1. listopada 1945. bio je ovaj:
Baderna 174, Banki 36, Bonaci 85, Bratovići 48, Čehići 22, Danci 14, Jakići 26, Jurići 25, Katun 233, Kuneli 5, Matulini 37, Morgantići 5, Rahovci 77, Rupeni 28, Šeraje 11, Štifanići 138, Šušnjići 40. Svega 1004 osobe, od toga 3 Slovenca, 3 Talijana doseljena zadnjih godina iz Italije i 10 Furlana doseljenih iz Karnije još prije Prvog svjetskog rata. Svi su ostali Hrvati starosjedioci.

i ilirskih starosjedilaca, rimskih zavojevača i stratega, a evo u najnovijoj povijesti i naših djedova i otaca. Svi su oni odreda, počevši od spiljskog čovjeka do najnovijih stanovnika ostavili ovdje u tom trokutiću, vidljive tragove svoga boravka, pa je red da o svima njima, a napose o našim očevima i djedovima, rečemo po koju riječ.

Taj kutić, kao ni sve one koji ga kroz stoljeća i tisućljeća nastavahu i svojim ga kostima zasijavahu, ne možemo izdvojiti iz općih svjetskih zbivanja, ni geografskih, ni etničkih, ni političkih, ni kulturnih.

Oni su, doduše samo jedan i to prilično blistav kamenčić općeljudskog i našeg općenarodnog mozaika. Ali kao što se ne može pisati samo o jednom kamenčiću iz velebnog mozaika, a da se ne govori o samom mozaiku, tako se ne može govoriti ni o Baderni, a da se uz to ne govori i o čitavoj domovini i o hrvatskoj narodnoj cjelini, kojih je Baderna karakterističan doduše, ali ipak samo mali i neznatni odlomak.

NAJSTARIJA PROŠLOST I PRVI STANOVNICI

Priroda

Prava povijest Istre ne počinje s doseljenjem prvoga čovjeka. Ona seže mnogo, mnogo dalje. To se poglavlje temelji samo na nagađanjima i zapažanjima učenjaka, odnosno na zaključcima stvorenim na osnovu raznih nalaza.

Tko proučava naslage zemlje i kamenja, planinske sastave i riječne doline Istre, lako će zaključiti da ona nije oduvijek izgledala ovako, kako izgleda danas. Mnoga i mnoga njezina rijeka i rječica tekla je drugim pravcem, a mnoga i mnoga naša »Draga« i dolina bila je nekad duboko korito kakve rijeke.

Sve te velike promjene i preoblikovanja zemaljske kore u Istri proizvela je uglavnom voda, pod utjecajem padanja odnosno dizanja dnevne topline. U vrijeme prijelaza iz ledenog doba, odnosno doba blaže klime voda se bez prekida cijedila s visokih ledenih planina, otjecala u nizinu i slijevala se u more. Naša Pazinčica nije oduvijek ponirala i gubila se u Pazinskoj jami. Nekada je ona tekla dolinom Berma kroz cijelu tinjansku i kanfanarsku Dragu da se u Limu smiri i izgubi u moru.

Te su vode nanosile s bregova u dolinu plodnu zemlju i taložile je na dnu svojih korita. Kad bi pak kasnije izdubile drugo korito, ostajale bi za njima plodne doline, na kojima bi odjednom šiknulo najbujnije raslinstvo.

Rovale su tako kroz tisućljeća gudure i jame, stvarale jezera, podgrizale klisure i rušile planine, a zemljino se lice mijenjalo i dobivalo polako oblike, koje mi danas gledamo. Sve se te promjene nisu, naravno, zbile preko noći. Trebalo je zato desetke i desetke tisuća godina.

Praživotinje

Bujna vegetacija privukla je i osigurala opstanak mnogim životinjama, koje su već davno izumrle, ali koje su nekad u Istri živjele, množile se i njome gospodarile i to još davno prije nego se u njoj pojavio prvi čovjek. Među mnogobrojnim životinjskim gostima koji su tada boravili u Istri, bio je golemi mamut, čiji daleko manji rođak, indijski slon, živi još i danas u prašumama Indije. Među drugim odličnim gostima iz te dobe su zastupane razne vrste nosoroga, sjevernog jelena, sjeverne lisice i drugih nekih manjih životinja, čiji potomci još i danas žive u sjevernim krajevima. Ti su sjevernjaci napustili Istru, kada je u njoj počelo nastupati sve blaže i toplije podneblje, pa su se povukli na sjever, ali su mnogi ostavili ovdje ipak svoje kosti. U novije su doba pronašli tako istraživači po istarskim podzemnim špiljama mnogo kosti tih prastarih žitelja naše Istre. Više ili manje potpuni kosturi mamuta i nosoroga nađeni su kod Občine, nedaleko Trsta, kod Novigrada, kod Vodnjana, u Preluku kod Voloskog i na Lošinju.

U toplijem razdoblju, koje je iza toga nastupilo, pojavile su se opet druge životinje, od kojih su se neke zadržale i do dana današnjega. Divlji konj, divlje govedo i divlji vepar te druge neke manje životinje mirno su pasle u stadima po bogatim pašnjacima i po proplancima.

Po jamama i špiljama sakrivala se divlja zvjerad. Najraširenija zvijer u Istri bio je u to doba špiljski medvjed, koji je bio mnogo veći od našeg današnjeg mrkonje. Ostaci špiljskog medvjeda nađeni su u tako zvanoj »medvjeđoj špilji« kod Grabrovice, zatim u »špilji divova« kod Proseka, u »vražjoj špilji« kod Tržiča, zatim u Plješivici, Divači, Materiji, Roču, Kanfanaru i mnogim drugim špiljama diljem Istre.

Najzanimljivije tragove sačuvala nam je Nabrežinska jama kod Trsta. Tamo su, nema tome davno, nađena u ilovači stotridesetdva kostura, koji doduše ne bijahu potpuno sačuvani, ali je među njima nađeno preko trideset životinjskih lubanja. Osim glavne dvorane ima ta špilja više postranih rovova i malih ćelijica, koje su tim kosmatim gostima služile kao brlozi. Najzanimljivije je ipak to da su svi ti kosturi bili naslagani u glavnoj dvorani jedan na drugome tako da je to izgledalo kao neko medvjeđe groblje.

U tim špiljama nije živio samo medvjed, jer su u njima nađeni i kosturi špiljskog lava, orijaškog jelena, bika, vuka, hijene, lisice i jazavca. Ova su dva posljednja gosta ostala kod nas do dana današnjega.

Tako su po brojnim pećinama i špiljama Istre i Primorja živjeli razni četveronožni stanovnici naše zemlje sve dok nije došao u te krajeve prvi čovjek, koji je, oboružan kakvom ogromnom životinjskom kosti ili teškim kamenim batom, istjerao iz špilja životinje, da bi se mogao u njima sam nastaniti, zaštititi se pred divljom zvjeradi i skloniti se od nevremena. Njegovim dolaskom započinje tek prava povijest Istre, zapravo povijest istarskoga čovjeka.

Pojava prvog čovjeka

Po mišljenju povjesničara naša je Istra bila jedna od prvih zemalja u Evropi u kojoj se nastanio čovjek. To nas neće začuditi ako si predočimo njezin zemljopisni položaj. Ta ona spaja dva evropska poluotoka, Apenin i Balkan, koji imaju od svih evropskih zemalja najstariju povijest. Blago podneblje, toplo more i bujno raslinstvo naše Istre imadijahu već tada veoma privlačnu snagu za čovjeka. Tu je bilo dovoljno divljači, riba i voća, doduše divljeg ali ipak sočnog, a što je najvažnije ona mu je sa svojim nebrojenim špiljama nudila udoban i krasan stan, čega u drugim krajevima, gdje je morao graditi nastambe usred močvara, na sojenicama, nije imao. A prvi je čovjek već onda čeznuo za udobnim kutom i sigurnim krovom nad glavom.

U špilji je stanovao zato, jer si primitivnim sredstvima, što ih je tada imao na raspolaganju, nije bio u stanju sagraditi ništa boljeg i solidnijeg, a k tome udobnijeg i sigurnijeg, nego što to bijahu naše divne podzemne špilje i pećine, u koje se i mi i naši pastiri znadosmo često za nevremena sklanjati.

(Istom kasnije kada su mu špilje postale pretijesne, jer se u međuvremenu toliko razmnožio, da ih je bilo premalo, odnosno da su bile jedna od druge odviše udaljene — a čovjek je ipak društveno biće — počeo je na povišenim mjestima graditi kamenom ograđene gradine, odakle je najlakše mogao vidjeti opasnost koja mu je prijetila, te se od nje pravovremeno i očuvati, a uz to lijepo nadzirati stada, koja su mu pasla po obroncima i padinama. Za takav način života Istra je bila kao stvorena.)

Čovjek u to doba još nije poznavao kovine, a ako ih je i poznavao nije ih još znao pravilno upotrebljavati. Svoje oruđe i oružje: batove, klinove, noževe, sjekire i osti za hvatanje ribe, izrađivao je iz kamena ili iz životinjskih kosti.

Brojne špilje i pećine širom Istre sačuvale su nam veoma mnogo spomenika iz toga vremena. Ostaci životinjskih kostiju koje smo

već spomenuli, te oruđa pećinskog čovjeka nađena su u »četirim špiljama« kod Roča, a i u mnogim drugim jamama po Istri. U svim tim špiljama nađeni su kameni i glineni predmeti, što znači da je takozvani »špiljski čovjek« stanovao u njima samo u tzv. »kameno doba«. Jedino su u Škocjanskoj jami nađeni i brončani, bakreni i željezni predmeti, što dokazuje da je u toj špilji čovjek stanovao i kasnije, kada je već bio mnogo napredniji.

To je lako vjerovati, jer je ta špilja tako udobna, da je čovjeku mogla uvijek pružiti lijepo ,sigurno i udobno sklonište.

Na temelju tih nalaza i iskopina zaključujemo i kakav je život provodio prvi stanovnik naše Istre. Jednostavne sjekire iz tvrdoga kamena, batovi, koštane igle, osti, strelice, lonci iz pečene gline, sve nam to potvrđuje da je tadašnji čovjek Istre bio dosta napredan, i u okviru svojih mogućnosti snalažljiv, kad je umio napraviti lonce za kuhanje, igle za šivanje, strelice i osti za ribolov.

Važan dokaz da je čovjek boravio u tim špiljama su, osim životinjskih kostiju i kamenih predmeta, i čovječje lubanje koje su u njima nađene. Potpuni kostur špiljskoga čovjeka u Istri, koji je bio suvremenik tako zvanog Krapinskog čovjeka, nije nađen. Zapravo je i nađen, ali nije sačuvan. Novigradski biskup Tommasini spominje u svom povijesno-zemljopisnom prikazu Istre, pisanom godine 1646. da je u selu Branenci pod Motovunom iskopano tijelo jednog takvog pračovjeka. Dimenzije su njegove bile, kako kaže Tommasini, upravo nadnaravne veličine, što dokazuje da je tadašnji obitavalac Istre bio ljudeskara, koja se je mirne duše mogla, goloruka uhvatiti u koštac sa strašnim špiljskim medvjedom, koji se je, kako spomenusmo, u to doba skitao po istarskim šumama. Taj nam kostur nije na žalost sačuvan, jer se je nepažnjom onih koji su ga iskapali, raspao u prah. Iz pričanja se Tommasinijeva razabire, da je nekoliko godina prije toga iskopan također jedan takav kostur u obližnjem selu Podbrdu, ali se ni taj nije sačuvao.

Na području Baderne, međutim, u jednoj od špilja otvorenog tipa nešto manje od jednog kilometra udaljenoj od samoga sela prema zapadu pronađen je fragment lubanje jednog takvog špiljskog čovjeka. Lubanja je, kako to antropolozi kažu, elipsoidnog oblika, a prema svom kraniometrijskom indeksu 74,53 spada u lubanje između dolihokefalnoga i mezokefalnoga tipa. Taj fragment učenjaci smatraju, uz dio čeljusti pronađene u špilji Lonki kod Podpeči kraj Kopra, najstarijim i jedinim primjerkom ljudske kosti iz Istre, koji je pripadao špiljskom čovjeku. Po svojim značajkama pokazuje da je lubanja pripadala čovjeku sredozemne rase. Vremenom pripada mlađem periodu kvartera i spada pod kraj pleistocena ili u početak holocena to jest vremena oko godine deset tisuće prije naše ere. Ovaj važan fragment lubanje pračovjeka iz Baderne pohranjen je sada u depou Muzeja u Trstu.

U okolici Baderne imade još nekoliko pećina, koje bi kao ova u kojoj je nađen taj fragment lubanje, mogle pružiti bogate dokaze o boravku pračovjeka u ovom kraju i o načinu njegova života. One još čekaju da budu istražene i da o nalazima u njima reknu svoju riječ arheolozi i paleontolozi.

Na dnu špilje nađeno je, osim kostiju, i veoma mnogo zemlje crnice, koja potječe od životinjskoga gnoja, pepela, trulog drva i granja. To znači da je špiljski čovjek dovlačio u svoju špilju domaće i divlje životinje, tamo ih klao i na vatri pekao, te si na primitivan način priređivao jelo. Sudeći po kostima riba, ovaca, koza, jelena, vepra i dr., zaključujemo da je špiljski čovjek u Istri veoma dobro živio, jer je imao svega u obilju, a od divlje se je zvjeradi znao obraniti svojom lukavštinom i snagom, a po potrebi i primitivnim oružjem. Tako je u Škocijanskoj jami nađena lubanja medvjeda, a u njoj duboko zabodeni kameni nož.

Život kasnijeg stanovništva, koje je, kako u čitavoj Istri, tako i u Baderni i okolici, nastavalo vrhove brežuljaka na početku brončanoga doba, to jest u prvim stoljećima drugoga tisućgodišta prije naše ere, bio je mnogo bujniji. To su novo nadošli stanovnici, koji nisu više samo lovci nego i stočari i zemljoradnici. U Istri imamo mnogo ostataka materijalne kulture čovjeka iz toga doba, pa si možemo lako predstaviti način života tih ljudi.

Špilje su — kako spomenusmo — postale pretijesne i nezgodne da pruže zaklonište brojnoj obitelji i još brojnijem stadu, pa novi čovjek gradi sam nastambe i to na položajima koji su bili drugom čovjeku i divljoj zvjeradi teško pristupačni. Moramo, naime, znati, da čovjek nije ni onda bio baš miroljubiv. Bila je to borba za opstanak i samoodržanje. Ako je jedan imao dobru lovinu ili dobar urod, a drugi ostao gladan, to je onaj gladni nastojao da se domogne hrane na taj način, da sretnijem lovcu otme lovinu ili pobere ljetinu. Pri tome je, naravno, i toljaga imala posla. Nerijetko se borba zametala i radi žena, naročito ako ih u nečijoj zajednici kojim slučajem ne bi bilo, ili bi izumrle, što se zbog primitivnog i nehigijenskog života, osobito žene rodilje, često dešavalo. Ženu se stoga najradije otimalo, pa ju je trebalo čuvati i sklanjati na sigurno mjesto.

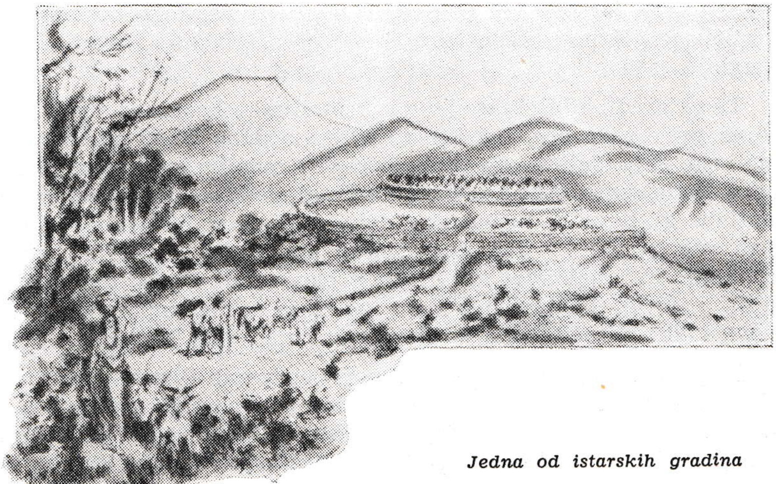
Gradine

I tako je čovjek počeo graditi kamene gradine. Možda niti jedan kraj u Evropi nije tako bogat kamenim gradinama prvoga čovjeka kao naša Istra. Skoro na svakom podesnijem brežuljku, a tih ima u Istri na stotine i stotine, nalazimo ostatke kamenih gradina, koje narod naziva »gradinama«, »gromačama« ili »gomilama«. Veoma se mnogo sela i mjesta u Istri još i danas naziva »Grad«, »Gra-

dište«, »Gračišće«, »Gradina«, »Gomila« i »Gomilica«, što znači da su nastala na tim starim divovskim gradinama.

Oblik je tih gradina obično okrugao ili eliptičan. To zapravo i nije ništa drugo, nego visokim kamenim zidom ograđeni prostor u obliku kruga. Kamenje je ogromno, netesano, sirovo. U sredini takvoga kruga, odakle puca vidik na sve strane, a do kojega je i pristup težak, nastanio se čovjek sa svojom obitelju i sa svojom stokom. U nekima od tih gradina su po dva, pa čak i po tri kamena okruga. Jedan u sredini uži je i manji, a drugi oko njega širi i prostraniji. Izgleda da je čovjek u onom nutarnjem stanovao sa članovima svoje obitelji, a u vanjski je krug zaklanjao stoku. Zemlja je naime u tim krugovima crna i plodna, što znači da je nastala od pepela sagorjelog drva te životinjskih i čovječjih otpadaka.

Dugo se nagađalo odakle potječu te gradine i te gomile ogromnog netesanog kamenja. U narodu kolaju još i danas priče, da su u pradavno doba ovdje živjeli divovi, vanredno jaki i snažni, a zvahu se »Zidori« (vjerojatno »zidari« od riječi zidati) koji da su nekoć gradili te silne gradine. Istarski povjesničar Petar Kandler tvrdio je isprva da su to ostaci rimskih utvrda. To je zaključivao po tome, što je u mnogim takvim gradinama nađeno predmeta iz rimskog doba, a osim toga i po tome što je ispod većine takvih gradina vodila strateški izgrađena rimska cesta. Međutim je engleski istraživač kapetan Richard F. Burton dokazao, da su sve te gradine po Istri zapravo nastambe prvog čovjeka, u koje se je, kad je već napustio špiljski život sklanjao pred opasnostima, neprijateljima, divljom zvjeradi i vremenskim nepogodama. To su mišljenje prihvatili kasnije i drugi povjesničari, pa i sam Kandler.

Jedna od istarskih gradina

Činjenicu, što su u pojedinim gradinama naišli i na ostatke iz rimskog doba tumače time, što su Rimljani na nekima od tih gradina nadogradili svoje tvrđavice i postavili u njih stražu, koja je nadzirala vojničku cestu pod brijegom i osiguravala promet po njoj.

Prvi je čovjek, dakle, kako vidimo, odabirući mjesto svoje nastambe, imao instinktivno strateškoga smisla.

Kad se čovjek popne na koju od tih gradina, pukne mu pred očima krasan pogled na sve strane. Po svim obližnjim brežuljcima vide se kao na dlanu takve iste gradine. Prvi je dakle čovjek mogao sa svoga položaja lijepo promatrati kretanje drugoga čovjeka u susjednoj gradini i razabrati njegovu namjeru, da li je dobra ili zla, a uz to je mogao paziti na stado na proplanku ili u ravnici i uočiti opasnost koja eventualno na nj vreba.

Takvih je gradina, gromača ili gomila De Franceschi nabrojio 120, a Kandler preko 700. Na temeljima nekih od njih sagrađeni su kasnije i mnogi sredovječni kašteli i stari gradovi. Tako imamo još i danas na brijegu iznad Pazina »Stari« Pazin, pa »Stari« Buzet, »Stari« Draguć, »Stari« Pićan itd.

I Baderna je jedno takvo gradinsko naselje, a bilo bi čudo da to po svom položaju nije. Međutim sadašnje naselje Badernu okružuje žitav niz sličnih gradina i prethistorijskih naselja. Mnoge su od njih poznate, ali nisu još dovoljno istražene. Najbliža grupa pruža se u polukrugu između Katuna i Svetog Ivana od Šterne. To su: Punčan (kota 246), Vrtlače (kota 258), Selin Vrh (kota 252) i kao zadnji i najbliži Baderni Stander (kota 283) iznad sela Sinožići. Nešto podalje od njih postojalo je prethistorijsko naselje na Glavici (kota 277). Ostale gradine, kojih ima također lijep broj ne navodimo, jer one već pripadaju području Svetoga Lovreča Pazenatičkoga, Kringi, Muntrilju, odnosno Višnjanu, Novoj Vasi i Žbandaju.

Te su gradine bile naseljene u protoilirsko brončano doba (2000 godina prije naše ere) i u ilirsko željezno doba (1000 godina prije naše ere). Pripadali su im grobovi pod kamenim gomilama. U gradini u Vrtlačama postoji preko 15 takovih gomila. Ovi tumuli predstavljaju grobove iz brončanog doba, a sasvim su jednaki kao i ostali već istraženi i dokazani tumuli po ostaloj Istri. Neki su od tih tumula bili djelomice već divlje prekopavani. Narod naime smatra da u tim grobovima ima zlata, pa ih je ne jedamput pokušavao prekopavati, naročito one na Punčanu iznad sela Katuna.

Prigodom kopanja jarka za novi vodovod Buzet—Rovinj na sedlu između Selin vrha i Vrtlača zimi godine 1958. otkopana su dva skeletna groba, ali u njima nije bilo nikakvih priloga. Zanimljivo je da ljudi iz Baderne i okolice nazivaju Vrtlače Starim Porečom.

Većih kamenih tumula ima i na Punčanu, gdje su na podnožju brijega pronađeni i pepeoni ilirski grobovi. U živu stijenu bile su uklesane manje jame kao ležišta za žare s pepelom spaljenih pokojnika.

Da li se je špiljski čovjek, koji je — kako rekosmo — zahvaljujući brojnim udobnim špiljama, živio u Istri u lijepom broju, tokom vremena sam toliko razvio, da je, izišav iz špilja, počeo graditi kamene gradine i baviti se stočarstvom, ili je odnekale došao drugi napredniji narod, koji ga je potisnuo iz njegove postojbine i sam se tamo nastanio, nije sigurno. Činjenica je, da su se po Evropi u to doba već valjale mase pojedinih ljudskih plemena, seleći čas od zapada prema istoku, čas od istoka prema zapadu. Kandler drži, da su prvi civiliziraniji stanovnici Istre bili keltskoga podrijetla i da su se spustili u nju negdje oko godine 2000 prije naše ere. To isto misli i De Franceschi. Benussi međutim izgleda da nije toga mišljenja, jer o tome možda hotimice, ne spominje ni riječi.

Povijest nam međutim pripovijeda o velikoj seobi Veneta Dakotračana (Euganea) u doba trojanskoga rata (između godine 1500. i 1200. prije naše ere). Oni su se otisnuli sa obala Crnoga mora, prešli Balkan držeći se toka Dunava i Save i kroz ljubljansku se nizinu probili na more. Njihova je pradomovina bila današnja Dobrudža na ušću Dunava, a zvala se je Istra, kao što se i Dunav nazivao Ister. Oni su bili tračkoga, Grcima srodnog podrijetla i bili već na prilično visokom stupnju civilizacije, svoje su mrtvace spaljivali i pepeo pohranjivali u žarama, a kako su poznavali željezo i željezno oružje to su bez velikih poteškoća mogli svladati starosjedioce i zaposjesti zemlju. Izgleda da su se oni kao primorski narod, naselili uglavnom uz more ili bar bliže moru, dok su se starosjedioci zadržali uglavnom u planinskim krajevima. Oni su svojoj novoj domovini dali ime svoje stare postojbine, Istra, koje se i održalo do dana današnjega.

Najzanimljiviji nalazi o njihovu životu, njihovim običajima i predmetima, koje su upotrebljavali, pronađeni su u njihovim grobovima u Bermu, u Picugima kraj Poreča i u Vižačama nedaleko Pule.

Istrani su po svemu sudeći bili veoma spretan i promećuran narod. Na njihovu se području ukrštavahu trgovački putovi, između istoka i zapada, sjevera i juga. Istra je tako postala trgovačkim središtem predrimskoga doba, u kom se gomilala sva moguća roba. Grčki pisci spominju, da se preko nje nabavljao jantar, a taj je stizao čak s Baltika, i da se u nju izvoze stakleni ukrasi feničke proizvodnje, da trguju solju, kositrom (taj je dolazio čak iz Galije), bakrenim i željeznim proizvodima, pa i robovima kojih se u ono vrijeme moglo naći na svim tržištima. Latinski pak historičari go-

vore o trgovačkim lađama iz Taranta, koje da odlaze trgovati u Istru. Neki misle da je Istra u to vrijeme imala čak 120 tisuća stanovnika, nastanjenih u 520 gradina.

U petom stoljeću prije naše ere to je blagostanje na čas prekinuto. Sa sjevera provaljuju dva keltska plemena: Karni i Japodi. Karni zaposjedaju područje Goričke i Trsta, a Japodi ili Japidi područje istočno od toga, do Snježnika, odakle se spuštaju u Istru, kojom vjerojatno cijelom zagospodariše.

Taj prodor Kelta u prvi je mah zaustavio dotadašnji cvat obrta i trgovine, jer su oni bili »gens valida et fera«, ljudi snažni i surovi, koji su imali više smisla za oružje i ratovanje nego za obrt i trgovinu. Međutim oni su se držali više unutrašnjosti, jer za more nisu imali mnogo smisla tako da su primorci još uvijek mogli ploviti i trgovati i donekle zadržati ono blagostanje, koje su prošlih stoljeća stekli. Istrani su na moru mogli dati oduška svojoj aktivnosti i promećurnosti, ono im je bila škola odvažnosti, a ujedno i izvor blagostanja i bogatstva. Na svojim brzim lađama krstarili su po čitavom Jadranu, nekad trgujući, a nekad (naročito Liburni) i gusareći. Tako rimski povjesničar Plinije pripovijeda, kako se je špartanski kralj Kleomen kada je 303. pr. n. e. plovio prema mletačkoj obali, morao držati daleko od istarske obale od straha da ga ne napadnu istarski i liburnski gusari.

L i t e r a t u r a : Marchesetti: I castelieri della Venezia Giulia, Trst 1903. — Bernardo Benussi: Dalle annotazioni di A. Puschi, Archeografo Triestino S. III, V, XIV, 1928, 257. — Battaglia R.: Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma 1958/59, 191 sl. — R. Battaglia: Atti e memorie della Società istriana N.S.I., 1947. — Zapisci iz Arhiva Arheološkog muzeja Istre u Puli.

PDODOR RIMLJANA, NJIHOV USPON I SLOM

U predrimsko doba Istru su dakle nastavale dvije glavne skupine naroda: Veneto-Tračani i Kelti. I jedni su i drugi bili podijeljeni na razna plemena: Meni, Kaleni, Japidi, Sekusi, Liburni i drugi. Venetotračka plemena bavila su se pretežno poljodjelstvom i pomorstvom. Poznavali su privatno vlasništvo i individualno stjecanje dobara.

Kako pak sitno posjedništvo, kraj prostranih šumom obraslih površina nije dopuštalo neku veću poljodjelsku djelatnost, stanovništvo uz obalu bavilo se više ribolovom, plovidbom, gusarenjem i proizvodnjom, odnosno trgovinom solju. Sol je bila veoma tražena i cijenjena roba kod svih naroda u unutrašnjosti, pa su primorski Istrani vrlo rano naučili trgovati i mijenjati sol za raznovrsnu drugu robu i kretati se putovima, koji su ih vezivali sa srednjom i sjevernom Evropom od Baltika do Sredozemlja.

S druge su strane keltska plemena, koja su živjela u unutrašnjosti bila uglavnom stočari i ratnici, a živjeli su u plemenskim, odnosno rodovskim zajednicama, klanovima, te bi u pomanjkanju paše i slabe ljetine selili iz mjesta u mjesto, već prema tome, kako im je gdje bolje odgovaralo. Međutim su se i veneto-tračka i keltska plemena ubrzo povezala zajedničkim probicima, stvorivši tako jedan jedinstveni narod Histra, pa su uz svoje plemenske odnosno rodovske glavare imali i zajedničkoga vladara, tako da su se Rimljani, kada su se nakon punskih ratova stali širiti prema istoku već sukobili s Histrima, kojima je bio na čelu kralj, čije nam ime nije, na žalost, povijest zabilježila. Bio je to otac posljednjeg istarskog kralja Epula ili Epulona.

Nakon dugog i žestokog Drugog punskog rata, podvrgavši Venete i osvojivši Cisalpinsku Galiju, Rimljani se stadoše spremati za prodor na istok. U tu su svrhu godine 183. prije naše ere, odlučili da osnuju koloniju koju nazvaše Akvileja. Istarska su plemena odmah osjetila opasnost koja im prijeti od rimskih kolonista i pokušala spriječiti njezinu gradnju, odnosno podizanje tvrđave.

Konzul Klaudije Marcel ishodi odobrenje, da ih smije napasti. Provali u Istru, ali se, doživjevši neuspjeh, odmah i povuče. Istrani, da se osvete, iskoristiše slijedeće 182. godine, priliku, kada su Rimljani bili okupirani borbama u Španiji i Liguriji, pa napadoše nekoliko mjesta na istočnoj obali Italije. Zajedno s hitrim moreplovcima Liburnima opljačkaše Apuliju, Brindisi i Taranto, a istodobno neprestano uznemirivahu koloniste i graditelje Akvileje.

Konzul Gajo Fabije Buteon navali stoga 181. prije naše ere na Istrane te ih suzbije. Istom je tada uz uobičajene velike vjerske svečanosti Akvileja mogla biti konačno dovršena. Rimljani dovedoše 3000 pješaka i 240 konjanika i podijeliše im zemlju: svakom pješaku po 50, a svakom konjaniku po 140 rimskih jutara plodne zemlje.

Dvije su godine Istrani mirovali. Međutim kada je po smrti staroga kralja došao na čelo saveza plemena njegov odlučni i poduzetni sin Epulo, borbe se obnoviše. Započne teški i krvavi rat, s izmjeničnom srećom, u kojem isprva pobjeđuju Istrani. U dolini Milja poraziše vojsku novoga konzula Aula Manlija Vulsona, sasjekavši mu čitavu drugu legiju i dobar dio treće, koja ostavi bogat plijen, te stade u najvećem metežu bezglavo bježati k moru da se dočepa teretnih lađa, koje su s mora slijedile i pratile vojsku. Gužva je bila takva da je ni konzul ni tribuni ni centurioni ne mogoše zadržati.

Tu se Istrani prevariše. Opojeni pobjedom baciše se na bogati plijen i na silne mješine vina pa zaboraviše na treću legiju, koja se sa 3000 galskih najamnika bijaše utaborila negdje oko Bazovice.

Reorganiziravši na brzu ruku ostatke potučene rimske vojske i podigavši na noge galske pomoćne čete, konzul navali u ranu zoru na većim dijelom pijane i pozaspale istarske ratnike, te ih u neočekivanoj bici hametom porazi, sasjekavši oko 8000 vojnika. Sam kralj jedva im uteče, bacivši se na brza konja.

Rat se nastavi nesmanjenom žestinom. Rimljani su nadirali novim snagama, držeći se uglavnom obale, kako bi imali uvijek osiguran uzmak na brodove, koji su ih usporedo pratili s mora. Usput su pljačkali, palili i nemilice ubijali domaći živalj, što je Istrane do krajnosti ogorčilo.

Kralj Epulo okupi oko sebe svu za oružje sposobnu omladinu pružajući očajnički otpor. Međutim se na otvorenom polju nije nikako mogao suprotstaviti discipliniranoj i po svim vojnim pravilima organiziranoj rimskoj vojsci, tako da mu u jednoj samoj bici Rimljani sasjekoše oko 4000 mladića.

Pokušaj pregovaranja nije uspio, jer su Rimljani, osjetivši se jačima, stavljali nemoguće uvjete. Povlačeći se pred premoćnom silom ostaci se Epulonove vojske povukoše u utvrđene gradove južne Istre, Mutilu i Faveriju, a sam se Epulon utvrdi u Nesaktonu (današnje Vižače) dugo odolijevajući rimskoj opsadi. Međutim kada su Rimljani odveli tok rječice, koja je vodom opskrbljivala grad, opsjednutima nije preostalo nego da se predaju.

Ne želeći nikako pasti u rimsko ropstvo Epulon se sam probode mačem, a tako učiniše redom i svi njegovi ratnici, poubijavši prije toga sve žene i djecu i bacivši njihova trupla preko nasipa na glave rimskih vojnika. Prizor je bio stravičan. Ista je sudbina zadesila i Mutilu (Medulin) i Faveriju, koje su također spaljene i do temelja razorene.

Plijen koji Rimljani nađoše i podijeliše vojnicima premašio je sva njihova očekivanja. Konzul je u Rim otpremio nebrojeno blago u srebru i zlatu pa i u gotovu novcu, što je u ono doba bila velika rijetkost. Pet tisuća šestotrideset i dvije osobe bile su prodane u ropstvo, a najviđeniji su istarski plemenski prvaci i narodni vođe bili javno išibani i potom smaknuti. Toliko su Rimljani bili na njih ogorčeni, jer mora da su im zadali mnogo jada.

Koliku su važnost podavali Rimljani tomu ratu dokazuje i činjenica, da su se mnogi rimski pisci njime pozabavili, kao Plinije Justin, Livije, pjesnik Hostije i drugi, a napisano je i posebno djelo o njemu (Ostius: De bello Histrico) što se običavalo činiti samo za naročito velike podvige.

I u našoj je književnosti junačka borba Istrana potakla mnogo pero, da je obradi. Tako je Vladimir Nazor u pripovijesti »Epulo« opisao događaj, kada se taj mladi junački kralj baca na štit i probada mačem. U prvom i narednim brojevima lista »Istra« iz 1930.

izlazila je u podlistku pripovijest »Epulonova smrt« iz pera Radetićeva, a i još su neki obrađivali taj interesantan motiv. Istarski skladatelj Matko Brajša-Rašan, ispjevao je i uglazbio prizor i pjev Epulonov prije nego se je probo.

Pod vlašću Rimljana

Zagospodarivši Istrom godine 177. prije naše ere prva je briga Rimljana bila, da svoj posjed osiguraju, kako prema susjednim Japidima i Liburnima, odnosno Ilirima, tako i u odnosu na preostalo, neprijateljski im raspoloženo pučanstvo u unutrašnjosti.

Prema podacima rimskoga pisca Livija Istrani su u tom ratu izgubili oko 20 tisuća boraca. Uzmemo li da to predstavlja polovicu za oružje sposobnih muškaraca, moglo bi se zaključiti da je cijela Istra u to vrijeme brojila oko 160 tisuća duša.

Oslabljena tolikim gubicima u ljudima i dobrima Istra je morala podnijeti pobjednikov jaram, koji nije bio lagan. Rimljani su zemlji nametnuli težak danak, najbolju zemlju razdijelili među legionare, ispresijecali je brojnim strateškim cestama i načičkali je utvrdama, u kojima su bile stacionirane vojničke posade, tako reći na svakom istaknutijem brežuljku.

(Da je područje Baderne bilo u rimsko doba naseljeno dokazuju nam nalazi pepeonih grobova sa kamenim žarama i u njima malim staklenim bočicama-balzamarijima, koje su pronašli u Baderni odmah iza sadašnjega groblja. Jedan rimski spomenik pronađen još 1689. na polju Jurja Radetića predstavlja nadgrobni spomenik koji su podigli sinovi svojim roditeljima, oslobođenim robovima, Vibiju i Salviji. Spomenik je sada izgubljen.)

Međutim su se uza sve te mjere opreznosti novi naraštaji još pedeset godina kasnije pobunili protiv rimskoga gospodstva. Nisu uspjeli. Konzul Sempronije Tuditanus u krvi je ugušio ustanak i nametnuo još tvrđi režim. Najupornije iseliše na Korziku (gdje se još i danas jedno naselje zove Istria) a druge u okolicu Piacenze, gdje podigoše naselje Histriodunum, i druguda.

Na njihova mjesta naseliše druge Latine. Petnaest tisuća novih pouzdanih kolonista porazmješteno je širom pokrajine. I kasnije, za vladanja cara Augusta, dopremljeni su novi kolonisti u Istru: u Poreč, Kopar, Nesakton i drugamo.

Prvo što su Rimljani uradili, kad bi zaposjeli neku zemlju, bilo je da urede dobre strateške putove za brzo prebacivanje vojske i za osiguranje utvrđenja podignutih na svakom iole važnijem brijegu, te za potrebe dopreme i razmjene dobara. A Istra je, kako znamo, još u predrimsko doba bila na križanju trgovačkih putova, koji su vodili od Sredozemnog do Sjevernog mora, te od Crnoga mora na istoku do Atlantika na zapadu.

Nije stoga čudo, da su joj i Rimljani posvetili punu pažnju. Na zapadnoj je obali niknuo niz naselja i gradića odakle su prema unutrašnjosti vodile solidne ceste i osiguravale brzi promet. U tim se naseljima i gradićima razvijala ne samo trgovina, nego i za tadašnje prilike značajna industrija: grimiza, tkanina, boja, koža, vune, lončarije, a da o vinu, ulju, mesu, voću i drugim živežnim namirnicama i ne govorimo. Brojni kamenolomi davahu izvrstan kamen za gradnju obala i pristaništa, palača, vila, stupova i sarkofaga, te se tesani kameni blokovi prevažahu i preko mora u Ravenu i druguda. Bogata i plodna zemlja na zapadnim je stranama rodila izvrsnim vinima, slatkim i jakima (vinum pucinum; pucina uva omnium nigerrima; pucina vina in saxo coquntur). Školjki, rakova i morskih riba davala je Istra više nego ijedna druga pokrajina, a isto tako i izvrsno istarsko ulje, koje Plinije naziva posebnim istarskim specijalitetom.

U istarskim je šumama rastao, kao još ponegdje i danas, odličan hrast o kojemu govori i Strabonije u svojoj knjizi o cisalpinskoj Galiji u koju ubraja i Veneciju i Istru (... »et quae colitur terra omnis generis copiosos praebet fructus; et silvae tantum glandis suppeditant, ut ex porcorum gregibus, qui ubi pascuntur, Roma fere alatur ...«).

Može se bez pretjerivanja reći, da je u rimsko doba Istra bila pravi zlatni rudnik za bogate rimske građane, koji su tamo imali svoje posjede. Zemlja je davala obilate plodove, podneblje im je odgovaralo za odmor i razonodu, pa je tako reći cijela zapadna obala bila jedno samo veliko ljetovalište, s cijelim nizom raskošnih vila, na čije temelje i danas nailazimo.

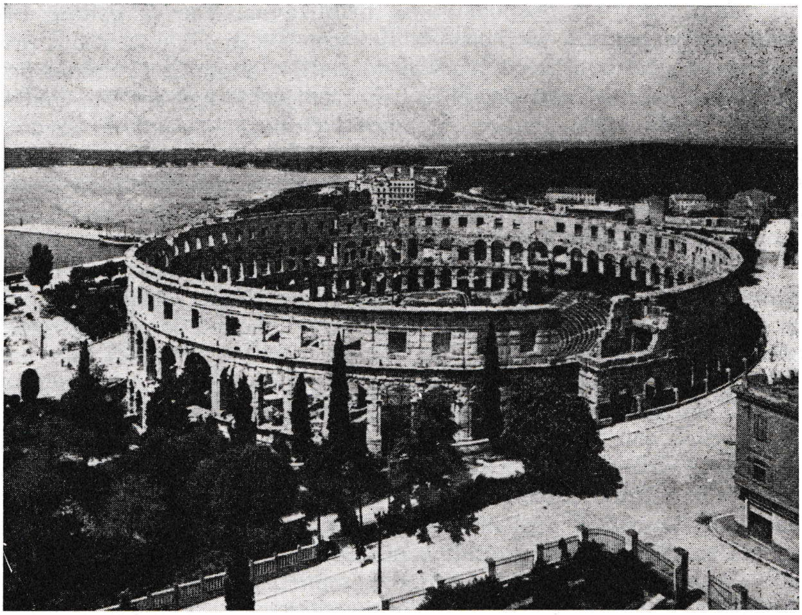
Da li se je Istra ikada potpuno romanizirala bilo bi teško reći. Mnogi natpisi i danas pokazuju, unatoč rimskom obliku, i poganske korijene. Ptolomej, koji je pisao oko godine 130. naše ere, spominje da Istru nastavaju Japidi (to je pisao 300 godina nakon rimskog upokorenja).

Neki povjesničari sumnjaju da li je Istra, naročito ona u dubokoj unutrašnjosti, bila ikada polatinjena. Rimljani naime nisu nikada pokorenim narodima silom nametali ni svoju vjeru, ni svoj jezik. (»I Romani — kaže Kandler — non posero a canone indeclinabile lo livellare le provincie, ma ad ognuno fissarono la forma e la costituzione rispettando le forme e le costituzioni provinciali precedenti, poche cancellate per castigo ed imposto governo da essi dettato, bastando solo di romanizzarle colle colonie militari, politiche ed agrarie, di presidiarle colle legioni di stazione e coi militi sedentari, neppur imperando la lingua latina siccome unica che dovesse essere pubblica ed amministrativa« ...)

Tragovi toga zlatnoga doba vide se u Istri i danas. Car Vespazijan koji je vladao od 69. do 79. naše ere, gradi svojoj miljenici

libertinki Juliji Coenis, rođenoj Istranki, u Puli amfiteater (taj sam događaj, crpeći historijske podatke iz Plinija, Tacita, Suetonija, Josipa Flavia, te iz Acta apostolorum i Biblia sacra obradio u knjizi na njemačkom jeziku »Die Arena von Pula« objavljenoj 1966). Mnoge palače i hramovi rezultat su toga doba općega blagostanja, jer su mnogi pripadnici carske kuće ovdje živjeli i imali velike posjede.

Tu se je, među robovima i vojnicima, dosta rano raširilo kršćanstvo, vjera »porobljenih i poniženih«, koja je sve više prodirala i izvan sirotinjskih četvrti, pa čak i u predvorja carskih dvorova.

Vespazijanova Arena u Puli

Car Konstantin, koji je 313. dao slobodu ispovijedanja kršćanima i time dokrajčio progonstva, koja su dala, kako se računa, preko dva milijuna, a možda i više, kršćanskih mučenika, doživio je i sam obiteljsku tragediju, davši Istri jednoga carskoga mučenika. Njegov nedužni sin Krispo, ovdje je u Puli smaknut 326. Drugi član carske obitelji, Konstancije Galo (brat Julijana, kasnijeg Apostate), bio je zatočen u Plominu.

Diobom rimskoga carstva na dva dijela, na istočnu i zapadnu polovinu, Istra je pripala zapadu. Rimsko se carstvo bilo toliko raširilo, da su imperatori smatrali, da je došlo vrijeme da prestanu

s daljnjim osvajanjima, da se utvrde granice do kojih su došli i da se živi u miru, a da se golemim prostranstvima upravlja iz dvaju jednakopravnih središta, Rima i Bizanta.

Na svim granicama stajale su legije, koje su trebale biti jamstvo sigurnosti. To, međutim, više nisu bile legije sastavljene od Rimljana, discipliniranih i u strogoj stezi odgajanih mladih rimskih građana, nego su to sada bile plaćeničke čete, sastavljene od pripadnika svih mogućih podjarmljenih naroda, koji nisu shvaćali da bi se trebali boriti za slavu i veličinu carskoga prijestolja i snage koju je ono u one dane općega raskoša i razbludnosti, trebalo da čuva i predstavlja.

Slom rimskoga gospodstva se približavao. Već su godine 169. naše ere germanska plemena sa sjevera, Kvadi i Markomani, probili kordon i provalili na jug sve do Italije. Istom ih je nakon petgodišnje borbe Marko Aurelije uspio potjerati natrag. Sto godina kasnije, godine 268. nadiru Alemani i Goti, 274. ponovno Kvadi i Markomani, 276. opet Alemani i tako je redom svake godine po negdje pucao lanac demoraliziranih legija, koje više nisu mogle zadržati proboj. One uostalom nisu više imale ni smisla ni želje da se bore za slavu Rima i veličinu Italije.

Godine 400. Alarik kralj Gota probija Julijske Alpe i kreće na Rim, ali ga je utvrđena Akvileja uspjela zadržati. Potučen u prvi se mah povlači, ali se osam godina kasnije opet vraća i, paleći i pljačkajući, dopire do Rima, koji tri puta redom opljačka tako reći do kože. Sakupivši neizmjerno blago spremao se da se prebaci u Afriku, ali ga nenadano zateče smrt.

Godine 450. pojavi se na čelu ogromnih vojska, koje su, kako se tvrdi, brojile do 600 tisuća ljudi: Huna, Sarmata, Skita, Ostrogota, Alana i drugih naroda — »bič Božji« Atila. Provalivši preko Panonije dopre čak do Francuske, gdje ga zadržaše pa ustukne, ali se već za dvije godine ponovno pojavi i prebacivši se preko Julijskih Alpi stiže do Akvileje, poruši je, opustoši i opljačka tako strašno, da se nikada više, do dana današnjega, nije uspjela oporaviti i vratiti svoju staru veličinu.

Slijede redom, tako reći svake godine, nove provale barbara raznih plemena i raznih imena: Gota, Herula, Ruga, Turcilinga, Ostrogota, Sueva, Saksonaca, Bugara, Gepida, Slavena i tko bi ih sve znao. Palili su i pustošili, pljačkali i uništavali sve što bi im se našlo na putu.* I tako propadoše mnogi nekad cvatući gradovi, sela i naselja i rimskoga je carstva formalno nestalo.

---

* (Paulus Diaconus: Longobardi cum Aribus et Sclavis Istrorum fines ingressi universa ignibus et rapinis devastarunt . . .)

SLAVENI — HRVATI

Pojavljuju se, rekosmo, u Istri prvi put Slaveni. Nisu došli sami, nego zajedno s ostalim masama »barbara«. Ime »barbari« je nelijepi naziv za pripadnike svih drugih naroda, koji nisu Rimljani, a imalo je potcjenjujući značaj.

Pojavljujemo se, dakle mi...

Tko smo i odakle smo došli?

Najprije ćemo navesti povijesne podatke, koji postoje, a koji nepobitno potvrđuju činjenicu, da smo se godine 600. naše ere, u onom darmaru naroda i plemena, koji se valjahu, redovito od istoka prema zapadu i od sjevera prema jugu, našli i mi i da nas se spominje kao Sclave ili Slavene.

»... Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, et affligor vehementer et conburbor. Affligor in his, quae iam in vobis patior, conturbor quia per Istriae aditum, iam in Italiam intrare coeperunt...«

To je izvorno pismo, datirano mjeseca srpnja godine 600. a pisao ga je rimski papa Grgur solinskom biskupu Maksimu.

Nekoliko stoljeća kasnije bizantinski car Konstantin Porfirogenet, pišući za svoga sina Romana upute, kako treba da vlada zemljom i narodima, koji je nastavaju, točno mu navodi povijesni prikaz i zemljopisni pregled zemalja i granica (Ethnon). U toj knjizi nazvanoj »De administrando imperio«, tj. kako treba upravljati državom, Porfirogenet kaže da je njihov carski predšasnik car Heraklije, koji je vladao istočnim dijelom rimskoga carstva od godine 602. do 641., pozvao narod Hrvata, da se nastane na opustjelim i ratovima opustošenim zemljama južno od Dunava i u Dalmaciji, što da oni i učiniše, te u velikom broju zaposjedoše cijeli Balkan do najzapadnijih granica carstva.

Jedno zvono

Po Konstantinu Porfirogenetu Avari su, zajedno sa svojim pomoćnicima Slavenima zaposjeli Dalmaciju i Balkan, provaljujući sve do Carigrada. Heraklije ratujući protiv Perzijanaca, a opsjedan od

avarsko-slavenskih vojska, pozva *Hrvate,* koji da su lutali s one strane Karpata u potrazi za stalnom postojbinom, godine 619. i dodijeli im zemlju u Dalmaciji uz uvjet da odanle potjeraju Avaro-Slavene. To im je za nekoliko godina i uspjelo i oni se nastaniše na zemlji između Cetine i Like i tamo osnovaše u prvi mah jedanaest županija, a zatim još daljnje tri, kojima su na čelu bili župani, a podređeni bijahu banu. Porfirogenet nabraja te županije: Chlebiana (Livno), Zenzena (s lijeve strane Cetine), Imota (Imotski), Pleba (Pliva u Bosni), Pesenta (područje između gornjeg toka Cetine i Krke), Parantalassia (primorje od Cetine do ušća Krke) Bribera (Bribir), Nona (sa Zadrom), Tzena (Knin), Sidraga, Nina, Cribassa (Krbava), Litza (Lika) i Gucika (Gacka). Na zapadu je po Porfirogenetu bila hrvatska granica kod utvrde Albunum (Labin) »A Zentina autem fluvio Crobatia incipit, extenditurque versus mare ad Istriae usque confinia sive Albunum urbem, versus montana aliquatenus etiam supra Istriae Thema excurrit« (Const. Porphir. XXX).

Pop Luka Kirac dokazuje, da je postojala i Gočanska županija nedaleko od Pule, prema čemu je granica hrvatske države sezala i mnogo dalje na zapad.

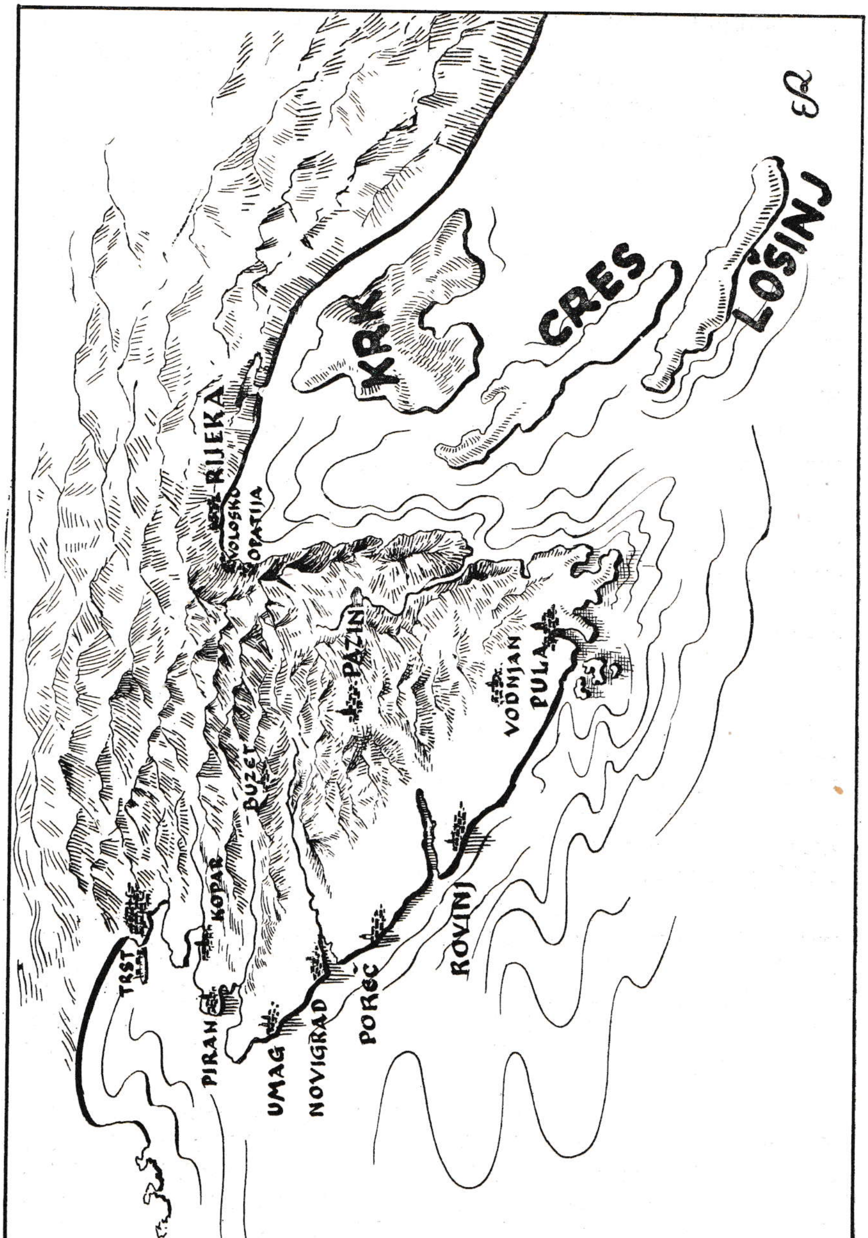
Tih se dvaju pisanih podataka povjesničari drže i mi nemamo razloga, a niti namjere, da ih pobijamo. Mi ih zapisujemo.

Ipak, budući da nas zanima svačije mišljenje, pa ma kako gustom maglom mašte i nagađanja bilo obavijeno, a tiče se naše zemlje i našeg naroda, mi ćemo ga zabilježiti, bez obzira je li zastarjeloga ili najsuvremenijeg datuma.

Drugo zvono

»Starija škola« kaže, da su u prapovijesti svojoj Slaveni živjeli u ropstvu Germana i Turana (Turkotatara). Od Germana da su naučili zemljoradnju, a od Turana stočarstvo. Po tome robovanju da su dobili i ime (njemački »Sklave«, latinski »Sclavus«). Potekli da su iz močvarnih krajeva rijeke Pripeta, tako zvanog Polesja. Kako močvara nije nikada bila zgodno bojište to je i njihova narodna značajka bila nesposobnost za ratovanje i potpuno pomanjkanje bojnog reda tako, da su ih sjeverni susjedi, skandinavski Rosi (kasnije normanski Rusi) i južni Turani stočarski i konjanički narod, lovili po močvarama kao pitomu divljač i odvodili u roblje. Ova se sudbina njihova ne izmijeni ni kasnije, poslije njihova nehotičnog proširenja prema Visli i Donu.

Slavensko proširenje do Odre i istočnih Alpa s jedne strane, a Peloponeza s druge strane, zbilo se tek za avarskoga jarma. Avari su, naime, oko godine 561. utemeljili svoju prvu državu u slaven-

TRST
PIRAN
UMAG
NOVIGRAD
POREČ
ROVINJ
VODNJAN
PULA
PAZIN
BUZET
KOPAR
RIJEKA
VOLOSKO
OPATIJA
KRK
CRES
LOŠINJ

skoj istočnoj Galiciji. Odavle provališe, podupрti srodnim turanskim plemenima od kojih su najpoznatiji Bugari, preko Češke do Gornje Majne, Saale i Labe, čak do Istočnoga mora i na tom golemom prostoru pobiše silu naroda.

Nastavljajući ubijanjem i gonjenjem starosjedilaca naseliše se u današnjoj Ugarskoj, koja im postade glavnim središtem, a zatim prodriješe sve do Jadranskoga mora. Sav taj prostor Avari naseliše svojim slavenskim robljem i to ne po narodima, na primjer Čehe na jedno, Hrvate na drugo područje, nego sasvim ispremiješano, kako su već koga u tom gonjenju kamo natjerali. Tako su i Hrvati i Srbi raskomadani i na razne strane porazbacani. Iz ove smjese stvoriše se današnji slavenski jezici, koji — kako i sami znamo — tvore jedan neprekidni lanac pomalo prelaznih dijalekata od Baltika do Sredozemlja.

Avari međutim, provaljujući u svrhu pljačke i zatiranja na sve strane, ne nađoše na tim svojim bojnim pohodima svagdje baš čiste samonikle Slavene. Bilo je tu Slavena koje su već prije pokorili Germani, odnosno Turani. Ovi su novopokoreni Slaveni već imali svoje gospodare v i ć a z e odnosno v i t e z e (germanske wikingere).

Ovi su se vitezi morali pokoriti Avarima, jednako kao i njihovi noviji podložnici Slaveni, i postadoše jednaki jadnici, samo što se sada, po avaro-bugarskom, zvahu »župani«.

Čitava ta ogromna masa naroda nije tvorila jednu organiziranu državu s nekom energičnom središnjom vladom u evropskom smislu. To je bila smjesa porazbacanih horda, od kojih su bugarske bile najznačajnije. Ove horde nisu stalno obitavale među slavenskim seljaštvom, nego su se u slavenska naselja sklanjale uglavnom zimi, kada su ih Slaveni morali opskrbiti prehranom za njih i njihove konje.

Osim toga morali su Slaveni, kukavno oboružani, kao pješaci pratiti Avare u boj na njihovim pljačkaškim pohodima. Ljeti pak ove bi horde svojim konjima popasle ravnicu i pašnjake, stalno polazeći za grabežom. Tako su i godine 588. i 589. kao saveznici Tridentinskoga vojvode Evina zajedno s Langobardima provalili u Istru, koju za čas opustošiše i popališe, donijevši joj, navodno, i kugu, koja je pučanstvo temeljito prorijedila.

Godine pak 603. kada su Avari, što od neprestanih bizantinskih ratova, što od kuge i pošasti veoma oslabili, gornjo-franački Slaveni kojima se pridružiše i sjevero-češki, te zapadni dio Alpinskih Slavena digoše se pod vodstvom Franka S a m a, zbaciše avarski jaram i stvoriše prvu slavensku državu.

Tako, eto, u nimalo ružičastim bojama prikazuje Slavene tako zvana »starija« škola Čeha dra Jana Peiskera.

Čujmo međutim što kazuje druga novija, odnosno mlađa tako zvana »berlinsko-austrijska« škola, čiji su glavni predstavnici Poljak Eduard Boguslawski, Miklošić i naš Vatroslav Jagić.

Boguslavski u svom glavnom djelu »Historija Slowian« i kasnije u knjizi »Počatki Chorwacji illiryjskej« govori nešto sasvim drugo.

(Mi se, kako rekosmo, držimo točno pisane riječi bizantinskoga cara Konstantina Porfirogeneta, koji kaže, da su Hrvati oko godine 627. na poziv cara Heraklija iz Zakarpatske Bijele ili Velike Hrvatske došli na jug, te ondje od Avara na sablji osvojili sebi novu domovinu i tamo u VIII vijeku stvorili vlastitu državu.)

Boguslawski najprije dokazuje, da je na Balkanskom poluotoku od najstarijih vremena živjelo autohtono slavensko žiteljstvo, koga su u rimsko doba nazivali »goto-tračkim«, »dako-getičkim«, »dakotračkim« i »panonskim«. Naziv »Slaveni« prihvatiše oni, kada među njih dođoše Slaveni bizantinskih izvora, dakle mnogo kasnije, baš kao što su na primjer i Gali prihvatili kasnije naziv »Francuzi«. Tako ni ono dakotračko žiteljstvo ne valja odvojiti od kasnije nadošlih Slavena.

Jezik tih balkanskih autohtonih »Slavena« bijaše današnja naša čakavština i kajkavština, tvrdi Boguslawski. On nadalje dokazuje, da su Hrvati nekadašnji Karpi, koje spominje Herodot već godine 444. prije naše ere, došli sa planina Karpata već u prastaro doba. Te je Karpe preselio u današnju Hrvatsku, Bosnu i Dalmaciju, zajedno sa Srbima, koji su identični s nekadašnjim Sarmatima, bizantinski car Maksimilijan Herkulije oko godine 295. naše ere. Riječ »župan« nije bugarsko-avarskoga podrijetla, kaže Boguslawski, nego je to sarmatska riječ »zoapan«, koju su već stari Grci zabilježili, a značila je vladara, gospodara.

Ono pak što je pisao Konstantin Porfirogenet, koji je živio od 905. do 959. dakle šesto godina kasnije, puno je netočnosti i protivurječja — kaže Boguslawski, pa to i dokazuje. Po njemu je Porfirogenet zamijenio cara Herkulija koji je živio 295. i doveo na Balkan Hrvate, sa carem Heraklijem koji je živio 300 godina kasnije. Boguslawski je — kaže Šišić — u očima učenjaka prototip slavenskoga fantaste, ali je, mora se priznati, ozbiljan i veoma načitan muž. Mnoge se njegove tvrdnje ne mogu samo tako odbaciti.

(I o postanku glagoljice kao slavenskog pisma ima Boguslavski svoje milšjenje, no o tome ćemo malo kasnije.)

Kad već zapisujemo, zapisat ćemo još jedno, nešto novije mišljenje. To je mišljenje o Hrvatima odvjetnika iz Gorice dra Henrika Tume.*

Provala Atilina u Akvileju otjerala je građane na pješčane prudove u Gradež i Mletke. U isto su vrijeme slušajući o strahotama hunskih pustošenja i Istrani bježali na otoke. Tako se zbude u Kopru, Umagu, Novigradu i Rovinju, gdje su žitelji vjerovali, da će ih onaj pojas vode, što ih je sa svih strana okruživao, moći obraniti od barbarskih napadača.

Istra je u prvi mah bila pošteđena od barbarskih provala, jer je bila donekle po strani od velikih zavojevačkih putova, ali to nije dugo trajalo. Pojedine skupine barbara, koji su kretali glavnim cestama pokraj Akvileje na zapad i jug, zalijetale su se i u Istru. Temeljito je Istru opustošila jedna langobardska vojska, koju je godine 588/9. vodio Evin, vojvoda od Tridenta, a odmah zatim provališe u nju Avari i S l a v e n i.

Pučanstvo je nakon toga bilo dobrano prorijeđeno, a zemlja napuštena i zarasla korovom i dračem. Ono malo preostala pučanstva zatvorilo se među gradske zidine, a šume, pašnjaci i šikare dopriješe do pred gradska vrata.

To je razdoblje ničije zemlje, odnosno doba kada je vlasnikom zemlje postao veliki posjed, što biva redovito u doba bijede i depopulacije. Skoro sva zemlja prešla je u to vrijeme u ruke metropolitanske crkve u Ogleju odnosno Gradežu.

Poljodjelstva je nestalo, vlasnika i zemljoradnika bivalo je sve manje, tek toliko, koliko je bilo potrebno, da se prehrani ono malo gradskih žitelja . . .

— · —

Iza toga slavensko se ime u tim krajevima spominje sve češće. Godine 601. opustošili su Langobardi u društvu s Obrima i Slavenima Istru. Godine 603. kada langobardski kralj Agilulf opsjeda Cremonu Obri mu šalju u pomoć izvježbanu četu Panonskih Slavena. Godine 610. opet pustoše Langobardi sa Slavenima Istru.

Da li su se pojedine skupine Slavena zadržale u tim krajevima nakon takovih bojnih pohoda nije poznato. Slovenski povjesničar Milko Kos drži, da su Slaveni samo plijenili, a da se tada još nijesu naseljavali. Zemlje gladni bili su samo Germani, koji su silili na jug, u Italiju. Kad je velika masa Langobarda krenula u Italiju uputila se za njima četa Obra i H r v a t a. O Hrvatima u tim kra-

* Dr Henrik Tuma: »Beneška Slovenija — Zgodovinsko-kulturno-nacionalno izlaganje« — »Planinski vestnik«, Ljubljana 1934.

jevima iznosi zanimljive podatke dr Henrik Tuma. Njegove teorije nijesu znanstveno priznate, ali su zanimljive i mi ih ovdje iznosimo.

U cijelom VI vijeku — razlaže dr Tuma — vladalo je u Srednjoj Evropi, osobito pak na prostoru nekadašnje Austrije živahno previranje raznih skupina Obra, Hrvata, Germana i Slovenaca, koje su tražile plijena.

Hrvati, koji su turanskoga podrijetla plijenili su po čitavoj Srednjoj Evropi. Uslijed toga nailazimo na ime Hrvat po svim krajevima u raznim oblicima: u Gornjoj Štajerskoj između Ljubna i Knittelfelda — Kraubat, a god. 1050 već Chrowat. Zatim Kraubat u Gornjoj Austriji, Kraut na Miljskom jezeru u Koruškoj. Na lijevoj obali Saale u Saskoj bila je naseobina Hrvata, a isto tako u istočnoj Galiciji. Hrvati su naseljeni i u Prespanskoj dolini u Makedoniji. Ruski car Vladimir borio se s Pečenezima i Hrvatima. Godine 907. pošla je jedna četa Hrvata s Rusima na Carigrad. U listini praške biskupije iz 1086. nabrojeni su među 15 českih i šleskih plemena Hrvati kao 15. pleme.

I arapski povjesničar Mas-udi spominje osim Čeha i Moravljana i Hrvate. Hrvati su plijenili po Balkanu već 536. i 548. godine sve do Drača. U poljskom jeziku je ime Hrvat označivalo isprva naoružana čovjeka, a u bugarskim pričama Hrvat je hunski junak.

Profesor Jovan Cvijić drži, da su stari poljički plemići djelomice turanskoga podrijetla. On u svojoj antropologiji Balkana (str. 229) navodi, da se među Dalmatincima nailazi na obarske fizionomije, koje potvrđuju križanje s turanskim plemenom. Hrvatska plemena u Kapeli da također upućuju na Obre. Grčki povjesničar car Konstantin Porfirogenet kaže, da su Hrvate u njihovoj domovini napali Pečenezi, dakle daleko na istoku. Profesor Županič pak navodi, da se ime Horuatos spominje već u staroj grčkoj koloniji na Tanaisu...«

»Mnoga od tih četa se je u pojedinom kraju naselila — kaže dalje dr Tuma — i od svojih podložnika poprimila jezik. Takovim četama moramo smatrati Hrvate i Srbe, koji su koncem VI i početkom VII stoljeća prodrli na Balkan.

Manja jedna četa Hrvata krenula je za Langobardima i zaposjela onaj dio Koruške, koji se je kasnije za cara Otona, godine 954. nazivao Pagus Chroatorum ili Cravati. Ta hrvatska državica dopirala je iz Ziljske doline do ušća potoka Tuječ, Togliezzo kod Vrata (Stazione della Carnia)«.

»Hrvate se zadnji put tamo spominje godine 1035. kada su pritekli u pomoć karantanskome vojvodi Albertu, koji se bijaše opro caru...

Iz te hrvatske državice, koja je imala svoje središte u Ziljskoj dolini, hrvatske su čete, udružene sa slovenskima izlijetale prema

zapadu i jugu na plijen. Pri pohodu na zapad potisnuo ih je bavarski vojvoda Tasilo godine 595. natrag, ali ne s potpunim uspjehom, jer vidimo, da su uz pomoć Obra napadaje ponovili.

S manje ili više uspjeha napadali su zajedno sa Slovencima Furlaniju godine 705., 717., 733. i 738., dakle punih 200 godina«.

»Da su ti napadaji Hrvata dolazili iz Koruške, u prvom redu iz Ziljske doline, dokazuje vijest Pavla Diakona, koji kaže, da je vojvoda Gisulf htio zaustaviti napadaje Hrvata i Slovenaca i godine 630. prodro u »Zelli-u« do Medaria tj. u Zilje do Medvarja, sela, koje još i danas leži nad Trbižem na ulazu u Ziljsku dolinu, i prisilio Hrvate i Slovence da Langobardima plaćaju danak...«

»O Mužačkoj grofoviji (Moggia) — kaže Tuma, da je nekada morala biti stara i velika hrvatsko-slovenska županija, kao sastavni dio hrvatske države »Pagus Chrowati«, u kojoj su domaći knezovi vladali sve do 828. godine, kada je knezom postao Bavarac Helmvin. Imena zadnjih domaćih knezova: Pribislav, Cemikaz, Stojan, potvrđuju njihovo hrvatsko, odnosno slovensko podrijetlo. Pagus Chrowati ukinut je 983. godine«.

Toliko dr Tuma o Hrvatima u Ziljskoj dolini, čiji da su pohodi na zapad i jug, prema tome i do Istre ostavili vidnog traga u prvim naseobinama Hrvata u tom kraju.

Bez obzira na ta, interesantna doduše, iako znanstveno dovoljno nedokumentirana izlaganja, stoji činjenica, da je hrvatska bujica, kako to uostalom dokazuje i toponomastika, preplavila daleko širi prostor nego što su ga okruživale granice Teodozijeve diobe.

U zemljopisnim nazivima sačuvalo se je ime Hrvat na zapadu sve do Merana, a na jugu sve do Atene. Nakon prve seobne poplave bujica se smiruje u koritima starih granica Teodozijevih, ali je negdje jače, negdje slabije skupine Hrvata ostavila ipak izvan granica poznije samostalne hrvatske države, a tako sigurno i u Istri s onkraj Raše.

I još neka zvona

A sada da čujemo još i treće mišljenje. To je rasprava dra Ivana Krajača o istarskoj rijeci Raši kao navodnoj zapadnoj hrvatskoj granici.

Po Krajaču oni Slaveni, koje spominje papa Grgur, da su godine 600. počeli preko Istre prodirati u Italiju, nisu nitko drugi nego Hrvati, jer u čitavoj povijesti Istre od te godine dalje nema u Istri spomena ni o kakvom drugom narodu slavenskoga podrijetla i jezika osim Hrvata.

I Krajač kao i Tuma spominje, da je jedva 90 kilometara zračne linije sjeverno od tršćanskoga zaljeva, već neposredno prije godine

600. u staroj Karantaniji (Gorotaniji) postojao *Pagus Chrovatorum* kao samostalna državica Bijelih Hrvata u dolini rječice Zilje. I ta hrvatska državica bila je samo jedna od niza hrvatskih državica. Prva forma hrvatske državnosti bio je (po Šuflaju) Savez samostalnih hrvatskih država, koji je funkcionirao u slučaju obrane koje periferne državice i tada joj je cijeli Hrvatski državni savez pohrlio u pomoć. Drugi jedan dokaz o historijskim granicama Hrvatske, navodi Krajač, jest — glagoljica. Samo hrvatska historijska država upotrebljavala je u katoličkom bogoslužju glagoljicu na čitavom dinarsko-hrvatskom području valjda barem od Branimira. Prema tome, kaže Krajač, pošto je ona u cijeloj Istri i na otocima, pa čak i na području Gorice i Gradiške bila u crkvenoj uporabi, znači da je cijelo to područje bilo sastavni dio Hrvatske historijske države, jer ni u Istri ni u Goričkoj nisu mogli glagoljicu uvesti ni Furlani, ni Nijemci, ni Talijani, dok ju je stara hrvatska država rabila na cijelom svom području. Sastavni dio hrvatske države morala je Istra biti svakako od dolaska Hrvata pa do osvojenja Istre po Langobardima u drugoj polovici VIII stoljeća, čije je gospodstvo trajalo vrlo kratko vrijeme tj. dok nije Langobardsku kraljevinu osvojio Karlo Veliki.

Kako vidimo zanimljivo je čuti svačije zvono, jer svako ponešto nagoviještava.

O samom nazivu »Slaveni«, Krajač kaže da strani izvori nisu tada uopće znali razlikovati narode: sve što je bilo sjeverno od Dunava su Germani, sjeverno od Apenina su Gali, sve što je bilo na istok od tršćanskog zaljeva su Slaveni, odnosno Sclavi, a njihovi najistočniji susjedi Sarmati. I zato kad se god govori o Sclavima ili Sclavonima znamo da su to Hrvati, jer pogotovo u Istri i Hrvatskoj drugih Slavena nije bilo.

Što se pak sjeverozapadne granice tiče, Krajač ide još i dalje, pa tvrdi da je ta granica bila ne na Raši, nego u Goričkoj. Evo kako to on obrazlaže:

Prije svega valja još uzeti u obzir povijesnu činjenicu, da su Hrvati pobijedili Avare na ovom području, da su tamo pobijedili najveću vojničku silu onoga vremena, kojoj nije bio dorastao ni jedan drugi narod onoga doba i ni jedna državna tvorevina onoga vremena, pače niti sam Bizant. Može li se u tim prilikama pretpostavljati, da bi Hrvati, onako vojnički sposoban i organiziran narod, mogli bili upasti u takvu primitivnu pogrješku, da bi cijeli svoj sjeverozapadni, i to kritički bok ostavili nezaštićen? To je nemoguće i kod naroda, koji je manje vojnički obdaren nego što su bili prvi stari Hrvati. Prema tomu je posve sigurno, da su Hrvati doselivši se u ove krajeve, morali držati pod svojom kontrolom — radi sigurnosti i obrane svoje zemlje i sebe samih — koli cijeli gorički

mostobran, toli i cijelu sjevernu dinarsku liniju, da osiguraju mirni razvoj na svom novom području, a to se je doista i dogodilo kroz gotovo prva dva stoljeća iza dolaska Hrvata, o kojima ima malo dokumentiranih vijesti.

Kirac, Kandler, De Franceschi, Benussi i drugi o dolasku Hrvata u Istru

Luka Kirac u svojim »Crticama iz istarske povijesti« drži, da ove provale Hrvata u Istru nijesu bile tek bojni pohodi pojedinih četa u svrhu pljačke i plijena, nego da je to bila velika navala Slavena upravljena paralelno sa sjevera i istoka na Istru i Dalmaciju i da su tom zgodom (598—599) bile porušene kule Letaj i Belaj, podignute od Bizantinaca da brane Slavenima prijelaz preko Učke, te time bila otvorena vrata Istre.

Da bi to moglo odgovarati istini potvrđuje i Carlo De Franceschi, koji — iako tvrdi, da su Slaveni bačeni natrag — iznosi usmenu predaju naroda onoga kraja, koja kaže, da se je u pradavno vrijeme odigrala u klancu između Letaja i Učke strahovita bitka u kojoj je sva dolina bila napunjena mrtvim tjelesima. Iz te se predaje razabire, da su goleme skupine Slavena prodirale u Istru glavnom cestom, koja dolazi sa istoka preko Trsata, Kastva i Veprinca po vrhu ponad Lovrana i Mošćenica, pa na Kozljak do današnje crkvice Sv. Kvirina, gdje se i sada vide ruševine staroga grada, kome se ne zna ime ni podrijetlo. Grad je, po narodnoj priči, bio spaljen od vojski, koje su prodirale u Istru cestom, što se nastavlja dalje u Labin, Pulu, Poreč i Trst.

To potvrđuje i Kandler, kada kaže, da se je skupina Hrvata nastanjena na području između Lupoglava i Pazina, tamo učvrstila još godine 604.

U vezi s time možda bi nam, bolje nego oskudna povijesna vrela mogle poslužiti kao putokaz jezične skupine istarskih Hrvata, odnosno Slovenaca.

Pada na prvi pogled u oči, da Istru nastavaju četiri glavne jezične skupine. U koparskom kotaru i u nekoliko sela, koja graniče s Buzetom nailazimo na tzv. Šavrine. Oni su slovenskog podrijetla, a baza im je naslonjena na Trst i Kras oko Sežane. Oni su odvjetak velike slovenske porodice, koja drži od prastarih dana Goričku, Korušku, Kranjsku i Štajersku, i zadire na zapadu do u Furlaniju, a na istoku u Ugarsku. Dragonja im je južna granica. Stariji povjesničari kažu, da je ime Šavrini iskvareno Subokrini, ime keltskog naroda, što ga tu spominje već Plinije, a postojalo je u času kada u kraj dođoše Slovenci. Spinčić pak misli, da ime potječe od riječi Sava, Savrini, odakle da su ti Slovenci došli.

U srednjoj Istri, s naslonom na Učku, preko koje pružaju ruku Hrvatima Kastva i Liburnije, nailazimo na Hrvate, koji su — kako rekosmo — po mišljenju Kandlera ondje od 604. godine.

Treća skupina su Labinjani, također starosjedioci, koji su, čini se, došli s otoka u najranije doba kroz otvorena labinska vrata i zaposjeli zemlju do Pazinštine.

Četvrta i najmlađa, a najbrojnija skupina su Hrvati, koji imaju bazu uz more a nastavaju uokrug svu zemlju od ušća Raše do rta Savudrije tj. Pulu, Vodnjan, Rovinj, Poreč a djelomice, Buje, Motovun i Pazin.

Redoslijed, kojim ih spominjemo, odgovarao bi i vremenu njihova doseljenja: Slovenci do Dragonje za prvih provala, Hrvati pod Učkom odmah za njima, Labinjani u doba zaposjedanja hrvatskih zemalja i narodne države (620—840) i konačno Hrvati južne i zapadne Istre, manjim dijelom iz prvih seoba, a većim dijelom za zadnje seobe Hrvata u Istru (od 1330 do 1797).

Kojim su putovima i na koji način dolazili Hrvati u Istru u vrijeme svoje prve seobe ili bolje: provale, nije od tolike važnosti. Činjenica je, da su oni zaposjeli svu onu dotad napuštenu zemlju i stali je obrađivati. Pitanje vlasništva zemlje, pitanje državnih granica kao i pitanje državnog vrhovništva bilo je u ono doba veoma rastezljiv pojam. Formalnim vlasnikom zemlje bila je, kako spomenusmo, u golemim kompleksima metropolitanska crkva u Gradežu, no zemlja je bila drač, korov i šikara. Nedostajalo je radnih ruku. Vlasnici su bili sretni, ako su se te ruke našle i oni su drage volje s njima dijelili vlasništvo u obliku kolonata i emfiteuza s obvezom nasljednih ili povremenih daća. Taj se način diobe zemlje u feudalno doba neobično razvio. Posljedica je bila, da je nastala sva sila tzv. mansa ili malih posjeda, koji su postepeno prelazili u nasljedstvo onih, koji su ih obrađivali.

Kada je Istra došla pod franačku vlast — definitivna aneksija, čini se da je uslijedila prije 781. — dotadašnja je uprava zamijenjena franačkim feudalnim sustavom. U njoj su uvedene franačke institucije, koje su provodili kler i baruni. Vojvodini vazali, među koje su bila razdijeljena gospodska dobra i napuštena zemljišta u vlastitom su se interesu trsili, da svoje posjede napuče ljudima, čiji običaji i tradicije ne protuslove novom poretku.

Potreba pučanstva, koja se osjećala radi obrađivanja zemlje i radi obavljanja vojničke službe, što je bila obaveza feudalca prema vladaru, navela ih je da su širom otvorili vrata novim doseljenicima, davali im zemlju, štitili ih od nasilja i osiguravali im stalan prihod.

Slavenski živalj, koji se je nalazio svud okolo granica Istre, po otocima, u Sloveniji, dolazio je mirnim prodiranjem i zaposjedao zemlju, koje je bilo na izbor i u izobilju. Zbog tih doseljenika, koji

su počeli zaposjedati zemljište sve do ispod gradskih zidina zapadnih primorskih gradova, došlo je godine 804. za vojvode Ivana, do spora između njega i gradskih municipija, koji su imali neka formalna prava na zemlju i pašnjake oko svojih zidina. Spor je iznesen pred veliku javnu skupštinu, koja je poznata pod imenom Rižanskoga sabora.

Ti slavenski doseljenici, koji su bili predmet spora između sjeverozapadnih istarskih primorskih gradića i vojvode Ivana, čini se da su bili Slovenci, koji su se spustili na Koparštinu i tamo zaposjeli gradsku okolicu a podavanja plaćali ne gradskom magistratu i crkvi nego vojvodi.[1]

O tome tko je bio vojvoda Ivan, na koga se tuže predstavnici municipija, da daje zemlju slavenskim seljacima, postoje također razna mišljenja. Pop Luka Kirac tvrdi, da je to bio hrvatski ban, koji je — po R. Horvatu — već godine 788. vladao u Istri posve ovisno od kralja franačkoga.

Iz toga se, međutim, nikako ne može zaključiti, da do vojvode Ivana nije bilo u Istri Slavena, kako to uporno hoće da dokažu neki talijanski povjesničari. Iz svega što smo izložili vidi se, da su se brojne hrvatske skupine već davno prije smjestile po Istri, a to priznaje ne samo Kandler, nego i Benussi, koji kaže: »Nije dakle čudo, da su se Hrvati, došavši 620. u Dalmaciju uz privolu cara Heraklija rasprostranili djelomice i po planinskoj Istri, a da zbog toga nijesu došli u sukob s Bizantincima i Istranima, već su od grčkih vlasti bili čak dobro primljeni; ne da zaposjednu zemlju i stvore hrvatsko kraljevstvo, nego da obrađuju istarsku zemlju već nekoliko decenija zapuštenu, što zbog smrti nekadašnjih njenih vlasnika, što zbog njihova bijega iz zemlje«.[2]

Rižanska skupština niti je riješila, niti je mogla riješiti pitanje slavenskog zaposjedanja zemlje do ispod zidina zapadnih primorskih gradova.

Sukobi su se ponavljali i poprimali više puta značaj žestokih sukoba i oružanih ispada. Tako istarski Slaveni godine 820. navaljuju na grad Milje, opljačkaju grad i zarobe više građana,[3] a godine 840. silom pritišću zapadne gradove, koji mole pomoć u Mlečana i cara Lotara I,[4] koji im tu pomoć i obećava.

Godine 878. zapale istarski Slaveni kulu Sipar kraj Savudrije,[5] a godine 880, kad su borbe za carsko prijestolje i za kraljevstvo u

[1] Insuper sclavos super terras nostras posuit: ipsi arant nostras terras et nostras runcoras, segant nostras pradas, pascunt nostra pascua et de ipsis nostris terris reddunt pensionem Joani. Per tres vero annos decimas, quas ad Sanctam Ecclesiam dare debuimus, ad paganos sclavos eas dedimus . . .
[2] Dr Bernardo Benussi: Nel medio evo — str. 67.
[3] Romanin: Storia documentata di Venezia — str. 146.
[4] Kandler: U časopisu: L Istria god. VI. — str. 83.
[5] Atti e memorie della società istriana . . . sv. I. str. 156.

Italiji oslabile državu, istarski Slaveni iskorišćuju priliku i jakim četama navaljuju na Rovinj, Novigrad, Umag i Milje i opustoše ih, a okolicu popale.*

Bilo je to u doba, kada je i mlada hrvatska država pod svojim banovima i knezovima vodila također živu borbu na Jadranu s Mlečanima. Da li je i kolika koordinacija postojala među napadajima istarskih Hrvata na zapadne gradove i napadaja npr. hrvatskoga bana Domagoja, koji je 864. i 876. također navalio na te iste zapadne gradove, nije poznato, no nesumnjivo je, da je neke povezanosti moralo biti. Jakost hrvatske države, koja je u naponu svoje snage držala sve kvarnerske otoke i Labinštinu, bila je sigurno i jako zaleđe hrvatskom prodiranju do najzapadnijih točaka Istre.

Tim razdobljem završava i prva velika seoba Hrvata u Istru, koja je seoba trajala skoro trista godina i bila više silovite naravi, a tek je u manjem svom dijelu imala značaj tihe i mirne penetracije. Sasvim je, stoga, razumljivo što se je već godine 1030. cesta koja vodi od Poreča prema Pazinu, budući da je prolazila kroz potpuno slavenska naselja nazivala »slavenskim putom« (via Sclava). To uostalom dokazuju i najnovija iskapanja na cijelom istarskom području, gdje nailazimo na čitava groblja za koja je dokazano da su izrazito slavenskog karaktera i podrijetla.

(Vidi: Marušić — Istra u ranom srednjem vijeku, arheološko--povijesni prikaz, Pula 1960.)

Opadanje moći hrvatske države ima i svog odraza u Istri. Ne čuje se više o borbenim napadajima istarskih Hrvata na zapadne gradove, o sporovima i sukobima. Hrvatska se državna granica povlači polako sa Raše na Rječinu, Mlečani zaposjedaju zapadnu obalu od Pule do Milja, malo kasnije uzimaju i kvarnerske otoke, ostala je Istra pod vlašću njemačkoga cara, *prva je hrvatska seoba u Istru završena.*

Na hrvatsko ime nailazimo u kasnijim stoljećima samo kao na ime mirnih građana, ili seoskih župana i to na čitavom području Istre od Pule do Trsta, jednako u srednjoj, kao i u južnoj i zapadnoj Istri. Uz osobna imena pojavljuje se hrvatsko ime sve češće u nazivima sela, naselja, potoka i rijeka, dolina i planina.

Tako već 1102. čitamo kako Ulrik II dariva u srednjoj Istri svom podvazalu Adalbertu kule Beligrad i Črnigrad; godine 1145. među građanima Pule, koji polažu zakletvu Mlecima nalazimo Petra Sclavusa, a kad 1149. Pula ponavlja zakletvu zastupa je na prvom mjestu opet P. Sclavus ili Pribislavus. Isto tako 1243. kada Pula i opet ponavlja svoje podložištvo Mlecima čitamo među potpisnicima: Odorika, sina pokojnog Meneslava, pa Volčića, Božu, Bratošu, Martina Sclavusa, Meneslava, Dobricu, Matonju, Dominika Sclavusa, Dva Sclava, Ljubišu i Petronju.

---

* Filiasi: Memorie storiche dei Veneti, sv. VII. str. 387.

Godine 1118. nailazimo u Poreču u darovnici crkvi sv. Maura na građanina Sigilfreda i ženu mu Jelicu.

U ispravi pisanoj 1199. nailazimo na imena potpisnika: Pribislava, župana Boženje, Partislava, Miroslava, Pridizije, Jurkonje i župana Dražice. Te godine dolaze u Pulu župani Slavonja iz starog Pazina i Pribislav iz Barbana.

U ugovoru, što ga je Trst sklopio 1202. s Mlecima nalazimo među građanima potpisnicima: Ivana Slavena, Trijebeža, Dragonju, Nježa, Pišeca, Škodu, Stanka, Hrabra, Stojana, Blagosita, Domadraža i dr.

Godine 1304. u sporu između Motovuna i Buzeta zbog šume u dolini Mirne nalazimo svjedoke: Žibrinu, župana Zanelića, Janka Krčelića, braću Družeta, te na krajevna imena, Senjak, Kršikla, Zrenj, Gradac, Hižiće...

Godine 1321. u raspri između Motovuna i Završja navode se imena mlina Blata, Fare, potoka Skraćenica, kule Gradac, sela Ižića i dr.* Tako već godine 1030. čitamo da se cesta, koja vodi od Pazina do Poreča zove via Sclava, sigurno zato, jer su stanovnici, koji se njome spuštaju k moru bili Slaveni, odnosno Hrvati, jer drugih Slavena u Istri južno od Dragonje nije bilo.

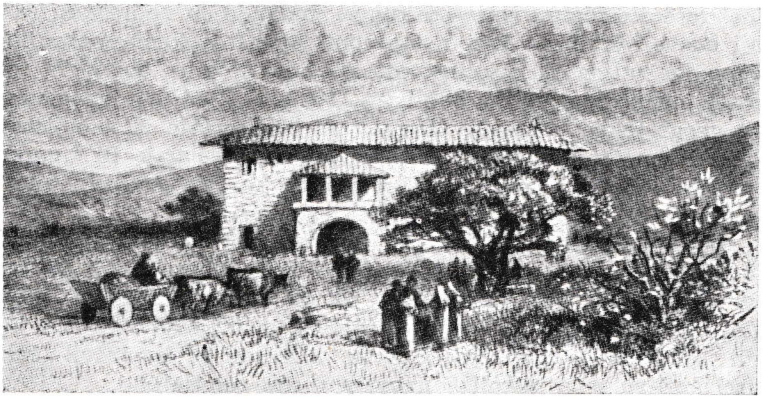
Da ne nabrajamo dalje sve nazive krajeva i potoka, koji su nanizani u »Razvodu istrijanskom«, a obuhvaćaju takoreći svu Istru, koji je kakav bio da bio u svakom slučaju napisan najkasnije 1457. (po Milku Kosu) zaključit ćemo riječima Jurja Slovenjanina, magistra pariškog sveučilišta, koji je bio rodom iz Istre ili Slovenije, da je »Istria eadem patria Chravat« te izjavom još boljeg poznavaoca Istre, znamenitog pape Pija II, koji je kao tršćanski biskup Enea Silvio Piccolomini obilazio Istrom (1448. bio je u Motovunu da izgladi neke sporove između Motovuna i pazinske grofocije), a koji doslovce i punim pravom piše: »Istri hodie Slavi sunt, quamvis maritimae urbes italico sermone utuntur utriusque linguae peritiam habentes«...

Tu je izjavu dao najugledniji čovjek onoga vremena, koji je, osim toga upoznao prilike na licu mjesta i ona dokazuje, da je istarska zemlja bila u svojoj golemoj većini u rukama hrvatskoga življa...

Kad smo već kod citiranja evo još nekoliko citata: U jednom latinskom dokumentu iz godine 1271. pisar ne zna drukčije nazivati mjesta u okolici Buja, nego »Gradina«, »Dobravizza«, »Topolo« (Topolovac), a biskup Tommasini iz Novigrada zapisujuć imena u tom kraju spominje »Barbich-a«, Burlovich-a«, a sela »Berda«, »Cepich«, »Cucibregh«, a spominje i seoske glavare »zupane«. Mle-

* Godine 1469. bio je općinski vijećnik u Motovunu Ivan Božić, 1447. Petar Dolžan, 1475. Šime Vozić, 1507. građanin Dušica, a 1590. mletački kancelar Jeronim Divljak.
(Kandler: Notizie storiche di Montona.)

tačka kronika pisana između 900. i 1000. pripovijeda, kako je oglejski patrijarha Helije godine 579. osnovao, odnosno obnovio biskupije u glavnim gradovima *Slavonije:* Pićnu, Krku, Osoru i Cresu. Pićanski pak biskup Juraj Rautgartler piše 1599. u Rim papi: U ovoj biskupiji ima oko 10.000 duša, od kojih su većina »popoli Croati antiquissimi«, a ima i nekoliko sela druge narodnosti, zvanih Morlaka, koji su došli iz pograničnih krajeva gonjeni od Turaka (u 14. stoljeću naseliše se u Mune, Šušnjevicu i Žejane Rumunji - Vlasi). To su pastiri koji su i prije već u 14. i 15. stoljeću dolazili u Ćićariju kao nomadi sa stadima.

Hrvati u Istri bili su oduvijek isključivo seljaci. Slika jedne »stancije« u Žbandaju kod Poreča iz 1870.

NOVIJE SEOBE

Tri su strašna biča bičevala Istru kroz svu njezinu povijest i dovela je nekoliko puta do toga, da je u njoj skoro cjelokupno pučanstvo izginulo, pa ju je trebalo iz temelja obnavljati i iznova napučivati.

Jedino živo vrelo, koje je Istru obnavljalo bio je, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti hrvatski narod. Ma kako tko o tome sudio neosporna je činjenica, da su svi životni sokovi dolazili u Istru, u toku njene novije povijesti tj. od 6. vijeka dalje, jedino iz hrvatskih zemalja . . .

Najveće zlo, koje je Istru morilo bila je kuga, što su je mletačke trgovačke lađe, tako reći redovito svakih par godina dovozile s istoka. Koliko je poznato u Istri je kuga harala godine 954,

958, 1006, 1248, 1330, 1343, 1347-8, 1360-61, 1449, 1456-7, 1467-8, 1477-8-9, 1497, 1510, 1511, 1527, 1543, 1553, 1554-5-6-7, 1558, 1575, 1577, 1600, 1601 i konačno posljednje 1630-31.

Što je za jednu pokrajinu značila kuga u ono doba, kada su higijenske prilike i medicinska znanost bile na vrlo primitivnom stupnju, nije potrebno naglašavati. Posljedica je svakog takvog posjeta bila pustoš i izumiranje čitavih krajeva. Tragove toga pustošenja nailazimo po Istri i dandanas u vidu sasvim napuštenih gradina i sela, čije se ruševine obrasle šikarom viđaju diljem Istre.

Drugo ne manje zlo, koje je također došlo iz Italije je malarija, koja je neko vrijeme strahovito harala po mletačkom dijelu Istre od Dragonje do Premanture.

Treće zlo ništa manje od kuge i malarije su neprestani ratovi, koji su se vodili na tom nesretnom poprištu. Nema pokrajine u Evropi, a valjda ni na čitavome svijetu, koja je doživjela toliko ratnih pustošenja, koliko baš Istra. To je posljedica njenog nesretnog geografskog položaja. Usjekav se kao jezičac između istoka i zapada, između Hrvatske i Italije, odnosno Austrije ili Ugarske i Mletačke, ona je u svoj svojoj starijoj i novijoj povijesti bila poprištem neprekidnih borba i ratnoga pustošenja.[1]

Tko god bude pisao povijest Istre morat će i nadalje najveći dio svojih stranica posvećivati krvavim sukobima, koji su se na tom uskom području odigravali. Tu su se sukobljavali interesi oglejskih patrijarha, mletačkih duždeva, austrijskih vojvoda, ugarskih kraljeva i hrvatskih banova, a nijesu je zaboravili čak ni Turci koji su se u nekoliko navrata u nju zaletjeli.[2]

Rat i pošasti bili su redovito paralelni posjetioci Istre. U ratove, koji su se vodili po Istri nijesu bili uvučeni samo vojnici, nego i cjelokupno seosko pučanstvo. Granice austrijskih i mletačkih posjeda bile su ispremiješane, pa se je provaljivalo i pljačkalo, palilo i uništavalo s jedne i s druge strane. Seosko pučanstvo uvučeno u rat osvećivalo se za popaljene domove i odvedeno blago.

Glasovita Cambraiska liga (1508) imala je za posljedicu haračenje i pustošenje Istre, kojom su se 10 godina valjale i mletačke i carske čete. Odmah poslije toga, 1527. dolazi jedna od najžešćih kuga i malo je tko uspio spasiti živu glavu.

Uskočki rat od 1612. do 1617. (ili možda bolje: čak od 1577. do 1617) koji se je vodio po svoj Istri tako divljački i s takovom žesti-

---

[1] Od 1208. do 1421. može se reći da je Istra bila neprestano u ratu, između Mlečana s jedne, a oglejskih patrijarha, Genovežana, istarskih grofova, austrijskih vojvoda i ugarskih kraljeva s druge strane. Od 1508 — 1523 bila je poprištem rata između Austrije i Mletaka, a od 1612 do 1617. vodio se uglavnom po njoj tzv. Uskočki rat.

[2] Tako je 1469. prvi put provalilo 8000 turskih konjanika preko Bakra, Grobnika, Klane, Podgrada, Bazovice i Tržića sve do Furlanije, paleći i robeći sve što im je bilo na putu. Istim se putem vratiše s bogatim plijenom i brojnim robljem, a tom je prilikom teško postradala sjeverna Istra i istarski Kras.

Turski se upadi ponoviše 1471, 1472, 1473, 1474, 1476, 1477, 1478 i 1482. Ove posljednje godine porobiše i popališe Roč, Semič, Hum i još neke gradiće.

nom, kakvu povijest Istre uopće ne pamti, uništio je ne samo utvrđene gradove, od kojih su neki razoreni do temelja, nego i sela. U tom ratu — kako izvješćuje Mlečanin Paolo Tiepolo — Istra ostade teško opustošena, a osobito seosko stanovništvo (»abitanti delle Poglie«) » Stanovnici upadoše u veliku bijedu i nevolju, ostavši bez ikakve stoke, pa ne mogući više obrađivati zemlju vratiše je državi ... «

U takvim prilikama seosko pučanstvo spasavalo se bježeći u šume ili sakrivajući se po brojnim špiljama, dok su građani bježali preko mora u Italiju.

Kada je malo nakon toga 1630—31. posjetila Istru još i kuga čitavih je gradova i naselja prosto nestalo.

Novigradski biskup Tomassini, koji je 1646. obišao pojedine gradove piše o tome:

»3. ožujka 1646. dođoh u Poreč, da vidim taj grad, koji izaziva stravu. Vide se lijepe zgrade biskupije, da ne mogu ljepše, u kojima je nekada bilo 12 kanonika i drugih klerika, a danas je zgrada oštećena, sa svega 2 siromašna kanonika, koji jedva da imaju od čega živjeti ... «

»Ni Novigrad nije bolje stajao: »Od 100 građanskih i 200 seljačkih kuća spade na 6 ili 7 prvih, a 25 ovih drugih. Kuga unesena 1630. od mletačkih mornara napravila je pravu pustoš u Lovrečici, Daili i Brtonigli. Nad Sv. Florijanom u općini Grožnjan ima selo, koje se zvalo Villa Amorosa, u kom danas nema niti jednog jedinog čovjeka«.

»31. svibnja 1678. općinsko vijeće u Novigradu zaključuje, da se zamoli dužda neka bi dao popraviti barem 100 kuća u koje bi poslao 100 obitelji iz Trevisa, Vicenze i Bassana, a građani im obećaju, da će im dati zemlju samo neka dužd dade nešto novaca da mogu proživjeti prvu godinu.«

Ništa bolje nije bilo ni u Umagu, a pogotovo ne u Kopru, koji je nekada brojio 12.000 duša, a 1630-31 ih ostade samo 1800. Među gradovima u unutrašnjosti, koji su najjače stradali nabraja Tommasini Motovun, Sveti Lovreč Pazenatički i Dva Grada u Limskoj Drazi.

»Nekada je gradić brojio više od 200 obitelji — kaže Tommasini za Sveti Lovreč — a danas nema u njemu ni 40 ognjišta. Žitelji se dijele na građane, koji govore talijanski i na pučane, koji govore hrvatski, a odijevaju se u ,vuneno sukno vlastite proizvodnje'«.

Gradić Dva Grada u Limskoj Drazi opustio je do kraja i tamo više do dana današnjega nema ni žive duše.

Ništa bolje nije bilo ni u selima. Rat, kuga i malarija pokosile su čitava sela. Ono malo preostalog pučanstva vuklo se bolesno i nabuhlo, poput sjena ...

Glasom popisa, što ga je mletačka vlast provela 1649. bila su te godine na čitavom području mletačke Istre u svemu 49.332 čovjeka, no i taj je broj zbog bolesti i oskudice 1651. i 1652. znatno pao. Pazinska grofovija stajala je još gore. Tamo je povjerenstvo, koje je bilo poslano da istraži njeno stanje, utvrdilo, da cijela grofovija ne broji više nego 2380 žitelja.

I mletačka i austrijska vlada pregnuše stoga, da Istru ponovno napuče i u svom vlastitom interesu podignu njeno blagostanje.

Tu je i opet pritekla u pomoć Hrvatska i sada dolazi do posljednje velike seobe Hrvata u Istru.

— · —

Doba druge velike seobe Hrvata u Istru počinje godine 1463. tj. padom Bosne. Narod, koji je gledao da spasi živu glavu pred Turcima bježao je na zapad i sva je zapadna Hrvatska bila puna prebjega i Uskoka.

Međutim su i prije toga, nakon svake depopulacije Istre, dolazile tamo čas veće, čas manje skupine Hrvata, da je preporode. Tako znamo, da je mletačka vlast nakon kuge od 1400, a pogotovo one od 1456. pozvala bjegunce iz Bosne i Hercegovine, da se nasele na opustjelim krajevima Istre. To se ponavlja 1467, 1478. i 1483. Bilo je pokušaja, da se Istra obnovi priljevom pučanstva iz Padove, Trevisa i Furlanije, ali se talijanski živalj, slabo otporan, nije tamo mogao održati. Veći dio talijanskih seljaka već je prve godine poumirao, a ostali se vratiše natrag u Italiju.

Grad Trst je već 1413. naselio na svoje zemljište kod Kontovela prebjege iz Bosne i Dalmacije, a Mlečani napučiše njima 1449. Bujštinu. Hrvatske su seljake vodili Miho Pavičić, Ivan Narević i Mate Drušković.

Iste godine, kada je pala Bosna 1463. dovode Mlečani jednu skupinu bosanskih Hrvata u Savudriju, a 1476. naseljuju njima Kaštelvenere na Piranštini. 1500. napučuju njima okolicu Motovuna. Grad Rovinj daje 1525. hrvatskim doseljenicima zemlju izvan grada i oni tamo podižu Rovinjsko selo, gdje imaju svoga župana.

Nakon kuge 1527. ostalo je vanredno mnogo zemljišta na Puljštini bez gospodara. Mletačka je vlast sva ta zemljišta stavila pod upravu »Magistrata dei beni incolti« s namjerom da ih podijeli novim hrvatskim doseljenicima, jer su se jedino Hrvati pokazali najotpornijim elementom, koji može Istru preporoditi. U samom puljskom kotaru bilo je tako registrirano 135.632 katastralnih čestica (campi padovani) bez gospodara.

Godine 1539. dolazi jedna skupina Hrvata u okolicu Poreča gdje podižu selo Novu vas sa 60 kuća, a druge skupine smještaju se u Muntrilju, Svetom Ivanu od Šterne i Bačvi.

Te je godine došlo u mletački dio Istre 2000 hrvatskih porodica koje su pobjegle ispred Turaka (»Due mile case dei Morlacchi, che vivevano all'obedienza del Turco ritornate alla devozione di Venezia, vengono ad abbitare nell'Istria veneta«).

Godine 1540. napučuju nove skupine okolicu Novigrada, Umaga, Buja i Buzeta, (a 70 grčkih obitelji dolazi u grad Pulu).

1541. dalmatinski prebjezi napučuju opustjela zemljišta u porečkom kotaru i podižu sela: Radoloviće, Radmane, Jehniće, Stariće, Deliće i Prodaniće, a 1556. Gradinu na Limu. U isto vrijeme naseljuju Hrvati Tar, Vabrigu i Fratu. (Nije poznato odakle su došli doseljenici u Fratu. Zna se tek, da ih je doveo njihov vojvoda Marko Poropat s nadimkom »Crnogorac«, kako to svjedoči tisak za ulje iz 1590.)

Juraj Filipin iz Zemunika, ujedno posjednik u Kninu, doveo je 1570. u selo Žbandaje nad Porečom 40 obitelji iz onoga kraja. Rašporski kapetan Jakov Renier dodijelio mu je 28. X 1595. oko 600 katastarskih čestica, na koje je on doveo iz Dalmacije 5 obitelji svojih nekadašnjih kmetova, koji podigoše selo Vrvare.

Godine 1576. nova skupina dolazi iz Dalmacije u Tar.

1578. dovode Mlečani u Peroj 25 obitelji iz Nauplije i 25 sa Cipra. Oni su bili oslobođeni od svih podavanja kroz 20 godina, a dane su im i kuće i zemlja uz vrlo povoljne uvjete. Međutim zbog teških sukoba sa starosjediocima Hrvatima, oni su uskoro napustili zemlju.

Iz izvještaja providura Jakova Reniera od 8. X 1585. proizlazi, da su svi ti doseljenici ostavili Peroj.

»Došlo je — priča Renijer— i 12 morlačkih obitelji iz Šibenika i Zadra. Osam zadarskih obitelji sa oko 80 članova porodice smješteno je u Premanturi. Htjedoh im dodijeliti zemlju u Medulinu, koja je nekad bila veoma napučena, a bili bi dobili i već gotove kuće, no iz bojazni da je tamo loš zrak izabraše Premanturu gdje će podići selo, jer tamo postoji stari zdenac s dobrom pitkom vodom, a i lokve za njihovo blago. Četiri obitelji Šibenčana koje su došle kasnije smjestit će moj nasljednik«.

Prije toga (1583) bili su zadarski doseljenici smješteni u Marčanu, Pomer i Muntić, a drugi su raspršeni po okolici. Oni su pružili vrlo lijepe rezultate posvetivši se sa žarom obrađivanju zemlje.

1588. naseljuju Hrvati Šišan, Merleru, Ližnjan, a 1590. dolazi 25 obitelji u okolicu Vodnjana. Spomenuti rašporski kapetan Jakov Renijer daje Antunu i Martinu Guliću 80 čestica zemlje u Maju kod Poreča u neposrednoj blizini zemljišta što ga je već prije providur Nikola Salamon bio dodijelio Martinu Marčaniću, Juri Kosinožiću i Ivanu Knežiću.

Dne 3. X 1595. daje rašporski kapetan Bernardu Borisi-u iz Bara (koji je 1571. pao u ruke Turaka) zemlju u Funtani i u okolici

Poreča. On je tamo doveo nekoliko obitelji koje su u svemu brojile 47 članova.

15. II 1604. dovodi kapetan Vinko Kukić iz Šibenika u okolicu Umaga 30 obitelji koje su prebjegle ispred Turaka. 28. X 1610. daje samostan sv. Franje u Poreču Ivanu i Petru Mirkoviću u najam na 29 godina zemlju iznad Poreča (Molindrio) uz uvjet da tamo sagrade kuće.

1612. dolaze novi doseljenici pod Ilijom Mihaljevićem i nastanjuju se u Medulinu (Vrčevanu). Iste godine dolazi u okolicu Pule još 78 obitelji.

21. X 1622. dovodi župnik Juraj Arman, »Albanac«, osam obitelji koje naseljuju Valkarin kraj Poreča, uz obavezu, da podignu selo. Istodobno dolazi u Jasenovicu kraj Fuškulina 12 albanskih obitelji (u Fuškulinu se već 1605. nastaniše doseljenici iz Šibenika).

1623. naseljuje 19 »albanskih« obitelji okolicu Žbandaja i podižu selo, koje nazivaju Dračevac.

1633. na 8. svibnja, dolazi u okolicu Poreča pod vođom Tomom Popovićem iz Hercegovine 6 obitelji sa 22 člana, te se ujedinjeni sa Nikolom Perošem, Petrom Sredanovićem, Ivanom Milovanom, Petrom Rudišem i Tome Ivanom, koji su imali 22 člana obitelji, naseljuju u Mugeblu (Monghebo). (U Mugeblu je već 1611. bilo 18 »albanskih obitelji«.)

(Mletački izvještaji nazivaju »Albancima« sav onaj živalj, koji je dolazio iz tzv. Albanskog Primorja, zapravo Boke Kotorske i Crnogorskog Primorja. Da to nisu Albanci svjedoče i njihova imena: Petar Aleksić, Ivan Peračić, Stjepan Petrović, Rade Radošević, Ivan Ćuković, Šime Dabac, Antun Drinjan i dr. Po vjeri oni su katolici i dovodi ih župnik fratar.)

Svi ti doseljenici ne dolaze goli i bosi, kako ćemo kasnije vidjeti iz dokumenata, koje niže citiramo, nego dovode sa sobom na stotine glava ovaca. Tako je 1647. Filip Županović doveo na zemlju između Muntića i Kostanjevice, Alture i Sv. Martina 430 doseljenika, koji su doveli sa sobom 4500 komada blaga.

Jeronim Corner, vrativši se 13. IV 1650. iz Rašpora u Mletke, daje ovakav izvještaj: Mnoge kuće i nastambe u bregovitim krajevima, napuštene, posagrađene su od nadošlih Morlaka, a pogotovo na Puljštini od obitelji, koje je doveo Filip Županović u Alturu, gdje je podignuto lijepo selo sa 80 ognjišta.

Isto je tako doveo na Puljštinu 68 obitelji Ivan Radošević, a 12 ih je doveo u Ližnjan Mikula Pertorić. Nedaleko od njih smjestio je Vicko Radonjić 10 obitelji, a Pavao Vidović 5 obitelji.

U okolicu Sv. Lovreča Pazenatičkog doveo je Luka Rora 70 obitelji, ali su se starosjedioci, koji su već bili zaposjeli napuštene zemlje novim došljacima žestoko oprli.

Godine 1654. nova grupa Hrvata dolazi u Alturu. Toj je skupini dozvoljeno, da si 1663. sagradi vlastitu crkvu.

Godine 1657. jedna skupina Crnogoraca od 21 obitelji iz Crmmice dolazi u Peroj. Kaže se, da su najprije bili dovedeni na rt Savudriju, ali da im se tamo nije svidjelo, pa da su zatražili, da ih se preseli u Peroj (O toj seobi postoji i danas u narodu predaja, da je s njima došao stari slijepi djed, koji da je zemlju u Savudriji najprije okusio jezikom, ali da nije bila dovoljno slatka, pa da nije htio da se narod tamo zadrži). Godine 1664. stiglo je u Peroj još 12 obitelji iz Podgorice, sa 60 članova. Time bi bila završena druga velika seoba Hrvata u Istru, koja je obnovljena i preporođena hrvatskim znojem i hrvatskom krvlju, po drugi puta u njenoj povijesti.

(U ostali, austrijski dio Istre dovela je austrijska vlast Uskoke i prebjege iz svojih pograničnih krajeva. Njih je smještavala uz mletačku granicu, duž austrijskog dijela Istre, napose na Tinjanštinu, Kringu, Sv. Petar i oko Drage, zatim na posjede Kružića oko Lupoglava, Trviž, Beram, Grdoselo, Kašćergu, Kršiklu, Žminj, Sveti Ivanac, a nešto i u Stari Pazin, Lindar, Gradišće, Zamask, Borut, Vranju i Brest. Ti su Uskoci preseljeni u ta mjesta nakon uskočkoga rata, a razlikuju se narječjem i ćudi od starosjedilačkog pučanstva.)

U općinskim arhivima istarskih gradića, a i po župnim uredima diljem Istre našlo bi se podataka o novijim seobama, jer konačno, 300—400 godina, nije niti tako daleko razdoblje.

U župnom uredu u Premanturi našli smo tako neke podatke i isprave, koje evo donosimo u odlomcima u prijevodu.

Prva isprava glasi:

Utemeljenje župe Sv. Lovre mučenika u Premanturi (Fondazione della parrochia di S. Lorenzo M. di Promontore).

Godine 1585. naselio je preuzv. gosp. Jakov Renier bivši rašporski kapetan osam morlačkih obitelji iz Zadra na neobrađenom premanturskom rtu, koji su se kao kršćani podvrgli župi u Pomeru, jer im je najbliža. Kad ih se broj povećao na 40 seljana, odlučiše, da sagrade novu crkvu, i zamoliše da im se dade vlastitog župnika, što im je bivši puljski biskup Monsignor presvj. Julije Saraceno, rješenjem od 2. ožujka 1632. odobrio, a to je potvrdio i preuzv. gosp. Jakov Corner, rašporski kapetan dne 16. travnja 1632. Župa je dodijeljena Mihi Slipševiću prvom župniku, dne 16. siječnja 1633. što je sve vidljivo iz isprava.

Velikim marom i pomoću vjernika započelo se gradnjom crkve. Njihovim prilozima u novcu, živežu, vinu, svakovrsnoj stoci, crkva je u kratko vrijeme dovršena. Dadoše joj također lijep broj sitne stoke za uzdržavanje, a pokojni Matija Salković ostavio joj je jedan vinograd, koji se, zahvaljujući Gospodinu, lijepo razvija. U crkvi je napravljeno pet oltara, jedan Sv. Lovre, drugi Sv. Antuna Padovanskoga, treći Pohoda bl. Dj., četvrti M. B. Karmelske, peti M. B. od Ružarija.

Crkvu je posvetio blpk. biskup puljski presv. Corneani, dne 24. srpnja 1664, nakon što se uvjerio, da joj je osigurano uzdržavanje. U to vrijeme posjedovala je vinograd od 20 nadnica, oko 100 ovaca, a milodari su sve više rasli. Narod je složio četiri bratovštine, prvu Sv. Lovre, drugu sv. Sakramenta, treću sv. Ante, četvrtu Sv. Ružarija. Nesreća je htjela, pa je vinograd otišao po zlu, a sitna stoka je po nalogu preuzv. Gabrielli-a prodana, a dobiveni novac uložen je u javnu blagajnu. Siromašna crkva za sada se ne može uzdržavati . . .«

(Uslijed toga je zaključeno — nastavlja se u ispravi — da se četiri bratovštine ukinu, a da se naprave samo dvije. Na zaključke staviše svoje potpise Antun Slipšević-Merigo, Matija Slipšević-Bele, Vido Slipšević i mnogi drugi župljani)

Taj historijat župne crkve u Premanturi napisan je 6. rujna 1697.

Druga isprava glasi:

Zemljišta izmjerena i ograđena po javnom mjerniku, g. Damjanu Grizoni, kako se to razabire iz njegovih bilježaka, a dodijeljena potpisanima Braći Marković.

Zemlje u Val del Pozzo, sve oranice, graniče sa istoka sa Porto di Sabioncello (Portić ili Debeljak?!), sa sjevera sa Monte Sabioncello, sa juga sa Monte Tristo, a sa zapada lokvom i zemljom Mihovila Stipanovića, u dužini 164 pertike (motke-mjere), u širini 154 pertike, u svemu 30 polja . . .

Dano u Vodnjanu 2. svibnja 1585.

Jakov Renier, providur Istre
Petar Darduinus, tajnik

Treća isprava glasi:

Izručujemo ovime, vlašću naše službe, Morlaku Andriji Markoviću, nastanjenom na premanturskom rtu, zemljišta, koja je već dodijelio presvj. gosp. Jakov Renier naš predšasnik Pavlu Miloviću i njegovoj obitelji dne 2. svibnja 1585., suradnicima u obrađivanju i nastavanju i prema tome podložnicima Serenissime Signorie, kako se to razabire iz molbe Markovića. Zemlje su oranice, a zovu se Valle di S. Martin (Polje!), a nijesu u njih uključene zemlje na zapadu, koje su vlasništvo Ivana Brajana, Zadranina, koji stanuje u Pomeru. Na istoku im je granica Monte S. Martin, na sjeveru cesta, a sjeveroistoku Monte del La, na jugu kras, zvan poluotok. Duljina je 220 pertika, širina 162 pertike, što čini 42 polja, kako to proizlazi iz ugovora, koji je tada napravljen, a u kojemu su 42 polja i 360 tablica (mjera za površinu!) vlasništvom Andrije Markovića i svih njegovih nasljednika za uvijek . . .

Dano u Vodnjanu, dne 9. srpnja 1587.

Nikola Salamon, providur Istre
Jakov Antun Zonca, tajnik

Četvrta isprava glasi:

Popis zadarskih obitelji koje su naselile premanturski rt prepisan iz druge isprave, djelomice oštećene i naslovljene sa Posjedi, Pregled i drugi spisi, koja se nalazi u arhivu u Rasporu 1585. dne 5. svibnja.

Pregled ili popis zadarskih Morlaka, koji stanuju u selu Sv. Nikola u Premanturi, sačinjen po presvj. gosp. Ljudevitu Memu, odredbom privedre mletačke sinjorije, providuru za Istru.

1. Šimun Milović iz Zvonigrada, od oko 40 godina
   Marta njegova žena oko 24 godine

   Mara, oko 14 godina
Jelena, oko 10 godina
Kate, oko 7 godina } njegove kćeri

   Petar od 9 godina
Martin od 7 godina } sinovi njegove svakinje Rožande, udate Buran

   Magdalena, Šimunova sestra od oko 20 godina
   Toma i Matija, dvojci od 6 mjeseci, sinovi Šimunovi
   Doveo je krupnu stoku i to:

   krave 4
vola 3
konja 1
ovaca 1 } Par volova za rad, koji su mu predani u ime Serenissime kaže da je zatekao na imanju

2. Marko, sin kneza Obrada Radoslovića iz Nadina, od 34 godine
   Pavica, njegova žena od oko 34 godine
   Vežat od 10 godina

   Martin . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . . } njegovi sinovi

3. Vuko od oko 25 godina
Mikovile od oko 22 godine } braća Milovićeva

   Janka, njihova majka oko 50 godina
   Boška, žena Vukova . . .
   Doveo je krupne stoke i to:

   Volova 1 par
konja 3
ovaca 200 } par volova za rad, koji su mu predani po nalogu Serenissime, kaže da je zatekao na imaju.

4. Tomo Radivojnić, od oko 40 godina

   Tomaš od 10 godina
Dragovan od 9 godina } njegova braća

   Luca, žena Tomina, oko 33 godine
   Magdalena, njegova majka od oko 65 godina

   Radve od 8 godina
Raduo od 5 godina } njegovi sinovi

   Doveo je krupne stoke i to:

   Vola 2
junice 2
krave 2
konja 3
ovaca 40 }

   Par volova itd. . . . kao gore

5. Jakov Arinčić ili Marković od oko 33 godine

   Jadrija od 43 godine
Zvane od 36 godina } braća

Ana, njihova majka . . .
Margarita, žena . . .
Luca, žena Jakovljeva

Margarita od 2 godine Petar od 11 godina Gjorgje od 9 godina Magdalena od 7 godina	djeca Jadrina

Mihovil, sin Zvanin, od 20 godina
Greguol, sin Jakovljev, od 1 godine
Doveo je krupne stoke i to:

Volova 6
teleta 2
konja 1
junica 6
ovaca 140

Par volova itd. kao gore

6. Mihovile Stipanović, od oko 65 godina
Vido, od 18 godina
Martin od 23 godine
Šimun od 13 godina
Marko od 9 godina
Luca od 33 godine
Katarina od 13 godina
. . . . . od 10 godina
. . . . . njegova žena od oko 55 godina
Doveo je krupne stoke i to:

vola 2
konja 1
Ovaca 100

Jedan par volova itd. kao gore

Ženski seljački tipovi južne i zapadne Istre iz doba zadnjih seoba

7. . . . . . (Ime toga doseljenika nije u ispravi navedeno; umjesto toga stoji ovaj tekst: kažu, da je otišao zbog sukoba u selu Sv. Martin »del Monte de Castello sotto Sissano« a svi članovi njegove obitelji da su živi i to: Roža, njegova žena, Zvane, Pero, Veselica, Angelina, Jelena i povrh toga istom rođeni Mikula. Uz tekst stoji primjedba: Po pričanju se znade da se ovaj glavar obitelji zvao Martin Slipšević i da je prigodom prevoza preko mora iz Dalmacije u Istru ubio na brodu jednog svog druga, pa da je bio osuđen na smrt u kaštelu u Šišanu. Od onda se njegova obitelj prozvala Rožanda, po Roži njegovoj ženi.)
Doveo je ovu krupnu stoku:

volova 1 par
krava 3
ovaca 60

Jedan par volova itd. kao gore

8. Petar Crnogorac od 27 godina
Marta, njegova žena od 40 godina

Marko od 10 godina Vido od 8 godina Gjorgje od 5 godina Margarita od 12 godina Jelena od 9 godina	njegova djeca

Doveo je krupne stoke i to:

volova 1 par
krava 4
konja 1
ovaca 15

Jedan par volova itd., kao gore.

. . . .

Obitelji, koje su došle 11. siječnja 1597.

1. Marko Slipšević iz Velina, od oko 73 godine
Stana, njegova žena od oko 65 godina
Marko njegov sin od 33 godine
Margarita, žena Markova od 28 godina
Marin od 39 godina sin staroga Marka

Božić od 22 godine Miloš od 19 godina Mihovile od 13 godina	braća

Ivan, sin Vukov od 9 godina
Vuko brat od 3 godine
Doveo je krupne stoke i to:

volova 1 par
konja 2
ovaca 80

2. Mikula Vradković iz Velina od 50 godina otprilike
Kate, njegova žena od oko 35 godina

Toma od 20 godina Vitvila od 8 godina Jure od 6 godina Luca od 5 godina	njegova djeca

Doveo je krupne stoke i to:

volova za rad 3
teleta 2
krave 3
konja 2
ovaca 8

3. Ivane Marković iz Velina od 18 godina
Katarina, njegova majka od 36 godina
Greguol njegov brat od 10 godina
Doveo je:
krave 3
. . . . .

6. travnja 1998. došao je:

1. Ivan Radošinović iz Velina od 60 godina okruglo
Petar od 20 godina
Greguol od 12 godina
Marko od 9 godina
Marta od 16 godina
Jelena od 13 godina

Doveo je krupne stoke i to:

vola 3
krave 2
konja 2

Ovce su mu ostale u Zadru i morat će poći po njih.

Potpisan:
Giovanni Pietro Sottolichio
archivario di Raspo
ha copiato come sta e giace

Hrvatski seljaci u jednoj crkvi u Vodnjanu

ISTARSKA POVIJEST U PAR REDAKA

Istra je bila nastanjena već u pradavna vremena. Kostur čovjeka iz godine 10.000 prije naše ere nađen je u Baderni sedamdesetih godina prošloga stoljeća i sada se nalazi u tršćanskom muzeju.

Oko godine 500. prije naše ere u Istri su živjela ilirska plemena, a oko 400. dolaze u Istru Kelti, koji se pomiješaju s Ilirima. Njihovo je blagostanje bilo, za one prilike, na zamjernoj visini, prema pripovijedanju rimskih pisaca.

(Neki učenjaci još i danas vjeruju, da su prastanovnici Istre, nekadašnji Euganei-Veneti, bili Slaveni, ili po Boguslawskom čak *Hrvati!*, jer — kažu — ako su Veneti došli sa istoka od Crnoga mora, oni su mogli biti samo Slaveni. Za Nijemce, a i za Mađare, pojam Wind, windisch, još i danas znači Slaven, slavenski. A znamo, osim toga, i to da se jedan veoma brojni slavenski ogranak zvao Venedi.

Istarski povjesničar Petar Kandler za koga Talijan Caprin kaže, da je »najveći istarski genij 19. stoljeća« dugo je vremena tvrdio da su prastari žitelji Istre bili Slaveni i kaže da su Histri krenuli sa Crnog mora iz mjesta zvanog *Baluglava*, a to je hrvatski sasvim sigurno: Bijela glava.

To je vjerovao i poznati talijanski istraživač istarskoga folklora D. Facchinetti, koji kaže da se istarski Slaveni mogu dičiti, jer da su oni najstariji stanovnici Istre. A vrlo objektivni Angelo Vivante u svom djelu »Irredentismo adriatico« objavljenom u Firenzi godine 1912. kaže doslovce: »Si può addiritura, con ipotesi scientificamente pari ad ipotesi contrarie cercare elementi incubatori dello slavismo attuale già nella storia preromana della regione« — Može se odlučno, sa znanstvenom pretpostavkom sasvim ravnopravnom protivnim pretpostavkama, tražiti prve početke današnjega slavenstva (u Istri) još u predrimskoj povijesti pokrajine.)

Godine 177. prije naše ere prodiru Rimljani, koji njome vladaju do *godine 476*, dakle točno 500 godina, kada je zaposjedaju germanska plemena Heruli i Rugijci pod vodstvom kralja Odoakra, i gospodare njome 13 godina. Za rimske vladavine Istra je također cvjetala i bila, opet prema rimskim piscima, jedna od ne samo najljepših nego i najbogatijih rimskih pokrajina.

Herule napadaju *godine 489.* Ostrogoti pod kraljem Teodorikom, zaposjedaju cijelu Istru i na kraju čitavu Italiju, te vladaju njome 50 godina.

(Godinu dana prije toga, 488., Sclavi »surovi narod«, napadaju Justinopolis, čiji građani bježe na mali otočić Caprariu i tamo se sklanjaju.)

Bizantski car Justinijan I udari na Gote, potuče ih 539. i pripoji njihove zemlje, a time i Istru, Bizantu ili tzv. Istočnom rimskom carstvu. Šezdeset godina kasnije *godine 599.* provaljuju u Istru Slaveni, a par godina zatim njihovo se prodiranje i zaposjedanje zemlje nastavlja (602. i 604, 611.)

Godine 602. Hrvati svojim lađama opsjedaju Gradež. (Morali su dakle biti moreplovci. Ili su došli iz Istre na lakim lađama ili iz Dalmacije na teškim brodovima. Za dugu plovidbu morali su prema tome biti već dulje vremena pomorci.)

Godine 751. Istru zauzimaju Langobardi, koji njome vladaju 23 godine.

Franački kralj Karlo Veliki potuče *godine 744.* Langobarde, osvaja Istru i vraća je Bizantu, ali se 14 godina kasnije zarati s Bizantom, pa Franci (*788*) osvajaju Istru i uređuju u njoj svoj feudalni sustav: vojvoda, baruna, plemića i kmetova.

Za to vrijeme mirnim prodiranjem ulaze u Istru sa sjeverne strane Slovenci kao naseljenici na vojvodska zemljišta. Sa istočne strane prodiru Hrvati, koji granice svoje narodne države proširuju na istočni dio Istre, a južnu, zapadnu i srednju te sjevernu Istru zaposjedaju što tihim naseljavanjem napuštenih i neobrađenih zemljišta, što pozivani da napuče opustošenu i ostavljenu zemlju, koja je uglavnom bila bez gospodara te je prešla u vlasništvo crkve i patrijaršije u Akvileji.

Godine 952. Istra je pripojena bavarskom vojvodstvu i time ušla u sklop Njemačke države, koje je sastavni dio sve do 1230. Crkvena vlast pripada akvilejskom patrijarhi, koji međutim od 1234. do 1374. dakle punih 140 godina vrši u j e d n o m dijelu* i civilnu vlast, dok srednjom i istočnom Istrom upravljaju pazinski grofovi.

Godine 965. arapski putnik Ibrahim Ibn Jakub u svom putopisu po Balkanu kaže da Slaveni nastavaju cijeli balkanski poluotok, od Akvileje na zapadu do Crnoga mora na Istoku. Oni na zapadu da su najhrabriji.

Godine 1030. u darovnici od 7. kolovoza porečki biskup daruje puljskom samostanu Sv. Mihovila samostan Sv. Kasijana u Poreču sa svim dobrima i posjedima, koji leže uz *Slavensku* cestu i cestu za Sveti Lovreč.

Godine 1070. markgrof Ulrik daruje raznim svojim velikašima kaštele sa slavenskim življem i to: Kontovelj, Golaš, Tabor, Sočerb, Črnikal, Podpeč, Črnigrad, Beligrad, Roč, Lupoglav i Sveti Petar.

Godine 1199. dolaze pred grofa Rugerija glavara puljskog municipija suci koji se nazivaju: župan Dražica iz Galežane i župan Pribislav iz Barbana, zatim neki Jurkonja i Boženja, te župan Slavonja iz Starog Pazina.

Godine 1275. sastavljen je spis o razgraničenju tzv. »Razvod istrijanski« složen iz 12 sličnih manjih razvoda.

Godine 1432. uklesan je glagoljski natpis u crkvici u Balama. Isti takav natpis s istom ornamentikom i hrvatskom kraljevskom krunom isklesan je i u crkvi na Božjem Polju kod Vižinade.

---

* Pojedini gradovi uz obalu otkidaju se redom ispod vlasti patrijarhe i predaju pod okrilje Venecije. Tako: Poreč i Pula 1267, Umag 1269, Motovun 1276, Kopar 1278, Izola, Piran i Novigrad 1280, Sv. Lovreč Paz. 1281, a Rovinj 1283, te redom: Labin, Plomin, Buje, Oprtalj, Buzet, Roč, Bale, Vodnjan i Barban. Patrijarha Rajmund pokušao je, doduše, da te gradiće silom vrati pod svoju vlast, ali je uspio samo da se 1291. s Venecijom nagodi, da mu za te gradove plaća godišnju odštetu. (Gradići su se, međutim, predavajući se pod okrilje Mletaka, prevarili, jer su Mlečani usredotočili u svom gradu svu plovidbu i svu trgovinu, tako da su svi oni istarski gradići za nekoliko godina totalno osiromašili. To nam objašnjuje kasnije pobune istarskih gradova protiv mletačkog gospodstva, koje su Mlečani ugušivali oružjem i krvlju).

Godine 1442. barbanski župnik Urban daruje kaptolu riječkom brevijar pisan »in lingua sclabonica«.

Mlečani osvajaju *godine 1470.* Akvileju i zagospodare njezinim posjedima u zapadnoj i južnoj Istri, koju drže sve do svoje propasti *1797.*

Habzburgovci, odnosno njihovi pazinski grofovi, kroz sve to vrijeme vladaju srednjom i istočnom Istrom.

Godine 1539, 1548, 1557, 1562. i tako redom neprestano dolaze kao predstavnici seoskih općina sami župani. Naročito su to župani sela, koja spadaju pod Poreč.

Godine 1557. župan Baderne došao je na skupštinu u Svetom Lovreču, a s njim i župani ostalih sela.

Godine 1562. u zapisnicima mletačkoga senata kaže se, da je na zemlji Grožnjanskoj uvijek vršio vlast jedan župan.

Hrvatski živalj, odreda seljak, živi i obrađuje jednako grofovsku kao i patrijaršijsku ili mletačku zemlju, plaća utvrđena podavanja u naravi i krvi, ginući čas za jednoga, čas za drugoga gospodara i jedini su mu vođe i zaštitnici u tim teškim i mučnim vremenima narodni popovi, koji s njime žive, među seljačkim domovima, čuvajući narodnu predaju, narodnu riječ i narodno pismo.

Hrvati u Hrvatskoj, iako sami pod nesnosnim pritiskom i Turaka i Nijemaca, a kasnije i Madžara, nisu nikada gubili iz vida cjelokupnost svoga narodnoga područja kojega je neotuđivi dio bila i Istra.

Taj je kontinuitet svijesti o pripadnosti ovih područja Hrvatskoj bio ne samo subjektivan, nego i opće poznat i priznavan. Poznato je, na primjer, da se je krajem XVI. st., *godine 1599,* hrvatski ban Toma Bakač, kako je u saborskim analima zapisano, bunio vrlo žestoko i glasno i položio svoju bansku čast u znak prosvjeda, što je hrvatski kralj, a i car Rudolf I. dopustio, da se Pazin (Mitterburg) i Istra odcijepe od Hrvatske i dadu nadvojvodi Maksimilijanu. Što više i sama bečka vlada, dakle vlada carevine, u svom memorandumu mletačkom senatu god. 1699. poziva se na pripadnost Istre hrvatskom kraljevstvu ovim riječima doslovce: »ac possessiones venetae in Istria ad regnum Croatiae pertinent«. Dakle car, koji je podjednako i hrvatski kralj, dobro znade, da je posjed Venecije u Istri samo uzurpacija i prekršenje prava, a da Istra i posjedi mletački u njoj uistinu po pravu pripadaju kraljevstvu hrvatskom.

Padom Mletaka *1797.* koje je srušio Napoleon, a na temelju sporazuma s Austrijom, svi mletački posjedi u Istri dodijeljeni su Austriji i tako je cijela Istra pod vlašću jednoga gospodara. To traje do godine 1805. Te se godine Napoleon zarati s Austrijom i potuče je.

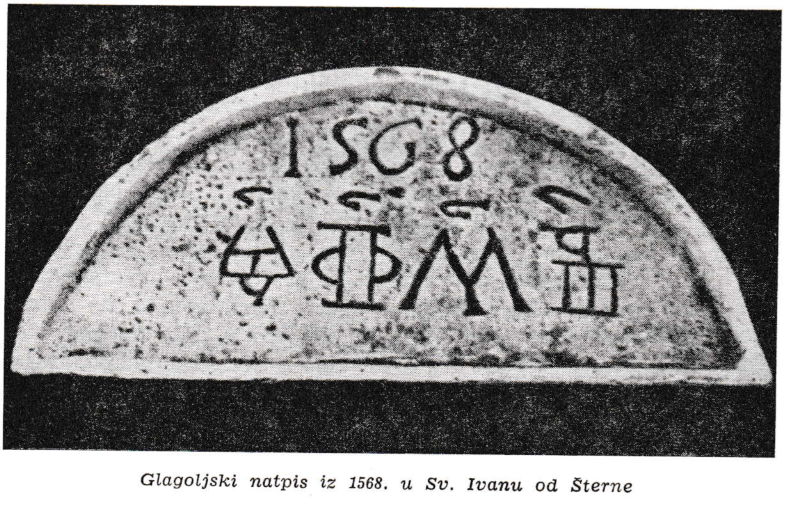
Istru opet dijele: Napoleon uklapa bivši mletački dio Istre u novo stvorenu »Kraljevinu Italiju«, no već *godine 1809.* Francuzi

dobivaju i ostali dio Istre, pa zajedno s nekim dijelovima Hrvatske i Slovenije stvaraju »Provinciju Iliriju« sa sjedištem u Ljubljani. Padom Napoleona raspada se i Ilirija, a *Istra je 1815.* dodijeljena u cijeloj Austriji u čijoj vlasti ostaje *sve do 1918.* kada je nakon propasti Austro-Ugarske, zaposjeda Italija, koja je drži sve do 1945. tj. 27 godina.

U Drugom svjetskom ratu (od *1941—1945*) Italija je potučena i mora se povući iz Istre, koja je sada ušla u sklop Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Koparština i sjeverni dio Istre do rječice Dragonje ulazi u sastav Republike Slovenije s glavnim gradom Ljubljanom, a sva ostala Istra s otocima u sastav Republike Hrvatske s glavnim gradom Zagrebom. (U sastav Republike Slovenije spale su početkom 1956. i hrvatske župe Pregara i Gradina s okolnim selima). Time dolazi Istra prvi put u svojoj povijesti, od dana propasti hrvatskih narodnih vladara u hrvatsku državnu zajednicu.

Od prvog doseljenja Hrvata u Istru minulo je 1350, a od ovog posljednjeg evo 350 godina. Tisuću trista godina odzvanja Istrom hrvatska riječ, tisuću i trista godina natapa hrvatski živalj onu crvenu i krševitu zemlju svojim znojem i krvlju. Prolazile su bure i oluje, hujali ratovi, morile kuge i pošasti, narod je bio desetkovan, uništavan, na časove je izgledalo da ga više ni nema, on je padao, posrtao, ginuo, ali se i opet dizao i održao se do dana današnjega, žilav i otporan...

Tko mu, dakle, može osporiti l e g i t i m n o pravo na zemlju koju je osvojio krvlju, a sačuvao je rodu i narodu znojem i — motikom?

Glagoljski natpis iz 1568. u Sv. Ivanu od Šterne

BORBA ZA MORE

»Tko posjeduje more posjeduje bogatstvo. Tko posjeduje bogatstvo posjeduje moć i snagu. Tko posjeduje moć i snagu posjeduje vlast. Tko posjeduje vlast gospodari svijetom.«

Hrvati su, ako je vjerovati Konstantinu Porfirogenetu, zaposjeli godine 624. zemlju uz čitavu istočnu obalu Jadranskoga mora. Došli su, kako smo čuli od Tume i Krajača, sa istoka i sa sjevera. Kandler ih nalazi već 604. u srednjoj Istri, iako Porfirogenet tvrdi da su došli punih dvadeset godina kasnije. Boguslawski opet ismijava Porfirogeneta, koji da se je zabunio za punih 400 godina, i ne može se baš uvjerljivo tvrditi da nije u pravu.

Pavao Dijakon u svojoj povijesti Langobarda spominje kako su Hrvati godine 642. došli sa mnoštvom svoga brodovlja i velikim četama pred grad Sepont i ospjedali ga.

U svakom je slučaju zanimljivo, ako su došli na Balkan i na Jadran sa Visle, da su se u roku od jedva dva desetljeća prometnuli u vrsne moreplovce, a znamo da se pomorac ne postaje od danas na sutra.

Činjenica je, da su Hrvati od prvoga časa instinktivno osjećali više nego ikoji drugi slavenski narod, privrženost i povezanost s morem, odnosno spoznaju odakle im može doći blagostanje, kultura i civilizacija, bogatstvo i politička snaga.

Više je bilo razloga, koji su nas naveli da volimo more i da se zubima i noktima borimo da nas se ne otkine od njega. Sva naša tisućljetna borba s protivnikom sa druge strane mora vođena je u tom duhu.

Prvi je i najglavniji razlog bila sama priroda, koja je obalu koju nastanismo učinila vanredno podesnom za pomorstvo. Na tisuće luka i lučica, otoka i otočića, najsigurnijih prirodnih zakloništa, branilo nas je od neprijatelja i otimača.

Napadaji Arapa, koji su nas prvih stoljeća napadali zalijetajuć se na našu obalu, gusareći i pljačkajući, poučili su nas kojim se i kakvim oružjem moramo od njih braniti. Mletački trgovci koji bi

nam na svojim putovanjima uz našu obalu na istok, grabili što bi se ugrabiti dalo, hvatali i otimali hrvatske djevojke i mladiće, da ih prodaju u roblje na istočnim azijskim i afričkim tržištima, a na povratku sjekli drvo i odvozili ga u Mletke, naučili su nas, silom nužde, graditi brze lađe i goniti pljačkaše sa svojih žala. Prema potrebi zalijetali smo se i do suprotnih obala pa i do samih Mletaka.

Vijesti govore o Hrvatima, naročito Neretvanima, kao opasnim gusarima koji su bili strah i trepet Mlečana i njihove trgovine s istokom. Tako su godine 744. doplovili čak u same Mletke, opljačkali grad i odveli sa sobom mnoge mletačke djevojke. To su, međutim, bile tek pojedinačne epizode kojih je u ono doba, kad se općenito smatralo da je roba na moru onoga koji je se prvi dočepa, bilo veoma mnogo i s jedne i s druge strane.

Prvi ozbiljniji sukobi između Mlečana i Hrvata, koji su imali neke vrste međunarodni politički značaj, pojavili su se za vladanja kneza Mislava (835—845). Nešto prije toga, za vladanja bizantinskog cara Mihajla II Mucavca (820—829) razbili su Arapi bizantinsku mornaricu, oslabivši time bizantinsku vlast na Jadranu. To je dalo priliku Neretvanima, da se oslobode bizantinskog tutorstva i da zaposjednu otoke Mljet, Korčulu, Hvar i Brač. Time se sukobiše s Mlecima, koji su formalno bili bizantinska pokrajina, a u stvari već skoro sasvim samostalna pomorska državica.

Opstanak i bogatstvo Mletaka ovisili su skoro isključivo o pomorskoj trgovini s istokom, a ta se mogla razvijati jedino i samo po moru uz hrvatsku obalu, jer je zapadna obala apsolutno nepodesna za plovidbu.

Zato su Mleci kroz čitavu svoju povijest imali uvijek pred očima samo jedan cilj: zagospodariti istočnom obalom. Zbog toga su pak morali biti trajno u sukobu s hrvatskim narodom, koji je tu obalu držao i u svom je životnom interesu niti htio a niti mogao napustiti.

Da bi mletačkim lađama osigurao slobodnu plovidbu, dolazi godine 839. s brodovljem u Hrvatsku sam mletački dužd Petar Tradenigo. Nije poznato da li je došlo do okršaja, ali se zna da je s knezom Mislavom u selu Sv. Martin nedaleko Splita potpisao mir.

Iza toga krene Tradenigo na otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, koje bijahu zaposjeli Neretvani i tamo sklopi s njima, odnosno s njihovim knezom Družakom, savez koji je osigurao mletačkoj trgovini mirnu i slobodnu plovidbu duž hrvatske obale.

Mislavov nasljednik knez Trpimir (845—864) iskoristi nedaće, koje su u ratovima s Arapima zadesile Bizant i njegovog podanika Mletke, pa se 846. upusti s Mlecima u borbu iz koje iziđe pobjednikom. Izgleda, da se Mlečani tom prilikom obvezaše plaćati Hrvatima godišnji danak za slobodnu plovidbu hrvatskim morem.

Po smrti Trpimirovoj dolazi u Hrvatskoj do teških dinastičkih borba, koje su mladu državu znatno oslabile. Te su borbe htjeli

Mlečani iskoristiti pa je njihov dužd Urso Patricijak već prve godine iza Trpimirove smrti (865) navalio na tadašnjega kneza Domagoja, kojega je upravo bila uzdigla na prijestolje stranka »zapadnjaka.« Domagoj, koji se još nije osjećao dovoljno jakim, da bi se mogao oduprijeti Mlečanima, zatraži mir i dade duždu taoce kao jamstvo za slobodnu plovidbu njihovih lađa po Jadranu. Međutim kako je Domagoj bio odrješit i hrabar knez, došlo je između njega i Mlečana uskoro do žestokog sukoba.

Razlog je bio u tome, što su Bizantinci po čijem su nagovoru Hrvati vojevali u Italiju pod Barijem, za vrijeme izbivanja kneza Domagoja i njegova brodovlja iz zemlje, napali Hrvatsku i opljačkali je. Ogorčeni vjerolomstvom Bizantinaca stali su Hrvati nemilice goniti po Jadranu sve svoje dušmane redom, dakle ne samo Arape, nego i Bizantince i njihove saveznike Mlečane. Tako su 872. u Savudriji u Istri napali jednu mletačku lađu izvidnicu i poubijali svih 14 momaka njezine posade. Time je bio prekršen sporazum sklopljen 865. između Domagoja i dužda Ursa Patricijaka i sada bukne žestoki rat između Mlečana i Hrvata. Hrvati su tako bijesno napadali sve što je bilo mletačko, da su Mlečani morali zamoliti zaštitu pape Ivana VIII, da ih zaštiti od Domagoja i njegovih mornara, koji da su »Sclavorum pessimae gentes«, a Domagoj »Sclavorum pessimus dux«. Papa je nato dvaput intervenirao kod Domagoja, da ga umiri.

Borba između Mletaka i Hrvatske nije, međutim, ni nakon toga prestajala. Ona se nastavlja svom žestinom i za Domagojevih nasljednika, napose za sina mu kneza Branimira, kada je Venecija morala sklopiti savez protiv Hrvata s italskim kraljem Karlom Debelim. Poslije nekoliko manjih okršaja s Neretvanima odluči dužd Petar Candiano, da konačno obračuna s Hrvatima i osigura prevlast Mletaka u Dalmaciji. Sredinom kolovoza 887. krene stoga osobno na čelu jakog brodovlja u Dalmaciju. U luci pred Makarskom dođe na 18. kolovoza do odsudne bitke u kojoj ga Neretvani do nogu potukoše, a sam dužd pade u boju, te Mlečani pobjegoše glavom bez obzira, ostavivši u rukama Neretvana čak i duždevo tijelo.

Tom je glasovitom bitkom za čitavo jedno stoljeće osigurana vlast Hrvata na istočnoj obali Jadrana i Mlečani bijahu primorani plaćati preko 100 godina Hrvatskoj danak. Ta je bitka omogućila kasnije nesmetan razvoj i uspon hrvatskoj državi, koja se za kralja Tomislava dovinula do zamjerne snage i visine. U to je vrijeme Hrvatska bila velika pomorska sila (sa 80 velikih brodova, sagena i 100 manjih brodova, kondura, s ukupno oko 6000 dobro naoružanih i izvježbanih mornara).

Najveća je nesreća po Hrvatsku i Hrvate bilo nesređeno dinastičko pitanje. Nakon smrti svakoga vladara javljale su se unutra-

šnje trzavice i borbe o prijestolje. To su neprijatelji, a napose Mlečani, znali vješto iskoristiti. Tako je za Tomislavovih nasljednika došlo ponovno do dinastičkih borbi, koje dobro dođoše mletačkom odrješitom i silovitom duždu Petru II Orseolu (991—1009) te on uskrati kralju Stjepanu Držislavu uobičajeni godišnji danak...

Kad su nato hrvatski brodovi stali uznemirivati mletačko brodovlje pošalje dužd 6 ratnih galija na Jadran. One napadoše Vis i odvedoše u ropstvo žene i djecu. Na prosvjed Držislavov zbog toga čina, odgovori bahati dužd, da će on doći osobno u Hrvatsku da plati taj danak. Prilike u Hrvatskoj nakon smrti Držislavove omogućiše mu izvršenje te prijetnje. Nasljednici Držislavovi u međusobnoj borbi za prijestolje otišli su tako daleko, da su pozvali u pomoć čak Mlečane, što je ovima dalo prilike, da se konačno dočepaju Dalmacije. Petar II Orseolo krene na samo Spasovo godine 1000. iz Mletaka s velikim brodovljem i zaposjedne sve dalmatinske gradove redom, te se prozva »dux Dalmatiae«. Hrvatska je tako ostala bez Dalmacije i to je bio početak njezina nazadovanja. Nije stoga čudo, da je nakon toga stanje između Mlečana i Hrvata bilo neobično napeto. Hrvati nijesu mogli zaboraviti svoje dalmatinske gradove, i trajno ih uznemirivahu tako da je neprestano dolazilo do sukoba, pogotovo za kralja Krešimira, kome je načas uspjelo da ponovno zagospodari dalmatinskim gradovima. Za Dmitra Zvonimira, kome je uspjelo Hrvatsku ponovno podići na nekadašnju visinu, pokušaše Mleci i opet da se domognu dalmatinskih gradova, koji su formalno još uvijek bili bizantinski, ali su stvarno bili pod vlašću hrvatskoga kralja.

Budući da je Zvonimir godine 1082. ratovao u Epiru na strani Normana a protiv Bizantinaca i njegovih podanika Mlečana, koji je za Normane završio bezupješno, zatraži mletački dužd Vital Falieri od bizantinskoga cara Aleksija, da mu dade upravu Dalmacije. Aleksije je to bez mnogo razmišljanja i učinio, jer je i tako njegovo vrhovništvo bilo samo na papiru.

Za živa Zvonimira Mlečani se nisu usudili ni pokušati to provesti u djelo, zadovoljivši se samo time, da njihov dužd nosi i nadalje naslov »dux Dalmatiae«. Istom kasnije, nakon smrti Zvonimirove, kada se izborom mađarskoga kralja za kralja Hrvatske, središte hrvatske državnosti prenijelo više na sjever, Mleci su ponovno zavladali Dalmacijom. Daljnje nedaće što ih je proživljavao hrvatski narod pod vladarima tuđe krvi, zatim u borbama s Turcima, dale su Mlecima priliku da komad po komad prigrabe svu hrvatsku Dalmaciju i zagospodare Jadranom kao »kraljica mora«.

Proveditur upokorene Dalmacije svake se je godine u određeni dan odijevao kao kralj dalmatinski i sjedao na prijestolje primajući odanost »Morlaka«, kako Mlečani nazivahu dalmatinske Hrvate.

Veličina i snaga Hrvatske bila je na moru. Otkinuta od mora, povukavši se na sjever, prignječena sa sjevera germanskom silovitošću i mađarskom bahatošću, a sa istoka užasnim turskim pritiskom, koji je nesmiljeno prodirao na zapad plamenom i krvlju, Hrvatska je pet stotina godina i više, rasparčavana, drobljena i mrvljena, da na koncu ostane samo jedno popaljeno krvavo razbojište, rastrganih udova, kao »reliquiae reliquiarum« — ostaci ostataka slavnoga nekoć kraljevstva hrvatskoga.

A hrvatski je živalj, spasavajući ne više imetak, ne više državnost, nego goli život, bježao na zapad i zadržao se na posljednjoj barijeri hrvatstva — u Istri, za koju se kaže da je najljepši i najblistaviji hrvatski mozaik.

Povlačenje Hrvata na zadnju barikadu — u Istru

Spasavajući goli život i povlačeći se na zadnju barikadu, u Istru, hrvatski živalj nije dolazio u tuđu zemlju i među tuđe ljude. Svagdje je nalazio ljude svoje krvi i svoga jezika, Hrvate »Porfirogenete« kako ih je nazivao De Franceschi. »Porfirogenete« po tome, što se navodno amo doseliše u doba već često spominjanoga bizantinskog cara Konstantina Porfirogeneta.*

---

* De Franceschi je pokušao — doduše sasvim tendenciozno — dokazati, kako ti stari i noviji Hrvati nisu jedan te isti narod, te da se ne može govoriti o hrvatskom narodu u Istri kao takvom, nego o konglomeratu svih mogućih jezika i rasa. On, na primjer, u opširnom članku »Delle varie nazioni dell'Istria« objavljenom u tršćanskom časopisu L'ISTRIA br. 50, 51 i 52 od 1852. tvrdi da su Ćići rumunjskog govora, ostaci još rimskih kolonista-legionara; Šavrini da su oni Slovenci, koji su još 604. držali Kranjsku, Goričku i brda oko Čedada a kad su došli u krajeve koje danas nastavaju u Koparštini, da su prozvani Šavrinima po »Subocrinima«, jer da se tako u predrimsko doba nazivahu tamošnji prastanovnici itd.

On nadimke »Bezjak« i »Fućak«, kako narod naziva stanovnike pojedinih sela na Pazinštini, dovodi u vezu s nekim amalgamom Furlana, Veneta i Slavena (»Fućak« od fuggire!). To dokazuje i time, što da oni ne nose opanke kao ostala hrvatska »plemena« u Istri, nego samo cipele, da su im fizionomije drukčije i tome slično. (Sam De Franceschi, koji također nije rimski starosjedilac, nego su mu preci došli u Istru iz Furlanije trbuhom za kruhom kao i skoro svi oni rijetki Talijani po selima Istre, rodio se u Gologorici. Vrlo je mnogo pisao o Istri, ali je uvijek pristran i tendenciozan, negirajući Hrvatima svako nacionalno pravo). Njegova su razmatranja ipak zanimljiva, jer odaju neke putokaze o kretanju pojedinih hrvatskih migracija.

Za Labinjane koje on naziva »labinska rasa« smatra da su jedno od prvih hrvatskih plemena, koja su zaposjela zemlju između Cetine i Raše, da su dakle krajnji odvjetak »Porfirogeneta«. Rabac da je zapravo Mali Rab, gdje su stanovnici otoka Raba imali posjede. Labinska »rasa« da nastava Labinštinu do Paza i Pićna.

U Žminjskoj općini postoje Modrušani, u Grdoselu su Krbavci, u Boljunu Senjani, u Pazu Klišani, u Svetom Vičentu Otočani itd. što da jasno dokazuje odakle su došli.

Skupine Hrvata koje drže srce srednje Istre tj. Pazina, Starog Pazina, Zarečja, Gračišća, Lindara, Novaka, Cerovlja, Trviža, Gologorice i sve do Paza i Boljuna da su došle oko godine 1000. Oni pak Hrvati, koji nastavaju Gračišće, Sveti Ivanac, Žminj, Pazin, Sveti Petar u Šumi, Kringu, Tinjan, Beram, Zamask, Kašćergu, Kršiklu, Grdoselo, Brtoniglu i Borut, da su došli s drugom seobom. Zadnjom ili tzv. trećom seobom, došli su »Morlaki« ili kako ih drugi zovu »Vlasi«. (Znamo da u Dalmaciji svakoga koji nije uz more nego iz unutrašnjosti, zovu isto tako Vlahom ili Vlajom, kao što u Primorju otočane zovu Bodulima, a one sa kopna Kircima!) Sve je to jedan te isti hrvatski živalj, jednog te istog hrvat-

Krivo, bi, međutim, vjerovao tko bi mislio, da se je ono romansko mletačko građanstvo, koje je još nastavalo gradiće, prijateljski odnosilo prema hrvatskim bjeguncima, koji su napuštajući domove po Bosni i dalmatinskoj Zagori, dolazili da napuče i obrade napuštenu istarsku zemlju.

Već je rižanski sabor 804. jasno dokazao kako su ti ostaci ostataka romanskoga gradskoga življa dočekali one koji su s vojvodom Ivanom došli da obnove i preporode zemlju, koja je zapravo bila bez gospodara, ničija zemlja, i koliku su kuku i motiku digli na te prve težake, koji su se prihvatili posla.

Ništa ljubazniji nisu bili ni ostaci romansko-mletačkih naseljenika po gradićima, koji su ostali pošteđeni od kuge, ratova i pošasti.

Proveditur Marin Malipiero piše Duždu, da su istarske komune plijen desetak ili petnaestak pohlepnih uzurpatora, koji ih iskorištavaju samo za svoju korist. Sve je pokvareno, sve je puno zloporaba. Šume tamane sve u ime i za korist »dei clarissimi Rettori« tj. općinskih upravitelja.

Prospero Petronio u svojim Memorie sacre e profane dell'Istria (objavljene kao kopija originala iz 1681. ovih dana u Trstu 1968.) piše, da je 1563. napravljen popis neobrađenih polja i da su u mletačkom dijelu Istre nađena 135.632 polja, koja bi sama, po svojoj prirodi plodna, bila dovoljna na nahrane cijelo pučanstvo poluotoka, ali su građani lijeni i neskloni radu na poljima.

Giacomo Rhenier javlja godine 1585. Senatu, »da su bivši podanici Gospodina Turčina, zadarski i šibenski Morlaki, svijet ne samo velike snage i navikao naporu, nego i vrlo radin i sposoban za vlastitu poljoprivredu te da će biti od velike koristi, pošto su vjerni, pa će biti u stanju da obrane granice od svake pljačke i upada ... Uvjeren sam da će oni odlično uspjeti i da će dati lijep primjer drugim svojim sunarodnjacima, da rado dođu i žive s njima te uživaju bogate plodove svoga rada. To jamči divan uspjeh (effetto mirabile) drugih Morlaka, onih zadarskih u Marčani, Pomeru i Muntiću i u drugim mjestima rasijanim po zemlji, kamo su već ranije uselili. Oni su dali divne dokaze na svojim zemljištima i vinogradima. Čak je marljivost i sposobnost onih u Marčani toliko pretje-

---

skog jezika, koji se međusobno razlikuje jedino po karakterističnim izgovorima i naglascima pojedinih riječi, s karakterističnom nošnjom i običajima kraja iz koga potječe. A De Franceschi je od njih htio stvoriti razne narode. (Još je s većim nepoznavanjem suštine stvari pisao o istarskim Hrvatima austrijski historičar Czoernig, koji je pronašao u Istri čak četrnaest slavenskih narodnosti sa čitavim nizom plemenskih ogranaka.)

Ne radi se, međutim, više o tome. Radi se naprotiv o tome, kako je taj narod, unatoč svih zala, koje ga stoljećima bijahu, uspio da se održi i sačuva svoju narodnu svijest i osjećaj pripadnosti jednom te istom velikom narodu, uvjerenje da je grana jednog te istog velikog hrvatskog debla.

rana da sam ih morao raznim odredbama obuzdavati da ne krče njive po obližnjim šumama...*

A evo kako su ih dočekali one gradske lijenčine, varalice i otimači pronevjeritelji i kontrabandijeri, kako ih naziva kasniji proveditur Vincenzo Bragadin.

»Novim su doseljenicima krali oruđe, klali živinu, odnosili kotače kola, kose i drugi poljoprivredni alat. Ubijaju im ili dave volove i konje. Masline, koje čiste i gaje, sijeku im i uništavaju. Pod izlikom, da su oni stari stanovnici Istre, otimaju im i pod raznim izlikama prisvajaju zemljišta, uznemiruju Morlake i bacaju ih u krajnje očajanje, tako da ovi, nenavikli na svađe i poplašeni prijetnjama, bježe u druge krajeve, a mnogi od onih koji su se u Dalmaciji već skoro ukrcali da krenu u Istru, odustaše od toga.«

Ser Lodovico Memo javlja duždu, da Morlaki moraju biti vrlo dragi Serenissimi i da moraju biti poštovani, jer da oni pokazuju mnogo truda i mara oko uzgoja maslina ,njegujući ih, okapajući i đubreći, te optužuje gradske komune, koje ih stalno progone i uznemiruju.

Često se mislilo, da je hrvatski živalj bježeći pred Turčinom, našao ako već ne kod istarskih građana a ono barem pod Venecijom sklonište i sigurnu i mirnu egzistenciju u kojoj će se moći gospodarski, kulturno i nacionalno razvijati.

Baš naprotiv! Venecija je bila samo čisti i beskrupulozni trgovac koji je poznavao samo sebe i svoj interes. I to ne možda interes svih svojih državljana, podložnika i saveznika, nego samo svoj — grada Venecije.

Ništa nisu od toga imali pojedini istarski gradići, koji su se tko milom tko silom, stavljali pod okrilje Svetog Marka. Iz straha od konkurencije Venecija je na istarske gradiće vršila težak pritisak i sprečavala njihov razvoj. To je i bio glavni razlog čestih pobuna gradova, koje je, kako znamo, Signorija redovito ugušivala silom.

A naš narod na poljima i po selima priman je samo kao zdrav, žilav i otporan radnik, koji je trebao da obnovi ratom i bolestima opustošenu zemlju, da sadi i uzgaja masline da bi mogao od svakog stabla dati određenu količinu ulja »za crkvu Svetog Marka« i od toga podavanja nije mogao nitko biti oslobođen. Inače da li ti u crkvama glagoljaš ili latinaš, nazivaš li se Slavom, Hrvatom ili Ilirom, to se Serenissime, ni njezinog Consiglia dei Dieci nije mnogo ticalo. Ti si bio samo Schiavone, koji si imao da oreš, kopaš, radiš,

* (... li Murlachi Zaratini e Sebenzani già suditi del Signor Turco gente non solo di molta robustezza, et avezza alla fatica, ma industriosissima et molto atta alla propria manual agricoltura, i quali senza dubbio promettono profitto considerabilissimo. Sono persone utili per diversi rispetti, così perche Vostra Serenità potrebbe in ogni tempo servirsi di loro per soldati, galeoti, guastadori et ogni altro servitio. — Iz izvještaja mletačkoga providura za Istru Jakova Rheniera od 8. listopada 1586. mletačkoj vladi).

plužiš i služiš i po potrebi galijašiš ili ratuješ za »Privedru«, i njezine provediture.

O kulturi, školama, učenju, nije nikada nitko vodio računa.

Ipak smo, zahvaljujući svojoj bistrini i prirođenoj upornosti i u takvim prilikama dali nekoliko poznatih ljudi.

Venecija nije nikada bila našem narodu majka, a ne bijahu mu očevi ni njemački baruni, vlasnici »burgova« po srednjoj Istri.*

Trebalo je zapeti i zubima i noktima, uprijeti i čvrsto se ukopati do koljena u onu dragu zemlju naših pređa i otaca, natapati je ne samo znojem nego nerijetko i krvlju, da ju se sačuva rodu i na njoj se održi.

A kao što i oci naši i braća u Dalmaciji, koje je bila ista sudbina trajno smo težili k moru, kojemu nas u Istri ne pripuštahu tako lako. Mi smo ipak probili kordon i razbili obruč, kojim nas odijeliše od zapadne obale. Ostaci Venecije držali su se grčevito gradića na obali. Izvan gradskih zidina stajali smo mi, udarali o vrata i probijali kordon. Do godine 1918. na sedam smo ga mjesta uspjeli probiti:

kod Milja nedaleko Trsta (Žavlje — Slovenci)
između Milja i Kopra (Lazaret — Slovenci)
Pirana i Umaga (Zambratija, Sveta Lucija — Hrvati)
Novigrada i Umaga (Lovrečica — Hrvati)
Novigrada i Poreča (Vabriga i Tar — Hrvati)
Poreča i Vrsara (Funtana — Hrvati)
između Rovinja i Pule (Peroj — Crnogorci, Štinjan — Hrvati)**

— · —

* Venecija ne samo da je propisivala teška podavanja nego je i sprečavala razvoj svake djelatnosti kojom se sama bavila. Piranske solane i bogate istarske hrastove šume u dolini Mirne privukle su vrlo rano, još u vrijeme vladanja patrijarha, pažnju Mlečana. Solju kao mnogo traženom robom Istrani su trgovali s unutrašnjošću: s Ugarskom, Hrvatskom, Njemačkom. Kronike kažu da se je iz Istre otpremalo u pozadinu do 40 tisuća tovara soli godišnje. Zavladavši istarskim obalnim gradićima Venecija je zabranila svaki izvoz soli kopnenim putem. Ne samo što su na istarsku sol nametnuli vrlo visoki namet, nego se je smjela prodavati samo preko Venecije, gdje su ju preuzimali za daljnju otpremu u Evropu samo mletački trgovci. Milje, Kopar i Piran izgubili su zbog toga svaku trgovačku važnost. Isti je slučaj bio i sa soljenom ribom i ribolovom uopće. Sve je moralo ići preko Venecije.

Kada je Napoleon osvojio Veneciju i definitivno ukinuo njezino stoljetno gospodstvo, nije se sigurno našao ni u Istri ni u Dalmaciji nitko tko bi za njom požalio. (Ništa bolje nisu bile prilike ni u pazinskoj grofoviji, gdje su vladali uglavnom gramzivi upravitelji, koji su samo nastojali da što više za sebe prigrabe i nametali seljaštvu strašne, često nepodnosive daće. Od godine 1380. do 1461. pazinska je grofovija promijenila ništa manje nego 21 gospodara, koji su bili uvijek prezaduženi, pa su gospoštiju redom prodavali i predavali u strane ruke, uglavnom za otplatu dugova.)

** Jedino pravoslavno naselje u Istri je Peroj, u kom se godine 1657. pod vodstvom Mihe Brajkovića naselilo oko 70 osoba iz Crne Gore. S njima je došao i pravoslavni pop Miho Ljubotina. U Peroju je neko vrijeme kao paroh službovao i crnogorski pjesnik Jovan Sundečić. S arhimandritom Joakimom Bjedovom, koji je također neko vrijeme tamo bio, a bio je iskreni prijatelj istarskih Hrvata, dugo sam godina bio u srdačnim prijateljskim odnosima. Op. pisca.

Perojci su po De Franceschi-u došli iz Crnice (između Budve i Bara). Nikolić tvrdi da su to Bokelji iz Perasta. To kaže i Seidl, koji Peroj naziva »Bochesenansiedlung«. Jedino Schiavuzzi, za koga Barbalić veli da je bio vrlo točan i savjestan, tvrdi da su došli iz Crmnice, a to je južno od Virpazara. Svi se slažu da ih je došlo u svemu 77 osoba.

Nitko nije bolje izrazio naš odnos prema mletačkim gospodarima u Istri, nego što je to učinio pokojni Miho Mirković (Mate Balota) u svojem »Božičnon računu sa šjor Benedeton«.

Božićni račun z gospodinon Benedeton

Muški	:	Šjor Benedeto, Božić je, litu je kraj, a mi imamo jedan stari račun, kako su i moji stari vajk s tvojima imali, zaš oni su se dobro zmež sebe poznali.
Ženska	:	Čuda lit su ti stari h van u grad hodili za duge, rabotu i kaštige, teške su šolde nosili.
Zbor	:	I dobri su šćavi bili, kad su cekine brojili ko ne, vi ste lako rinuli kračun.
Muški	:	Šjor, naš račun je šuma svih starih računi. Ja niman bisage pune sira i mrsa, i ne nosin dare od našega trsa. Ja iman samo dvi gole ruke i njih prez kosira, i nož mi ni za pason, trda je naša vira i ontar, kad su naše hiže prazne, a pržuni puni.
Zbor	:	Šjor, za posle naših starih iz tvojih libri se zna.
glas	:	Jeno z drugin tako za blizu tri stotine lit.
glas	:	Šjori i šćavi su bili jedan skupan svit
glas	:	Šjori ki pišu, robu prodaju i zapovidaju
glas	:	Šćavi ki sebi zalogaje od usti otkidaju
glas	:	I van gori na brigu nose sve ča je bolje
Ženska	:	Za vas je delalo cilo prostrano polje. Tvoj did je sina u školu u Benece sla, a moj je svega svoga vika škulju na krovu ima.
Muški	:	Šjor, piši! Ti bolje umiš! Prvo ča mi smo van dali:
glas	:	Tristo lit svoje mladosti!
glas	:	Deset kolini prez radosti!
glas	:	I milijune jakih težačkih ruk,
glas	:	Da hi je skupiti ki lip bi bija puk.
glas	:	Ča kosti
glas	:	ča žil
glas	:	ča žulji
glas	:	ča bistrih oči i glav
glas	:	ča životi!
glas	:	I svaki je bija jedar i zdrav!
glas	:	Svi su se oni za vas pokopali.
Muški	:	Ča diš? Mi da smo došli na vaše? Rečimo! Piši i to! Ma notaj, da nismo došli goli. Mi smo bili dobro spravljeni: bisni, jaki, ko češ i oholi

Hrvatski seljaci na sajmu u Pazinu 1870.
(Zanimljivo je da su tada muškarci još nosili dugu kosu)

Zbor : **Puška na ramenu, nož na trbuhu, za pason kosir,**
klabuk na bok, kako da gremo na pir.
glas : **Već ontar smo spali na postelji**
glas : i znali ča su postoli
glas : i svojin jezikon umili lipo kako se Boga moli.
Zbor : Siti kruha i kaše.
Ženska : I žare smo sobon donesli, i zdile, lonce, čaše i zlice
Muški : Matike, kose i srpe, štrpače, korita, lopate i vile
i sve sime, kakono Noje i životinje ke su nan se činile.
Ženska : Viru smo već u srcu nosili i imali pretelje jake
po svih glavicah i putih svoje domaće štrige i vukodlake.
Muški : A kad smo veseli bili, mi smo se tukli, neka svo selo se strese
Ženski zbor : **Samo smo svoje pisme pivali i svoje plesali plese**
pod mih i roženice.
Muški : **Ti znaš ča mi je od tih tristo lit dela ustalo**
glas : gole strane prez grane
glas : **vrganj i brana ča did hi je ukova,**
glas : dvi njivice škalja,
glas : **ne biš hi uzeja, ni ki bi ti hi darova,**
glas : **dvi ruke i kosti, ke su uresle od zemlje i stine**
: **i malo bistrine, da vidin tvoje posle fine.**
Ženska : Ča ne, to ča je ustalo je čuda guštalo!
Muški : Ma šjor, ja san pravičan! **Piši, ča mi smo od vas**
prijali:
Ženska : **Banak i maneštru na njemu, pašade i pirune,**
brudet i in teća, palentu i makarune
kavalete i kućete, koltre i koltrine,
gospodske kalcete i fine ženske škrpine.
Muški : **Od vas smo doznali imena rib i kako hi triba loviti,**
stinu dilati i z brodi po moru jadriti.
Sliparski miriti robu i to smo lako spoštali.
Šjor, sad šumaj! Da budu računi čisti:
ko san ja dužan, ja ću platiti, ko neću ni jisti.
A ko si ti dužan ne pitan te niš, samo neka je mir.
Sve ča je staro se briše
i samo novo se piše.
Zbor : Za novo ima svaki na novo da brusi kosir!

ČISTI NEZAMUĆENI IZVORI

U davnu bismo se prošlost morali vraćati, kada bismo htjeli nanizati sve izvore na kojima se kroz cijelu našu povijest napajasmo narodnim ponosom i junaštvom, rodoljubljem i plemenitošću, duševnom ljepotom i dobrotom. A ti su izvori za nas u Istri, najizloženijoj točci Hrvatstva i Slavenstva, morali biti zaista krepki i snažni svojom sadržinom, da bi nas kroz burna i teška stoljeća što ih proživljavasmo, mogla sačuvati i održati.

Značajka je naša i naših djedova i otaca bila, da smo uvijek voljeli isticati, kako smo roda velikoga i dalekosežnoga što nam je uostalom jedino i moglo dati snage da izdržimo, kao što malom i nejakom mlađem bratu u dječjim svađama i zadjevicama jedinu odvažnost može da dade osjećaj, da za njime stoji stariji i daleko moćniji brat . . .

Tako je mislio i u to vjerovao i naš Kanfanarac Franjo Glavinić, koji u svojoj knjizi »Od ishoda Slovinskoga« ponosno tvrdi »da su Slaveni još s Aleksandrom Velikim zajedno vojevali, te od njega u Aleksandriji na Nilu vele poljubljeni bili i priznanje dobili godine dvanaeste njegova vladanja«, pa ponosno završava: » . . . i ja sam

od rečenoga izniknul naroda i nesramujem se...« Navodeći pak porijeklo slavenskih plemena u poglavlju »Od imena Naroda Slovinskoga« služi se pradavnom legendom i kaže: »imenovahu se Istri od velike rike Istre, ka sad Dunaj se zove...« (Ne smijemo zaboraviti, da su to bile knjige pisane za puk i da je tadašnjem našem puku, jedino tako trebalo govoriti.)

Lijep je to i ugodan osjećaj, a još je ljepši osjećaj saznanje da su ti predji i djedovi, vođe i učitelji narodni bili ne samo junaci nego i dobri i plemeniti ljudi. Dobri i velikodušni čak i prema stoljetnim neprijateljima svojim.

A upravo je naše pokoljenje bilo toliko sretno, da su mu neposredni vođe i prosvjetitelji bili duhom veliki i plemeniti.

Izvori su, dakle, na kojima se napajasmo bili kristalno čisti i nikakvim kalom pomućeni. Jedan Glavinić, jedan Voltić, jedan Dobrila, jedan Studenac, jedan Ravnik, jedan Laginja i toliki drugi, koji su nas usmjerivali i vodili, bili su divni i karakterni muževi, kakvima se rijetko koji narod u tadašnjoj civiliziranoj Evropi može pohvaliti.

Možda i ne rafinirani političari, diplomate i državnici poput Machiaveli-ja, Disraeli-ja, Palmerstona i drugih, ali zato ljudi u punom smislu te riječi (kako je to u jednom svom privatnom pismu rekao za Dobrilu Baltazar Bogišić: forse non è un genio, ma è un uomo tutto cuore!)

Franjo Glavinić

Otac Franjo Glavinić, franjevac, rođen u Kanfanaru godine 1586. svakako je najistaknutiji stariji hrvatski pisac Istranin, koji je uz svoje vjersko opredjeljenje izričito naglasio i svoju nacionalnu pripadnost slavenskomu rodu, ističući da je član velike slovinske rodbine, a haruatskoga jezika i podrijetla.

Njegovi su predi, poput stotina i stotina drugih hrvatskih porodica iz Bosne doselili u Istru u vrijeme druge velike migracije hrvatskoga življa na zapad, nakon 1463. i 1481. tj. nakon pada Bosne i malo zatim Hercegovine, u turske ruke. (Prva je velika seoba Hrvata u Istru bila — prema današnjem tvrđenju historičara — u doba bizantinskoga gospodstva od 539. do 751., koja se međutim mirnim prodiranjem nastavlja i u daljnjim stoljećima, da ponovno poprimi masovni oblik u 15. i 16. stoljeću, kada je pritisak Turaka na hrvatske zemlje bio zauzeo upravo katastrofalne razmjere...)

U to su vrijeme prebjegli u Istru i roditelji, odnosno djedovi Glavinićevi, doselivši se u Kanfanar iz Glamoča. Kao i u staroj postojbini Bosni, tako su i u Istri »ujaci« tj. Franjevci bili jedini narodni vođe i prosvjetitelji, pa je tako i mali desetgodišnji Ivan Gla-

vinić upućen na odgoj franjevcima u trsatski samostan, gdje se u to doba bilo sklonulo mnogo bosanskih fratara.

Stupivši u franjevački red dobi redovničko ime Franjo. Na više mudroslovne i bogoslovne nauke upućen je u Italiju, gdje su u Padovi, Bolonji, Firenci i drugim sjevernotalijanskim gradovima postojala proslavljena sveučilišta. Vrativši se kao svećenik na Trsat, naoružan znanjem i redovničkom revnošću ubrzo se pročuje kao vrstan i učen propovjednik, pa ga braća izabraše najprije gvardijanom, tj. starješinom trsatskog samostana, a kasnije tri puta uzastopce (1613., 1616. i 1619.) i provincijalom čitave hrvatske redodržave, koja se prostiraše od Čakovca na sjeveru, Iloka na istoku i Rovinja na zapadu.

Kao takav imao je prilike doći u kontakt s najpoznatijim ličnostima svoga vremena i mnogo putovati. Godine 1626. našao se na generalnom kapitulu franjevačkih poglavara u Španiji. Kao i sa svih svojih prijašnjih putovanja po Italiji, tako je i iz Španije dopremio u domovinu, zapravo u trsatski samostan mnogo vrijednih i dragocjenih knjiga i rukopisa, misleći uvijek na svoju zemlju i na svoj narod.

Godine 1628. štampao je u Veneciji prvo svoje djelo na hrvatskom jeziku »Czetiri poslidnje cslovika, to yest od smarti i suda« i posvetio ga mladim grofovima Nikoli i Petru Zrinjskome, da ih još kao mladiće potakne na čestit i bogobojazan život. U uvodu knjige hvali djeda njihovoga, znanog sigetskog junaka Nikolu Zrinjskoga i oca im Jurja.

Iste godine objavljuje, također »V Mnecii«, svoju drugu knjigu »Czvit Szvetih to yest Sivot Szvetih od kih Rimska Czrikva cini spominak Prenesen i sslosen na Haruatski yezik Catholicanskim obicayem, Po O. F. Franciscu Glavinichu, Istraninu.«

Ta je knjiga napose zanimljiva zbog svog opširnog predgovora u kom govori o svom Slovinskom rodu i narodu, koji da se proširio od »gora Taurskih do Cilicije i od mora velikoga Aquilonskoga do mora Jadranskoga i jezik također njihov veće jest raširen od svakoga drugoga«.

U povijesnom se smislu taj predgovor ne osniva doduše na točnim podacima, nego na podacima djela Mavra Orbini-ja (»Il regno dei Slavi«), ali je za nas i naš narod bio važan zbog toga, što je u onim časovima užasnih tegoba i potištenosti, zbog sve žešćeg turskog nadiranja na hrvatski narodni teritorij, dizao napaćenom narodu ponos i osjećaj veličine. Da je knjiga postigla svoju svrhu i da je bila mnogo tražena dokazuje najbolje činjenica da je doživjela još dva izdanja, 1657. i 1702.

Dva je izdanja doživjelo i njegovo treće djelo (1632. u Veneciji i 1660. u Padovi) pod naslovom »Svitlost dusce verne, gdi scest stvari k zvelicsenju cslovecanskomu uzderxe se«.

Sva su ta tri hrvatska djela bila namijenjena ne samo istarskom puku, nego i cjelokupnom hrvatskom narodu. Koliko god u samom naslovu naglašuje, da je on Istranin iz čitava se njegova pisanja razabire, da je područje kome je namijenjena daleko veće i šire. To dokazuje i njegovo tumačenje na kraju predgovora »Czvitu Szvetih«, gdje tumači svoj način pisanja pa kaže čitatelju: »I ako rič ku najdeš, ka polak tebe nebi bila običajna, procini da jezik naš po vnogih državah je raštrkan, ter nigdi nikako, a nigdi nikako (tj. negdje ovako, a negdje onako) riči vnašaju i zato ne jednoj daržavi, nego i većim želim vgoditi, a knjige ne mogu se nijedne po misli sakoga složiti...«

Franjevačka se hrvatska redovnička provincija, izgleda, protezala tada po svim hrvatskim zemljama od Svete Gore pri Gorici (i tamo je Glavinić bio neko vrijeme gvardijan) do Beograda, osim Bosne Srebrne, koja je bila već pod Turcima. (Sveti Ivan Kapistran, franjevac i branitelj Beograda od Turaka bio je neko vrijeme gvardijan samostana na otoku Sv. Andrije u Rovinju — danas »Crveni otok«).

Glavinić je slovio ne samo kao pučki pisac i propovjednik, nego i kao odličan historiograf, pa su od naročite važnosti njegovo latinsko djelo »Historia Tersattana«, te talijansko »Origine della Provincia Bosna Croatia«. Oba su ova djela tiskana u Udinama (Vidmu) godine 1648., a obiluju vrijednim prilozima iz domaće povijesti, naročito o razvitku franjevačkoga reda u provinciji bosansko-hrvatskoj.

Posebno valja istaći narodni jezik u hrvatskim djelima Glavinićevim jer je on već tada slovio kao izvrstan poznavalac hrvatskoga jezika i crkvene glagoljice.

Njegov udio na izdavanju glagoljskih crkvenih knjiga nećemo ovdje iznositi, jer bi nas to predaleko odvelo*.

Vrijedno je ipak spomenuti, da je senjski biskup Ivan Agatić (Riječanin podrijetlom) pozvao Glavinića kao najvještijeg jezikoznanca u čitavoj biskupiji, godine 1620. na crkveni zbor u Bribiru, na kom se raspravljalo o štampanju novih izdanja glagoljskih bogoslužnih knjiga. Tom prilikom stavljeno mu je u dužnost da jezički pregledava misale i brevijare i da vodi brigu o njihovu štampanju.

Boraveći iza toga u Gracu, gdje su bila pohranjena nekada zaplijenjena glagoljska slova istarskih reformatora koja su bila rabljena u Njemačkoj za štampanje hrvatskih protestantskih knjiga, ishodio je preko kardinala Borghese-a, koji je tada boravio u Grazu

---

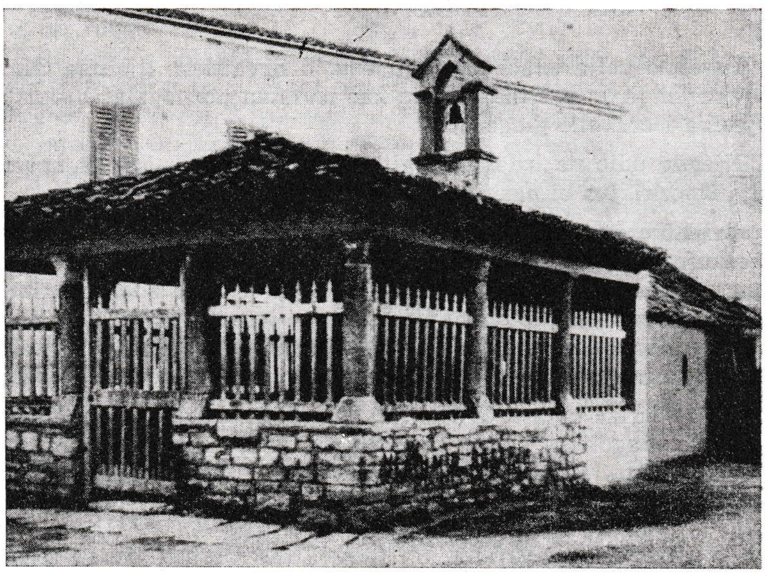
* O Glaviniću je pisao Ivan Kukuljević u »Arkivu« 1868., Franjo Rački u »Vijencu« 1868. Vjekoslav Spinčić u »Crticama iz hrvatske književne kulture Istre« 1926., Fermendžin u XXIV svesku »Starina« Jugoslavenske akademije, Mirko Breyer 1943. i još neki.

na dvoru Ferdinanda II, carsko dopuštenje, da može slova prenijeti u Rijeku, gdje je već 100 godina prije toga, postojala tiskara biskupa Šimuna Kozičića, u kojoj je 28. travnja 1531. štampan MISAL HRUACKI na 256 stranica u dvije boje, a tri dana zatim tj. 2. svibnja i mali glagoljski obrednik, te 25. svibnja iste godine (1531) i život papa i rimskih careva, također glagoljskim pismenima pod naslovom »Šimuna Kozičića zadranina biskupa Modruškoga knjižica od žitija rimskih arhiereov i cesarov: od Petri i Julie dalje do sadašnjih Klimenta sedmoga i Karla petoga: let gospodnjih c.f.a« (Ova knjižica ima samo 60 stranica).

Traženje da se glagoljska štamparija prenese iz Graca u Rijeku Glavinić je motivirao time, što se Rijeka »nalazi gotovo u središtu svih ilirskih kraljevina«.

I zaista je Glavinić svojim vezama i poznanstvima i ugledom koji je uživao, pomoću tadašnjega nuncija u Beču Caraffe, uspio da se u Rijeku dopremi 10 sanduka glagoljskih pismena. Sanduci su bili pohranjeni u riječkom kaštelu, gdje ih je čuvao riječki kapetan Stjepan della Rovere, koji ih je kasnije smjestio u kapucinski samostan.

Glavinićeva zamisao da u Rijeci osnuje veliku hrvatsku tiskaru nije se na žalost mogla ostvariti zahvaljujući rimskom kanoniku Šibenčanu bosanskog podrijetla Ivanu Tomku Mrnaviću, koji je

Crkvica u Fažani s gotskim freskama i glagoljskim natpisima iz početka XV stoljeća

utjecao na papu pa je po papinoj želji i po novoj odredbi carevoj, svih 10 sanduka moralo biti otpremljeno preko Ancone u Rim 1626.

(Ivan Tomko Mrnavić, rođen u Šibeniku 1580, umro u Rimu 1637, kanonik šibenskoga i zagrebačkoga kaptola, podrijetlom i on iz Bosne, postade 1631. naslovni biskup bosanski. Mnogo je pisao latinski, talijanski i hrvatski. U nizu svojih rasprava zastupa mišljenje, da su Slaveni starosjedioci Balkana, pa ih poistovjećuje s Tračanima, Ilirima itd. te dokazuje da su i rimski carevi Dioklecijan, Justinijan i drugi podrijetlom Slaveni. Falsificirajući dokumente htio je dokazati svoje veze s najslavnijim slavenskim knezovima. Mnogi su stariji historičari zavedeni u bludnju njegovim spisima. U Rimu je ipak uživao ugled i imao velik utjecaj o čemu svjedoči i papina odluka da se hrvatska štamparija prenese iz Rijeke u Rim, gdje da je jedino rimska Propaganda ovlaštena da izdaje crkvene knjige.)

Na svu je sreću zajedno sa štamparijom otišao u Rim i umni fratar Rafael Levaković, koji je tamo štampajući hrvatske crkvene knjige proveo skoro sav svoj daljnji vijek.

Spomenemo li još da je Glavinić, kao pravi Istranin, unatoč slavi i glasu koji je u svijetu uživao bio nadasve skroman i čedan i da je kao takav ostao do smrti — odbivši čak biskupsku mitru, kojom ga je počastio car Ferdinand III imenovavši ga nakon smrti Ivana Agatića biskupom senjsko-modruškim 1649., rekli smo sve o tom vrijednom Istraninu Hrvatu.

Umro je kao običan ponizan fratar dne 6. prosinca 1650. u samostanu na Trsatu.

Zapis mome sinu

Sine moj, iako smo Hrvati — Porfirogeneti, a možda čak i iz vremena prije njega, nismo tzv. istarski »Porfirogeneti«, jer znamo otprilike točno, kada smo se i odakle povukli, pred najezdom sile sa istoka, u obrani golog života, kako i gdje smo stali.

Bilo je to, koliko smo uspjeli saznati iza 1617., kada smo se kao raspršeni uskočki ostaci morali prebaciti iz Hrvatskoga primorja — kako stari kažu — iz Karlobaga, u Pazinsku grofoviju. S Radetićima koji se raziđoše po ostalim mjestima od Baga preko Novoga Vinodolskoga sve do Kastva, dugo smo još održavali — i opet kako naši stari pričaju — rodbinske i prijateljske veze.

Zaposjedosmo zemlju u Kringi i oko nje.

O Kringi, koja je uz mjesta Muntrilj, Stari i Novi Pazin, Tinjan, Žminj, Sveti Petar u Šumi,Beram, Trviž, Grdoselo, Kašćerga, vjerski spadala pod porečku biskupiju, Prospero Petronio, talijanski ljetopisac godine 1680. kaže otprilike ovako:

Kringa je udaljena od Tinjana dvije i pol milje, leži iznad Drage, gdje ima mnogo plodne pšenicom i ječmom zasijane zemlje, tako da ju se može nazvati i »Zlatnom zemljom«. S druge strane njezina područja, koje čitavo leži u ravnici, granice joj sežu sve do oko tri milje udaljenog starog kaštela Svetoga Lovreča. Na tom dijelu živi oko 80 stanovnika, ljudi surovih i ne baš dobrih tako da se susjedi o njima poslovično izražavaju: dobra zemlja — loši ljudi. Osim jednog izvora druge žive vode nemaju, ali zato ima obilje lokava.

Tu se, eto, naši pređi nastaniše i to u samom mjestu Kringi, u lijepim zidanicama, koje opasaše visokim kamenim dvorištem »kortom«. Zato ih i nazivahu »Kortarima«. U lijevom jednokatnom krilu nastanio se jedan odvjetak brojne porodice, a u desnom, nešto nižem, drugi, naš odvjetak prozvan »Krnjčevima«. (Krnjcem nazivahu kod nas čovjeka s bilo kako okrnjenim nosom. Tko će znati, kada je i u kojem kreševu — možda čak i na historijskom Krbavskom polju, koji od naših pradjedova ostao okrnjena nosa.) Ostali Radetići, a bit će ih bio lijep broj, nastaniše se niže, u Dragi, gdje postoji cijelo selo Radetića. Razlikuju se samo po nadimcima: Radetići-Kortari, Radetići-Krnjčevi, Radetići-Kostrčani, Radetići-Zubani, Radetići-Morovi itd. itd.

Mi smo »Krnjčevi«, a prva nam je teta udata u »Kostrčane«, druga u »Zubane«, jedna u »Milanoviće« sve u Kringi i tako redom. Podrijetlom plemići? Ne! Plemenski glavari? Možda! Pokojni Matko Laginja uvjeravao me je, kako je u svojim mladim danima, putujući kao dače Istrom, vidio iznad Drage u polju grobni spomenik, kameni stup tipično bogumilskog karaktera s priprostim natpisom, da pod njim leži tijelo Vojvode Radetića — očiti znak da smo vjerojatno podrijetlom iz Bosne, bosanski Hrvati-prebjezi. (U Prijedoru u Bosni još postoji pleme Radetića). Još mi je tumačio, kako su u Istri bile u starini tri ugledne vojvodske obitelji: Sandalji, Poropati i Radetići. Ne znam! Spomenik nisam vidio, a nemam ga namjere ni tražiti.

Vidio sam jedino na križanskom groblju, odmah do ulaza, vrlo skromnu kapelicu od netesana kamena, nalik više na pastirsku kolibicu, koja je već na pola propala u zemlju, a za koju mi rekoše da je to »Krnjčeva kapela«. Postoji li još i danas, ni to ne znam!

Evo ti, međutim, našeg rodoslovlja, kako sam ga uspio povaditi iz matičnih knjiga župa u Baderni, Tinjanu, Kringi, Svetom Petru u Šumi i Kanfanaru.

Žena Kanfanarka

Pra-pradjedovi

Radetić Ivan	Pauletić Jelena	Pauletić Antun	Lazarić Marija - Margarita	Burić Martin	Marić Ivana	Štifanić Marko	Poropat Katarina
seljak	seljakinja	seljak	seljakinja	seljak	seljakinja	seljak	seljakinja
rkt.	rkt.	rkt.	rkt.	rkt.	rkt.	rkt.	rkt.
rođ.: 11. 11. 1800. Kringa	rođ.: 9. 4 1803. Kringa	rođ.: 19. 5. 1794. Kringa	rođ.: 12. 7. 1808. Sv. Petar	rođ.: 9. 12. 1805. Kanfanar	rođ.: 19. 6. 1819. Kanfanar	rođ.: 23. 4. 1809. Baderna	rođ.: 14. 9. 1810. Baderna
umro: 27. 2. 1847. Kringa	umrla: 4. 7. 1842. Kringa	umro: 6. 6. 1867. Kringa	umrla: 21. 12. 1893. Kringa	umro: 15. 3. 1871. Kanfanar	umrla: 7. 11. 1874. Kanfanar	umro: 2. 2. 1881. Baderna	umrla: 26. 1. 1848. Baderna

Pradjedovi

Radetić Bartol - Ivan	Pauletić Marija - Vjekoslava	Burić Petar	Štifanić Luca
seljak	seljakinja	seljak	seljakinja
rkt.	rkt.	rkt.	rkt.
rođ.: 26. 7. 1829. Kringa	rođ.: 26. 11. 1831. Kringa	rođ.: 23. 7. 1834. Kanfanar	rođ. 23. 10. 1841. Baderna
umro: 18. 12. 1893. u Kringi	umrla: 13 12. 1909. u Kringi	umro: 27. 8. 1885. u Baderni	umrla: 25. 10. 1906. u Baderni

Djedovi

Radetić Mihovil, seljak
rkt.
rođ.: 9. 9. 1872. u Kringi
umro: 18 11. 1905. u Baderni

Burić Ivana, seljakinja
rkt.
rođ.: 25. 12. 1866. u Baderni
umrla: 13. 12. 1941. u Rijeci

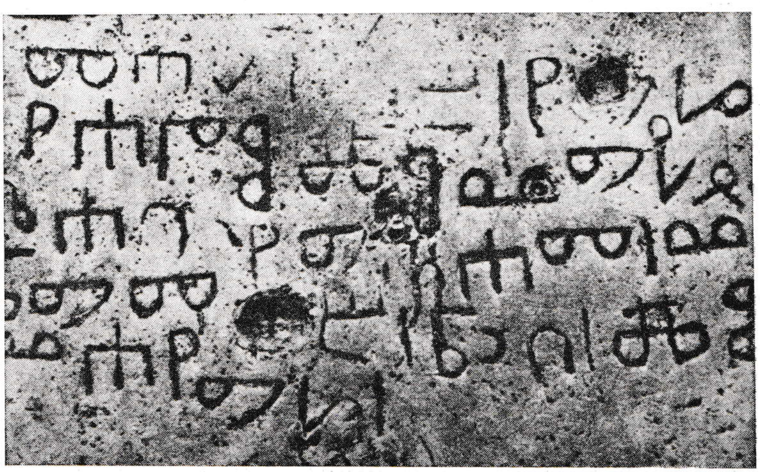
vjenčani: 29. 7. 1895 u Baderni

Roditelji

Radetić Ernest, činovnik
rkt.
rođ.: 13. 3. 1899. u Baderni

Jernejc Gizela, činovnica
rkt.
rođ: 27. 11. 1897. u Zagrebu

vjenčani: 4. 8. 1923. u Zagrebu

Glagoljski natpis u Selini kod Sv. Lovreča

GLAGOLJSKO PISMO

Ⰰ	1	*a*	az
Ⰱ	2	*b*	bukvi
Ⰲ	3	*v*	vjede
Ⰳ	4	*g*	glagoli
Ⰴ	5	*d*	dobro
Ⰵ	6	*e*	jest
Ⰶ	7	*ž*	živete
Ⰷ	8	*ʒ*	zelo
Ⰸ	9	*z*	Zemlja
Ⰹ	10	*ï*	iže
Ⰺ	20	*i*	i
Ⰼ	30	*j*	đerv
Ⰽ	40	*k*	kako
Ⰾ	50	*l*	ljudje
Ⰿ	60	*m*	mislite
Ⱀ	70	*n*	naš
Ⱁ	80	*o*	on
Ⱂ	90	*p*	pokoj
Ⱃ	100	*r*	rci
Ⱄ	200	*s*	slovo
Ⱅ	300	*t*	tvrdo
Ⱆ	400	*u*	uk
Ⱇ	500	*f*	frt
Ⱈ	600	*h*	her
Ⱉ	700	*ω*	ot
Ⱋ	800	*ć* ili *šć*	šta
Ⱌ	900	*c*	ci
Ⱍ	1000	*č*	črv
Ⱎ	2000	*š*	ša
Ⱏ		ъ	jer
Ⱐ		ь	jor
Ⱑ		*ě* ili *ê* (= ja)	jat
Ⱓ		ju	ju

Glagoljica je prvo slavensko pismo, koje je izumio i složio Konstantin Ćiril pred odlazak na svoju misiju među moravske Slavene. Tim pismom bile su napisane prve slavenske knjige: izbor iz Starog i Novog zavjeta, potreban za liturgijsko čitanje. Po tom pismu i po tim tekstovima ušli su Slaveni u krug civiliziranih državnih naroda Evrope i Male Azije — tadašnjeg poznatog svijeta.

NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU I NARODNO PISMO GLAGOLJICA U ISTRI

Smirivši se u stalnoj postojbini Hrvati* su, jedini od slavenskih naroda u to doba, imali — kako kaže Henrik Tuma — smisla i dara za vojničku organizaciju i stegu, pa su ubrzo sredili svoju zemlju i u onom metežu i valjanju svih mogućih naroda i plemena, stvorili vlastitu državu sa svim potrebnim atributima, knezovima, županima i vojnom silom**.

Smjestivši se baš na razmeđu Istoka i Zapada, na mjestu gdje se je i slavno nekad rimsko carstvo raspuklo na dvoje, Hrvati se opredijeliše za Zapad. Primivši vrlo rano kršćanstvo oni se orijentiraše k zapadnoj, tzv. kršćanskoj civilizaciji, koja je imala sasvim drukčiju, plemenitiju etiku (ljubav i praštanje!) nego što ju imadijahu njihovi stoljetni mongolski azijatski susjedi i protivnici u

---

* Podrijetlo i značenje imena Hrvat nije ni do dana današnjega riješeno. Postoje razne teorije: o slavenskom, turanskom, ilirskom ili iranskom rodu. Slovenski lingvista Nahtigal drži da je danas utvrđeno, da ime Hrvat nije slavenskoga nego iranskoga ili ilirskoga postanja. Isto tako nije još uvijek raščišćeno odakle su, kako i na koji način došli u svoju sadašnju postojbinu, koja se proteže od Boke Kotorske na jugu do rječice Dragonje na zapadu, te Subotice na istoku, i kako su zašli u gotovo sva slavenska plemena.

Činjenica je da smo ovdje i da se kroz cijelu našu tisućljetnu povijest neprestano »hrvamo« te da smo se u tom »hrvanju« uspjeli održati, iako su mnogi drugi i veći i brojniji narodi u povijesti nestali, da im se zameo svaki trag. Naša »lađa« — kako reče Vladimir Nazor — unatoč burama i olujama ... »na pijesku je, al još tu je«.

** Jedno od najsjajnijih razdoblja hrvatske povjesnice je, bez sumnje, razdoblje od godine 900 do 1100. Hrvatska je država u to doba bila na vrhuncu svoje moći, organizirana, snažna i jaka na kopnu i na moru, a njezina je vojska, po Konstantinu Porfirogenetu, brojila 100.000 pješaka, 60.000 konjanika, 80 večih i 100 manjih ratnih brodova, sagena i kondura, sa ukupno 6.000 mornara. Bila je to snaga kakvoj u to vrijeme nije bilo lako naći ravne, pa su se zato druge države otimale za prijateljstvo hrvatskih vladara. Čak je i Bizant morao plaćati hrvatskim kraljevima godišnji porez, da si očuva njihovo prijateljstvo, a Mlečani danak od 400 dukata, da smiju slobodno ploviti po hrvatskom moru. Prvi hrvatski knez bio je priznat od rimskoga pape, vrhovnog glavara svih tadašnjih kršćanskih vladara, kraljem, te bje svečano okrunjen kraljevskom krunom i drugim kraljevskim insignijama. To je bila čast koja se davala samo rijetkim vladarima.

U romanu »Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi« jedan je Istranin, Evgenij Kumičić, točnije od ikojeg kulturno-političkog historičara u tančine ocrtao prilike u tadašnjem hrvatskom kraljevstvu. (Historičari su tvrdili da je priča o Zvonimirovoj pogibiji ishitrena i osporavali su vjerodostojnost Kumičićevih opisa. Međutim je Ferdo Šišić, naš tadašnji najuvaženiji povjesničar u svom Predgovoru Horvatove »Političke povijesti Hrvatske« potvrdio Kumičićevu tezu i priznao, da je Dmitar Zvonimir zaista morao doživjeti svoju katastrofu onako, kako ju je Kumičić opisao u svom romanu).

staroj postojbini (nasilnost i osveta). Zapadnu je civilizaciju u to vrijeme predstavljao rimski papa. S njime sklopiše sporazum*** i primiše njegovo duhovno, a pomalo i političko, vrhovništvo.

Posljedica je te politike bila, da su ostaci Romana u primorskim gradovima, naročito u dalmatinskoj Hrvatskoj, postepeno stupali u sve bliže odnose s Hrvatima u unutrašnjosti, a ovi su sve življe i nesmetanije prodirali u same gradove. U Istri gdje hrvatska vlast nije još bila uspjela proširiti se na sve gradove zapadne obale, nego samo na kvarnerske otoke te nešto malo do Raše i Labina (i po svoj prilici još i na Barban i Gočan) ta je veza bila labavija.

Međutim kulturno se prodiranje sve jače osjećalo i tamo, čak možda i više nego u Dalmaciji. Narodni jezik u crkvi na istarskim je otocima bio vrlo rano potpuno zavladao.

— . —

U prvim danima kršćanstva apostoli i promicatelji kršćanske vjere služili su se u propovijedanju nove vjere, što je i razumljivo, jezikom puka među kojim su djelovali, pa su tako i razne molitve i crkvene službe obavljali u narodnom jeziku.

U doba apostola bio je u rimskom carstvu najviše raširen grčki jezik, pa se je, jasno, i evanđenje najviše propovijedalo u tom jeziku. Veliki propagator apostol Pavao, na svojim putovanjima po Siriji, Maloj Aziji, Macedoniji i Grčkoj služio se je poglavito grčkim jezikom. Pa i u samom Rimu, gdje se je sve tamo do četvrtoga stoljeća najviše upotrebljavao grčki jezik, propovijedali su i Petar i Pavao grčki. Pavlova poslanica Rimljanima nije pisana latinski nego grčki, a tako isto i dvije Petrove poslanice. Ostali pak apostoli, koji su uglavnom govorili aramejski, morali su se služiti onim jezikom kojim su govorili narodi među koje su dolazili. Čak i sama služba Božja tzv. »divina mysteria« služila su se u onom jeziku u kojem se propovijedalo evanđelje.

Međutim se u onom ogromnom moru najraznovrsnijih naroda i plemena, koja su živjela u rimskom carstvu nije moglo ni smjelo dopustiti, da se služba Božja i osnovni misteriji u njoj prevode na način, kako se kome htjelo, nego se je i tu zadržala stanovita utvrđena forma i način izražavanja. Do trećega vijeka obavljala se i u samom Rimu služba Božja na grčkom jeziku, koji je, kako rekosmo,

---

O pogibiji kralja Zvonimira sačuvala se u narodu Istre legenda koju spominje i Stanković, još u doba mletačke vladavine, a govori o županu Grgi Belaviću iz okolice Barbana, koji da je u mlinu Blas našao kraljevski plašt, zlatni lanac i druga insignija, pokazao ih i ponovno sakrio. Stanković misli da su to kraljevske oznake zadnjeg istarskog kralja Epulona, jer da je tamo bio ilirski grad Nesakton. Predaja u narodu, međutim, kaže da se je tamo sklonio hrvatski kralj Zvonimir za meteža koji je nastao zadnje godine njegova vladanja... Istra je uopće puna legenda: o Atili i njegovim pasoglavcima, o borbama narodnih kraljeva, o djedovima našeg roda »slavinskoga« itd. Hrvatska narodna tradicija je u Istri vrlo staroga datuma.

*** God 679. sklapaju s papom Agatonom ugovor da neće nikada pribjegavati nasilju.

bio najrašireniji. Istom se u trećem stoljeću osim grčkoga počeo sve više upotrebljavati i latinski jezik, koji se već u četvrtom vijeku toliko proširio, da je postao jezikom skoro čitavog zapadnog dijela rimskoga carstva.

Taj latinski jezik nije bio klasični jezik Ciceronov, nego pučki jezik, kojim je tada narod govorio, »lingua vulgaris«. Kad su se međutim iz toga vulgarnog latinskog jezika razvili drugi slični jezici u zemljama pod rimskom kulturom (italski, španjolski, galski) latinski je jezik ostao u svom prvobitnom obliku i na njemu su se obavljali liturgijski obredi. Na taj se način dogodilo, da u liturgijskim tekstovima jezik više nije bio sasvim jednak jeziku kojim je govorio narod.

U istočnoj crkvi događalo se nešto slično. Sirijski i grčki jezik u istočnoj liturgiji današnji Sirijci i Grci vrlo malo razumiju.

Budući da crkva svoje obrede ne običava obavljati javno na profanim mjestima nego u crkvama, za tu svrhu specijalno posvećenima i blagoslovljenima, smatra da i jezik obreda ne mora biti svakodnevni vulgarni, nego da ima biti doličan i adekvatan svetim tajnama. Budući da i istočna i zapadna crkva čuvaju starinski obredni jezik, koji se razlikuje od svakodnevnog jednostavnog i pučkog govora, držalo se, da taj liturgijski jezik već svojom starinom i biranošću čini obrede časnijima i različitima od vulgarnog govora, koji se osim toga i, takoreći, dnevno mijenja ne samo u jednoj zemlji, nego i u pojedinim gradovima i selima.

Na istoku su se tokom stoljeća osim na grčkom jeziku obredi obavljali i jezikom pojedinih krajeva, uglavnom četiriju: Antiohije, Jeruzalema, Aleksandrije i Carigrada, od kojih je svaka bila uvela neke svoje specifičnosti. Na zapadu pak liturgija je obavljana uglavnom na rimski način na latinskom, ali je postojao i milanski, galski, mosarabski.

Zapadna je crkva vrlo ljubomorno čuvala latinski jezik u liturgiji i nije nikome dozvoljavala da ga mijenja i uvodi svoj. Tako je papa Grgur Veliki samo iznimno dopustio apostolu Engleske Augustinu da može uvesti neke obrede različite od rimskih, ali napuštanje latinskoga jezika nikako. Isti je slučaj bio i s velikim apostolom Njemačke Bonifacijem, koji je upotrebljavao isključivo latinski jezik.

Mora dakle da su bili veoma važni razlozi koji su doveli do toga, da se u liturgiji zapadne crkve za slavenske narode, a prema tome i za Hrvate koji su, kako smo vidjeli, u ono vrijeme predstavljali vrlo važan politički i kulturno značajan faktor, uvede njihov narodni jezik.

Začetnici uvođenja staroga slavenskoga jezika u liturgijske obrede su dva brata grčka filozofa rodom iz Soluna, Konstantin i Metod. Metod je rođen oko 820. a Konstantin (Ćiril) 826. ili 827. U sa-

mom gradu Solunu živjelo je veoma mnogo Slavena, a pogotovo u solunskoj okolici, pa je i služinčad u kući ove plemenite i gospodske porodice bila odreda slavenske narodnosti (današnje makedonske). Svetoj je braći slavenski jezik bio vrlo dobro poznat, jer su već u najranijem djetinjstvu imali prilike da ga upoznaju i dobro nauče.

To im je poslužilo da na svojim kasnijim misijama na pokrštavanju Slavena mogu propovijedati evanđelje na jeziku, kojim je govorila ogromna većina pučanstva tako reći od Baltika do Soluna.

Moravski knez Rastislav želeći se riješiti prevelikog utjecaja njemačkih biskupa, koji su iz Regensburga i Passaua preko svojih svećenika Nijemaca pokrštavali moravske Slavene, radije se obratio Bizantu, kojega je smatrao manje opasnim, da mu pošalje slavenske svećenike, koji će govoriti jezikom puka. Tu je i počela velika misija Svete braće, koja su i prevela na slavenski jezik evanđelje i liturgijske knjige i u tu svrhu sastavila posebno slavensko, zapravo hrvatsko pismo.

Dugo se raspravljalo među slavistima o pismu i jeziku, kojim su pisali Konstantin i Metodije. Danas se općenito zna da je to pismo bila glagoljica a ne ono, znatno mlađe, pismo koje danas zovemo ćirilicom i koje je uglavnom prilagođivanje grčkih slova slavenskoj fonetici.

Nismo mjerodavni da osporavamo mišljenje, da je izumitelj staroga hrvatskoga pisma glagoljice Sv. Ćiril. Dokumenti koji to potvrđuju vrlo su jaki. Prema knjizi »Legenda Romana seu vita Constantini cum translatione S. Clementis«, kojoj je autor suvremenik svete braće biskup Gaudericus, izričito se navodi da su stari slavenski jezik uveli u liturgiju Ćiril i Metod. U knjizi »Vita Constantini Philosophi et vita Methodi«, koja je najbogatiji izvor o njihovu životu, jer ju je pisao odmah iza njihove smrti njihov učenik biskup Klement († 916) tvrdi se to isto, a to pogotovo potvrđuje pismo pape Ivana VIII iz 880. godine ...« litteras sclavonicas a Constatino (Cyrillo) quondam philosopho repertas ...«*

Drugi splitski sabor održan 1059. optužuje glagoljicu, da je »scriptura a quondam haeretico inventa«, našto glagoljaši odvraćaju, da ju je izumio veliki crkveni naučitelj Sveti Jeronim. Ta je tvrdnja zavela i mnoge rimske pape, da ju prozovu »jeronimskim pismom« (Inocent IV, Inocent X, Benedikt XIV, Pijo VI i drugi).

---

* Pro libris in slavicam linguam translatis Cyrillus characteres sclavicos excogitavit, qui a saeculo XVI. communiter glagolica vocantur. Hoc factum historicum ab aliis fontibus contemporaneis testatur. In epistola Joannis VIII. anno 880 dicitur: litteras sclavinicas a Constantino (Cyrillo) quondam philosopho repertas; libellus Conversio Bagoariorum et Carantanorum in cap. XII eundem factum memorat. Idem docet Monachus bulgaricus Chrabar in suo scripto »De litteris« (O pismeneh) exarato in fine saec. XII. idem testatur.

(Kako je dokazao Kopitar u svom spisu »Glagolita Clozianus« god. 1836. ćirilica je uvedena kasnije od glagoljice).

Najvjerojatnije je ipak da ju je stvorio Sv. Ćiril. Čujmo međutim još jedno zvono, već spomenutog poljskog učenjaka Boguslawskoga!

O postanku glagoljice pisao je Boguslawski nekoliko puta. Prvi put u drugoj knjizi svoje »Historije Slowian (str. 177—198: »Pismo glagolickie i jego reforma za pobyty Gotow w Dalmacii i Liburnii«), drugi put u knjizi na njemačkom jeziku »Methode und Hilfsmittel« (str. 83—98: »Existierte die glagolitische Schrift in Dalmatien zur Zeit der Gothen vom Jahre 488—536?) i konačno godine 1909. u raspravi: »W kwestyi pisma illiryjskiego zwanego glagolica«.

U tim radnjama kaže Boguslawsky ovo: U doba kad se Hrvati pod imenom Karpa u današnjoj im domovini (glavni im je grad bio Karpina — današnja Krapina) nastaniše, već je postojalo jedno glasovno pismo u Iliriji, a zvalo se glagoljsko. Kako je poznato, danas se redovito uzima, da je glagoljica pismo Sv. Ćirila a ćirilica pismo Sv. Klimenta i da su oba pisma iz IX odnosno iz prve polovice X vijeka. Poznato je i to da su stari hrvatski popovi nekoć tvrdili, da je glagoljica pismo sv. Jeronima, kako nam to nesumnjivo dokazuje isprava pape Inocenta IV od godine 1248. senjskomu biskupu Filipu. Boguslawski zabacuje sve ove tvrdnje, jer on smatra glagoljicu još starijom od samoga sv. Jeronima, koji je živio od 346—420.

On kaže: Glagoljica ne potječe ni iz grčkoga minuskulnoga i kurzivnoga pisma, kako tvrde Taylor i Jagić, ni iz arbanaškoga, kako mišljaše Geitler, već je rezultat nama inače nepoznatoga daljega razvitka i reforama, mijenjajući i dopunjujući svoj oblik, kroz stoljeća. U glagoljici nalazimo još najviše *orijentalnih* znakova, koji joj daju originalni značaj, sasvim različit od grčkoga. Već na prvi pogled vidi se, da takovo pismo nije nikako moglo nastati u IX vijeku i da u ono doba upravo *nikome takovi* znakovi ne bi mogli pasti na pamet, pored tadašnje grčke i latinske azbuke.

Glagoljica je nesumnjivo srodna s gotskim pismom Ulfilinim, koje je sastavljeno oko godine 370. no pored svega toga, *ipak je glagoljica i od gotskoga pisma mnogo starija.* Za tu svoju tvrdnju nalazi Boguslawsky jak dokaz u tome što kod glagoljice teče *brojčana vrijednost pismena neprekidno,* dok se ćirilica i gotsko pismo ravnaju prema grčkom pismu.

Temelj gotskom pismu bile su *rune,* koje je Ulfila nastojao da prilagodi grčkom alfabetu, ali imena njihova pridržao je za svoj alfabet. Baš ova nam imena pokazuju srodnost između glagoljice i gotskoga pisma, jer veći dio imena glagoljskih pismena jest onaj *runa,* a tek manji grčki ili slavenski. Tako su runski nazivi kojih ima svega četrnaest, npr. ovi: *az* (nordski os, gotski ans, anglosaski os), *glagol* (hagal, hagl, hael), *iže* (is, eis, is) *naš* (naud, nauths, neod), *tvrdo* (thorn, thournus, dorn), *fert* (pairthr, peord), *ižica* (ezec). Ovu

pojavu tumači Boguslawsky tako da su neka glagoljska imena uzeta iz gotskoga u Dalmaciji između 488. i 536. godine, to jest za vladanja *istočno-gotskoga.*

Svakako su obje gotske države, istočna i zapadna, davno prije sv. Ćirila propale, a s njima i Goti, tako istočno-gotska godine 555. a zapadno-gotska godine 711. Kako da onda protumačimo gotski upliv na nazivlje naših pismena, ako su ona tek kakvih trista godina poslije propasti istočno-gotske države i propasti gotskoga elementa uopće u našim krajevima stvorena?

Kad se sve to uvaži, zaključuje Boguslawsky, dolazimo do rezultata, da sveti Ćiril nije nipošto izumitelj glagoljice, već samo njezin *reformator,* onako kao što je to bio Ulfila kod Gota. Počeci glagoljskog pisma vrlo su tamni i sežu daleko natrag u veliku starinu, kaže Boguslawsky.

(Zna se, uostalom, da je Konstantin boraveći među Kozarima na Herzonu našao kod nekog Samarjana psaltir pisan »ruskim« slovima. Uspoređujući ga sa svojim jezikom razabrao je slova i ubrzo ih stao čitati i govoriti, čemu su se svi divili.)

Glagoljica je djelo izrazite likovne i filološke kulture. Ona je stilizirano, na poseban način uređeno pismo, a po svojim oblicima nije slično ni jednom evropskom ni azijatskom pismu. Ono je bilo uređeno kao zatvoren sistem: znakovi — slova — bili su podložni slavenskim glasovima, jer glagoljica je fonetsko pismo. Glagoljica je bilo i brojevno pismo, tj. svaki je znak 'slovo' označavao i brojnu vrijednost, kao što je bilo npr. u grčkom pismu.

Glagoljica nije nikada bila pismo za razbibrigu, ona je kao sustav tvrda i nepodatna: ona je most za riječi, pojmove, rečenice. U tome se također ogleda velika socijalna poruka tvorca ovoga pisma: pismo nije izmišljeno za nepotrebnu, visoku umjetnost, nego za bilježenje i utvrđivanje formulacija neophodnih za sustavan društveni i religiozni život Slavena. Da bi se lakše upamtio poredak znakova — slova i brojeva, možda je već Konstantin Ćiril imenovao svako pojedino slovo. Slovo je trebalo pamtiti iz više razloga. Poruka koja je izvirivala iz takvoga imenovanja pokazuje nov, duboko human i revlucionaran zahvat u tadašnje socijalne strukture kao i društveni angažman širitelja ovoga pisma: slova se — po redu kao slijede jedno za drugim — nazivaju: az, buki, vjedi, glagolju itd. To na starom slavenskom jeziku doslovno znači: ja koji poznajem knjige (pismo) govorim da je dobro (s tim znanjem) živjeti na zemlji . . .

Glagoljica kod Hrvata poprima ona ista obilježja, koja joj je namijenio njezin tvorac: ona se ne iscrpljuje u funkciji pisma, ona postaje simbol svega što se pismom može izraziti, ona postaje pratilac političkog, društvenog, književnog, vjerskog, gospodarsko-pravnog života našeg naroda u srednjem vijeku. Ona je našla, kao i u Ćirilovo doba, ogorčenih protivnika, ali se i održala unatoč svemu, jer je bila određenje našega naroda . . . (Josip Bratulić: Glagoljsko pismo i Konstantin Ćiril — u časopisu SVESCI, Kršćanska sadašnjost, broj 13, siječanj — ožujak 1969.)

Sveta braća kao slavenski apostoli boravili su trajno i djelovali u zemljama Kocela, Svatopluka i Rastislava, pa o njihovom eventualnom boravku i djelovanju u Istri možemo samo nagađati da je to bilo za vrijeme njihovih putovanja u Rim.

Slavenski jezik u bogoslužju u Istri i crkvene knjige pisane glagoljicom došli su u isto vrijeme kada i u druga mjesta hrvatske na-

* Anonimni povjesničar o obraćenju Korutanaca (koruških Slovenaca) kaže: »supervenit inter Carantanos quidem Sclavus ab Hystriae et Dalmatiae partibus, nomine Methodius, qui adinvenit sclavicas litteras et sclavicae celebravit divinum officium et vilescere fecit latinum; tandem fugavit a Carantanis intravit Moraviam, ibique quiescit.«

rodne države.* Što u Istri nije bilo borbi za narodni jezik u crkvi kao što je to bilo u Dalmaciji, razlogom je što je to bila zapravo borba splitskoga nadbiskupa za prvenstvo u hrvatskoj državi, a Istra je bila izvan područja o koje se vodila borba. Istarski episkopat nije imao veze sa splitskim nadbiskupom niti je imao interesa da se miješa u poslove svojih glagoljaša. Istarski su se biskupi zapravo borili s patrijarsima u Ogleju i Gradežu, koji su svojatali vlast nad Istrom. Za kmetski svoj puk i njegovo bogoslužje nisu se ni zanimali.

Vrlo je, dakle, vjerojatno da je slavensko bogoslužje i hrvatsko pismo glagoljica, kojim su bile pisane crkvene knjige, bilo u Istri u upotrebi u X, XI i XII stoljeću to jest gdje god je bilo hrvatskog življa. Pa ako ga se u Dalmaciji i u drugim krajevima hrvatske države, uprkos svim kanonima splitskih sabora od 925, 928. i 1060. nije uspjelo uništiti nego se usprkos svim zabranama i najstrožim sankcijama održalo, možemo to sigurnije i vjerojatnije ustvrditi, da se je održalo i živjelo i u Istri, koje se one zabrane nisu ticale, ni bile u njoj poznate.

Zašto mi *danas* toliko upiremo u glagoljicu kao hrvatsko pismo, u stari slavenski jezik u liturgiji i upuštamo se u neke analize, dokaze i protudokaze? Danas, kad je ona već davno izvan uporabe, a i stari je slavenski jezik u liturgiji prepustio mjesto hrvatskom narodnom govoru?

Glagoljica je najočitiji i najdokumentarniji dokaz našega postojanja na svakoj stopi istarske zemlje od davne davnine, o nju se odbijaju i na njoj lome svi pokušaji, da nas se prikaže uljezima, došljacima, bjeguncima ispred Turaka, koji su došli na *tuđu* zemlju, gdje im je samo pruženo gostoprimstvo, pa nam se osporavao legitimitet, kako je to potkraj prošloga stoljeća, u polemici s Kukuljevićem, u danima najžešćih borbi za naša ljudska i narodna prava pokušavao Kopranin Paolo Tedeschi 1889. godine.

Mi smo u svojoj podsvijesti uvijek znali njezinu važnost i njezinu snagu. Zato smo se tako uporno za nju i borili, kad god su nam ju pakosno zabranjivali i zatirali i Flapp u Poreču i Nagl u Trstu i za njima razni Santini i drugi u Rijeci i Primorju.

»Čitali su popi glagoljaši stare kvrgaste glagolske misale i evanđelistare, pisali slavenska imena i prezimena starim, možda nespretnim ali našim pismom . . .« (Mate Balota).

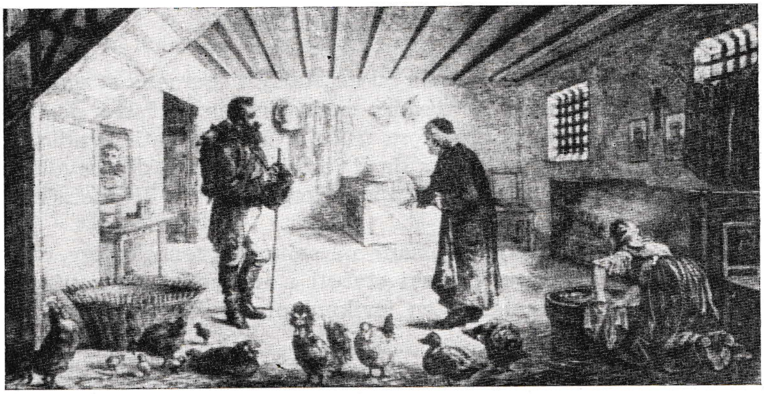
---

* A bilo je to ovako: Nakon trogodišnjeg boravka u misijama u Moravskoj sveta braća polaze u Rim, da bi Metod i pojedini njegovi učenici bili zaređeni od nekog biskupa. Papa Hadrijan ih svečano primi i odobri slavenski jezik za upotrebu u liturgiji 867. U Rimu Konstantin koji se zaredi i stupi u samostan te dobije ime Ćiril oboli i umre. Metod se vrati u Moravsku. Kad je nakon Metodove smrti 885. slavenska liturgija u Moravskoj bila zabranjena i njegovi učenici protjerani, dobar se dio njih skloni u hrvatske zemlje i tu nastaviše svoj rad. Žarište slavenske pismenosti prijeđe sada u Hrvatsku, gdje će se ogorčena borba za narodni jezik nastaviti i dalje i trajati pogotovo u Istri, vjekovima, čak do naših dana.

Istra je crkveno bila podijeljena na 6 biskupija: Trst, Kopar, Novigrad, Poreč i Pulu i u unutrašnjosti Pićan. Sve su te biskupije veoma starog datuma, neke čak iz prvog stoljeća, a sigurno je da neprekidno postoje od 524. godine. Isprva su bile podložne oglejskom patrijarhi, a kad je 568 osnovana patrijaršija u Gradežu, Istru su svojatali oba, dok nije takvozvanim rimskim ugovorom dodijeljena oglejskomu.

Granice biskupije se stoljećima nijesu mijenjale, pa ni onda kad su političku vlast nad Istrom podijelili Habsburgovci i Mlečani. Budući pak da su svi krajevi koje su nastavali Hrvati, u bogoslužju upotrebljavali stari slavenski jezik u liturgiji nisu od toga bili isključeni ni istarski Hrvati, bez obzira na to da li su politički potpadali pod njemačko carstvo, austrijsko vojvodstvo ili mletačku sinjoriju. Za duhovne potrebe naroda brinule su se crkvene vlasti, koje su od najranijih vremena vodeći politiku privlačenja ogromnih masa Slavena pod okrilje rimske crkve, odobravale već spomenute povlastice. Crkveni redovi, napose Benediktinci, koji su vrlo rano djelovali na našem narodnom području, brinuli su se za odgoj narodnoga klera, pa su podržavali čitava sjemeništa glagoljaša. Tako je poznato sjemenište u Osoru na Cresu u kom se, prema nekim zapisima znalo naći po 120 klerika odjednom, a te se, razumljivo, nije odgajalo za neke daleke župe, nego u prvom redu za potrebe Istre i otoka. Tako su već u XI vijeku hrvatske župe bile opskrbljene narodnim svećenicima glagoljašima. A župe u kojima se u Istri glagoljalo bile su (koliko je sigurno poznato) u *tršćanskoj biskupiji:* Dolina, Lokve, Podpeć, Zasit, Buzet, Sovinjak, Račice, Vrh, Draguć, Hum, Roč, Nugla, Lanišće; *u koparskoj biskupiji:* Kopar, Sv. Anton, Marezige, Kubed, Sočerga, Krkavce, Padena, Šmarje, Koštabona, Korte, Kaštel, Piran, Umag; *u novigradskoj:* Novigrad, Nova vas, Završje, Zrenj, Oprtalj, Lovrečica, Materada, Momjan, Brda, Brtonigla; *u porečkoj biskupiji:* Cerjan, Višnjan, Bačva, Sveti Vital, Tar, Vabriga, Frata, Karojba, Kašćerga, Grdoselo, Žbandaje, Baderna, Sveti Ivan od Šterne, Mungeba, Funtana, Fuškulin, Gradina, Sveti Lovreč, Tinjan, Muntrilj, Beram, Pazin, Stari Pazin, Trviž, Kringa, Sveti Petar u Šumi, Žminj, Kanfanar, Rovinjsko selo; *u puljskoj biskupiji:* Altura, Ližnjan, Pomer, Medulin, Premantura, Barban, Rakalj, Sveta Nedelja, Labin, Plomin, Beršec, Draga Mošćenice, Kraj, Lovran, Veprinac, Kastav, Klana, Boljun, Lupoglav, Šušnjevica, Paz; *u pićanskoj biskupiji:* Novaki, Cerovlje, Lindar, Sveti Ivanac, Gračišće, Pićan, Kršan, Čepić, Krbune, Gologorica.

Da se je glagoljalo i u samom takozvanom romanskom kutu od Lima do Fažane, u Balama i Vodnjanu, dokazuju i najnovija otkrića u župnim knjigama krštenih u Vodnjanu, gdje se upisivalo u »liber baptizatorum« naizmjence kako je tko dolazio, negdje latinski, a negdje glagoljicom.

Župni dvor u Munama po jednom starom crtežu putopisca Charlesa Yryarta

O otocima, gdje se isključivo samo glagoljalo, te o Rijeci i Hrvatskom Primorju, gdje su i biskupi bili glagoljaši i ne govorimo.

Hrvatski je narod u Istri živio uglavnom samo u selima. Uz seoske kuće živi jedino niže svećenstvo, župnici i klerici (žakni) pa su jedini oni čuvali i sačuvali kroz vjekove svoj čisti narodni karakter. Više svećenstvo, biskupi i kanonici, građani i staleži žive unutar gradskih zidina svojim životom. Borbi za slavensko ili latinsko bogoslužje u Istri nema mjesta, a ni razloga, jer se tu biskupi nisu otimali za supremaciju, kao što je to bio slučaj u Dalmaciji, zapravo u Splitu. U Istri su se parničili samo oglejski i gradeški patrijarhe zapravo na višoj razini kao feudalci njemačkih careva. Za kmetski puk i njegovo bogoslužje nisu se uopće zanimali. A da je slavenskog bogoslužja u Istri bilo već u X, XI i XII vijeku više je nego sigurno. Valunska, Bašćanska i Plominska ploča to jasno dokazuju. Za daljnja razdoblja, tj. za XIII, XIV i XV vijek i dalje, to znamo sasvim pouzdano. Dokazom su nam brojne liturgijske knjige, spomenici po crkvama pisani hrvatskim jezikom i hrvatskim pismom — glagoljicom, a tu je rođena i cijela naša takozvana »protestantska« književnost!*

---

* Glavni razlog što je tzv. hrvatska protestantska ili reformatorska književnost naišla u Istri na najplodnije tlo i na najgorljivije pristaše bila je zapravo glad za knjigom na narodnom jeziku.

Nosioci književnosti i jedini pismeni ljudi među istarskim Hrvatima bili su seoski popovi glagoljaši. Njihovo bogoslovno i opće znanje bilo je prilično manjkavo. Ne samo da im je nedostajalo svjetovnih knjiga za vlastitu naobrazbu, nego su neprestano muku mučili i s crkvenim knjigama, koje je trebalo prepisivati ili prepise skupo plaćati, a bilo ih je i teško dobiti.

Nije stoga čudo, da su jedva dočekali, kad su im neki protestantski propagandiste iz Njemačke stali slati preko Kranjske razne crkvene knjige, evanđelja, Poslanice, Propovijedi, Sveto Pismo itd.

Razlozi pristajanja uz novu vjeru nisu najčešće imali ništa sa samim njezinim učenjem. Osim za Grbića i Vlacića (Flacius Illyricus) teško bi se za ijednoga drugoga moglo reći, da je pristao uz reformaciju iz dubokog vjerskog osvjedo-

GLAGOLJSKI SPOMENICI

Glagoljica se upotrebljavala od najstarijih vremena svagdje gdje je bilo Hrvata, u svim hrvatskim pokrajinama, a Istra je, kako znamo bila smatrana pokrajinom u kojoj žive Hrvati, zvali se oni Schiavoni ili Illirici, bez obzira da li je bila sastavni dio hrvatskoga odnosno ugarskoga kraljevstva, njemačkoga carstva ili mletačke republike.*

Glagoljskim su pismom pisane ne samo crkvene knjige, nego i javne isprave, pogotovo gradski statuti i »razvodi«, tj. zapisnici o razgraničenjima. (Hrvatskim su jezikom pisani Veprinački, Mošćenički i Kastavski statut).

Od svih glagoljskih spomenika istarskog kopna bez svake je sumnje najznačajniji »Razvod istrijanski«, datiran godinom 1325. O njegovu postanku i vjerodostojnosti bilo je toliko rasprava i polemika, da bi se samo o njemu mogla sastaviti čitava jedna literatura. Spinčić ga je uporno branio, Talijani ga nijekahu i potcjenjivahu, ali se na koncu svi suglasiše s mišljenjem slovenskog povjesničara Milka Kosa, koji je utvrdio da je »Razvod« (zapisnik o razgraničenju) doduše nešto kasnijega datuma, ali da jezik i podaci u njemu odgovaraju ondašnjim političkim i kulturnim prilikama.

čenja. Za naše glagoljaše bilo je glavno da se domognu crkvenih knjiga, pa kad im nisu dolazile iz Rima njima su dobro došle i protestantske iz Uracha. U dogmatska se pitanja i onako nisu mnogo razumjeli.

Oni su, međutim, odlično poznavali i najbolje razumjeli hrvatski jezik, pa ih je zato osnivač hrvatske tiskare u Urachu (1561.) Ivan Ungnad iskoristio kao izvrsne prevodioce hrvatskih protestantskih knjiga. Oko njega se tamo okupilo sva sila istarskih popova glagoljaša, koji su se zdušno bacili na posao oko prevođenja i tiskanja takovih knjiga. Tu su se našli Matija Grbić i Matija Vlacić Franković iz Labina, Stjepan Konzul iz Buzeta, Juraj Cvečić iz Pazina, zatim Juraj Juričić, Matija Pomazanić, Matija Zivčić, Ivan Fabijančić i još mnogi drugi.

Na taj je način nastao hrvatski prijevod Svetoga Pisma, Azbukvari, Katekizmi, Tabule za dicu, Predike, Postile i cijeli niz crkvenih knjiga u protestantskom duhu, koje su se po Istri mnogo upotrebljavale i bile uzročnicima mnogih tragedija i patnji istarskih popova, koji su sve nehotice zabludili i zaplovili u protestantske vode, a sve zbog čežnje za knjigom u hrvatskom narodnom jeziku.

U to doba, kada se hrvatsko ime u ostalim hrvatskim zemljama malo spominjalo, već se gubilo u ilirstvu, slavonstvu, slovinstvu, jedino se u Istri ono jasno ispovijeda. Godine 1562. piše pop Pomazanić svome sinu Matiji, slagaru u Urachu: . . . . »ča mi pišeš, da je neki z Krana (Trubar!) pisal gospodinu Ungnoktu (Ungnadu), da te knjigi su razumno stvorene, on sramotno laže. More bit da bi on hotel, da bi stvari bile složene na kranski jezik, ali aku bi bile po nih zakon postavlene, pak ih m i H r v a t i n e b i r a z u m i l i . . .«

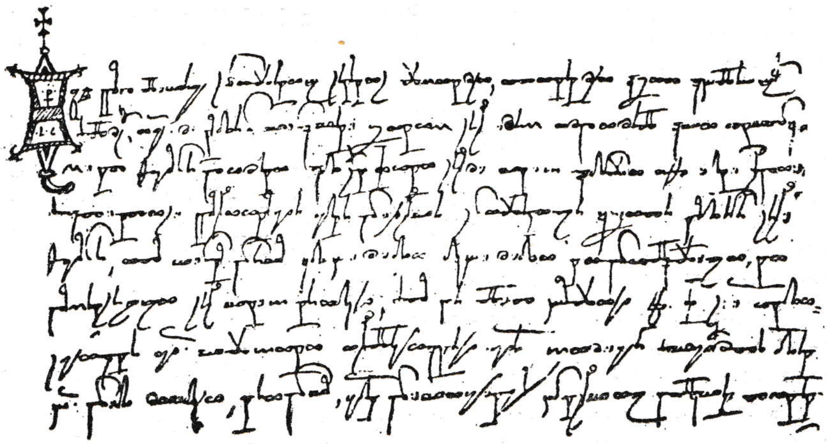
Kolika je pak čežnja istarskih popova za hrvatskom narodnom knjigom najbolje dokazuje pismo plovana (župnika) iz Sv. Stipana u Istri, što ga je upravio Pomazaniću, moleći ga da mu pošalje Novi Teštament i druge knjige: »Molim te ne umankaj mi poslati ih, da se ih nagledam pre moje smrti . . . « Ovo nije bila želja samo toga plovana, nego bez sumnje i drugih istarskih popova, jer se ni oni nisu nalazili u boljem položaju.

Može se bez pretjerivanja reći, da je skoro sva hrvatska protestantska književnost potekla uglavnom iz Istre i od istarskih hrvatskih popova od kojih su neki, kao npr. Matija Vlacić-Franković, bili i najjači stupovi njemačkog protestantizma.

---

* » . . . Licet ex omnibus mundi atribus . . . in partibus tamen Servie, Rasie, Dalmatie, Crovatie, Bosne, atque I s t r i e, provincie Sclavonie, imminet nobis hec solecitudo«. (Pismo pape Bonifacija franjevačkom provincijalu provincije Slavonije od 29. 4. 1298.)

Istini je najbliže mišljenje, da je Razvod zapravo skup raznih starijih isprava, kada su se u onim nemirnim i nesigurnim vremenima, granice mogle zaista samo parcijalno ispravljati i ponovno utvrđivati (... »Le incertezze intorno alla delimitazione dei territori dei due domini diedero appiglio ad interminabili contese, incursioni armate con relativi tagli di viti ed asportazioni di bestiame, che contribuirono tutt'altro che allo sviluppo ed al benessere di quegli infelici abitanti«).

Iz »Razvoda istrijanskoga« hrvatskog srednjevjekovnog glagolskog dokumenta

Ljepota je i vrijednost Razvoda ne toliko u njegovom datumu i njegovoj historijskoj dokumentaciji koliko u izvornim narodnim nazivima i imenima svakog puta, polja, bregova, predjela i crkava, koja se mogu još i danas ustanoviti.**

** I bivši v jutru poli maši, idoše vsa gospoda na razvodi, i pridoše k velikoj reki pod Glibočicu. I tu pridoše komun blzecki (= buzetski) i komun kostelski i komun sovinski s Vrhom. I tako vsake strani onde kažući pisma i starce, ki znajahu da je vazda bilo po sredi te reki z onu stran sovinsko z Vrhom, a z onu stran blzecko i kostelsko. I tu rotiše (= posavjetovaše se) s Kostela župana Petra i župana Mohora, ka rekosta da se vazda tako meju njimi obdržalo. Od tu idoše napred starci, ki behu zbrani od vseh teh komuni, držeći križ v rukah i tako pridoše na malin (= mlin) Komarnjak. I ondi pridoše vsa gospoda i vsi ti komuni, sudac Ričard i sudac Korača, Farin, Mohor, Stepan i vas komun motovunski; z Oprtlja sudac Golić, sudac Črnežić i Mohor i vas komun; Sovinjaka i z Vrha župan Mike, župan Gneža i Zrnac i Žibrin. I vsi ti komuni idoše na stran i se dugo svećaše (= savjetovaše) i pridoše pred tu gospodu i rekoše da jesu slišali od svojih starijeh da jesu bili na razvodeh i da jesu poli toga malina četiri kunfini i tu termeni postavljeni: najprvo motovunski, sovinjski s Vrhom, oprtaljski, kostelski. Malin je sovinjski. I da su kamiki zakopani. I ta rečena gospoda odlučiše da se kopa kadi ti starci reku. I tako stvoreno bi. I nikoliko kopajuć najdoše te kamike, na vsakoj svoje zlamenje i kada to vidiše gospoda, tako tu obrediše i te termini ponoviše da ima tako bit, kako je od stareh prišlo. I tako ondi utvrdiše: da ka koli stran bi predstavila ali odstavila te termini, ona stran pene (= kazne, goleb) marak 300: gospodinu knezu pazinskom 100 marak, a toj gospodi 100 marak, a komunu ki bi mirno obdržal 100 marak. I jednoj i dru-

»Razvod istrijanski« nije, kako rekosmo, jedini takav razvod. Znamo i za razvod između Mošćenica i Kožljaka, kao što znamo i to da ih je u Istri kojekuda bilo, ali su se zagubili. Spominje se i čitav niz sličnih »razvoda«. Tako Razvod Golca 1025., Raklja 1027., Barbana 1058., Momjana i Kaštela 1087., Buja i Grožnjana iz 1130. itd. (Skupljao ih je i Baltazar Bogišić, kada je kao crnogorski ministar pravosuđa stvarao zakonik Crne Gore. To se vidi iz njegove korespondencije s tajnikom biskupa Dobrile, Klevom).

Glagoljskih liturgijskih knjiga i kamenih spomenika puna je Istra. Dr Ivan Dukić, župnik u Šestinama kod Zagreba, u svojoj radnji »Povijest i pravo slavenskog bogoslužja u Istri«, Zagreb 1925. nabrojio ih je pedesetak.

Jedan od najzanesenijih poznavalaca i promicatelja glagoljice bio je svakako krčki kanonik i zastupnik u Istarskom saboru dr Fran Volarić. Njegova interpelacija u obranu glagoljice, koju je održao na sjednici sabora dne 4. ožujka 1892. u Poreču (u cijelosti je tiskana u Našoj Slozi, a kasnije i u posebnoj knjižici »Izvješća o djelovanju istarskoga sabora«) prava je doktorska dizertacija, kakovu je teško igdje drugdje naći.

U onim godinama žestoke borbe za narodna i ljudska prava istarskih Hrvata, narodni jezik u bogoslužju bio nam je oružje od neprocjenive vrijednosti. Oružje, ali ujedno i jaki štit obrane.

Međutim, zahvaljujući »vagini rerum glagoliticarum« otocima Krku i Cresu, koji su bili (naročito, kako već rekosmo za Osor)

---

goj strani pisaše listi jezikom latinskem i hrvackem, a sebi gospoda shraniše (= sačuvaše, spremiše) jezikom nemškim. I tako ondi obrediše i za pašu kako je više, i vsakoj strani njih listi potvrdivši vratiše, a sebi, prepisavši je shraniše. Itako komun oprtaljski i kostelski idoše veselo domov da se tako na ten razvedeh sjediniše«.

— · —

V ime otca, i sina, i duha svetago, amen. Let ot rojstva našega Isukrsta 1325. indikcion 8 miseca maja dan 5 v ponedele. V to vrime gospodujuću knezu Albrehtu Metlike i Pazina i vse gospode deželske, svojim dobrim svetom prizvavši ime gdna. Boga vsemogućega komu vsaka istinna i prava jesu podložna, učiniše, i stvoreni biše razvodi, i kunfini po vsoj deželi, ka sliše i pristoe gdnu, knezu pazinskumu, i gdnu Raimundu Podreke z Ogleja. I mesti gospode benetačke gdn. Metart sovinski i Vrha, i Semišć i gole Gorice, i Krbun gdn. prosi gdna. kneza i vse gospode, ki se behu spravili v Pazin, da najprvo razgledaju ob nega kunfineh ki su meju Sovinakom i Vrhom, i meju Blzetom i Kostelom, i Mrčenegu, i Oprtlom, i Motovunom. I tu razgledavši i utvrdivši vse tako po deželi; okolu gledući razgledat i utvrdit, da . . . . .

1. I ondi gdn Menart sluga naprid sta, i pokaza listi prave, v keh se udržahu zapisani razvodi, i kunfini meju Sovinakom z Vrhom i Blzetom, ki bihu pisani na let Božih 1195. ke listi ondi pred nas trih nodari postaviše, keh ta gospoda izibra, jednoga latinskoga, a drugoga nimškoga, a tretoga hrvatskoga, da imamo vsaki na svoj oriinal pisat, poimeno od mesta do mesta, kako se udrži po vsi deželi.

I tako mi niže imenovani nodari preda vsu tu gospodu pročtesmo, kako se v nih udrži, i tako onde obe strane se sjediniše i kuntentaše i kordaše, a razvodi svojimi zlameni postaviše, i jednoi i drugoi strani pisaše listi jezikom latinskim i hrvackim, a gospoda sebe shraniše jezikom nemškim . . . .

(Iz »Istarskog razvoda«)

rasadišta narodnih popova *** u Istri se nije kroz sva stoljeća osjećao nedostatak nižeg narodnoga svećenstva.

Poteškoće su naprotiv proizlazile iz nedostatka crkvenih knjiga na narodnom jeziku. Sve kanoničke vizitacije u porečkoj i puljskoj biskupiji i prije, a pogotovo nakon tridentinske crkvene reforme ističu kao najveću nevolju pomanjkanje ili slabo stanje »iliričkih« crkvenih knjiga: misala, psaltira, šćaveta. Ne da nije bilo glagoljanja, župa i popova, nego nije bilo knjiga. To je i glavni razlog, što ih se i danas u odnosu na toliki broj hrvatskih župa ipak tako malo nalazi.

Izvještaji o tim vizitacijama ne samo što su sami po sebi vrlo zanimljivi, nego su dragocjeni po tome, što iz njih doznajemo za život, javni i privatni, župnika, žakana i naroda, njihove poroke, narodna praznovjerja i uopće prilike u kojima je naš priprosti i dobrodušni narod živio. (Vidi: Mario Pavat — La riforma Tridentina del Clero nelle Diocesi di Parenzo e Pola nei secoli XVI—XVII, Roma 1960).

Pomanjkanje crkvenih knjiga staroslavenskih i glagoljskih glavni je dakle razlog napuštanja slavenskog bogoslužja i postepenog uvođenja latinske liturgije u Istri, toj od pamtivijeka hrvatskoj glagoljskoj kolijevci. Ako uz to uzmemo i politički pritisak austrijskih vlasti, koje su u njemu gledale jedan oblik panslavističke propagande, te talijanskih nacionalističkih tendencija istarskog višeg klera, shvatit ćemo kako je došlo do toga, da je narodni jezik u crkvenoj liturgiji, koji je u Istri bio skoro tisuću godina star, potkraj XIX stoljeća počeo odumirati i konačno sasvim odumro.

To međutim nije išlo, kako ćemo vidjeti, tako lako i jednostavno.

Kojim su se knjigama služili narodni svećenici u obavljanju službe Božje?

U starini su se naši popovi glagoljaši služili rukom pisanim brevijarima, misalima i ritualima, a kasnije, izumom tiska, tiskanim glagoljskim misalima. Prvi koji je upotrebljavan u Istri bio je, koliko znamo, tiskan u Mlecima 1483. (najnovija istraživanja potvrđuju da je prvi glagoljski misal zapravo tiskan u Kosinju u Lici), a malo zatim pretiskan u Senju 1494, zatim ponovo u Senju 1509. pa opet u Mlecima 1528, zatim ponovo u Senju 1531, pa u Rijeci 1540. U to su doba tiskana i tri brevijara u Mlecima: 1402, 1493. te 1561.

*** U Vrbniku na Krku je još neposredno prije Drugog svjetskog rata nabrojeno 130 živih narodnih svećenika domorodaca. Svaka je kuća smatrala svojom dužnošću da odgoji barem jednoga popa. Sličan je slučaj bio i u kopnenoj Istri. Pojedina su sela s ponosom isticala kuće iz kojih je potekao pop. Na svečanosti u Kringi prigodom proslave 50-godišnjice misništva moga bratića dra Bože Milanovića, nabrojili smo 12 živih župnika iz našega roda.

Jedan primjerak najstarijeg istarskog misala iz 1483. nađen je u Ricmanju kod Trsta. Tamošnji ga je župnik, negdje između 1882. i 1896, koliko je zabilježeno, posudio tadašnjem biskupu Glavini, no danas ga više nema i ne zna se kamo je nestao.

Sve su kanoničke vizitacije po istarskim župama uvijek isticale kao jednu od najbolnijih točaka pomanjkanja iliričkih knjiga.

(»... plures sacerdotes meae dioecesis sunt Illyrici et praeter Missale et Breviarium vetus in lingua illyrica impressa et quodam parvum manipulum manu conscriptum nullos alios libros latinos italicosve habent in usu, nec alii in lingua illyrica ibi reperiuntur...«, Biskup Ivan Lippoman javlja to 27. prosinca 1601. Sv. Kongregaciji).

Zbog toga su biskupi počeli forsirati da se glagoljski misali i brevijari zamijene latinskima, pa je tako biskup Lippoman odredio da se mladi klerici neće pripustiti tonzuri, ukoliko ne budu znali govoriti i čitati latinske i talijanske knjige. Jedino ako budu naučili talijanski i latinski moći će biti promaknuti od nižih u više crkvene redove.

(... »Optandum esset ut Eppiscoporum illyricorum diligentia sensim Romani breviarii usus... introducatur, quod efficere non erit summopere difficile, si juniores clericos exercere sensim coeperint...)

Dok još biskup Nores govori da su svi, ili skoro svi, njegovi svećenici bili »sacerdotes illyrici«, Lippoman već veli da su samo »plures illyrici«, a njegovi pak nasljednici godine 1612, 1615, 1619. i 1623. već govore, da »magna pars curatorum villarum celebrat illyrico idiomate«.

Vidi se, dakle, da im je uspjelo mlade svećenike već naučiti i latinsku liturgiju. Tako je bilo u porečkoj biskupiji. U pićanskoj biskupiji biskup Zaro javlja u Rim, da su do njegova dolaska 1600. svi njegovi svećenici obavljali službu božju iliričkim jezikom, ali da je on odredio da njegovi klerici ubuduće uče samo latinski i da on neće zarediti nikoga tko ne bude znao latinskoga jezika. U tu svrhu je poslao nekoliko svojih klerika u Ljubljanu i u Grac u isusovačke škole (Isusovci su, za razliku od Benediktinaca i naročito Franjevaca trećoredaca, bili izričiti protivnici slavenskoga bogoslužja) a osim toga je i sam u Pićnu otvorio vlastitu školu za odgoj svećeničkog podmlatka, latinaša.

S druge su strane neki crkveni redovi, koji su napose u Dalmaciji i na istarskim otocima, a i u unutarnjoj Istri, vrlo živo djelovali među narodom, bili gorljivi promicatelji slavenskoga bogoslužja i narodnoga jezika i pisma. U prvim su stoljećima to bili

Benediktinci i Pavlini*, a kasnije Franjevci trećoreci ili glagoljaši. Redovnici Trećega reda Svetog Franje, glagoljaši, u Istri zvani i Gregoriti po njihovom samostanu Svetoga Grgura u Kopru, u koji su došli godine 1469. bili su pogotovo revni glagoljaši, koji su u svojim samostanskim školama odgojili čitavu plejadu istarskih narodnih svećenika. Imali su u Istri tri samostana, koji su kroz nekoliko stoljeća, sve do devetnaestog vijeka, bili prava rasadišta narodnih svećenika: u Kopru, u Božjem Polju kod Vižinade od 1536. i u Novigradu od 1726.

Ti su redovnici imali u svojim Pravilima reda obavezu da uvijek i svagdje obavljaju crkvene obrede na staroslavenskom jeziku, a ispovijedi i propovijedanje na hrvatskom (nekad ga zvahu »slovenskim«, a nekad »iliričkim«). Obavljati službu Božju u Istri i uopće u njihovoj redodržavi na latinskom jeziku, smatralo se kažnjivim prekršajem pravila reda. Kad je jednom zgodom (1677.) neki otac Martin Velčić rodom iz Berseča, misio u jednoj vanjskoj crkvi latinski umjesto staroslavenski, bio je zbog toga kažnjen, jer da se ogriješio o pravila reda.

Oni su uopće bili najvjerniji čuvari glagoljice, zbog čega su se nekoliko puta sukobili s latinskim biskupima; tako jedamput s puljskim biskupom Sozomenom, a drugi put s porečkim biskupom Ivanom iz Brescie, komu su čak spriječili ulaz u njihovu crkvu, jer je htio da im uvede latinski jezik.

Borba za očuvanje narodnoga jezika i starog slavenskog bogoslužja

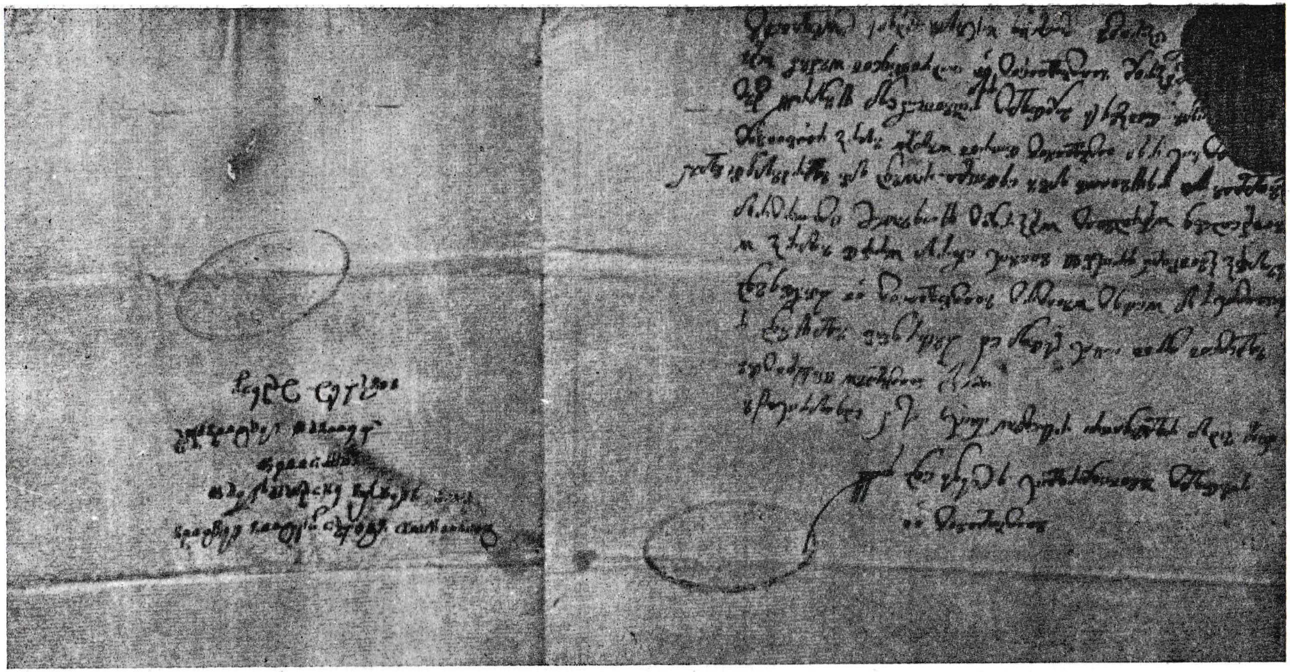
Viši crkveni dostojanstvenici u Istri bili su odreda neslavenske narodnosti. Živjeli su kao neka vrsta duhovnoga plemstva u gradovima, u biskupskim palačama, okruženi otprilike istim staležom kanonika i jedini je njihov kontakt s narodom bio, kada bi svakih po nekoliko godina pošli u obilazak (u tzv. kanoničku vizitaciju) župa, gdje su njihove kočije bile dočekivane zvonjavom zvona, koja su ih pratila od časa kad bi prekoračili granicu župe (pri dolasku odnosno na odlasku kada bi prelazili na susjedno područje).

S narodom je živjelo i s njime snosilo njegove brige i tegobe, njegove radosti i žalosti, jedino niže svećenstvo, župnici i žakni (klerici), koji su uglavnom bili njegova roda i poroda, seljački

---

* Benediktinci iz samostana Sv. Nikole u Omišlju na otoku Krku obratili su se čak na tadašnjega papu Inocenta IV da im potvrdi starinski običaj glagoljanja kod službe Božje, što im je papa preko biskupa Fortunata u Krku svojim otpisom od 26. svibnja 1252. i potvrdio.

U kopnenoj Istri postoji i, od Benediktinaca glagoljicom pisani, troškovnik crkve Sv. Bartolomeja u Roču iz 1523. Jednako su tako i Pavlini u istarskim samostanima u Čepiću i Sv. Petru u Šumi pisali glagoljicom javne isprave, darovnice, zamjenbene ugovore i dr. što potvrđuju listine iz 1426, 1451, 1466 te ona od 6. travnja 1495.

Svetlomu i svake časti dostoi-
nome i dobro roenomu gdinu
pjetru , artinu dostoinomu
vikaru u poreč

Svetlomu gdinu i dobro roenomu i svake časti
inom činim verovanie v' svetlosti žaknu . . .
sinu jadriê drečevića da služi crikvu i d . . .
života kadi molim vašu svitlost da bist . . .
činili urdinati od prima tošure i od oštiera i toliko
da sam se umiriê s žaknom stipanom rupenovićem kadi ufam da če
biti dobar človek kadi ga priporučuju v' svetlosti sa svim srcem da bste
ga priêli u graciju ne drugo bog vas veseli i u svojoj milosti drži
Iz baderne 1612 miseca avrila dni 18

ja pre grgur blažević sluga
v' svitlosti

Glagoljsko pismo župnika iz Baderne Blaževića biskupu u Poreču godine 1612.

sinovi. Oni su bili čuvari njegovih tradicija, njegovi učitelji i odgojitelji, zastupnici i branitelji, ne samo dušobrižnici nego, koliko su znali i umjeli, i čuvari njegova zdravlja. (Još za djetinjstva moje majke, pa i za moga, kad bi netko obolio prvo se je tražilo savjet i mišljenje popa, a tek poslije toga išlo se u grad po liječnika).

Sve je to išlo u redu i kroz stoljeća je vladao mir između ta dva odijeljena svijeta, sve dok nisu prošloga stoljeća na biskupske stolice u Poreču i Trstu sjeli ljudi, koji ne samo što nisu bili našega roda, nego su nam bili i izraziti protivnici pa i zatornici.

Nisu nas, doduše ni u prošlim stoljećima naročito milovali, no to je bilo više iz nekog komoditeta, a manje iz mržnje prema nama i našem narodu. Išlo im je možda ponekad na živce što ne razumiju ni naroda ni njegove popove s kojima su ponekad, hoćeš-nećeš morali i dopisivati u njihovu jeziku. (Vidi: pismo župnika iz Baderne, koji je 1612. s biskupom u Poreču, raspravljajući o svom sukobu sa žaknom, dopisivao hrvatskim jezikom a glagolskim pismom!)

Talijanski iredentizam i talijanske aspiracije za Istrom, odnosno njemačko prodiranje na Jadran potkraj prošloga stoljeća, našli su dobre pomagače u neslavenskom višem kleru: u Poreču Talijana Ivana Krst. Flappa, a u Trstu Nijemca Franju Ks. Nagla.

Odluka porečkoga biskupa koji je prvi zabranio narodni jezik u crkvi stvorila je čitav niz zapleta, jer je dirnula u stoljetno pravo ne samo istarskih Hrvata, koji su od pamtivijeka uživali tu povlasticu, nego i u prava čitavog niza biskupija i nadbiskupija u kojima obitavaju Hrvati, u crkvenim pokrajinama: goričkoj, zadarskoj i zagrebačkoj, a da o drevnim primorskim biskupijama i ne govorimo.. To više nije bilo samo crkveno, nego i političko pitanje.

Prvi dekret, koji je zabranjivao svaku upotrebu starog slavenskog jezika u crkvama istarskim izdao je porečko-puljski biskup Ivan Flapp, talijanski nacionalista, podrijetlom Furlan, godine 1887.

(»Si quis proinde sacerdos in hac nostra Diocesi Parentino-Polensi Missam in lingua vernacula celebrare auderet aut in ecclesia aut publice sive Divina officia, sive Exequias defunctorum, sive Sacramentorum administrationem in eadem lingua persolveret, graviter peccaret omnino...« Tako glasi dekret Flappov).

Do njegova dolaska na našem se starom narodnom jeziku obavljalo bogoslužje u ovim crkvama: Funtana, Žbandaj, Tar, Vabriga, Višnjan, Sveti Vital, Skitača, Mutvoran, Marčana, Krnica, Kavran, Medulin, Pomer, Premantura, Rakalj, Sveti Lovreč-Predubac, Novaki kod Motovuna; Labinci, Bačva, Kaštelir, Filipan, Fuškulin, Juršići, Ližnjan, Valtura, Muntić, Loborika, Štinjan, Sveti Lovreč Pazenatički, Sv. Martin i Sveta Nedilja kod Labina, Baderna, Sv. Ivan od Šterne, Karojba, Kanfanar, Kaldir i još nekima.

Nakon toga dekreta — piše Spinčić — svećenici pokunjivahu glave, ako bijahu naši, a rado vršiše biskupove naloge Talijani. Javni listovi, ako su prigovarali u ime naroda, kojemu se njegove pravo oduzimalo, bili su od državnih vlasti postojano zapljenjivani.

Svi protesti, sva posredovanja u Rimu, nisu koristila. Biskup Flapp svojih dekreta nije nikada mijenjao, a koliko se znade nije nikada ni od koga dobio nalog da ih mijenja.

Posljedica je bila da je iz crkava porečko-puljske biskupije nestajalo i nestalo i ono malo slavenskoga bogoslužja, koje se bilo od starine sačuvalo. Naravno da su neprijateljski nam raspoloženi elementi iskoristili tu priliku da unište i ono malo misala, šćaveta i ostalih naših crkvenih knjiga.

Prvi su reagirali župljani iz 19 župa porečko-puljske biskupije: (Rakotule, Ližnjan, Bačva, Tar, Premantura, Pomer, Sv. Ivan od Šterne, Kaldir, Muntrilj, Medulin, Karojba, Funtana, Valtura, Sveta Nedilja, Nova Vas kod Poreča, Novaki kod Motovuna, Kaštelir, Baderna, Višnjan). Predstavke su bile uzaludne. Kardinal Mazzella odgovara 21. travnja 1899, da se narod i župnici moraju pokoriti odluci biskupovoj, a biskup Flapp 26. rujna 1900. u jednoj okružnici izjavljuje, da ni jedna crkva u njegovoj biskupiji nema prava na slavensko bogoslužje. Nije pomogla ni osobna intervencija u Rimu, najboljeg poznavaoca toga problema, kanonika dra Frana Volarića. Flapp ne odustaje i u njegovoj je biskupiji te godine narodni jezik izbačen iz bogoslužja, crkvene knjige, odnosno još ono malo što ih je iz starih dobrih vremena preostalo su uništene. (Zvonar u Žbandajama je u njih umatao crkvene svijeće).

Crkva u Baderni iz XVI vijeka s karakterističnim zvonikom srušenim 1907.

U tršćansko-koparskoj biskupiji sjedio je tih godina (1896—1902) na biskupskoj stolici Hrvat podrijetlom, Andrija Šterk. Saznavši za odluku Sv. Zbora na koju se pozivao Flapp on je odgađao njezino izvršenje, stojeći na stajalištu da tumačenje biskupa Flappa nije ispravno, pa da će Sv. Zbor to tumačenje opozvati.

Smrću Šterkovom 1902. dođe na čelo biskupije Nijemac Franjo Ks. Nagl. (Došao je u Trst iz Rima, gdje je do tada bio ravnatelj njemačkoga zavoda »Anima«). On odmah izdaje okružnicu, kojom naređuje svim župnicima i kapelanima svoje biskupije, da mu u roku od dva mjeseca točno dokažu u kojim su se crkvama rabile liturgijske knjige na staroslavenskom jeziku, kako dugo, tko ih je odobrio, itd.

Svećenstvo mu za odgovor sastavlja spomenicu, koju mu predaje sedam njegovih dekana, popratjvši je svojim komentarom. Svećenstvo je u toj svojoj spomenici dokazalo biskupu, da je počevši od dana prolaska sv. Metoda kroz Istru u njihovim župama obavljano slavensko bogoslužje. U spomenici se, osim toga, traži od biskupa: 1) da ga prizna u svim njihovim crkvama, 2) da se u sjemeništu u Gorici, gdje se je odgajalo istarsko svećenstvo, uvede katedra za staroslavenski jezik i 3) da se ustanovi zaklada za tiskanje glagoljskih rituala i misala.

Paralelno sa zahtjevom svećenstva obratio se biskupu i sam narod, saznavši o čemu se radi. Kad je Nagl došao 30. lipnja 1903. u kanoničku vizitaciju u Pazin posjetilo ga je izaslanstvo sastavljeno od 50 najistaknutijih muževa iz čitave srednje Istre, koje je zatražilo od njega svoje prastaro pravo na narodni jezik i narodno bogoslužje u crkvi, kako je to bilo kroz tisuću godina.

Budući da je to sada postalo vrlo važno političko pitanje, krenulo je u Rim i jedno izaslanstvo narodnih predstavnika u kom su bili: dr Andrija Stanger, dr Dinko Trinajstić, dr Šime Kurelić i kastavski načelnik Kazimir Jelušić. Papa Pijo X ih je, doduše, primio, ali samo u privatnu audijenciju, na kojoj nisu smjeli pokretati

Glagoljski natpis u Draguću

pitanje bogoslužja. Spomenica je predana, ali odgovor na nju nije nikada došao. Saznali su međutim da pitanje narodnoga bogoslužja u Istri nije samo crkveno pitanje, nego da je u to upletena i austro-ugarska vlada (a tadašnja je Austrija imala u Vatikanu i te kako moćnu riječ).*

Biskup Nagl ne obazire se ni na čije prosvjede i beskompromisno likvidira slavensko bogoslužje i uvodi latinizaciju. Međutim njegovi dekreti, kakvima se nitko nije nadao, izazvaše nemir svećenstva i nespokojstvo naroda. Narodni se krugovi uzbuniše, hrvatski i slovenski zastupnici Istre traže od pape Pija X da se opozovu sve naredbe koje ukidaju prastare povlastice narodnog jezika, koji neka ostane i nadalje u bogoslužnoj uporabi, kako je to vjekovima bilo.

Nitko se na to ne osvrće. Župnici upućuju biskupu izaslanstvo, te mu obrazlažu, kako oni s obzirom na raspoloženje naroda ne mogu dekrete provesti. Ujedno izjavljuju, da će se radije dati premjestiti u najzabitnija sela kao kapelani, nego protiv volje naroda provoditi naročito onaj dekret, kojim se zabranjuje hrvatski rimski ritual od 1893. a naređuje uvođenje latinskog rimskog rituala.

Biskup krčki Antun Mahnić, kome se neki obratiše za intervenciju nemoćno izjavljuje, da »na Nagla i na njegovo latinizatorno djelovanje neće djelovati nikakvi prosvjedi i nikakve deputacije, nego neka se narodni zastupnici radije obrate na bečke ministre Becka, Bienertha, Kleina i ostale predstavnike bečke vlade, koja ga je i postavila, neka bi oni utjecali na njega, da »bar za sada odustane od zatiranja slavenskoga bogoslužja . . .«

Sve je bilo uzalud. Nagl u listopadu 1909. saopćuje, da je Svetoj Stolici dao sva potrebna objašnjenja o pitanju glagoljanja u istarskim crkvama i da se u smislu dekreta Svete Stolice »Acres de liturgico . . .« sve crkve njegove ujedinjene tršćansko-koparske biskupije, izuzevši jedino kastavski dekanat (Liburniju) imaju smatrati *latinskima*. (Otpis biskup. Ordinarijata od 7. prosinca 1909. dekanu u Roču).

ODGOVOR NARODA

Ogorčeni i na smrt žalosni, povrijeđeni u svojim najdubljim narodnim osjećajima, svećenici su od tada morali uvesti latinsko bogoslužje. Prvi je to učinio župnik u Vodicama u Ćićariji, Josip

* Nekim biskupima, kad bi im car potvrđivao imenovanje, a to je proizlazilo iz konkordata sklopljenog između austrougarske vlade i Svete Stolice, stavljao je na srce i toplo im preporučivao, da u svojim biskupijama ukinu slavensko bogoslužje smatrajući ga ruskim sredstvom panslavističke propagande. Pesante u svojoj knjizi »La liturgia slava« spominje što je rekao Franjo Josip godine 1887. jednom izaslanstvu svećenstva biskupije porečko-puljske u Puli: ». . . il nostro piissimo monarca ricevendo nel 1887. in Pola il vescovo di Parenzo e Pola e una deputazione del clero diocesano avesse in modo particolare raccommandato una oculata vigilanza, perchè non si facessero innovazioni coll'introdurre e dilatare l'uso della liturgia slava . . .«

Vodička, na blagdan Bezgrješnog začeća bl. dj. Marije 8. prosinca 1909.

Posljedica je bila, da je narod smjesta ostavio crkvu, a župnik ostao u njoj sam, pa čak i bez ministranta. Prošle su tako adventne nedjelje, Badnjak, Božić i božićni blagdani, a da u čitavoj župi nije bilo više ni mise niti ikakve druge pobožnosti.

Slično se dogodilo u Brestu, također u Ćićariji. Tamo je župnik Ellner počeo provoditi dekret na 19. prosinca na Kvatrenu nedjelju. U crkvi se najprije čulo prigušeno jecanje, koje je uskoro provalilo u glasan plač. Ljudi su počeli izlaziti, najprije jedan po jedan, a zatim iziđoše svi, pa i crkvenjak. U crkvi se više nije pojavio nitko kroz sve božićne i novogodišnje blagdane, nije bilo više ni blagoslova vode na Sveta tri kralja.

Tako je, a i gore još, bilo svuda, gdje se je god počela provoditi Naglova latinizacija: u Munama, Lanišću, Čepiću, Brdu, Slumu, Vranji, Dolenjoj Vasi, na Pazu i u Buzetu. Ljudi su izlazili iz crkve, jedni zapanjeni, drugi žalosni, nekoji ogorčeni, a drugi uz razne poklike i prijetnje.

Pobjegavši iz župne crkve skupljali su se u malim seoskim i poljskim crkvicama i tamo se zajednički molili. U Slumu su se na primjer, dok je župnik sam, bez sakristana i bez ministranata misio i sam sebi odgovarao, ljudi sakupili u jednoj suši, te molili žalosni dio krunice, a iza toga litanije.

Takvih je žalosnih i dirljivih prizora bilo sijaset.

Kakvo je bilo raspoloženje naroda najbolje će se razabrati iz izvještaja što ga je poslao biskupiji u Trst župnik iz Bresta. »... Kad sam odlučio provoditi dekret, bio sam pripravan na to, da će me puk napasti čim izađem iz crkve. Ali da će ti ljudi, tvrdi Ćići, odrasli u najžalosnijem predjelu našega Krasa početi *plakati* toga nisam očekivao. A ti ljudine plaču još i danas, no ne svi. Mnogi proklinju i kunu. Koga? Sve one, koji ne poznajući naše prilike pomogoše da mu se ta svetinja ukine... Videći raspoloženje puka, čim sam dekret pročitao, nisam se više usudio ni spomenuti blagdan 8. decembra tj. da preporučim skupljanje za »Petrov novčić« (to je onaj novčani doprinos, koji se skuplja za potrebe Svete Stolice po svim katoličkim crkvama svijeta!) A čuo sam od žena: »Neka nam, gospodine, više ni ne mole za Sv. Oca papu!« — »Kad bi se ispunilo sve ono što je za tih tužnih dana izrečeno proti Sv. Ocu, ne bi već niti jednu uru bio živ«. Ne treba više spominjati ni ostale osobe, koje se s time dovode u vezu, a koje je narod u svojim razgovorima proklinjao... U područnim crkvama, ljudi su na poziv župnikov da uđu u crkvu odgovarali (bilo je to na sam Božić): »Hoćemo drage volje i veselo, ako bude sve kako je i do sada bilo. Mi ćemo vas, gospodine, veselo dočekati, kad god budete dolazili, ako sve bude kao i prije, od starine, inače uzalud Vam svaki trud«..

Rođenje djeteta ljudi bi došli prijaviti, ali su izjavili da ga na krst neće donijeti, a ako bude u opasnosti da bi moglo umrijeti, krstit će ga sami.

Obaviješten od svih župnika o raspoloženju, koje je nastalo u narodu biskup tršćansko-koparske biskupije je odgovorio, neka se odsada sve vjerske funkcije obavljaju tiho kad već narod neće da sluša latinske molitve.

Ni to nije pomoglo, jer je puk prozreo za čim se ide. Biskup zato upravlja župnicima pismo, kojim ih ovlašćuje da mogu sami, makar i u praznoj crkvi i bez ministranata služiti tihu misu, pa ih upućuje neka nagovore narod da odustane od neprijateljskoga stava koji je zauzeo, nego da se obrati na Svetu Stolicu, koju neka zamole da obustavi provođenje dekreta »Acres de liturgici...«

Držeći se te sugestije svećenstvo se je 13. siječnja 1910. sastalo u Lupoglavu i donijelo zaključak, koji su uputili biskupu u Trst, a u kome među ostalim kažu:»... Mnogi od potpisanih započeli su na temelju opetovanog naloga, provoditi dekret »Acres« ali su naišli na velik otpor naroda, koji ne samo da prosvjeduje, nego uopće napušta crkvu. Videći da će te smutnje biti daleko veće u onim mjestima, gdje ima stranaka dviju narodnosti, koje i onako žive u trajnom trvenju, ostali se nisu ni usudili početi provoditi dekret pred uzrujanim narodom. Budući pak da se nezadovoljstvo sve više širi, te da bi to bilo od ogromne štete za vjeru i crkvu, prisiljeni smo, potpisani, izjaviti, *da ne možemo nikako proslijediti s provođenjem dekreta«*... Slijede potpisi mnogobrojnoga svećenstva.

Biskup na tu izjavu nije ništa odgovorio, niti što naložio niti što povukao, nego samo govori o disciplini, o crkvenom duhu, o grijehu, što ga počinjaju kako svećenici, tako i puk koji ruši disciplinu crkvenu i dalje ništa.

Svećenici prestaju s uvođenjem latinizacije i sve ostaje, kako je i bilo od starine. Nagl je ubrzo zatim otišao iz Trsta i sjeo na nadbiskupsku stolicu u Beču, a naslijedio ga je Slovenac Andrija Karlin. Njemu je iz Rima poručeno s obzirom na slavensko bogoslužje: »Quieta non movere«, pa kad je došao u audijenciju Piju X ovaj ga o predmetu, sigurno bojeći se da ne dirne u još svježu bolnu ranu, nije uopće pitao i sve do svršetka Prvog svjetskog rata i do talijanske okupacije Istre sve je ostalo onako kako je bilo i prije dekreta »Acres de liturgico...«

Krajem listopada 1918. Austrija pada, a već prvih dana studenoga Italija zaposjeda sve što joj bijahu saveznici obećali.

Borba za glagoljicu i za slavensko bogoslužje u Istri bila je završena. Nadošli su dani ne samo paljenja brevijara i misala, ne samo uništavanja svih vidljivih spomenika hrvatskoga bistvovanja u Istri kroz tisuću i trista godina, ne samo kulturnog i gospodar-

skog zatiranja svega što hrvatski misli i osjeća, nego i biološkog istrebljivanja hrvatstva i slavenstva, što je trajalo punih dvadeset i pet godina.

Dekret Svetog Zbora »Acres de liturgico« od 5. kolovoza 1898. nije nikada povučen, a isto su tako ostali na snazi, samo još stoput strože primjenjivani, i dekreti biskupa Ivana Krstitelja Flappa od 20. rujna 1898. i biskupa Franje Ksaverskoga Nagla od 18. listopada 1909.

Glagoljanju i starom slavenskom bogoslužju u Istri odzvonilo je za sva vremena. Mi ga se danas spominjemo samo kao jedne lijepe, časne i svete uspomene, neraskidivo vezane uz našu narodnu povijest, povijest hrvatskoga naroda u Istri.

Ne bi od nas, zaista, bilo lijepo, kad ga se ne bi s dužnim poštovanjem trajno spominjali.

(Istini za volju moramo priznati, da je sv. Stolica na traženje biskupa Nežića dne 27. rujna 1952. ponovno dozvolila pjevane mise na staroslavenskom jeziku u čitavoj Istri).

A hrvatsko narodno svećenstvo, naši popovi, kako su se ponijeli u onim teškim i mučnim danima? Da li su ostali dostojni svojih slavnih predšasnika, popova glagoljaša, koji su časno čuvali narodne tradicije, gajili narodnu riječ i hrvatski značaj svake stope svoje krvlju i znojem natopljene istarske zemlje?

Jesu!

NAPOMENA. Podaci u ovom prikazu staroslavenskog bogoslužja u Istri i narodnog pisma glagoljice, koje se je u tom najzapadnijem dijelu naše domovine, najdulje održalo uzeti su jednim dijelom iz svima pristupačne bogate literature kao što su:

L. Jelić — Fontes historici liturgiae Glagolito-romanae, Krk 1906.

M. Kos — Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Ljubljana 1936.

F. Rački — Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VII. Documenta historiae Croaticae periodum antiquum illustrantia, Zagreb 1877.

T. Smičiklas — Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae, vol. IV, Zagreb 1906.

M. Barada — Episcopus Croatensis, Croatia Sacra n. 2, Zagreb 1931.

F. Grivec — Sv. Ciril in Metod, Ljubljana 1927; Žitja Kontantina in Metodija, Celje, 1936; Slovenski knez Kocelj, Ljubljana, 1938; Pravovernost Sv. Cirila in Metoda, Bogoslov. Vestnik I — 1920—21, str. 1—43; O avtentičnosti poslanice Hadrijana II, leta 869, Jugoslovenski istoriski časopis, Beograd 1939.

F. Ivanišević — Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu, Split 1929.

V. Jagić — O hvatskoj glagolskoj književnosti, Zagreb 1913.

Lj. Karaman — O politici hrvatskih kraljeva prema hrvatskoj narodnoj crkvi, Hrv. Kolo XII, Zagreb 1931.

D. Kniewald — Liturgika, Zagreb 1937.

I. Milčetić — Hrvatska glagolska bibliografija, Starine XXXIII, 1911, XXXV, 1916.

S. Milinović — Crtice o slovenskoj liturgiji, Zadar 1880.

G. Pesante — La liturgia slava con particolare riflesso all' Istria, Parenzo 1893.

L. Petrović — Disquisitio historica in originem usus slavici idiomatis in liturgia apud Slavos ac preacipue Chroatos, Mostar 1908.

I. Pivčević — Glagolsko bogoslužje i splitski sabori, Split 1930.

I. Prodan — Uspomene X, Borba za glagolicu, Zadar 1900.

I. Prodan — Je li glagolica pravo svih Hrvata? Zadar 1904.

F. Rački— Pismo slovjensko, Zagreb 1861.

I. Radić — Biskup Mahnić, Slav. Požega 1940.

S. Rittig — Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju s osobitim obzirom na Hrvatsku, dio I, Zagreb 1910.
S. Sakač — Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu, Zagreb 1931.
S. Sakač — Što smo primili od svete Braće Ćirila i Metoda, časopis Život, Zagreb god. XVII br. 3 i 6.
S. Sakač — Apostol Hrvata Ivan Ravenjanin, Život br. 7, 1938.
J. Srebrnić — Odnošaji pape Ivana X prema Bizantu i Slavenima na Balkanu, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 128—164.
R. Strohal — Hrvatska glagolska knjiga, Zagreb 1915.
K. Šegvić — Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski, Zagreb 1930.
F. Šišić — Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925.
I. Tkalčić — Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj, Zagreb 1904.
F. Ušeničnik — Liturgika, Ljubljana 1933.
J. Vajs — Indeles liturgiae slavicae, cujus ritus fuerit liturgia slavica a ss. Cyrillo et Methodio introducta, orientalis ne an occidentalis, Acta Cnv. Velehrad. 1937, str. 75—82.
Zatim iz: Izviešća o djelovanju istarskoga sabora, u III. zasjedanju, Trst 1892, naklada »Naše Sloge«, te iz ostalih izvješća o istarskom saboru, objavljenih u »Našoj Slozi«,

a napose iz rukopisa koji su mi dobrohotno stavljeni na raspolaganje kao:

De privilegio linguae palaeoslavicae in liturgia romana, auctore *Nicolao Šojat* (excerpta ex disertatione ad lauream in Facultate Juris Canonici Pontificiae Universitatis Gregorianae), Rim 1946/7.
te dr *Ivan Dukić* — Povijest i pravo slavenskog bogoslužja u Istri (rukopis doktorske disertacije predložene rkt. bogoslovnom fakultetu sveučilišta u Zagrebu 1925).
Osim toga zahvaljujem mons. dru *Ivanu Paviću*, koji mi je dozvolom biskupa dra Nežića pomogao pri istraživanju gradiva u biblioteci biskupije u Poreču, te mi ustupio i fotografije raznih glagoljskih listina.

PRILIKE U ISTRI UOČI NARODNOG PREPORODA

Prije nekih 150 godina nisu ni drugdje u Hrvatskoj prilike bile mnogo bolje nego u Istri. Kmet je kmetovao bez obzira na to da li je bio slobodnjak ili je radio na svojoj zemlji, plaćao sve dažbine, desetine i zemljarine, rabotao, kinio se i mučio, i od svega mu je njegovoga truda ostajalo jedva toliko da prehrani sebe i svoju, obično brojnu, obitelj. Na njegovoj su se muci svi tovili: i gospodari zemlje, i građani, i trgovci i činovnici, i svi neradnici.

U Istri su prilike bile u toliko gore, što su Hrvati bili isključivo seljaci, koji nisu uopće imali građanskoga staleža, a pogotovo ne inteligencije i nitko, a ma baš nitko osim kojeg popa nije uopće razumio ni njegova jezika. Za žitelje u gradu on je bio općenito samo »šćavo« (što doslovce prevedeno i u stvari znači »rob«). Posprdno ga se zvalo i »Morlacco«, što je trebalo značiti nešto kao Slaven, Hrvat, Slavinac, odnosno biće neobrazovano, neodgojeno i necivilizirano.

Čim bi se netko od tih Morlaka samo malo uzdigao, napustio zemlju i došao u grad, makar kao najobičniji pometač ili kopač, »capadur«, on bi nastojao da što prije prestane biti »šćavo« ili »Morlako« i da zametne trag svome rodu i podrijetlu. To bi najlakše postizavao napuštanjem hrvatskoga jezika i preuzimanjem talijanskoga govora. On je tada postajao pripadnikom »više« klase, »gente civile«, iako poderanih hlača, ali glavno je bilo da više ne nosi »benevreke« i seljački »klabučić«.

Taj se je proces odvijao pred našim očima još prije pedeset-šezdeset godina, a čini se da se to, ne baš tako rijetko, ponavlja i danas, kada mnogi naš mali i priprosti čovjek, inače stoljećima hrvatski koljenović, jer mu nismo znali ni htjeli uzdignuti nacionalni ponos, čim dođe u kontakt s gradom i tamo se zaposli — postidi se svoga hrvatskoga i seljačkoga podrijetla, pa se sili da govori talijanski, smatrajući da time postaje i on »gente civile«.*

---

* Na svoje sam oči vidio i na svoja uha čuo, kako je, na primjer, 1. rujna 1952. na pregledu pred vojnom komisijom u Poreču neki Vinovrški, na pitanje

Stanje je istarskoga seljaka, dakle Hrvata jer je Hrvat u Istri bio samo seljak, bilo tada više nego žalosno. Još potkraj mletačke vladavine gospodarske su prilike bile na vrlo niskom stupnju, jer se zapravo nitko više nije ni brinuo za pokrajinu, da je obnovi, kulturno je i gospodarski uzdigne, kako bi — ako ništa drugo — bar bolje rodila i davala veće prinose.

Propast Venecije, novi gospodari, nova vlast, čas sa sjedištem u Milanu, pa u Trstu, pa u Ljubljani, osnivanje Ilirskih pokrajina, pa napoleonski ratovi, pa Francuzi, pa Austrijanci, pa služenje u vojsci čas jednoga čas drugoga gospodara (svaka je vlast kao prvo mobilizirala i pokupila u vojsku sve što je bilo doraslo za oružje, a služilo se po dvanaest i četrnaest godina!) sve je to narod obezglavilo i oduzelo mu i ono malo volje za čestitim radom. Nije stoga čudo da su prilike bile nesigurne i prekarne.

Još mi je moja baka u djetinjstvu pričala, obnavljajući uspomene iz svoga dietinjstva, kako je cijela pokrajina bila puna »dežertura«, vojnih bjegunaca, koji su se sakrivali po šumama, upadali u zabitnija sela, upriličivali zasjede, pljačkali, krali i odnosili sve što bi im dopalo ruku i vršili svakojaka nasilja.

Francuska je vlast pokušala tome stati na kraj drakonskim mjerama, organizirala je leteće patrole (»pattuglia volante«) koje su na licu mjesta kratkim postupkom sudile tim »dežerturima« i njihovim jatacima, zapravo rodbini, kumovima i prijateljima, koji su ih zaštićivali. Naravno da su u takvim prilikama i mnogi nedužni znali nastradati. Tako je poznato, da je, na primjer, i baderljanski župnik Koraca, rodom iz Motovunštine, jednom takvom zgodom nastradao. Zatečen, vjerojatno, na sastanku s nekim svojim odmetnulim rođakom ili župljanom, uhvaćen u šumi Liskovcu između Baderne i Katuna od francuske vojne patrole, a ne znajući francuski, od jednog francuskog poručnika, kratkim je postupkom osuđen i na dubu kraj Lokvine obješen. To je prema pričanju naših starih bilo nekako oko godine 1810.

Istarski povjesničar talijanske narodnosti, Carlo de Franceschi, rodom iz Gologorice kod Pazina u svojim autobiografskim bilješkama spominje, kako su njegov otac i majka, putujući u proljeće 1811. poštanskim kolima iz Pazina u Pulu, nedaleko Savičenta, vidjeli

---

koje je narodnosti, slabom dijalektalnom talijanštinom odgovorio otprilike ovo: pišite nacion grega, mađara, magari turka, ako nećete italiana, bašta kroata mai!

Ili u N. V., kada je neki, Kuhar prezimenom, uporno tražio da se u matičnoj knjizi rođenih i krštenih ime djetetu upiše kao »Cuccari«, kako ga bijahu za vrijeme fašizma prekrstili, a kad mu je župnik pokazao da je on od starine, od prije dvjesta i više godina, uvijek bio Kuhar, a da ga je fašistička vlast istom prije dva desetljeća »prekrstila«, on je odgovorio: ja nisam Hrvat, nisam »šćavun« i neću da to nikada više budem!

Ili Bubičić u B.... Fašizam ga je bio prekrstio u Bubbini. Ima dva sina, jednoga je dao u hrvatsku, a drugog u talijansku školu. Ne želi da se nacionalno opredijeli, ali ostaje Bubbini, iako sam mu osobno poznavao i oca i djeda i pradjeda, čestitog i poštenog hrvatskog seljaka-narodnjaka.

U Novoj Vasi, Gulićima, Stranićima, Špadićima, Velikom Maju ... no o tom bolje da ne govorim!

kraj ceste stravičan prizor: na visokom su dubu visjela tri trupla obješenih, kako se njišu na vjetru. Iz njihovih su utroba izlijetali gavrani koji su ih kljuvali. Trupla nije smio nitko skidati, nego su kao prijetnja i opomena zlikovcima morala visjeti dok sasvim ne istrunu i sama padnu. Tko bi se usudio skinuti ih i pokopati platio bi 1000 franaka globe.

Naravno da je i općeg blagostanja u takvim prilikama sasvim nestalo. Glad je bila stalan gost pokrajine svake sušne godine, jednako u tzv. »Kraljevini« (pazinskoj grofoviji ili srednjoj Istri) kao i u »Benečiji« (bivšim mletačkim posjedima u zapadnoj i južnoj Istri.) Isti se De Franceschi sjeća, kako je kao sedamgodišnji dječak upamtio smrt jednoga pastirčeta u pazinskoj okolici, na proljeće 1817. Bila je i opet jednom strašna glad, a dječak je tražeći po polju korijenje radića, žvakao travu da nasiti gladni želučić. Nađoše ga mrtva od gladi s ustima punim neprožvakane trave.

»Jadni je kmet bio pravi rob vlastele« — zabilježio je u SPOMENKNJIZI izdanoj godine 1912. povodom stogodišnjice biskupa Jurja Dobrile njegov učenik, pazinski prepošt Ante Kalac. — »Svojega nije gotovo ništa imao. Gospoštiji je morao od svega priroda davati desetinu, morao je ići na »rabotu«, puštati po polju koje je obrađivao, vlastelu lov loviti, pače morao je pomagati plašiti divlje zvijeri, hraniti hrtove, lovce-vlastelu dobro najesti i napiti, kadgod im se prohtjelo da gladni i žedni provale u njegovu kuću.«

»Na ladanju bili su putovi zapušteni. Početkom devetnaestoga vijeka počele se graditi pod Napoleonom nekoje ceste po Istri. Sva trgovina bila je onda u rukama nekojih bogatijih građana, koji su robu kupovali za male novce, a prodavali ju što su najskuplje mogli. Ovakvim su se načinom građani, koristeći se neukošću kmetskom, preko noći obogatili i kao takvi stekli jak upliv na javni život u Istri, koji je istarski kmet desetljećima osjećao«.

Lihvari po gradovima krvavo su iskorištavali bijedu kmetova i često u bescjenje kupovali čitava imanja.

Moja mi je baka pričala, kako je, na primjer, u njenom djetinjstvu, skoro čitava Baderna i svi najljepši posjedi, kud si okom pogledao bili vlasništvo stare »Goričanke«, koja je na vrhu Baderne imala krasnu kuću na dva kata, moglo bi se reći dvorac, s prekrasnom »kortom« i gospodarskim zgradama, gdje je bilo svakoga dara božjega, na stotine živadi, pa je čak i paune uzgajala!

Sa seljacima je postupala nesmiljeno. Pola joj je Baderne moralo badava raditi. I moja je baka, sa svim svojim sestrama, a bilo ih je tucet, morala po cijele dane žeti, a »žurnada« je bila jedno tvrdo kuhano jaje i hljeb »pirova« kruha!

Ta je »Goričanka« bila rođena sestra spomenutoga Carla de Franceschi-ja iz Gologorice, zato je i zvahu »Goričanka«. Kako je Vječna Pravda neumoljiva, pričala mi je nadalje baka, tako je »Goričanka« pravedno završila. Muž joj se, Štifanić-Talić, nakon što je u Rovinju s rovinjskom »gospodom« zakartao imanje, otrovao. I on je bio jedan od onih naših, koji su odrekavši se roda i podrijetla postali »gente civile«, iskoristili konjunkturu, lihvom se obogatili i špekulacijama dočepali ogromnih kompleksa seljačke zemlje i postali gospoštija. Po njegovoj smrti javili su se svi mogući vjerovnici i imanje se raspalo. Nemajući djece, stara je Goričanka spala na prosjački štap i pod starost bila sretna, kad bi je se koji od nekadašnjih kmetova sjetio i donio joj nešto živeža. Hranila se pod kraj samim »cukama« (bundevama), pričala mi je baka čiji je otac Burić i sam, uz Pastorčiće, Tončiće, Rupenoviće («Kapelane») i Bratoviće pokupovao pojedine dijelove nekadašnjeg velikog imanja.

Ništa bolje, nego u Benečiji (Baderna do »Finide« — granice — bila je još u Benečiji!) nije bilo ni u Kraljevini, odnosno »Bezjačiji«, kako su naši stari nazivali posjede u pazinskoj grofoviji.

I opet po De Franceschi-ju!

Nalazeći se u Gologorici, priča De Franceschi, kao sedmogodišnji dječak vidio sam prizor kada je jednoga dana, neki kozičavi austrijski narednik, pripadnik pukovnije »Prinz Leopold«, došao seoskom županu Vinku Šestanu, po svoj prilici zato, da mu ovaj pribavi smještaj i hranu za vojnike, te potrebna prevozna sredstva.

Šestan koji nije znao njemački nije shvatio što narednik želi. Ovaj je vikao, psovao i grdio, našto ga je župan na lijep način zamolio da odu zajedno do župnika, koji će, jer razumije njemački, sve objasniti. Na putu do župnog ureda narednik je nenadano podigao debeli trskov štap, kojim su oficiri odnosno narednici običavali tući vojnike, i bez ikakva razloga opali njime Šestana preko gole košulje, tolikom snagom da se jadnik srušio. A Šestan koji je bio visok i snažan, podnio je udarac s takvim mirom, da sam ja ostao iznenađen.

»Da sam ja bio na mjestu Šestanovu, rekao sam majci — priča De Fr. — ja bih mu uzeo sablju i njome mu odsjekao glavu. Od onda sam izgubio svako dobro mišljenje o županu, nastavlja De Fr., ali sam i usisao mržnju prema Nijemcu i njemačkom jeziku, koji nisam nikada više mogao zavoljeti, niti ga ikada pravo naučiti.«

Kakvo je pak bilo stanje školstva i izobrazbe naših ljudi uopće, najbolje ćemo prikazati prepišemo li u cijelosti odlomak iz opisa već spomenutog prepošta Ante Kalca, u kojem je, izgleda, opisao svoje vlastito djetinjstvo i svoje školovanje.

Uzvišeno zvanje škole zlorabilo se — piše Kalac. Čisto hrvatska djeca poučavala se njemački ili talijanski. O hrvaštini nije se

ni govorilo. Bilo je učitelja i školskih nadzornika, koji su svojim lukavim načinom hrvatsku djecu odvraćali od njihova materinskoga jezika i od svake hrvatske naobrazbe. Znali su tolikom mržnjom zadojiti srce hrvatske djece, da su se sramila i stidjela svojega hrvatskoga jezika. Zvati se Hrvatom u ono vrijeme značilo je biti »barbarom«, dočim se talijanska ili njemačka kultura sve većma širila i preporučivala. Pučke učionice otvarale se u Kastvu, Lovranu, Opatiji, u Berseču, Pićnu, Gračišću, Žminju, Lindaru, Pazinu i drugdje. Školske zgrade bile su proste kuće. Nadareniji đaci, koji su nastavili svoje nauke, postali su skoro uvijek ljudi oholi, naduti, koji svakom zgodom prezirahu hrvatski jezik i običaje, premda su bili sami hrvatskoga porijekla...

Da bude reda i stege u školi — opisuje dalje Kalac svoje djetinjstvo — imala je svaka klupa (pruka) u školi po jednog uzor-đaka (Musterschüller). Početkom devetnaestog stoljeća bilo je u nekojim školama strogo zabranjeno učenicima u školi i izvan škole među sobom govoriti hrvatski. U tu svrhu uvela se poraba školske cedulje (Schulzettel). Učitelj bi naime svakoga ponedjeljka izručio jednom učeniku školsku cedulju s nalogom, da je mora predati onomu, koga čuje u školi ili izvan škole govoriti s učenicima hrvatski. Onaj koji bi dobio cedulju morao je paziti da nađe drugoga, koji govori hrvatski, da mu preda cedulju i tako je išlo naprijed do subote. Tko je u subotu došao u školu s onom ceduljom bio je dobro išiban zato — jadan — jer mu je pobjeglo da proslovi po koju materinsku riječ jednome ili drugom suučeniku!...

I još neke zaista žalosne slučajeve opisuje Kalac, iz doba svoga školovanja, no ovdje nije mjesto da ih se sve navodi.

Činjenica je da su ipak i u takvim uvjetima mnoga nadarena seljačka djeca uspjela da se probiju. A kako su osim njemačkoga i talijanskoga jezika govorili i dijalektalni istarski hrvatski jezik, bili su dobro viđeni — kaže Kalac — i radi toga su zaposjeli mnoga važna mjesta u Trstu, Kopru i drugdje...

Jedan od takovih đaka, koji je polazio s Kalcem pučku školu u Pazinu bio je kasniji biskup porečko-puljski, pa tršćansko-koparski, dr Ivan Glavina.

Ništa bolje nisu bile prilike za hrvatsku školsku djecu po drugim rijetkim mjestima Istre... Sretni su bili oni, koji su mogli dobiti prvu obuku u svojim selima od svećenika i župnika. I ta je međutim bila u tuđem jeziku, uglavnom talijanskom, jer hrvatskih knjiga i pisma nije zapravo još imala ni susjedna Hrvatska, sve tamo do ilirskoga preporoda.

U takvim se je prilikama školovao i veliki hrvatski preporoditelj Istre biskup Juraj Dobrila.

ZAPIS O ANTUNU ŽUŽIĆU-BUČI

Za goli smo se život i opstanak na rodnoj grudi borili u tadašnjim uvjetima jedino mogućim oružjem: prirodnom bistrinom i — lukavošću!

Zemlja u selima oko Svetoga Ivana od Šterne, Bačve i Muntrilja, bila je u to vrijeme, nekako oko 1848, gotovo sva u rukama porečke obitelji markiza Polesini-ja, ili kako ih narod nazivaše »Kamalića« (nisam uspio saznati kako je do toga nadimka došao).

Seljaci su se za gladnih i nerodnih godina redovito zaduživali kod te talijanske gospode. Završavalo je obično tako, da su lihvarski kamati uskoro pojeli čitavo imanje i seljak bi prije ili kasnije postajao »kolon« ili »fitaiuolo« na zemlji koja je u starini bila njegova ili mu u najboljem slučaju pri naseljenju bila dodijeljena kao ničija zemlja (noncoltivata). Kamati su bili više nego lihvarski te je tako u moje doba u Poreču bio poznat neki lihvar zvan Lazar, koji je uzimao kamate »šoldin po fiorin« na dan! (Nepoznati njemački pisac pisao je još 1863.: »ein Kenner der istrischen Zustände meinte — die Istrianer die Juden im Wucher bei weiten übertrafen . . .«)

Na Polesinijevu je dakle imanju oko Svetog Ivana od Šterne živio u to vrijeme seljak Antun Žužić, zvani Buča. Već spomenuti talijanski povjesničar Carlo De Franceschi smatrao je vrijednim da ga u jednom od svojih autobiografskih zapamćenja opiše.

— Kazat ću nešto o tom Buči — piše De Fr. Bio je »Morlako« iz Svetog Ivana od Šterne (zapravo je bio iz sela Gornji Bratovići, a ja sam mu poznavao i kuću i rod).

Bio je visok i krupan, nepismen, ali veoma bistra uma i neobično lukav. Na izgled miran i smjeran, krio je u grudima ponosito srce, sposobno da se pretvara ali i da duboko mrzi. Govorio je vrlo dobro talijanski. Da prikažem njegovu oštroumnost ispričat ću jedan događaj — kaže De Fr. — Župna je crkva u Sv. Ivanu bila jako trošna i trebalo ju je temeljito obnoviti, a budući da župljani nisu bili u mogućnosti da sudjeluju u troškovima, to je tadašnji župnik Stjepan Vicini-Ritoša ponudio da će sam predujmiti novac za popravak, a župljani će mu kad dođe vrijeme kako već bude za pojedinu obitelj utvrđeno novac vratiti. Svi su bili više nego zadovoljni. Obnovljena crkva i novi zvonik bili su ponos župljana. Međutim je ambiciozni župnik, hoteći ovjekovječiti svoje ime za potomstvo, dao iznad crkvenih vratâ postaviti ploču i na njoj uklesati natpis, da je to župnik izvršio o svom trošku (suis sumptibus!)

Jednoga je dana neki stranac prolazeći kroz selo zaželio, kako to obično biva, da vidi i crkvu. Sasvim slučajno mu je vodičem bio

spomenuti Buča. Stranac pročitavši natpis usklikne: Mora da je zaista vrijedan taj vaš župnik, kada je sam o svom trošku obnovio crkvu i podigao zvonik!

— A tko vam to kaže, gospodine? javi se Buča.

— Pa tako tvrdi ovaj natpis na crkvi, odvrati stranac.

A Buča će: Molim vas pročitajte mi ga!

— Razumijete li latinski?

— O, dovraga, ne razumijem.

— Dobro, reče stranac, prevest ću vam ga na talijanski.

Kad je Buča čuo prijevod, plane: naš župnik ne samo da nije darežljivi dobrotvor, nego naprotiv nastoji da se što više obogati. A onda znajte, čim mu koji od župljana na vrijeme ne plati dogovoreni doprinos, on ga smjesta predaje sudu! (To je zaista bilo tako.)

Budući da ni Buča nije na vrijeme platio dogovoreni obrok, župnik ga je utužio. Dobivši tužbu uze Buča jednog dobro pismenog čovjeka i dade si doslovce prepisati natpis. Došavši na uglavljeni dan pred suca župnik zatraži da se Buču, ukoliko ne plati iznos, presudi i onda od njega sudskim putem utjera.

Buča ustvrdi da nije ništa dužan i da to može i pismeno dokazati. I sudac i župnik se samo nasmiješe: pa daj, onda dokaži. Nato Buča izvadi točno prepisani natpis i pruži ga sucu: eto, gospodine suče, uvjerite se i sami, da je župnik sam o svom trošku i vlastitim sredstvima crkvu popravio, na spomen svojim nasljednicima.

Župnik, iznenađen, morade priznati, da je natpis točan, našto mu je sudac savjetovao, da tužbu povuče i ne tjera dalje pravdu. Župnik je zaista tako i postupio, povukao tužbu, a Buči savjetovao, da dalje to ne razglašuje.

Porodica Buča — priča dalje De Franceschi — imala je već kroz nekoliko pokoljenja u najmu Polesinijevu zemlju, a najamninu je plaćala u naravi. Otac Antunov, jednake naravi kao i njegov sin, već je nekoliko puta pokušao da se otme ispod vlasti Polesinija, pa je i neke tužbe podizao, ali je na kraju morao potpisati najamni ugovor.

Po njegovoj smrti Buča je osjetio da bi na temelju zakona od 1848. o ukidanju kmetstva i svakih feudalnih podavanja mogao da se konačno oslobodi najamnog odnosa. To mu nije uspjelo, jer je Polesini sve njegove zahtjeve pobijao ugovorom, koji je njegov otac sklopio s Polesinijevima.

Buča si je stoga preduzeo da se dočepa toga ugovora. Pretvarajući se da želi tu stvar jednom konačno urediti dolazio je nekoliko puta u Poreč u Polesinijevu pisarnu, dao si pročitati ugovor, pomno prateći, kuda ga pohranjuju. Dobro upamtivši, kako ugovor izgleda i mjesto kamo se odlaže, on je jednoga dana ponovno došao sa svojim bratom Valentinom u pisarnu. U prvoj je sobi bio arhiv u kojemu je radio Polesinijev upravitelj Tommasini, a u stražnjoj

je sobi radio stari markiz Benedetto. Braća Buča su ponovno zaželjela da im se pročita ugovor, kako bi bolje upamtili neke stavove. Saslušavši po ne znam koji put tekst ugovora, zahvališe se i rekoše da će se vratiti sutradan, da dokrajče pregovore. U međuvremenu su dobro upamtili ladicu i mjesto gdje je pohranjen ugovor.

Nakon nekoliko dana vratiše se u Poreč i pazeći oko podne, kada je upravitelj izašao iz pisarne na ručak, presretnu ga i upitaju da li je možda stari markiz još u pisarni. Dobivši potvrdni odgovor upute se u pisarnu. Antun se uputi ravno u drugu sobu gdje se još zadržao markiz, a Valentin se ušulja u prvu sobu u kojoj je spretno izvadio iz dobro mu poznate ladice, iz točno upamćenog fascikla, ugovor. Malo zatim smjerno se klanjajući odoše izjavljujući da će se uskoro opet vratiti.

Prolazili su dani, a kako se oni više nisu javljali markiz naredi svome upravitelju, da ih utuži. Međutim spisu više nigdje ni traga. Nakon nekoliko dana dobije markiz poštom natrag cijeli fascikl, ali bez Bučina ugovora.

Sud je usprkos tome priznao Polesinija legitimnim vlasnikom imanja i Buča je bio osuđen da isprazni kuću i napusti imanje. Kad je došla sudbena komisija da to provede Buča se zabarikadirao u kući, dobro naoružao, naslagavši na prozore gomilu velikog kamenja i zaprijetio da će ubiti svakoga tko se približi, a zatim da će zapaliti kuću i u njoj živ izgorjeti sa svim ukućanima, prije nego li napustiti očinski dom. Komisija se morala povući.

Nekoliko dana zatim sud je uz pomoć žandarmerije izbacio Buču, a čim je on izašao porušiše kuću do temelja.

Buča se povukao i sagradio u polju na granici između Muntrilja i Tinjana drvenu kolibu od granja gdje je živio okružen rođacima isto tako rezolutnim, uz čiju je pomoć, tako se bar predmnijevalo, nanosio Polesinijevima mnoge neprilike. U međuvremenu dao si je sastaviti tužbu protiv obitelji Polesini, na samoga cara, koju je želio da caru osobno preda. Novac za put skupili su mu jednim dijelom činovnici Kotarskoga poglavarstva u Pazinu, čija mi je imena — priča dalje De Franceschi — pojedinačno naveo, kao i svotu koliko mu je tko dao. Drugi veći dio dobio je od nepoznate osobe u Trstu, čije mi ime nikako nije htio otkriti, no za koju ja mislim da je bio don Juraj Dobrila iz Tinjana.

Car se je tada nalazio u Schönbrunnu. Buča — kako mi je sam pričao — došao je i do njega i bacio mu se pred noge govoreći: »Veličanstvo! Podnosim Vam tužbu protiv markiza Polesinija iz Poreča, najvećeg revolucionara i neprijatelja vašeg i cijele Austrije. Molim pravdu protiv ovih mojih zadrtih progonitelja.« Izložio je na svoj način cijeli svoj spor s Polesinijevima. Dobivši od cara obećanje da će stvar biti ispitana i pravedno riješena vrati se kući veoma zadovoljan, čekajući svakog dana kada će Polesini biti uapšen.

Razočaran u svojim očekivanjima odluči da si sam pribavi pravdu, te im poče, preko anonimnih pisama, prijetiti smrću, tako da se oni više nisu usuđivali ni doći na svoja imanja. Zatm su slijedila raznovrsna oštećivanja. Jedne su im noći posječeni nasadi dudova, drugi su im put planuli stogovi sijena, zatim im je pokošeno zeleno žito na njivama, a jednoga je dana, u staji upravitelja Tommasinija u Bačvi, izboden najljepši vol. Uz to je jedne noći ispaljeno u upraviteljevu kuću, u samu spavaću sobu, nekoliko hitaca. Kugle su se zabile u zid kraj same postelje. To se je isto dogodilo i upravitelju u Svetom Ivanu od Šterne. Druge je noći zapaljena naslaga drva u dvorištu kaštela, no na sreću su drva bila još zelena tako da vatra nije zahvatila i kuću. Slijedio je čitav niz sličnih atentata. Općenito su počinitelji bili svaki put nepoznati Bučini prijatelji i znanci. Buča je svaki put mogao dokazati svoj alibi, jer se je u to vrijeme uvijek nalazio na drugom kraju po nekoliko sati daleko od mjesta zločina. On je unatoč tome bivao uapšen i zatvoren, ali je bivao pušten jer nije bilo dokaza.

Konačno sam ga, kao sudac istražitelj — nastavlja svoje uspomene De Franceschi koji je tada bio sudac — dao zatvoriti i optužio ga za jedanaest nedjela.

U mojoj dosta dugoj kaznenoj praksi, nisam nikada sreo optuženika koji bi bio pokazao toliko oštroumlja, bistre pameti i upornosti, kao Buča. Pogotovo kad se zna, da je bio nepismen i nenaobražen, rođen i odrastao na selu daleko od civiliziranih središta.

Započeo sam istragu potičući ga da mi u tančine opiše svoj spor s Polesinijevima. — Bravo, rekao mi je, tako valja! I pošao je u svoju ćeliju i donio čitav snop spisa koji su sadržavali sva parničenja s njima. Položio ih je na stol i započeo pričanje sa začuđujućim redom i jasnoćom. Prelistavao je spise s tolikim poznavanjem i tolikom sigurnošću, nalazeći pojedina rješenja kojima je potvrđivao svoje pričanje, a da nije nikad pogriješio datum ili se zabunio. Za vrijeme ispitivanja sjedio je poput nekog senatora, uzimajući povremeno prstovjet burmuta, upirući u me oštar pogled tražeći kako bi u očima i izrazu fizionomije pročitao moju misao. Ja sam nastojao da točno navedem svaku frazu koju bi on upotrebio, a on je dok bih ja čitao zapisnik kimajući odobravao.

Kad sam u toku istrage bio obolio, čitav me je mjesec dana zamenjivao drugi istražitelj. Vrativši se, nastavio sam istragu, a Buča mi je s vanrednom točnošću i darom zapažanja potanko opisao moralne kvalitete svakog pojedinog istražitelja. Ostao sam presenećen s kolikom je blistavošću znao svakoga ocijeniti.

Po završetku istrage državno je odvjetništvo, na moje veliko iznenađenje, zabacilo sve optužbe, osim dviju malih i nevažnih, za koje je on osuđen na par mjeseci nakon čega je brzo bio pušten.

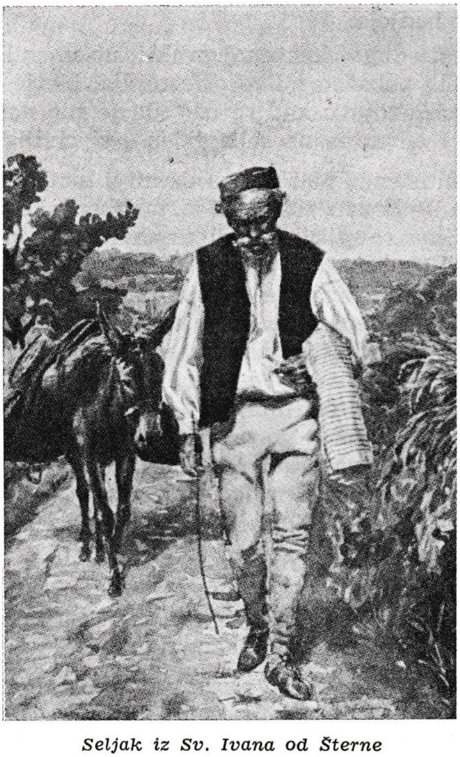
Poslije smrti starog markiza Benedetta, njegov je sin Giampaolo u dogovoru s bratom Francescom vratio Buči kuću i zemlju, što mu je bilo dovoljno za život, samo da bi od njega imao mira. Buča je međutim obolivši od raka na nosu, otišao u Beč na operaciju, ali je tamo za vrijeme operacije umro.

To je priča o Morlaku Antunu Žužiću, zvanom Buča, iz sela Gornji Bratovići kod Svetoga Ivana od Šterne, kako ju je zabilježio talijanski povjesničar Carlo De Franceschi u svojim autobiografskim uspomenama.

A mi? Ja sam mu poznavao i sinove i unuke.

Poznavao sam i poznam još nebrojene ovakve »Morlake«, koji su u najtežim prilikama, progonjeni, iskorištavani, potcjenjivani i omalovažavani kao »genia illetterata e rustica«, uspjeli da nadžive sve svoje gospodare i izrabljivače, zahvaljujući prirođenoj im bistrini duha i zdravoj instinktivnoj lukavosti.

Nadživjeli i održali se jedino zato, jer se bijahu do koljena ukopali u onu dragu grudu zemlje. Kao što će i propasti onoga časa, kad budu od te zemlje otkinuti!

Seljak iz Sv. Ivana od Šterne

S DRUGE STRANE MORA

Dok je tako Hrvatska na istočnoj strani Jadrana pokušavala da skupi svoje udove, »reliqiae reliquiarum«, svoje ostatke ostataka slavnoga nekoć kraljevstva hrvatskoga i da ujedini barem Trojednu Kraljevinu: Hrvatsku i Slavoniju sa Dalmacijom, a da o Bosni, Istri i Međumurju i ne govorimo — s druge su strane mora, u Italiji, prilike bile čak i gore.

Bolje ipak nego u Hrvatskoj utoliko, što talijanski narod nije toliko krvario i bio fizički tako istrebljivan i uništavan, kao hrvatski, gdje je punih pet stotina godina odsijecanje glava i naticanje na kolac išlo takoreći uz ručak i večeru, a handžar i diljka bili uobičajenije oruđe nego plug i motika.

U Italiji nije bar toga bilo, pa se je i zemlja, iako rasparčana i podijeljena među mnogo gospodara i gospodarića, mogla ipak kako-tako kulturno i gospodarski razvijati. Inače, kako reče pjesnik... »u turskih bi davno valih utonula Italija — o hrvatske da se grudi more ot'mansko ne razbija.«

Italija je lijepa zemlja, puna sunca i prirodnih ljepota, zemlja »gdje četruni cvatu«, a narod radišan, plemenit, bogobojazan i u duši veoma dobar.

I upravo zato, što je tako lijepa, ona je od pamtivijeka još od dana pada rimskoga carstva, a i još prije toga, bila čežnja svih barbara, koji su nadirali sa sjevera i istoka na jug, na toplo more.

Sve do početka devetnaestoga vijeka malo je koji narod u Evropi bio tako rascjepkan i raskomadan kao talijanski narod i malo je čija zemlja bila, da se tako izrazimo, prćija tolikih većih i manjih silnika, koliko Italija. Ta nesretna klasična zemlja imala je osam vladara i osam sudbina i bila je plijen despotizma i utočišta mnogih svrgnutih dinastija.

Po padu Napoleonovu, znameniti kongres Svete Alijance koji je zasjedao u Beču od rujna 1814. do lipnja 1815. preduzeo si je, da u Evropi uvede novi red. Htio je izbrisati sve što je odisalo duhom nedavne prošlosti i uspostaviti onakvo političko stanje, kakvo je bilo prije francuske revolucije i prije Napoleonova carstva.

U Svete Alijance bilo je samo ime sveto; njoj samoj nije bio svet ni najsvetiji osjećaj i najprirodnije pravo naroda i pojedinca: **sloboda!** Srušivši velikog i genijalnog osvojitelja, postavila je na njegovo mjesto male, negenijalne tirane.

Sveta Alijanca značila je reakciju; njezina je svrha bila ne samo uništiti plod Napoleonovih pobjeda, nego i plod i utjecaj francuske revolucije. I to je Italija možda najteže u Evropi osjetila.

Temelj novog evropskog uređenja imalo je biti stanje iza Aachenskog mira 1748. Ne, naravno, bez iznimaka. Republika Genova i Venecija nisu smjele više postojati. Venecija sa svojom Terrafermom ušla je zajedno sa Lombardijom u okvir habsburških država kao »Lombardsko-Mletačko Kraljevstvo«, dok je Genova u svom nekadašnjem punom opsegu bila podvrgnuta vladaru Pijemonta Viktoru Emanuelu Prvom iz kuće Savoja. Austrija i Sardinsko-pijemontska kraljevina vladale su, dakle, cijelom gornjom Italijom. Uz to su postojale i druge neke male državice: Vojvodinu Modenu dobio je habsburški vojvoda Franjo IV, a Parmu-Piacenzu je dobila na doživotno uživanje druga Napoleonova žena, također Habsburgovka, Marija Luiza. U Toskani preuzima vlast Ferdinand III, brat cara Franje II, vojvodinu Lucca dobila je Marija Luiza Bourbonska, dok je Crkvenu državu u punom njenom opsegu dobio papa Pijo VII. Austrija si je međutim osigurala pravo, da u Ferrari i Comacchiju drži svoje vojničke posade. Južnu Italiju tj. Kraljevinu obiju Sicilija s glavnim gradom Napuljem dobio je natrag Bourbonac Ferdinand IV.

Italija je, dakle, bila potpunoma u rukama stranaca od kojih je najveću moć imala Austrija, koja je, uostalom, i bila najjači stup Svete Alijance o koji su se oslanjali svi mali knezovi i vladari.

Najjače je međutim stradalo činovništvo, koje je imalo bilo kakove veze s prošlim napoleonskim režimom. Započela su otpuštanja u masama i poništena sva prijašnja promaknuća. Time su upropaštene nebrojene karijere, a denunciranje, špijuniranje i osvećivanje cvalo je kao nikada.

Sve te terorističke mjere bile su smatrane posljedicom »pritiska Austrije«, što međutim nije bilo sasvim točno, jer se istini za volju mora priznati, da je baš u pokrajinama koje su bile pod vlašću Austrije (Lombardo-Veneto) režim bio kudikamo blaži negoli u ostalim dijelovima Italije. Kulturni život, školstvo, obrt i trgovina stali su se lijepo razvijati baš u sjevernoj Italiji. Naravno da je i tu bilo tamnih strana: teški porezi, osmogodišnja vojna služba, sudovanje uz isključenje javnosti i sl. (U susjednom Sardinsko-pijemontskom kraljevstvu vojna je služba trajala čak 14 godina).

Međutim devetnaesti vijek je vijek prosviještenosti, a s prosvijećenošću razviše se i novi pogledi na život i svijet.

Francuska revolucija proglasila je pravo samoodređenja svih naroda i time probudila nacionalne pokrete, koji su dozrijevali uporedo s duhovnim razvojem pojedinih naroda. Narodi počinju tražiti svoje pravo na vlastitu državu i na samostalan život. Nacionalizam je stupio na prvo mjesto i svaki je narod nastojao da živi svojim vlastitim životom i da osigura svoj opstanak. Svi narodi Evrope teže za tim da stvore svoju vlastitu državu, koja će obuhvatiti cijeli narod. Od straha pred susjedom, koji bi mogao zadrijeti u njegovo narodno područje svaki narod nastoji, da si osigura što povoljnije granice za očuvanje vlastite samobitnosti, pa se osim nacionalnih utječe i »strateškim« razlozima.

Ovo razdoblje nacionalne misli iz temelja je izmijenilo zemljopisnu kartu Evrope, ne samo u pogledu državnih granica, nego i duhovno i gospodarski. Svaki je narod želio, da u vlastitoj državi, sam i bez tuđeg utjecaja, odlučuje sudbinom svoga naroda i svoje zemlje. Povijesne znanosti i državno pravo postaju glavnim oružjem borbe, osobito u onim zemljama gdje je istom trebalo stvortii narodnu državu, ali i tamo gdje su se mali narodi osjećali ugroženima od velikih.

Tako nastaju u Austro-Ugarskoj živi pokreti za duhovnom i političkom emancipacijom među Česima, Madžarima, Poljacima, te Hrvatima i Slovencima. Irci se bore protiv Engleza, Poljaci protiv Rusa i Nijemaca, Norvežani pripremaju odcijepljenje od Švedske, a balkanski se narodi bore da stresu turski jaram.

Nikad se prije toga nije s tolikim žarom gajila i proučavala narodna povijest, promicala narodna književnost i umjetnost i narodna kultura, koliko u tom razdoblju.

Princip s t a t i k e, koji je u to vrijeme prožimao sav politički život austrijske monarhije, nije naravno mogao a da ne dođe u sukob s principom d i n a m i k e, kojim je bujao sav život ne samo u ostalim austrijskim pokrajinama, nego pogotovo u Italiji, gdje je mlada nacionalna misao zahvatila sav narod. Idejni sukob postaje sve zaoštreniji. Svaka nesmotrenost austrijskih vlasti mladim je talijanskim nacionalistima dolazila kao naručena. Što gore to bolje — bila je parola talijanskih rodoljuba. (Daniele Manin, glasoviti diktator Venecije u doba revolucije 1848. rekao je jednom prilikom: Ne, mi ne želimo da Austrijanci postanu blaži i čovječniji, jer mi hoćemo da oni iz Italije nestanu!)

Mržnja je išla tako daleko, da je na primjer glasoviti talijanski patriota i pisac romana »I promessi sposi« Alessandro Manzoni rekao, da se u kuću jednoga Talijana, koji je svjestan svoje nacionalne dužnosti ne smije dozvoliti da uđe austrijska uniforma. Na taj je način bio prekinut i svaki privatni saobraćaj između Talijana i Austrijanaca. (Ta je izreka imala i svoje stanovito opravda-

nje, jer su u garnizonima po Italiji bili smješteni samo netalijanski vojnici, uglavnom Nijemci, Hrvati i Madžari, a talijanske su trupe bile razmještene po drugim dijelovima monarhije.) Tajno redarstvo, doušništvo, cenzura i politički nadzor nad sumnjivim osobama, bili su tako razgranati, da su se čitava zemlja i čitav narod doista osjećali kao muhe u paukovoj mreži.

Uz to je postojala i glupa politika cara Franje, koji je kao političar bio vrlo plitak i nimalo dalekovidan. »Lombardijci moraju zaboraviti, da su Talijani, a moje velike talijanske pokrajine imaju biti ujedinjene samo vezom pokornosti caru«, govorio je on. Takvo stanovište u času buđenja nacionalizma na početku 19. stoljeća, razumljivo je da je moralo izazvati prirodni otpor protiv stranke osvajača i povećati i bez toga veliku mržnju protiv Austrije. »Wir sind nicht beliebt in diesem Lande« izvješćuje svoju vladu u jednom svom pismu austrijski poslanik barun Hügel.

Početak talijanskog nacionalnog preporoda imao je na taj način dvije idealno uporišne točke, koje su mu davale snagu i poticaj u njegovoj borbi: borbu za ujedinjenje talijanskoga naroda od Alpa do Sicilije — unità italiana — i borbu za posvemašnje oslobođenje od stranih reakcionarnih vlasti, u prvom redu — Austrije.

Taj nacionalni preporod poznat pod imenom *»risorgimento«* obilježuje najljepše i najidealnije stranice talijanske narodne povijesti, koje su stekle simpatije cijeloga svijeta.

U toj su borbi značajna dva momenta. Prvi je i glavni momenat d u h o v n a priprava naroda na velike događaje, a drugi je tajni rad p o d z e m n i h revolucionarnih društava.

Članovi tajnog revolucionarnog udruženja, koje je prvo pokrenulo akciju za oslobođenje bili su tzv. »carbonari«. Prozvani su tako po tome, što su se sastajali vani, po šumama, među ugljenarima (ugljenar znači talijanski carbonaro).

. . . .

Nećemo se zadržavati na opisivanju svih mogućih napora, žrtava, političkih poteza i smjernica mladih talijanskih rodoljuba, čija su imena ušla u povijest kao svijetli i blistavi likovi, kojima se moramo diviti, a koji su i nama odnosno našim djedovima i očevima u njihovoj i našoj pravednoj borbi za općenarodno ujedinjenje bili uzorom.

S i l v i o P e l l i c o mladi talijanski književnik, i rodoljub utamničen deset punih godina u Spielbergu kod Brna, sa svojom je

knjigom »Le mie prigioni« (Moje tamnovanje) vrlo rano preveden na hrvatski i zašao u mnogu našu rodoljubnu kuću.*

Giuseppe Mazzini, nekadašnji »carbonaro«, najveći ideolog i prorok risorgimenta prvi je postavio detaljno razrađeni realni program i to: jedna država, a ta treba biti republika!

Prvi put u povijesti preporoda izbacuje Mazzini apel ne na izabrane staleže, nego na cijeli narod. Narod je po Mazziniju princip na kojemu treba počivati čitava politička zgrada. Narod je velika jedinica koja obuhvaća sve stvari ona je skup svih prava, usmjerivač svih snaga i svega htijenja, središte i živi zakon svijeta. Taj narod treba probuditi iz letargije, iz njegovog stoljetnog sna, da bi postao čvrst temelj nacionalnoga bivstvovanja.**

Nacionalizam — po Mazziniju — treba da stupi u službu općečovječanskih ideala: jedinstva, mira, slobode, pravde i napretka.

S tim je idejama stvorio Mazzini veliki savez »La giovane Italia«, koji je uskoro zahvatio cijeli Apeninski poluotok, s jedinstvenim programom i jedinstvenim pogledima na uređenje države i društva.

Evo što kaže Mazzini u svojoj »Epistoli ai Giovani d'Italia«:

»Dio tutto vi diede. Perchè non vi diede la Patria?«

Bog vam je dao sve. A zašto vam nije dao Domovinu?

Zašto svaki drugi stanovnik zemalja koje ste vi civilizirali, upitan što je, ponosno odgovara: ja sam Francuz, ja sam Englez, ja sam Španjolac, vi jedini ne možete odgovoriti nego s izrazom čežnje: ja sam Talijan?

Zato jer vam nedostaje vjere, vjere u vas same, u vaše pravo... Ne postoji pet Italija, ni četiri Italije, ni tri Italije. Postoji samo jedna Italija. Strani i domaći tirani drže je u ropstvu i raskomadanu, jer tirani sami ne poznaju domovine... I kada bi ma tko od vas pokušao da je komada ili dopustio bez krvave borbe, da je drugi komadaju, bio bi ubojica svoje majke. Domovina je jedna kao što je jedan život. Domovina je život naroda. Bog vam ju je dao, a ljudi je ne mogu prepravljati po svojoj volji. U zakletvi pak, koju su polagali članovi Mlade Italije, kažu među ostalim i ovo: Kunem se, da ću se posvetiti sav i zauvijek cilju da stvorimo »jednu, nezavisnu, slobodnu i republikansku Italiju«...

---

*Silvio Pellico uapšen je 15. listopada 1820. u Milanu i odveden u zatvor u Spielberg, odakle je pušten zajedno s Maroncelliem i Tonelliem 1. kolovoza 1830. U zatvoru je napisao knjigu »Moje tamnovanje«, koja je kasnije obišla čitav svijet i bila najjača optužba protiv Austrije i austrijskog apsolutizma, te najbolja propaganda za podjarmljenu Italiju. Stranice u kojima opisuje svoj odlazak iz tamnice i bol zbog toga što ne može povesti sa sobom i one drugove koji još nisu pomilovani, uzorom su čovjekoljublja i patriotizma. Knjiga »Le mie prigioni« objavljena je 1832. a naškodila je Austriji — kako reče Balbo — »piu che una battaglia perduta«, više nego li jedna izgubljena bitka. Tako je, uostalom, rekao o njoj i sam Metternich.

** Dobriline riječi u istarskom saboru 13. siječnja 1863.: »Moj narod spava, ali tko spava nije umro, on će se probuditi. Jao si ga Vama, kada bude probuđen brticama!« kao da su uzete iz Mazzinijeva rječnika.

Široke narodne mase nisu, na žalost, Mazzinijev program nikada u cijelosti prihvatile, jer je njegova ideologija bila prosječnom Talijanu 19. stoljeća strana. Viši pak slojevi, koji su predstavljali »građanstvo« bojali su se njegovog socijalnog i političkog radikalizma. Oni su željeli konstitucionalnu monarhiju, a nikako republiku. (Republikom je Italija proglašena 100 godina kasnije).

Osim Mazzinija čitav je niz talijanskih intelektualaca prionuo svim svojim snagama da se ostvari općenarodni ideal: ujedinjenje svih Talijana u jednu državu. Glavnu su ulogu u tome odigrali književnici, pisci i pjesnici, glazbenici, umjetnici svake vrste; svi su oni živo i strastveno radili neopisivim zanosom na ostvarenju velikog cilja: ujedinjenju Italije i njezinu oslobođenju od stranih gospodara. U tom je duhu izišlo četrdesetih godina prošloga stoljeća nekoliko vanredno snažnih programatskih spisa, koji su na talijanskog čovjeka onog vremena napravili vanredno dubok dojam.

Nećemo navoditi sve. Vrlo je značajna knjiga Vincenza Giobertija, koja je izašla u Brüsselu 1843. Knjiga je puna patosa i nečuvenog nacionalnog ponosa. Puna je romantike, ali i blistavih ideja, a ima i nekih čisto realističkih pogleda na politička i povijesna zbivanja. Taj svećenik i profesor filozofije u Torinu, naklonjen mazzinizmu, bio je 1833. prognan iz Piemonta kao član tajnog društva »La giovane Italia« (što međutim nije nikada bio).

Njegova knjiga — kako ju je definirao Balbo — digla je nacionalni ponos kao nikada nijedna druga knjiga prije nje i bila je »più che un libro« — »un azione«.

Niti tri mjeseca iza Giobertijeve knjige »Primato...« izašla je knjiga grofa Cesare Balba — »Delle speranze d'Italia«. I ona u inozemstvu — u Parizu. Ona je daleko realnije od Giobertive tretirala problem nacionalnog preporoda Italije i talijanskog naroda. Mnogo ozbiljnije i stvarnije...

Treći politički spis koji je vrijedno zabilježiti je mala knjižica »Degli ultimi casi di Romagna«, a izdao ju je povodom pokušaja ustanka u Romagni, Massimo D'Azeglio. On se je uglavnom okomio svom oštrinom na Austriju koju smatra glavnim krivcem svih nedaća, koje biju Italiju i talijanski narod.*

---

* Da se vidi oštrina, kojom je D'Azeglio nastupio protiv Austrije iznijet ćemo samo nekoliko stavaka iz njegove rasprave »I lutti di Lombardia« — Tuge Lombardije — i to poglavlje: Siamo Nazione! Nazione! Nazione!

...Ja kažem Austriji: Ugovori su vam dali jedan dio talijanske zemlje. Pa neka!... Ugovori vam daju pravo da silite svoje lombardsko-venetske podanike, da vam se pokoravaju, daju vam pravo da pretvorite stanoviti broj Talijana u Austrijance, da istisnete s talijanske grbače zlato za carsku riznicu... daju vam pravo da oduzmete i izbrišete iz talijanskoga jezika (kad biste mogli) riječi: domovina, Italija, ljubav, nacionalna čast itd. riječi, koje dnas talijanski narod smatra najčasnijima i najsvetijima. Ali pokažite mi ugovor, koji vam daje pravo da ubijate bez presude, bez optužbe, a da i ne znate koga ubijate, da ubijate po ulicama nedužne ljude, iznenađene, da ih izazivate samo pod izlikom da ih možete ubijati. Vi kažete da smo mi jedna sekta buntovnika, šovinista, neprijatelji reda i zakona, a mi vam odgovaramo tri puta: Mi smo narod! Narod! Narod!...

Osim spisa Giobertievih, Balbovih, D'Azegliovih, Durandovih itd. i sva je druga talijanska književnost prve polovine 19. vijeka pisana u duhu moralne i političke obnove talijanskoga naroda. Tako Carlo Botta, Gino Capponi, Michele Amari i mnogo čitani pjesnik Cesare Cantù, koji se je sasvim otvoreno i nedvoumno borbeno izjašnjavao protiv strane austrijske vlasti.

Među ostalima se visoko ističe Alessandro Manzoni sa svojim romanom »I promessi sposi« — Zaručnici —, objavljenim prvi put 1827. Nemoguće je opisati, kako je snažan učinak imala ova nježna i osjećajna pripovijest na učvršćenje zdrave i prirodne narodne samosvijesti. Možda nigdje nije ljepše izneseno, kakav je učinak taj roman imao na talijansku dušu, nego što je to iznesao Silvio Pellico u svom Pismu Federicu Confalonieri-u, pod naslovom »I promessi sposi« allo Spielberg. U Risorgimentu su živo sudjelovali ne samo pjesnici i književnici, nego i svi umjetnici, napose glazbenici. Donizzeti je oduševljavao Mazzinija, jer da u svojoj glazbi daje talijanstvu onaj akcenat bratstva i povezanosti.

Najviše je uspjeha međutim imao Giuseppe Verdi, mnogostruki genije, koji je u svom stvaranju sakupio sve one inspirativne motive, komike i tragike, individualne i kolektivne boli talijanskoga naroda. (U boli zarobljenoga naroda — Plač Židova u »Nabucco-u« — Italija je prepoznala svoju bol.

Čak i duboki nesretni pjesnik Giacomo Leopardi, čija su djela prožeta općečovječanskim nazorima, nije se mogao oduprijeti valu žarkoga rodoljublja, koje je bilo zahvatilo sve talijanske pisce i umjetnike, pa je i on u svojoj himni »All' Italia« dao oduška svojim patriotskim osjećajima (bez sumnje pod utjecajem Foscolovih »Sepolcra«)*

---

* O patria mia vedo le mura e gli archi
E le colonne e i simulacri e l'erme
Torri degli nostri avi,
Ma la gloria non vedo...
Non vedo il lauro, e il ferro ond eran carchi
I nostri padri antichi. Or fatta inerme,
Nuda la fronte e nudo il petto mostri.
Oimè, quante ferite,
Che lividor che sangue! oh qual ti veggio
Formosissima donna! Io chiedo ti veggio
E al mondo: »Dite, dite,
Chi la ridusse a tale?«
. . . .
Come cadesti e quando
Da tanta altezza in così basso loco?
Nessun pugna per te, non ti difende
Nessun de tuoi? L'armi, quà l'armi: io solo
Combatterò, procomberò sol io
Dammi o ciel che sia foco
Agl'italici petti il sangue mio...
. . . .
Dove sono i tuoi figli?...
Attendi, Italia, attendi...

Toliki žar naravno da nije mogao ostati bez utjecaja na inače dobre i osjećajne talijanske široke narodne mase.

Duga je i naporna bila borba za ujedinjenje Italije. Bilo je i pokušaja da je se ujedini ustankom, oružjem, ratom! Na veliku žalost svih Talijana svaki je pokušaj da se ona ujedini ratom i oružjem završavao porazom.

Dva krvava rata s Austrijom uz pomoć Francuza, Mantova, Custozza, Solferino, Vis, Karlo Alberto i njegov tužan odlazak s prijestolja, Maninov ustanak u Veneciji, Garibaldijevih četrdeset bitaka, iz kojih je u 36 izašao pobjednikom, sve su to bile krvave žrtve bez vidljivih stvarnih rezultata. Nijedan rat nije mogao ujediniti Italiju, pa ni sam Giuseppe Garibaldi, legendarni heroj i borac. Ujedinio ju je hladan i razborit diplomata CAMILLO CAVOUR podrijetlom, kako mu i samo prezime kazuje, Francuz iz Savoje, pa mu je i materinski jezik bio francuski tako da se je tokom cijeloga svoga života borio s talijanskim pravopisom. Ali njegovi osjećaji bili su talijanski i on je sav bio prožet žarkom ljubavlju prema svojoj domovini Italiji.

Italija je konačno ujedinjena 20. rujna 1870, kada su ušle talijanske čete u Rim. Narodno glasovanje odobrilo je taj čin: sa 40 tisuća protiv 46 glasova proglašeno je pripojenje Rima i papinske države Kraljevini Italiji. 2. srpnja 1871. ulazi Viktor Emanuel na Kvirinal. Papa Pijo IX povlači se u Vatikan i proglašuje se »zarobljenikom iz Vatikana«.

Ujedinjenje Italije je posljedica jednog velikog duhovnog preporoda čitave Evrope.

Nakon 1300 godina Italija je oslobođena svake strane vlasti. Čežnja tisuća i tisuća talijanskih rodoljuba, da Italija bude »redenta ed una«, bila je ostvarena.

Od toga časa nastupa u Italiji novo razdoblje. Razdoblje ekspanzije imperijalizma, snova o zaposjedanju Jadrana i njegove istočne obale, uskrisivanja gospodstva stare grešnice Venecije, snova kojih ni jedan od svih onih plemenitih i zanosnih idealista risorgimenta, nije nikad imao.

Svi su se oni borili za svoju slobodu, za svoju Domovinu, a nigdje i nikada za otimanje tuđe slobode i tuđe Domovine.*

Oni koji su se opojeni svojom slobodom, zaboravivši kako se teško i mučno ona stječe, upustili u postolovna osvajanja tuđe zemlje, Istre, Dalmacije, Albanije, Dodekaneza, Tripolitanije, Libije, Abesinije, skršili su i polomili zube.

Na istočnoj obali Jadrana, u Istri, koja je bila prva na udaru, i u Dalmaciji, koja je bila u drugom planu, sukobili su se s drugim

---

* Što se Slavena tiče Mazzini je rekao ovo: Pravi cilj života Italije, najpraviji put njenoj budućoj veličini je u . . . bratstvu sa prostranim, moćnim elementom, koji je pozvan da unese novi duh u zajednicu naroda . . . u savezu sa obitelju Slavena (Mazzini: Politica internazionale II).

jednim ne manje zanosnim, ali čvrstim i odlučnim probuđenim nacionalizmom, s drugim risorgimentom: *hrvatskim*, koji je nekako otprilike u isto doba kada i talijanski počeo doživljavati svoj preporod.

I sada započinje dugogodišnja, mučna i uporna borba za Jadran, Istru, Primorje i Dalmaciju, koja je decenijima i decenijima apsorbirala sve snage i hrvatske i talijanske.

OPASKA!

Svi su ovi podaci samo odlomci iz opsežne knjige Ernesta Radetića RISORGIMENTO, koje rukopis još nije objelodanjen tiskom.

ZAPIS O TALIJANSKOM IREDENTIZMU

Počeci talijanskoga iredentizma sežu u drugu polovicu prošloga stoljeća. Uzročnik mu je zapravo bila Austrija i njena politika u doba apsolutizma, kada je germanizaciju Trsta htjela provesti zatvorima konfinacijama, internacijama, procesima i izgonima iz Trsta.

Talijanski je irendentizam bio uperen u stvari samo protiv Austrije. Prvi »iredentisti« su bili zapravo »separatisti«, Talijani podrijetlom iz Italije, a nastanjeni u Trstu, koji su počeli snatriti o otcjepljenju Trsta od Austrije i njegovom pripojenju Italiji.

Jedan od prvih propagatora te misli bio je Furlan Pacifico Valussi nastanjen u Trstu, kojega je Austrija bila protjerala u Italiju. On je godine 1861. izdao u Italiji tzv. »iredentistički manifest«. Taj je manifest malo kasnije objavljen i u Parizu.

Po Valussiju, sastavni su dio Italije: Trst, Istra i Goričke, koji da pripadaju Italiji na osnovu nacionalnog prava, te zbog gospodarskih i strateških potreba Italije. Što se tiče Slavena, koji žive na tom području, to su po njegovu mišljenju raštrkana plemena, nesposobna da se razvijaju, a koja i sama žele, da nestanu i da se utope u moru talijanske civilizacije i kulture.

Valussi je tako postao prvi apostol talijanskoga »iredentizma« na istočnim obalama Jadrana...

Pridružuju mu se Costantino Ressmann, Carlo Combi i Sigismondo Bonfiglio, koji također smatraju, da su istarski odnosno primorski Slaveni samo amalgam starih etnografskih naslaga, koje se »od sada imaju smatrati dijelom talijanskoga naroda«.

Službena je Italija gledala isprva na to gibanje prilično hladno. Ta i manifest o ujedinjenju Italije je zapravo proklamirao rijeku

Soču kao istočnu granicu ujedinjene Italije riječima: Italija ne može biti sretna ni snažna dok ne dođe do obala Soče.«

To je isto izjavio i talijanski ministar predsjednik Lamarmora, a godine 1864. je izdan i službeni zemljovid Italije, kojem je kao granica naznačena rijeka Soča. Veliki Cavour zauzimao se za austrijske Slavene i naglašavao njihovo pravo na narodnu samostalnost. Čak je i kralj Viktor Emanuel I u Firenci 1870. svečano izjavio narodu: »Italija je sada slobodna i ujedinjena i o nama zavisi da je učinimo moćnom i sretnom«.

Zahtjevi iredentista su međutim postajali sve glasniji i sve se jače širili. Od običnog tršćanskog separatizma i zahtjeva za njegovim pripojenjem Italiji, konture irendentističkog manifesta postajale su sve jasnije:

»Anektirajmo najprije Istru, Trst i Goricu, Slaveni tih pokrajina, nepripravni i nacionalno neosviješteni, ubrzo će se potalijančiti«.

Već godine 1877. osnovano je pod predsjedništvom generala Avezzana društvo »Associazione pro Italia irredenta«. Zahtjevi za Istrom, Goricom i Trentom (Južni Tirol) postajali su sve drskiji. Propaganda je počela upotrebljavati sva sredstva. Ni sama talijanska vlada nije više ostajala mirna, nego se počela sve više zanimati za Trst i svoju takozvanu »istočnu granicu«. Tomu je mnogo pridonijela i sama Austrija stvorivši od jednog običnog mladića tršćanskog po imenu Oberdanka talijanskog mučenika: objesila ga zbog veleizdaje.

Talijanske su mase nahuškane počele govoriti o potrebi oslobođenja tih krajeva od austrijske tiranije.

Kako »mangiando vien l'appetito« pohlepa za »oslobađanjem« postajala je sve jača. Nisu se više zadovoljavali samo s Trstom i Istrom. Pala je parola: »Trento, l'Istria e Trieste, Fiume e la Dalmazia«, koji da svi vape za oslobođenjem. Pokret je dobivao sve šire oblike, da za vrijeme prvoga svjetskoga rata dobije upravo divljačko urlanje za »oslobođenjem« neoslobođenih krajeva, a pod kraj rata i na mirovnim pregovorima ti su zahtjevi došli do svoje kulminacije.

O tome govori ogromna literatura, koje je na tone bacano službeno i neslužbeno među evropsku i vanevropsku čitalačku javnost, ponavljajući uvijek iste fraze i upravo nemoguće dokaze o »pravednim« zahtjevima i »svetim pravima Italije« (santi diritti d'Italia), dokazujući kako te pokrajine narodnosno pripadaju Italiji, iako su na toj zemlji u većini Slaveni, ali među njima da su kulturno daleko premoćniji i ekonomski daleko nadmoćniji Talijani. Historijski da je to pripadalo već rimskom carstvu, a kasnije mletačkoj vlasti, strateški da je to najsigurnija talijanska granica za Italiju; eko-

nomski da će Italija na taj način imati velik dio evropskoga pomorskoga prometa s čitavim nizom sigurnih i dobrih luka i zaljeva, što bi joj i strateški bilo od prijeke potrebe, jer da sada ima samo otvorene pomorske luke, udaljene jako jednu od druge i vojnički sasvim nezaštićene. A i geografski su dokazivali kako je to najprirodnija granica Italije. Teško bi bilo navesti sve »dokaze« koje su iznosili.

Za ostvarenje toga Italija je, i službena i neslužbena, uložila sve svoje političke i međunarodne veze, a pri tom joj je poslužio i golemi novinski pa i literarni aparat, sve u težnji da se dočepaju čitave istočne obale Jadrana (D'Annunzio u »La Nave«:... i ladri slavi tengono il mare« i dalje: . . . i lupi di Croazia vanno in preda con ogni vento... itd.).

Rezultat je toga bio da je Italija usprkos tome što je bila u prvom svjetskom ratu kod Caporetta do nogu potučena, zahvaljujući svojim saveznicima Francuzima, Englezima i Amerikancima, uspjela da se na mirovnoj konferenciji dočepa Trenta i Trsta, Istre i Goričke, pa čak i Rijeke i Zadra i na kraju još i grčkih Dodekaneških otoka.

Kako je došlo do toga i dokle su zapravo sezale aspiracije talijanskih iredentista, moći će nam možda najbolje objasniti jedna kod nas malo ili nikako poznata knjiga, koja je doduše objavljena mnogo kasnije, kad je već Italija bila duboko zagazila u rat, ali je vrlo značajna za mentalitet talijanske iredente.

»ITALY'S GREAT WAR AND HER NATIONAL ASPIRATIONS — »VELIKI RAT ITALIJE I NJEZINE NACIONALNE ASPIRACIJE«) — to je naslov knjige, koja je, u desecima tisuća otisaka u toku Prvoga svjetskoga rata preplavila engleske i američke čitaoce. Tu je bez ikakva ustezanja konačno otkriven talijanski tobože idealistički iredentizam, a u stvari najbezočniji imperijalizam.

Knjiga je izdana godine 1917. u Milanu na engleskom jeziku, a bila je namijenjena u prvom redu engleskim i američkim vojnicima u Italiji, a zatim i svakome tko govori engleskim jezikom. Svrha joj je bila da angloamerički svijet upozna s razlozima i uvjetima ulaska Italije u prvi svjetski rat, kao i da ih upozori na to, kakva ona misli i želi izaći iz toga rata.

Kad je *upućen* čovjek prelista, vjerojatno će se nasmjehnuti, prozreti njene namjere, uvidjeti njenu nisku vrijednost, te je konačno odbaciti. Ali za one neupućene mase savezničkih vojnika i građana, kojima je bila namijenjena, predstavljala je ona u svakom slučaju dokumenat, koji ih je upoznavao s nekim pojmovima, koji su im dotada bili potpuno magloviti.

Pisana jednostavno i svakom pristupačno, ta je knjiga puna vrlo uvjerljivih podataka i historijskih datuma, a na koricama joj se koče imena poznatih talijanskih historičara, generala i političara.

A ipak je u njoj sve lažno, netočno, iskrivljeno i daleko od svake historijske i stvarne istine, upereno samo i jedino protiv interesa našeg naroda i naše zemlje.

Nemojmo se zavaravati: mnogi se talijanski i zapadni politički krugovi još i danas služe sasvim istim argumentima.

Već na prvim stranicama, na kojima se navode razlozi, koji su potakli Italiju da uđe u rat, navodi se, da su ti razlozi bili *isključivo idealne naravi* — »were above all, ideal reasons«. Italiju je po tome pričanju toliko dirnula sudbina Belgije i Srbije »da Talijani, koji su bili previše pošten narod, nisu mogli ostati ravnodušni prema onome što se zbivalo.«

A svima je nama i te kako dobro poznato, kako je i koliko Italija u Prvom svjetskom ratu ucjenjivala na jednoj i na drugoj strani, ne bi li svoj ulazak u rat naplatila sa što više tuđih teritorija. Budući pak da su joj Saveznici ponudili više, jer se, naravno, nije radilo o njihovoj koži, Italija je ušla u rat na njihovoj strani. I to se je onda nazivalo »ideal reasons — idealnim razlozima. No to je tek početak knjige.

Preskočit ćemo za sada sva ona poglavlja, koja govore o Trstu, Istri i Rijeci, a koja obiluju »historijski utvrđenim činjenicama«, o njihovu talijanstvu, pa ćemo razmotriti poglavlje o Dalmaciji, koje nosi naslov: »Dalmatia and Italy's Strategic Problem in the Adriatic« — Dalmacija i strateški problem Italije na Jadranu, da dokažemo, da za zadovoljenje talijanskih pretenzija nije bio dovoljan samo Trst, pa čak ni Istra i Rijeka, već se otvoreno tražila i Dalmacija i još mnogo, mnogo drugoga.

Tu se cinički konstatira da aspiracije Italije u prvom svjetskom ratu »uključuju ne samo oslobođenje one njihove braće, koja još stenju pod jarmom tlačitelja« — (who are still groaning under the yoke of the oppressor) — već i rješenje cjelokupnog jadranskog pitanja sa strateškog gledišta.

Da bi se to gledište ostvarilo i poduprlo najprije se imperativno nalaže čitaocu, prosječnom Englezu i Amerikancu, da Dalmaciju treba smatrati zemljom, koja je pretežno talijanska — »Dalmatia must therefore be regarded as a country wich is predominantli Italian«, i kaže »kraj rata **mora** donijeti priznanje talijanskih historijskih i strateških prava na Dalmaciju«.

Na osnovu čega se Dalmacija ima smatrati pretežno talijanskom zemljom?

Kojemu poštenom Hrvatu, Dalmatincu ili napose Dubrovčaninu, neće uzavreti krv kada pročita ovakovo »biserje«: »Dalmatinska ci-

vilizacija je uvijek bila, kao što je i danas, unatoč svim austrijskim i hrvatskim napadima na nju, čisto latinska i talijanska. Balkanska orijentalna civilizacija započinje s onu stranu razvođa Dinarskih Alpa, koje čine prirodnu granicu između Balkana i Dalmacije. Prinos Dalmacije materi zemlji (Italiji!) u znanosti, književnosti i umjetnosti, kao i u vojnoj znanosti bijaše značajan u svako doba..« Sada slijedi čitav niz imena naših književnika i učenjaka, počevši od Lucića i Marulića — Giovanni Lucio i Marco Marullo! — za koje se tvrdi da su u svojim djelima polagali osobiti naglasak na latinski karakter Dalmacije, pa sve do Boškovića i Getaldića, koji da su bili ni više ni manje već talijanski matematičari i fizičari Cinquecenta.

A tek dubrovački književnici! »Devet desetina dubrovačke književnosti je djelo Talijana« — kaže se u knjizi — »premda su tokom zadnjih nekoliko godina Hrvati i Srbi, iskorištavajući vrijednost nekolicine manje vrijednih pjesnika ovoga grada, koji su pisali na lokalnom italo-slavenskom dijalektu, uložili sve snage, da dokažu, kako je Dubrovačka republika bila slavenski književni teritorij«...

Za naše se dubrovačke književnike i pjesnike kaže, da se »ni kojim pravom ne može tvrditi da su bili išta nego puki prevodioci i prerađivači djela svojih talijanskih suvremenika« — »translators or remodellers!«. A za Gundulićeva »Osmana« i »Dubravku«, kojima ne mogu poreći slavenski karakter, tvrde da su »nezgrapne imitacije Tassova 'Oslobođenog Jeruzalema' i 'Aminte'«. Gundulić i drugi naši književnici su se, prema tome, »zabavljali pišući na jeziku susjednih naroda«, ali, naravno, i sama njihova imena Giovanni Gondola, Mauro Vetrani, Giunio Palmotta, Sigismondo Menze, Giorgio Dersa, Pietro Canavelli itd. jasno i nedvojbeno svjedoče, da su to bili čisti Talijani...

A mi Hrvati smo stranci i uljezi — »foreigners and intruders« — koji smo se spustili sa svojih planinskih naselja na more i — da slika bude potpunija — oborili se na »nesretne« Talijane svojom tradicionalnom silovitošću i brutalnošću. (»Fell upon the unhappy Italians with all their traditional violence and brutality«).

A kako li se tek izvrću politička zbivanja! Svi mi vrlo dobro znamo, kakvu je politiku vodila Austrija ne samo u Istri nego i u Dalmaciji, kako su se konstantno favorizirali talijanaši sa svrhom da bi se spriječilo buđenje nacionalne svijesti i da bi se parirali svi pokušaji, koji su išli za ujedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom, što je toliko puta tražio Hrvatski sabor i sav hrvatski narod.

U knjizi se pak tvrdi potpuno suprotno: »Budući da Slaveni nisu bili dovoljno kompaktni, homogeni i rezolutni, da bi se upustili u borbu s Talijanima s izgledom u uspjeh, to si je austrijska vlada

postavila za zadatak, da ih ona organizira, vodi i odgaja u silovitosti.« — »Pri izborima za Dalmatinski sabor 1861. *dala je nalog, da se stvori hrvatska većina u saboru* bez obzira na koji način.« — (»To create a Croatian majority in the Diet, no matter how« ...) Nakon toga počela je neka navodna talijanska tragedija, jer je slavenska pobjeda u saboru pripremila put uništenju talijanskih općina« ...

Nisu to jedini argumenti za talijanstvo Dalmacije. Zove se u pomoć čak i floru i faunu, koje da dokazuju da je Dalmacija talijanska. »Flora Dalmacije je izrazito talijanska — kaže se — i odvojena je od balkanske flore Dinarskim Alpama ... «

U iznošenju strateških »argumenata« primijenjena je u knjizi drugačija metoda. Ističe se, naime, uvijek mišljenje stranih autora, osobito engleskih, da bi se tako stvorio dojam, da cijeli svijet misli onako, kao Talijani. Citira se, među ostalim, engleski pukovnik Holdrich, poznati vojni pisac, prema čijem su mišljenju planine glavne geografske tvorevine i po njihovim vrhuncima trebaju prvenstveno da teku granice. Primijenjeno na Dalmaciju, prema geografskoj karti, koja je priložena knjizi, granica mora ići vrhovima Velebita i Dinare i obuhvatiti svu obalu s gradovima Rijekom, Zadrom, Trogirom, Splitom, Makarskom, Dubrovnikom, Kotorom i Budvom. Jedino takva granica da je realna, jer daje Italiji onaj položaj, koji joj na Jadranu pripada. Time bi se, kažu, Italija jednom za uvijek oslobodila straha, koji za nju predstavljaju Hrvati na Jadranu.

(Ovaj pasus u knjizi dolazi zapravo u kontradikciju s kasnijim poglavljem »Italian Successes on Land and Sea« — »Talijanski uspjesi na kopnu i moru«, u kom se tvrdi, da se »talijanska armija može pohvaliti vrijednošću, koja ima stogodišnju tradiciju, dokazanu na svakom bojnom polju Evrope, gdje su se god talijanski vojnici borili. Ona da se može pohvaliti neprekinutim nizom znamenitih vojskovođa počevši od Rimljana pa do modernih generala, koji su kao borci i kao vođe pronijeli svjetski glas talijanskog genija u vođenju ratova. Cezar i Napoleon, dvojica najvećih vojskovođa u historiji, bili su latanske krvi. Treba istaknuti — kaže se dalje u tom poglavlju — da su Talijani bili uvijek bolji u oružju nego u književnosti i da su bili poslovično dobri borci i odlični vojnici«. — »Proverbially good fighters« ...

Ovo hvalisanje nije, kako vidimo, nikako u skladu s pasusom o strahu od Hrvata na Jadranu!)

Kad se govori o toj granici ne pomišlja se, naravno, na sve one ekonomske i druge posljedice, koje bi za Dalmaciju imala takva granica, koja bi je odrezala od njenog prirodnog zaleđa. To je ujedno dokaz da Italiji nije bilo stalo samo do Dalmacije, već da

je ta granica samo prvi korak i odskočna daska u njenom nadiranju na istok prema bogatim rudnim bazenima Bosne i Balkana.

Nakon svega toga tko će povjerovati, da »ono što nagoni Italiju da se vrati na istočnu obalu Jadrana nije osvajački duh, već naprotiv ljubav za pravdu i želja za mirom« — «the love of justice and the desire for peace«!

No nije to sve! Da ne bi možda naši grčki i turski prijatelji pomislili da bi time Italija bila zadovoljna i da bi stala pred njihovim granicama. *Za Italiju pitanje Jadrana ne može ostati osamljeno* — kaže se na jednom mjestu u knjizi. — *Ono je neodvojivo od pitanja Albanije i Jonskog mora.* »Grčka ne smije zadržati obje strane krfskoga kanala i pretvoriti ga u stratešku bazu, koja bi mogla učiniti bezvrijednom Valonu i gospodariti ulazom u Jadran.« (Albanija i Krf su na geografskoj karti također sastavni dio Italije!).

Što se pak tiče Turske traženje pozicija u Maloj Aziji ne opravdava se više nekom »ljubavlju za pravdom i mirom« već se to naziva »equilibrium of forces« — »ravnotežom sila«...

Knjiga koliko god je puna apsurdnih tvrdnja ipak zabrinjuje.

Ne smijemo zaboraviti, da je Italija na mirovnu konferenciju 1919. godine u Parizu donijela ništa manje nego oko 3000 knjiga ovakovog i sličnog sadržaja, a da je taj broj do danas narastao na čitave biblioteke i da se njima iz dana u dan zavarava zapadni svijet.

Takovom literaturom zavarane i zatrovane, tisuće su i tisuće neupućene engleske i američke mladeži u Prvom svjetskom ratu često puta davale i život, u krivom i lažnom uvjerenju, da ga daju za, *pravednu* tobože, talijansku stvar.

. . . . *uza sve to mi nismo nikada bili neprijatelji talijanskoga naroda.*

Hrvatski su rodoljubi, naročito oni uz obalu Jadranskoga mora, s velikim simpatijama pratili napore talijanskih idealista oko oslobođenja i ujedinjenja Italije.

U borbi Talijana za t a l i j a n s k i narodni preporod i za talijanski r i s o r g i m e n t o, mi smo nalazili mnogo plemenitih pobuda i svijetlih uzora za n a š e u j e d i n j e n j e, za h r v a t s k i narodni preporod.

U nama je svima postojala želja, da s talijanskim narodom podržavamo što tješnje uzajamne kulturne veze, visoko cijeneći njihove velike kulturne vrednote. Te veze i simpatije nisu, uostalom, postojale tek od jučer ili tek od risorgimenta. One su tradicionalne i postoje još od pomola naše lijepe knjige.

Ne osvrćući se na starorimsku kulturu, koja je u Istri i Dalmaciji ostavila znatne tragove svoje veličine i time podlogu za razvoj umjetnosti i književnosti u našim krajevima, mi smo s Ita-

lijom bili tijesno povezani i istom vjerom, katolicizmom; renesansne ideje u Italiji ubrzo su preplivale Jadran i našle i kod nas plodno tlo. Renesansna velika djela s druge strane mora, brzo smo upoznali i poprimili i mi, pogotovo u Dalmaciji.

Međutim je stara dubrovačka literatura, iako po spoljašnom obliku podsjeća na talijanski utjecaj, sačuvala ipak svoj čisti hrvatski karakter, crpeći sadržaje za svoje književne proizvode, na svojem domaćem tlu, na bistrom vrelu domaćega narodnoga pjesništva.

Ne priznajemo ni u kom slučaju podmetanja pojedinih, tobože dobronamjernih prijatelja koji još i danas običavaju tvrditi, da je naša književnost samo odraz latinsko-talijanske kulture.

Unatoč neprekidnih sukoba, koji bijahu uvijek samo političke naravi, podstrekači pretjeranim iredentističkim nacionalističkim uzvisivanjem talijanskih kulturnih vrednota, a potcjenjivanjem svega što je hrvatsko kao manje vrijedno i zaostalo — talijansko-hrvatske intelektualne veze nisu se nikada prekidale. Facchinetti iz Vižinade sa zanosnim je oduševljenjem pisao o slavenskoj starini, običajima i ljepoti slavenskoga duha, punog dobrote i prirodne etike.

Mi smo pak, pogotovo u Dalmaciji, s punim poštovanjem i prijateljskim divljenjem govorili i pisali o talijanskim duševnim vrednotama. Već u prvim brojevima »Zore dalmatinske« susrećemo se s prijevodima Danteove »Božanske Komedije«. Medo Pucić pjeva zanosnu odu »Pred Danteovim grobom u Ravenni«, Preradović ponavlja neke istaknutije ulomke iz »Pakla« i čuvenu Manzonievu odu »Il cinque maggio«, Šenoa opjevava »Lanac« u glasovitom grobištu Pise, Dimitrije Demeter u »Grobničkom polju« divi se vedrini talijanskoga neba i pjeva:

»Ja od Brente vidjeh obale zelene,
Čuh žuborit njene bistre vode
Pokraj kojih grleći se hode
Umjetnost i narav ko sestre rođene . . .«

Franjo Ciraki se oglasuje svojim »Fiorentinskim elegijama«, a naš slavni zemljak Šibenčanin Nikola Tomašić-Tommaseo djelom i perom nastoji da učvrsti jače veze između Italije i hrvatskih zemalja, pobijajući svojom oštrom logikom i svojim autoritetom mnoge predrasude, koje su, osobito kod Talijana, bile proširene na račun našeg elementa, i prevodi na talijanski jezik naše narodne pjesme, da na taj način pokaže Talijanima čisto biserje hrvatske narodne psihe.

U Zadru pak L. Fischer, podrijetlom doduše Nijemac, ali svom dušom odan slavenskoj ideji, želeći pokazati sve vrline naših ju-

načkih žena u čistoj i zvučnoj talijanštini ispjeva krasan ep »La madre slava«.

Predaleko bi nas zavelo, kad bismo ovdje pokušali potanko navesti sve što je s naše strane učinjeno, da se podrže kulturne veze s Italijom. Spomenut ćemo samo neke starije, a i novije, kulturne radnike, koji su jedan dio svoje književne aktivnosti posvetili tome poslu. Tko se od nas još iz đačkih dana ne sjeća pjesama Stjepana Buzolića, pa Lopuđanina biskupa Uccellinija - Tice, Ise Kršnjavoga, koji su se uspješno trsili oko prijevoda i ilustracija Danteove velepjesme, pa Tresić-Pavičića koji je vrlo savjesno preveo pojedine ulomke iz Dantea, neke od boljih kantika Petrarke i Leopardia, te nekoliko odabranih oda Carduccievih, zatim Vladimira Bakotića zaslužnoga sina autora »Raje«, koji je malo pred smrt uspješno preveo na talijanski jezik Mažuranićev ep »Smrt Smail-age Čengijića«, pa Antuna Petravića, Lozovinu i Sassa itd.

Ne možemo a da ne spomenemo i Vladimira Nazora, koji je osim vrlo uspjelih prijevoda iz Dantea pretočio i svoje vlastite književne radove na talijanski jezik. Ako k tome dodamo još imena našega vrijednog Barba Rike, Rikarda Katalinić Jeretova, koji je mnogo surađivao u Firentinskoj »La nuova Rassegna« i drugim nekim časopisima, njegovog prijatelja Dinka Sirovicu, Petra Kuničića, Dinka Politea, Milana Begovića, a od najnovijih Mihovila Kombola i Olinka Delorka, za koje kažu da su dali najsavršeniji prijevod Dantea, što je ikada postojao, pa najnovijega Dragu Ivaniševića i još neke najmlađe, spomenuli smo uglavnom kulturne radnike, koji su kod nas djelovali na promicanju kulturnih veza između Italije i Hrvatske.

S druge se strane mora nije, na žalost, učinilo ništa da se talijanskoj javnosti otvori dublji uvid u psihu i vrline našega elementa. Da je to učinjeno mnogo bi nevolja i jada bilo ušteđeno onom našem dijelu hrvatskoga naroda, koji je nesrećom bio dospio pod talijansku vlast.

Biskup Juraj Dobrila

BISKUP JURAJ DOBRILA

Pisati o najvećem sinu Istre, biskupu Jurju Dobrili, značilo bi samo ponavljati već stoput izrečene i napisane misli. A ipak ne mogu, da mu ne posvetim, pa makar i odnekale prepišem, bilo kakav zapis.

. . . . .

Od svih likova moga djetinjstva, lik se je biskupa Dobrile, koji je bio rodom iz nama susjedne općine tinjanske, iz sela Ježenja, najdublje urezao u moju djetinju dušu.

Dobrila je, doduše, umro davno prije nego što sam se ja rodio, ali je uspomena na njega, koja je polako prelazila u legendu o velikom, plemenitom i svetom čovjeku, bila naročito u mojoj obitelji tako snažna, da je sačinjavala dio našega života. Prvo i prvo, moj otac nije nikada prestajao naglašavati, kako je biskupu Dobrili prvo znanje i prvu školu dao pop Ivan Radetić, kapelan u Tinjanu, koji je bio rodom iz naše kuće u Kringi, a kod nas je svaka kuća, koja je odgojila popa, bila na to veoma ponosna.

Drugo i drugo, on je krizmao moju majku, pa ju je čak ispitivao i razgovarao s njome »po našu«, a to je za nju bila velika stvar, koju je pamtila, o kojoj je govorila i koju do smrti nije zaboravila. Čak je, kao već sedamdesetgodišnja starica, ugledavši u pisarni dra Šime Črvara u Sušaku, veliku uljenu sliku Dobrilinu, od milja zaplakala, ustvrdivši da je sasvim isti kao onda kada je nju 1875. u Baderni krizmao.

Osim svih razgovora i legenda možda je ipak na mene najdublji utisak ostavila mala crna knjižica iz koje sam, sve bez škole i učitelja, valjda već u četvrtoj godini života, naučio čitati. Bio je to Dobrilin molitvenik »Otče budi volja tvoja«, koji se je pomno čuvao u »barolu« među ruhom, zlatom i koraljima moje majke, dakle među stvarima u koje se nije smjelo dirati, niti se njima igrati, a iznosile su se na danje svijetlo samo u velike svetačne dane.

Ja sam ga prvi put zapazio jedne »Vilije Božje«. Vilijom Božjom zovu kod nas Badnji dan. Na Viliju Božju kod nas se nije radio

nikakav težački posao. Otac bi rano pošao u Poreč po ribu i brzo se vratio. Majka je pospremala kuću i oko kuće, ali kuhala ne bi sve do na večer ništa, jer toga je dana bio veliki post. Ujutro bismo mi djeca dobili šalicu ječmene crne kave i komadić kruha, a onda do večere ništa. Stariji bi pojeli dvije-tri suhe smokve, popili čašicu rakije i ništa više cijelog dana.*

Susjedi su se međusobno šišali i brijali, blago se nije uopće gonilo iz štale, osim na lokvu na napajanje. Zato je pripremanje večere započinjalo vrlo rano. Na ognjište se donio panj »cok«, koji je polako gorio. Oko njega je bilo nanizano nebrojeno zdjela i lonaca. U jednom se loncu kuhala »maneštra«, u drugom »broskva«, u trećem bakalar. U jednoj se padeli pržile »kroštule« na ulju, a na »gradelama« se pekla riba.

Tek što bi zanoćilo, a to je bilo vrlo rano, prostro bi se stol. Obično bismo ga dovukli bliže ognjištu, da nam svima bude toplije, jer je kuhinja bila veoma prostrana, a uobičajeno mjesto stola dosta daleko od ognjišta.

Kada je stol bio prostrt, a jelo već pripravno, započinjao bi svečani obred. Otac bi metnuo pod stol posudu sa žeravicom i prosuo

---

* Pravi Božićni ugođaj u našim seljačkim domovima u Istri krasno je i dirljivo prikazao Miho Mirković (Mate Balota) u pjesmi »Božića noć«. Smatram da je vrijedno ponoviti je i u ovim mojim zapisima.

Božića noć

O draga mati
nikad mi nismo bili bogati
ma na Viliju Božju imali smo svega:
slanca, bakalaja i ribe
čistu robu za večer i druge potribe
i znali da ni zlega
kad svi skupa jimo
i na ognjištu svi skupa sidimo.
Večeras te tamo zvoniti nan zvona
debelo »Divice Marije« i tanko »Svetog Antona«
na ponoćnu mašu prvi put, drugi i treti,
a ti ćeš po škrinjah šuškati s koreti
i pokle večere
modrne iskati za šćere.
Po banki te stati mendule, smokve i rakija
i kuća će biti puna tamijana
i dragosti tajne, ku san najvolija
kad si me ti zvala: moja mala grana.
I sada te gledan priko tri sto brigi, priko devet vod
u božićnoj noći zgrčenu i slabu
ma ni na ognjištu skupljen svi tvoj rod
da pozdravi mater da poljubi babu.
Kada zadnji glasi po selu uminu
u staren kantunu sama ćeš ustati
prećući po ognju još ćeš svojen sinu
zadnje misli svoje u tujinu slati
Kako una mati pridobra i mila
ka je noćas Sina za druge rodila.

po njoj nekoliko zrna tamjana, što ga je župnik ostavio prigodom blagoslova kuće. Tamjan je dimio i mirisao i stvarao raspoloženje, kao da smo u crkvi. Moj bi otac tada donio iz »barola« u maramici umotani Dobrilin molitvenik i ceremonija bi započela. Svi smo morali stajati, pa i najmlađi brat, koji je imao tek tri godine. Otac bi započeo molitvom i tako zvanim »priporučivanjima«. Najprije bismo molili za sve nas žive, za bliže i daljnje rođake i prijatelje, zatim za sve naše drage pokojnike i svakoga bi se poimence spomenulo: za »babu«, za »dida« »barbu«, »tetu« i tako redom. Neke sam poznavao, a o nekima tek čuo da su postojali.

Zatim bi iz molitvenika stao čitati molitve »za mornare, koji su daleko od svojih obitelji na uzburkanim morima«, »za vojnike koji su na straži u tuđem svijetu«, »za putnike, koji ni na današnji dan ne mogu biti sa svojim dragima« i tako dalje.

On bi »priporučivao« i predmolio, a mi pobožno odgovarali. I na koncu kad bi se svih sjetio, otvorio bi stranicu s molitvom »za neprijatelje naše« i »priporučio«: izmolimo još Očenaš, Zdravomariju i Slavaocu! za sve neprijatelje naše, da bi im Bog rasvitlija pamet...

Ja sam gledao u taj molitvenik s većim strahopoštovanjem, negoli u veliku misnu knjigu na oltaru naše župne crkve. Valjda zato, što ju ni naš župnik ni naš zvonar Barba Stipe Pastorčić, a pogotovo ministrant Nacijo Krnjelov, nisu s toliko poštovanja primali i prenosili, kao što je primao, otvarao i u čistu bijelu maramu moj otac zamatao Dobrilin molitvenik.

Taj mi je obred, da ga tako nazovem, bio pun nekog tajanstvenog, ali i radosnog čara. U mojoj su se mašti nizala u tim časovima sve neka draga i simpatična lica: naši rođaci, koje bi sve poimence spominjao, naši pokojnici, neki romantični mornari, vojnici, putnici i tako redom.

Tek me je jedno zbunjivalo: zašto da molimo za neprijatelja svoga — u ovom sam slučaju zamišljao pokojnoga Ivu »Kapelana« (tako su ga naime zvali) koji nam je jednoć, dok smo svi spavali, noću provalio u kuću i odnio četiri »krpe« slanine i sve pršute, drugi nam put pokrao rublje, koje se je sušilo na konopcu iza kuće, a majka ga ne bijaše stigla još za dana pokupiti, i mnogo nam drugih psina napravio.

Jedino mi to nije bilo u tim časovima jasno. Pa da to piše čak u knjizi i da moj otac i svi mi za njim molimo za Ivu »Kapelana«?

Kada sve to gledam iz današnje perspektive ne mogu se dovoljno nadiviti dubokoj etici, dobroti i plemenštini i moga oca i svih onih mojih starih, koji su toga dana postajali mekani i nježni, plemeniti i dobri svima i svakome i praštali svima, svima, pa čak i najžešćim neprijateljima svojim.

A kada bi iza toga obreda počela obilata večera, a iza nje pričanja i gonetanja, pa pucanje iz pušaka i kubura sve do ponoćke, a sve u čast maloga Isusa-Ditića, moja je radost postajala neopisiva.

U tim sam časovima prvi put ugledao u knjizi tiskana slova. Otac se raznježio i uzevši me na koljeno, na moje mi traženje pokazao kako se čitaju slova. I ja sam za njim sricao »Otče budi volja tvoja« ... »napisao Juraj Dobrila, biskup ...« »Pesan Božićna ... u sej vrime godišta« itd. Ja sam u prvi mah mislio da je taj biskup sva ta slova svojom rukom pisao. Što sam ja znao o štamparijama i o tisku!

A onda bi redovito započinjala priča o kapelanu Radetiću, na kojega je moj otac bio silno ponosan, jer da je bio iz njihove kuće, o malom Dobrili iz Ježenja, koji da je svaki dan dolazio »priko« Drage u Tinjan tom »našem« kapelanu, da ga nauči čitati i pisati, pa kako je taj mali Jure poslije pošao u velike škole i bio vrlo, vrlo bistar i pametan, tako jako pametan, da ga je čak sam cesar pozvao k sebi u Beč i postavio ga za biskupa u Poreču. A tada bi nastavila majka, koja ga je vidjela i poznavala, kako ju je on osobno »duntrinu« ispitivao i dao joj »paštekum« po obrazu. I ja bih ju onda morao poljubiti u lijevi obraz, jedri i rumeni, baš tamo gdje je se i posvećena ruka biskupova dotakla.

U Tinjanu je bio za tog mog djetinjstva i neki kovač, koji se je zvao također Dobrila, čak i Jure, pa nam je taj izradio željeznu ogradu na stepenicama »baladura«. I jer sam bio uvjeren da je to sigurno neki rođak biskupov, ja sam ga s dužnim poštovanjem promatrao i gledao kako spretno namješta kovanu ogradu oko baladura.

Nije prošlo dugo vremena i ja sam dobio od oca, koji je dugo ležao bolestan u krevetu, molitvenik i stao iz njega sâm čitati. Isprva sam samo sricao i tražio slična slova, a kasnije bez zapinjanja, više napamet nego čitajući, znao glasno odrecitirati sve psalme Davidove, sve molitve za mrtve i za žive, a najvolio sam čitati »Muku Isusovu po Mateju.« Pa kad je tako jednom zgodom došao k nama u pohode trgovac i gostioničar iz sela Cvitani, Toni Cvitan, ja sam se počeo pred njim producirati i sve onako sitan i malen, davno prije nego što sam počeo ići u školu, pročitao mu čitavu Muku Isusovu po Mateju ... Dobio sam na dar »dvi šestice«, dvadeset novčića kao priznanje ...

Svaki od nas ima svoju predodžbu o svakoj stvari, o svakoj pojavi, pa i o svakom čovjeku ...

Ja nosim u svojoj podsvijesti, u sebi, Jurja Dobrilu na svoj način. Moj Dobrila nije, odavna, ni pop, ni biskup, ni pisac, ni političar, ni uglađeni gospodin. On je za mene tvrdi, možda ponekad, malo i preopori istarski kmet, koji je po svojoj prirodnoj bistrini,

vidio mnogo toga što druga istarska inteligencija, isto tako seljačkoga roda, nije u ono doba vidjela: bijedan položaj i svoj i svoga naroda, a što je najžalosnije ona nije vidjela ni put, kojim bi trebalo poći. Dobrila je naprotiv imao zreo pogled u budućnost i znao, da će ta divna grana velikoga narodnoga debla neminovno usahnuti, ne bude li povezana i to što prije s matičnim stablom; od njega crpla i njemu davala svoje životne sokove.

I pred mojim su se očima, ne jedamput nego sto i više puta nizale slike kao jedan divan melodram, koji sam pratio, s njime uživao, i s njime patio. Izvana ponekad tvrd i tvrdoglav, u duši blag i mekan pogotovo kad se radilo o njegovom narodu, o njegovim ljudima...

»Non è forse un genio, ma è un uomo tutto cuore...« kako je o njemu u jednom privatnom pismu rekao Baltazar Bogišić... *Čovjek, koji je sam jedno sâmo srce...*

To je eto **moj** Dobrila.

—·—

DRUŠTVO SVETOG JERONIMA u Zagrebu izdalo je 1882. dakle odmah poslije smrti Dobriline knjigu za puk pod naslovom »Vjekopis Dra. Jurja Dobrile, biskupa tršćansko-koparskoga, prije poreċko-puljskoga.« Pisac Cvjetko Rubetić u predgovoru od 4. listopada 1882. piše, da mu je opširne podatke iz pokojnikova života poslao kanonik Petar Flego bivši Dobrilin tajnik, a da je rukopis pročitao i tršćanski kanonik Andrija Šterk.

Juraj Dobrila rodio se 16. travnja 1812. u Ježenju kod Tinjana od oca Ivana Dobrile i Kate rođene Živčić. I otac i mati umriješe mu prije no što je on postao biskupom, otac 1847., majka 1855., a on je postao biskupom 1857, odnosno 1858.

Dobrila je imao tri brata i četiri sestre. Preživio ga je samo mlađi brat Bartol. Svi ostali pomriješe prije njega.

Kroz čitavo vrijeme njegova školovanja otac mu je u svemu poslao samo 21 forintu, a i od tih se je 10 forinti na putu izgubilo.

Pučku školu u Tinjanu držaše ondjašnji kapelan Ivan Radetić, koji bijaše rodom iz Kringe. Normalku (tj. današnju 4-razrednu osnovnu školu) Dobrila je pohađao kod franjevaca u Pazinu, gdje je imao i besplatan stan i hranu.

Pazinski bi franjevci svake godine slali u Karlovac, u tamošnju franjevačku gimnaziju, po jednog svog đaka i to obično onoga koji je bio najbolji. Tako su poslali i Dobrilu.

U Karlovac se uputio pješke preko Učke do Rijeke, a zatim dalje Lujzinskom cestom. Otac ga je dopratio do Trsata. Preporučivši ga tamo Majci Božjoj, dade mu na put zavežljaj robe i tri forinta, te se s njime rastade i vrati natrag u Ježenj.

U Karlovcu je nakon raznih peripetija završio 6 razreda gimnazije ili bolje: 4 razreda gimnazije i 2 razreda tzv. humaniora. Iza »humaniora« vrati se kući, jer je karlovačka franjevačka gimnazija time završavala.

Kod kuće skuca opet još 4 forinte i krenu, i opet pješice, u Goricu, da se upiše na filozofiju i bogosloviju. Prolazeći kroz Trst naiđe sasvim slučajno na sprovod, koji je vodio bivši tinjanski kapelan, a sada dušobrižnik u gradskoj bolnici, Ivan Radetić. On mu dade pismo s toplom preporukom za sjemenište u Gorici.

Došavši u Goricu, upravitelj ga sjemeništa ne htjede primiti na filozofiju, jer da su karlovački đaci slabo potkovani. Na zamolbu profesora vjeronauka, kojemu ga u pismu bijaše preporučio kapelan Radetić, Dobrila bi primljen na pokus, kao eksterni učenik. Pokaza se izvrsnim đakom, pa ga zadržaše. Ali je materijalno vrlo teško prolazio: 24 dana spavaše na klupama u parku, a hranjaše se na fratarskim vratima zajedno s prosjacima.

Nakon mjesec dana preporučiše ga, kao vrlo dobrog đaka, za instruktora djeci bogate obitelji Pajer, gdje je dobio stan i hranu.

Kad je svršio filozofiju tj. 8 gimnazija, uđe u bogosloviju. Sad su mu stan i hrana bili osigurani u sjemeništu.

Godine 1837. završi bogosloviju i već u rujnu 1837. bude zaređen, te odsluži mladu misu u Tinjanu.

Kao kapelan nastupi prvu službu u Munama. Župnik ga ne bijaše primio odviše prijazno. Odredio mu plaću od jedne forinte tj. jednu misu nedjeljno i besplatan stan i hranu.

Ne složivši se s time, jer smatraše da to nije pravedno, ostavi Mune i uputi se pješice u Trst, da se potuži biskupu. Ovaj ga izgrdi zbog neposluha, ali ga ne vrati u Mune, nego ga uputi u Hrušicu. Poznavajući njegove sposobnosti biskup ga za kratko vrijeme pozva i posla na više nauke u Beč u Augustineum. Tamo je doktorirao iz bogoslovije.

Vraća se u Trst, gdje bijaše imenovan kapelanom u crkvi Sv. Antona i njemačkim propovjednikom.

Godine 1849. postade ravnateljem tršćanskog sjemeništa, gdje se 4 godine učilo bogosloviju.

1854. postade kanonikom i župnikom stolne crkve Sv. Justa. Budući da je onih godina i opet jednom zavladala zbog suše velika glad u Istri, on se stavi na čelo akcije za prikupljanje pomoći gladnima. Zbog njegove dobrotvornosti i organizacione sposobnosti pročuo se u svim krugovima grada i pokrajine.

Kad je umro porečki biskup Peteani, pozva ga car Franjo Josip u Beč, gdje ga u dvorskim krugovima već poznavahu kao izvrsnog pitomca Augustineuma, i sporazumno s Vatikanom 12. listopada 1857. imenuje ga biskupom porečko-puljskim.

Dana 17. svibnja 1858. stiže u Poreč, gdje bijaše svečano ustoličen.

Tu napisa svoju prvu poslanicu vjernicima, čistim hrvatskim jezikom. To je bila valjda prva hrvatska biskupska poslanica, otkako je u VI stoljeću u Poreču bila osnovana biskupska stolica. Poslanica nosi nadnevak 16. svibnja 1858. i njezin je sadržaj čitav jedan program njegova budućeg rada, ne samo za duševni, nego i za materijalni boljitak hrvatskoga naroda u Istri. Vrijedi ju pročitati!

Porečka biskupija i njezina imanja bijahu u očajnom stanju. Zemlja zanemarena, davana u zakup neradnicima i špekulantima, natovarena dugovim.

Dobrila je bio izvrstan gospodar. Uredio je zemlju, sam nabavljao sjemenje, sumpor i galicu, davao gospodarske upute i obrađivačima i seljacima svoje biskupije.

Pisao je točan dnevnik svih izdataka i svih primitaka, bilježio sva zapažanja o narodu, o pojedinim župnicima, o crkvama, o školi, o vlastima, o učiteljima i o djeci.

Za nekoliko je godina sredio svu imovinu biskupije, poplaćao sve dugove, počeo dobivati lijepe prihode i otkazao pripomoć koju je davala vlada za uzdržavanje biskupije.

Sav prihod upotrijebio je u cijelosti za narodne svrhe. Naročito je vodio brigu o narodnom prosvjećivanju. Bio je jedan od većih dobrotvora Društva sv. Jeronima u Zagrebu, Matice hrvatske i Jugoslavenske akademije, na koju je bio veoma ponosan, te slovenskog Društva Sv. Mohorja u Celovcu.

S Društvom sv. Jeronima je živo surađivao i davao savjete koje i kakve knjige da se dadu narodu. Dao je poticaj da se napiše knjiga o domaćim i stranim korisnim životinjama.

Njegovom inicijativom (a na to ga je navodno nagovorio Slovenac Bleiweis) izašle su i prve hrvatske novine u Istri »Naša Sloga«, o čemu se je već u Rimu na Vatikanskom saboru dogovarao sa Strossmayerom. Kad se vratio 1870. iz Rima dočekaše ga njegovi učenici, požrtvovni mladi svećenici s viješću, da je sve pripravno za izlaženje prvih hrvatskih novina za istarski puk. On se tome veoma obradova i preuze obavezu da će uz pomoć jednoga našega »našinca« (to je bio Strossmayer) sam plaćati 500 pretplata. I tako na dan 1. srpnja 1870. izađe prvi broj »Naše Sloge«, poučnog gospodarskog i političkog lista...

Seoske su crkve i župni dvorovi bili siromašni i zapušteni.

Dobrila je sam iz svojih sredstava obavljao popravke. Tako je dao popraviti crkvu i župni dvor u Sv. Vičentu, Ližnjanu, Žbandajima, Gradini, Juršićima, Šežani, Vodicah i dr.

U pomanjkanju župnika sam je obavljao službu Božju u bližim župama, Žbandaju i Funtani.

Najveća je Dobrilina briga bila pomanjkanje svećenstva, pogotovo domaćeg, narodnog. U tu je svrhu predložio da se isprazni porečko-puljska biskupija, a svi prihodi biskupije da se upotrijebe za izgradnju konvikta u Pazinu, gdje bi se odgajalo svećenstvo.

Kad mu prijedlog nije bio prihvaćen sav je prihod dijelio za stipendije mladim đacima. Ni tu nije bio sebičan. Za učenike od svoje rodbine osnovao je samo 6 stipendija, a za sve ostale hrvatske đake 74 stipendije. Njihova obaveza nije bila da budu svećenici, iako je to intimno želio, jer je smatrao da živeći među narodom mogu i najviše koristiti narodu.

Dobrila je mnogo dopisivao. Prosječno je napisao svake godine oko **sedam stotina** privatnih pisama. Savjestan kako je bio, vodio je točnu evidenciju kada je i što komu pisao. To je iziskivalo mnogo vremena. Ali on je ustajao u 6 sati ujutro i radio, uz male odmore za jelo, do 8 sati na večer, kad bi večerao.

Kao virilni član bio je po svome položaju zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, a i u pokrajinskom saboru u Poreču. Kao zastupnik u Beču uspio je da se u Istri ukine carina (dogana) koja je mnogo jada zadavala istarskom puku.

Bio je iskreni hrvatski rodoljub, koji je uvijek mislio na ujedinjenje Istre s Hrvatskom. U tom je duhu odgajao i svoje učenike i sav hrvatski puk u Istri, te — kako kaže Rubetić — »poput tihe kišice plodio i oplodio hrvatsko tlo u Istri, koje će roditi, ma kada, lijepim plodom hrvatske zajednice...«

Dobrila je bio i književnik. Ne doduše u onom našem današnjem smislu pjesnika i romanopisca. Napisao je prvi hrvatski molitvenik u Istri »Oče budi volja tvoja« i 4 krasne hrvatske poslanice, rukopis »Mladi Bogoljub«, prijevod »Psalma Davidovih« i »Povijest posljednjeg općeg crkvenog sabora vatikanskog«, te knjigu poslovica, kratkih priča i sentenca pod nazivom »Različito cvieće«. Složio je i cijeli niz njemačkih, talijanskih, slovenskih i hrvatskih propovijedi. (Uglavnom se to, izgleda, izgubilo i nije nigdje objavljeno).

Mnogo je pazio na čistoću hrvatskog jezika i kad bi čitao knjigu, koja nije imala slog i duh hrvatski znao se naljutiti: »Vidi se da to piše čovjek, koji je iz njemačkih knjiga učio: riječi su hrvatske, ali slog i duh su po njemačkom kopitu.« Nikakve tuđice nije podnosio u hrvatskom tekstu.

U Vatikanskom saboru 1869. bio je isprva zajedno sa Strossmayerom uz manjinu biskupa. Međutim se kasnije zbog discipline i on priklonio i podložio većini.

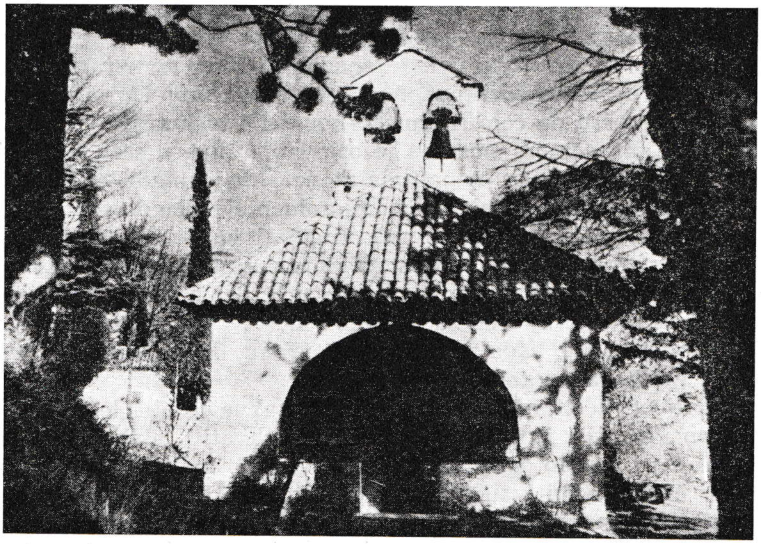
Dne 29. svibnja 1875. imenovan je biskupom tršćansko-koparskim, 17. srpnja predaje porečku biskupiju porečkom kaptolu, a 20. rujna oprosti se s Porečom i krene u Trst. Tamo je i umro 13. si-

siječnja 1882. Agonija poče u 3 sata popodne, a izdahnu u 6 i po na večer.

Njegov kapelan i prijatelj Petar Flego, po čijim je bilješkama i pripovijedanju zagrebački kanonik Cvjetko Rubetić napisao knjigu »Vjekopis« kaže: »Dvadeset i četiri godine njegova biskupovanja shrvaše mu zdravlje. Tjelesne mu sile započeše malaksati. Bez koristi se je liječio u Slatini i u Karlovim Varima. Opetovano okrijepljen svetom pričešću i predan u volju Božju podnašao je sve boli uzornom strpljivošću. Urediv sve svoje stvari, usnu dne 13. siječnja 1882. mirno u Gospodu, blagoslivljajući svoje stado i preporučujući se njegovim molitvama...«

Sprovod je bio 18. siječnja 1882. Iz Zagreba dođoše od Društva Sv. Jeronima Cvjetko Rubetić i Feliks Suk, od Matice hrvatske Ivan Kostrenčić uz mnoge druge hrvatske štovatelje i odličnike. Sprovod je počeo u 9, a završio u 2 sata popodne, toliko je bilo mnoštva naroda, koji ga je ispratio na zadnji počinak.

Želja je bila mnogih da se Dobrila prenese u Pazin, za koji je cijeloga života radio, da u njemu osnuje gimnaziju i konvikt, a i sam je Dobrila jednom izjavio da bi želio biti pokopan u seoskoj crkvici na Škriljinama kod Berma među svojim narodom. I inače je znao reći da bi bio najsretniji, kad bi i u nebu bio među Hrvatima... (Tako je u svojim uspomenama zapisao Ante Kalac). Međutim je pokopan u Trstu na groblju Sv. Ane.

Seoska Crkvica Sv. Marije na Škriljinama, poznata zbog svojih glasovitih sredovječnih fresaka

IZ DOBRILINA DOPISIVANJA

Pisma su najvjerniji odraz čovjeka, ogledalo njegove duše i njegova značaja, a ujedno neoborivi dokumenat vremena u kojem živi. Ja sam zato sva pisma uvijek spremao i pohranjivao.

Dobrila je, kako znamo, bio neumoran u dopisivanju i računa se, da je vlastitom rukom svake godine napisao i na razne strane razaslao najmanje sedam stotina pisama. Više nego iz bilo kakvih pisanih životopisa, njegov se svijetao lik i svaka njegova, pa i najsitnija dnevna briga za hrvatsku zemlju i hrvatski puk Istre, odrazuju baš u njegovim pismima. Trsio sam se da sakupim što više baš Dobrilinih pisama. Ako ih nisam mogao dobiti u izvorniku, ja sam ih, bilo sam bilo od drugih, dao točno prepisati ili prefotografirati.

Evo, dakle, nekoliko pisama koja dokazuju njegovu iskrenu brigu za narod Roverije. Prvo je datirano 19. 12. 1874, drugo 14. 4. 1875, treće 16. 5. 1875, četvrto 29. 6. 1875, peto 3. 8. 1875, šesto 27. 8. 1875, a sva su poslana iz Poreča .Sedmo pismo, još uvijek o istoj stvari, datirano je već u Trstu 21. 10. 1875, kao i osmo od 3. 3. 1879, deveto 21. 5. 1880, te deseto od 25. 9. 1880. i, konačno, jedanaesto od 4. 4. 1881.

Ostala pisma, odnosno prijepise, koji govore o drugim stvarima (s Bogišićem, Karabaićem, Sironićem i dr.) ne donosim. Zašto baš Roveriju?

Roverija je bila Bogu iza leđa, potpuno zapuštena, a hrvatski živalj u njoj, moglo bi se reći, već napola podivljao. Podignuti ga, prosvijetliti te ga moralno i materijalno preporoditi, bila je najveća briga biskupova, ne samo dok je spadao pod njegovu jurisdikciju kao biskupa porečko-puljskoga, nego i kasnije nakon što je već prešao u Trst i došao na čelo tršćansko-koparske biskupije.

Najboljim načinom smatrao je osnivanje župe u srcu Roverije, gradnju crkve i župnog stana, odakle će kakav mladi, energični i poletni župnik živom riječju i primjerom moći blagotvorno djelovati na puk, voditi ga i upućivati, odgajati mu djecu, podučavati ju i pripremati za možebitno nastavljanje daljnjeg naukovanja.

I tu je našao vrijednog pomagača u mladom kapelanu Josipu Velikanji, koji je tamo izdržao punih pedeset i još nešto godina tj. od 6. listopada 1870, kada je počeo u Kavranu, do 15. kolovoza 1920, pa i još nešto nakon toga.

U kakvom je stanju zatekao narod i kakva je bila ledina, koju je trebao iskrčiti i izorati, najbolje ćemo shvatiti, ako rečemo, da je župni dvor morao ograditi visokim zidom i bodljikavom žicom i provesti čitav, primitivan doduše, alarmni uređaj, da zaštiti sebe i skromnu imovinu od provalnika, kradljivaca i razbojnika, koji su bili na takvom stepenu obrazovanja, da je bilo teško dokazati im što se smije, a što ne smije činiti.

Kad bi služio misu i prikazivao pozlaćeni kalež na oltaru, trebao je prije toga položiti na oltar nabijenu kuburu, kao živi dokaz da se u to ne smije dirati.*

Kada ga je uputio u Juršiće, gdje nije bilo ni crkve ni župnog stana za stanovanje, biskup mu piše: Budite junak i latite se posla Bogu na čast i rodu na spas! U drugom jednom pismu, pisanom njemačkim jezikom u povjerenju mu kaže, da »die erwachsene Generation ist so empfindlichen Opfer nicht wert, aber es handelt sich um künftige Generationen, auf welche der Patriot seinen Blick richtet«. To je pismo, pisano njemačkim jezikom, vjerojatno zbog nekih povjerljivih uputa.

Evo, dakle, pisama koja pokazuju pravoga Dobrilu: brižnog i zabrinutog oca svoga puka, koji se brine za siromašnog župnika u divljini, za svaku kilu boje, za kistove kojima će obojiti prozore, za djecu koju treba pripremati za školu, za vodu koju neka ublažuje octom i pravi od nje bevandu, zbog opasnosti od zaraze, i tisuću sitnih savjeta.

Otac se ne bi više i bolje brinuo za svoju nejaku čeljad, nego što se Dobrila brinuo za svoje ljude, za svoj puk.

Prvo pismo

Častni Gospodine!

Znam, da je žalostno, i koli žalostno po Hrvate u Istri. Sve je zapleteno i zavezljano, da se ne more tužnjakom pomoći.

Molitvenika »Otče, budi volji tvoja« nimam sad nijednoga. Ako Bog da poslat ću Vam ih nekoliko za Vazam. Sad Vam šaljem:

12 malih katekizam — 2 evangjelja — 4 čitanke — 4 vježbanice za računstvo.

Milostinja za sv. mise nema sad kuria; ako ih bude poslije, dat će ih se i Vam nekoliko.

Dobro bi bilo, da se i koja djevojčica nauči čitati.

Moleć se Bogu, da čuva i blagoslovi Vas i ote vjernike, ostajem s ljubavju

U Poreču 19/12 874.

J. Dobrila bp.

Drugo pismo

Častni Gospodine!

Ako nimate milostinje za maše, stavite ih 30 »ad intentionem« po 70 novčića. Javite mi, kamo Vam se imaju poslati novci (f 21.), i pošaljite mi ujedno namiru. Kavranska kapelanija nima posebnoga ureda ni pečata, zato treba da šaljete službena pisma preko ureda plovanijskoga u Karnici.

Roveriji treba svećenika, koji bi nastojao puk probudit i podbosti, da počme i sam za sebe skrbiti i truditi. Kuća za duhovnika nije dogotovljena, treba graditi cimitar: liepa posla za čovjeka razborita i radostna trudu. Ako ste željni takva posla, premjestit ću Vas do malo vremena onamo. Žao mi je dobrih Kavranaca, nu kad se bude moglo skrbit ću i za njih siromašnike. — Bog budi s Vami!

U Poreču dne 14 avrila 1875.

J. Dobrila bp.

---

* Protiv osnivanja župe u Juršićima, bili su i mnogi crkveni krugovi. Našao sam tako i jedno pismo župnika iz Svetoga Vičenta, koji je predlagao da Rovercima u Juršićima treba podići jednu žandarmerijsku stanicu, a ne župu i župni dvor. Takvi stavovi bili su i razlogom, da župa u Juršićima nije nikada osnovana i da je pop Velikanja ostao do svoje smrti vječni exponierter Kaplan. Župa je osnovana istom prije nekoliko godina.

Treće pismo

Častni Gospodine!

Danas sam Vam poslao preko dekanatskoga ureda u Puli dekret, kojim Vam se daje služba u Roveriji. Onde ćete imati dosta skrbi: kuća nije još gotova, crkva je prazna i gola, pokopališta nema itd. Nadam se od Vas strpljivosti i razboru; tako samo može se postignuti čega god neima. Još prvo nego ostavite službu u Kavranu, pojdite obać kuću u selu Juršići zajedno s kojim poštenim teslarom i pogledajte čega Vam treba, da se u njoj ustanite.

S početka mislim da će Vam biti dosta jedna soba za Vas, jedno mjesto za kuharicu i kuhinju, dakako, za prvu i neophodnu potrebu; poslie ćemo gledati da se kuća posvema dovrši po Vašem upravljanju. Ona kuća stoji me mnogo mnogo novaca i puno zle volje, jer su sadašnji zanatnici baš . . . (ovdje stoji olovkom nadopisano: slepari); nemojte se dakle zaplesti s nikim nego neka teslar sprva samo ono opravi, bez čega nebiste mogli stanovati u kući. Iza toga iskat ćemo čovjeka, od kojega se možemo nadati, da nam neće biti neprilike. Ključ od kuće je bio izručen plovanu Venieru, (olovkom nadopisano: u Svetvincentu) kojemu pišem zajedno, da naruči čovjeku u Juršići, kojemu ga je izručio. Prvo mjesec dana poći ću u Pulu i u ote kraje pak ću se dogovoriti o tih i drugih stvarih potanko i razgovjetno. Štogod se bude potrošilo za kuću, sve i svašto zapišite, jer mi je učiniti na koncu vrlo dosadan račun s nekim Zankom, Pazincem, preko suda Vodnjanskoga. Za to će trebat da odlučimo sve zajedno, prvo nego se budu počela veća dela.

Za novu crkvu i nje blagoslov sam pisao Dekanu u Vodnjan, on će sada sudjelovat da se sve pravo uredi. Za kućom i crkvom moć će se učinit vrt, te Vam je slobodno početi djelo. Daj Bože, da bude sve dobro!

U Poreču dne 16. Svibnja 1875.

J. Dobrila, bp.

Četvrto pismo

Častni Gospodine!

Poć mi je drugamo: Bogu se hoće to, čast mu budi i hvala! A ipak doklegod me bude živa u toj suznoj dolini, bavit će mi se um i srdce svačim, štogod bi moglo pomaknut k boljemu stanju puk Porečke biskupije, a navlastito siromašniji i većma zanemareni diel od njega. — Nadao sam se da će mi Bog dati, te ću urediti sve u Roveriji, ali me je izdala ta nada na moju veliku žalost. Ufam se da ćete mi ju Vi ublažit i umanjiti Vašim trudom i razboritostju. Deder povjedite mi, jeste li se premjestili u Juršiće? je li crkva blagoslovljena? idu li Vam ljudi na ruku? Bilo radostno ili žalostno, kažite mi sve, štogod bi me moglo zanimati. U dogotovljenju kuće držite se točno tehničkoga operata i bilježite svaku i najmanju stvar, da mi ne bude karbe, parbe i nevolje mjesto zadovoljstva uz toli dobro djelo. Prvo nego pođem pogovorit ću se s Vami, budi kdje, mjesto naznačit ću Vam poslije.

Ako pođete u Kavran potješite mi one dobre ljude, kojih ostavljam suznimi očima. Brižni moji ljudi.

Blagoslovio Bog Vas i taj puk!

U Poreču 29/6 875.

J. Dobrila bp.

Peto pismo

Euere Hochwürden!

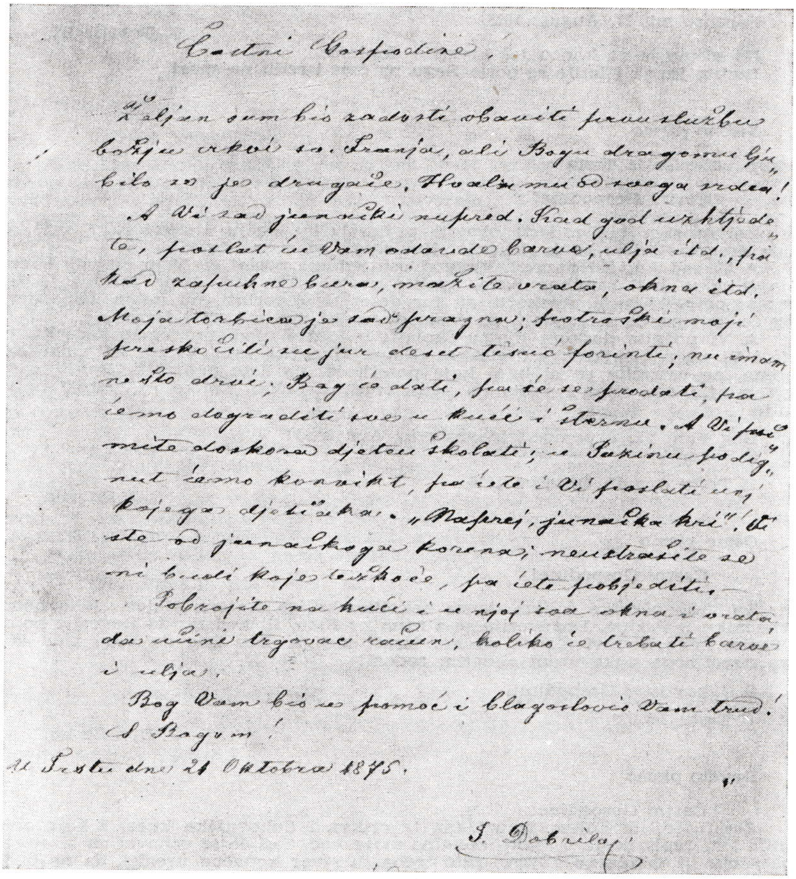
Ich begreife sehr wohl, dass es Ihnen schwer und lästig sein muss, von Cavrano aus die Herstellungen im Hause in Juršići zu leiten und zu überwachen. Ich bin der Überzeugung, dass dies nicht angehen könne und dass Sie entweder nach Juršići oder nach Dignano für einige Zeit übersiedeln müssten um endlich zum erwünschten Ziel zu gelangen. Jetzt ist der Dechanat in Dignano, die Benediction der Kirche wird stattfinden können. Sind im Hause ein Paar Localitäten bewohnbar, so dürfte der Mangel an Trinkwasser kein unübersteigliches Hinderniss sein; sie können es ja mit Wein corrigieren; es handelt sich ja nur um vorübergehende Zeit. Wenn Sie einmal nach Dignano oder Juršići übersiedelt haben werden, werde ich Ihnen nach u.nach Mittel an die Hand geben um die Arbeiten

zu vollenden. Sorge nach und nach weil ich selbst in Geldnöthen bin. Die Vollendung der Cisterne hätte durch zwei Männer von S. Pietro zu geschehen welche mit derlei Arbeite vertraut sind. Zu diesem Zwecke lege ich hier bei einen Brief von Pfarrer Logar. Ich gestehe es die ganze Sache ist sehr lästig, aber ohne viel Verdruss kann man dort nicht zum Ziele gelangen. Schreiben Sie mir was Sie beschliesssen. Sie im Herrn grüssend

Parenzo am 3. August 1875.

G. Dobrila Bf.

Verlieren Sie nicht den Muth; er gehört sich für ein schweres Kreuz. Nach Überwindung der ersten Schwierigkeiten werden Sie singen im Herrn.

Častni Gospodine,

Željan sam bio zadosti obaviti prvu službu božju u crkvi sv. Franja, ali Bogu dragomu bilo je drugače. Hvala mu od svega srca!

A Vi sad junački napred. Kad god uzhtjedete, poslat će Vam odavde barva, ulja itd., pa kad zapukne bura, makile vrata, okna itd. Moja torbica je sad prazna; potroški moji preskočili su jur deset tisuć forinti; ne imam ništo drugo; Bog će dati, pa će se prodati, pa ćemo dograditi sve u kući i šternu. A Vi počmite doskora djetcu školati; u Pazinu podignut ćemo konvikt, pa ćete i Vi poslati u nj kojega djetičaka. „Napred, junačka krv“! Vi ste od junačkoga korena; neustrašite se ni budi koje težkoće, pa ćete pobjediti.

Pobrojite na kući i u njoj sva okna i vrata, da učini trgovac račun, koliko će trebati barva i ulja.

Bog Vam bio u pomoć i blagoslovio Vam trud!

S Bogom!

U Trstu dne 21 Oktobra 1875.

J. Dobrila

Pismo biskupa Dobrile u kom najavljuje osnivanje Đačkog internata u Pazinu

I *šesto pismo*

pisano je njemačkim jezikom. Bit će da je jadni »vječni kapelan« (još se 6. kolovoza 1911. potpisuje kao Josef Velikanje, exponierter Kaplan) doživljavao kojekakve neprilike na koje aludira biskup, kad mu među ostalim piše: »Wegen Pabst noch Bischof vermögen das zu thun, was sie für gut und notwendig errichten. Bei der Errichtung von neuen Pfarren führt die Regierung das Hauptwort . . . «

Troškovi gradnje su se, izgleda, popeli tako visoko, da su premašili biskupove mogućnosti, a razumijevanja na drugim stranama nije bilo. Biskup se tuži, kako su ga visoki troškovi oko preseljenja u Trst i oko plaćanja taksa i opreme tako iscrpili, da je uza svu svoju štedljivost zapao u dugove, a dosadašnji troškovi oko gradnje crkve i župnoga dvora da su već premašili četiri tisuće forinti. S bolom primjećuje, kako današnja generacija nije vrijedna, da čovjek za nju podnosi tolike žrtve, ali pravi rodoljub da mora biti strpljiv i usmjeriti svoj pogled na generacije koje će doći i za koje se treba boriti i podnositi sve nevolje.

Na kraju toga opširnoga pisma, zadnjega što ga je pisao iz Poreča, moli Velikanju da bude odvažan, da bude strpljiv i svašta podnese. »Um etwas grossartiges zu Stande zu bringen, muss der Mensch viel leiden, viel Geduld und sich von anderen betwerthen lassen, es geht so und nicht anderes in dieser Welt . . . « i pozdravlja ga »mit brüderlichen Liebe«

Parenzo am 27. August 1875.

G. Dobrila Bf.

Na pismo je na koncu još hrvatski dopisao:
Budite junak i latite se posla Bogu na čast i rodu na spas!

Sedmo pismo

biskup već piše iz Trsta

Častni Gospodine!

Željan sam bio zadosti obaviti prvu službu božju u crkvi sv. Franje, ali Bogu dragom ljubilo se je drugače. Hvala mu od svega srdca!

A Vi sad junački napred. Kadgod ushtjednete poslat ću Vam odavde barve, ulja itd., pa kad zapuhne bura, mažite vrata, okna itd. Moja torbica je sad prazna; potroški moji preskočili su jur deset tisuć forinti, nu imam nešto drvi, Bog će dati pa će se prodati, pa ćemo dograditi sve u kući i šternu.

A Vi počnite doskora djetcu školati; u Pazinu podignut ćemo konvikt, pa ćete i Vi poslati najkojega djetčaka. »Naprej junačka kri«. Vi ste od junačkoga korena, ne ustrašite se ni budi koje potežkoće, pa ćete pobjediti. Pobrojte na kući u njoj sva okna i vrata da učini trgovac račun, koliko će trebati barve i ulja.

Bog Vam bio u pomoć i blagoslovio Vam trud!
S Bogom!

U Trstu dne 21. Oktobra 1875.

J. Dobrila

Osmo pismo

Častni Gospodine!

Za Vaše učenike šaljem danas nekoliko knjiga Antonu Kalcu, duhovnomu pomoćniku u Pazinu. Dogovorite se s njim po listu, ili kad tko iz Roverije pojde u Pazin, neka se javi Kalcu, da mu izruči knjige. Dao Bog da Vam trud kod toga nevoljnoga puka urodi obilatim rodom!

S ljubavlju u Gospodinu

U Trstu 3/3 879.

J. Dobrila bp.

Deveto pismo

Častni Gospodine!

Zemljišće, na kojem je uzidana ta crikva i duhovnička kuća, i koja obuzimlje vrt, zapisano je u »Notifikah« na moje ime. Sad će se osnovat za te strane zemljišnik ili tabularne knjige; zato treba tu stvar konačno urediti, da ne bude pomute. Za tu svrhu treba mi znati točno, koliko č. sežanja spada na crkvu, koliko na kuću i dvorišće, i koliko na vrt, da se svako posebi upiše u spomenute knjige. Da Vam se rači označit mi to do malo vremena.

Je li Marko Nadanić još živ? Kako napreduju Vaši dječaki u školi? Da nije toliko siromaštva, pomakla bi se mladež na bolje; nu ufam se da Vaša strpljivost i revnost neće ostati neplodna. Bog Vam platio tolik trud i požrtvovnost! Ako nimate »Razlaganja Deharbè-ova katekizma« od Tadića, ću Vam poslat jedan primjerak. — S ljubavlju u Gospodinu

U Trstu 21/5 880.

J. Dobrila

Deseto pismo

Častni Gospodine!

Zemljište na kojem je ta crkva i duhovnička kuća, sam bio dao zapisati u tako zvane »Notifiche« ja na svoje ime. Sada se osnivaju tabularne knjige, pa mi je puno do toga, da se posebno kuća ne zapiše krivo, po čem bi pripalo na nju pravo komu ne spada. Je li se obavila u toj censuarnoj obćini, kojoj pripada selo Juršići, razprava za ustanovljenje tabularnih knjiga? I ako je, kako su zabilježili kuću i vrt? — Treba pak da se ovako zapiše: »Canonica ossia casa della Cappellania romano-cattolica di S. Francesco Assisi in Juršići«, tako i vrt: »Orto della cappellania di S. Francesco Ass. in Juršići«. Ako bi bilo kakve zaprijeke, posvjetujte se sa gosp. sudcem Trnovcem, kojega pozdravljam. Ako Nadanić plaća još porez za gori spomenuto zemljište, gledajte da bude on oslobođen od toga bremena. S pozdravom i s ljubavlju u Gospodinu

U Trstu 25/9 880.

J. Dobrila bp.

Jedanaesto pismo

Častni Gospodine!

Kad sam kupio zemljišće, na kojem se je poslije uzidala ta crkva i kuća, morao sam ga upisati u »Notifiche« na svoje ime, da Marko Nadanić ne uzmogne opozvati svoju riječ, kako su ga neki nagovarali, pak upis tako ostao sve do sada, ali sada treba da se stvar uredi po zakonu u prigodi utemeljenja tabularnih knjiga ili zemljišnika za Roveriju. Katastralni broj kupljenoga zemljišća je 1008 č. klafteri. Izvolite izmjeriti, koliko klaftera se je porabilo za crkvu, koliko za trg ili plac pred njom, a koliko za kuću, dvorišće i vrt, svako posebi. To mi treba znati da ja od svoje opravim kod suda u Vodnjanu, te osiguram, što me je stalo i novca i jada. Mislim, da Vam je poznato, koliko prostora zauzimlje svaki pojedini diel, ako nije, valjda će Vam poć za rukom to izmjeriti, valjda je i zabilježeno u poreznom i obćinskom uredu.

Mnogo i premnogo puta mislim na taj nevoljni puk: je li mu što bolje sada? — Diaki: Semelić Promonturac i Cozza iz Bal, dovršit će domala gimnazijalne nauke, pak će stupiti u bogosloviju. Prestati će tim godišnji potrošak, što sam ga imao za njih. Je li biste mogao pripraviti kojega umnoga djetčaka od tih kraji za prvi gimnazijalni razred budi u Pazinu ili na Rieci. Kad bi stupio u prvi latinski razred, dao bih mu štipendij, ali djetčak bi trebalo da je potekao od krotke i poštene obitelji, koja bi mogla i sama podnositi barem polovicu potroška.

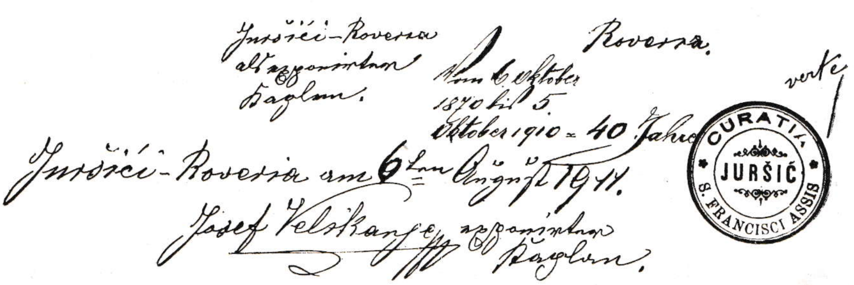
Uprav sada pred Vazmom dotiskat će se ovdje molitvenik »Otče budi volja tvoja«, u manjem obliku nego bijaše prijašnji; kašnje ću Vam poslati nekoliko odtisaka za kojega izmed Vaših školskih djetčaka. —

Nadajuć se Vašem željenom odgovoru sam s ljubavlju u Gospodinu.

U Trstu dne 4. avrila 1881.

J. Dobrila

Može li biti bolje i ljepše slike Dobrilina značaja i njegove brige za siromašni hrvatski puk u Istri, nego što je daju ova pisma? A takvih je i sličnih pisama Dobrila napisao svake godine, rekosmo, preko sedam stotina.

ZAPIS O BOGIŠIĆU I DOBRILI

S Dubrovnikom me vežu mnoge drage uspomene, jer sam i službeno i privatno s mnogim tamošnjim ljudima održavao srdačne i prijateljske veze. Boraveći tamo u nekoliko navrata, nekad dulje nekad kraće vrijeme, upozoren sam da u tamošnjim arhivima leži mnogo neobjavljena gradiva, koji je i s našom Istrom u vezi.

Tamo je, uostalom, bio u isusovačkom kolegiju i moj školski drug iz pazinske gimnazije otac Ferenčić, Pazinac, zatim moj nekadašnji »socius magistri« Petar Perica, pa Košljunac gvardijan franjevački otac Tomašić, pa historičar lopudski, prijatelj mi, Vicko Lisičar, pa divan kolega po struci inženjer Nikola Mišetić i još mnogi drugi.

Nekoliko sam dana proboravio i u Cavtatu u knjižnici poznatog Cavćana Baltazara Bogišića, profesora slavenskog prava u Odesi, crnogorskog ministra pravde i učenjaka svjetskog glasa i sa svjetskim vezama. Prekopavao mu knjižnicu, poput mnogih.

Tamo sam od sebi sličnih beogradskih istraživača saznao, da i u njih žive i postoje nećaci i pranećaci našega istarskoga »episkopa« Jurja Dobrile. Pravoslavne vjere dakako!

I saznao sam ovo:

Dobrila je imao dvije rođene sestre, koje su živjele u Istri. Jedna je bila udata za Červara a druga za Rusca. Červar je ostao u Istri i imao sina odvjetnika dra Đuru Červara, poznatog nacionalnog radnika, koji je 1954. umro u Opatiji, a žena mu, udovica, živi sa sinovima u Ičićima.

Rusac je imao sina inženjera Đuru Rusca, koji je završio tehniku u Beču, a usput studirao i glazbu. I advokata Červara i inženjera Rusca školovao je biskup Dobrila.

Inženjer Rusac došao je godine 1881. u Srbiju i tamo se zaposlio kao inženjer na gradnji željeznica. Tamo se je i oženio s Katicom Vrvić, koja mu je 11. studenoga 1882. rodila u Beogradu kćer Ružicu. Inženjer Rusac je, međutim, ubrzo nakon toga umro i pokopan na Novom groblju u Beogradu.

Kćerka mu Ružica udala se 1902. u 20. godini, za inženjera Peru Jovanovića, rodom iz Zaječara, koji ja kasnije postao načelnik ministarstva građevina, a bio je i sekretar Skupštine te potpredsjednik Radikalnog poslaničkog kluba. Uređivao je i list »Samoupravu«.

Ružica Rusac, udata Jovanović, rodila je jednoga sina Živorada i kćer Oliveru, koja se kasnije udala za advokata Borivoja Pavlovića.

Živorad Jovanović, pranećak biskupa Dobrile po ženskoj, Ruščevoj liniji svršio je Pravni fakultet u Beogradu, te radio na beo-

gradskom Ekonomskom fakultetu. Mati Ružica, rođena Rusac, još mu je 1955. bila živa.

Živorad Jovanović poznati je pisac, bibliograf i historičar. (Vidi: Enciklopedija Jugoslavije Zagreb 1955. str. 508).

No, »i monti stan fermi, e la gente cammina« ...

. . . . .

Da se vratim Bogišiću.

Proučavajući narodna slavenska, posebno južnoslavenska, pravna shvaćanja ustanova i običaja, o čemu je mnogo pisao, Bogišić se obratio na mnoge poznate ličnosti tadašnjega javnoga života, za koje je smatrao da mu mogu pri tome pomoći. Tako se, među ostalima, obratio i na našeg Dobrilu, tada porečko-puljskog biskupa, da bi mu pribavio prepise istarskih statuta.

Dobrila se, savjestan kako je bio, odmah obratio na sve svoje svećenike i naručio im »što vruće, da se postaraju skupiti mu žuđenoga gradiva«. Rezultata ne bijaše, tako reći, nikakva. Sve što mu je u tom pogledu mogao javiti bila je obavijest da se u Pokrajinskom odboru u Poreču (Giunta provinciale) nalazi tiskana knjiga sa slijedećim naslovom: »Naređenje preuzvišenoga kolegija vrh dubrava dne 16. prosinca 1777. za stranu nauku i težanja dubrava države od Istrije, potvrđena uredbami preuzvišenoga senata 22. studenoga 1778. — štampana u Veneciji 1778. po sinovima pokojnoga Ivana Antuna Pinelli, utištenikom Duždovim«.

»Tekst je naljevo italianski — javlja Dobrila Bogišiću — a na desno je prevod hrvatski«.

»Čitao sam taj štatut — nastavlja Dobrila — ali ne nađoh ništa znamenite vrijednosti. Ako želite će Vam se ipak prepisati.«

Upućuje ga na svoga tajnika Ivana Clevu, koji da je »Talijanac, ali da zna i hrvatski dobrahno«.

U toj korespondenciji međutim zanimljivo je sve ono drugo što se iz toga razvilo; mnogo više nego sami statuti.

Dobrila »un esimio compatriota« — »tutto cuore massimo pel popolo«, kako ga je u svojim pismima Bogišiću nazvao profesor Đuro Puljić iz Zadra, iskoristio je i tu priliku, da prikaže Bogišiću stanje hrvatskoga naroda u Istri i zamoli ga, neka bi se kod svojih prijatelja u Beču zauzeo za hrvatsko školstvo u Istri.

»Ne bi li Vi mogli po prijateljih isposlovati, da imenuje Ministarstvo za školskoga pokrajinskoga nadzornika (inšpektora) muža dobro viešta našemu jeziku i budi koliko rodoljubna, da nam još što uzdrži i obrani.«

»Kad Vam bude prilika pročitajte ovaj list gospodu Jirečeku, prijatelju našega naroda, kojega svesrdačno pozdravljam, a iza toga uništite ga (list) da po čemu ne prispje, koji bi se njime mogao na zlo služiti.«

»Koncem mjeseca poć mi je u Rim, stoga Vam ne mogu sam poslužiti glede naručenih mi štatuta, osim što ću zamoliti dotične župnike, da se što već za nje postaraju, a moj tajnik će Vas obaviestiti o uspiehu...«

I zaista je Cleva ozbiljno shvatio biskupov zadatak. Zainteresirao se za statute i šest mjeseci kasnije, 5. svibnja 1870. javlja Bogišiću:

»Per incarico avuto dall'Illmo e Rmo Mr Vescovo Giorgio Dobrila mi sono interessato di poter avere gli statuti di Pola, Pirano, Capodistria e Cherso, ma non mi fu possibile di averne pur uno. Copie manoscritte se ne trovano ma non vendibili, e soltanto ad inspiciendum, e verrebbero anche affidate forse pella copiatura, ma sono molto voluminosi, fino ad oltre 300 pagine, come mi venne riferito. Da Cherso non ebbi risposta, e perciò stava sempre aspettando, per poter avere notizie anche di là. Se la V. S. crederà di prendere qualche determinazione in merito, mi troverà pronto a suoi cenni. Colla debita estimazione di V. S. — Devotissimo servitore Sac. Giovanni Cleva«.

Da li je Bogišić išta poduzeo da iziđe u susret Dobrili i bilo što poradio na korist našega naroda u Istri, koji mu je Dobrila tako živo preporučio, opisavši mu u detalje, navodeći čak i primjere očitih nepravdi koje se našem bijednom hrvatskom puku u Istri nanose? (Vidi: prijepis pisma u Milanovićevoj knjizi »Hrvatski narodni preporod u Istri«, knjiga I, str. 206).

Iz dopisivanja Bogišićeva s ljudima, za koje sam smatrao, da bi o tome mogli povesti riječ, nisam na žalost mogao razabrati, da je Bogišić u tom smislu postupio i barem pokušao udovoljiti Dobrilinoj želji. Pa ni Jirečeku izgleda da nije ništa rekao, jer iz dopisivanja s Jirečekom, koje je uostalom bilo protkano s mnogo humora ne proizlazi da bi mu Bogišić ma što o Istri bio rekao.

Bogišić je naprotiv bio u najtješnjim i prijateljskim vezama i odnosima baš s Talijanima, s kojima su istarski Hrvati vodili u to vrijeme najžešću borbu. Tako dopisuje s Tommasom Lucianijem, političkim izbjeglicom iz Labina, koji je živio i apsolutno iredentistički i protuhrvatski djelovao iz Venecije, zatim s prof. Luigi Antoniom Villarijem iz Napulja, koji ga čak jednom zgodom moli, da mu pošalje svoju fotografiju »kako bi ukrasio svoju sobu portretima i patriotima *svoje* domovine« Bogišić dopisuje i s Dompierijem iz Trsta, čiji se sin školovao u Torinu, Rimu i Napulju, te se brine da ga kao inženjera dobro namjesti u Austriji. Brine se da popuni kolekciju najljepših svjetskih razglednica Bartolijeva sina iz Trsta. S druge strane upućuje neke profesore iz Splita, koji bijahu pre-

mješteni sa splitske gimnazije na gimnaziju u Trentu, da se obrate Dobrili u Beču za intervenciju i navodi im čak gdje će ga u to doba naći: u franjevačkom samostanu u Beču...

A Dobrila piše, piše na sve strane. Od onih 700 pisama što ih je godišnje napisao, sigurno ih preko polovice predstavlja očajnički vapaj za spas potlačenoga i iskorištavanoga hrvatskoga življa u Istri.

Što je god bilo pomoći, ta je pomoć bila pružena iz Hrvatske. Pismo Bogišiću izgleda da je bilo — kucanje na kriva vrata.

(Vidi u Bogišićevu arhivu u Cavtatu pisma: dr Andrea Bartoli, Trst — Babuder, Kopar — dr Carlo Dompieri, Trst — A. Jakić, Trst — zatim: Jakšić Jireček — Kaznačić — Krek — Luciani — Moretti — Negrini — Puljić — Villari).

POP FRANJO RAVNIK I NJEGOV PROGRAM

Zagrebačko je građansko društvo bilo oduvijek sklono Istri i istarskim Hrvatima. Bila je to tradicija još iz Vijenčevih vremena (»Vijenac« je već šezdesetih i sedamdesetih godina donosio uvijek po neku vijest ili sliku iz Istre!), pogotovo kasnije iz doba djelovanja »Ćirilo-metodskih zidara« za Istru (prvi kino u Zagrebu bio je kino Ćirilo-metodskih zidara, kojega je sav čisti prihod išao u korist hrvatskih škola u Istri).

Te su simpatije za Istru došle posebno do izražaja potkraj Prvog svjetskog rata, kada je trebalo spasavati istarsku djecu od očite smrti od gladi. Ali, o tom na drugom mjestu.

Sklonost zagrebačkih Hrvata prema Istranima osjetio sam, živeći u Zagrebu kao izbjeglica iz Istre, ne jedamput i sam. No, i o tom kasnije!

Bijaše to negdje krajem 1933. ili početkom 1934, kada me je vrlo simpatična stara gospođa, inače uvažena hrvatska spisateljica Antonija Kasović-Cvijić, pozvala k sebi, jer da mi ima izručiti nešto što će me sigurno kao Istranina zanimati i veseliti.*

Poziv me nije iznenadio, jer to nije bilo prvi put, da me netko od starih zagrebačkih rodoljuba pozove ili se sam k meni uputi, da mi preda po koju sitnicu, koju je godinama čuvao po ormarima,

* Antonija Kasović-Cvijić, rođena 16. I 1865. a umrla u Zagrebu 18. XII 1936., svršila je učiteljsku školu u Beču, a nakon toga djelovala u Zagrebu, surađujući naročito u pedagoškoj štampi. Bavila se dječjom književnošću i bila veliki promicatelj dječje književnosti kod nas. Objavila je čitav niz radova, posebno iz razdoblja Ilirizma: o Demetru, Lisinskom, Kuhaču, Zajcu, Karasu, Quiquerezu, glasovitim ženama Ilirkinjama i dr. Objavila je i mnoge prikaze o kazalištu i prvim javnim pozornicama u Zagrebu. Bila je među osnivačima Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca, u kojoj smo dugo godina zajedno surađivali — ja sam bio preko 20 godina tajnik — u upravnom odboru. Tu sam imao prilike upoznati divan značaj te vrijedne rodoljubne, kulturne i javne radnice, koja je uz ostalo bila i prvi pionir dječjih vrtića kod nas.

a bila je u vezi s našom Istrom. Neki su mi i pisali stanovite podatke, moleći me da ih zabilježim, kako ne bi zauvijek propali.*

Uvjeren da ću te naoko neznatne stvarce kada tada moći trebati, ja sam ih sa zahvalnošću primao i savjesno ih pohranjivao. Bile su to trobojne trake s natpisom »za našu Istru«, mali souveniri i uspomene na neku sabirnu akciju za hrvatske škole u Istri, kutije Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru (»Narod bez škola jest narod bez budućnosti«) značke i slično.

Stvari, koje mi je vrijedna stara rodoljupka predala, sadržavale su, osim drugih pisama, zapisa i sastavaka, 37 cedulja i 43 listića sa kratkim životopisima glasovitih Istrana. To su: Grgur Belavić — Šimun Bratulić — Antun Deklenčić — Petar Antun De Seger — Jeronim Divljak — Grgur Franinović — Danijel Frankol — Matija Franković (Flaccius Illyricus) — Franjo Glavinić — Sebastijan Glavinić — General Kombat — Ivan Martinušić — Đuro Miznić — Gabrijel Oplanić — Lovro Sinčić — Ivan Mohorović — Ljudevit Traversar — Josip Voltić — Šimun Vozić i konačno Petar Stanković.

Na kraju piše: Sve je ovo izvađeno iz djela »Bibliografia degli uomini distinti dell'Istria — del canonico Pietro Stancovich, socio di varie accademie. Tom I—III, Trieste 1828/9.

I zaista, prelistavši spomenutu knjigu Stankovićevu (drugo izdanje izašlo je godine 1888.) ustanovio sam, da su sve to prijevodi iz ogromnog Stankovićeva talijanskog djela.

Ovi su životopisi važni ne toliko zbog njihova sadržaja, koliko zbog činjenice, da je Istra davno prije hrvatskog narodnog preporoda rodila mnoge sinove naše krvi, koji su se istakli i pročuli, bilo po svojim fizičkim, uglavnom vojničkim, sposobnostima, bilo po znanju i snažnom duhu i umu. Njihov je utjecaj svakako djelovao pozitivno na hrvatski narod Istre i na njegov narodni ponos, jer se je, na primjer, na Kanfanarštini dugo poslije Glavinića o njemu govorilo, isto kao i na Supetarštini o biskupu Bratuliću. Generacije su prepričavale sve do, tako reći, naših dana potankosti o nekim velikim sinovima, koje je pojedino selo ili pojedini kraj dao.

(Sam Stanković pisac tih životopisa imao je, poput mnogih drugih istarskih Hrvata, tadašnjih i prijašnjih, talijanski odgoj, što nije ni čudo, jer do Dobrile, nije u Istri bilo uopće hrvatskih škola.

* Evo na primjer pisma, što mi ga je pisao jedan takav rodoljub — Ivan Androvič, autor talijansko-hrvatskog i hrvatsko-talijanskog rječnika: »... Godine 1909. održala se u rujnu IX konferencija Hrvatske Zajednice, danas Hrvatske Bratske Zajednice. Baš u to doba konvencije stigao sam u Calumet, Mich. — tu se je održala konvencija — i preuzeo uredništvo 'Hrvatskog radnika'. Već je bilo odlučeno da se u političke svrhe dade 11.000 dolara preko 'Hrvatskog radnika'. Ustao sam protiv toga, zapravo sâm, i zatražio da se taj novac dade u kulturne svrhe. Tako bi dano četiri tisuće kruna Družbi Sv. Ćirila i Metoda za hrvatske škole u Istri. Novac je bio isplaćen i o tome sam dobio pismenu potvrdu od Družbe. Po mome mišljenju ova okolnost ima osobitu važnost, da se dokaže interes američkih Hrvata za Družbu«. — Vaš I. A.

Stanković kao sin toga puka, nije ipak mogao da ne napiše nešto i za svoje vjernike i sunarodnjake, pa je izdao na hrvatskom jeziku jednu nabožnu knjižicu »Kratak nauk karstjanski« čime je pokazao da dobro pozna svoj materinji hrvatski jezik).

Sve te životopise ne kanim ovdje objavljivati, a predaleko bi me odvelo, kada bih objavio i sadržaj svih listova i listića.

Na jednom mi je ipak oko zapelo: na pismu što ga je na 13. prosinca godine 1868, dakle prije ravnih sto godina, pisao iz Kopra pop Franjo Ravnik svojim dvama nekadašnjim učenicima.

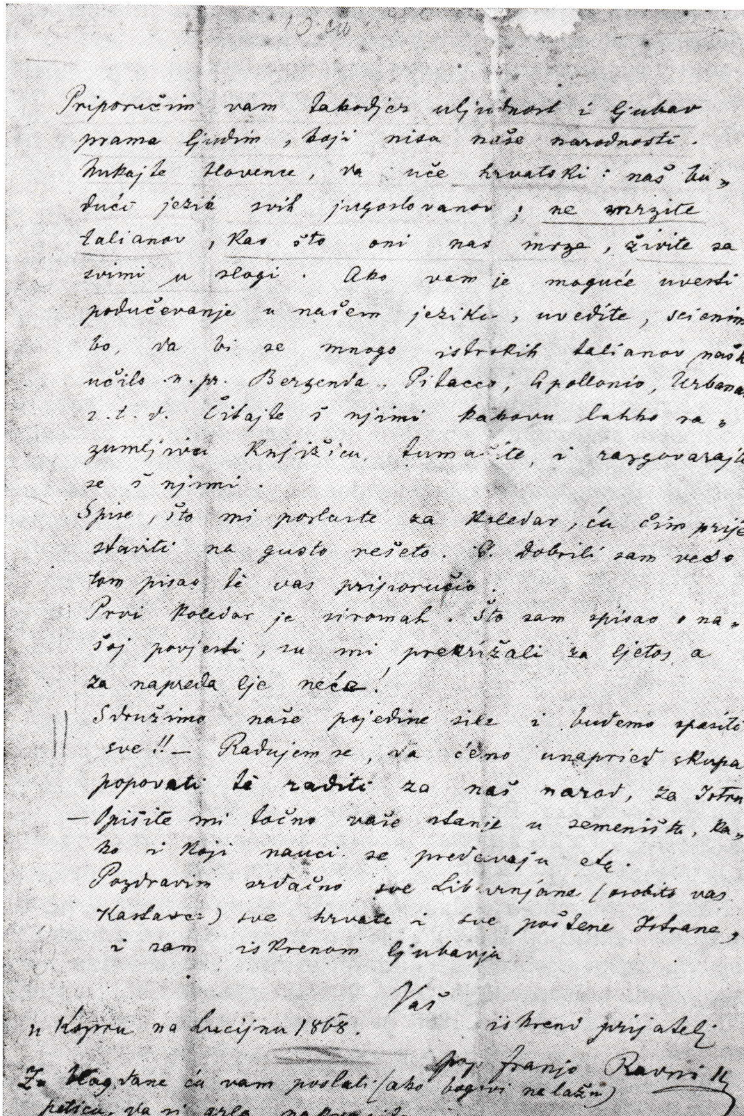
Autor pisma, pop Franjo Ravnik, rodom Slovenac iz Kranjske, živi je primjer, kako su se pojedini pripadnici drugih bratskih slavenskih naroda, došavši u Istru, toliko srasli s njome i s njezinim čestitim hrvatskim pukom i toliko ju zavoljeli, da su je smatrali svojom pravom domovinom, borili se za nju i za njezine pravice, kao njezini rođeni sinovi.

Kad su u Dobrilino doba pojedine hrvatske župe u Istri ostale bez domaćih svećenika, Dobrila je još i prije nego što je zasjeo na biskupsku stolicu, apelirao na mlade svećenike iz drugih slavenskih zemalja da pomognu hrvatskom puku u Istri, pa je tako došao lijep broj mladih rodoljuba i idealista, u prvom redu iz susjedne Kranjske, a zatim i iz Češke, da popune prazna mjesta u istarskim župama. Stariji se naraštaji Istrana i sada, po dobru, sjećaju onih čestitih rodoljuba župnika po istarskim selima, slovenske ili češke narodnosti, koji su u narodno-preporodnoj borbi prednjačili i dostojno se odužili narodu kome su služili (Gorec u Baderni, Žugelj u Kringi, Velikanje u Roveriji, Čeh Sekyra u Sv. Lovreču, Vanik u Lindaru, Elner u Brestu, Vodička u Vodicama i mnogi drugi).

Jedan od takovih narodnih ljudi bio je i pop Franjo Ravnik, rođen 4. studenoga 1832. (bio je dakle 20 godina mlađi od Dobrile) u selu Smokuču kraj Breznice u Kranjskoj. Svršivši nauke u Ljubljani, Gorici i Trstu, zaređen 1855. za svećenika, zaželio je službovati u Istri, gdje mu se pružilo široko polje rada.

Neko je vrijeme bio duhovni pomoćnik u Crnom Vrhu u zapadnoj Istri, zatim od 1860. do 1862. ravnatelj hrvatske pučke škole u Kastvu, zatim profesor neobligatnoga hrvatskoga jezika na talijanskoj školi u Kopru i konačno župnik u slovenskoj župi Korte nedaleko Kopra, gdje je 1885. u pedeset i trećoj godini života i umro.

Evo što kaže o njemu njegov bivši učenik, kasniji narodni vođa, prof. Vjekoslav Spinčić (kome je i bilo upravljeno pismo, koje mi je zbog svog sadržaja zapelo za oko i koje stoga ovdje objavljujem): Uz pomoć đaka koji bijahu njegovi učenici u Kastvu, izdao je s njima prvi hrvatski koledarić u Istri »Istran« godine 1868. i 1869. Hrvatski jezik koji je podučavao školske su vlasti zvale slavenskim

Priporučim vam takodjer uljudnost i ljubav
prama ljudim, koji nisu naše narodnosti.
Učite Slovence, da uče hrvatski: naš bu-
duči jezik svih jugoslovanov; ne mrzite
talianov, kad što oni nas mrze, živite sa
svimi u slogi. Ako vam je moguće uvesti
podučevanje u našem jeziku, uvedite, sigurno
bo, da bi se mnogo istrskih talianov naški
naučilo n.pr. Bergenda, Pilacco, Apollonio, Urbanaz
i.t.d. Čitajte s njimi kakovu lahko razu-
zumljivu knjižicu, tumačite, i razgovarajte
se s njimi.
Spise, što mi poslaste za Koledar, ću črno prije
staviti na gusto rešeto. C. Dobrili sam već
tom pisao ke vas priporučio.
Prvi Koledar je siromah. Što sam spisao o na-
šoj povjesti, su mi prekrižali za ljetos, a
za napredak lje neće!
Sdružimo naše pojedine sile i budemo spasili
sve!! — Radujem se, da ćemo unapried skupa
popovati ke raditi za naš narod, za Istru.
— Opišite mi točno vaše stanje u semeništu, ka-
ko i koji nauci se predavaju etc.
Pozdravim srdačno sve Liburnjane (osobito vas
Kastavce) sve hrvate i sve pošćene Istrane,
i sam s iskrenom ljubavju

Vaš
u Kopru na Lucijnu 1868. iskreni prijatelj
Pop Franjo Ravnik

Za Klagšane ća vam poslati (ako bogovi ne lažu)
petica, da ni grla nakvasite. —

Jedno od pisama popa Franje Ravnika

»slavo«, on sam zvao ga je najradije »jugoslavenski«. Kako nije bilo udžbenika on je sam sastavio hrvatsku slovnicu, po kojoj je podučavao đake. Jako je zgodno sastavljena, kaže Spinčić, pak je škoda što nije potpuna. U ostavštini profesora Frana Frankovića nađen je i popis knjiga Ravnikove knjižnice, iz godine 1876. Zabilježene su 203 knjige, što je za tadanje prilike bio lijep broj za jednog našeg intelektualca. Osim nešto crkvenih, uglavnom su to bile knjige naših pisaca kao: Daničića, Miklošića, Macuna, Račkoga, Crnčića, Berčića, Kurelca, Mažuranića, Dobrovskoga itd. Bio je narodnjak u punom smislu riječi. Narod Koparštine izabrao ga je bio 1867. zastupnikom u Istarskom saboru, ali mu je talijanska saborska većina poništila izbor, jer je tražio da u saboru govori hrvatskim jezikom.

Uostalom evo doslovnog teksta pisma, što mi ga je među ostalim papirima predala dobra i vrijedna rodoljupka Antonija Kasović-Cvijić.

On ga je pisao svojim bivšim učenicima Spinčiću i Lučiću. Puno je plemenitih savjeta, puno ljubavi i etike, bez truna mržnje prema talijanskim političkim protivnicima.

No, najbolje da ga objavimo u cijelosti:

Mili mi Spinčiću a dragi mi Lučiću!

Prošlu sriedu u jutro, zapustiv teplu posteljicu, spremljao sam se na svakdanji posao te razmišljao: što da činim danas kao pop, što kao učitelj jugosl. jezika a što kao domorodac, kad mi netko pokuca na vrata. Na zapovjed: ustupite! mi prerade pismonoša podebeli savitak. Otkuda? Iz Gorice. Tko piše? Gledah vrtjah listom s desne na lievu, preobrnuh, te na leđici sladka mi imena: Spinčić i Lučić.

Srce mi zaigralo: zaboravih za čas, da sam u Kopru, prestavih se duhom u Kastav, a to baš u učionu Kastavsku. Tu vidim u zadnjoj klupi dečka tanka stasa, rumene kose, bliedobielog lica, višeput zamišljena (za me onda raztrešena) za sve — izvan računstva veoma sposobna, saučenikom ubadljiva a učitelju poslušna i udana: to ti je danas Lučić: pjesnik — domorodac — rodoljub — Hrvat. Hvala Bogu! —

U predzadnjoj klupi, a to baš u sriedini za Korićem vidim drugoga dečka: nizka stasa, crne kose, rumena lica, zimi podkovana a ljetom bosonoga, veoma mirna, tiha, koji se je bojao palice kao vraga, našinstvu u svem udana nu švabstvu izključno suprotivna, a to ti je danas bogoslov Spinčić: rodoljub, iskren Hrvat: hvala višnjemu!

Sinci moji, nemožete dokučiti, što ćuti moje srce u hipu, kad vam to pišem. Suze mi udaraju na oko, one blažene suze, riedke suze, jerbo jih poćuti srce moje veoma riedko, a to su suze iskrene radosti.

Spominjen se sada blažene dobe, kad smo zajedno pjevali:

Rado ide Srbin u vojnike .....
Prosto zrakom ptica leti .....

u kojih piesmah je onda Anzelmo predpevao, Lučić sekundirao a Spinčić samo rieči izgovarao, jer nije bio onda pjevač. Spominjam se, da biasmo onda svi jednog duha, jednog srca, svi se ljubljasmo međusobno i svi ljubljasmo naš narod. Razlika biaše onda među nami jedina: da sam ja pjevao srcem, što je bilo višeput u žestokoj vatri, med trnjem, a vi pjevaste srcem nedužnim, videći samo cvietje; ili: ja sam vam bio onda učiteljem a vi moji učenici.

Radujem se, što klica, koju zasadih u vaša nježna mlađahna srca, nije izumrla, nego da je rastla bujno; jerbo sad već cvate i plodi. Radujem se, da domoljubje, što sisaste već majčinim mliekom, nije se u vas pokvarilo, kao što se pokvari kod mnogih u gimnazii na sramotu sebi i rodu, a na golemu štetu domovini.

Da je tužna Istra prije desetak godina imala takove bogoslove, kao što ste vi, ne bi toli razcviljena te jednom nogom već kraj propada. Bog vas dakle poživi, sinci! Obadvema priporučim, da učite čim marljivije staroslovenski jezik. G. Kociančić će vam biti o tom podpora, kao biaše njekada i meni. Čitajući staroslovenski obogatiti ćete si jezik, a što je još više, ulaziti ćete u svetišće obće-slovanskoga jezika. Vi Lučiću budete onda razumjeli Kolara, Mickievića, Puškina i ostale pjesnike.

Priporučim vam, mili Lučiću i talianske klasike; njim bo imaju zahvaliti Dubrovčani svoju izvrsnost. Vi udarate na liriku, dakle čitajte: Torquato Tasso, Petrarca, Ariosto i ine lirike, prispodabljajte Gundulića s ovimi, i vidjeti ćete, koliko si je naš Ive od njih isposudio.

Radeć tako, sinci moji, na narodnom polju sam uvjeren, da tim nećete zanemariti bogoslovja. Ako i ne naučite svih školastičnih, za-i prepredenih filozofičkih tankostij, ništa zato; jer u Istri se nećete s nitkim o dogmatici pravdati. Viera Isusova je prosta i lahko razumljiva: samo da je vaš život, naša ćudorednost neporočna, neoskvrnjena: više valja poštenjak nego izpreden mudrac.

Priporučim vam također uljudnost i ljubav prema ljudim, koji nisu naše narodnosti. Nukajte Slovence, da uče hrvatski: naš budući jezik svih jugoslovanov; ne mrzite Talianov, kao što oni nas mrze, živite sa svimi u slozi.

Ako vam je moguće uvesti podučevanje u našem jeziku, uvedite, scienim bo, da bi se mnogo istarskih Talianov naški učilo, n. pr. Bersenda, Pitacco, Apollonio, Urbanac i.t.d. Čitajte š njimi kakovu lahko razumljivu knjižicu, tumačite i razgovarajte se š njimi.

Spise što mi poslaste za koledar, ću čim prije staviti na gusto rešeto. G. Dobrili sam već o tom pisao te vas priporučio.

Prvi koledar je siromah. Što sam opisao o našoj povjesti, su mi prekrižali za ljetos a za napreda lje neće!

Sdružimo naše pojedine sile i budemo spasiti sve!! — Radujem se, da ćemo unaprijed skupa popovati te raditi za naš narod, za Istru. — Opišite mi točno vaše stanje u semeništu, kako i koji nauci se predavaju etc.

Pozdravim srdačno sve Liburnjane (osobito vas Kastavce) sve Hrvate i sve poštene Istrane, i sam iskrenom ljubavlju

u Kopru na Lucijinu 1868.

Vaš iskreni prijatelj
Pop Franjo Ravnik

Za blagdane ću vam poslati (ako bogovi ne lažu) peticu, da si grla nakvasite. —

(Opaska! Lučić je bio rodom iz Kastva. Umro je od sušice vrlo mlad i nije uopće stigao da razvije svoj pjesnički talent)

ISTARSKI TROLIST: LAGINJA — SPINČIĆ — MANDIĆ

Hrvatski preporod u Istri odvijao se u tri pravca: na prosvjetnom, gospodarskom i političkom polju. Teško je reći, koje je od tih triju područja nacionalnoga rada bilo važnije. Narod je bio bez ijedne škole, bez ijedne svoje knjige, bez ijedne novine. Trebao je dakle prosvjete, škola, knjiga i novina.

Ali hrvatski je živalj bio i gospodarski zaostao, te je naročito u nekim kotarima bio potpuno ovisan o talijanskim lihvarima, koji su ponegdje bili apsolutni vlasnici čitavih sela. Trebalo ga je, dakle, i gospodarski preporoditi, spasiti i istrgnuti iz ruku talijanske gradske gospode, koja su uz takovo stanje bila gospodari ne samo njegove imovine nego i njegove duše.

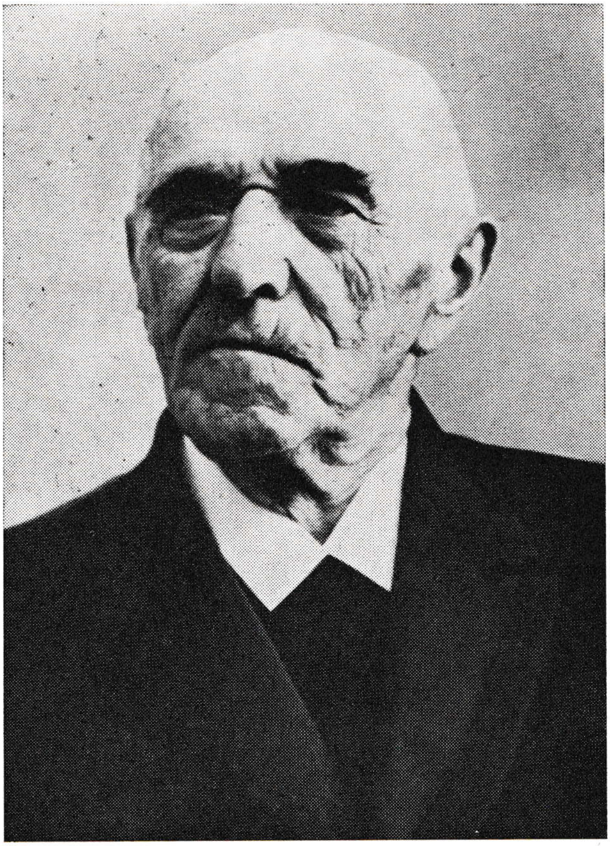
Politički bilo je još gore. Unatoč goleme brojčane nadmoći narod nije imao u svojim rukama ni općinske ni pokrajinske uprave. Sve su to držali Talijani, koji su imali u pokrajinskom saboru u Poreču 26 svojih zastupnika, od 30 koliko ih je sabor brojio. Samo su 4 bila naša, iako je po službenoj statistici iz 1846. Talijana u Istri bilo samo 60.040 naprama 134.455 Hrvata i 31.955 Slovenaca.

Razumljivo je, da su naši prvaci, koji su radili na nacionalnom osvješćivanju naroda bili u sto briga, gdje da prije započnu.

Sreća je bila da je hrvatski narod Istre baš u tim sudbonosnim časovima imao na čelu vođe, koji su bili u stanju, da ga u isti mah i gospodarski i prosvjetno i politički preporode i organiziraju.

Trolist Laginja—Spinčić—Mandić idealno je povezao tri razne osobine čovječjega značaja.

Laginja je bio čovjek sitnoga rada, marljiv kao crv, koji je poznavao svakoga istarskoga čovjeka i njegove potrebe u dušu, te je imao izvanredno mnogo smisla za gospodarsku organizaciju. Zasluge Matka Laginje na gospodarskom podizanju istarskoga sela neće nikad biti dovoljno prikazane i ocijenjene. On je bio pokretač i osnivač svih gospodarskih društava, seljačkih poljoprivrednih i novčanih zadruga, od kojih je bila osobito važna »Istarska posujilnica« u Puli sa svojom podružnicom u Pazinu.

Vjekoslav Spinčić

Neizmjerno je velik bio rad, što ga je na tom polju, na polju gospodarskog osamostaljivanja naroda, izvršio Matko Laginja. Nije ga uzalud prozvao narod »Ocem Istre«. Samo je dva svoja velika muža hrvatski narod počastio imenom oca: Antu Starčevića, prozvavši ga »Ocem Domovine« i Matka Laginju, prozvavši ga »Ocem Istre«.

Drugi član istarskoga trolista Vjekoslav Spinčić bio je političar velikih poteza. On je već po svom zvanju (bio je profesor) bio u prvom redu prosvjetni radnik i neopisive su njegove zasluge za prosvjetno pridizanje istarskoga seljaka. Ispravno shvativši, da se samo prosvijećeni narod može gospodarski i politički razviti i oduprijeti protivniku, on je preuzeo na sebe lavlji udio na prosvjetnom polju.

Matko Mandić

Već kao profesor na koparskom učiteljištu, koje nije bilo hrvatsko, on odgaja čitavo jedno pokoljenje zanosnih trudbenika i budućih pionira na hrvatskoj narodnoj njivi. Kasnije kao predsjednik Družbe sv. Ćirila i Metoda radi kao crv na podizanju hrvatskih škola po najugroženijim kotarima. Istodobno podržava najtješnje veze sa Zagrebom i zagrebačkim političarima, a u Beču, u Carevinskom vijeću, sa svim krugovima koji su mogli koristiti hrvatskom narodu u Istri. U katoličkoj Austriji i njegovo mu je svećeničko zvanje znalo ponekad lijepo poslužiti. Pisao je članke, rasprave, knjige, svagdje je bio prisutan, gdje je trebalo, svagdje posredovao, uvijek u pokretu do zadnjeg daha života. Još kao 80-godišnji starac on piše na sve strane i dokazuje hrvatstvo Istre.

Treći član istarskoga trolista bio je prof. Matko Mandić. On je kao urednik glavnog glasila hrvatskog narodnog pokreta u Istri, NAŠE SLOGE, bio prava narodna trublja budnica.

Porečki ga sabor dobro pamti. Izvrstan govornik, inteligentan, duhovit, bio je na glasu kao najtemperamentniji i najborbeniji zastupnik. Kad bi on progovorio, (uvijek je govorio samo hrvatski, iako sabor do zadnjega dana nije nikada htio hrvatski jezik priznati u saboru) svojim je žarom, svojom žestinom i jetkošću udarao kao maljem. Nije ga mogla nadglasati ni plaćenička galerija sastavljena od gradske rulje, koja je bila često nesnosna.

Jao si ga onome, koga je Mandić uzeo na nišan u »Našoj slozi«. Razgolićio bi ga u razgovorima »Franine i Jurine« (posebna šaljiva rubrika!) i izvrgao ga ruglu čitave Istre. Najžešće je udarao na »šarenjake« i »podrepnice« talijanske tj. na one naše odrode, koji su se prodali za zdjelu leće.

Iako je bio svećenik nije se žacao udariti ni na samoga biskupa, kad bi se ogriješio o probitke njegova naroda.

Tako je bio došao u žestok sukob s glasovitim hrvatožderom, porečkim biskupom Ivanom Krstiteljem Flappom, podrijetlom Furlanom, koji je bio veliki progonitelj hrvatskoga jezika i bogoslužja u crkvi. Poznata je ona Mandićeva apokrifna »biskupska poslanica«, što ju je podmetnuo biskupu Flappu uoči izbora za istarski sabor **1895**.

Na uvodnom mjestu »Naše Sloge« objavio je naime pod naslovom »Biskupova nauka« divnu jednu poslanicu u kojoj daje svećesntvu porečke biskupije upute, kako imadu raditi u narodu prigodom izbora, jer se tu ne radi samo o tjelesnom kruhu ,nego i o duševnom boljitku naroda.

»Vi znate, poštovana braćo,« piše tobože biskup Flapp u toj poslanici svome svećenstvu,« da slovinski puk u našoj pokrajini potrebuje u mnogo i mnogo mjesta svoje škole i svećenike, koji bi posve razumjeli njegov jezik i njegove potrebe. Vi znate, da taj puk čami u svakom zlu i zapuštenosti od koje ga dosadašnja saborska većina nije znala ili htjela izbaviti . . .« Zatim preporučuje braći svećenicima neka hrvatskome narodu idu na ruku i u crkvi i izvan nje, neka ga upućuju mudrim savjetom i dobrom poukom, kako će se pridići i osoviti na svoje noge, te prestati biti zasužnjen u politici i javnoj upravi. Poslanica na kraju završava ovom prijetnjom svećenstvu: »Koji od vas, poštovana braćo, ne bi vršio ovom i drugom prilikom svoju dužnost, na njega će prije ili poslije pasti prokletstvo naroda i Boga Oca, Sina i Duha Svetoga Amen! Dano u Poreču, 1. travnja 1895. *Ivan Krstitelj,* biskup«.

Lijepe kršćanske misli, kojima je vrvjela poslanica zavele su i samoga državnog odvjetnika, koji je bio uvjeren, da je jednu ovako

plemenitu poslanicu mogao zaista sastaviti samo jedan pravi kršćanski biskup, pa ju je propustio.

Međutim je Flapp bijesnio. Tužio je Mandića sudu, stvar se dugo povlačila i konačno je negdje zaspala. Ali lekcija je bila izvrsna i uzbunila je svojedobno čitavu Istru, a narod je Mandića, koji se prem i sam svećenik, nije žacao ustati protiv biskupa, kad je taj radio protiv hrvatskih narodnih probitaka, još većma zavolio, pa mu je prigodom narednih izbora poklonio svoje posvemašnje povjerenje.

To su eto bila tri svijetla značaja u hrvatskoj političkoj borbi Istre. To trojstvo u jedinstvu sa svojim individualnim osobinama tvorilo je jednu snažnu cjelinu, koja je u hrvatskome preporodu Istre odigrala zaista veličanstvenu ulogu.

ZAPIS O LAGINJI

O Matku Laginji, uz Dobrilu zaista najvećem sinu hrvatske Istre, moglo bi se napisati ne zapis, ne knjiga, nego čitava jedna knjižnica.

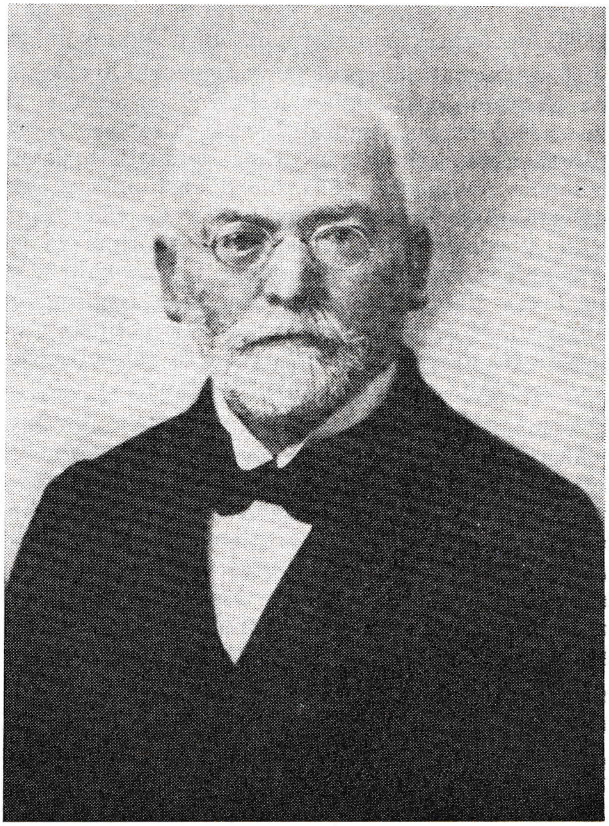
Njegov je rad za narod bio tako svestran i tako tijesno povezan sa svakom pa i najneznatnijom narodnom akcijom u Istri, da se bez pretjerivanja može ustvrditi, da je nemoguće naići na čovjeka Istranina — Hrvata, koji je živio između 1880. i 1930., koji nije barem jednom osobnom uspomenom, i to lijepom i dobrom, vezan uz njegov svijetli i plemeniti lik.

O desetoj godišnjici njegove smrti 18. III 1940. (umro je 18. ožujka 1930. u Zagrebu i pokopan u arkadama na Mirogoju) izdao sam kao zadnji urednik lista ISTRE poseban broj posvećen njegovoj uspomeni. Svi su se obredali svojim dirljivim uspomenama: od radnika u brodogradilištu u Kraljevici Josipa Grakalića do sveučilišnog profesora Zuglie, biskupa Bonefačića, bivšeg velikog župana Rikarda Lenca, novinara Ivana Peršića i još mnogih drugih znanih i neznanih. I svaki je od njih utisnuo po koji kamenčić, lijep i blistav, u njegov spomenik, trajniji od mjedi.

Bude li se ikada itko od mlađega naraštaja pozabavio pisanjem i istraživanjem hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri, (a to bi bilo i poželjno i preporučljivo) svagdje će i u svakoj prilici nailaziti na — Laginju.

Da mu bar nekoliko olakšam trud evo mu najpotrebnijih podataka:

Dr Matko Laginja bio je najmlađi član »istarskog trolista«. Rodio se 10. kolovoza 1852. u Klani. Svršio je gimnaziju u Rijeci, gdje mu je bio profesorom Fran Kurelac i potkraj, u 7. razredu, Tadija

Matko Laginja

Smičiklas. Pravo je studirao u Zagrebu i Gracu, a posebno još trgovačke nauke na Trgovačkoj akademiji u Trstu. Službovao je kratko vrijeme kod gradske općine u Zagrebu, ali je na nagovor svog četiri godine starijeg mještanina Vjekoslava Spinčića otišao iz Zagreba na nižu plaću, ali za narod na mnogo važniju dužnost: tajnika općine Kastav. Općina Kastav je bila zapala u težak položaj krivnjom državnih i pokrajinskih vlasti, pa je trebalo naći mlađeg čovjeka, vješta i sposobna, koji će znati parirati makinacijama tadašnjih oblasti. Sredivši općinske poslove, ode na advokatsku praksu u Volosko pa u Trst, nakon čega na želju narodne stranke odlazi u Pulu i tamo otvara odvjetničku pisarnu.

Narod ga je neobično volio i cijenio, a cijenili su ga zbog njegovih vrlina kao čovjeka i javnog radnika i sami njegovi protivnici

Talijani. Uživao je neograničeno povjerenje i ljubav naroda Istre, te je od 1883. bio neprekidno zastupnikom u Istarskom saboru.

On je 16. kolovoza 1883. prvi put progovorio hrvatskim jezikom »Poštovana gospodo Latini! Izbor u Pazinu...« Dalje nije dospio jer su i on i naši zastupnici morali bježati iz sabornice pred nahuckanom ruljom, koja nije nikada htjela dopustiti hrvatsku riječ u Istarskom saboru. Od godine 1891. bio je zastupnik u Carevinskom vijeću (parlamentu) u Beču, gdje je slovio kao jedan od najodličnijih političkih govornika. Na svibanjskim izborima za Carevinsko vijeće 1907., koji su značili pravi plebiscit, i na kojima su bili gotovo jednoglasno izabrani Spinčić, Mandić i Laginja, on je sam dobio 13.191 glas. To je bila najveća politička pobjeda i sjajna afirmacija hrvatskoga naroda u Istri kojemu su se stoljećima odricala sva, pa i najosnovnija narodna i ljudska prava.

Kada je malo nakon toga 9. lipnja 1907. Laginja došao na glavnu godišnju skupštinu Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, dočekalo ga je preko 20 tisuća naroda, a seljaci mu raspregoše konje s kočije i u neopisivom ga zanosu poniješe na ramenima od kolodvora do Narodnog doma. U Puli je ostao do 1915. Iza prevrata 1918. došao je u Zagreb i bio član »Privremenog narodnog predstavništva« u Beogradu, a biran je i u prvu Narodnu skupštinu, te je za vlade Stojana Protića kao član Narodnog kluba bio ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Umro je 18. ožujka 1930. Njegov je sprovod bio veličanstven. Najviđenije ličnosti, kulturni i politički radnici, razna društva i ustanove, predstavnici grada Zagreba s načelnikom na čelu, oko 50 tisuća ljudi, među njima 2500 istarskih Hrvata izbjeglica, ispratiše ga na njegovom posljednjem putu.

U mladosti bavio se lijepom knjigom, skupljao narodne pjesme i proučavao domaću povijest i pravne spomenike. U Ravnikovom koledaru »Istran« iz godine 1870. štampana mu je i prva pjesma. U Šenoinu »Vijencu« 1879. tiskane su mu »Istarske pričice« pune vedrine i zdravoga humora. Još za svoga boravka u Kastvu kao općinski tajnik napisao je veselu igru iz domaćega života u kastavskom narječju »Šilo za ognjilo«, koja se je u tamošnjoj Čitaonici nekoliko puta s velikim uspjehom davala (prvi put 1881). Za pouku i zabavu narodu sastavio je »Basne« u stihovima koje su bile pune pučke filozofije i pravo štivo za puk. Velikim je marom uredio i u nakladi »Naše sloge« izdao godine 1880. »Istarske narodne pjesme«. Tiskom tiskare Dolenc u Trstu izašla je 1880. njegova knjižica »Kastav grad i općina« prva monografija Kastva i Kastavštine. Na njemačkom jeziku napisao je brošuru »Austrija i hrvatsko pitanje«, a u časopisu »Pravo« koji je izlazio u Zadru napisao je studiju o Vinodolskom i Kastavskom zakoniku ili »štatutu«.

Njegovom su zaslugom osnovane tako reći sve gospodarske organizacije, »Gospodarska zadruga« i »Delavska škola« u Kastvu, »Vinarska zadruga« u Baderni, »Istarska posujilnica« u Puli i Pazinu, društva za štednju i zajmove u Buzetu, Medulinu, Lošinju, Voloskom itd. Tim sitnim gospodarskim radom postizavalo se zamjerne uspjehe i spašavalo na hiljade i hiljade naših ljudi i porodica od propasti.

Laginja je potekao iz naroda, od seljačkih roditelja i nikada se nije udaljio od naroda. Istarski je seljak grcao u dugovima, ekonomski zarobljen bio je potpuno u rukama talijanskih lihvara u gradićima, nacionalno neosviješten, pretežno nepismen i preziran od tuđinske gospode, osjećao se prezrenim i manje vrijednim. Svojim ljubaznim i prijateljskim ophođenjem sa svakim, a napose sa hrvatskim seljacima, razumijevanjem i zanimanjem za svačije potrebe, pa i one najsitnije, Laginja je ubrzo osvojio srce svakoga istarskoga čovjeka.

On je dobro uvidio da je za buđenje narodne svijesti potrebno u prvom redu našega čovjeka gospodarski ojačati, osoviti ga na vlastite noge, osloboditi i spasiti ga iz pandža talijanskih lihvara, uliti mu vjeru u vlastitu snagu i moć, udružiti ga na zadružnoj osnovi i tako mu olakšati teško breme života.

Laginja je u tom bio do krajnosti požrtvovan i nesebičan i njemu se jedinome može zahvaliti gospodarska organizacija i emancipacija hrvatskoga življa u Istri, koji je tako ojačan, tako osviješten imao već jake i solidne temelje, da je mogao izdržati najužasniji pritisak u svojoj povijesti — dvadeset i sedam godina talijanske okupacije i, u modernoj povijesti čovječanstva nezapamćenog, fašističkog divljanja.

Narod je instinktivno osjetio tko mu je pravi prijatelj i otac, pravi narodni čovjek, pa ga je još za njegova života prozvao časnim imenom »OCA ISTRE«.

Za narod sve — za sebe ništa! To je bila njegova životna lozinka.

Spomenemo li još da je u životu bio veoma skroman, čak siromašan, te da je i u mirovini kao bivši ban, siromašno živio i siromašno umro, rekli smo sve, što se o tom — uz Dobrilu — sigurno najvećem istarskom sinu, moglo reći.

Ne mogu propustiti da, i opet jednom, citiram jedno Laginjino pismo.

Dok je godine 1920. bio banom Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Međumurja, zamolio ga je jedan siromašni stolarski radnik, istarski izbjeglica zaposlen u ugljenokopu u Kreki u Bosni, imenom Josip Laginja, neka bi mu kao svom siromašnom i bolesnom nećaku, poslao malu pomoć, po mogućnosti kakvo svoje staro iznošeno odijelo.

Laginja, hrvatski ban, odgovorio mu je da nema na žalost ponošenih odijela, koja bi mu mogla poslužiti, jer da svoja odijela sam istroši tako da više nisu za nošenje.

U pismu mu preporučuje, neka se ne žuri kući u Istru, »kamo nas starina mila sve zove«, jer da je njegovo rodno mjesto, baš na međi kao na inat od Talijana zaposjednuto. On da će već sam javiti njegovima kod kuće, gdje se nalazi i gdje radi.

Ujedno mu preporučuje, neka ne zaboravi da mu je rodno ime Laginja i »da to ime čuva u poštenju i dobru glasu«.

Poslao mu je dvije stotine kruna pomoći.

Komentator toga pisma odvjetnik Šime Žužić, koji je tada živio u Tuzli i koji je dobro znao za taj slučaj, popraćuje ga riječima:

»Koliki bi od onih na vlasti bili oklijevali da, na temelju svoje moći i položaja, stvore svome rođaku udoban i bezbrižan život na račun općenitosti ili na štetu pozvanijih i sposobnijih, a kamo li da gledaju bespomoćno, da njihov rod oskudijeva u odijelu. Kao banu Hrvatske njemu doista nije bilo teško naći, sve u zakonskoj i besprijekornoj formi, svom inače sposobnom rođaku radniku bolji položaj.

Ali Matko Laginja, narodni ban Hrvatske, istarski seljački sin, neće protekcije, nego imade i svoju strogu savjest, koja mu veli da ga narod nije postavio na onaj položaj koji zauzimlje, da pomaže i bogati sebe i svoje, nego da pomogne svome narodu . . . «

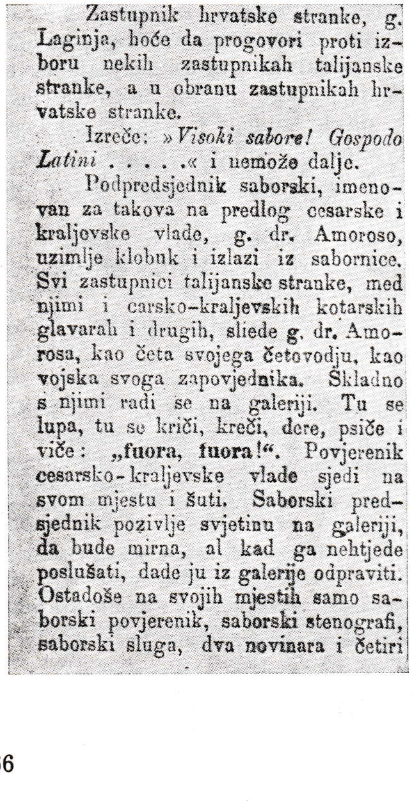

Broj 34. U Trstu 21. agusta 1884. Godina XV.

NAŠA SLOGA

POUČNI, GOSPODARSKI I POLITIČNI LIST.

— Uredničtvo i odpravničtvo nalazi se: CORSIA STADION N. 12. —

Zastupnik hrvatske stranke, g. Laginja, hoće da progovori proti izboru nekih zastupnikah talijanske stranke, a u obranu zastupnikah hrvatske stranke.

Izreče: »*Visoki sabore! Gospodo Latini* . . . . .« i nemože dalje.

Podpredsjednik saborski, imenovan za takova na predlog cesarske i kraljevske vlade, g. dr. Amoroso, uzimlje klobuk i izlazi iz sabornice. Svi zastupnici talijanske stranke, med njimi i carsko-kraljevskih kotarskih glavarah i drugih, sliede g. dr. Amorosa, kao četa svojega četovodju, kao vojska svoga zapovjednika. Skladno s njimi radi se na galeriji. Tu se lupa, tu se kriči, kreči, dere, psiče i viče: **„fuora, fuora!“**. Povjerenik cesarsko-kraljevske vlade sjedi na svom mjestu i šuti. Saborski predsjednik pozivlje svjetinu na galeriji, da bude mirna, al kad ga nehtjede poslušati, dade ju iz galerije odpraviti. Ostadoše na svojih mjestih samo saborski povjerenik, saborski stenografi, saborski sluga, dva novinara i četiri

Istarskim Hrvatima nije nikada bilo dopušteno da u Istarskom saboru progovore u svom jeziku. Laginjin pokušaj da 21. kolovoza 1883. u saboru u Poreču progovori hrvatski bio je silom spriječen.

DRUŽBA SVETOGA ĆIRILA I METODA ZA ISTRU

Da bi se mogao ispravno shvatiti i ocijeniti rad Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru i besprimjerno veliku ulogu, što ju je ona izvršila u preporodu hrvatskoga naroda u Istri potrebno je osvjetliti neke događaje, koji su joj prethodili i izazvali njezin osnutak.

Nesretni rat Austrije s Prusijom i njezinom saveznicom Italijom godine 1866. imao je za Austriju kao posljedicu gubitak Mletačke, koju je morala prepustiti mladoj, jošte sasvim neujedinjenoj, kraljevini Italiji. Na taj se je način talijanska granica približila, takoreći, do pred vrata Trsta.

Taj uspjeh, koji, doduše, nije bio izvojevan talijanskim nego pruskim oružjem, budući da su Talijani u tom ratu, na kopnu i na moru, bili od Austrije potučeni, mladim je talijanskim nacionalistima samo povećao i bez toga veliki apetit.

A taj nije bio malen ni prije toga. Ta već je 1845. glavni stožer sardinskoga kralja Karla Alberta tvrdio, da »strateške granice nove Italije moraju biti na istoku na Bitoraju, a na sjeveru pred Ljubljanom, te da moraju obuhvatiti Istru, Rijeku, Kraljevicu i Krk, te Idriju i Logatec«. (U brošurici: »Le Alpi che cingon l'Italia, considerate militarmente.« — Torino 1845.)*

Što se tiče hrvatskoga življa, koji nastava te krajeve, njega se htjelo odnaroditi. Pacifico Valussi, Furlan, koji je još 1849. pisao da Trst treba biti dodirna tačka triju velikih rasa (njemačke, talijanske i slavenske), a Istra neutralna zona i prelazno područje za Hrvatsku i Italiju, zahvaćen probuđenim iredentizmom, mijenja godine 1861. svoje mišljenje, pa u jednoj brošuri izdanoj u Mlecima kaže o istarskim Slavenima, da su raspršeni i rascjepkani, te nesposobni, da se razviju do jednoga naroda, pa da moraju nestati u moru talijanstva.

---

* Sve do pojave talijanskog iredentizma u Istri, istarski su Talijani i sami bili svjesni, da je Istra u svojoj ogromnoj većini slavenska. Oni su se prema Slavenima tako odnosili, pa su pojedini istarski rodoljubi-Talijani objektivno priznavali općeljudske i historijske pozitivne značajke istarskih Hrvata. Tako je Giovanni Antonio Facchinetti iz Vižinade u Kandlerovoj »Istrii« godine 1847. donio jedan vrlo lijep i objektivan prikaz povijesti istarskih Hrvata, njihove narodne običaje i život, pod naslovom: »Gli Slavi istriani«.

Upravni odbor Kluba Ćirilo-Metodskih zidara u Zagrebu 1894. Stoje: dr Stunić, Levin Polc, Milan Kučera, Mirko Oršanić, Albert Stättler. Sjede: Milan Ogrizović, Vjekoslav Spinčić, N. Kornitzer, Drag. Freudenreich, M. Ratković

Čitava politika mlade Italije vođena je u tom duhu. Njezini su službeni predstavnici javno izjavljivali: »Anektirajmo odmah Istru, Trst i Goričku, a Slavenstvo će se iz tih krajeva, budući nacionalno neosvješteno, za najkraće vrijeme potalijančiti.«

Ni glasoviti Cavour nije bio daleko od toga mišljenja, no kao dobar političar nije odobravao nasilne asimilacije, nego je računao na progresivan razvoj talijanstva i na njegovu moralnu snagu. »Pozvani da izvrše to povijesno dozrijevanje — rekao je Cavour — bit će naši sinovi, a možda i unuci... « On se je bojao, da si takovim nasilnim odnarođivanjem ne stvori od Hrvata neprijatelje.

Međutim su kasniji političari bili u tom pogledu sve nasrtljiviji. Predsjednik talijanskog parlamenta Ricasoli 1866. traži, da se odmah zaposjednu te pokrajine. U tom duhu rade kasnije Cairoli i Crispi i sva ostala službena i neslužbena talijanska politika.

Na desetke se knjiga i brošura izdaje o tom pitanju, na stotine se članaka piše i jadranski iredentizam postaje središnja točka talijanske vanjske i unutrašnje politike.

Istarski Talijani provode tu politiku svojih prekomorskih sunarodnjaka svjesno i smišljeno. Užurbano se radi na tom, da se neukog i neprosvijećenog, a nacionalno još neosviještenoga hrvatskog

seljaka u Istri potalijanči. Vlast je u njihovim rukama, oni su gospodari općina i svih ustanova. Inteligencija je sva u njihovim rukama. Svi činovnici, svi učitelji, liječnici, odvjetnici, trgovci, sve su to sami Talijani. Iznimku čine hrvatski svećenici, koji su potekli iz seljačke kolibe, pa poznaju narodne potrebe i nevolje. Ti su međutim razbacani po zabitnim seoskim županna, pa su talijanskoj iredenti neopasni. Uostalom oni su i sami posljednjih desetljeća odgajani u talijanskim ili njemačkim školama, mnogi i odnarođeni, pa je sve što mogu hrvatskome narodu učiniti jedino to, da s njime progovore u njegovom materinskom jeziku. Oni bi i sami bili trebali pravog nacionalnog osvještenja.

Rikard Katalinić Jeretov, blagajnik Družbe Sv. Ćirila i Metoda

Hrvatski je narod u Istri spavao i izgledalo je, da će pod takovim prilikama uskoro i za navijek zaspati.

Ta odakle je mogao čekati pomoći?

Hrvatska se i sama istom budila, Gajevo ilirstvo bila su više gospodska posla, daleki neki i magloviti idealizam, koji nije dopro u seljačke kolibe, a osim toga kako je brzo bljesnuo tako je i brzo nestao. Apsolutizam od 1850. do 1860. zakrenuo mu vratom.

Hrvatska je i sama imala kod kuće teških borba s Mađarima i probuđenim mađarskim nacionalizmom, pa nije imala vremena da se bavi problemom daleke periferije, koja je osim toga u to doba bila u Hrvatskoj i veoma malo poznata.

I sam hrvatski sabor na sjednici održanoj mjeseca veljače 1861. naglasuje samo hrvatska prava na Dalmaciju i Rijeku. Na jednom sastanku južno-slavenskih povjerenika održanom u Zagrebu u rujnu 1860. bili su pošli samo malo dalje. Spominju rijeku Rašu kao granicu Jugoslavije.

To se zbivalo u isto vrijeme, kada su najistaknutiji talijanski političari i kulturni i javni radnici svjetskoga glasa grlato izvikivali sveta talijanska prava na Istru.

I baš u času, kad je izgledalo da je smrt hrvatskoga naroda u Istri neminovna, dogodi se čudo.

Narod u Istri još i danas vjeruje, da njegovom sudbinom odlučuje Božja Providnost i da ona nad njime bdije, te da nikad neće dopustiti da umre, da ga se zatre. Uvijek će u zadnji čas doći nešto, što će ga spasiti od smrti.

Tako i tada. Kad je noć bila najcrnija sine najednom na istarskom nebu sjajna zvijezda. *Pojavi se biskup Juraj Dobrila.**

Život toga hrvatskog velikana i njegova uloga u preporodu Istre, te najizloženije točke hrvatstva, nije u hrvatskoj kulturnoj i političkoj povijesti ni izdaleka istaknut onako, kako to on zaslužuje.

Njegov vršnjak Strossmayer, sjajan govornik, grandseigneur, silan bogataš, daleko se više ističe.

Veliko je pitanje što bi bio Strossmayer dao, da nije bio biskup đakovački i da nije raspolagao s onolikim milijunima, nego da je bio »običan istarski pop«, kako rekoše jednom za Dobrilu trsatski fratri kad im je kao biskup došao u trošnom svećeničkom odijelu u pohode?

Ne! Ne bi bio nikada stvorio ono, što je stvorio Dobrila!

Dobrila je slomio talijanski iredentizam u Istri. Taj običan istarski pop, uhvatio se u koštac sa svom službenom i neslužbenom talijanskom politikom, s tisućama njihovih umnih spisa i brošura, sa stotinama tisuća lira, koje su tajnim kanalima dolazile u Istru da je odnarode i otuđe.

A to sve *sam*, žilavom energijom istarskoga kmeta, koji kad zna što hoće tvrdokorno ustraje na svom putu.

U Istri nastaje velika glad. Sad se pokazuje Dobrila u svojoj veličini. Pokreće veliku akciju za pomoć gladnome pučanstvu, sam skuplja, obilazi, organizira sabiranje i skuplja 50 tisuća forinti, kupuje žito, krumpir, kukuruz i sam ga dijeli stradaocima.

---

* Iscrpan životopis velikoga našeg biskupa, dra Jurja Dobrile, napisao je odmah iza njegove smrti zagrebački kanonik Cvjetko Rubetić, a izdalo ga je Društvo Sv. Jeronima 1882. Budući da je Društvo Sv. Jeronima imalo na tisuće članova u svim hrvatskim zemljama, cijeli je hrvatski narod imao prilike ne samo da upozna Dobrilin svijetli lik, nego i veliko djelo narodnoga preporoda, koji se u tim danima zbivao u Istri.

Od najnovijih knjiga koje govore o Dobrili ističe se roman slovenskog pisca Ivana Pregelja »Božji mejaši«, a naročito je dobro i sveobuhvatno ocrtan lik i djelovanje Dobrilino u knjizi Bože Milanovića »Hrvatski narodni preporod u Istri«, izdane u Pazinu 1967.

Za velike kolere u Trstu Dobrila, ne čuvajući života, dan je i noć kod bolesnika, ali ne kod gospode, nego kod malog puka.

Smrću starog Peteanija, ispražnjuje se biskupska stolica u Poreču. Car imenuje Dobrilu porečkim biskupom. Dobrila ide u Beč caru i odbija imenovanje, ali na koncu popušta.

— Vjerujete li Vi u Božju Providnost? pitao ga car.

— Vjerujem, Vaše Veličanstvo! odgovori mu Dobrila.

— Pa onda vjerujte, da Vas je Božja Providnost odredila za biskupa u Poreču.

Ovaj možda banalni razgovor između Dobrile i Franje Josipa u dubini je svojoj ipak imao tajanstveno značenje.

Hrvatski književnik Viktor Car Emin bio je 40 godina tajnik Družbe Sv. Ćirila i Metoda

Dolazi u Poreč. Biskupija siromašna, lihvari su sve raznijeli, biskupska su imanja upropaštena. Ne odbacuju ni toliko koliko je potrebno za život biskupov. Vlada mora svake godine davati potpore 2000 forinti za biskupovo uzdržavanje.

Dobrila se zadužuje za 19.000 forinti. Uređuje gospodarstvo, sam ga nadzire, sam cijepi voćke, sam radi. Porečki ga građani ismijavaju, navikli samo da biskupe »pumpaju«, kako su i staroga Peteanija. Ali on ide tvrdoglavo svojim putem.

Prvu svoju biskupsku poslanicu izdaje u hrvatskom jeziku. Konsternacija. U crkvi Svete Marije propovijeda narodu hrvatski. Obilazi sve župe što na kolima, što pješice. Svagdje govori hrvatski i svagdje promiče hrvatstvo.

Narodu kao da je mrena spala s očiju. Sve hrli da vidi svoga biskupa, da čuje svoga svetoga čovjeka.

A Dobrila uviđajući strahovitu zapuštenost svoga naroda, pomanjkanje narodne inteligencije, narodnih svećenika i javnih radnika, izabire bistre seljačke mladiće i šalje ih o svom trošku u škole. Stvara si kadar poletnih mladih narodnih popova, s kojima će Istru preporoditi.

Gospodarstvo je uredio uzorno. Odbija već za nekoliko godina 2000 forinti vladine subvencije, vraća dug, osniva štipendije za školovanje hrvatske seljačke mladeži i izdaje, sve bez »mecenatstva« i bez talambasa, 40.000 forinti u tu svrhu, ne računajući ovamo i zakladu od 20.000 forinti, koju je osnovao za podupiranje školske mladeži.

Talijanska klika digla je galamu. Porečani mu jedne noći zamazaše ljudskim izmetinama biskupski dvor išaravši ga prostačkim natpisima.

Dobrila ide tvrdoglavo naprijed.

Sve on vidi, sve on zna. Izdaje molitvenik za puk »Otče budi volja Tvoja«, koji dolazi u svaku kmetsku kuću. To nije samo molitvenik, to je priručnik, učitelj. Na tisuće je primjeraka za čas preplavilo Istru. Narod je svoju riječ vidio tiskanu, a to je u onom crnom mraku značilo mnogo.

Šteta je što se nijesu sačuvala sva pisma, što ih je Dobrila pisao svojim prijateljima, a pisao ih je veoma mnogo. Iz njih bi se najbolje upoznao karakter toga velikoga muža.*

U svojim je pismima bezobziran i oštar. To je i bio razlog, da ih je pokojni pop Karabaić, koji ih je imao najviše, od straha pred premetačinom spalio.

U jednom pismu popu Mogoroviću u Beram Dobrila piše:

. . . »Da, dragi moj Antone! Velika je sramota i nesreća, da nas u Istri nitko ne će poznati, kako da nas ni ne bi bilo . . . Nitko od našega jezika ne misli, da imamo velika i sveta prava, koja od samoga Boga po naravi nas dopadoše i da je skrajna ura iz nehajstva i suza se probuditi, ako želimo biti ljudi, a ne s c h i a v i . . .

Je li će i odsad do veka odsuđivati naše ljude na sohe (vješala), brez da bi ih sudci drugače razumeli neg po nevaljalih tumačnicih?

Je li još kadi tako biva kud sunce sije? Ja zaisto za takove proklete krajeve ne znam izvan Istre.

Mi redovniki smo meso od mesa, kost od kosti našega puka; naš brižni narod niti vidi niti misli drugače nego po naših redovničkih očih i moždjanih . . . imamo dakle mi svetu dužnost za naše ljude skerbiti i to moremo sada činiti brez svake pogibelji, jer nam sam Cesar dopušća, da si uzmemo, što je naše, to jest: naš jezik u svih naših potrebah, u ugovorih, oporukah i t. d.; imamo pravo

---

* Ja sam ih uspio sakupiti dvadesetak, što u izvorniku, što u prijepisu. Op. p.

svojim jezikom se služiti po uredih (offiziih), sudiščih itd. *Što bi rekao Nemac na Nemškoj, ali Taliančina na Vlaškoj, da bi im za sudce Hervate poslali, koji ne bi znali ni nemški, ni talianški govoriti?*

Oj, dragi Pope Antone! Vi ste muž bistre glave, kakovih je malo u Istri, Vi imate plemenito blagoćudno serdce, razmišljajte i danom i noćju tu poglavitu stvar, pogovarajte se malo o njoj s ljudi, koji imaju malo mozga u glavi i poštenja u sercu... Ja bih radije mertav bio nego još videti, kako bi naši brižnjaki za svoje poslanike izabrali kalviniste (Jeny za Frankfurt) ili republikane, kojim nije do drugoga stalo, nego da nam domovinu upropaste...«

Iz ovoga se pisma razabire biskupova namjera da narod izabere svojim zastupnicima u carevinskom vijeću u Beču ili saboru u Poreču svoje ljude. Do tada su naime po tadašnjem izbornom zakonu bili zastupnici od reda Talijani, a jednom kad je zasjedanje parlamenta bilo u Frankfurtu, čak neki njemački grof Jeny.

Ni kad je bio u Rimu na glasovitom Vatikanskom saboru ne zaboravlja on narodne potrebe svoga naroda. 11. siječnja 1870. piše iz Rima popu Karabaiću, da bi svakako trebalo pokrenuti jedan hrvatski list za hrvatski puk u Istri.

»Naša braća pogiba, tišću ju od dvje strane uprav kao klišći; gore nego sada nije nam još nikada bilo. Čini mi se, da bi morali barem pokušati ne bi li se narod naš po Istriji dao malko probuditi. Najshodnije sredstvo kako ja sudim bio bi mali listak po priliki veličine kao pokojna »Domovina« ili »Zarja«; za našu namjeru bi dosta izdavat ga dva put na mjesec...«

U istom pismu biskup nastavlja, kako bi naklada bila isprva 500 komada od čega bi on s jednim našincem* sam plaćao 400 komada, a drugih 100 bi se valjda našlo po cijeloj Istri.

I zbilja već 1. VII 1870. osvane prvi broj »NAŠE SLOGE« prvih hrvatskih novina u Istri...

Borba je započela. Vodio ju veliki biskup, a uz njega mladi popovi, sve njegovi gojenci, suradnici i prijatelji.

Istra se je trgla. Danas u doba novina, brzojava, pisaćih strojeva i radija ne možemo shvatiti, kako je golemi pionirski posao izvršila ta četa prvih trudbenika na hrvatskoj narodnoj njivi u Istri. (Pokojni dr Mate Laginja pričao mi je nekoć kako je znao po dva tri dana *rukom* pisati pozive i pisma svim prijateljima i pouzdanicima diljem Istre i to ne pet ili deset nego do *stotinu* vlastitom rukom pisanih pisama).

Ali sada se digla i protivna strana, koja je već mislila, da je istarski kmet njezin gotov plijen, koji će za par decenija biti sasvim potalijančen.

---

* Pod tim »našincem« mislio je svog prijatelja biskupa Strossmayera s kojim je o tome u Rimu razgovarao.

U Poreču su izlazile novine ISTRIA subvencionirane bogatim dotacijama iz općinskih i pokrajinskih blagajna, a i s druge strane mora. Učestaše najžešći napadaji na NAŠU SLOGU, na naše narodne predstavnike, na sve »šćave«, kako nazivahu Hrvate.

Vlast je bila, rekosmo, sva u njihovim rukama, i oni je upotrijebiše protiv našega življa i našega narodnoga pokreta.

Po školskom zakonu od 1869. morala se otvoriti škola svagdje, gdje u okrugu od jednog sata hoda ima 40 djece obvezatne na pohađanje škole.

Pozivajući se na taj zakon hrvatski su rodoljubi počeli zahtijevati škole na svom jeziku.

Međutim što se događa?

Prve su bile općine, koje su prosvjedovale protiv toga na pokrajinsko školsko vijeće. (I općinska vlast i pokrajinska vlast bila je u rukama Talijana).

Razumljivo je s koliko se je poteškoća trebalo boriti, dok se je dobila škola. A prečesto se dešavalo, da se nakon duge borbe za školu konačno dobila: talijanska škola.

Protiv prosvjećivanja hrvatskoga naroda u Istri ustalo je sve, jer dok je narod neprosvijetljen i nepismen lako je njime vladati i držati ga na uzdi, te ga i gospodarski zarobiti.

U Italiji je postojalo društvo »Dante Alighieri«, što ga je bio osnovao ministar i senator Ruggero Bonghi, a svrha mu je bila širenje talijanske misli preko granica Italije. Članovi su društva najviše talijanske ličnosti, ministri, državnici, pa i članovi kraljevske kuće. Društvo je bilo bogato dotirano i imalo je na pretek novčanih sredstava.

U Istri je u isto vrijeme postojalo društvo »Pro Patria«, koje se je brinulo za uzdržavanje talijanskih škola u Istri. Kada je međutim to društvo zbog i suviše očitih iredentističkih izjava bilo raspušteno, osnovalo se društvo s istom svrhom pod nazivom LEGA NAZIONALE. Svrha je Lege bila da potalijančuje slavensku djecu. Koliko god bila ta svrha za naše pojmove nemoralna ona je bila u ono doba jasno i otvoreno naglašavana.

LEGA NAZIONALE otvarala je talijansku školu u svakom, pa i najmanjem mjestu, gdje su bila makar samo *tri* mala Talijana ili talijanaša dorasla za školu. Škole su bile lijepe moderne zidanice, a uzdržavala ih je, kao i njihove učitelje, sama LEGA dobrovoljnim prinosima svojih članova. Kako su pak članovi LEGE bile i sve općine u Istri, koje su po tadašnjem izbornom zakonu bile u golemoj većini u talijanskim rukama, to su naravno te »doprinose« i članarine, plaćali uglavnom naši ljudi u obliku poreza za otuđivanje svoje vlastite djece. Najnemoralnija krvarina!

Naravno, da su osim tih dobrovoljnih prinosa pritjecali iz Italije iz bogatih fondova društva DANTE ALIGHIERI, znatni iznosi, a sve sa ciljem, što ga je svojedobno bio iznesao i grof Cavour, te kasnije i Valussi i drugi, da se barbarski slavenski živalj Istre otuđi svome narodu i za par decenija potpunoma talijanizira.

Djeca, koja su polazila Leginu školu dobivala su odmah besplatno sve knjige i učila, a osim toga odjeću, obuću i hranu.

Stanje je bilo katastrofalno po našu narodnu budućnost. Djeca su se odnarođivala, a naši nijesu nikako imali mogućnosti da si ishode škole. Vlast ih nije davala, a sami ih nijesu imali, jer niti bijaše zgrada, niti novaca, a niti učitelja.

Trebalo je ovaj možda malo preopširan prikaz iznijeti, da bi se ispravno shvatilo zašto je bila osnovana Družba Svetoga Ćirila i Metoda.

Misao o osnivanju Družbe nikla je u dogovoru sa Račkim i Strossmayerom u glavi prvog hrvatskog zastupnika iz Istre u Carevinskom vijeću u Beču, dra Dinka Vitezića. On je bio i prvi Družbin predsjednik. Pravila su složena koncem 1892, a potvrđena od pokrajinskog namjesništva u Trstu u proljeće godine 1893. Odmah se pristupilo osnivanju društva i organizaciji njegovih podružnica.

— Bilo je vrijeme — govori Vitezić — kada je našem narodu bilo zabranjeno služiti se svojim jezikom. Za vrijeme apsolutizma nije se po školama po Istri smjelo ni prozboriti hrvatski i jao si ga onome djetetu, koje je prekršio tu zabranu.* Bilo je od strane učitelja izvrgnuto svakojakome ruglu. Doba apsolutizma je, hvala Bogu, prošlo — nastavlja Vitezić — nu proganjanje našeg hrvatskog jezika nije prestalo. Dapače baš sada proganjaju naši neprijatelji naš jezik na nečuveni način, premda je to jezik većine prebivalaca u Istri. Njihovo nastojanje ide za tim, da nam istisnuvši naš jezik, narinu svoga, pa da tako nas i našu djecu odnarode. Radi toga se prave silne zapreke, kada tražimo, da se za našu djecu ustanovi po koja hrvatska škola u pokrajini; radi toga navijestiše naši neprijatelji rat našemu rodoljubnomu svećenstvu, koje svjesno svoje uzvišene zadaće radi na tom, da naš narod očuva svoj jezik; radi toga raznovrsna progonstva naših rodoljubnih vođa, koji si postaviše zadaćom da obraniv hrvatskomu i slovenskomu narodu u Istri jezik, spase njegovu narodnost od očite propasti. *Da se paklenske nakane neprijatelja našega roda i jezika, koji rade na njegovu propast, osujete utrojila se je Družba Svetoga Ćirila i Metoda za Istru.*

---

* Žalosne prilike u pučkim školama u srednjoj Istri, u kojima se podučavalo seljačku djecu samo na njemačkom jeziku, opisao je pokojni pazinski prepošt, nacionalni radnik i istančani pjesnik Ante Kalac, rodom iz sela Žbrlini u pazinskom polju, u »Spomen-knjizi« izdanoj godine 1912. povodom stogodišnjice smrti biskupa Jurja Dobrile.

Glavna svrha te družbe jest, da ustanovljuje hrvatske i slovenske škole u onim krajevima Istre, gdje je to od potrebe i gdje nadležne oblasti bez ikakovog razloga neće da takve škole ustroje.

Svakome od vas će biti poznato — ističe dalje Vitezić u svom apelu — da imade u Istri preko 15.000 djece ponajviše hrvatskih i slovenskih roditelja, dužne po zakonu polaziti pučku školu, koja ipak nemaju nikakve obuke. Oblasti zato i ne znadu, jer ne mare znati, ili, ako doznaju, neće ipak da ustanovljuju škole, jer bi prema zakonu morale dati hrvatske ili slovenske škole, što one baš hoće da zapriječe, ili pak, ako su već prisiljene ustanoviti koju hrvatsku ili slovensku školu, zatežu do vječnosti s njezinim otvorenjem ili pak, što je najgore, kršeći zakon, ustanovljuju za hrvatsku djecu talijanske škole.

Kod tako žalosnih prilika nije istarskim Hrvatima i Slovencima preostajalo drugo, nego da nastoje sebi pomoći sami.«

Tako je eto govorio Vitezić u apelu što su ga potpisali Vitezić kao predsjednik, a dr Mate Laginja kao tajnik pokrećući ideju o osnivanju Družbe Sv. Ćirila i Metoda. Sve što je u tom svom apelu iznio gola je istina.

Narod, ako je htio da se održi i spasi svoju djecu sebi i rodu morao je graditi i podizati sebi škole sam.

Upustiti se u borbu s protivnikom kao što je bio Talijan, lukavim, bogatim, kulturnim, a uz to moćnim, narod sam goloruk i neprosvjetljen, značilo je biti zaista krajnje odvažan i fanatičan u svom patriotizmu. To su mogli samo ljudi tipa Dobrile, Vitezića, Spinčića, Mandića, Laginje i Trinajstića. Mogla su to biti samo istarska kmetska djeca. Djeca onog kmeta, koji je na toj krajnjoj hrvatskoj predstraži, izdržao punih trinaest stoljeća, čuvajući uvijek *u svojim* rukama krvlju i znojem natopljenu rođenu grudu.

Reakcija na drugoj strani nije izostala. Aktivnost Lege postala je još veća, borba za svaku *dušu* sve bjesomučnija i upornija. S jedne strane novac i vlast, s druge strane žarko rodoljublje spremno na najveće žrtve.

»Dante Alighieri« prenosi središnjicu u Rim, dobiva posebnim zakonom državnu lutriju za svoje svrhe, pa šalje Legi u Istru, koja je zapravo njena filijala ne samo novaca nego i knjige i potrebštine.

Predsjednik društva »Dante Alighieri«, Villari dolazi u Istru da izvrši pregled »Legina« rada. To je upravo bezočna drzovitost. Putuje po Istri, kao da je ona već sastavni dio kraljevine Italije. Nakon pregleda izjavljuje, da se hrvatski narod u nekim krajevima Trsta i Istre dade lako asimilirati.

Židov Attilio Conighi iz Trsta poklanja »Legi« 54.000.— kruna s izričitim nalogom, da se za tu svotu imaju izgraditi *tri Legine*

škole u hrvatskim selima. I zaista se škole odmah grade u Rakiju na ušću Raše, u Cvitanima kraj Svetog Ivana od Šterne na Poreštini i u Livadama također na Poreštini.

Zadarski Talijani sabiru bogati doprinos od 87.000 kruna za Legu,a istarska pokrajinska vlada u kojoj su i opet Talijani gospodarili daje joj svake godine dotaciju od 10.000 kruna.

S takvim protivnikom s takvim kapitalom upustila se mala istarska Družbica u borbu. Šibicama i markicama!

Međutim je požrtvovnost probuđenog naroda svladala sve zapreke.

Deset godina nakon osnutka, na glavnoj godišnjoj skupštini Družbe u Livadama njezin predsjednik prof. Vjekoslav Spinčić (Dinko Vitezić se zbog duboke starosti, imao je 82 godine, zahvalio) ustanovljuje, da Družba ima već 7 svojih škola u najugroženijim hrvatskim krajevima. Godinu dana kasnije, na glavnoj godišnjoj skupštini, koja se održala u Malinskoj, odnosno u selu Bogovićima na Krku, već se konstatira da Družba ima 14 svojih škola sa 19 školskih sila, te dva dječja zabavišta. Na skupštini održanoj 1905. u Voloskom (Družba je naime svake godine svoje glavne godišnje skupštine održavala u drugom mjestu i to uvijek u sijelu jedne od svojih podružnica) već je konstatirano, da je Družba do konca 1904. uzdržavala 14 vlastitih školskih zgrada, 17 škola sa 24 razreda, dva zabavišta i 26 učiteljskih sila.

Na početku svjetskog rata imala je Družba, kako je to utvrđeno na godišnjoj skupštini održanoj 14. lipnja 1914. u Lignju kraj Lovrana, *34 svoje škole, tri zabavišta i oko stotinu učitelja*. Osim toga su njezinim izdašnim potporama otvorene javne škole u Juršićima, u Pazu, na Ročkom Polju, na Vrhu, Šušnjevici, Drenju i još u nekim mjestima.

Vlastite je škole imala Družba: u Baderni, Kašteliru, Livadama, Vabrizi, Svetoj Luciji kod Oprtlja, Zrenju, Ferencima, Kaldiru, Grožnjanu, Sovinjštini, Materadi, Lovrečici, u Fuškulinu, Fabcima kod Svetog Ivana od Šterne, sve u porečkom kotaru, koji je bio najugroženiji.

U labinskoj općini bile su škole u Svetom Lovreču, Rapcu, Ripendi, Svetoj Marini i u Rogočani.

U koparskom kotaru osnovala je Družba tri slovenske škole i to u: Kopru, Svetoj Luciji kraj Pirana, u Miljskim Hribima kraj Milja, te jednu hrvatsku školu u Kaštelu.

U sjevernoj Istri uzdržavala je Družba škole u Račicama, u Brgudcu i Humu.

U puljskom kotaru imala je škole u Štokovcima, Smoljancima, Svetvičentu i Raklju.

U voloskom kotaru škole u Ičićima, Lignju i Medveji. (Osim toga bila je Družba još 1900. osnovala u Voloskom hrvatsku školu, koja je kasnije prešla u pokrajinsku upravu).

Na otoku Krku imala je dvije škole: u Gabonjinu i Krku.

Spomenuli smo, da su se godišnje skupštine Družbine održavale svake godine u drugom mjestu.

Svaka takova skupština je ujedno i jedna velika politička manifestacija. Zato je na te skupštine dolazio narod iz svih krajeva Istre, pa su to bili pravi narodni tabori s tisućama i tisućama učesnika. Nije to bila skupština članova nekog društva, gdje su članovi imali pravo glasa, rušenja starog odbora i biranja novog. Odbor je ostajao uvijek isti, jer mu se zaista nikad nije ni moglo prigovoriti. To je bio skup požrtvovnih, nesebičnih i fanatičnih rodoljuba, koji su žrtvovali sebe i sve svoje za opće narodne ideale. A na glavnim godišnjim skupštinama progovorio bi cijeli narod.

Zato su se i datumi skupština uvijek birali i nastojalo se da budu povezani s kojim značajnim datumom u narodnoj borbi.

Glasovita je tako bila godišnja skupština godine 1907. u Pazinu, neposredno nakon velike izborne pobjede na izborima za Carevinsko vijeće, kada su prvi put u povijesti svi mandati došli u hrvatske ruke. Narod je tada bio pokazao svoju narodnu svijest i zrelost, davši potpuno povjerenje znamenitom trolistu Spinčić — Mandić — Laginja.

Ta skupština, kojoj je prisustvovalo na tisuće i tisuće ljudi pod barjacima, a na koju je došlo prvi put i osviješteno hrvatsko radništvo iz Pule bila je jedna od najznačajnijih narodnih manifestacija. Mnoštvo je onoga dana dokazalo svoju sinovsku privrženost Ocu Istre Matku Laginji, kada ga je diglo s vlaka i na ramenima ga ponijelo u preko dva kilometra udaljeni Narodni dom.

Za vrijeme svjetskoga rata od svih hrvatskih društava u Istri Družba je bila najaktivnija. Vodila je brigu o brojnim evakuircima, koje su vojne vlasti preselile u tisućama i tisućama iz puljskoga kotara u Štajersku, Moravsku i Madžarsku. Najveće njezino djelo u to doba je ipak skrb za izgladnjelu djecu, koju je smjestila po bogatim krajevima Hrvatske i spasila ih tako od očite smrti od gladi.

Do tri tisuće istarske djece poslala je na prehranu u Hrvatsku i spasila Istri cijelo jedno mlado pokoljenje (točnije 2209 Hrvata, i 401 Slovenca).

Godine 1917. bila je naime u Istri nezapamćena suša. Od Uskrsa do Male Gospe nije pala niti jedna kap kiše. Zemlja se raspucala, a sve što je bilo zelena, i travu i lišće, sunce je spalilo.

Bez otaca, koji su ginuli po raznim bojištima Evrope djeca su lutala poljima tražeći bilo kakovu zelenu travku, da se nahrane.

Često se nalazilo u polju na djecu ili iznemogle starce, gdje napuhnuti, pomodreli s čuperkom suhe trave u ustima, leže mrtvi.

U tim je danima Družba izvršila veliku jednu narodnu i čovječansku zadaću. Pokupila je i dala na prehranu u bogatije hrvatske krajeve oko 3000 djece.

Za vrijeme rata prihodi su Družbini sve većma padali. Istra je, kao najuže ratno područje teško stradala, pa nije mogla doprinositi za Družbu kao prije, a izostali su i prinosi iz drugih hrvatskih zemalja. Izdaci za uzdržavanje tolikih škola i učitelja znatno su prekoračili primitke tako da se je Družba morala zadužiti kod pojedinih seljačkih i gospodarskih zadruga i posujilnica.

Godine 1918. po slomu Austro-ugarske monarhije, došla je talijanska vojska i zaposjela zemlju. Učestala su nasilja i progoni našeg življa. Sve su hrvatske škole bile zatvorene. Vodstvo Družbe i skoro svi hrvatski narodni prvaci sklonuše se u Jugoslaviju, da ne budu izvrgnuti najtežim progonima.

Učiteljima su dane upute da ne napuštaju mjesta, već da čekaju spremni, ako bi možda ipak uspjelo postići ponovno otvorenje škola. Te je učitelje trebalo uzdržavati, a sredstava je bivalo sve manje i manje. Dogodilo se tako, da je blagajnik Družbe pojedinim učiteljima mogao isplatiti samo po 7 (sedam) lira u ime pomoći za uzdržavanje obitelji. A ipak su mnogi i mnogi Družbini učitelji izdržali tako na mrtvoj straži po nekoliko godina čekajući bolje dane.

Družbine su školske zgrade počele propadati. Poispadali prozori, razbila se stakla, istrunuo pod, a krov procurio. Niti ih je bilo moguće popraviti, a niti se, zbog strahovitog talijanskog terora, nitko od seljaka usudio preuzeti na sebe brigu o školama.

Budući da je predsjednik Družbe prof. Vjekoslav Spinčić već od 7. svibnja 1915. boravio u Zagrebu, pa se osobito nakon okupacije Istre po Talijanima nije više mogao vratiti u Istru, to je za vrijeme Talijana predsjedništvo Družbe preuzeo Slovenac dr Eduard Slavik, odvjetnik u Trstu (na sastanku u Herpeljama na skupštini Družbe).

Gospodarske zadruge i posujilnice, kod kojih je Družba bila zadužena došle su u težak položaj. Nije bilo druge, trebalo je namiriti dugove i spasiti bar seljačke zadruge. Kad se vidjelo, da novi talijanski pokret fašizam, koji je preuzeo vlast u Italiji ne samo da ne pomišlja na to, da vrati Hrvatima škole ili dade bilo kakove mogućnosti kulturnoga razvijanja, nego da se naprotiv bacio čitavim državnim aparatom na istrebljenje materijalnih i kulturnih dobara hrvatskoga življa, pao je zaključak, da se spasi što se još spasiti može i da se započne s rasprodajom Družbinih zgrada, kako bi se vratilo dugove zadrugama.

Načelo je bilo, da se zgrade prvenstveno prodaju našim ljudima, a jedino ako to ne bi bilo nikako moguće, da se prodaju talijanskim posebnicima ili ustanovama. Tako su prodane zgrade u Ferencima našem čovjeku Ritoši, u Svetoj Luciji kod Oprtlja Veznaveru, u Malom Lošinju Raškoviću, u Juršićima Bonašiću, isto tako i u Livadama i u Šijani kraj Pule. (Ostale tri Družbine škole u Puli: u Verudeli, u Via Besenghi i u Via Castropola 9, bile su smještene u privatnim kućama naših ljudi.) Zgrada škole u Velikom Lošinju morala je biti prodana karabinijerima, ona u Štokovcima* općini Sveti Vičenat, a ona u Zrenju općini Oprtalj. (Školu u Zrenju bili su fašisti već prije zapalili, pa je pogotovo bila krajnja potreba da je se bilo kome proda.)

Godine 1929. postavila je vlast u Družbu svog povjerenika, Talijana koji je likvidirao još preostalu imovinu i tako je Družba, ta najsvjetlija stranica u povijesti hrvatskoga preporoda u Istri, prestala postojati.

---

* Škola u Štokovcima prodana je općini Sveti Vičenat. Prigodom pregovora o prodaji, načelnik — Talijan iz stare Italije, ratni dobrovoljac, — izjavio je izaslaniku Družbe doslovce ovo: Ako ja dobijem pet tisuća lira provizije općina kupuje kuću za 25.000 lira, ako dobijem samo dvije tisuće lira, općina će za nju platiti 15.000 lira, a ako ja ne dobijem od vas nikakve provizije, Družba će dobiti za zgradu škole samo 5.000 lira. (Sve je to na sjednici Družbe zapisnički utvrđeno i ostavljeno kao dokumenat za kasnija pokoljenja.) Kuća je prodana za 25.000 lira, od čega je Družba dobila 20.000, a načelniku je isplaćena provizija od 5.000 lira.

(Odbor Družbe su u to vrijeme sačinjavali: Dr Eduard Slavik, Pop Šime Červar, dr Šime Kurelić, Josip Sirotić i dr Đuro Vesel. Blagajnici odnosno njihovi zamjenici su bili: Ante Grubišić, dr Đuro Vesel — Josip Svetličić, Ivan Stari).

BURNI IZBORI U POREČU 1897

Buđenje zapadne Istre i Poreštine počelo je zapravo dolaskom Jurja Dobrile na biskupsku stolicu u Poreču godine 1858. To je bio, da se tako izrazimo, prvi ubod narodu, koji ga je trgnuo iz stoljetnog sna. Jače je prodrmao narodnom sviješću prof. Vjekoslav Spinčić, kada se je 1891. — nakon onog svog znamenitog govora na gospodarskoj izložbi u Zagrebu, kojim je zatražio sjedinjenje Istre s Hrvatskom i bio zbog toga otpušten iz profesorske službe — sklonuo u Badernu nad Porečom i tamo se kod župnika Franje Goreca zadržao kao gost čitavih 8 mjeseci. Naravno da kroz to vrijeme nije mirovao nego je i te kako radio na buđenju narodne svijesti.

Još jači potres proizvela je novo otvorena prva Družbina škola u Baderni 1896., pa Gospodarsko društvo, što ga je tri godine prije osnovao tamo Laginja.

Na taj je način narod u Poreštini dočekao izbore za Carevinsko vieće godine 1897. već prilično svijestan i zreo.

Izborni je zakon bio veoma zamršen. Novost je bila takozvana *peta kurija,* u kojoj je imao pravo glasa svaki muški punoljetni državljanin. Međutim glasači nijesu mogli birati sami zastupnika, nego samo svoje povjerenike tzv. »fiduciare«. Ti su pak povjerenici mogli birati zastupnike.

Po tom zakonu Istra je birala 5 zastupnika. Od toga jednoga su birale općine kotareva Pazin, Volosko i Lošinj, drugoga općine kotareva Kopar, Poreč i Pula, trećega svi gradovi, četvrtoga veleposjednici, a petoga tzv. peta kurija tj. sav narod Istre.

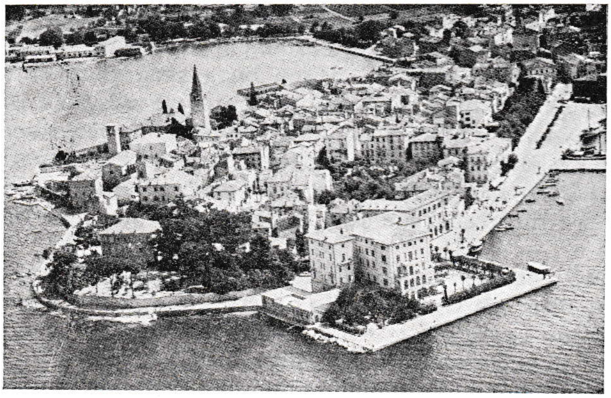
Predviđalo se, da će Hrvati dobiti sigurno jednoga zastupnika i to onoga, što ga biraju seoske općine kotareva Pazin, Volosko i Lošinj, jer su te općine uglavnom već bile u hrvatskim rukama. Zastupnik, što su ga birale općine kotareva Poreč, Kopar i Pula, bio je u pitanju, jer su u tim općinama još uvijek gospodarili Talijani, unatoč goleme većine hrvatskogi pučanstva.

Veliki posjed bio je u rukama Talijana, te je taj zastupnik bio sigurno njihov, a isto tako i zastupnik što su ga birali predstavnici

gradova. Borba se dakle vodila uglavnom oko pete kurije to jest oko zastupnika, što ga je imalo birati pučanstvo cijele Istre.

Vlada je puhala u isti rog s Talijanima. Ona je naime u svakom hrvatskom pokretu gledala opasnost panslavizma, svagdje je vidjela ruske rublje, pa je podupirala i crnog vraga, samo ako je mogao štetovati hrvatskom narodnom pokretu, a Talijani su tu zaslijepljenost vlasti vješto iskorištavali (»approfittando dell'accecamento del r. governo«).

Tako je u istočnoj Istri, gdje je hrvatska većina bila tako reći stopostotno sigurna, ipak postavila na ustuk hrvatskoj stranci svoga vladinog kandidata u osobi kotarskog predstojnika Franje Coglievina s geslom »sporazuma« između Talijana i Hrvata.

Poreč — sjedište Istarskog sabora

Talijani su pak našli nekakvog dalmatinskog odroda, nekog dra Krstića iz Arbanasa kraj Zadra, koji je nastupio s parolom »istarskog slavenstva« a protiv hrvatstva. Talijani su ga obilato podupirali novcem iz pokrajinskih i veleposjedničkih blagajna, pa je mogao neko vrijeme čak izdavati i list »Pravu Našu Slogu«, zavevši neke neupućene Liburnjane i preveslavši ih u talijanski tabor.

Međutim je propao i vladin kandidat Coglievina, koji je dobio samo 8 glasova, i dalmatinski odrod dr Krstić, koji se malo nakon izbora, prezren od sviju, pa i od samih svojih gospodara Talijana, izgubio bez traga, iselivši nekud u Ameriku. (Viktor Car Emin divno je ocrtao taj pokvareni tip u liku Berta u svojoj drami »Zimsko sunce«).

Dana 10. ožujka 1897. bili su izbori »fiducijara« tzv. pete kurije. Talijani su počinjali nečuvene nepodopštine. Tada je pala i ona

njihova glasovita uzrečica »osar tutto« (ne prezati ni pred čime!) što ju je izbacio njihov kandidat dr Bartoli.

Najprije su izborne komisije zabranile pristup u izbornu dvoranu našim ljudima koji su htjeli nadzirati rad komisije. Uslijed toga su pojedini talijanski glasači i neglasači po nekoliko puta ulazili, glasajući za sebe i za druge, za žive i za mrtve, dočim naše birače ne bi uopće pustili na glasanje, jer da ih ne poznaju. Ako su naši birači iz udaljenijih sela malo zakasnili, povjerenstvo je brže bolje iskoristilo priliku i skupivši talijanske glasove, na vrat na nos zatvorilo izbornu dvoranu i zaključilo izbore, ne puštajući više naših glasača ni blizu.

Pojedine naše ljude je plaćena gradska rulja dočekivala pred vratima pogrdama i prijetnjama. Tu su stajali i gradski lihvari, vjerovnici našeg malog svijeta, prijeteći svojim dužnicima-seljacima dražbom i pljenidbom, ako glasuju za hrvatsku stranku.

One slabije se i kupovalo. Čak je na jednom biralištu plaćeno 2000 forinti za jedan naš glas.

Zato su naši birači dolazili u skupinama, da budu zaštićeni, no i to im je slabo pomoglo. Kod provjeravanja prava glasa naših ljudi, povjerenstvo je izmišljalo sve moguće prigovore, tako da se je glasovanje oteglo do noći, a naši su ljudi onda odlazili u svoja udaljena sela neobavljena posla, ne mogavši ostati noćiti u gradu.

Na taj je način na tisuće naših izbornika bilo spriječeno da glasaju. (U Buzetu im ta metoda nije uspjela. Tamo je za općinskih izbora to provjeravanje i zatezanje trajalo ništa manje nego *dvanaest dana,* jer se ljude slalo čak natrag kućama po krsne listove, pa po dva svjedoka itd. No ljudi su izdržali pred vratima izbornoga lokala punih dvanaest dana. Zapalili su vatre, metnuli na njih kotlove i kuhali palentu, ne mičući se ni danju ni noću, dok nijesu došli na red da glasuju. Na taj je način pala u hrvatske ruke buzetska općina, u kojoj je do tada vladalo 50 Talijana i 450 talijanaša nad 17.000 Hrvata).

Naravno, da je uz takove prilike naš kandidat u petoj kuriji, dr Matko Laginja ostao u manjini za 30 glasova, od čega ih je 16 bilo od odroda Krstića. Talijani su likovali. Kada je toga dana bio proglašen u Poreču rezultat po kojem su Talijani dobili većinu »fiduciara« gradska je rulja izašla na ulicu, pjevajući i kličući od radosti, pljujući na naše »fiduciare«, ismijavajući ih, psujući i grdeći tako da su mogli izići iz grada samo u pratnji žandara. Na 16. ožujka trebali su se fiducijari ponovno sastati da biraju zastupnike.

Već prigodom odlaska naših »fiduciara« (10. ožujka) iz grada netko im je iz rulje doviknuo: »Do viđenja na 16. ožujka! Tada ćemo se ovdje kotrljati vašim glavama kao narančama!«

Taj se glas za čas pronio po svim selima Poreštine. Građani zaprijetiše našim povjerenicima, da će se na 16. kotrljati njihovim glavama. E, pa vidjet ćemo!

Što se je kasnije za tih 6 dana zbivalo ne zna se. Meni je o tome mnogo pričala moja pokojna majka, koja je sve to čula i doživjela, jer je i moj pokojni otac u tom sudjelovao zajedno s pokojnim Žužićem (zvanim Bučom) iz sela Gornji Bratovići kraj Svetoga Ivana od Šterne. (To je bio otac dra Šime Žužića sada odvjetnika u Zagrebu!)

Kad su dakle seljaci čuli, što im sprema porečka svjetina, stadoše se spremati na protumjere. Noć na noć održavahu se kroz tih 6 dana sastanci. Nitko nije znao, što to muževi snuju, pa čak ni njihovi ukućani, ali rezultat je bio taj, da se je na dan 16. ožujka godine 1897., odmah iza ponoći, iz svih sela čitave Poreštine odvalila kao neka golema lavina naroda i krenula prema Poreču. Sve što je god bilo muško, doraslo štono riječ do konja i do koplja bojna, pograbilo je tko kosu, tko sjekiru, tko pušku, tko revolver, a kosir svakako, i krenulo na Poreč.

Deset časaka pred Porečom nalazi se selo Vrvari. Tu je bio urečen sastanak. Prije zore slila se tamo golema masa naroda od 3000 do zubi naoružanih seljaka, spremnih da na dani znak udare na Poreč i zgaze u njemu sve što nađu živa, jer su to »krpelji, koji nam sišu krv i koji ne zasluže, da žive na našoj hrvackoj zemlji . . .« Kanilo se pobiti sve, pa grad zapaliti da ga konačno nestane s lica zemlje.

Usred žamora naroda, najednom se prolomi glas: »U pomoć! Vode ga jandarmi, ubit će ga u gradu!« Mnoštvo se zatalasa kao more.

Što je bilo?

Dva su žandara bila zatekla negdje na osami jednog seljaka, koji je polazio na taj zbor, a bio se opasao golemom nekom sabljetinom još iz napoleonskih vremena. Uapsili ga i sad ga htjeli odvesti u Poreč. Nabasali su međutim baš na osinje gnijezdo. I da ne bijaše tamo uglednog seljaka Barba Ive iz Vrvara, koji je slučajno poznavao oba ta žandara (bijahu češki Nijemci), masa bi ih bila linčovala. Žandari prepoznavši Barba Ivu zamoliše ga da ih zaštiti, a on skoči među ljude, umiri ih riječima: Dajte, dica, mista!, otvori im prolaz i pusti ih — naravno bez uapšenika — da odu u Poreč. Mnoštvo je ostalo u Vrvarima, da vijeća o strateškom planu.

Međutim su Porečani saznali što im se sprema i u gradu nastane panika. Imućniji poskakaše na lađice, te se prevezoše na obližnji otočić Svetoga Nikole, vlasništvo markiza Polesinija.

Kotarski predstojnik u Poreču Lasciac je brže bolje javio u Pulu, što se sprema i zatražio da se smjesta odašalje jedan ratni

brod u pomoć. Brod je zaista smjesta i krenuo punom parom prema Poreču.

U gradu je već bila posada od 100 vojnika 97. tršćanske regimente. Tih 100 vojnika postrojeno je na trgu pred ulazom u grad.

Međutim je i Laginja u Puli bio obaviješten da narod kani sam zaštititi svoje povjerenike, pa je ne časeći časa sjeo na vlak i odvezao se iste noći do Pazina, sjeo u kočiju i svom se brzinom uputio prema Poreču.

Sunce je bilo upravo granulo, krasno proljetno sunce, kad se na zavoju nad Vrvarima pojavi Laginjina kočija.

Prepoznavši Barba Matu Laginju, narod je počeo klicati od veselja, bacati u vis klobučiće, te pucati iz pušaka i kubura. Urnebes kao da je rat.

»Živio naš otac! Živio naš Barba Mate!« prolamalo se zrakom. Laginja je odmah shvatio u čemu je stvar. Ovdje 3000 seljaka naoružanih do zubi, povrijeđenih u svom narodnom ponosu, spremnih na sve. Tamo opet vojna sila, čitav ratni brod i stotine vojnika. Bit će krvi do koljena, bit će mrtvih na stotine.

Stao je u kočiji i održao govor, ne kao političar, ne kao demagog i haranger, nego kao otac. I uspio je odvratiti ljude od strašnog nauma. Uzeo je 60 fiducijara i krenuo s njima prema gradu, a za njime 3000 seljaka u oblačinama prašine.

Pred ulazom u grad stadoše. Ususret im iziđe Lasciac, no Laginja ne htjede da govori s njime, nego ode ravno natporučniku, koji je bio zapovjednik vojničke posade. Od građana ne bijaše blizu ni žive duše.

»U Vaše ruke, gospodine zapovjedniče, predajem ove naše narodne predstavnike. Vi nam ih vratite žive i zdrave, jer ih narod čeka!«

Zapovjednik preuzme pod svoju zaštitu »fiduciare« i odvede ih pod vojničkom pratnjom do izborne dvorane.

Laginja se zatim vrati među seljake, da čeka. Seljaci naime nijesu htjeli otići kućama, dok ne čuju što će se dogoditi. Zaposjeli sve brežuljke oko grada i čekali. Da se je u gradu ma i najmanja sitnica dogodila, bilo bi strahota.

Poslije podneva bješe proglašen rezultat, a »fiduciari« se vratiše. Izabrani su bili Spinčić i Laginja, dok su ostalu trojicu dobili Talijani. Međutim je i to bio za nas velik uspjeh, pogotovo kad se saznalo, da je izabran Laginja, čiji je mandat u zapadnoistarskim kotarevima bio ugrožen, a njega je baš zapadna Istra upravo obožavala.

Čuvši vijest da je Laginja izabran, narod je stao klicati od veselja. Puške zapraskaše, začu se gromka pjesma na sve strane... Laginju otprati golemo mnoštvo naroda daleko po cesti koja ide u

Pazin. Na kućnim vratima sviju kuća koje leže uz cestu od Poreča do Pazina narod ga je dočekivao s »bukaletama« vina, kličući mu i pozdravljajući ga.

(Barba Mate mi je jednom zgodom pričao, kako toga puta neće nikada zaboraviti. Naročito se sjećao sela Bašići pod Tinjanom, gdje ga je neki stari Antolović, nazvan »Furijan«, dočekao iznesavši bačvu pred vrata na škrilju, napajajući od ushita svakoga tko bi cestom prošao. »A ja sam — rekao je Laginja — da se ne zamjerim, iz svačije 'bukalete' morao makar samo malo srknuti ili je se bar ustima dotaknuti. A od Poreča do Pazina je 6 sati hoda!)

— · —

Epilog toga bojnog pohoda na Poreč nije bio jednostavan.

Vlasti su digle optužbu. Kao svjedoci nastupila su ona dva žandara, tvrdeći, da su ih seljaci htjeli ubiti. Vodila se duga rasprava pred sudom u Rovinju. Deset je seljaka bilo osuđeno svaki na 6 do 7 mjeseci tamnice, a Barba Ive iz Vrvara čak na godinu dana.

U Poreč je nakon toga došao čitav jedan bataljun vojske sa jednim potpukovnikom na čelu, a osim toga su raspoređene vojničke posade u Motovunu, Oprtlju, Višnjanu i Vižinadi. Trošak uzdržavanja vojske morali su snositi općinari.

Lasciac je okrivio i badernskog župnika Franju Goreca kao intelektualnog začetnika, pa ga je htio i dati zatvoriti, što bi bio i učinio da Gorec nije ležao bolestan u krevetu.

Tako je završio glasoviti bojni pohod na Poreč 16. ožujka 1897.

Pod naslovom »Stürmische Wahlmännerwahl in Parenzo 1897. unter Militärassistenz«, tadašnji se je kotarski predstojnik Alois Lasciac u svojim zapamćećenjima sjetio i tih burnih dana, pa ih je i on zabilježio, pripisujući, naravno, sebi u zaslugu što nije došlo do krvoprolića. Evo kako je to on opisao:

Anlässlich der durch Wahlmänner in der Stadt Parenzo vorzunehmenden Wahl eines Reichsratabgeordneten in der Klasse der Landgemeinden 1897. hatte die Wahlagitation schon gefahrdrohende Dimensionen angenommen. Aus allen Seiten des Landes hatten sich über 3000 kroatische Wähler zur »Beschützung« ihrer 60 Wahlmänner gegen befürchtete Angriffe seitens der Italiener, in der unmittelbaren Umgebung Parenzo's konzentriert, ausgerüstet mit aller Art Waffen, Jagdgewehren, Pistolen, Revolvern, Degen, Knütteln, Scheeren und drgl. Ich ging mit einer starken Gendarmerie-Eskorte den 60 kroatischen Wahlmänner bis ausserhalb des Weichbildes der Stadt entgegen, befahl den 3000 Begleitern an der Grenze oberhalb der Brücke halt zu machen, und begleitete die Wahlmänner ins Wahllokal. Eine von mir aus Triest requisierte hundert Mann starke Kompagnie vom 97. Inft. Rgt. wurde am Platze vor der Brücke zur Verhinderung eines eventuell versuchten Eingringens der Slaven in die Stadt aufgestellt. Wie ich dem Kompagniekommandanten meine Besorgnis über ein Vordringen der Slaven kundgab, antwortete er mir, »eine Gewehrkugel seiner Soldaten durchdringe fünf Bauernleiber hintereinander«. Kurz und gut, der Wahlakt ging ruhig vor sich, Slaven und Italiener standen sich in drohender Haltung, aber ruhig, gegenüber. Auch in der Stadt hatte sich nicht der geringste Zwischenfall ereignet. Das starke Gendarmerie-Angebot und die Militärassistenz haben gewirkt.

Um die Widerwärtigkeit des Stathalters Baron Rinaldini gegen die vor mir beantragte Requisition der Militärassistenz zu überwinden, hatte ich gleich Anfangs jede Verantwortung für eventuelle Unordnungen, welche meiner genauen Erhebungen gemäss in der Stadt ohne Zweifel in förmliche Massacres zwischen den erbitterten Kroaten und den von denselben verhassten Italienern, schon a

priori und in entschiedenster Weise ablehnen müssen. Zum Glück bin ich mit meinem Antrage durchgedrungen. Um jeden Ueberfall auf die die Stadt nach vollzogenem Wahlakte verlassenden 60 slavischen Wahlmänner seitens der Gegner hintanzuhalten, habe ich mich an die Spitze dieser Gruppe gestellt und sie ausserhalb der Stadt bis auf slavisches Gebiet unter starker Gendarmerieeskorte begleitet. Hier erst habe ich den Slaven das für sie günstig lautende Wahlresultat bekannt gegeben, um eben Zusammenstösse innerhalb des Wahllokales in der Stadt möglichst zu verhindern.

Kaum war ihnen das Wahlresultat bekannt, knallten Freudenschüsse aus tausend und abertausend Gewehr- und Pistolenschlünden, und die Luft erscholl von stürmischen Živiorufen.

Die Gendarmerie hatte die Hauptakteure des bewaffneten Aufzuges gegen Parenzo verschiedene Strafanzeigen eingebracht. Bei 70 Personen wurden in Strafuntersuchung gezogen. Auch gegen den slavischen, sonst gutmütigen Pfarrer Gorec von Mompaderno wurde vom Untersuchungsrichter eine Vorladung, als Mitschuldigen, erlassen. Im Pfarrhause von Mompaderno hielten die slavischen Bauern ihre Beratungen zwecks der Modalitäten des bewaffneten Aufzuges ab. Hier wurden die Waffen gesammelt und am Wahltage abgeholt.

Nach einigen isoliert vorgekommenen Ruhenstörungen konnte man im Juni den Wiedereintritt normaler Verhältnisse allgemein wahrnehmen, sodas Ende Juni 1897. die letzte Militär-Kompagnie über Portole nach Triest wieder einrücken konnte. Zum Glück ist die Wahlschlacht — im Volksmunde heisst sie noch heutzutage: la guerra di Parenzo — zu Gunsten der Kroaten ausgefochten worden.

ZAPIS O POREČU

Da, lijep je Poreč i meni je još od malih nogu ostao živo u pameti.

Kada bih god kao malo dijete dolazio s majkom iz mog rodnog sela Baderne, koja se nalazi u unutrašnjosti 12 kilometara nad gradom, i ugledao, obično zorom, grad u svoj njegovoj ljepoti, okružen morem zelenila — jer oko njega je sve pošumljeno gajevima čempresa i pinija — ja bih širom rastvorio oči, zapanjen neslućenim krasotama. Grad na poluotoku, koji se kupa u moru, vječno modrom, vječno nemirnom, pa brojne palače, ljetnikovci, visoki zvonici, brodovi i brodići, čamci i čamčići, pa vreva i život — sve je to ostavljalo na mene maloga neopisiv dojam.

A kad bi me onda majka povela u gostionicu, gdje si mogao naručiti jela, koja ti god srce zaželi, ili tumarati od izloga do izloga, od dućana do dućana, u kojima si mogao kupiti svega dotad viđena i neviđena, ja sam uživao i bio ushićen.

Tada još nijesam ni slutio, da smo sve te ljepote, sva ta bogatstva, mi izgradili, mi seljaci iz porečkih sela, koji smo od godine do godine orali, kopali, sijali, želi, vršili i brali, a zatim sve to dan na dan vozili po svim stazama, po svim putovima i cestama dolje u grad. Svu je našu muku, sav naš trud i znoj, sve što su naše žuljave ruke privrijedile, sve je to proždirao taj lijepi, ali i uvijek nezasitan grad.

Kada bi na jesen završavala težačka godina i kad bi se ubrali posljednji plodovi, krenule bi duge i nepregledne povorke kola i spuštale se k moru, gradu. Na tisuće je i tisuće vreća punih žita odlazilo u mlinove, koji su mljeli i mljeli bez prekida, danju i noću,

na stotine je i stotine vozova čekalo, dok dođe na njih red, stotine je i stotine pari ko gora snažnih volova vuklo vozove s bačvama najbiranijih vina i sve se to slijevalo u podrume porečkih veleposjednika, trgovaca i bogataša.

Sve to, doduše, nije bilo badava. Sve se je to plaćalo snopovima šuštavih banknota, kojih je u tih trgovaca i gospara bilo veoma mnogo. Ali što ti je koristilo, kada si malo od toga kući donio. Dućani su bili i suviše privlačivi i krcati svakim darom božjim, a tvoje su potrebe u kući bile velike. Djeci je trebalo robe i cipela, ženama ruha, a u gospodarstvu svakakvog alata: i kosa i motika, i vila i lopata, i lanaca i konopa, i sjekira i kosira, i plugova i drljača, i dasaka i cementa, a tu je bilo svega, a ma baš svega.

A i na djevojke je trebalo misliti i njih je valjalo opremiti, da ne budu baš posljednje u selu. Izlozi zlatara blistali su i prelijevali se: i lanaca je tu bilo ko prst debelih, i po dva metra dugačkih »korduna«, i »štela« i »pašeta« i križeva i krupnih naušnica, pa prstenja s jednim, dva i tri oka, pa »špila« i igala, pa nepregledni nizovi koralja ko krv crvenih... A ne može djevojka udavača biti bez »korduna« od barem dva metra dužine, ni bez koralja s križem, štelom i pašetom.

A na koncu tamo na malom trgu iza suda stajala je visoka zgrada sa zvonom na vrhu, uvijek širom otvorenih vrata. To je bila »šteura« ili porezni ured. I za njega je trebalo nešto odijeliti od dobivena novca. On je bio još najstrpljiviji. Čekao bi od jeseni do proljeća, od proljeća do jeseni, a primao bi i na obroke. Pokojni stari poreznik Vitas obišao bi dvaput godišnje sela i zaredao od kuće do kuće, da podijeli porezne opomene, svagdje saslušao istu molbu — da pričeka do »bendime «(berbe), svagdje popio čašu vina, a ponegdje prigrizao po koju kobasicu, sira ili pršuta, i vratio se natrag u Poreč. (Porez je za stare Austrije bio još najmanje neugodan izdatak, ali je zato kasnije za Italije bio to strašniji i to krvaviji!)

I tako bi sva naša muka, sav naš jednogodišnji trud na koncu ipak ostao u Poreču, u blagajnama trgovaca, obrtnika, gostioničara, posjednika i veleposjednika.

A tih je u Poreču bilo mnogo. Markiz Polesini (naš ga je narod — ne znam zašto — zvao »Kamalić«!) izgleda da je bio najbogatiji. Imao je oko četrdeset imanja i na njima svoje kolone, koji su ih »na polovinu« obrađivali. Otok sv. Nikole pred samim Porečom sa starinskim dvorcem iz srednjega vijeka (XIV stoljeća) bio je njegov ljetnikovac, dok je u samom gradu imao također krasnu palaču s perivojem. Vergottini imao je 38 imanja sa isto toliko kolona. Za njima su slijedili Sbisà, Daneloni, Amoroso i cijeli niz drugih, pa trgovci Monfalcon, Gioseffi, Manzolini i kako li se sve ne zvahu ti bogataši, koji su živjeli od prometanja iz ruke u ruku

plodova naših »šćavunskih« žuljeva. Njihovo se je eksploatacionо područje prostiralo nekako u granicama kotara: od Lima na jugu, Baderne na istoku i ušća Mirne na sjeveru.

U Piranu: Fonda, conte Furegoni, Tolazzi; u Rovinju: Bartoli; u Pazinu: Camus, Runco, Mrach; u Labinu Scampicchio i tako redom, svaki je gradić imao svoje sisavce.

Porečki su bogataši imali svoje palače za zimovanje u gradu, a ljeto bi provodili u svojim ljetnikovcima, kojima je načičkana sva porečka okolica po brežuljčićima izvan grada, a opet uz more od Črvara do Funtane.

A mi »Šćavuni« bili smo pitomi i poslušni kmetovi, skromni u svojim zahtjevima. Bili smo počašćeni, kad bi koji od gospode s kojim smo bili u tješnjim vezama, pristao da bude krsni ili firmeni kum našem djetetu, redovito posredstvom kakvog svog zamjenika, i ponosili smo se, kad bismo ga — dolazeći u njegovu pisarnu ili u njegov dućan — mogli osloviti sa »šjor kumpare« — gospodine kume. Na njega bismo se obraćali, kad bi nam ustrebalo stotinjak forinti (današnjeg tzv. obrtnog ili investicionog kapitala) i on bi nam rado davao uz »interes« od 6 do 17%, kako već koji. Mi smo bili sretni i zadovoljni, jer on bi znao i počekati, pa mu se nije nikad ni žurilo, da natrag dobije svoj novac. A i mi smo bili širokogrudni. Nikada ne bismo došli u grad, a da ne bismo navrnuli k njemu. Ne, dakako, praznoruki: po kakav pršut, par pilića, mlado janje, sira, jaja, flašu dobre rakije i slične sitnice mi bismo uvijek donijeli dobrom i prijateljskom kumu.

Nekih naročitih zahtjeva mi nijesmo imali. Kad smo bili siti i pijani i kad bi ljeto dobro rodilo, mi bismo se od zadovoljstva napili rumena vina, zapjevali, zaplesali, posvađali se i potukli, ponekad si iz obijesti kosirima i trbuhe rasparali, pa smo morali hitno pozivati starog De Vecchi-ja, da nam ih dođe šivati i to je bio sav naš »divertimenat«, sva naša zabava. Više od obijesti nego od potrebe mi bismo znali ponekad zaći i prijeko u »Kraljevinu« ili preko Lima, ukrasti dvije tri, a neki i cijelo stado ovaca, oderati ovcu i prirediti obilatu gozbu za se i za prijatelje. Višak ukradenih ovaca predavali bismo svojim kumparima — mesarima u Rovinju, jer i takovih smo kumpara imali . . .

Inače smo radili, mirni, kao oni naši gorostasni volovi, služili vojsku po nekoliko godina, tukli se po Italiji, Bosni i Kini, a nepismeni svi od reda, rijetko bismo se dovinuli do nekakve više šarže. (Tu i tamo pročuli bi se kao vrijedni kapurali).

A onda se odjednom, tamo sedamdesetih godina, javiše prvi preporoditelji, koji su negdje »s priko Učke« donijeli neke nove ideje. U Poreču se oglasio biskup Jure Dobrila, rodom iz Ježenja, koji je prvi od svih porečkih biskupa, nakon stoljeća i stoljeća progovorio »po našu« i počeo kod »Svetice« u samom Poreču propo-

vijedati hrvatski. Obilazio je župe, upuštao se s narodom u razgovore, davao mu gospodarske upute, dijelio mu neke svoje molitvenike, pa čak i novine u narodnom jeziku i stao dokazivati, da mi nijesmo nekakvi divlji »Šćavuni«, »Slavinci«, »Istrijanci« i kako li se sve ne nazivasmo, nego da smo Hrvati, čest hrvatskoga naroda.

Za njim se javili i drugi popovi: braća Baštijani, pa Karabajić, pa Ravnik i cijeli niz drugih, više ili manje nepoznatih, i počeli tražiti škole u našem jeziku. Gdje nije bilo škole (a nije je bilo zapravo nigdje osim u Poreču, Tinjanu, Kanfanaru, Svetom Lovreču i još po kojem većem mjestu, ali to su bile škole samo za građane Talijane, a naš »šćavun« nije uopće ni išao u njih) tu bi pop, sve, navodno, po nalogu biskupa Dobrile, skupljao djecu u crkvi i tamo ih učio čitati i pisati ugljenom po bijelim kamenim škriljama, jer papira i olovaka ne bi za sve imao.

Tako je, sve na škrilji, i moj pokojni djed Pere Burić naučio čitati toliko, da bi znao glasno sričući, pročitati FRANINU I JURINU iz »Naše sloge«. Druge članke u književnom jeziku teško je čitao i slabo razumio.

Dok je u istočnoj i srednjoj Istri to popovsko narodno buđenje naglo napredovalo, kod nas je na Poreštini i uopće u zapadnoj Istri, išlo vrlo sporo. Narodu je bilo stalo do toga, da sa svojim kumparima u gradu bude na dobroj nozi. Ta konačno mnogi su im bili dužni, a mnogi su i mnogi obrađivali »na polovinu« njihovu zemlju.

Nekako osamdesetih godina došao je u Badernu za župnika mladi Slovenac iz Višnje Gore Fran Gorec, da zamijeni dotadašnjeg župnika Kanfanarca rodom, a Talijana, Basilisca (Antonio Maria Basilisco), koji je bio imenovan kanonikom u Puli i tamo premješten. Jedne zime došao je Gorcu u pohode drugi jedan pop, Vjekoslav Spinčić, Kastavac, koji je bio i narodni zastupnik i profesor na talijanskom učiteljištu u Kopru. Što su sve te zime zakuhali, to samo Bog znade, ali činjenica je, da je uskoro došao u Badernu i jedan »Kranjac« (za nas u Baderni bili su Kranjci svi koji bi dolazili odozgora, dakle i Kastavci i Čići a da o pravim Kranjcima iz Kranjske i ne govorimo!) mladi advokat dr Mate Laginja. Dočekan isprva s nepovjerenjem, doskora je narodu veoma omilio i živom agitacijom pokrenuo sve naše kmete. Osnovana je »zadruga«, prvo gospodarsko društvo na Poreštini. Zadruga je sagradila, za ondašnje prilike golemu i impozantnu zgradu s ogromnim podzemnim podrumom i prostranom dvoranom za školu.

I tako je godine 1896. otvorena prva hrvatska škola novo osnovanog Društva Sv. Ćirila i Metoda.

U Baderni se uskoro osjetio otpor prema gradu. Grožđe se više nije odvozilo u Poreč, nego je o berbi na stotine i stotine vozova dolazilo pred zadrugu, gdje se i danju i noću preuzimalo grožđe, mlado je vino u golemim bačvama kipjelo, sve je bilo veselo i ži-

vahno, a zadružna je trgovina, koja je također bila u istoj zgradi i dobro opremljena, radila punom parom. Iz školske dvorane čuo se žamor, vika i hrvatska pjesma (»Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo«).

Izgrađivalo se i odgajalo novo pokoljenje.

Suviše bi bilo nizati sve one zgode i zgodice, sukobe i borbe, kidanje dugogodišnjih veza između grada i sela, koje je prestalo nositi janjce, pršute, piliće i masne sirove kumovima u gradu, a za zajmove se obraćalo »Istarskoj posujilnici« u Puli, koju je također onaj mali advokat barba Mate Laginja osnovao.

Uskoro krenuše istim putem i ostala sela na Poreštini. Otvara se Družbina škola u Fabcima kraj Svetog Ivana od Šterne, u Livadama ispod Motovuna, u Bačvi kod Višnjana, u Martinčićima kod Grožnjana, pa čak u Svetoj Luciji na Savudriji, a konačno i pred samim vratima Poreča u Novoj Vasi. Borba je postajala sve oštrija, sve žešća. Kumpari su počeli dizati tužbe i slati imanja svojih dužnika »na inkanat« (na dražbu!) Narod je oblijetao Laginju, vrpoljio se, mučio se, ali je ujedno sve jače lupao po samim gradskim vratima Poreča, da mu se otvore. Tražio je svoga suca u sudu, tražio svoju riječ u općini, u saboru, tražio škole, tražio čak i gimnaziju. Dvadeset godina se borio, dok su mu konačno dali gimnaziju u Pazinu.

I uspio je. Nezapamćeni val hrvatske nacionalne svijesti i ponosa, zahvatio je hrvatski živalj Istre, koji je sve snažnije, sve življe, osvjećao, da je sastavni dio hrvatskoga naroda i tražio pripojenje Hrvatskoj. Crven-bijela-plava trobojnica postala je trobojnicom Istre i vijala se na svim domovima, na svim zvonicima.

Škole su izbacivale svake godine na stotine i stotine novih svjesnih mladića, koji su ulazili u borbu pismeni, prosvijećeni. Mlada inteligencija, koju je izbacivala gimnazija tražila je svoje mjesto.

U tom času, kad je narod bio na vrhuncu svoje gospodarske i političke snage — godine 1914. izbio je rat.

Narod se razišao po svim bojnim poljanama Evrope, ginuo, nestajao, a kod kuće neobrađena zemlja, nezapamćena suša, glad. Djeca i starci formalno su umirali od gladi.

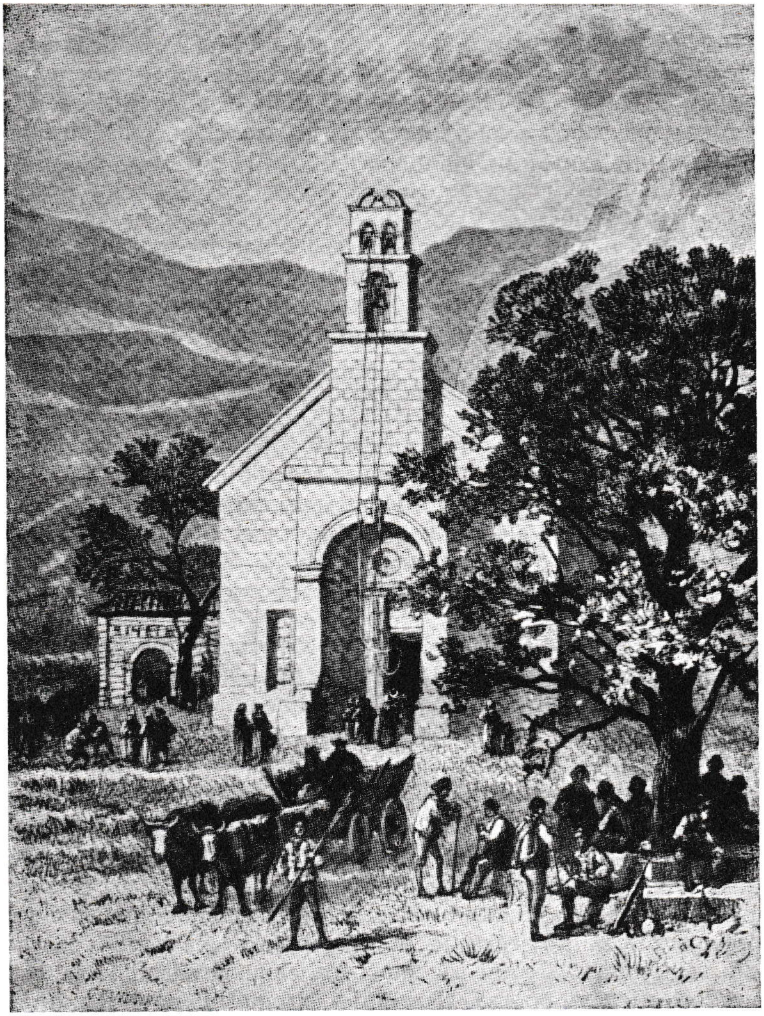
Godine 1918. rat završava. Dolazi okupacija Italije, fašizam, denacionalizacija, posvemašnje gospodarsko, kulturno i političko uništavanje svega, što hrvatski misli i osjeća.

Pritisak je strašan. Sva je inteligencija otprhnula, a i skoro sve radništvo, koje nije imalo čvrstog tla pod nogama. Arsenal se u Puli ispraznio, a i riječka je luka opustjela. Na zemlji je ostao seljak, sam samcat. Jedini su, kao i uvijek u povijesti Istre, ostali s narodom njegovi popovi. Skromni i siromašni, navikli oduvijek na jednostavan i priprost način života, proganjani i oni, ostadoše

s narodom do kraja i bijahu jedini tješitelji i podržavatelji hrvatske narodne misli i svijetlih tradicija nedavne prošlosti.

U selima, gdje je bio hrvatski pop hrvatska je svijest ostala živa i budna, unatoč pritiska i vlasti i visokih crkvenih funkcionera. Hrvatska se je narodna svijest kao iskra pod pepelom podržavala u sasvim potalijančenim sjemeništima u Kopru, Gorici, pa čak i u Udinama.

To je neosporna činjenica, koju ne može nitko zatajiti.

»Placa« u Baderni po jednom crtežu iz prošloga stoljeća

IZBORI U ISTRI GODINE 1907.

»Ova godina, godina 1907. budi blagoslovljena! Ova godina znači za hrvatstvo Istre ne samo izbornu pobjedu, nego pravi triumf. Prvi izbori, koji su obavljeni na pučkoj osnovi na temelju općega prava glasa, ti prvi izbori, koji su iole pravedno i slobodno obavljeni, upravo su porazili talijanašku samovladnu tiraniju, a najsjajnije zasvjedočili, da je Istra hrvatska, da je hrvatski elemenat u Istri onaj, koji ima svijest, ustrajnost, životnu spokojnost i moć.

Ovi su izbori zbacili onu koru, koja je Istru gušila i ispala je van, na svijetlo dana, jedra, svježa, mlada, puna sokova, puna klica. I to će biti sjeme za nove i nove pobjede, za novo širenje mlade naše narodne šume.

Nakon osvojenja Dalmacije po opet probuđenom narodu ova godina je najvažnija po periferiju hrvatsku. Bila zato blagoslovvljena!«

Ovim zanosnim riječima popratilo je uredništvo »Velikog Ćirilo-metodskog koledara za god. 1908.« svoj opširan izvještaj o ishodu izbora u Istri, održanih 14. svibnja 1907., na kojima se biralo zastupnike za Carevinsko vijeće u Beču.

Ti su izbori značili potpunu pobjedu hrvatske narodne misli u Istri na svim linijama, te dokazali bolje od svih službenih brojidba, čija je Istra.

Kad se god nakon toga dokazivalo hrvatstvo Istre uvijek se pokazivalo na to glasovanje, pa neće biti na odmet, kažemo li o tim izborima nekoliko riječi.

Neposredni uzroci hrvatskoga preporoda u Istri

»Hrvatski preporod u Istri stoji u izravnom savezu s krizom malog seljačkog posjeda, koji je uslijedio u prvoj polovici prošloga stoljeća« — priznaje lojalno Talijan Angelo Vivante u svom djelu »Irredentismo adriatico«, izdanom u Firenzi 1912. — »Hrvatski je seljak u Istri u tom razdoblju, zbog primitivnog načina obrađivanja

zemlje i zbog pomanjkanja bilo kakovih sredstava, da se gospodarski podigne, počeo svoj mali posjed sve više zaduživati i opterećivati ga hipotekama. Njegov je vjerovnik talijanski gospodin iz grada, u velikoj većini slučajeva tek običan lihvar. Skoro čitavo to kapitalističko bogatstvo u Istri stečeno je na taj način. U rukama tih gradskih kapitalista bila je, a i sada je još (kaže Vivante) sva politička vlast i ona je glavno oružje talijanske narodne stranke.

I dogodilo se ono, što se je moralo dogoditi.

Hrvatski narodni vođe (svećenici, učitelji i odvjetnici) pojaviše se kao gospodarski oslobioditelji, no budući da su i sami bili siromašnog seljačkog podrijetla, mogli su zaista iskreno i s povjerenjem provoditi izravnu akciju za gospodarsko oslobođenje hrvatskih seljaka ispod jarma talijanskih vjerovnika«.

Tako otprilike tumači Vivante uzroke hrvatskoga preporoda u Istri, koji se onako velikom žestinom i zanosom bio razvio do neslućenih razmjera, kao ni u jednom drugom hrvatskom kraju. Ova je konstatacija istinita, iako nije potpuna.

Hrvatski je preporod u Istri imao zaista socijalni značaj. On je uistinu bio borba za socijalnu pravdu i čovječansku pravicu. Ali osim materijalnih ima čovjek i duševnih potreba, nagnuća i osjećaja. A te je osjećaje, duboko u duši zapretane, njegovao i hrvatski čovjek u Istri.

On je osjećao, da nije samo »Istrijanac«, kako su mu običavali utuvljivati u glavu njegovi gospodari.

On je znao, da on sam govori »po našu«, a ne »po njihovu«, da ne govori »po talijanski«. Osjećaj pripadnosti hrvatstvu kod njega je od najstarije starine bio duboko u svijesti usađen.

Ta već se u glasovitom »Razvodu istrijanskom« pisanom 1325., a neki kažu čak 1275., jednom od najstarijih hrvatskih kulturnih spomenika govori, da je razvod pisan za gospodu jezikom *nimškim,* za predstavnike gradova *latinskim,* a za narod *hrvackim.*

Kad je dakle odmah nakon apsolutizma 1861. počeo iz Hrvatske preko Učke piriti slobodniji vjetar noseći prve preporodne glase, naišao je u Istri na već spremno tlo.

Nije dakle, kako hoće Vivante, samo gospodarski momenat, nego i osjećaj *krvne povezanosti i narodne istovjetnosti* s Hrvatskom i Hrvatima bio onaj, koji je potaknuo onaj divni i veličanstveni pokret, koji nazivamo hrvatskim preporodom Istre, a koji je najjače došao do izražaja baš za znamenitih izbora 14. svibnja 1907.

Posljedice

Posebne su vrsti bili izborni zakoni, po kojima su se u Austriji sve do pred prvi prošli svjetski rat vodili izbori, da bi tobože narod mogao kazati svoju riječ i odlučivati o svojoj sudbini.

Tako je npr. istarski pokrajinski sabor, kojem je sjedište bilo u Poreču, imao godine 1861. od 30 zastupnika, 28 talijanaša, a samo 2 Hrvata, iako je po brojidbi od 1846. godine bilo u čitavoj Istri od 228.000 stanovnika 123.000 Hrvata, 29.000 Slovenaca, a samo 71.000 Talijana.

Izborna je geometrija bila takova, da je gradski, tj. talijanski element u svakom izbornom kotaru imao većinu, ako ne naroda, a ono glasača, jer široki narodni slojevi nijesu imali svi pravo glasa.

Stekavši tako većinu i vlast talijanaši su fabricirali i falsificirali brojidbene podatke, da je bila milina. Tako su npr. kod popisa pučanstva izvršenog 1880. iskonstruirali brojke, koje upravo zapanjuju. Po toj njihovoj brojidbi od 1846. do 1880. Hrvati nijesu u Istri porasli ni za jednog jedincatog čovjeka. Ostalo ih je točno 123.000, koliko ih je na vlas bilo i godine 1846., iako znamo da nijedna hrvatska seljačka obitelj u Istri nije bila barem bez petero djece.

Ali su zato Talijani po toj brojidbi neobično porasli: od 74.000 na 112.700, dakle za skoro 60 posto.

Najžalosnije je kod svih tih brojidba to, što statističari i etnografi, čak i neki hrvatski, uzimaju te podatke pod gotov groš, pa po njima još i danas govore o narodnostima u Istri, mrljajući zemljovidnu kartu Istre kojekakvim zelenim točkama i točkicama, koje bi navodno trebale biti neke velike talijanske oaze u Istri.

Izborni zakon za Carevinsko vijeće u Beču predviđao je za Istru i otoke 4 zastupnika.

Sve do 1873. Istru su u Beču zastupali talijanaši koji su imali sva 4 zastupnika. Godine 1873. po prvi je put kao posljedica rada velikoga preporoditelja biskupa Jurja Dobrile i njegovih suradnika, poslan u Beč jedan Hrvat, dr Dinko Vitezić. Njega je izabrala istočna Istra i otoci. Sam Dobrila, koji je kandidirao u zapadnoj Istri nije prošao. Narod još nije bio probuđen.

Kada je dr Vitezić u bečkom parlamentu progovorio kao predstavnik istarskih Hrvata nastade među poslanicima opće čuđenje, kome je dao oduška i sam tadašnji predsjednik vlade, koji je iznenađeno uskliknuo:

»Ta zar i u Istri ima Hrvata?«

Na taj su upit dali najbolji odgovor Beču svibanjski izbori 1907., kad su po novom izbornom zakonu, što ga neposredno prije toga bijaše izradio ministar Gautsch, a po kom je Istra bila razdijeljena u 6 izbornih kotara — naši kandidati u 3 tzv. »hrvatska« izborna kotara dobili sve glasove, a druga 3 tzv. »talijanska« kotara izgubili sa veoma malom razlikom tako, da je moralo doći u tim kota-

revima do užih izbora. Na taj su način na tim izborima bili izabrani kod prvog glasanja svi naši kandidati, a talijanski ni jedan. U talijanskim je redovima zavladala užasna pometenost i prava panika. Ta to je značilo izgubiti svu vlast, izgubiti stoljetno gospodstvo i sve lijepe sne o »Istrii nobilissimi« i »italianissimi«, čime se hranilo decenijima svu talijansku, a i ostalu svjetsku javnost.

To je bilo za Talijane »addiritura un disastro« (potpuna propast) kako je te izbore nazvao poznati talijanski istarski povjesničar dr Bernardo Benussi.

Posljedak je izbora bio ovaj:

Hrvati sa Slovencima	32.381 glas
Talijanski liberalni-nacionalisti	14.271 glas
Socijalisti	11.185 glasova
Ukupno	57.837 glasova

Kod naknadno održanih užih izbora, 23. svibnja, u porečkom i puljskom kotaru, spasili su talijanske liberalno-nacionalističke kandidate socijalisti, koji su dali svoje glasove radije talijanskim veleposjedničkim kandidatima, negoli našim predstavnicima, koji su zaista bili predstavnici tzv. malog čovjeka, za koga su se inače i socijalisti borili.

Internacionalna socialno-demokratska stranka u Beču, na svojoj sjednici održanoj 15. svibnja, zaključila je, da se kod naknadnih izbora ima svuda glasovati protiv klerikalaca. Na temelju toga zaključka pozvala je i socijalno-demokratska stranka u Trstu svoje pristaše, da glasuju protiv naših kandidata, Ribara u Trstu i dra Laginje u Puli i Poreču, jer da su i oni klerikalci. (I Spinčić i Mandić bili su svećenici u političkom smislu).

Taj zaključak radničke socijalističke stranke skrivio je, da je Laginja u porečkom i puljskom kotaru ostao prigodom užih izbora s Bartolijem i Rizzi-jem u manjini.

Međutim je taj zaključak socijalističke stranke donio hrvatskoj stvari drugu jednu veliku korist. Bio je uzrokom raskola u socijalističkoj stranci, u kojoj su u velikom broju bili učlanjeni i hrvatski radnici, koji još nijesu bili dovoljno nacionalno svijesni. Raskol je uslijedio ne samo u stranci, nego i u svim njezinim sindikalnim organizacijama.

Već u prvoj polovici mjeseca kolovoza iste godine osnovana je u Trstu kao ustuk socijalističkoj stranci, »Narodna radnička organizacija«.

Dne 22. rujna došlo je do raskola i u Puli i to prigodom biranja liječnika Bolesničke blagajne. Hrvatsko je radništvo tražilo, da bude

izabran Hrvat dr Letiš, a vodstvo socijalističke stranke guralo je Talijana dra De Lucca. Na tom se pitanju čaša prelila i toga je dana de facto osnovana i u Puli »Narodna radnička organizacija«.

Nakon naknadnih izbora od 23. svibnja rezultat je izbora bio:

Hrvati	32.000 glasova
Talijani, liberali i socialisti	18 000 glasova

Uzmemo li, da su za Talijane glasovali sigurno svi talijanski glasači, dakle i Talijani liberalci i Talijani socijalisti, a svi ostali glasači, dakle i oni, koji su glasali i oni, koji su se apstinirali, da su Hrvati, znači, da je omjer tih izbora bio: 18.000 Talijana naprama 39.000 Hrvata, što bi otprilike, uzevši u obzir tadašnji izborni zakon, koji još uvijek nije davao pravo glasa svakom našem čovjeku, odgovaralo omjeru pučanstva u Istri (oko 90.000 Talijana, naprama 250.000 Hrvata i 37.000 Slovenaca).

Dva proglasa

Da se vidi čime su sve operirali kandidati talijanske stranke, hoteći u zadnji čas zavesti naše birače, citirat ćemo jedan njihov proglas, upućen biračima na Kastavštini i u istočnoj Istri, gdje je kao protukandidat našemu Spinčiću nastupio Talijan dr Ettore Constantini.

Isto ćemo tako navesti i nekoliko stavaka iz proglasa naših kandidata.

Dr Constantini sa svojim trabantima strahovitom hrvaštinom apelira na lokalni patriotizam i napada Spinčića, jer da je za sjedinjenje Istre s Hrvatskom.

Odgovor birača najbolji je odgovor svakom talijanašu, što su željeli i što žele istarski Hrvati: Svi za Spinčića, dakle: za sjedinjenje s Hrvatskom!

Dr Constantini kaže u svom proglasu:

»Izbornici Kastva itd.... znajte, da je sada ura da očuvate našu starinu, našu domaćinu! Protivnici Hrvati će vas na svaki način mutiti, da glasujete za njihovoga, ale ih pitajte malo ča je dobra on učinil našoj Istri, našoj lepoj Liburniji, u toliko let ča je deputad? Znajte da on gleda samo svoju korist i kako bi ta draga Istra i junačka kastavšćina prišle pod Hervatsku, to je on i službu izgubil, a onda zlo po nas.

Dajmo dakle svi glas dru Ettoru Constantini i ako ne bi bil zibran, manko ćemo biti veseli, da smo učinili naš dover in ordine i ćemo znat koliko nas je, ki ne ćemo, da budemo sužnji pod Hervatsku.

Kušienca vam zapoveda, da pokažete i guvernu, ki proteji Hrvate.

Trinajstić, Spinčić i compagnia bella su oni, ki bi hteli da Istra pride pod Hervatsku, to ne moru reč da ne, a sada pomislite malo kamo bismo prišli kad bi Hervatska z nami zapovedala. Oslobodi nas Bog! Mi smo Istrijani, kako je Istrijan i g. albukat Constantini, vi niste ni Talijani ni Hervati, dunke znajte ovo: ki će da Istrija pride pod Hervatsku neka vota za Spinčića, ki je leta 1891. va Zagrebu rekal publiku, da je Zagreb naš glavni grad i da se mora učiniti jedno hervatsko kraljevstvo pa zato je onput valje ostal brez plaće od profesora...«

Rezultat je bio da je Spinčić dobio 4954 glasa, a Constantini 858 glasova. Dakle: *ki će da Istrija pride pod Hervatsku je votal za Spinčića.*

A sad evo i hrvatskog proglasa:

»Istrani Hrvati! Život vaših otaca i pradjedova bio je na njihovu i vašu nesreću od vjekova upućen na susjede tuđeg roda i jezika, koji su svi išli za tim, da vas izčupaju i izkorjene iz ove liepe vaše istarske zemlje. Htjeli su da za sve vjekove ostanete u tmici neznanja, poniženi, potlačeni, zapušteni,

Možete li vi danas, kad sloboda kuca na vratima i najponiženijih, možete li vi u takav čas dati svoj glas onima, koji za vas nemaju ni ljubavi ni osjećaja?

Ne! Vi treba da birate ljude svoje, muževe vašega roda, zastupnike koji govore naš liepi materinski jezik, muževe umne i poštene, koji razumiju svaki kucaj vašega srca, koji poznaju vaše želje i vaše potrebe, koji će svuda i svagdje, bez straha i bez obzira reći ono, što biste vi rado kazali i koji će udarati po nepravdi i oduševljeno braniti vaše ime, vašu čast, vaše dobro, zemlju vašu...

Zadnji je čas da sjajnom velebnom pobjedom pokažete svietu i cjelokupnoj našoj slavenskoj braći, da nas još ima, da se znamo držati i braniti...«

Nakon ovih znamenitih izbora u kojima je hrvatstvo Istre obračunalo s jednom velikom laži, da je Istra talijanska, čekala je Hrvate još jedna teška bitka: borba za pobjedu u pokrajinskom saboru, gdje su Talijani još uvijek grčevito držali vlast u rukama, kao u svom zadnjem uporištu. Izborna im je geometrija još uvijek pogodovala.

Tamo se zametnula duga i teška borba, koja na žalost nije dovela do uspjeha, jer je buknuo rat, koji je borbu, koja se sve većma približavala potpunoj pobjedi hrvatstva u Istri na svim linijama, naglo prekinuo.

Da je rat uslijedio samo 20 godina kasnije o Talijanima u Istri bi se danas govorilo kao o nekoj maloj manjini, koja nekad bješe sad se spominjaše. Kao što danas govorimo o šaci sredovječnih Raubrittera, koji su iz svojih zidinama utvrđenih gnijezda pljačkali i terorizirali čitave pokrajine.

Pokojni Matko Mandić podnoseći izvještaj o izborima kaže na završetku izvještaja, najavljujući daljnju borbu za konačno ostvarenje hrvatskih pravica ovako:

»*U borbi, koja sada nastaje bit će istarski i tršćanski Talijani poduprti moralno i novčano od cijele ujedinjene Italije. A dužnost je narodna, da budu tamošnji Hrvati najobilnije poduprrti od cijelog hrvatskog naroda, koji će time stvarati i za buduću — proširenu Hrvatsku!*«

ZAPIS O KAZALIŠNIM DASKAMA

Svibanj 1907. Izvojevana je bila velika izborna pobjeda. Hrvatski je narod Istre likovao, val se narodnoga ponosa širio, oduševljenje raslo do vrhunca. Nestalo je potištenosti i osjećaja manje vrijednosti. Hrvatski je seljak, dolazeći u grad sve ponosnije izražavao svoje hrvatstvo.

— Više vrijedi »živio«
neg stotinu »viva«
Hrvatska živa
mora bit!
— Mi smo pak Istrani
Hrvati pravi
što kano lavi
svoju zemlju branimo.

Te i takve pjesme, improvizirane, orile su se sada svagdje bez straha, po gostionama, na javnim mjestima u svakoj prigodi. U nekadašnjim »osteriama«, koje su sve češće dobivale nazive »narodna gostiona«, nije se više tražilo »un bićerin de amaro d'Istria« protiv trbobolje, nego »žmuljić istarske žukice«, a u trgovinama ne više »bigule«, nego »pekatete« (kratica za tjesteninu Prve Kranjske Tovarne Testenin), ne više »furminante« i »šolferine«, nego »žigice«. (To su bile one znamenite »Žigice Družbe sv. Ćirila i Metoda« sa hrvatskim natpisom i trobojkom, koje su se izrađivale u Osijeku i prodavale širom hrvatskih zemalja, a čist im je prihod išao u korist Družbe za hrvatske škole u Istri. Mnogi je siromašni istarski đak mogao zahvaliti svoje školovanje baš tim šibicama).

Pazin, koji je pobjedom na zadnjim općinskim izborima došao u hrvatske ruke, vođen požrtvovnim i nesebičnim narodnim ljudima: drom Dukićem, drom Trinajstićem i potkraj drom Kurelićem kao načelnicima, a Matkom Brajšom kao tajnikom, divno je napredovao i razvio se u svakom pogledu. Dobivši još i prvu hrvatsku veliku gimnaziju postade za nas pravim »srcem Istre«. (Govo-

»ŠIBICAMA SMO VAS OTHRANILI, DJECO MOJA...«

Pod geslom »Zora puca bit će dana« i »Narod bez škola jest narod bez budućnosti«, hrvatski su rodoljubi diljem domovine raspačavali »Žigice Družbe sv. Cirila i Metoda za Istru«. Sav je prihod od prodaje žigica bio namijenjen za hrvatske škole u Istri, za spasavanje hrvatske djece, koju su protivnici svim sredstvima htjeli odnaroditi. Odziv je bio veličanstven, pa je Družba neposredno prije prvog svjetskog rata narodnim prilozima mogla uzdržavati 76 hrvatskih škola u Istri.

(vidi str. 203)

rilo se, da je Pazin »srce Istre«, a Trinajstić u njemu »srce srca Istre«, toliko se narod ponosio svojim glavnim gradom i svojim narodnim vodstvom u njemu!). Pula, premda i brojem i važnošću veća i jača, nije nam bila bliza, a pogotovo ne Poreč, inače sjedište Istarskoga sabora i glavni grad pokrajine, koji je bio uvijek smatran našim neprijateljem što je u stvari i bio.

Shvativši važnost Pazina odmah je iza glasovitih svibanjskih izbora, iste godine održala u njemu i Družba Sv. Ćirila i Metoda svoju veličanstvenu glavnu godišnju skupštinu na koju je došlo valjda dvadeset tisuća naših ljudi. Tu se je dogodila ona dirljiva scena, kada je narod dočekavši Laginju na kolodvoru, raspregao konje kočije i sam ga u velikom slavlju dovezao u dva kilometra udaljeni Narodni dom.

Te su godine izašli iz hrvatske gimnazije i prvi maturanti, budući časnici i vođe u našem pomlađenom narodomn pokretu.

Gospodarski smo se već snažno oporavljali: osnivanjem nebrojenih zadruga i gospodarskih društava u svakom iole većem selu, te novčanim zavodom »Istarskom posujilnicom« u Puli i Pazinu, mi smo se ubrzano oslobađali lihvara i gospodarske ovisnosti o svom talijanskom političkom protivniku.

Jedno nam je ipak nedostajalo: kulturne ustanove! Mi smo im, doduše, svagdje pripremali teren. Po svim smo većim mjestima, kako ih političkom borbom osvajasno, redom podizali prosvjetna ognjišta: Narodne domove! Tako je u Trstu sagrađen veličanstveni Narodni dom i u njem Hotel Balkan, pa Narodni dom u Puli, Pazinu, Buzetu, Opatiji (Zorin dom). U svim su tim domovima predviđene i dvorane s pozornicama, na kojima je trebalo nastupati. Talijani su imali svoje »circole di cultura«, »teatre« (sva su se njihova kazališta nazivala VERDI, što je zapravo značilo ne ime velikog skladatelja, nego kraticu Vittorio Emmanuele Re D'Italia). U gradiće u kojima su oni još imali vlast u rukama, dovodili su svake godine svoje umjetnike, pjevače, predavače, glumce. Razne glumačke družine, bogato financirane priređivale su svoje »stagioni liriche« i gostovale svake godine ponekad i više puta, podižući duh talijanskog narodnog ponosa i civilizacione superiornosti.

Mi nismo na tom području imali ništa čime bismo se bili mogli pohvaliti. Znajući za tu nasušnu kulturnu potrebu Laginja je još kao mladi općinski tajnik u Kastvu napisao čak i igrokaz iz narodnoga života »Šilo za ognjilo«, koje je s velikim uspjehom davano nekoliko puta u tamošnjoj Narodnoj čitaonici, ali na tome je i završilo.

U opatijskom Zorindomu priređivao je i Car Emin manje diletantske predstave (Ivan Matetić Ronjgov je tamo imao svoje prve glumačke nastupe!)

U Puli je Lacko Križ, inače starješina puljskog Istarskog sokola, uz pomoć zagrebačkog glumca Zvonka Tkaleca, pokušavao za potrebe tadašnjeg sve brojnijeg hrvatskog radništva organizirati u Narodnom domu diletantske kazališne predstave, no pravog se hrvatskog kazališta nije moglo stvoriti, iako je potreba bila zaista velika.

Marija Ružička-Strozzi, glumica

U Pazinu su hrvatski gimnazijalci, obično sedmo i osmoškolci pod vodstvom kojega profesora običavali svake godine, osim pjevačkog nastupa pod ravnanjem prof. Saše Šantela, uvježbavati po jednu kazališnu predstavu — obično je to bila kraća komedija — i to je bila sva umjetnost s dasaka.

Zato je bio pravi kulturni doživljaj, kad su se jedne godine pojavili u Istri prvi put pravi hrvatski kazališni glumci i to ne tek

kakvegod teatarske »šmire«, nego zaista kazališni umjetnici velikoga kalibra. Zagreb je u te dane poslao Istri ono što je najboljega imao: Fijana, Strozzievu, Markovića... Uopće prvorazrednu kazališnu družinu.

Evo kako je do toga došlo:

Zanimanje za Istru i za borbu tamošnjega hrvatskoga življa bilo je tih dana neobično živo. To je bio ujedno i dio općenarodnog hrvatskog pokreta za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. U Dalmaciji su tamošnji Hrvati vodili odlučnu bitku s Bajamontievim »autonomašima«, koji su pod geslom »Slavi sempre Croati mai!« poduzimali sve i sva, da ne dođe do ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Narodna je stranka međutim i tamo redom osvajala položaje, pa je — kad je s ogromnom većinom pobijedila u Splitu — bila već, tako reći, gospodar situacije.

U Istri je borba bila također već došla do vrhunca. Talijanska manjina držala je grčevito u rukama svu vlast i borila se zubima i noktima, ne birajući nikakva sredstva, da ju održi. Bila je to prava »guerra dei ricchi contro i poveri« — rat bogatih protiv siromašnih, pod geslom »osar tutto«.

Hrvatska je javnost instinktivno osjetila da mora tim »siromašnima« pružiti svu svoju pomoć. I došlo je do veličanstvenog pokreta narodne solidarnosti, gdje je svatko počevši od školskog đačeta, radnika, seljaka, svećenika i trgovca, osjetio da mora »sirotici« Istri pružiti ruku.

U svakoj je školi, ponegdje čak u svakom razredu, postojala škrabica »za Istru«, u svakoj gostionici, trgovini, uredu, svagdje je postojao po neki odbor, klub, društvo »za našu Istru«.

Najjača središta toga narodnoga pokreta za Istru bila su u Zagrebu, Osijeku, Sarajevu, Sisku, Karlovcu, Varaždinu i tako redom.*

---

* U časopisu »Mali Istranin« objavio sam jednu takvu bilješku-uspomenu, koju radi njezine dirljive istinitosti želim i ovdje ponoviti, a glasi:

Šibicama smo vas othranili, djeco moja!

Kuc, kuc... netko je lagano pokucao na vrata.

— Naprijed! oglasim se ja.

Na vratima se pojavi stari gospodin, ljubezan i nasmiješen, lijepe kovrčave sijede brade, noseći pod pazuhom pomno složeni zamotak.

— Vi ste urednik »Malog Istranina« gospodine? upita.

— Jest, ja sam!

— A ja sam Loidl, poštanski činovnik u mirovini. Moja je kćerka pretplaćena na »Mali Istranin« pa ga i ja svakiput kada dođe vrlo rado pročitam. Morate naime znati, da sam ja oduvijek prijatelj Istre, koja mi je još od mladih dana neobično srcu prirasla.

— Hvala Vam lijepa, gospodine Loidlu!

— Donijeh Vam evo nešto što će Vas, bez sumnje, zanimati — reče stari gospodin i poče odmatati zamotak.

Gledam znatiželjno što li će to ispasti. I vidim: čitav snop papira i listova, poštanskih potvrda, a povrh svega jedan omot šibica Družbe sv. Ćirila i Metoda s trobojkom i natpisom: Zora puca bit će dana — Žigice Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru — Narod bez škola jest narod bez budućnosti.

Nešto kao da me zazeblo oko srca. Slatka spominjanja na ona davna vremena, dok smo se još šibicama borili za svoj narod, za svoju Istru...

— Gledajte, gospodine, na stotine sam ih sanduka ja sam raspačao sa svojim drugovima. Kad se radilo o našoj pravednoj stvari, o našoj Istri, nitko se od nas nije stidio šibice prodavati. Na svaku kutiju priračunali bismo po neko-

Uprava Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu osjetila je također svoju narodnu dužnost prema Istri.

Službeno nije kazalište, doduše, moglo da kao državna ustanova pođe u Istru, ali je zato stavilo ad hoc sastavljenoj kazališnoj družini na raspolaganje cijeli svoj fundus, kako u kostimsko-dekorativnom, tako i u umjetničkom pogledu.

To »gostovanje«, kako ga nazvaše, vodio je Mihajlo Marković, na čije je ime i glasila dozvola, pa je izgledalo kao da je to njegovo osobno kazališno društvo. Uputili se dakle u Istru: u Pulu, Pazin i Trst.

---

liko filira i onda dobit slali vama u Istru. Za naše škole u njoj i za odgoj hrvatske djece. Evo, tu su potvrde, tu pisma i izvještaji Družbini onih godina — raspričao se gospodin Loidl.

Listam: čitav kup savršeno vođenih knjiga sa svim blagajničkim prilozima i potvrdama, razna pisma dra Dinka Trinajstića, dra Janežića, Družbina blagajnika, Viktora Cara Emina i drugih.

— »Hrvatski činovnički klub ISTRA zvalo se to naše društvo.

Čitam tko je sve bio članom društva, tko je sve darivao. Nailazim na cijeli niz imena ljudi, koji danas stoje na najvišim položajima, savjetnici, nadsavjetnici, ministarski inspektori. Tada su još bili sasvim mali činovnici, pitomci i pripravnici, kojima nije bilo baš lako ustegnuti onu krunu, onih 10, 20 ili 50 filira. Ipak su davali s oduševljenjem, s nekim rodoljubnim zanosom, s nekom živom vjerom.

— Da vjerom, gospodine, jer Istra je bila naša vjera, koja nas je sve prožimala, njezin preporod i spas našega naroda u njoj bijaše naša najveća želja, naša najveća čežnja — reče gospodin Loidl.

Listam dalje: jedan račun, jedna potvrda: jedan sanduk tambura poslan je na naslov dra Dinka Trinajstića u Pazin za đake naše tamošnje hrvatske gimnazije. Plaćene su tambure kod Stjepušina u Sisku, plaćeni svi troškovi podvoza, plaćen otpremnik, plaćeno sve, samo da ne bi oni mali pazinski đaci morali izdati ni jednoga novčića.

Nisam mogao dalje, oči mi se zališe suzama. Kako i ne bi. Tako se dobro sjećam te pošiljke tambura. Znam kad su stigle i kad smo ih kao mali đaci prvi put primili u ruke. Podučavao nas je isprva profesor Žic, a kasnije nadareni šestoškolac Brnobić. Koliku li su nam samo radost priredile.

— Evo, i ovo smo poslali Đačkom pripomoćnom društvu u Pazinu za školovanje naših đaka — nastavljao je gospodin Loidl, redajući potvrde: na Ivana Kosa, ravnatelja gimnazije, dne 18. listopada 1902. kruna 100, dne 13. kolovoza 1903. na istoga ravnatelja kruna 150, zatim slijedi: na Đačko pripomoćno društvo u Pazinu 200 kruna, pa opet 200 kruna, pa 100, 84, pa 130, pa 245 kruna i tako dalje svega ukupno za par godina oko 6000 kruna...

Ja sam ga slušao i slušao, toga dobrog starog gospodina, i nekud se daleko zamislio. »Đačko pripomoćno društvo« u Pazinu. Tko ga se od nas, nekadašnjh pazinskih đaka ne sjeća? Djeca siromašnih istarskih kmetova nikad se ne bismo bili iškolali, nikad na noge postavili, da nas nije ono podupiralo...

I kad smo mi ono svakog prvog u mjesecu dolazili k blagajniku gospodinu Cucančiću, da podignemo tko 5 tko 10, tko 20 kruna potpore, nismo ni izdaleka slutili tko ih je za nas od ustiju otkidao, da ih nama, malim sokolićima istarskim, pošalje.

A sada nakon skoro trideset godina preda mnom je otvorena knjiga, koja mi govori sve. Filir po filir se za nas sabiralo. Kutiju se po kutiju šibica prodavalo, da se za nas nešto sakupi, da nas se lakše othrani, lakše na noge postavi.

— Hvala Vam, gospodine, jedva sam izustio, jer me nešto počelo stezati u grlu. Hvala, gospodine, Vama i svima onim znanim i neznanim hrvatskim rodoljubima za sve njihove žrtve i žrtvice za našu Istru.

— Ništa, ništa, gospodine, mi smo samo vršili svoju svetu dužnost — odvrati stari gospodin i onako skromno i ljubazno, kako je ušao, oprosti se i izađe.

Ostao sam duboko zamišljen nad tim starim i požutjelim papirima, potvrdama, Družbinim izvještajima i hrpom kutija Družbinih »žigica«.

U duhu mi pred očima iskrsnuše sve one naše nebrojene škole: u Baderni, u Vabrizi, u Fabcima, u Buzetu i redom u 76 naših sela i seoca po Istri, koje su naši rodoljubi iz svih hrvatskih krajeva, skupljajući novčić do novčića, gradili. Pa oni naši krasni Narodni domovi, koje je dušmanin do temelja razorio i spalio, sva ona naša velebna zdanja, sva ona zemlja naša, na kojoj se i danas još narod naš grčevito drži šiban i bijen svakom nevoljom...

— Došavši u Pulu, odmah me po glumačkom nagonu odvukla želja, da vidim Narodni dom i pozornicu, gdje su običavali igrati tamošnji diletanti — pričao je vođa toga »gostovanja« Mihajlo Marković.

— I dom i dvorana veoma su mi se svidjeli. Najprije je trebalo dobiti dozvolu od mjesnih političkih vlasti i podvrgnuti cenzuri sva djela, koja smo tamo kanili prikazivati. Pula je bila luka ratne mornarice. Trebalo je osigurati što veći posjet i napraviti reklamu. Uputim se tamošnjem hrvatskom prvaku odvjetniku dru Matku Laginji. Ne mogu opisati radost koju sam mu priredio, kad sam mu objavio svrhu našeg posjeta, te mu naglasio da nam stoji na raspolaganju cjelokupno osoblje Zagrebačkoga Hrvatskoga narodnog kazališta.

— Hvala Bogu da je tako i da se vodi ozbiljna briga u Zagrebu o ovim krajevima, a sad odmah na posao — reče Laginja i dok sam još bio kod njega pozove Lacka Križa, koji je bio predsjednik Narodnog doma i starješina »Hrvatskog sokola« u Puli. Odmah su se dogovorili o sastavu posebnog odbora koji će organizirati skupljanje pretplate i osigurati punu kuću. — Mene su uputili neka smjesta pođem u Zagreb po trupu, a sve ostalo da je njihova briga. Tako je i bilo — nastavlja Marković. Za osam dana ja sam već bio s trupom u Puli, koja se članovima neobično svidjela: ratna luka s velikim brojem ratnih brodova, koje većina glumaca nije u životu nikada ni vidjela.

Počeli smo s predstavama svake večeri pred punom dvoranom, koja je već unaprijed bila sva rasprodana.

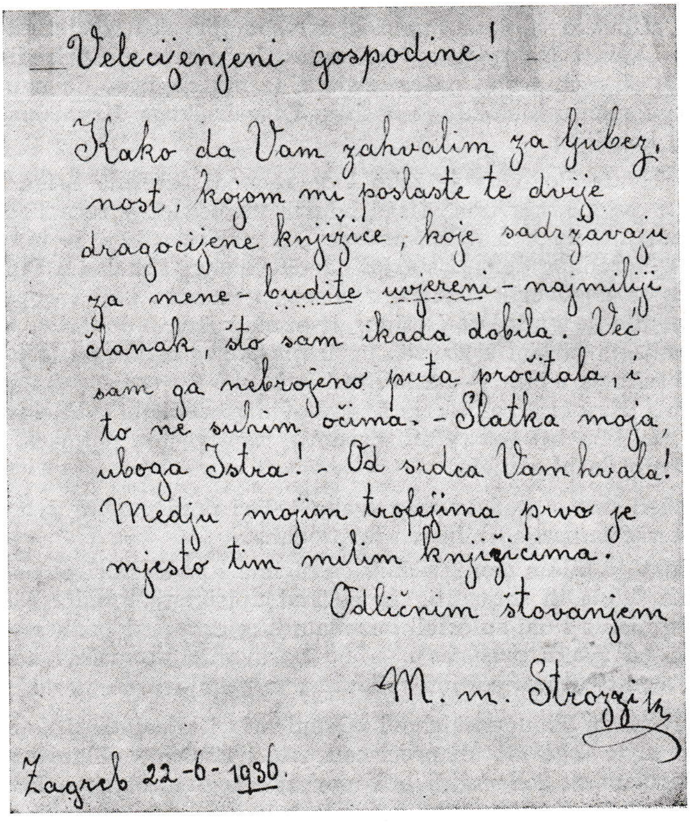
Muka je bila s mornaričkim časnicima i podčasnicima naše narodnosti, kuda ih smjestiti, jer se kod upisivanja predbrojke nije na njih mislilo i oni su ostali bez stalnih mjesta, a dolazili su svaku večer i na svaku predstavu — no po svojim propisima oni nisu smjeli sjediti u posljednjim redovima, a pogotovo ne stajati.

Davani su Freudenreichovi »Graničari« i »Posljednji Zrinjski«, koji su prije toga morali proći cenzuru, i konačno »Zlatarevo zlato«. Naročito su zadovoljni bili mornari, koji su članove kazališta pozvali čak na domjenak na ratni školski brod »Pelikan«, što je za zagrebačke glumce bila senzacija prvoga reda. To međutim nije bilo pravo političkim vlastima, pa je daljnje posjećivanje luke i ratnih brodova bilo obustavljeno.

Oduševljenje je hrvatskoga življa u Puli bilo izvanredno. Slavna tragetkinja Marija Ružička Strozzi, koja je trajno bila s glumcima, praćena je s velikim simpatijama, gdje bi se god pojavila. Taj je nastup digao moral i narodni ponos puljskih Hrvata, kao nikada do sada.

Napuštajući Pulu glumci su krenuli prema Trstu, gdje su u tamošnjem slovenskom Narodnom domu, trebali završiti triumfalni pohod Istri.

Međutim je Laginja glumce upozorio, da se na putu u Trst moraju svakako zadržati i u Pazinu, tom najčišćem hrvatskom srcu Istre, i tamo dati barem par predstava.

— Velecijenjeni gospodine! —

Kako da Vam zahvalim za ljubeznost, kojom mi poslaste te dvije dragocijene knjižice, koje sadržavaju za mene – budite uvjereni – najmiliji članak, što sam ikada dobila. Već sam ga nebrojeno puta pročitala, i to ne suhim očima. – Slatka moja, uboga Istra! – Od srdca Vam hvala! Medju mojim trofejima prvo je mjesto tim milim knjižicama.

Odličnim štovanjem

M. m. Strozzi

Zagreb 22-6-1936.

Jedno pismo Marije Ružičke Strozzi upućeno piscu ove knjige

— Što se tiče Pazina — rekao je Laginja (priča dalje Marković), ja sam tamo već sve uredio. Tamo se trebalo samo javiti dru Trinajstiću i dalje je bila njegova briga.

— Doček u Pazinu, opisuje Marković, bio je upravo kraljevski i ja ne pamtim da sam u toku svoga glumovanja ikada više

takova što doživio. Na postaji je bio skoro cijeli Pazin, a kako je ondje postojala i hrvatska gimnazija to je i ona kompletno prisustvovala tome dočeku, tako da je sirota markiza Ružička Strozzi plakala od ushićenja, a ni ostali se glumci nisu naprosto mogli u tom času snaći.

Otpočelo je gostovanje u krasnom pazinskom Narodnom domu u znaku najvećeg oduševljenja, svake večeri pred krcato punom kućom, te je umjesto šest predstava, kako je bilo prvobitno zamišljeno, moralo biti izvedeno čak dvanaest...

— — — — — — — — — — — —

Kao da je jučer bilo, sjećam se onih dana. Stanovao sam kod Ladavca nedaleko stolne crkve. Bježao sam u Novakovu knjižaru da nabavim tekst »Graničara«. Nisam ga dobio, ali sam negdje našao kratak sadržaj; tako smo isto došli i do sadržaja drugih gluma. U sobici se okupismo nas desetak đaka. Sva smo lica znali i s neopisivom uzbuđenošću hrlili u Narodni dom, da čujemo »naše« glumce, naše »hrvatsko« kazalište, iz »našega« glavnoga grada, Zagreba, koji je za nas bio pojam.

Dvorana je bila dupkom puna. Sve što je samo moglo da uhvati komadić mjesta natisnulo se u dvoranu. Hrvatski sokoli u svojim uniformama (i u Pazinu je već bio organiziran »Hrvatski sokol«) bili su spremni da suzbiju svaki možebitni pokušaj napadaja ili izazivanja nereda sa strane šačice pazinskih Talijana ili đaka talijanske tzv. »prkos-gimnazije«.

Mi đaci stisnusmo se na galeriji, nemirno se tresući od neke unutarnje uzrujanosti. Digao se zastor. Zastao je dah. Govorili su glumci. Još mi i danas zuji u ušima glas pun magične snage. Glas kakvoga nikada više, ni prije ni poslije, nisam čuo: glas Marije Ružičke Strozzi. Velika je umjetnica recitirala Carevu prigodnicu »U slavu pobjede«. Slijedili su »Graničari«.

Kad bih danas pokušao iznijeti osjećaje, koji su prožimali u tim svečanim časovima mene mališa, četu đaka za mnom, seljake koji su došli iz obližnjih sela (moj je krsni kum Tone Moferdin iz Kringe, došao čak iz sela Pauletići), profesore, sokole, narodne prvake, Trinajstića, Kurelića, prošta Kalca i druge, koji su brisali oči, ne bih mogao, da je u mene zlatno pero. Znam samo da sam plakao, zanesen i ja i svi oko mene, ponosan našom narodnošću, našom krasnom materinjom riječi, našom umjetnošću.

Možda nije nitko nikada osjetio koliku veličajnu snagu može imati riječ izrečena s dasaka, koliku ulogu može da odigra u duši jednoga čovjeka i jednoga naroda, riječ umjetnika izrečena s pozornice, kako smo to osjetili one večeri mi.

Kad se spustio zastor došli smo do daha. Što je tada bilo ne da se opisati. Vijenci, brda cvijeća, omamljivi miris bosiljka i mažu-

rane. Kroz suzama zamagljene oči vidio sam kako joj prinose dar. Pozdravio ju je Kurelić i pružio joj srebrni vijenac. Ne znam što je govorio, znam samo da se umjetnica okrenula u stranu i stala brisati suze.*

— · —

Dana 2. listopada godine 1932. svečano je proslavljena u Zagrebu u Narodnom kazalištu u Zagrebu šezdeset i peta godišnjica prvog nastupa naše najveće tragetkinje Marije Ružičke Strozzi. Otkriveno joj je, još živoj, u predvorju kazališta, brončano poprsje, u prisustvu izaslanika brojnih društava i poklonika.

Sijeda je, osamdesetčetirigodišnja starica nastupila, govorila i glumila. Uvijek istim glasom, glasom koji neće nikada nikome uspjeti da ga oponaša.

Sve ju je pozdravljalo, čestitalo, pružalo lovor-vijence. Istre moje nije bilo.

Došao sam ja sâm, prognanik, izbjeglica iz Istre. I kad sam joj spomenuo Pazin i prvu predstavu u životu, koju sam s njome gledao, ona je iskreno zaplakala... Grcali smo oboje u suzama.

---

* Nakon četrnaestdnevnog boravka u Pazinu zagrebački su glumci, odmah iza Nove godine, krenuli u Trst gdje ih je čekalo već sve spremno za nastup u tršćanskom Narodnom domu. U Trst su naknadno stigli i gotovo svi ugledniji dramski umjetnici iz Zagreba, pa je uspjeh bio još veličanstveniji. Ogromna kazališna dvorana u Narodnom domu, s velikim balkonima i galerijama, bila je ispunjena do posljednjeg mjesta, a mnoštvo je naših ljudi ispunilo i veliki trg pred Narodnim domom kao i pokrajne ulice, jer je došlo mnogo naroda iz čitave tršćanske okolice tako da je to izgledalo kao jedna prava narodna svečanost. Velik su uspjeh priznali i tršćanski Talijani, koji su Fijanu za njegovu nezaboravnu ulogu Hamleta poklonili prekrasan vijenac s talijanskim natpisom.

STARI MALIŠ

Naša je kuća bila na kraju sela, tik uz cestu, koja vodi od Pazina preko Tinjana, kroz Badernu, u Poreč. Ograđena nešto preko jednog metra visokim zidom, bila je, više simbolički nego stvarno, odijeljena od vanjskog svijeta. Simbolički, kažem, jer se zapravo vrlo rijetko dogodilo, da se prolaznici ne bi zaustavili kraj kamene ograde, i ako je bilo tko iz kuće bio na vratima, na prozoru ili u dvorištu, upravili mu po koju riječ. Takav je, naime, bio u nas običaj, da se prolaznici međusobno pozdravljaju, pa makar bili jedan drugome sasvim strani i nepoznati. Bilo bi zaista neobično, da kršteno čeljade prođe, a da se na tebe uopće ne osvrne.

I tako bi cijelog bogovetnog dana padali stereotipni pozdravi i pitanja i još stereotipniji odgovori:

— Zdravi bili!

— Bogdajbog!

— Ste ča brumni?

— Smo pomalo!

— Se hladite?

— Pomalo!

— Teplina, a?

— Teplina, ne bilo je!

— Zima, a?

— Zima, ne bilo je!

I tako redom povazdan.

Ulaz u kuću bio je sa sjeverne strane, izravno sa ceste, pa nisi mogao nikako spriječiti, da ti prolaznici preko zida ne zavire, bilo kroz prozor i vrata u kuću, bilo u dvorište.

Moja je majka bila zasadila po ogradnom zidu nekakvo cvijeće, penjačice i puzavce neke, da bi nas, makar diskretno obranili od izravnih pogleda i zavirivanja prolaznika, no bila je u tom slabe sreće.

Kada bi, naime, djeca jutrom ili večerom tjerala blago na pašu ili s paše, odnosno na pojilište na nedalekoj lokvi »Močilje«, ono bi se nezadrživo zaustavilo uz ogradu i makar samo liznulo, ako ne i do kraja obrstilo tek propupalo lišće ili istom rascvalo cvijeće.

Redovito bi nakon toga, umjesto prijaznog razgovora, slijedilo karanje i prigovaranje, a mali bi goniči ošinuli bičem vola ili magarca, popraćujući to u najmanju ruku blagom kletvom: »vražje blago na!«, a poneki, već prema tome iz čije su kuće i kakva odgoja bili, i po kojom sočnijom psovkom.

Dojadilo to jednoga dana mome starijem bratu, otac nam je, veoma rano umro, pa nasiječe čitavu gomilu oštroga trnja i ogradi njime gotovo pola metra visoko, sav zid sa strane ceste i odijeli nas tako od svijeta i znatiželjnih prolaznika. To, doduše, nije bilo odviše estetski, ali tko da još i na to u selu gleda.

Glavna cesta u Baderni

Budući pak, da se je i kolni promet između Pazina i Poreča stalno povećavao, to su i kola koja su se kotrljala cestom pravila ne samo veliku buku, nego i dizala prašinu, koja bi ulazila kroz prozor i vrata u kuću. Zato smo sve češće počeli s te strane zatvarati prozore i vrata.

Ali su zato na protivnoj, južnoj, strani prozori bili uvijek širom otvoreni. Pritvarali bi se samo ljeti, oko podneva, kad bi sunce nesmiljeno pripeklo. Ta izravna pripeka ne bi međutim ni ljeti dugo trajala. S lijeve strane kuće dizao se u susjednom Golešićevu vrtu ogroman hrast, kojeg je široka krošnja, osim ugodnog cvrkuta ptica, bacala veliku hladovinu i donosila neki treptavi dašak osvježenja i za najžarčeg ljeta. S desne strane u našem vrtu, bila je ne

toliko visoka koliko gusta trešnja i povisoko, ali nešto rjeđe stablo bademа, pa je i njihova hladovina ublaživala popodnevno sunce.

Ta je strana bila naše »kraljevstvo«. Tako se, naime, izražavala moja majka, kad je htjela o nečemu reći da je lijepo, krasno, veličanstveno.

A i bila je, zaista, i lijepa i krasna i veličanstvena ta strana.

Tik do prozora započinjao je vrt, stotinjak metara dugačak, a pedesetak širok, obzidan i on visokom kamenom ogradom, a pun svakoga dara božjega: sve uokrug uza zid trsovi mlade vinove loze, u kutovima dunje i jabuke, a po sredini kao sag šarene lijehe i lješice, načičkane svim mogućim povrćem. Odmah iza vrta prostirala se kao more zelena sjenokoša Golešićeva, zasijana djetelinom, iza toga Pastorčićev »Veliki vrta«, pa Šimićevi, Stifanićevi i naši vinogradi, pa prostrani i lijepo izorani »Dolac«, s brazdama kao krv crvenim od zemlje crvenice. Iza svega toga prostirala se nepregledna carska šuma »Vidorna«, na koju se nastavljala još prostranija »Kuntija« i tako sve do mora, plavog, blistavog, svjetlucavog, koje se na dalekom obzorju spajalo s nebom u jedno.

Ovi nepregledni, beskonačni horizonti, koji su tako reći svakog dana, od rana proljeća do kasne jeseni, od zore do mraka, mijenjali svoj izgled i prelijevali se u tisuću boja, s tisuću zvukova, bili su naše »kraljevstvo«.

I baš pored toga »kraljevstva« između Stifanićevih vinograda i zelene Vidorne, u elegantnom je zavoju prolazila druga cesta, bijela, široka i prostrana, cesta koja vodi od Svetoga Lovreča do Baderne, ili bolje: od Pule preko Baderne do Trsta.

Svi smo mi bili navikli da jutrom, čim ustanemo, stanemo na prozore i zagledamo se u to naše »kraljevstvo«.

Ja se i ne sjećam, da sam ikada, iako se vjerojatno i to znalo dogoditi, ujutro otvorio prozor sa sjeverne strane i pogledao na glavnu cestu, koja nam je vodila pred samom kućom, premda je ona bila življa i prometnija, i za nas djecu možda i zanimljivija. Ali ljepota, ona prava privlačna ljepota, koja nas je dozivala i vukla k sebi, bila je na južnoj strani: vrtovi, gajevi, vinogradi, šume, ptice svih mogućih vrsta i boja, more u daljini, sve nas je to zvalo, sve nas je to vabilo u skitnju. A onda cesta, glatka, ravna, široka, koja je odlazila u daljinu, na more, na Limski zaljev, u Pulu, a gubila se u zelenilu šume i vinograda, nešto prije Svetoga Lovreča, negdje kod Bankovih dvora, s neprestano novim vidicima i novim slikama, neodoljivo nas je privlačila i zvala k sebi.

Na toj sam cesti, već u najranijem djetinjstvu, prvi put ugledao staroga Mališa. Pravo mu ime i prezime nisam znao ni tada, a ni dugo godina poslije toga. A sigurno ga nije znalo, niti bi ga danas znalo devedeset i devet posto ljudi iz našega kraja i njegovih najbližih susjeda. On je bio »Stari Mališ«, bez rodnoga imena i prezi-

mena i, »lucus a non lucendo« — prava ljudeskara. Tek sam mnogo, mnogo godina kasnije, kada ga već odavna ne bijaše među živima, saznao, i to samo pukim slučajem, da se zvao Ivan Brečević.

Uz cestu od Svetoga Lovreča do Baderne, u dužini od četiri kilometra, nema u blizini ni jednog sela, ni jedne kuće do jedne jedine: skromne »pozemuljke« staroga Mališa. Nalazi se otprilike na kilometar puta od Svetoga Lovreča, a kako je cesta na tom mjestu nešto povišena, to je krov Mališeve prizemnice došao nekako u istu ravninu s cestom.

Zanimljivo je, da je i Mališeva kuća okrenula cesti leđa. Iako od nje udaljena jedva metar, dva, nije na cestu imala ni vrata ni prozora. Oko kuće je bilo zasađeno stotinjak čokota vinove loze, s nešto sitnoga povrća, a inače okolo naokolo sve sama šuma, hrastova doduše, ali oniska, bez nekih visokih stoljetnih stabala... I njegovi su prozori i vrata gledali u vinograd, u šumu, u more...

Stari je Mališ bio seljak, ali se obradbom zemlje nije bavio nikako, ili možda tek ponekad, i to vrlo malo. Ne znam pravo da li je, osim tog vrta i vinogradića, i imao nešto zemlje. Bit će da je nešto svakako imao. No zemlju su mu obrađivale dvije snažne, stasite i vrlo lijepe kćeri. On je zapravo bio kirijaš. Imao je par konja, starih i izrađenih, koji za moga pamćenja nisu nikada potrčali. On ih, doduše, nije nikada ni potjerao. Bič mu je bio u ruci tek tako, od navike, jer svaki kočijaš mora imati i bič, no sigurno nije njime nikada ošinuo konje.

Njegovo kirijašenje nije poznavalo dugih i dalekih putova. Od Svetoga Lovreča preko Baderne do Poreča i natrag. U svemu oko dvadeset i osam kilometara. Četrnaest tamo, četrnaest natrag. I to uvijek samo u jednom danu. U zoru bi krenuo u sumrak se vraćao.

Sveti Lovreč je zanimljiv stari gradić. Diže se nad Limskim zaljevom, koji se poput prekrasnog fjorda usjekao dvanaest kilometara duboko u Limsku Dragu. Grad je okružen visokim, danas već ruševnim zidinama. U njemu je nekoć stolovao mletački kapetan, zapovjednik okružja, pa se zato i zvao pazenatički. San Lorenzo del Pasenatico. Unutar zidina stanovali su građani, njih par stotina, uglavnom sitni trgovčići i zanatlije: postolari, krojači, kovači, bravari, gostioničari, radnici u mlinu i tome slično. Pojedinci su odmah uz kuću imali par četvornih hvati vrta za salatu i sitno povrće, no motikom se uglavnom nije bavio nitko. Sva je zemlja izvan gradskih zidina bila u rukama naših seljaka. Taj je seljak sačuvao baš na Sutlovreštini, dugo, dugo, sve do naših dana, svoju narodnu nošnju, svoje običaje, svoju pjesmu, svoju izvornu narodnu dušu i grad ga, koji mu je bio tuđ i po jeziku i načinu života, nije ni najmanje iskvario.

Zemlja je plodna crvenica, pa su seljaci svi od reda bili imućni i neovisni gospodari. Na glasu su sela Medvidići, Heraki, Krunčići,

Voštani, Zgrablići, pa Gradina, Selina, Šušnjići i druga, koja se nižu sve uokrug grada.

U gradu se govorilo samo talijanski. Građani su, doduše, naročito trgovci, obrtnici i gostioničari, u saobraćaju s našim ljudima iz okolice, morali, silom prilika, govoriti i »po našu«, ali taj je jezik bo takva zbrka rodova i padeža, da si ga hoćeš-nećeš, morao komično shvatiti.

Inače su građani, osim nekolicine trgovaca, ponekoga boljeg zanatlije ili vlasnika mlina, bili uglavnom gradska sirotinja.

Za naše je ljude, to bio od vajkada »Grad«, centar uz koji su bili vezani s hiljadu niti. Tu su dućani, tu obrtnici, tu ispostava općine, gdje se dobivaju marvinske putnice, tu se dijele pozivi na sud, tu je župa i crkva. Bila je tu i škola, lijepa jednokatnica, no kako se u njoj učilo samo talijanski, nije za naše ljude bila interesantna.

Stari je Mališ bio životno vezan uz »Grad«. Tri dućana: Grammaticoppolov, Sbrizzaiev i Roccov, opskrbljivala su se sveukupnom robom samo iz Poreča. Njihov je, da ga tako nazovemo, dvorski prijevoznik bio stari Mališ. Drugi se nitko ni na blizu ni na daleko nije time bavio. Seljaci su imali svoje blago, ali za svoje potrebe. Zemlja ima svoje zahtjeve, volovi su vezani uz nju i nemaju kao ni ljudi, vremena da se bave kojekakvim prijevozima dućanske robe. I tako je za svega moga pamćenja jedini i isključivi prijevoznik Svetoga Lovreča bio stari Mališ.

Svakoga jutra, čim bih ustao i pogledao na prozor, prva mi je misao bila da li je već prošao stari Mališ. Po tom se znalo prosuditi i koliko je sati. Ako se čula u daljini škripa kola i tromi, jednolični topot njegovih konja znalo se da je peta ura. I onda smo ga pogledom pratili duž čitavog zavoja, od Bankovih dvora, gdje bi se pojavio iz šume, pa sve do baderljanskog raskršća »Poli križa«, gdje bi zakretao prema Poreču. Otprilike tri četvrt sata trajalo bi to njegovo odmicanje. »Poli križa« konji bi se automatski zaustavili.

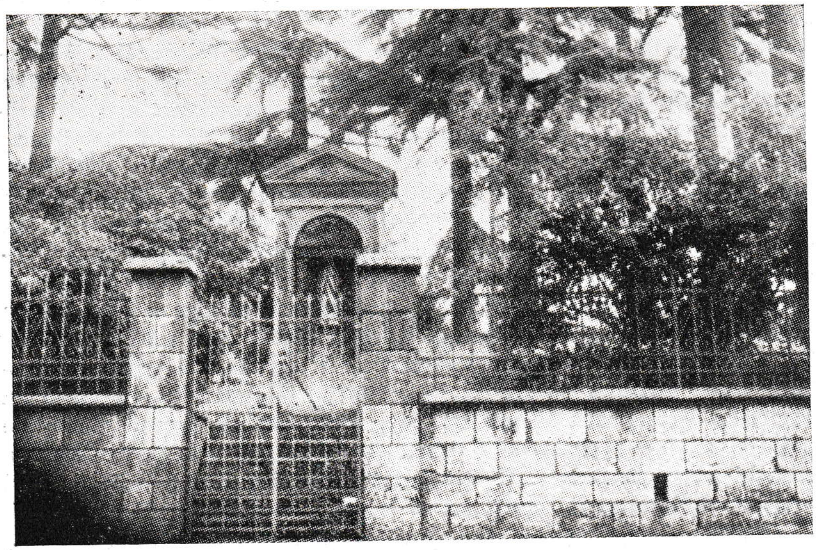
Na raskršću »Poli križa« bila je gostionica »šjore Biče«, žene lugara iz Vidorne. Tu bi stari Mališ, polako i bez žurbe stao, sišao s kola i gegajući se, otputio se u gostionicu, popio deci rakije, napunio lulu koju nije nikada vadio iz usta nego za vrijeme jela i u crkvi, ponovo se uspeo na kola i nastavio put »zdolu«. To mu je bila prva postaja.

Tek što bi sjeo na kola, konji, kako su prije automatski stali, tako bi sada automatski krenuli. Tako su tijesno bili povezani s njime, da ih nije nikada trebalo ni pozivati ni tjerati. Znali su točno, gdje i kada treba da stanu, kada da krenu. Imali su točno utvrđena stajališta: u Baderni »Poli križa«, u Žbandajima »Poli Vunarke«, a na povratku i pred vlastitom kućom, ukoliko bi se na čas zadržao, ako bi slučajno i za kuću nešto iz Poreča donio.

Inače bi proslijedili dalje u »Grad«, da istovare robu. Zatim bi se oko devete uveče vraćali kući, da ih nahrani, spremi ih, sam nešto povečera i legne. Sutradan bi već u četiri priča počinjala iznova.

I tako redom iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu, osim nedjelje i svetaka.

Bio je osebujan tip naš stari Mališ. Krupan, širokih, malo pognutih leđa, ne odviše visok, izgledao je snažan ko medvjed. Kad bi hodao, a to se dešavalo vrlo rijetko, malo se gegao. Od neprekidnog sjedenja u kolima —on naime nije nikad običavao sići s kola i hodati pokraj konja, kako to obično čine vozari, da protegnu noge, — trbuh mu se nekako ugojio, a kako je remen vezivao nisko ispod pupka, to mu je još jače iskočio.

Kapelica Majke Božje Lurdske u Baderni

Taj trbuh, široka leđa, okrugla glava, vječno pokrivena šeširom, duge, prosijede i opuštene brčine, debele mesnate ruke, pa široki gegavi hod, činili su ga još glomaznijim i snažnijim nego što je možda bio.

Vječno ponešto omamljen rakijom, ali nikad pijan, stari je Mališ bio neobično dobroćudan i miran. Nikada da se razgalami, da se rasrdi, da opsuje. Ni na kola nije nikada nikoga uzimao da ga poveze komad puta. Njegovi su konji uostalom, vozili tako polako, da si pješice dvaput prije stigao, nego da se njima povezeš. A lju-

dima se u Poreč redovito žurilo, jer je trebalo koješta navrijeme obaviti, bilo na »podeštariji«, bilo na »kapitanatu«, na sudu ili drugim oblastima. Zato su, ako već nijesu htjeli pješačiti, sjeli radije na nečiji vozić s »tovarima«, koji su, naročito kad se išlo nizbrdo —a sav je put do Poreča uglavnom nizbrdan — za čas prevalili onih pet-šest kilometara.

I tako je stari Mališ u svoj toj vrevi uvijek samotovao, uronjen u svoje misli i svoje brige, uglavnom drijemajući, prepušten instinktu svojih starih konja.

— · —

Upravo je onih godina počelo u Sutlovreštini neko čudno previranje. Pokret nacionalnog buđenja, koji je u zapadnoj Istri započeo otvaranjem prve hrvatske škole u Baderni, godine 1896., počeo se širiti u valovima, kao kad kamen padne u vodu.

Iz badernske su škole počeli odlaziti prvi đaci u nedavno otvorenu prvu hrvatsku gimnaziju u Pazinu (1899.), odakle su se preko praznika vraćali u svoja sela borbeni i puni nacionalnog zanosa.

U svibnju 1907. hrvatska je narodna stranka, na čelu sa trolitom Spinčić-Mandić-Laginja, na općim izborima za Carevinsko vijeće u Beču, odnijela pobjedu, koja je zatalasala mase, pa je i dotad dosta pasivnu Sutlovreštinu zahvatila kao neka groznica. Narod je počeo tražiti svoja prava, zahtijevati svoju školu, pozivajući se na svoju brojčanu i gospodarsku snagu.

Onih par stotina građana unutar gradskih zidina, imali su u svojim rukama i općinu, zapravo podopćinu, jer je općina bila u Vrsaru!, s načelnikom Talijanom, imali su talijansku školu, imali sve trgovine, mlin, sav obrt, dok je nekoliko tisuća hrvatskih seljaka bilo uz rijetke iznimke odreda nepismeno, bez škole, bez učitelja, bez činovnika.

Građani nisu htjeli ni čuti o tome, da bi se u njihovu gradu, mogla otvoriti hrvatska škola. Međutim se val narodnoga buđenja nije više dao zadržati. Seljaci najavljuju bojkot dućanima, mlinu, obrtnicima, šalju izaslanstva od najnižih do najviših oblasti i ne popuštaju. Traže da im se otvori hrvatska škola, da im bar djeca ne ostanu nepismena. Kola za kolima natovarena žitom odlaze u mlin u Badernu, u Tinjan, Poreč, pa čak i u Višnjan, ne zadržavajući se u Svetom Lovreču. Zaccaiev mlin umalo te ne dođe pod stečaj.

Vidjeli »Gražani« da je vrag odnio šalu, pa počeli popuštati. Pojedini trezniji građani uviđaju i sami nepravdu, koju nanose seljacima. U dušama nekih potalijančenih građana kao da su zabrujali davno zaboravljeni akordi hrvatskih majčinih uspavanki. Prvi se izjasnio neki Xicovich koji se počeo pisati Žiković, opredijelio se za hrvatsku stranku i otvorio »Hrvatsku narodnu gostionicu«. Uz

Žikovića stao je i stari, inače čistokrvni Talijan, krojač Giuseppe Piemonte. I on se, čestit kako je bio, za hrvatsku pravednu stvar toliko zanio, da se priključio hrvatskoj stranci, pa je čak kao član deputacije išao u Trst pokrajinskom namjesniku, da traži za Sveti Lovreč hrvatsku školu.

I konačno, nakon šest-sedam godina uporne borbe u srpnju 1912., otvorena je u Svetom Lovreču i hrvatska škola.

Prvim učiteljem bio je imenovan mladi iz učiteljišta istom izašli, Milan Zec, rodom iz Lovrana.

Trebalo je vidjeti oduševljenje kojim je taj događaj bio popraćen. U školu je, u pratnji roditelja, nagrnulo more djece, ne samo obveznika nego i starijih godišta. Učitelj mlad, pun zanosa, izgledalo je kao da namjerava preokrenuti svijet. I njega kao da je ponio val neopisivoga narodnog oduševljenja. Seljaci su bili puni ponosa, sretni zbog postignutog uspjeha. Mladog su učitelja, tako reći, na rukama nosili. Pozivan na sve strane, zalazio je u seljačke domove, gdje je bio dočekivan s velikom ljubavlju i privrženošću.

Sasvim protivan lik poletnom Zecu bio je talijanski učitelj, neki Crlenko iz Funtane. Po imenu sudeći bio je i sam potalijančeni Hrvat, koga su vjerojatno prilike otjerale u talijanske škole i odvele u talijanske vode. Bio je mlak i bezvoljan, pa se polet i agilnost Zečeva to jače isticala.

Negdje u mjesecu veljači 1913. došao je u Sveti Lovreč narodni zastupnik u Istarskom saboru Ante Andrijčić. Zec je upriličio veliki narodni zbor, na koji se sjatilo mnoštvo naroda. Po starinskim uličicama talijanskoga gradića odzvanjale su hrvatske budnice.

Kada se kasno uveče Zec vraćao kući dočekao ga je netko u mraku, nabacio se za njim kamenom i pogodio ga u leđa.

Zec se potužio narodnim seoskim prvacima za taj napadaj iz zasjede i već se sutradan po svim selima Sutlovreštine pronio poput munje glas da su hrvatskoga učitelja građani napali kamenjem. Glas se širio i što dalje to je kamen postajao veći. Uskoro je od toga jednog kamena nastala čitava tuča kamenja i narodna ga mašta umalo ne učini drugim svetim Stipanom mučenikom.

Glas o tome stigao je i k nama u Badernu, gdje je Zec bio također mnogo voljen, pa je bio čak i kum jednom djetetu moga ujaka Pere Burića.

Nekoliko dana zatim moj je stariji brat donio kući povjerljivi nalog: slijedeće nedjelje svi u Sveti Lovreč.

Osim najpouzdanijih nitko nije znao što se sprema, jer se je taj sastanak pripremao u velikoj tajnosti. Što li će se iz toga izleći? Da se ne bi opet izrodio kakav bojni pohod kaošto je bio onaj 1897., kada je na dan 16. ožujka krenulo baš iz moga sela tri tisuće seljaka

oboružanih kosama, vilama, sjekirama, lovačkim puškama i starinskim kuburama na Poreč, da ga spale, razjure i pobiju talijanske vikače, koji su se bili usudili napasti i popljuvati naše »fiducijare«, izborne povjerenike.

Moj brat, koji je među seljačkim mladićima Sutlovreštine imao mnogo prijatelja, čini se da je znao nešto više, ali mi je samo tajanstveno odgovarao: »Će biti ča ima biti!«

Naredne nedjelje pošli smo već rano popodne s bratom u Sveti Lovreč. Iz svih sela nagrnulo je u grad nebrojeno mnoštvo naroda.

Prolazeći mimo kuću staroga Mališa, ugledam ga, kako je upravo izašao na cestu i polako se gegajući, uputio i on u grad. Da li je i on nešto znao? Ne bih rekao. Ta on je bio sasvim izvan tih političkih zbivanja. On je bio dvorski vozar »gražanske« gospode, djece za školu nije imao i sva ga se ta previranja, čini se, nisu ticala. Bar se nije nikada o tome izjašnjavao. A kako je i bez toga bio uvijek tih i šutljiv, nisi od njega nikada čuo neko njegovo određeno mišljenje.

U gradu nam se izgubio ispred očiju. Mnoštvo je bilo, uostalom, tako zbijeno, tako je vrvjelo i žamorilo, da si se samo izgubio, utonuo u njem kao u moru. Slika je bila prekrasna. Narodna nošnja bila je naročito u svetolovrečkoj okolici vrlo dobro uščuvana, pa je bilo divno vidjeti ono prelijevanje ženskih tamnih modrina, bijelih muških benevreka, crvenih nizova koralja i blještavoga zlata, koje je podrhtavalo na jedrim grudima i mladih i starih žena, na bijelim vezenim košuljama. Sve je bilo nabito, sve je nešto očekivalo, a nitko nije zapravo znao što.

U četiri popodne zazvonilo je na večernju i rijeka se počela slijevati u crkvu, koja je u tren bila prepuna. Orgulje zabruje, litanije zaredaše, župnik neki stari Čeh Sekira, ni hladan ni topao, odmolio je molitve i završivši blagoslov odmakao se od oltara. Sve je do tada išlo mirno i izgledalo je da je time večernja završena.

Kad li najednom zagrmi pod svodovima duboki i upravo orkanski glas staroga Mališa:

»Budi hvaljeno ... po sve vrime ...«

Bila je to starinska davno zaboravljena crkvena narodna pjesma, koja možda desetljećima nije u sutlovrečkoj crkvi zapjevana.

Kao naelektrizirani prihvatiše pjesmu najprije starci, a odmah za njima i žene i mladež, gromko, skladno, da su se grede tresle, a crkvene zastave zanjihale ...

Pjevao je stari Mališ i pjevao, grmio poput oluje, a narod za njim ponavljao, opojen domaćom riječi, otegnuto, razvlačeći stihove, kao da ne želi da tako brzo završe.

I žene, koje se inače u crkvi nikad ne oglašavahu, prihvatile, pjevaju i brišu suze.

A ja, bio sam još mladi gimnazijalac, zadivljeno sam stajao i gledao staroga Mališa. Ta je li to onaj tihi, mučaljivi kirijaš, koji kao da je vječno kunjao na svojim kolima?

Nekako mi je ogroman sada izgledao. I viši, uspravniji mi se pričinjao u onom dimu tamjana, obasjan zrakama sunca na zalazu, koje je probijalo kroz šarena stakla tik ispod greda drvenoga stropa.

Crkva Porođenja Marijina u Baderni iz godine 1600. sa zvonikom iz 1927.

Gledao sam ga u čudu i gledao. Kao da je od stijene odvaljen, Što li se to u njemu danas otkinulo?

Da li je on znao zašto je danas došao u grad? Ili mu se nesvijesno nešto odvalilo duboko u grudima i provalilo elementarnom snagom u obliku snažnoga, pobjedonosnoga pokliča, tako dugo sapete narodne riječi?

Tri je puta redom ponovio pjesmu. Tri ju je puta narod kao u deliriju prihvatio. A onda se odjednom opet pogne, ušuti i kao da ne zna više što bi sa sobom, počne pipati po džepovima, tražeći valjda neizbježivu lulu, ali se sjeti, da je u crkvi, pa počne gnječiti u rukama šešir. Tih i skroman, kako je uvijek bio, okrene se od oltara i uputi sredinom crkve prema izlazu.

Ljudi se kao očarani zagledali u njega i odmičući se stvarali mu slobodan prolaz.

Narod se, još uvijek pod dojmom gromke pjesme, razlio iz crkve poput bujice, ali sada mnogo življi, mnogo glasniji. Na trgu ispred lože stajala su kola s dvije bačve vina. Dovezao ih je kmet Gašpar Herak iz sela Pajara. Dva ogromna, ali izvanredno mirna bijela vola, stajala su upregnuta i kao da ih se sve to ništa ne tiče, mirno preživala. Ne znam zašto, ali u podsvijesti mi iskrsne i opet lik staroga Mališa, ogromna, snažna, a tako mirna i pitoma. Baš kao ovaj naš mirni istarski vol.

U bačvama je bilo, rekoše mi, sedam hektolitara vina, koje je poklonio narodu Gašpar Herak.

»Pijte, ljudi, pijte i okrijepite se u n a š e m gradu«, nutkao je Gašpar Herak, a veliki politreni vrč kolao je od ruke do ruke.

Građani su bili u sto čuda. Nisu znali što to ima značiti. Bojeći se nereda, povukoše se od straha u svoje domove i zakračunaše vrata. Provirivali su samo iza rešetaka.

Samo je načelnik Boghessich, čija je kuća bila na samom glavnom trgu, izišao na svoj baladur i počeo slabom hrvaštinom prosvjedovati protiv galame, pozivajući narod, da napusti grad i vrati se kućama. Odgovori mu užasna grmljavina i zaglušna buka, a u jednom trenu, unatoč strogo propisanoj disciplini, koja je bila naređena, netko se zaboravio i zviznuo u njega veliki stakleni vrč. Vrč mu zazuji kraj ušiju i tresne o zid, rasprsnuvši se u tisuću komada.

Boghessichu zape riječ u grlu, žurno se okrene i naglo zamakne u kuću, zakračunavši čvrsto vrata i poduprijevši ih debelom gredom.

Iz žandarmerijske kasarne izišla je posada od šest žandara. Bojali se da ne dođe do nereda, razbijanja i pljačke. Zapovjednik posade pozva Zeca da umiri narod. Zec je, čini mi se, nešto i govorio. Međutim, niti je bilo tučnjave, niti razbijanja. Demonstracija je, kako sam kasnije saznao, trebala biti samo dokaz snage naroda, a ujedno i opomena građanima. Mnoštvo se samo valjalo ulicama kličući podjedno samo jedno: »Živio, živio i živio Sveti Lovreč hrvatski!«

Na koncu je netko ipak progovorio. Bio je to Tomić Herak.* Objasnio je narodu, kako su građani napali iz zasjede »našega gospodina učitelja« i kako je ovo danas samo jedna manifestacija disciplinirane narodne snage u Svetom Lovreču, ali istodobno i opomena, da će u buduće, ako našem učitelju padne samo jedna vlas s glave, narod znati sam pribaviti sebi zadovoljštinu.

Ujedno je donesena i kao neka rezolucija, ne doduše, pismena, kojom su seljaci zaključili:

— da nijedan naš seljak neće više voziti žito u Zaccaiev mlin,

— da hrvatski seljaci nijednom obrtniku u gradu ne smiju davati bilo kakve zarade ni u bilo kakvu obliku — i konačno, a to je građane najteže pogodilo

— da nijedan građanin ne smije nogom stupiti na seljačko zemljište, da nabere suhoga granja, nareže trave za svoje blago, dovede kozu na pašu ili slično. Seljak, koji bi zatekao građanina da mu gazi po njegovu zemljištu, para po njegovoj zemlji radić ili druge trave, sakuplja lišće za stelju ili slično, ima pravo da mu rankunom prebije nogu.

Ova posljednja točka bila je najopasnija. Gradska je naime sirotinja oduvijek oskudijevala na drvima, pa je odlazila u šumarke oko grada da nabere naramak suharaka, da nagrablja lišća za stelju pod blago i slično. Seljaci su to uvijek dopuštali, kao što bi dozvoljavali građanima da izvode svoje koze izvan gradskih zidina, da brste uz putove, beru jagode i kupine, da otkinu po koji grozd, po koju breskvu ili smokvu, po koji klip kukuruza.

A sada je eto sve to bilo skopčano sa životnom opasnošću.

Ta neobična demonstracija trajala je nekako do prvog mraka, kad se je narod pjevajući i kličući razišao u svoja sela. Istom kad su se ljudi razišli i ulice opustjele, odškrinula su se vrata na pojedinim kućama i tek se tada stari Poštin, koji je bio jedini općinski stražar u gradu, sa svojom krivom sabljom o pasu, usudio izaći na ulicu.

Pripovijest je završila potpunom kapitulacijom građana. Bila je izabrana kao neka deputacija, koja je u ime građana posredovala kod naših najistaknutijih seljaka i izjavila, da je kamen za učiteljem vjerojatno bacio kakav neodgovorni deran, a građani da žele sa seljaštvom živjeti u miru i slozi i da čak nemaju ništa proti hrvatskim narodnim pravicama...

---

* Tomo Herak iz sela Heraki, bio je imućan i veoma napredan seljak, te dobar gospodar. Bio je duboko religiozan i vatreni hrvatski narodnjak, koji je i kasnije, za vrijeme talijanske fašističke vladavine, često proganjan i zatvaran, mnogo prepatio, ali vjeru u bolju i ljepšu budućnost hrvatskoga naroda u Istri, nije nikad gubio. Umro je u dubokoj starosti dne 26. III 1966 u 84. godini života u Svetom Lovreču, gdje je i pokopan (Vidi mu sliku na str. 332).

Kad smo se s bratom i još nekim mladićima, po mjesečini vraćali kući i prolazili kraj kuće staroga Mališa, kod njega je još gorjelo svijetlo... Bit će da se spremao za sutrašnje uobičajeno putovanje.

Mirno, kao da nije ništa ni bilo, sutradan je već u pet sati ujutro bio i opet na cesti. Iz daljine smo slušali škripanje njegovih kola. I opet je kirijašio i odlazio u Poreč po robu za sutlovrečke građane.

I opet je zastao »Poli križa« u Baderni, »Poli Vunarke« u Žbandajima, da popije svoju mjericu rakije.

Nije siromah slutio kako je duboko urezao svoju sliku u moju mladu dušu.

I još je godinama tako vozio svakog dana, dok ga jednoga dana konji ne dovezoše mrtva u Sveti Lovreč.

Začudila se i Vunarka u Žbandajima i Šjora Biče u Baderni, što barba Mališ ne silazi s kola, da gucne rakije.

Zaspao je zauvijek na kolima, negdje na putu između Poreča i Svetoga Lovreča.

A ja se još i danas, kad se god sjetim bijele vijugave ceste ispod Baderne, živo sjetim i njena vjernog putnika, tihog i šutljivog starog Mališa, koji je u jednom času zanosa tako gromko i snažno zapjevao, da nam je svima izmamio na oči iskrenu i toplu suzu...

ZAPIS O USKRSU

Stara je riječ, da je Istra najljepši i najslikovitiji hrvatski mozaik. Koliko je god u njoj sela, toliko je tipova, koliko god krajeva, toliko karakterističnih osobina.

Nije ni čudo! Istra je nalik na tihi jedan zakutak morske obale, u koji su burni valovi još burnije povijesti narodne, nanosili kroz stoljeća i stoljeća granu po granu, trijesku po trijesku s velikog hrvatskog debla.

Najstarija je povijest hrvatske Istre dosta mutna. Neki hoće, da slavenstvo u Istri datira još iz predrimskoga doba (Vivante, Cohen, D. Facchinetti, P. Kandler), drugi tvrde, da su Slaveni došli za velike seobe naroda s Langobardima i Gotima (»Gothi, qui nunc Sclavi dicuntur« — Bernardi Justiniani »De origine urbis Venetiarum«), dok ih treći nalaze među Atilinim hunskim hordama, koje su provalile u Italiju i porušile Oglej. Najpouzdanija su vrela iz godine 599. kada papa Gregor čestita egzarhu Kaliniku, što mu je uspjelo razbiti Slavene, koji su sa sjeverne strane prodrli u Istru. To je međutim slabo pomoglo, jer znamo, da je kralj Agiulf sa Slavenima, koje mu bijaše poslao u pomoć avarski kan godine 603. opsjedao Cremonu i Mantovu duboko u Italiji.

Bilo nas je dakle posvuda ,pa je čak u Koruškoj u Zilji (Gailthal) postojala župa Chroatorum, a po Furlaniji uz Tilment (Tagliamento) osnovasmo svoje gradove i naselja kao na pr. Ivanac i Belgrad, za koje Henrik Tuma tvrdi da su hrvatskoga podrijetla, kao što su hrvatskog podrijetla i sva stara čakavska imena u tom kraju.

Godine 804. bilo nas je već svakuda, jer se te godine na saboru na Rižani zapadno-istarski gradići tuže, da smo im zaposjeli polja i pašnjake.

I od onda bez prestanka uvijek po koji novi val udara na taj krajnji nasip hrvatstva na zapadu i ostavlja sveđ nove i nove nanose. Svaki takav val ljudstva donio je sa sobom neke svoje posebne značajke, neka svoja vjerovanja, neke običaje, neke dijelove nošnje, neke melodije, i tako je nastao divni ovaj i skupocjeni hrvatski narodni mozaik, što ga zovemo istarskim.

.....

Činjenica je, da prosvjeta i kultura nepovoljno utječu na pučko vjerovanje i njime skopčane narodne običaje, pa su tako škole i civilizacija uklonile u Istri mnogo praznovjerje, ali i mnoge lijepe i simbolične narodne običaje. I narodne je nošnje skoro sasvim nestalo. No hrvatski je narod u Istri u 99 postotaka seljak i kao takav konzervativan, pa se vrlo teško odriče tako zvane »starine«. To je i razlog, da je ipak uspio sačuvati niz lijepih i simboličnih narodnih običaja.

Najbolje su sačuvani oni običaji, koji se obavljaju u intimnom obiteljskom životu, oko doma i kućnoga ognjišta, a to su običaji o Božiću i Uskrsu. Ženidbeni se običaji, koji su bili vanredno slikoviti i trajali po tri dana, pomalo gube. Isto tako se gube i »koledvari«, kao i svi ostali običaji, koji se obavljaju javno ili u skupinama. Njih je odstranio teror vlasti posljednjih 25 godina fašizma.

Uskrs!

Uskrsno raspoloženje počinje zapravo već na prvi dan Korizme, na Pepelnicu, nakon raspojasanog »pusta«, koga se u nekim selima s velikim obrednikom pokapalo. Znamenit je bio kastavski »pust.«

Kroz čitavu korizmu vlada svečano i ozbiljno raspoloženje. Živi se trijezno i nabožno. Mladići ne idu više u skitnju po selu, nego su na večer većinom kod kuće. Osobito se u dane »kvatra« ne smije večerom izlaziti, jer su, kako narod vjeruje, te noći »hudobe«, »mraci« i »vještice« puštene s lanca, da napastuju i iskušavaju ljude. Najopasnije je, kažu, prolaziti u te dane večerom u prvi mrak po raskršćima puteva.

Ta je bojazan vjerojatno ostatak još iz davnih poganskih vremena, kad se vjerovalo, da se u pretproljeće vodi borba između mračnih zimskih sila, mraka i morana i nadolazećih sila svijetla, koje predstavlja proljeće.

Bogzna od kada je to vjerovanje ostalo. Možda još iz onih dana, kada su se prvi naši djedovi za velikih seoba naroda spustili u okolicu Buja uz šumu Motovunsku, gdje kažu da još i danas žive potomci prvih hrvatskih doseljenika u Istru.

Svetkovanje uskrsnih blagdana počinje na Cvjetnu nedjelju ili kako narod u Istri kaže, na »Uličnicu«. Toga se dana sjati puk već rano ujutro u crkvu na ranu misu, da primi blagoslov. Žene nose u crkvu po čitave snopove raznovrsnog zelenja, lišća perunike, žalfije, pelina i drugog ljekovitog bilja, a napose maslinove grančice. U crkvi se poredaju uz klupe svaka sa svojim snopom, a župnik prođe crkvom i dijeli blagoslov. To se bilje otada zove »blagoslovljeno zelje«, pa ga se pomno nosi kući i sprema na sigurno mjesto. Blagoslovljenim maslinovim grančicama zakite se u kući sve svete slike, dočim se ostalo »blagoslovljeno zelje« sprema i upotrebljava kao ljekovito bilje, kad tko u kući oboli.

To »zelje« ima, kažu, i tajnu moć, da razgoni vještice, vukodlake i uroke, pa ga zato kad netko oboli pale na ugljevlju i njegovim dimom okade cijelu kuću, da bi otjerali nepoželjne mračne sile. Obično se to radi za nevremena i za tuče, da bi se rastjeralo zle duhove, koji bi mogli tučom upropastiti vinograde.

U velikom se tjednu teške poslove uopće ne obavlja. Obično se u te dane obrezuje loza, ali i to samo do Velike srijede. Na Veliku srijedu, četvrtak i petak, polazi se u crkvu, gdje dječaci poslije svršene propovijedi »plaše Judu«, udarajući šibama po klupama i po podu tako dugo, dok se šibe sasvim ne polome i pokidaju.

Na Veliki Četvrtak kad zvona navijeste »Gloriu« svatko prestaje raditi, klekne, prekriži se i triput poljubi zemlju. Djeca se razmilje po selu i već spremnim »škrgotanicama« stanu škrebetati.

Na Veliki petak popodne, te na Veliku subotu cijeli dan do uskrsnuća narod grne u crkvu, da se pomoli na Božjem grobu. Na crkvenim su prozorima zastori spušteni, tako da je cijela crkva u polumraku. Oko Božjeg groba gore svijeće. Na jastuku pred glavnim oltarom položeno je tijelo Isusovo, a narod polazi na koljenima i tiho moleći, cjeliva pet rana Božjih.

Na Veliku subotu u nekim selima pali zvonar ujutro oko 9 sati pred crkvom vatru. Svećenik blagoslovi vatru, a djeca raznesu svojim kućama svaki po jednu glavnju blagoslovljene vatre, kojom domaćica zapali vatru na kućnom ognjištu. Kod kuće domaćice pripremaju cijeli dan uskrsna jela. Mijese se osobito slasne pogače »pince«, »jajarice« i »pletenjaci«, u koje se zadjene obojeno jaje. Za njih se uzima najbolje brašno tzv. »cvit«. Kuha se pršut i kolje vazmeno janje. U onim selima, gdje je uskrsnuće poslije podne, žene spreme već popodne pune košare jela: pogače, šunke, jaja, luka, slanine, sira, te ih nose na blagoslov.

U mom je selu Baderni uskrsnuće bivalo na sam Uskrs rano ujutro, prije no što bi zora zabijelila. To je bio osobito svečan čas. Ljudi su se već dan prije brijali, umivali, strigli i redili, a mi djeca napose. Kuhala se i bojadisana jaja. Rano ujutro narod je hrlio u crkvu, sa svijećama, u ophod, i nakon što je izvršen obred, koji je bio pun tajanstvenosti i nekog posebnog čara, provalila bi iz grla radosna naroda starinska pjesma puna ushita:

On uskrsne, kako reče, veselimo se
Aleluja, aleluja i radujmo se...
On nadvlada Lucifera poglavitoga
Aleluja, aleluja i ponositoga...

Ti su mi časovi ostali najdublje u pameti. Crkva na brijegu, na istoku se modri tamna glava ponosne Učke, iza koje probija crvenilo zore, koja se rađa. Dižu se sitne maglice i prelijevaju u tisuću duginih boja. Na zapadu more, beskonačno, neizmjerno, stapa se s nebom u jedno. Nigdje mu kraja. Modro kao najtamnije modrilo. A oko crkve narod ushićeno pjeva, s duplirima u ruci, na kojima titraju plamečci u tom tajanstvenom jutru, kada je uskrsnuo Bog!

Iza toga je rana misa. Poslije mise žene se poredaju nasred crkve u dva reda i razriješe svoje košare. Svećenik hodajući uzduž redova moli nad jestvinama stanovitu molitvu, škropi ih svetom vodom i kadi tamjanom.

Kada se žene vraćaju s blagoslovljenom hranom svojim kućama, dočekuje ih na pragu gospodarica i polazi s njima k bijelo prostrtom stolu. Roditelji i stariji posjedaju oko stola i dodavaju svakom djetetu komadić pogače, kruha, pršuta, mladoga luka, kuhana jaja i što već imaju.

Iza toga se djeca razmilje selom, da tuku jaja. Jaje se drži u ruci tako da se vidi samo kroz otvor između kažiprsta i srednjeg prsta. Taj otvor ne smije biti manji nego što je ploština novčića. Onaj čije je jaje drži jaje u ruci, a drugi mu gađa u nj novčićem. Pogodi li ga i zasiječe li se novčić u jaje tako da ostane u njemu, onda je jaje zajedno s novčićem njegovo. Ne pogodi li, novčić pripadne onome čije je jaje. Dobri gađači znadu tako s jednim novčićem nabrati punu kapu jaja. Lošiji gađači naprotiv znadu izgubiti dvadesetak novčića prije nego što dobiju ma i jedno jaje. Zato se djeca već nekoliko dana prije toga na veliko vježbaju u gađanju.

Drugi je način igre, da se jaje položi na zemlju. Onaj koji gađa odmjeri od jajeta nekoliko stopa, pet do šest, pa iz te udaljenosti gađa u jaje jednim novčićem toliko puta, koliko je stopa udaljen od jajeta. Pogodi li ga jaje je njegovo, ne pogodi li ga gubi novčić.

I tako to ide cijeli dan, dok tko ima jaja ili novčića.

Na Uskrs se nikada ne ide u kuću čestitati, isto tako kao ni na Božić. Seljaci si međusobno čestitaju pred crkvom i to nakon mise. Muškarci se samo rukuju, dočim se žene i djevojke redom ljube u oba obraza. Jedino se djeca razmilje po selu u posjete »šantulima« (kumovima) i dobrim znancima koji su im tokom godine za sitne usluge obećali o Uskrsu jaje. Djeca toga ne zaboravljaju i vode točno računa, koja im je teta ili strina, ili kuma kada obećala jaje »za Vazan«. Neke su kume i tete veoma savjesne, pa nikad ne zaboravljaju svoje »fioce« (kumčeta), te im znadu darovati po nekoliko divno išaranih jaja, kojima se onda po selu djeca ponosno hvale. I takva se jaja tucaju, no njih se tuca »flikama« ili »šesticama« (komadima od 5 ili od 10 novčića) a ne bakračima.

Uskrsna se pogača »pinca« čuva do slijedeće nedjelje tzv. »Malog Vazma«. Na Mali se Vazam već smije polaziti u pohode, pa sam tako i ja o Malom Vazmu uvijek odlazio s ocem, dok mi je još bio živ, a kasnije i sam njegovoj rodbini u Kringu. Križanci su opet bili posebno stakalce lijepog mozaika. Kod njih, iako su tek jedan sat hoda bili od nas udaljeni, bio je i način govora i način mišljenja pa i običaji, drukčiji nego kod nas.

Na Mali bi se Vazam tamo »pince« svečano pojele, no razumijeva se da je uz »pince« bivalo i svega drugoga u obilju, jer je gostoljubivost istarskoga seljaka poznata.

I tako su prolazili blagdani uz čitav niz sitnih događaja, običaja i vjerovanja, mješavine starog slavenskog praznovanja i bajoslovja iz doba poganstva i kršćanskog misticizma.

Sve je to zajedno: i »mraci« i »more« i »vještice« i »vukodlaci« u dane »kvatra«, i »plašenje Jude« i »blagoslivljanje zelja i trava« i darivanje jaja i tucanje i ljubljenje pred crkvom u oba lica i gostoljubivo dijeljenje posljednje »pince« sa znancima i rodbinom, sastavni dio hrvatske duše istarskog seljaka.

POSLJEDNJA SJEDNICA ISTARSKOG SABORA 18. LISTOPADA 1910.

Tko želi proučiti život hrvatskoga naroda u Istri od godine 1870. do prvoga svjetskoga rata ima veoma lagan posao. Treba samo da prelista sva godišta »Naše sloge« od početka njezina izlaženja 1870. do njezina prestanka 1916., pa će jasno, kao na dlanu, vidjeti: buđenje i osvješćivanje naroda, prosvjetni njegov i gospodarski napredak, njegove borbe za školu i jezik u uredima i crkvama i konačno one neopisivo žilave napore oko osvajanja općina i pozicija u pokrajinskom saboru i Carevinskom vijeću.

Kao malo koji drugi hrvatski list »Naša sloga« je bila zaista najvjernije ogledalo naroda i narodnih stremljenja.

Borba za osvajanje pozicija u saboru u Poreču bila je — kako je i razumljivo — središnja točka svih narodnih napora. Ta sabor je odlučivao o pokrajinskim prihodima i rashodima, on ih je raspisivao i dijelio. On je pred svijetom bio predstavnik naroda i pokrajine. Nije stoga čudo, da se je iskorištavalo svaku priliku, da se u saboru čuje što jače i što gromkije *hrvatski* glas.

A baš se protiv toga *hrvatskoga* glasa talijanska gospodujuća klasa najžešće borila.

Pravo službene upotrebe hrvatskoga jezika u Istarskom saboru nije nikada bilo priznato.

To je bila najnesnosnija nepravda, najbolnija rana, koju istarski Hrvati nijesu nikada mogli preboljeti. Na tom su se pitanju lomili svi pokušaji snošljive suradnje, na tom je pitanju, iako ne izravno, bio 18. listopada 1910. razjuren istarski sabor, da se nikada više ne sastane.

Događajima u saboru davala je »Naša sloga« najširi publicitet »Izvješća o zasjedanju sabora« pretiskivala su se iz »Naše sloge«, kao posebne knjižice, koje su se raspačavale među narod. Taj je lijepi običaj bio uveo još dr Dinko Vitezić, koji je sve svoje predstavke i govore, izrečene u Carevinskom vijeću u Beču, nakon svakog zasjedanja tiskao u posebnoj knjižici i razdijelio ih među svoje birače.

Na taj je način narod bivao uvijek točno obaviješten o radu svojih predstavnika, upoznavajući ujedno i sustav političkog djelovanja svojih protivnika.

Ta veoma savjesno sastavljena izvješća nijesu zanimljiva samo kao ogledalo tadašnjih prilika, nego su često puta i nadasve vrijedne isprave s čitavim nizom dragocjenih podataka, koji nisu nigdje drugdje zabilježeni.

Ako npr. netko želi da prouči povijest glagoljanja u Istri ne treba nego da pročita sjajan govor zastupnika kanonika dra Frana Volarića, što ga je održao u saboru na sjednici od 4. ožujka 1892. U tom su govoru navedena sva vrela, svi citati, sve papinske bule, sve godine, na kojima se temelji pravo glagoljanja u Istri od IX vijeka do dana današnjega.

I taj je govor zajedno s čitavim zapisnikom saborskoga zasjedanja tiskan u »Našoj slozi« i pretiskan u posebnoj knjižici, koja je bila razdijeljena među narod.

Naravno da je narod takove dokumentarne obrane svojih prastarih pravica s velikim užitkom čitao, i rad sabora s još većim zanimanjem pratio.

Moramo priznati, da je šezdesetih i sedamdesetih godina zanimanje širokih narodnih slojeva za javni život bilo još veoma slabo. Narod nije isprva pokazivao mnogo razumijevanja čak ni za općinsku upravu, pa se znalo dogoditi da je za općinskih izbora znalo doći na glasovanje jedva 20 do 30 izbornika. Katkad je znalo biti izabrano više općinskih zastupnika, nego što je pristupilo birača.

Isti je slučaj bio i s izborima za pokrajinski sabor. Narod još nije bio politički zreo. Talijani su to vješto iskorištavali prigrabivši, unatoč svoje malobrojnosti, svagdje vlast u svoje ruke. Intenzivnim radom »Naše sloge«, koja je bila trajna buditeljica narodne svijesti, prilike se počele popravljati. No još uvijek ne sasvim.

Narodu je nedostajalo narodne inteligencije. To pomanjkanje narodne inteligencije bila je najteža rana na srcu i biskupu Dobrili i njegovim prvim pomagačima.

Prvi hrvatski zastupnici u saboru bili su samo svećenici, jer su oni bili jedina narodna inteligencija. Bila su to tri virilista: biskupi Juraj Dobrila, Ivan Vitezić i Bartol Legat i tri župnika: Petar Dorčić iz Baške, Antun Spinčić iz Mošćenica i Ivan Grubiša iz Krkavaca. (Nešto kasnije uđoše i prvi svjetovnjaci, kastavski načelnici Antun Rubeša i Franjo Marot.)

Glas tih prvih hrvatskih predstavnika u pokrajinskom saboru bio je u prva dva desetljeća dosta slab i tih. Razlog je bio taj, što su naši predstavnici bili neznatna manjina, a drugo i taj što su bili svećenici koji su smatrali, da im njihovo ruho i njihov stalež ne dopuštaju, da se previše ističu.

Promjena je nastupila osamdesetih godina, kada se na poprištu pojavila nova generacija narodne inteligencije, koja se bila odgojila uz pomoć Dobrile. Godine 1883. ušli su u sabor prvi predstavnici te mlađe generacije. Ti su mladi zastupnici poveli žešću i djelotvorniju borbu za narodne pravice.

Borba je bila svakim danom sve ogorčenija, ali i sve zanimljivija, jer je u borbu ušao uz zanosne mlade zastupnike i sav narod, koji je odjednom bio zahvaćen neopisivim zanosom, što se je poput munjine silnom brzinom širio pokrajinom od sela do sela.

Neopisiv je to bio zanos. Sličice iz dana narodnih borba u Istri mogle bi se nazvati najsvjetlijim stranicama hrvatske političke povijesti. Nikad nije ni jedna hrvatska pokrajina pokazala toliko svijesti, toliko požrtvovnosti, toliko čistog i nepatvorenog rodoljublja koliko ga je pokazala u tim danima hrvatska Istra.

Biti hrvatski zastupnik u Istarskom saboru nije bila lagodna stvar. Mnogo je trebalo progutati, mnogu gorku čuti na račun svojeg »barbarstva«, na račun svog jezika, na račun svog »ščavunstva« od bahate talijanske »sinjorije« i bezobrazne gradske plaćene rulje. A nigdje nije bilo zaštite. Ni kod vlade ni kod sabora. Zastupnici nijesu na časove bili sigurni ni za svoje živote.

Poznat je tako slučaj, koji se dogodio našim zastupnicima godine 1895. kada su na neko vrijeme bila prekinuta saborska zasjedanja. Hrvatski su se zastupnici ukrcali u Poreču na brod, pa da će u Trst. »Nisu žalili za Porečom« — piše »Mladi Hrvat« od 1. prosinca 1910, opisujući taj događaj. To je grdno gnijezdo zadalo njima mnogo jada, jer kad bi god u saboru digli svoj glas, ustajali bi talijanski zastupnici i neka plaćena rulja po trijemovima pa udri na naše svakojakim pogrdama i uvredama.«

A tako je bivalo od godine do godine. Ali naši nisu klonuli. Bilo ih je samo devet protiv dvadeset i jednoga talijanskog zastupnika i čitavoga njihovog grada. Nisu klonuli, ali su laka srca — kaže »Mladi Hrvat« — ostavljali taj grdni dušmanski grad.

I parobrod otplovi. No jedva što se udaljio od obale, kad li nahrupi žestoka bura. Kapetan se skloni s parobrodom u Piran i čekaše dok se nepogoda slegne. Naši se zastupnici iskrcaše, pa da će dalje kopnom do Trsta. Naručili kočiju, no kočija ne dolazi, pa ne dolazi. Konačno dođe kočijaš i kaza im, da ne može kolima nikuda, jer da mu je konj obolio. Oni shvatiše, da su to spleli Talijani i krenuše pješke put Trsta. Jedva prevališe nekoliko koraka, a to im iza leđa stadoše dušmani, pa udri po njima kamenjem.

Goloruci stajali su na pustoj cesti hrvatski zastupnici. Nisu se mogli braniti, ni uskoriti korake pred ruljom, koja je na njih svom silom nalijetala.

Izranjeni i umorni stigoše u Kopar, gdje su već bili najavljeni brzojavom iz Pirana. U Kopru su naše zastupnike čekale nove

muke i progoni. Srećom su umakli u neku stražarnicu, gdje su ostali cijelu noć o suhom hljebu. Sutradan krenuše u Trst, a otuda svojim kućama.

Kad se vratiše u Poreč potužiše se u saboru radi događaja. Jedan im talijanski zastupnik dobaci: — U drugom bi vas kraju bili ubili!

Nato su naši zastupnici uzvratili, da hrvatski narod u Istri ne da da mu se vrijeđaju njegovi predstavnici. Radi toga su napustili Poreč izjavljujući, da se više onamo neće vraćati.

I odoše i ne vratiše se više, a vlada je od tada sazivala sabor ne više u Poreč nego sad u Pulu, sad u Kopar.

Nije stoga čudo, da je u narodu kipjelo, da je ogorčenje raslo i da se je čekalo čas konačnog obračuna s tom klikom nametljivaca.

— . —

Prilika za politički obračun pružila se godine 1907. za znamenitih izbora za Carevinsko vijeće, kada je talijanska stranka doživjela potpuni slom izvukavši jedva jedvice uz pomoć svih mogućih stranaka i strančica, socijalista i kršćanskih socijala te nekih još neosviještenih naših ljudi, samo 18.000 glasova, naprama naših kompaktnih i jedinstvenih 32.000 glasova.

Situacija je postala neodrživa. Apsurd, da golema većina naroda ima u saboru samo 9 zastupnika, a Talijanska šačica 21 nije se više mogla održati. I sama je centralna vlada u Beču počela praviti pritisak na zaraćene stranke tražeći, da nađu bilo kakav »modus vivendi«.

Od straha pred onim što je neminovno moralo doći, dakle potpuna propast talijanske stranke u Istri, talijanska je samovolja bila počela popuštati. Počeli se pogađati. Izborni sistem bio je zastario. Ono neizravno biranje zastupnika preko »fiduciara«, pa davanje prava glasa samo imućnim građanima nije bilo više u duhu vremena. Napuštanje toga sistema značilo je međutim pobjedu hrvatske, a propast talijanske stranke, koja je još jedino na nasilju i na apsurdnom sistemu mogla graditi svoju snagu.

Ali narod je progovarao sve gromkije i sve glasnije. Na poprište su dolazile sveđ nove i nove borbene snage hrvatske narodne inteligencije, koja je bila sve beskompromisnija. Valjalo je dakle popuštati.

Konačno je nakon dugog natezanja i pogađanja izrađen novi izborni zakon, po kom bi bilo Hrvatima omogućeno, da i oni sudjeluju u pokrajinskoj upravi iz koje su do sada bili sasvim isključeni.

U ožujku 1908. sabor je izglasao taj novi izborni red, koji je bio potvrđen zakonom od 17. svibnja iste godine. Po tom izbornom redu bilo je predviđeno da će sabor imati ne više 30 zastupnika, kao do sada, nego 44. Od toga je 25 zastupnika bilo osigurano Tali-

janima, a 19 Hrvatima. Utanačen je sporazum i pristupilo se izborima uz uvjet da se jedna stranka ne smije uplitati u izbornu borbu u onim kotarevima, gdje je osiguran mandat drugoj stranci.

Međutim su Talijani i opet jednom prekršili riječ i bijesno se bacili na treći izborni ktoar u Puli, koji je bio predviđen za Hrvate, te ga raznim makinacijama, nasiljem i prevarama i osvojili. U sabor su dakle ušla 26-orica Talijana i 18 Hrvata, umjesto 25 i 19 kako je bilo sporazumom utanačeno.

(Kod naknadnog izbora u tom kotaru povodom smrti talijanskog izabranika pobijediše Hrvati s preko sto glasova većine, izabravši svog kandidata Stihovića i tako je vjerolomstvo Talijana bilo uzaludno!)

Kad su tako Talijani »sporazumom« osigurali većinu i predsjednika, oni jednostavno nijesu više sazivali sabora. Prođoše jedan i dva i tri mjeseca, a sabor se ne sastaje pa se ne sastaje, a Talijani vode upravu pokrajine i nadalje.

Od prosinca 1908. pa do 22. srpnja 1909. trajalo je to natezanje. Talijanima, koji su još uvijek držali svu vlast u rukama nije se nikako dalo dijeliti je s Hrvatima.

Napose nijesu nikako htjeli pristati na izbor novog zemaljskog odbora u samom saboru to jest zemaljske autonomne eksekutive, jer su do sada u autonomnoj zemaljskoj upravi bili oni isključivi gospodari.

Isto tako nijesu htjeli pristati ni na upotrebu obaju jezika (hrvatskoga i talijanskoga) u autonomnim tijelima i zavodima.

Osim toga su tražili novu teritorijalnu razdiobu skoro svih istarskih općina, jer su se bili grdno prepali uspjeha izbora za Carevinsko vijeće godine 1907, pa su se bojali, da će kod prvih općinskih izbora izgubiti vlast i u svim onim mješovitim općinama (Poreč, Labin, Vrsar, Motovun, Višnjan itd.) koje su se sastojale od talijanskog gradića ili središta i nacionalno osviještene jake hrvatske okolice.

Hrvati su u načelu već i pristali na to novo razgraničenje općina i spremali se da izvrše novi »razvod istrijanski« poput onog glasovitog razvoda iz 1275. (ili 1325.), ali su zahtjevi Talijana kad je došlo do pregovora bili i suviše bezobrazni.

Najprije su htjeli da sadašnja općinska zastupstva ostanu u funkciji još šest godina (po općinskom redu morala su se obnavljati svake treće godine), a kroz to vrijeme mislili su da će dobiti na vremenu.

Zatim su uporno nastojali da dobiju u svoje ruke one općine u kojima je živjela makar i najmanja šačica Talijana, a koje su bile od trgovačke, prometne ili gospodarske važnosti. Tako su osim talijanskih gradića Milja, Kopra, Ižule, Pirana, Umaga, Novigrada, Poreča, Vrsara, Rovinja i Vodnjana tražili za sebe kontinuitet uz

cijelu zapadnu morsku obalu, tako da bi im bili morali pripasti i sasvim hrvatski krajevi uz zapadnu obalu kao Orehek i Strmar između Milja i Trsta, zatim Donje Škofije, Hribi i Lazaret između Milja i Kopra, Lovrečica među Umagom i Novigradom, pak Tar, Vabriga i Frata među Novigradom i Porečom, zatim Funtana među Porečom i Vrsarom i tako dalje. U unutrašnjosti tražili su za sebe Livade pod Oprtljem, Funtanu pod Buzetom, P a z i n, Sveti Lovreč Pazenatički, Rabac pod Labinom, Krapan i Vineš (zbog rudokopa) i Brkač pod Motovunom. Sve su to opsegom zaista malene točke, ali su nacionalno i ekonomski nerazdružive od teritorija novih općina, koje bi se bile trebale osnovati. Drugim riječima Talijani su htjeli da dobiju u svoje ruke sva važna središta u Istri i da u njima imaju apsolutnu vlast, pa da odanle kao pauci sišu bogatu hrvatsku okolicu, koja silom prilika gravitira k njima.

Isto je tako i jezikovno pitanje bilo težak kamen smutnje. Talijani su htjeli da Istra još uvijek službeno fungira kao talijanska pokrajina i stali su na stanovište ako već ne isključivosti a ono barem velike privilegiranosti talijanskoga jezika i u saboru i u zemaljskom odboru i u svim zemaljskim zavodima i općinama.

Kod razdiobe prihoda bila je ista stvar. Zemaljski su se prihodi do tada dijelili u četiri petine Talijanima i, tek u jednoj petini, hrvatskom pučanstvu. Talijani su htjeli taj razmjer i dalje podržavati.

U takvoj atmosferi sastao se konačno sabor nakon godinu dana zavlačenja, dne 5. listopada 1910. u Kopru. Prva sjednica prošla je mirno jer je bila samo formalne naravi. Na drugoj sjednici održanoj 10. listopada došlo je do bučnih prizora već kod prve točke dnevnoga reda: čitanja zapisnika. Hrvatski su zastupnici prigovarali što je zapisnik sastavljen samo u talijanskom jeziku. Naročito su mladi borbeni hrvatski zastupnici, koji su ušli sada po prvi put u sabor, tražili pravo hrvatske riječi u saboru pokrajine, koja je u velikoj brojčanoj većini hrvatska.

Predsjednik dr Rizzi pokušao je povredom poslovnika prevariti hrvatske zastupnike i preći preko toga, ali je to izazvalo još bučnije prosvjede tako da je sjednica morala biti raspuštena uz pjevanje hrvatske himne »Lijepa naša domovino«, koju su gromko galeriji na ustuk otpjevali naši zastupnici.

Treća sjednica bila je sazvana za 17. listopada. No i tu se je opetovala slika iz prijašnje sjednice. Hrvati su tražili priznanje hrvatskoga jezika u saboru. I ta je sjednica morala biti prekinuta kasno na večer. Nastavak je određen za sutradan, 18. listopada u jutro.

Na toj su sjednici Talijani htjeli prokrijumčariti potporu od 50.000 kruna za talijansku izložbu u Kopru. Oni su naime uz pot-

puno isključenje Hrvata bili priredili u Kopru jednu, tobože zemaljsku, izložbu, koja zapravo nije bila drugo nego jedna talijanska manifestacija tobožnjeg talijanstva Istre.

U ime mladih oborio se dr Zuccon svom žestinom na tu prevaru, koju je još k tome trebalo platiti hrvatsko pučanstvo Istre i tu je opća uzrujanost došla do vrhunca.

Zastupnik dr Dinko Trinajstić, koji je inače bio vanredno miran, iako inače vrlo odlučan muž, kad mu je prekipjelo, skoči do predsjednikova stola, tresne šakom o stol, pograbi stolnjak, tintarnicu i papire, zapisnike i spise da se je sve razletjelo na sve strane. K njemu priskoče dr Kurelić, pa Sancin i drugi. Za čas je u saboru nastala strahovita gungula. U jedan mah prevrnuli su se svi stolovi i stolice. Talijani dižu pesti protiv Trinajstića, ali on stoji u sredini dvorane neustrašiv, visok i krepak, kao razbješnjeli lav.

Čaša se zbilja bila prelila. I našim je zastupnicima i našem narodu bilo već dosta toga stoljetnoga robovanja.

U to se pojavila na galerijama rulja. Jedan je talijanski zastupnik zaviknuo: Mazzèli! (Ubijte ih!), međutim nitko se od rulje nije usudio dignuti ruku na naše zastupnike.

Vladin povjerenik Fabiani pročitao je na vrat na nos naredbu o zaključenju zasjedanja i sabor je bio raspušten.

Nikada se više nije ni sastao. Veličanstvenom pokretu narodnoga probuđenja hrvatske Istre, koji je tako snažno kročio naprijed k svom konačnom cilju: osvajanju *svih* pozicija Istre, stao je na put prvi svjetski rat, koji je porušio sve lijepe narodne ideale...

Raspustom sabora stvar je postala tragična, jer je time bila ukočena cijela uprava zemlje. Napokon je bečka vlada sazvala u Beču, dne 6. i 7. travnja 1911, konferenciju predstavnika obiju zaraćenih strana i tu je osobito energičnom nastupu ministra Stürgkha pošlo za rukom, da se dođe do nagodbe, prema kojoj su bili odobreni: 1. svi općinski proračuni, 2. morale su se tokom pet narednih godina osnovati sve još manjkajuće škole — oko 12 svake godine i 3. pokriti iz državnih sredstava sve troškove za uzdržavanje Družbinih škola u puljskoj, creskoj i velološinjskoj općini, dok te škole ne pređu u javnu upravu u smislu točke 2.

Kako je sa starim saborom od 1908. bilo nemoguće raditi, to su 1914. bili raspisani novi izbori po istom pravilniku, no kako je uto buknuo rat drugi se sabor nije nikada više ni sastao.

I tako je faktično datum 18. listopada 1910. bio posljednji dan Istarskoga sabora.

ĐAČKI KONVIKT U PAZINU

Vrhunac uspjeha hrvatske narodne borbe bio je godine 1899., kada je konačno nakon skoro četrdesetgodišnjeg napora uspjelo ishoditi otvorenje hrvatske gimnazije u Pazinu.

Međutim su se već kod prvih učenika pojavile i prve poteškoće. Iskrslo je pitanje, kuda da se smjeste brojni đaci, koji su se javili iz raznih strana Istre. Kome da se djecu povjeri, kako da ih se smjesti? Ono što je u Pazinu bilo hrvatsko to su bili uglavnom mali ljudi, po koji radnik, po koja seljačka obitelj, koja je i sama dosta skromno živjela, pa nije imala u svom stanu toliko raspoloživih soba, da bi i jednu mogla odstupiti hrvatskom đaštvu. Posljedica je bila da su nekoja djeca, osobito odmah prvih godina stanovala čak u Valićima, druga skoro u Starom Pazinu i tako redom. Nije stoga čudo, da su i ravnateljstvo gimnazije i profesorski zbor najveću muku mučili, kako i kamo da smjeste oko 200 djece, koju su im brižni seljački roditelji povjerili na odgoj.

Te poteškoće najbolje ilustrira jedna bilješka u izvještaju »Đačkog pripomoćnog društva« iz godine 1909. u kom se kaže među ostalim i ovo: »A što bi imali kazati zađemo li u bivališta sadanjih naših učenika? Da, imade dobrih i savjesnih stanodavaca, ali možemo li o svima to ustvrditi? Dosta je kad se znade, to, da je 30 učenika kod nepismenih stanodavaca, 30 kod Talijana, a desetak čak kod nazovi-socialista. Nikakvo čudo dakle, ako je više đaka zašlo stranputice, te zapustilo nauke ili bilo otpušteno, nikakvo čudo, ako mnogi od onih, koji su završili nauke, smatraju pogrješkom za čovjeka gojiti ideale a svrhom njegovom zadovoljiti samomu sebi...«

Mnogim se đacima u to doba prevelika briga ravnatelja i pojedinih profesora, koji su znali u svako doba banuti u stanove i budno paziti kako đaci žive, spavaju i hrane se, pričinjala možda kao neko pretjerano njuškanje i »špiclanje«, no kad promotrimo položaj iz malo udaljenije perspektive dolazimo do zaključka, da je to bilo i te kako potrebno i razborito. Ta radilo se o stotinama najbolje i najbistrije seljačke djece, koju su roditelji već u najmlađoj dobi s

velikim povjerenjem predali u njihove ruke, da od njih stvore ljude, značajne i buduće vođe narodne.

Zato je đačko pripomoćno družtvo«, koje su sačinjavali najbolji i najpožrtvovniji hrvatski rodoljubi, već prve godine kad je bilo osnovano (u kolovozu 1899.) zaključilo da osnuje u Pazinu đačko pitomište ili konvikt, u kom bi djeca, polaznici hrvatske gimnazije, mogli imati zdravu nastambu dobru hranu i roditeljsku skrb i nadzor.

Petnaest je godina trajala borba za konvikt od kolovoza 1899. pa do proljeća 1914. kada je konačno biskup krčki, dr Antun Mahnić, blagoslovio temeljni kamen ljepoga konvikta »Dobrila-Feretić« (nazvanog tako u počast dvaju velikih dobročinitelja hrvatskoga istarskoga đaštva, biskupa Dobrile i biskupa Feretića), uzidavši u nj krasnu glagoljsku povelju, što ju je umjetnički izradio profesor Šantel.

Težak je bio i trnovit put do konvikta. Koliko otkidanja od ustiju, koliko moljakanja koliko obijanja pragova. Iz početka je izgledalo da će stvar ići lako. Na poziv, što ga je 11. V 1901. upravio upravni odbor »Đačkog pripomoćnog društva« (dr Dinko Trinajstić — dr Šime Kurelić, pazinski načelnik — Josip Grašić, župnik u Bermu — Fran Matejčić, ravnatelj gimnazije) raznim rodoljubima u Istri, Trstu i na Rijeci, odazvalo se mnogo privatnih rodoljuba, koji su na sebe preuzeli jamstvo za ukupni godišnji doprinos od 5.700 K za isplatu amortizacijskih obroka. Od prije je bilo jamaca za daljnjih 5000 K godišnje, a osim toga je i biskup tršćanski Andrija Šterk, vrli rodoljub, obećao svu svoju pomoć, tako da se je moglo pristupiti radu.

Nesreća je htjela da je te godine umro nenadano biskup Šterk, a naslijedio ga na biskupskoj stolici u Trstu dr Franjo Nagl, Nijemac, koji hrvatskoj stvari u Istri nije bio nimalo naklon. On je odbio svoju pomoć i odbor se morao obratiti drugamo. Pokušavalo se dobiti pomoć od drugog mecene biskupa Strossmayera, pa je Spinčić pošao u Rogašku Slatinu, da mu se pokloni i izloži mu teško stanje pitanja odgoja hrvatske inteligencije u Istri.

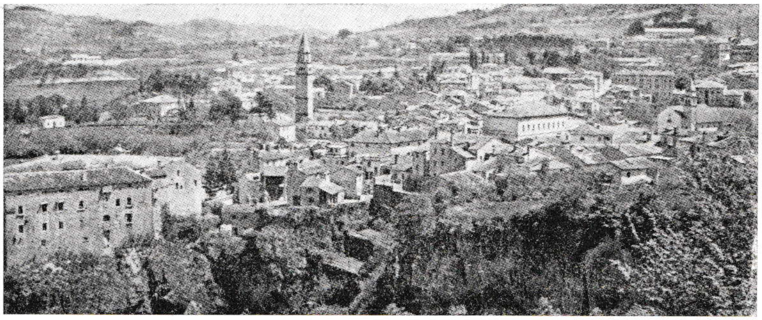
Strossmayer se odazvao i dao odmah svoj prilog od 60.000 kruna, poručujući ujedno:

»da šalje blagoslov budućem konviktu i da želi od svega srca da bude rasadnikom svake čestitosti i vrline; da iz toga zavoda u kome će zaklona mladež nalaziti izlaze ljudi protkani dubokim čuvstvima vjerskih dužnosti i koliko žarkom, toliko požrtvovnom ljubavi za milu nam domovinu i bijedni hrvatski narod, razasut ne samo po Istri, nego po svoj trojednoj nam kraljevini i ostalim krajevima, u kojima Hrvat obitava«.

I zagrebački nadbiskup dr Juraj Posilović pristupio je kao utemeljitelj davši 2000 kruna, a isto toliko dadoše općina Kastav i posujilnica u Voloskom.

Sve je to, međutim, bilo premalo. Dr Červar se zato uputio u Zagreb, da bi tu zainteresirao stanovite krugove, ali se vratio neobavljena posla. Teška srca, ali primorano nuždom, obratilo se vodstvo na porečkog biskupa Ivana Krstitelja Flappa, poznatog neprijatelja našeg naroda, predočujući mu, kako se iz njegove biskupije škola u Pazinu 30 učenika, pa kako bi bilo lijepo da ta biskupija osigura stanoviti broj mjesta za pitomce te biskupije i o njenom trošku.

Flapp ko Flapp nije, naravno, dao ništa!

Grad Pazin — srce Istre

Međutim u času, kad je izgledalo da pomoć zaista niotkuda više neće doći i da bi plemenita zamisao mogla propasti, došla je pomoć odanle, odakle se nitko nije nadao.

Krvavi događaji u Hrvatskoj 1903. kada je uslijed bjesomučnosti silnika Khuena prolivena na više mjesta krv, izazvaše živu reakciju i izvan banovine. Općinsko vijeće u Splitu na sjednici od 20. V 1903. votiralo je 1000.— kruna kao pripomoć za političke stradalnike u Hrvatskoj. Poseban građanski odbor u Splitu pokrenuo je živu akciju za sabiranje doprinosa. Iz svih hrvatskih krajeva počeli su stizavati bogati prilozi, a osobito od Hrvata iz Amerike, od čega su politički stradalnici u Hrvatskoj dobili lijepu pomoć.

Kad je prestala potreba pomaganja nastradalih u narodnom pokretu, ostala je u blagajni odbora znatna svota.

Početkom listopada 1905. sastodoše se na Rijeci brojni zastupnici iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Istre i donesoše tzv. »Riječku rezoluciju«. Na tom sastanku pretresalo se i pitanje istarskih Hrvata. Predstavnici splitskoga odbora na čelu sa drom Trumbićem doniješe tada zaključak,

da se sav raspoloživi pretičak u iznosu od 52.379.36 kruna izruči »Đačkom pripomoćnom družtvu u Pazinu« za izgradnju konvikta.

Sada je već odbor bio na konju. Njegova je imovina iznosila sada 91.106.69 kruna, a to je već bila glavnica, s kojom se moglo nešto započeti.

Ova velika gesta Splićana (prisutni su bili na sjednici kad je donesen zaključak: dr Vicko Mihaljević, dr Eduard Grgić, dr Ivan Majstorović, Dujam Mikačić, Vinko Milić, dr Ante Trumbić, dr Gajo Bulat i dr Ivan Bulić) naišla je na snažan odjek u narodu. 50 tisuća zlatnih kruna bila je onda golema svota.

To je dalo povoda krčkom biskupu dr Antunu Mahniću da i on nešto poduzme, da dođe do konačnog ostvarenja ove lijepe i velike zamisli. 25. kolovoza 1908. došao je osobno u Pazin i na sastanku s članovima upravnog odbora izjavio, da je krčka biskupija voljna učestvovati u gradnji konvikta sa zapisom blagopokojnog biskupa Feretića u iznosu od 140 000 kruna, ali je zatražio da uprava konvikta bude predana u ruke Salezijanaca.

Uz taj je uvjet pristao i tršćanski biskup Nagl, preuzevši obavezu godišnjeg doprinosa od 10.000 K.

U širokim narodnim redovima, a osobito u jednom dijelu, istarske inteligencije, ta je namjera izazvala prilično neraspoloženje. Salezijanci su naime bili tada još izrazito talijanski red, istom osnovan (g. 1874.). Matica mu je bila u Turinu u Italiji. Hrvatskih redovnika tada još red uopće nije imao. Značilo je, dakle, da će se odgoj naše hrvatske djece morati povjeriti u ruke nehrvatskih odgojitelja. Kod svih nekad zanosnih podupiratelja namisli o konviktu zavladala je potištenost. To je bio i razlog, da je npr. 1909. došlo u svemu kao prilog za konvikt samo 317 kruna. Ali biskupi su inzistirali baš na Salezijancima, a oni su bili jedini koji su mogli oživotvoriti naum. Upravni je odbor nastojao da iz te mučne situacije ipak izvuče što bude više moguće. Između uprave konvikta i glavara salezijanskog reda u Turinu napravljen je ugovor, po kojemu Salezijanci preuzimaju vodstvo konvikta, upravu i odgoj djece uz uvjet, »da službeni općeni jezik u zavodu bude hrvatski, te da prema tome sva mjesta vodstva, uprave i poslodavstva povjeri onim svojim članovima, koji znadu hrvatski jezik, te koji po mogućnosti pripadaju hrvatskoj ili slovenskoj narodnosti.«

Vrhovni nadzor nad zavodom zadržao si je zakladni odbor. »Đačko pripomoćno društvo« nastojalo si je osigurati odlučnu riječ u upravi konvikta, a nema sumnje, da ni Ante Kalac, ni dr Dinko Trinajstić, ni Kurelić ni Grašić a ni drugi rodoljubi, koji su sigurno teška srca pristali na povjeravanje odgoja Salezijancima, ne bi bili nikad dopustili, da odgoj djece pođe onim putem, kojim oni ne bi bili željeli.

Na jednom od najljepših mjesta, preko puta gradskog perivoja, uz cestu koja vodi prema Lindaru, nabavljeno je prostrano zemljište od 14.165 četvornih metara. Pet je godina trajala još borba o konvikt, dok nije konačno godine 1914. stvar sazrela toliko da je postavljen temeljni kamen i veliko je djelo, koje je iziskivalo toliko borba, toliko truda i žrtava, započeto. S velikim je slavljem biskup Mahnić posvetio kamen temeljac i tom prilikom održao divan rodoljuban govor. Mnogim je roditeljima u Istri odlanulo. Bili su uvjereni da će im narodno vodstvo djecu u buduće čestito odgajati. Jer nije bila šala dati malo dijete od 10 godina u tuđi grad, u ruke gazdaricama, koje nijesi poznavao, u ruke ljudi ,koji su živjeli drukčijim životom, imali svoje brige i svoje račune. Bog zna, hoće li ti se dijete vratiti zdravo, čestito i nepokvareno. Dok je tako jedan dio roditelja bio donekle smiren, druga je struja bila zabrinuta, obzirom na narodnost odgojitelja.

Međutim je došao svjetski rat. Kako je završio svi znamo. Hrvatska je gimnazija točno 20 godina nakon što je bila otvorena, zatvorena. I prvi ravnatelj Fran Matejčić i zadnji ravnatelj Ivan Kos počivaju na pazinskom groblju.

A konvikt? A 50.000 zlatnih kruna, što ih je sabrao cijeli hrvatski narod i poklonio ih na odgoj hrvatske djece u Istri? A svi oni napori nesebičnih i požrtvovnih rodoljuba, sva ona otkidanja od ustiju, one žrtve i doprinosi?

U času kada je godine 1918. Italija zaposjela Istru zgrada sjemeništa još nije bila sasvim dovršena i punih devet godina nije u nju nitko dirao. Međutim je dana 16. rujna 1927. »pete godine fašističke ere«, kraljevskim dekretom talijanska vlada zgradu zaplijenila i izvela neke unutarnje završne radove, te konvikt službeno otvorila namijenivši ga »za hrvatske đake — ratne sirote«.

Čak ni fašistička vlada nije imala obraza da ju posve italijanizira jer je i sama bila vrlo dobro informirana, čijim je novcem i za koga građena. Đaci koji su u konviktu stanovali morali su pohađati talijansku gimnaziju u Pazinu, gdje su bili najbezočnije odnarođivani.

Oslobođenjem Istre hrvatsko narodno svećenstvo, koje se je najodlučnije opredijelilo za bezuvjetno pripojenje Istre Hrvatskoj, odnosno novoj Jugoslaviji, među prvim zahtjevima koje je podnijelo hrvatskoj narodnoj vladi u Zagrebu, bila je molba da se zgrada konvikta preda hrvatskome svećenstvu i da mu se dozvoli osnivanje sjemenišne gimnazije sa osam razreda. Dr Božo Milanović i dr Ritig koji se toplo zauzeo za stvar, posjetili su predsjednika Bakarića i ministra unutrašnjih poslova NR Hrvatske Ivana Krajačića. Poznavajući zasluge hrvatskoga istarskoga narodnoga svećenstva za opću narodnu stvar oni su se bez daljnjega s time suglasili. Trebalo

je samo ishoditi rješenje Oblasnog odbora u Labinu i dobiti odobrenje Većeslava Holjevca, odnosno Vojne uprave u Opatiji.

Tamo su se svi s time složili: i Dušan Diminić i Josip Šestan kao predsjednik Oblasnog odbora i Milutin Ivanušić kao tajnik i svi ostali mjerodavni činioci. U zadnji je čas međutim, izgledalo, da će stvar zapeti. Izgleda da su Talijani postavili neke zahtjeve, jer da su i talijanske vlasti 1927. sudjelovale u gradnji konvikta. Pokojni monsignor Toma Banko i mons. Leopold Jurca energično su u ime narodnoga svećenstva pobili te tvrdnje Talijana i obrazloženo dokazali, da je zgrada sagrađena isključivo hrvatskim novcem, te da Talijani nemaju na nju baš nikakva prava.

Nato je 21. listopada 1945. Oblasni narodnooslobodilački odbor za Istru izdao rješenje, koje je potvrdila i Vojna uprava Jugoslavenske narodne armije, da se zgrada i okolno zemljište predaju u upravu i vlasništvo istarskom svećenstvu.

Dana 11. prosinca 1945. sjemenište je otvoreno. Predsjednik hrvatske vlade omogućio je nabavu potrebnog namještaja, a sam predsjednik države maršal Josip Broz Tito dao je svoj prilog od jedan milijun dinara, odnosno tadašnjih tri milijuna jugolira. Dne 18. ožujka 1946. provedena je i uknjižba.

Već prve godine došlo je u sjemenište iz raznih škola 50 đaka, koji su odmah podijeljeni u osam razreda. Nekoliko godina kasnije bilo ih je u sjemeništu već tri stotine.

I tada je nastavljena sjajna tradicija odgajanja pravog narodnog svećenstva, koje nije svoga hrvatskoga istarskoga puka u čitavoj svojoj povijesti nikada iznevjerilo, prolazeći s njime kroz sve postaje teškoga njegovoga križnoga puta, da ga konačno dovede do narodnoga uskrsnuća.

ISTRA U PRVOM SVJETSKOM RATU

I baš u času, kada se je preporođeno hrvatstvo Istre približilo na domak svome zenitu, kad je izgledalo da će snagom probuđena naroda biti doskora ispunjena sva narodna stremljenja, kad je narod u jednom nezadrživom zaletu redom osvajao sve pozicije na selu i u gradu, da afirmira stopostotno hrvatstvo tog najhrvatskijeg kraja — buknuo je u srpnju 1914. svjetski rat.

Čim je u srpnju 1914. izbio rat između Srbije i Austro-Ugarske Monarhije neki su istarski talijanaši iskoristili priliku, da se iskale nad hrvatskim življem. Denunciranje je cvalo i mnogi je naš inteligenat i javni radnik otjeran u zatvor kao »politisch verdächtig«, kao panslavista i srbofil. To je denunciranje bilo ponekad i javno. Tako je za izbora, što su bili provedeni u lipnju i srpnju 1914., puljski listić »Il giornaletto di Pola« javno pozivao izbornike neka ne glasaju za hrvatske kandidate, jer da su i oni sukrivci smrti nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge.

Zatvor okružnog suda u Rovinju bio je pun naše »politički sumnjive« inteligencije, đaka, istaknutijih seljaka i uopće svjesnih narodnih ljudi. Pun ih je bio i ljubljanski stari grad i razni drugi kašteli po Kranjskoj i Štajerskoj. Što nije bilo zatvoreno, internirano ili konfinirano, bilo je silom odvedeno u vojsku, bez obzira na to, da li je za oružje sposobno ili ne. Tako su među ostalima bili odvedeni bivši narodni zastupnik i član zemaljskog odbora župnik Anton Andrijčić, bivši narodni zastupnik, dr Đuro Červar, odvjetnik dr Ivo Orlić, dr Anton Antončić, pjesnik Rikard Katalinić-Jeretov, župnici Avl. Volarić i Ivan Vinodolac, srednjoškolski ravnatelj Filip Crvarić, profesori Brgić, Ivančić, Sironić, učitelji Slavan Dubrović, Antun Žmak, Josip Kraljić, Jerko Gršković i učiteljica Marija Trinajstić, poštarica Kaftanić, općinski tajnici Ostrogović, Cerovac i Milovčić, đak Pijo Pavlinić i još nebrojeni drugi.

Talijani su se isprva isprsivali kao prijatelji i saveznici Austrije, nastupajući sve bahatije protiv hrvatskoga življa. To je trajalo sve do svibnja 1915., kada je najednom Italija otkazala trojni savez,

okrenula Austriji leđa i navijestila joj rat. Tada je hajka protiv Hrvata nešto jenjala, da udari po Talijanima.

Međutim je istupom Italije tragedija istarskih Hrvata postala još većom. Kako se je odmah otvorila fronta na Soči čitava je Istra postala odjednom najuže ratno područje. Očekivala se navala Italije na ratnu luku Pulu.

Već je na početku rata, 1914., skoro sve građansko pučanstvo Pule moralo napustiti grad. Kad je pak Italija ušla u rat došao je nalog da se isprazni i sva južna Istra, pa je tako oko 60.000 naroda evakuirano i otjerano u barake u Wagni kod Lipnice (Leibnitz kraj Graza), odatle u Madžarsku, pa u smrtonosne barake u Gmündu, Steinklammu, Brucku an der Leitha, Pottendorfu, a nešto i po Češkoj, Moravskoj i Donjoj Austriji.

Stanje je u tim logorima bilo užasno. Zamislite samo, kako je bilo pri duši seljacima, koji su navikli na široke horizonte, na polja i ravnice, šume i oranice, na široko more, pa se najednom nađoše u stjeničavim barakama, među bodljikavom žicom, u logoru. Uz teško tjelesno stradanje bile su tu i nepodnosive duševne patnje. Djeca i starci umirali su masovno.

Kraj same Wagne ima oko 40.000 križeva sve samih Istrana, koji su tamo ostavili svoje kosti. Ništa bolje nije bilo ni u Gmündu i po drugim logorima. Bijaše to prava morija istarskoga naroda.

Kako su živjeli ti jadni naši evakuirci najbolje govori izvještaj člana Ratno-pomoćnog komiteta (Kriegshilfskomite) Špire Perućića iz Pule, koji je obišao te logore.

U Wagni ne mogavši vjerovati da je jedino i glavno jelo evakuiraca »vodenasta kupusova juha« posjetio je u pratnji dvojice članova uprave jednu od golemih kuhinja: za 1285 osoba kuharu je dano 300 kila krumpira 300 kila kupusa i 19 kila masti. Od krumpira 40 posto je bilo neupotrebivo a od kupusa 20% i od toga je trebalo živjeti. »Poput sablasti odjevenih u dronjke, šuljali su se logoraši oko smetišta kuhinje tražeći ostatke hrane, kojima bi zavarali želudac. Majke su se kroz žicu probijale do naselja i obijale pragove prosjačeći koricu kruha. Djeca su i noću golim rukama čeprkala po okolnim njivama čupajući korijenje, ostatke repe i krumpira i brižno ih donosile u logor majci da ih podijeli na jednake dijelove ...«

Na milijune uši, na milijune stjenica plazilo je po bršljivim drvenim barakama, koje nije ničime bilo moguće desinficirati, nego da se spale vatrom.

Bolesti su harale, srdobolja, tifus, naročito među djecom. Majke su bolesnu djecu, koja su od vrućice gorjela sakrivale, da ih ne odvedu u bolničku baraku, jer je to značilo, da se odanle više neće vratiti. (Pokojni Tone Rojnić, koji je i sam s ocem i majkom pro-

šao kroz te barake potresno mi je opisao smrt svoga mlađeg brata u baraci, koga je majka već tako reći mrtvoga skrivala).

Istom 1917., kada je kod Kobarida (Caporetto!) uspjelo Austrijancima baciti Italiju daleko na Piavu i onesposobiti je za bilo kakovu vojničku djelatnost počeo se narod vraćati na svoja opustjela ognjišta, koja su od madžarske i njemačke soldateske bila do kraja opljačkana. (Ali koliko ih se vratilo. Iz Ližnjana je, na primjer, bilo evakuirano 600 ljudi, a vratilo ih se jedva stotinu.)

Glad

Da nevolja bude još veća nastala je 1917. u Istri strahovita glad. Kod kuće su bile (u neevakuiranim krajevima) ostale uglavnom žene, starci i djeca, jer je sve što je odrasloga, muškoga, bilo poslano u rat. Oci su izgibali po svim frontama: u Galiciji, u Rumunjskoj, na Soči i u Tirolu, a žene i djeca kod kuće.

Zemlja nije mogla biti čestito obrađena, ni sva zasijana, jer ne bijaše dosta radnih ruku, a uz to je kao neki bič Božji, godine 1917. nastupila strahovita suša, kakve narod u Istri uopće ne pamti. Zadnja kiša pala je o Uskrsu, a iza tog sve do poslije Male Gospe niti kapi. Svi su zdenci, svi bunari, svi potoci, sve lokve i pučevi presušili. Zemlja je bila raspucala, da nijesi po njoj mogao ni hodati. Travu je sunce spalilo do korijena. Nigdje busena, nigdje zelena lista. Blago je od gladi i žeđi crkavalo. Ako je tu i tamo, na dnu kojeg puča ostala po koja kap vode, ljudi su dolazili s brentama po dva tri sata hoda daleko, da bar kap kući donesu.

Zavladala je strašna glad. Djeca i starci razmiljili se po poljima tražeći makar kakvu zelenu biljku da utaže glad, no ni te ne bijaše, jer je sunce spržilo sve. Nijesu bili rijetki slučajevi, da se u polju naišlo na nemoćno dijete ili klonula starca. Nabuhnuli, pomodreli ležali su mrtvi sa šakom suhe trave u ustima.

Na Cresu se mijesio kruh, mljeven od maslinovih koštica, tvrd kao kamen! Kao dokumenat, kako živi narod odnio ga je Spinčić caru Karlu, a Laginja ga je razdijelio sitim poslanicima u parlamentu u Beču, da vide čime se narod u Istri hrani i čime se kani dobiti rat.

Odjek u Hrvatskoj

Glasovi o tim strahotama doprli su i u Hrvatsku. U Zagrebu je već od lipnja 1915. stalno boravio predsjednik Družbe i narodni zastupnik prof. Vjekoslav Spinčić, koji je bio kao neki istarski ministar kod hrvatske vlade, sabora i hrvatske javnosti uopće.

Iako je hrvatska zemaljska vlada bila donijela zabranu izvoza živeža iz Hrvatske, ona je ipak kada se radilo o Istri zažmirila na

oba oka. Na tisuće je naroda iz Istre i Primorja svakog dana dolazilo u Zagreb i Hrvatsku i vuklo na vreće žita, brašna, masti i slanine, a da im vlasti nijesu pravile nikakvih neprilika. Na zagovor Spinčićev hrvatska je vlada za hrvatski živalj Istre otpremila tamo mnogi i mnogi vagon žita.

Mnogi od tih vagona, kao i uopće mnoga i mnoga pošiljka hrane koja je bila bilo odakle namijenjena istarskom pučanstvu nije nikada dospjela u Istru. Progutao ju Trst. U Trstu je naime bio pokrajinski namjesnik barun Friess-Skeene, koji je bio Talijanima veoma sklon, a kako je Trst također teško gladovao, on bi hranu namijenjenu Istri zadržao u Trstu i razdijelio je tršćanskom pučanstvu.

Tako je na proljeće 1918. u sama tri mjeseca zadržao 65 vagona kukuruza, 8 vagona ječma i 18 i po vagona brašna, što je sve bila namijenila Istri hrvatska vlada.

Incident kod tršćanskog namjesništva

Čuvši istarski narodni zastupnici, što se to zbiva u Trstu sastaviše izaslanstvo, koje je pošlo u Trst da prosvjeduje. U izaslanstvu su bili dr Matko Laginja, dr Šime Kurelić i dr Đuro Červar, a s njima pođoše i dva Talijana dr Lius i ing. Corazza. Ogorčenje je hrvatskih zastupnika bilo grozno.

Kad je izaslanstvo stiglo u vežu namjesnikove palače i penjalo se stepenicama do namjesnika dr Červar, žestok i temperamentan, nije se mogao suzdržati, nego je u sav glas dao oduška svom ogorčenju:

— Gdje je taj falot, taj židovski potomak, ta žalosna kreatura? Mi moramo toga čovjeka s korbačem istjerati iz te palače. Taj čovjek nije vrijedan da stanuje u toj kući!

Kad ga je jedan visoki činovnik (famozni i istarskim Hrvatima dobro poznati Alojzije Lasciac!) zamolio neka se umiri, jer da bi ga mogao čuti sam namjesnik, dr Červar je i dalje kričao:

— Neka me samo čuje taj majmun! To da je namjesnik? Mi da si damo zapovijedati od takvog m . . . e? Krajnje je vrijeme da konačno nestane iz te pokrajine sa svojom izazovnom debelom zadnjicom! Van s njim!

Kad je deputacija stupila pred namjesnika prvi je uzeo rieč dr Červar:

— Ekscelenca, pred sobom vidite čopor gladnih vukova. Budete li još jednom pokušali da nam ukradete našu hranu, osjetit ćete oštrinu naših zubi. Smjesta nam vratite živež, jer ćemo Vas inače tužiti samome caru!

Učinak je bio taj, da je namjesnik mucajući obećao, da će zadržani živež vratiti u istoj količini i u istoj kakvoći.

Dr Červar mu je još jednom zaprijetio:

— Stavljam Vam na srce, da izvršite obećanje, inače ćemo upotrijebiti proti Vama djelotvornija sredstva. Preporučamo se!

Nato se je obratio ostalim članovima deputacije riječima:

— Gospodo, mi tu nemamo više što tražiti! Hajdemo!

Kad je dr Kurelić htio još nešto govoriti s namjesnikom, oborio se Červar na njega:

— Silentium, Kureliću! Apage!

Tako je završila deputacija kod namjesnika.

Lasciac u svojim uspomenama (»Erinnerungen aus meiner Beamtenkariere 1881 — 1918.«) kaže da bi nastup bio još oštriji da nije on već na sjednici aprovizacionog odbora i na putu do namjesnika postigao, da forma pritužbe bude što »dostojnija« i da su se na odlasku suzdržali od svakoga ekscesa. Namjesnik sam da je po njihovom odlasku rekao:

— No, falila je još samo tučnjava!

Sve u svemu položaj je u Istri bio neizdrživ!

Spasavanje istarske djece

Sve teži vapaji, što su dolazili iz postradalih krajeva Istre, nijesu mogli u Hrvatskoj ostati bez odaziva.

Mi znamo, koliko je Hrvatska žrtvovala za Istru, da je spasi od nacionalne smrti, da joj spasi hrvatsku dušu. Znamo za one velike akcije Ćirilo-metodskih zidara, za one nebrojene prinose svih hrvatskih staleža, čitavoga naroda, za hrvatske škole u Istri.

Međutim je sada bio došao čas, kada je trebalo spasavati ne više duše, nego gole živote. Čitavo jedno mlado pokoljenje Istre umiralo je od gladi.

U Zagrebu je postojao »Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika«, kome je bio na čelu kao predsjednik dr Josip Šilović, a kao tajnik dr Đuro Basariček. Primivši glase o užasnom stanju u Istri staviše se odmah u doticaj s tajnikom Družbe Sv. Ćirila i Metoda Viktorom Carem Eminom iz Opatije, kome staviše do znanja svoju zamisao: svu onu istarsku djecu, kojoj prijeti opasnost smrti od gladi odbor će preuzeti i dati na prehranu u imućnije obitelji po bogatijim hrvatskim krajevima.

Već 22. srpnja 1917. Viktor Car Emin javlja, da će se poslati u Zagreb s otoka Krka 25 djece, s otoka Cresa 25, iz Lošinja 20, iz Labinštine 20, iz Pazinštine 20, iz Mošćenica i Berseča 10, iz Lovranštine i Veprinštine 15, a iz raznih sela Kastavštine po 1.

— Sada bi bilo na nama, velemožni gospodine — piše Car Emin — da koliko Vama, toliko i slavnom središnjem odboru izrečemo našu hvalu. Ali mi za tako plemenito djelo nemamo podesnih riječi,

već Vas molimo, da budete uvjereni i Vi i gospoda od Središnjeg odbora, *da će naši Istrani zadržati u vječnoj uspomeni svoje dobročinitelje.*

Kako su slične prilike kao u Istri vladale i u Dalmaciji, te u Hercegovini odbor se stavio u doticaj i s tamošnjim narodnim prvacima, pa je i tamo poduzeta ista akcija.

Već 6. dan nakon pisma Viktora Cara Emina, 28. srpnja 1917. stigao je u Zagreb prvi transport istarske djece, a već 30. srpnja slijedio je i drugi transport.

Kako su Hrvati primili djecu iz Istre najljepše se vidi iz članka, što ga je tim povodom objelodanio u »Narodnoj zaštiti« od 11. kolovoza 1917. tragično preminuli narodni zastupnik dr Đuro Basariček, koji je bio duša te velike akcije. Taj članak najljepše ilustrira toplinu, kojom je cijeli Zagreb primio te naše prve istarske koloniste.

— Telefonska žica donese u subotu — piše dr Basariček — dne 28. srpnja glas sa zapadne strane, *da dolaze prvi mali Istrani.*

Premda je ta vijest stigla kasno popodne raznese se brzinom munje čitavim gradom i uveče, kada je četa malih istarskih dječaka i djevojčica stupala gradom već ih je svako oko pozdravljalo srdačnim smiješkom i iskrenom sućuti.

Prvi dođoše kao prve laste u proljeće. Dođoše iz Kastavštine, od Opatije, Ježića i Lovrana. Mališi svijesni i ponosni.

Prve večeri ne mogoše ni jesti od veselja. Uprtiše svoje torbe i čavrljahu...

Sutradan uraniše mališi da razgledaju grad. Ponajprije Ilicom, pa do Jelačića bana. Oči hoće da progutaju junačkoga bana i njegova konja. Onda se popesmo na Štrosmajerovo šetalište odakle mališi razgledaše grad. Vidješe visoke tornjeve stolne crkve i lijepe palače, što se dižu iznad ostalih kuća. Vidješe ostatke kraljevskih dvoraca na Dvercima...

Popodne razgledahu mališi zagrebačku okolinu uživajući u šumskim obroncima Zagrebačke gore i Maksimirskoga perivoja...

Cio dan susretalo je općinstvo dječicu s najvećim veseljem...

Uveče, dne 30. srpnja stiže drugi skup Istrana. Ganutljiv je bio prizor, kad male Istrane dočekaše njihovi drugovi, što su već dva dana prije bili u Zagrebu. Izljubiše se i izgrliše. Oni što su prije došli pripovijedahu onima što su upravo stigli o ugodnom i lijepom životu u Zagrebu, a najviše o tom, kako u Zagrebu ima hrane do volje, i kako neće gladovati.

»... Smo siti« reče Nevenka.

»I kruha imamo koliko hoš...« vele drugi.

Male Istranke i Istrani bili su vrlo razgovorljivi, no najviše se pričalo o bijedi i gladu, što kod njih vlada.

Djeca pripovijedahu o tom, kako kod njih nema »ni palente« i kako se jedu koprive bez začina, onda o tom s koliko se muke dolazi do brašna i kako je sve skupo, što treba za život...

Čudne priče iz ustiju sitne dječice.

.....

Sutradan razgledahu sva djeca zajedno grad. Bijahu na Popovu tornju odakle se vidi po čitavom gradu, a pohodiše i saborniicu Kraljevine Hrvatske. Dirljiv je bio rastanak.

Popodne odvezoše se djeca na dvojim kolima u Sv. Ivan Zelinu. Po djecu dođoše osobno liječnik iz Sv. Ivana Zeline te učiteljica, koji uz domaće općinstvo svetoivanskoga kotara uložiše ponajglavniji trud, da djeca budu što bolje i što ljepše dočekana...

Kad su Svetoivanci ugledali djecu, zasuziše im oči od milja i sućuti.

Dr Basariček završava svoj članak, koji nosi naslov »BDI UČKA« ovim riječima:

Ne mogosmo učiniti mnogo, ali što učinismo iz topla je bilo srca.

Krv bismo svoju dali... krv, da utišamo glad braće naše rođene... I svima što dođoše i što će još doći pružamo od ono malo sirotinje bratski zalogaj... Nećemo da im dajemo mrvice s obilna stola, već onaj komadićak kruha što ga jedemo hoćemo da dijelimo s njima...

Još dirljivije i daleko potresnije opisao je put istarske gladne dječice u Hrvatsku i njihovo smještanje po Podravini učitelj Dragutin Lukež, koji je djecu pratio od Tinjana do Podravine. (»Mali Istranin« 1936.)

U svemu je dovedeno na prehranu u Hrvatsku 2.224 djece iz Istre i to iz ovih istarskih sela: Kastva, Lignja, Sv. Franciška, Opatije, Ike, Ježića, Voloskoga, Cesarice, Malog Lošinja, Nerezina, Čunskog, Velog Lošinja, Ilovika, Svetog Petra, Punta-Križa, Busija, Mošćenica, Rubeša, Kraja, Halubljana, Perenića, Zameta, Berseča, Gornjeg Rukavca, Cresa, Matulja, Svete Marine, Rogožane, Rapca, Vlahova, Ripende, Kućela, Preluke, Poljana, Sroka, Svetog Mateja, Marčelja, Puža, Jurdana, Brguda, Trinajstića, Tuliševice, Lovrana, Oprića, Klane, Blažića, Belića, Zvoneća, Pobora, Spinčića, Svetog Vida, Milovčića, Dobrinja, Krasa, Klimna, Gabonjina, Baške, Vrbnika, Kornića, Sv. Fuske, Omišlja, Kremenića.

Istarska su djeca smještena u kotarevima Sveti Ivan Zelina, Nova Gradiška, Bjelovar, Garešnica, Križevci i Ludbreg.

Već pod kraj godine 1918. velik se je broj istarske djece vratio kućama, jer se je stanje u Istri te godine znatno poboljšalo. Godina je bila kišovita i izvanredno rodna.

Tokom 1918. odbor se zato dao na spasavanje djece iz drugih hrvatskih krajeva, naročito Dalmacije, Hercegovine i Bosne, pa je tako u svemu spašeno od očite smrti oko 20.000 djece.

Zahvala Istre Hrvatskoj

Kako se dojmila istarskih Hrvata odluka Zagreba da prehrani istarsku gladnu djecu najbolje će pokazati pismo, što su ga istarski rodoljubi uputili Središnjem odboru u Zagrebu:

— Vaš dragi, a tako jednostavni poziv: »djeca koja gladuju neka dođu k nama« — pao je među nas kao na sagorjelu zemlju nenadana blaga rosa. I kao što će se nagnute suncem opaljene biljke pod dodirom onih nebeskih kapi iznovice uspraviti, tako su se i na Vaš srdačni glas pridigle izmučene glave naših klonulih majka.

Držale su da su zaboravljene, napuštene, osuđene, da na svoje oči gledaju, kako im se od dana u dan djeca suše, gube, a one same bez nade i pomoći ...

Uto je nad njihovim glavama prešao onaj Vaš poziv i duša im je sred ove zagušljive noći što nas kao olovo pritište, kliknula kao oslobođena ptica ...

Slavni odbore! Vaše djelo iznad svake je pohvale, a naša blagodarnost prema Vama beskrajna i vječna.

Htjeli bismo sa svim srcem i svim zanosom naše duše stisnuti dobru desnicu svakom požrtvovnom Hrvatu, svakoj plemenitoj Hrvatici, svima, koji su pod svoj očinski krov primili koje naše dijete.

To nam za sada nije moguće, ali mjesto nas neka govore radosnice suze naših majka, suze, kakve se već dugo nijesu kupile na njihovim upalim, isušenim očima ...«

Peto evanđelje Ive Vojnovića

Povodom spasavanja istarske, dalmatinske i bosansko-hercegovačke djece napisao je Ivo Vojnović svoje »Peto evanđelje«, koje glasi:

»U vrijeme ono, kada Moloh Irud — Bog Rata — vidje da nema toliko kolaca, ni toliko grana, ni toliko mačeva, da sve muško i žensko roda našega utamani, on tada posla na svijet Neman Glada, da zadavi sve poodraslo, sve maleno, sve sitno, sve novorođeno, jer mu mrsko bješe pleme što šuti i pamti.

Ali Anđeo Vječnoga Života nadmudri Sotonu i zagrmi glasom velikijem:

— Djecu! Djecu! Spasite vi djecu! —

I onda sa tri strane zemlje izmučene uputiše se do tri vojske djece izgladnjele.

Tri su vojske — bez vojvoda, bez vođa, bez vodiča, nijeme suhe, odrpane, blatne.

— Kuda, kuda? pitaju ih ceste krvlju okaljane.

— Ovuda! Ovuda! cvrče laste strijelokrile, pratilice bijedne vojske iznemogle.

A kad dođoše do brda, odkle se zelena ravnica razlila cvijećem i mirisom.

One vidješe jednu veliku, lijepu, mladu ženu — u seljačkom ruhu odjevenu a klasjem i makovima ovjenčanu, gdje kruh mijesi i mlijeko podgrijava.

— Ne čudite se, ne pitajte! — žubore tiho laste, Božje pratilice. Sve su majke u toj majci sada! I ne zaboravite nikad imena joj: H r v a t s k a se zove!

I tad ona velika, lijepa žena obrisa pregačom suzu, nasmija se, raširi ruke brašnom osniježene i snažno zaviče:

— Brže djeco, ručak vas čeka, orati nam treba!

PISMA — PISMA — PISMA

Povlačim se, ovako, pod večer u malu sobicu, jedva nešto veću od brodske kabine. Krcata je knjigama, novinama, novinskim izrescima, kratkim lapidarnim razglednicama i, nekad kraćim, nekad opširnijim pismima, od kojih su neka i do sto godina stara. Bit će knjiga oko 3 tisuće, razglednica i pisama do 2 tisuće, a novinskih izrezaka — tko bi ih pobrojio!

Da ih pročistim i pobacam sve što je suvišno? A što je tu suvišno? Pa sve je to Istra i to — samo Istra! Skupljana pedeset godina.

Čitam: Marko Beaković iz Vižinade piše Matku Laginji na 1. 12. 1899. u Pulu, jada se i tuži da mu je Koraca iz Motovuna učinio troškove i tužbu na sud za 700 forinti i »pusti mi je vrimena da ga isplatim do 15. februara 1900. . . i tako ja san pošilja pošti na giuntu od vraga vragu talijansken samo da se oslobodin . . . i molim, da mu platim, ako je moguće, dignuti u našoj posujilnici 250 forinti . . .

A odmah iza toga vidim pismo pisano mi pod kraj 1944, koje hoćeš-nećeš moram u mislima povezati.

»Poštovani gospodine Radetiću!

. . . ja sam evo već četvrtu godinu izvan Zagreba, gone me ne znam zašto i radi čega . . . Sad sam na njemačko-magjarskoj granici, čak mi i neka djeca iz današnjega Rajha dolaze u školu, daleko oko 30 km od Varaždina. Sve su veze prekinute pa ne znam što se zbiva ni kod nas ni u svijetu. Inače sam u vrlo romantičnom kraju u brdima, među samim vinogradima. Posve sam osamljen jer mi je familija u Zagrebu. Sam držim školu, sam kuham, sam perem i peglam i uopće sve. No usprkos tome ne želim odavle dok ne svrši rat. Jedino ako bi me trebala Istra!

Što me je potaklo da Vam pišem? Ja sam, kako znate, uz popa Vinodolca (mislim da je bio iz Marčane, svakako bio je župnik u okolici Pule), jedini Istranin i Družbin učitelj, koji sam bio interniran od prvoga dana svjetskoga rata do amnestije 1917.

Ja sam vam jednom pričao, kako me je u Göllersdorfu bio posjetio u Interniergungslageru naš veliki Laginja ili, kako smo ga svi od milja zvali, naš Barba Mate.

Vi se sjećate da je on godine 1910. dugovao četvrt milijuna zlatnih kruna. Cijela Istra je znala da to nije **njegov** dug, jer je on preskromno živio. Gdje je trebalo za školu, za šternu, za cestu Barba Mate je kucao i ovdje i ondje, a ako nije drugdje išlo — potpisao je mjenicu — Barba Mate. Svi smo znali da je to dug cijele Istre i cijela je Istra za jedan dan sakupila tu veliku svotu i platila Laginjin, zapravo narodni, dug. To je bilo na onaj dan, kada se na 60-godišnjicu Prvog Istarskog tabora kod Sv. Mihovila pod Kastvom obdržavao Drugi Istarski Tabor.

Ja sam znao za novčane potrebe Laginjine, pa kada mi je u zatvoru pružio 20 kruna nisam ih htio primiti. No kako je on bio uvijek taktičan rekao mi je: Uzmi, ja ti to ne dajem nego posuđujem i ti ćeš mi to vratiti. A onda se našali: Nisu Marčelji (jer ja sam iz Marčelji) **slepci** kako Klanjci! On je iz Klane, a mi smo im se nekad znali rugati: Klanjci — slepci tj. sljepari).

Kad sam 1917. pušten iz internacije, ja sam, iako bez službe, odmah se uputio Laginji u Opatiju, kamo je iz Pule bio preselio svoju kancelariju. Izvadim 20 kruna i kažem: Evo, hvala Vam lijepa, vraćam Vam 20 kruna što ste mi ih bili posudili . . .

Onda on reče: Daj ti taj novac obitelji, koja je najpotrebnija. Ja sam tako i učinio: dao sam novac jednoj obitelji gdje je otac bio slijep.

Od Laginje sam otišao Car-Eminu i njemu ispričao razgovor s Laginjom. To je potaklo Cara da se u Opatiji osnuje društvo »Mala pomoć«. Pomoć su davali riječki i opatijski imućniji ljudi, a mi smo odatle podupirali obitelji, koje nisu imale vojničke potpore. Ja sam sam prikupio i podijelio 1200 kruna, a to je onda bio velik novac. A sve je to poteklo od onih posuđenih Laginjinih 20 kruna.

U daljnjem razgovoru raspravljali smo o tome kako nam najviše stradaju djeca. Došli smo na pomisao, da bi se djecu možda moglo smjestiti kod bogatijih seljaka u Hrvatskoj, što bi bilo i politički korisno.

U Zagrebu je pod okriljem Hrvatske Vlade bila osnovana »Narodna zaštita«. Predsjednik je bio dr Šilović, a tajnik dr Basariček. Car se obratio na Šilovića i za 8 dana dobili smo odgovor, da pošaljemo 30-ero djece. Tu prvu koloniju vodio sam ja u Bjelovar i djecu smjestio u Severin, Ciglanu, Raču i Šandrovac. Drugu koloniju smjestio sam u Lepavinu, Malu Mučnu, Veliku Mučnu, Velike Zdence, Sveti Ivan Žabno, Cirkovljan. Zatim u Novi Marof, Varaždin i Vinicu. Tu je grof Bombelles dao za Družbu 12 tisuća kruna. Dalje sam djecu vodio u Bisag, Visoko, Gornju Reku, Biškupec, Vidovec, Sračinec, Križovljan. U Sveti Ivan Zelinu vodio je 12-ero djece prof. Ryšlavi, u Garešnicu učitelj Gajek, a jednu koloniju župnik iz Rabca (mislim da se je zvao Hudi). Tačnije podatke mogao bi vam dati danas još jedini živući član »Narodne žaštite« umirovljeni školski nadzornik Ivan Vereš.

. . . .

A znate li zašto sam ja odmah 1914. bio interniran? Vi znate da se tada u Istri u porečkom kapetanatu nije smjela izvjesiti hrvatska zastava. Želeći da djeca jednom vide našu zastavu ja sam od Kastnera i Oehlera iz Zagreba naručio 3 metra dugu hrvatsku zastavu i na imendan našega predsjednika Vjekoslava Spinčića, 21. lipnja 1914. izvjesio ju na školskoj zgradi. Mnoštvo ljudi i djece dolazilo je da ju gledaju. Talijani se u Grožnjanu uzbunili, brzojavno javili u Poreč, kapetanat je brzojavno naložio žandarima, da uređuju. Šef željezničke stanice Slovenac Loik, uspio je da ju još na vrijeme fotografira i ja Vam evo šaljem tu fotografiju . . .

Ivo Jardas

. . . .

Nižu se pisma i redaju. S nekim ih posebnim ganućem čitam i opet slažem. Da ih bacim i spalim? Koga još zanimaju? Današnje pokoljenje, mlado, sito i obijesno posprdno će im se nasmijati.

O, kad bi znali koliko su mi draga!

A ja sam iz njih sastavio evo i ove zapise!

EUGEN KUMIČIĆ 1850—1904

Ova raspravica o velikom istarskom književniku Kumičiću izašla je u »ISTRI« povodom 90-godišnjice Kumičićeva rođenja, godine 1940.

Ovaj naš veliki istarski književnik rodio se u Bersedu dne 11. siječnja 1850.

Zvučit će možda malo paradoksalno, podvučemo li, da je Kumičić upravo zato dobar i odličan književnik, jer je bio dobar i odličan rodoljub, a njegova književna djela da imadu baš zato svoju naročitu vrijednost i da su baš zato na umjetnočkoj visini, da baš zato osvajaju, što se kroz njih, poput crvene niti dosljedno provlači patriotska tendencija. Kaže se naime, da svako tendencionzo naglašivanje bilo kakvih, pa makar i patriotskih ideja, škodi umjetničkoj vrijednosti samoga djela...

Kod Kumičićevih djela to nije slučaj. Kumičić književnik ne može se nikako lučiti od Kumičića žarkog hrvatskog rodoljuba ili ako hoćemo da se tako izrazimo, od hrvatskog političara. Kumičić je bio toliko prožet ljubavlju do naroda i domovine, borbom za narodna prava, da ih nigdje ne bi bio mogao, sve kad bi i bio htio, zatomiti, najmanje pak u svojim književnim djelima. Jer književno stvaranje, kako znamo, nije ništa drugo nego dar izražavanja i saopćivanja javnosti najsuptilnijih osjećaja pjesnikove, odnosno piščeve duše.

Istina je: biti i političar, u smislu, u kom se to shvaća danas, u doba pada svih moralnih vrijednota, a u isto vrijeme biti i rodoljuban književnik, nije moguće, jer je pojam lijepe književnosti nespojiv s pojmom takovog političara.

Političar koji mijenja stranku padom svake vlade, koji mijenja i svoje takvozvano uvjerenje prema momentanom političkom kursu, takav političar zaista ne može biti i dobar književnik, prosto zato, jer ni sam nema svoga vlastitoga uvjerenja, nema dubljeg osjećaja ni za narod, ni za narodnu stvar.

Ali političar u onom smislu kao što je to bio Kumičić, političar koji je žarki rodoljub, čije je sve biće prožeto čistom i nepatvore-

nom ljubavlju do roda i domovine, političar koji je do zadnjega daha ostao dosljedan svojoj paroli, koju je iznio prvi u hrvatskom saboru: sve za obraz, a obraz ni za što, takav rodoljub može biti i te kako dobar književnik.

Jer ono što piše, on u sebi proživljava. Ideje njegovih junaka, njegove su vlastite ideje. Iz njegovih se stranica osjeća dah jedne čiste idealne duše, neokaljane materijalističkim računima, duše, koja daje sebe samu i piše, da tako kažemo, vlastitom krvlju svojom. Zato i djeluje tako neposredno, zato i zanosi toliko čitatelja.

A eto Eugenije Kumičić bio je takav. Iz svih njegovih djela govori jedna čista, idealna, zanosna rodoljubna duša. I zato nema čovjeka, pa ma bio on i najžešći protivnik ideja koje Kumičić ispovijeda, čije se srce pri čitanju njegovih djela ne bi smekšalo, čije oko ne bi zasuzilo...

Sam Kumičić, poklonik francuskih naturalista osjetio je i sam, da prestaje biti naravan, da mu ne ide od srca čim se udalji s rodnoga tla, čim stane opisivati ljude koji nijesu stopostotno naši. I zato se je nakon svakog takvog izleta u moderni naturalizam vraćao ponovno na narodno polje, da ga obradi dvostrukim žarom, iznese ga dvostrukom ljubavlju.

Iako je danas svakom pismenom čovjeku kod nas poznato, tko je Kumičić, gdje se je rodio, što je napisao i čim se je proslavio, mi ćemo ipak, u kratko, da bude cjelina zaokružena, iznijeti njegovu biografiju.

Eugenije Kumičić rodio se u Istri, u Berseču, malom gnijezdu povrh strmih klisura koje se gole i od bijesnih valova izlokane, dižu skoro okomito iz mora u vrtoglavu visinu, ispod planine Sisola, po kojoj je uzeo i pseudonim: Jenijo, kako ga kod kuće od milja zvahu, Sisolski. Gimnaziju je učio u Rijeci, u Kopru i Zadru, a nakon toga kratko vrijeme medicinu u Pragu, a zatim filozofiju u Beču. Vrativši se kući nastupa službu profesora u Splitu na gimnaziji, a poslije toga odlazi u Pariz, London i Mletke, na daljnje studije. Za okupacije Bosne 1878. morade u vojsku. Doživljaje u Bosni opisao je u knjizi *»Pod puškom«*. Iza toga službuje vrlo kratko vrijeme na zagrebačkoj realci, a zatim napušta profesorsku službu i posvećuje se sasvim književnom i političkom radu.

Kumičić je najljepše godine svoje mladosti proveo u stranom svijetu, ali on je u duši ostao dijete svoga kraja, sin Istre, kojoj je posvetio najljepše stranice svoga književnoga stvaranja. Četiri su njegova romana u kojima bije njegovo istarsko srce: *»Začuđeni svatovi«, »Jelkin bosiljak«, »Sirota« i »Teodora«*. U tim knjigama Kumičić gleda vedro u svijet s mnogo vjere i nade u konačnu sreću svoga istarskoga brata. Takav je on i u pripovijesti *»Preko mora«*, u kojoj se radnja također odigrava u Istri. Ta su ga djela prosla-

vila i on je 80-tih godina bio najčitaniji hrvatski pisac. Ne treba ni spominjati, da su te pripovijesti mnogo pridonijele da su se Hrvati počeli zanimati za naše zapuštene ljude u Istri.

Samo je njegova zasluga što je kasnijim političkim i prosvjetnim radnicima istarskim prije rata bio olakšan posao. Jer oni nijesu tek morali buditi interes i ljubav za Istru u Hrvatskoj. To je prije njih učinio Kumičić i zato mu istarski Hrvati duguju vječnu hvalu.

Kumičić je napisao i mnogo drugih djela, kojima nije uzimao građu iz života hrvatskoga naroda u Istri. To su *»Olga i Lina«*, *»Gospođa Sabina«* i druge neke novele. Međutim, kako smo već spomenuli, te su stvari pisane pod dojmom francuskih naturalista, pa nijesu bile onako iskrene i zanosne i tople, kako su mu bile stvari, u kojima opisuje naše ljude.

Najveće mu je i najpopularnije djelo *»Urota Zrinsko-Frankopanska«*. Sigurno nije nitko još pročitao taj roman, a da nije nad njime zaplakao. Roman mora ganuti svakoga svojom istinitom tragikom i užasom pojedinih scena. Iz njega je nikla drama *»Petar Zrinjski«*, koja je svojedobno prikazivana u zagrebačkom narodnom kazalištu s velikim uspjehom.

Majstorsko je djelo Kumičićevo i roman *»Kraljica Lepa ili posljednji kraljevi hrvatske krvi«*. U tom romanu ima toliko divnih opisa, da ide u red najljepših i najsnažnijh romana napisanih na hrvatskom jeziku.

U tim je dvama romanima Kumičić izrekao i svoj politički »credo«, a da time nije ni najmanje štetovala književna i umjetnička vrijednost djela, nego baš naprotiv.

Svagdje i u svim djelima Kumičić ostaje u svakom pogledu čestiti rodoljub. Ljubav do naroda, do njegove povijesti, misao je vodilja u svakom njegovom radu.

I kao čovjeka svi su Kumičića voljeli i poštivali, jer je on privlačio ne samo kao sjajan pisac nego i kao duša od čovjeka. U njega je bilo zlatno srce, tako da su ga svi njegovi prijatelji od milja zvali Jenijo, dakle onako kako ga je u njegovom rodnom Berseču zvala njegova dobra mati...

Kad je 1878. služio u Bosni kao vojnik, obolio je i te se boljetice nije nikada više riješio. Ona ga je bacila i u rani grob.

Bile su mu 54 godine kad se je preselio u vječnost.

U današnje doba previranja i svih mogućih strujanja, svih mogućih izama u književnosti, u doba političkih skakavaca svake vrsti, u doba kad se moral u politici smatra ludošću i nesposobnošću, ime Eugenija Kumičića, hrvatskog književnika i čelik značaja, koji je nepokolebivo zastupao načelo čista obraza i čistih prstiju, svijetli nam poput visoko uzdignute luči...

Za tim i takvim uzorom trebalo bi da se danas povedu i književnici i političari i javni radnici svake vrsti. Jer danas je jači nego ikada bezuvjetni imperativ da svatko, a pogotovo književnik, stavi sve svoje sile, sve svoje umne i tjelesne sposobnosti u službu svoga naroda.

Kumičić neka nam je uzorom. I zato neka mu je slava! A Istri, koja nam ga je dala, neka je hvala!

JOSIP A. KRALJIĆ*

Pogledamo li zemljopisnu kartu Istre odmah će nam upasti u oči njezin oblik jezičca, koji dijeli najsjeverniji kut Jadranskoga rukava na dva dijela: na Tršćanski, odnosno u krajnjoj liniji Mletački zaljev na zapadnoj i na Kvarner na istočnoj strani.

Istru, dakle, zapljuskuju dva mora: stopostotno hrvatsko s istoka, talijansko-slovenskohrvatsko sa zapada.

Ne samo dva mora, nego i dvije klime. U krajevima uz more čista primorska i mediteranska, a u planinskom njenom dijelu sasvim suhozemna i kontinentalna.

No ni to kanda nije dosta. Ne samo dva mora i dvije klime, nego se tu ukrštavaju i dvije narodnosti i dvije kulture, hrvatska i talijanska, odnosno slavenska i romanska, jer je Istra, kako znamo, najzapadnija granica slavenska, kojoj na vrata oko Trsta kuca već prilično kompaktan blok furlanskih Romana.

Takav položaj Istre, koliko je god čini prirodno lijepom, ekonomski šarolikom, a etnički zanimljivom, činio ju je u isti mah nesretnom, jer je tokom čitave svoje povijesti bila poprištem borbe i neprekidnih strujanja nekih snaga, koje su dolazile čas sa sjevera, čas sa zapada, a čas opet sa istoka i ovdje se sukobljavale. O uskočko-mletačkim sukobima, kada su se s jedne i s druge strane nemilosrdno pustošila istarska naselja nećemo govoriti. Nećemo spomi-

---

* Kada sam početkom 1930. u očekivanju prvog djeteta bio naumio pokrenuti dječji časopis za mlade Istrane u progonstvu, obratio sam se za savjet urednicima našeg nekadašnjeg dječjeg omladinskog lista Mladi Istranin, odnosno Mladi Hrvat, kako ga bijahu kasnije preimenovali Car, Katalinić i Nazor. Viktor Car Emin se s mojom namjerom nije složio, jer je u to vrijeme surađivao s Antunom Barcem u listu za srednjoškolsku omladinu »Omladina« a i sam je izdavao na Sušaku mjesečnik MORNAR. Moja se ideja nije baš svidjela ni Kataliniću, koji je u Splitu uređivao omladinski list Jadranske Straže, »Mladi Stražar«, pa je smatrao, da bi pokretanje još jednog omladinskog lista bilo nepotrebno rasipanje snaga. S oduševljenjem se odazvao jedino Josip Kraljić, koji se složio i s imenom i s pravcem, da to bude nastavak njegova nekadašnjeg »Mladog Istrana« iz 1905. Odmah mi je poslao svežanj rukopisnog gradiva i sličica za nekoliko brojeva unaprijed. Pristao je čak da bude naznačen kao drugi urednik, bar kroz nekoliko prvih brojeva, kako bi i na taj način bio naglašen kontinuitet s nekadašnjim dječjim listom, koji je istarskoj djeci bio toliko omilio. Suradnju nisu, međutim, otklonili ni Car, ni Nazor ni Katalinić, koji je pogotovo pod kraj za svaki broj poslao po koji svoj prilog.

njati ni pokušaje germanskog prodora na more, koji je kao svoju izlaznu točku uzeo baš Istru, a ni o mađarskom pokušaju da od Gyekenješa preko Hrvatske prebaci most do mora i da jedan stup toga mosta zabije baš u naš krš, u Drenovu i Kantridu.

Govorit ćemo o jednom sukobu, kome smo svi mi još živi svjedoci i u kome je velik dio nas, osobito nas starijih i živo učestvovao. *To je sukob dvaju narodnih preporoda:* talijanskog nacionalnog i političkog preporoda s jedne i hrvatskog nacionalnog i političkog preporoda s druge strane.

Prve konture toga sukoba naziremo već haljaduosamstočetrdesetpete u brošuri »Le alpi che cingon l'Italia« što ju je izdao glavni stožer sardinskoga kralja Karla Alberta gdje se kaže, da granice nove Italije moraju obuhvatiti i Istru i segnuti do pred vrata Ljubljane.

Nekako u isto vrijeme, čak i nešto prije, javljaju se isti glasovi i u Hrvatskoj. Ljudevit Gaj pozivljući u kolo sve Ilire ne zaboravlja ni *Istrijance.*

Od 1848. dalje preporođena mlada Italija sve jače i jače naglašava svoje zahtjeve na Istru. Talijanski »Risorgimento« bio je uspio zainteresirati, tako reći cijeli svijet za svoje ciljeve, koji su bili i sa nacionalnog i političkog stanovišta najvećim dijelom neopravdani. Talijanski političar Camilo Cavour prvi je od tadašnjih evropskih diplomata ispravno ocijenio vrijednost nacionalnog preporoda Evrope, pa je i svu svoju »risorgimentsku« politiku bacio na tu kartu.

U Evropi je baš u to doba val narodnog buđenja bio zahvatio širokog maha. Princip baštinske i dinastičke podjele zemalja baš se u to vrijeme počeo rušiti. Do toga vremena carevi su i kraljevi smatrali zemlju svojim vlasništvom, baštinom dinastije, i njezinom su sudbinom samovoljno gospodarili, davali je kao prćiju svojim kćerima prigodom udaje i poklanjali je po miloj volji. Čak i mnogo kasnije, 1866, Franjo Josip, nakon što je Austrija izgubila rat s Prusijom i njenom saveznicom Italijom, predaje isprva Lombardiju a kasnije i Mletačku, ne Italiji ili talijanskom narodu, nego ju poklanja francuskom kralju, a francuski kralj talijanskome kralju.

To su međutim bili posljednji ostaci dinastijske politike.

Od tada su svi narodi Evrope a pogotovo slavenski narodi Austrije, tražili svoju državnu i političku samostalnost baš na temelju narodnog prava. Ne više toliko na temelju historijskih prava nego na temelju narodne pripadnosti traže i Hrvati sve one zemlje, koje nastavaju Hrvati.

Istra ulazi u program hrvatske politike a tadašnja najjača hrvatska stranka, stranka prava, to u svom programu naročito ističe.

Ta ideja nailazi odmah na živi odjek u Istri među tadašnjom, nom sastojala od narodnih popova i ponekog svjetovnjaka. Kao malobrojnom doduše, ali svijesnom inteligencijom, koja se uglav- gorljive pobornike te misli nalazimo Dobrilu, braću Baštijane, popa Ravnika, Volarića, Vitezića, Fiamina, Oršića, Zamlića a malo kasnije Spinčića, Mandića, Laginju, i mnoge druge.

Ali i talijanski narodni preporod sa svojim nacionalnim aspiracijama nije ostajao skrštenih ruku. Baš naprotiv, imajući u vidu neosvještenu ogromnu većinu našega naroda u Istri, on je računao s Istrom kao talijanskom pokrajinom, kao s već gotovom činjenicom.

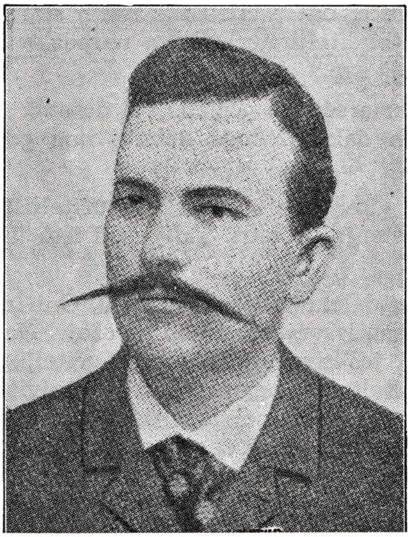
Josip A. Kraljić

Među istarskim Talijanima naročito pak mlađim naraštajem on je imao lijep broj oduševljenih privrženika, koji su — aprofitando dell' aciecamento del governo — koristeći se sljepoćom austrijske vlade — ponekad i sasvim otvoreno propagirali ideju pripojenja Istre Italiji. Tomaso Luciani, Paolo Tedeschi, Carlo de Franceschi, Michele Fachinetti, Gianpaolo Polesini, pa Vergottini, Schiavuzzi, Bartoli i niz drugih bili su gorljivi propagatori te ideje među Talijanima.

Talijanska omladina odlazi na visoke škole u Veneciju, Padovu, Milano i Torino, odakle se vraća zadojena iredentističkim idejama i radi živo i žilavo, materijalno dobro fundirana i od kuće i iz fondova u Italiji.

Hrvatska mladež odgaja se uglavnom u to doba na Rijeci, u tadašnjoj Hrvatskoj gimnaziji, a zatim u Grazu i Beču, gdje dolazi u dodir s drugim slavenskim đacima. Uloga hrvatske gimnazije na Rijeci u hrvatskom preporodu nije još uvijek ispravno prikazana, pogotovo nije dovoljno prikazana presudna uloga, koju je ona imala na preporod hrvatskoga naroda u Istri.*

U hrvatskoj gimnaziji na Rijeci djelovalo je nekoliko odličnih hrvatskih rodoljuba, među ostalima Fran Kurelac i Tade Smičiklas, koji su mlade đake uglavnom Liburnijce, Kastavce i otočane, odgojili u zdravom narodnom duhu i stvorili od njih apostole hrvatske

Frane Flego
prvi hrvatski načelnik Buzeta

misli u Istri. Ti su đaci postali kasnije bilo župnici po istarskim selima, bilo profesori po tada još njemačkim srednjim školama, u kojima je hrvatski jezik bio samo neobligatan predmet.

---

* To je svojedobno naglasila i »Naša Sloga« kada je 1871. napisala: »... ako ima kod nas ovo nešto narodne svijesti, to smo mi sve dužni zahvalnost hrvatskoj riječkoj gimnaziji, gdje su se većim dijelom odgojili naši sadašnji rodoljubi.«

Isto je, samo malo drukčijim riječima, rekao na Prvom istarskom taboru održanom kod Sv. Mihovila kraj Ksstva 21. svibnja 1871. Vjekoslav Spinčić, govoreći o narodnoj slozi: Sloga, braćo, ta nam je vrlo mnogo pridonijela, ali ne smijemo biti ograđeni zidom, ne smijemo zaboraviti na maticu Hrvatsku! Svi koji su pomogli Istri, crpli su svoju nauku, obrazovanje i plemenitost u Hrvatskoj: u Zagrebu, Karlovcu, **Rijeci** ... Svi mi treba da pružimo ruku Hrvatskoj, jer nam samo tada može biti zajamčen naš jezik, pravo, uspjeh i naš opstanak ... (Burno odobravanje, a bilo je 10 tisuća naroda, popratilo je ove riječi — kaže izvjestitelj).

Međutim je baš taj neobligatan predmet postao središnjom točkom cjelokupne obuke.

Imam sreću da posjedujem nekoliko pisama što su ih pisali pojedini tadašnji riječki gimnazijalci svojim drugovima, koji su se već nalazili u Beču na sveučilištu. Za naše današnje pojmove izgleda skoro nepojmljivo, s koliko su se idealizma i duhovne plemenštine spremali ti đaci na svoje buduće poslanje.

U Kopru je u to vrijeme postojala njemačko-talijanska škola, na kojoj je djelovalo nekoliko tih bivših riječkih đaka kao profesori.

Kako su odgajali buduće istarske učitelje bilo bi teško reći u par riječi. Činjenica, da je cijeli niz naših starih učitelja, koji su bili najgorljiviji buditelji hrvatskoga naroda u Istri, svršio školu u Kopru — govori sve.

Imam također sreću da posjedujem desetak hrvatskih školskih zadaća koparskih đaka iz toga doba i one govore mnogo, vrlo mnogo...

Đaci riječke gimnazije i koparskog učiteljišta vraćaju se kući i uzimaju namještenja po Istri. Talijanski isto tako. I sada nastaje sukob na terenu.

Talijani su u daleko boljem položaju. Oni imaju u svojim rukama i vlast i kasu i sve komandne položaje. Naši su ili siromašni seoski popovi ili još siromašniji seoski učitelji. Borba dobiva ne samo politički i kulturni, nego možda još najviše ekonomsko-socijalni značaj. Jer naš kmet ne samo da je politički bespravan, kulturno neprosvijetljen, nego je i gospodarski sasvim zavisan o talijanskom gospodinu iz grada. I tu se činjenicu u prikazivanju narodnoga preporoda u Istri često ispušta iz vida...

Tu je vladala prava šikara i mladi buditelji su imali i te kako mučan i naporan posao da tu šikaru raskrče, da bi hrvatski narod Istre podigli ekonomski, politički i kulturno.

Ono što je u tom pogledu u zadnjih 50 godina prije prvog rata učinjeno velebna je narodna epopeja, čiju veličinu neće nikad nitko uspjeti dovoljno prikazati...

— · —

Smatram potrebnim, da to opširnije prikažem, da bi jasnije bio osvijetljen lik onoga, naoko malog i u hrvatskom kulturnom i političkom stvaranju, slabije poznatog istarskog kulturnog i političkog radnika — Josipa Antuna Kraljića. Jer Kraljić je jedan od spomenutih koparskih đaka, jedan od istarskih učitelja, koji je ništa manje nego 38 godina krčio gustu šikaru i koji je jedan od onih

nadasve zaslužnih istarskih radnika, kojima imamo zahvaliti i to da je narod preporođen i osviješten bio spreman da dočeka čas ustanka Istre godine 1943. i oslobođenje 1945.

Josip Kraljić rodio se 14. ožujka 1877. u selu Bogovićima na Krku. Osnovnu školu polazio je u Dubašnici, a zatim u Rijeci gimnaziju. Tu svršava prvi razred gimnazije, a nakon toga ide u pripravni tečaj u Kastav, a odanle u Kopar u učiteljište.

Tu je bio, među ostalim, profesorom i Vjekoslav Spinčić, koji je u njemu, kao i u ostalima pitomcima, potaknuo ljubav za sakupljanje narodnoga blaga. Znamo naime, da su naši tadašnji vođe bili pokrenuli živu akciju za sakupljanje starih glagoljskih rukopisa, kamenih natpisa, narodnih pjesama i narodnoga blaga. (Baš u spomenutim već zadaćama, koje posjedujem, đaci su uglavnom opisivali narodne običaje, pučko praznovjerje i narodne poslovice iz pojedinih krajeva). Kraljić sakuplja narodne poslovice, pitalice i zagonetke, kojima se je kasnije u životu i u svom omladinskom-književnom radu mnogo služio. Svršivši učiteljsku školu dobiva namještene isprva u Sovinjaku, a zatim u Draguću u buzetskoj općini. Tu se je baš u ono doba vodila žilava borba za osvajanje buzetske općine, koja je nakon 7-dnevne opsade, da tako kažemo, kada su hrvatski seljaci 7 dana i 7 noći stajali pod gradskim zidinama, dok nisu došli na red da glasuju. Komisija je, naime, svakog našeg glasača po nekoliko sati preslušavala tražeći od njega sve moguće dokaze o identitetu i pravu glasa, samo kako bi ljudima dojadilo i otišli kućama. Ali oni su izdržali i gladni i žedni i konačno nakon 7 dana maltretiranja iznijeli pobjedu! Buzetska je općina, prva u Istri, došla u hrvatske ruke, a načelnikom postade vrli narodnjak Frane Flego. Kolika je bila uloga, koju je u toj velikoj narodnoj pobjedi, odigrao Kraljić, nije nigdje zapisano, ali da nije bila mala, to znamo sigurno, i Kraljić je o tom (negdje) pisao.

Kad je 1899. otvorena u Pazinu prva hrvatska gimnazija, Kraljić provodi među svojim učenicima zdravu selekciju, izabire najbolje i šalje ih u pazinsku gimnaziju, da bi se tamo odgojila nova generacija mladih narodnih radnika.

Iz Draguća premješten je god. 1904. u Lanišće u Ćićariju, no tamo ostaje jedva pol godine. Odlazi u Mali Lošinj u tamošnju Družbinu školu.

»Od javnih pučkih škola, prešao sam u privatnu školu 'Družbe Sv. Ćirila i Metoda'« — priča Kraljić — »jer sam htio da budem slobodniji i neovisniji u radu«. U Malom Lošinju, gdje su Talijani bili vrlo jaki a naš čovjek siromašan i neprosvijećen, osnovao je večernju školu za odrasle, školu za šegrte, tamburaški zbor i pučku knjižnicu, a u Velom Lošinju školu za analfabete. Ni tu se nije

iscrpla Kraljićeva djelatnost. Na 1. siječnja 1906. pokreće prvi istarski dječji list »Mladi Istran«. Tiskar je i vlasnik Talijan i neće da list štampa. Kraljić ga šalje u Pulu, gdje ga tiska u Laginjinoj tiskari. List je bio dočekan s velikim oduševljenjem i sigurno nema među starijim istarskim Hrvatima čovjeka, koji ga nije čitao. Uređen je bio vrlo dobro, donosio je brojne slike, pa čak i slike u više boja.

Za školsku mladež izdaje đački kalendar »Jorgovan« također vrlo dobro uređen.

Na poziv hrvatskih rodoljuba u Južnoj Americi, braće Martinolića, odlazi 1908. s obitelju u Južnu Ameriku u Rosario de Santa Fè. Tu uređuje list »Za materinsku riječ«, a izdaje i »Hrvatski iseljenički kalendar Jeka«. Prilike među našim iseljenicima nijesu bile ružičaste. Tamo su se borile 2 struje tzv. »Austrijanci« i Hrvati. Kraljić s uspjehom razračunava s »Austrijanštinom« naših iseljenika i stječe tamo lijep broj prijatelja, koji ga ni kasnije nijesu ostavili. Kada sam ja uz njegovu živu suradnju ponovno pokrenuo 1930. u Zagrebu list »Mali Istranin«, on se je obratio na svoje nekadašnje prijatelje u Južnoj Americi Mihanovića, Petrinovića, Baburicu i druge, koji su i moj list izdašno poduprli.

Prije odlaska u Južnu Ameriku Kraljić predaje svoj »Mladi Istranin«, koji je za 3 godine svoga opstanka stekao lijep broj pretplatnika i prijatelja, Viktoru Caru Eminu i Katalinići Jeretovu, koji ga uz suradnju Nazorovu, nastavljaju isprva pod imenom »Mladi Hrvat« a zatim opet »Mladi Istranin« i izdaju ga u razmacima, što kao poseban list, a što kao prilog sve do 1929, kada je ukidanjem sve slavenske štampe u Italiji ukinut i on. Uloga što ju je Kraljićev »Mladi Istranin« odigrao u odgoju predratne istarske mladeži, ne može se dovoljno istaći.

Kraljić je uopće neizmjerno agilan. Radi na svim područjima, piše, poučava, organizira, budi, uređuje. Izdaje i narodne priče iz Bosne Jelice Belović, koja je mnogo surađivala u njegovom »Mladom Istraninu«, a zatim i njezinu vrlo dobru knjigu za žensku mladež »Mala vezilja«.

Vrativši se iz Amerike Kraljić odlazi na Družbinu školu u Ičiće. Tu ostaje do 1914, kada ga mobiliziraju, odvode u Štajersku i šalju u oficirsku školu. Zbog svog antiaustrijskog stava biva izbačen iz oficirske škole već za par dana. Bacaju ga na talijansku frontu. S fronte se vraća živ, ali prilike se — kako znamo — izmijeniše iz temelja. Istru zaposjeda Italija i Kraljiću kao ni tisućama drugih istarskih radnika nema tamo više opstanka. Kada je 1921. oslobođen Krk, Kraljić odlazi kao ravnajući učitelj na tamošnju osnovnu školu.

Njegov rad ne jenjava. Godine 1920. izdaje zbirku pjesama i priča za mladež »Istranke«, godine 1927. »Sokolke«, a godine 1931. »Suze Istre«. I »Sokolke« i »Suze Istre« doživljuju 2 izdanja. Da uz to surađuje u svim listovima ne treba posebno isticati.

Iz Krka premješten je u Punat, a zatim u Split na tamošnju osnovnu školu. No ni tamo se njegov rad ne ograničuje samo na školu. Postaje tajnik »Jugoslavenske Matice«, i na tom mjestu uz Frana Ivaniševića iskorištava sve svoje bogato organizaciono iskustvo. Godine 1931. izdaje spomenspis Jugoslovenske Matice, koji je sav posvećen Istri, a odlično je opremljen i uređen.

Odlaskom Vladimira Nazora iz Crikvenice u Zagreb dolazi Kraljić na mjesto upravitelja Dječjeg doma u Crikvenicu, gdje ostaje sve do svog umirovljenja. Kao umirovljenik seli u Šibenik, gdje ga dočekuje Drugi svjetski rat.

Za okupacije Nijemaca odlazi na Vis, gdje preuzima mjesto prosvjetnog referenta na Kotarskom Narodnom Odboru i ostaje tamo do oslobođenja Šibenika, kamo se vraća odmah po oslobođenju i stupa u »Zavnoh«. Kada se »Zavnoh« preselio u Zagreb, Kraljić ostaje u Šibeniku čekajući oslobođenje Lošinja. Čim je oslobođen Lošinj odlazi onamo i radi opet kod KNO-a kao prosvjetni referent i šef kancelarije. Ujedno je imenovan članom Oblasne skupštine u Labinu.

U siječnju 1947. bio je na vlastitu želju konačno umirovljen sa ništa manje nego 38 godina efektivne službe. Od tada je, od svih cijenjen i poštivan, živio u Lošinju sve do 3. rujna 1948. kada je pogođen od kapi naglo preminuo u barci, baš u času, kad je zakoraknuo da iziđe na kopno.

Time smo evo u kratkim crtama prikazali životni put jednog skromnog, ali nadasve zaslužnog istarskog javnog i kulturnog radnika, koji je, tako reći, sav svoj život dao za dobro svoga naroda.

Tko se potanje zanima za životopis ovog vrijednog i zaslužnog istarskog radnika naći će ga opširnije u Velikom Ćirilo-Metodskom Kalendaru što ga je 1908. uredio Milan Ogrizović, zatim u Spinčićevim »Crticama iz književne kulture Istre« te u božićnom broju »Istre« 1932. Mi smo ovdje iznijeli samo ono najglavnije i najznačajnije.

Josip Kraljić i njegovi radovi neće ući ni u antologiju probranih hrvatskih književnika, ni u popis znanstvenika i akademika, a neće ga se slaviti ni kao nekog zaslužnog političkog vođu. A ipak je baš on i na stotine njemu sličnih malih ljudi i sitnih radnika utirao puteve onim velikima, čiji bi se rad i uspjeh bio rasplinuo u ništa, da nisu baš ovakvi Kraljići čitavog svog vijeka u trudu i znoju u borbi za svagdanji kruh, duboko orali po narodnoj njivi.

POSLJEDNJI POSJET OSTATKU STARE GARDE

Danas sam oko 7 sati uveče posjetio starog našeg i dobrog Barba Riku — Rikarda Katalinića Jeretova.

Bio je već sumrak, a stubište u Čorakovoj kući na obali tamno. Popeh se do drugog kata, jer ga i posljednji put tamo zatekoh, u porodici Vizin, iako on stanuje u prvom katu. Međutim još prije nego što pozvonih začujem za sobom neko koracanje ili bolje: struganje papuča. Okrenem se, a ono: lagano vukući staračke noge, penje se po stepenicama nitko drugi nego sam Barba Rike. Taman je to bilo doba, kada se on penje u pohode svojoj rodici.

»Barba Rike!« povičem, a on me u onom polumraku odmah prepoznao po glasu, iako su već prošle četiri godine, otkako ga zadnji put ovdje posjetih. Vratismo se, držeći se pod ruku, ponovno u prvi kat, u njegovu sobu. Soba je puna knjiga: na divanu, na stolu, na stolcima i na umivaoniku pred ogledalom.

Prozor je zatvoren, pa je zrak bio zagušljiv, sa zadahom stareži. Osjetio sam želju da širom rastvorim prozor koji gleda ravno na more, na luku i na otoke, pa da uđe zrak, svjež, mirisan, slan. Ali sam odmah i odustao od te pomisli. Ta kraj mene je starac od ništa manje nego 84 godine i 5 mjeseci, koji se boji vjetra, propuha i vlage.

Sjedosmo. Tuži mi se na noge. Unatrag nekih šest mjeseci, kaže, ko da mu ih je nešto presjeklo. Otkazale mu službu pa ih jedva vuče. Imao je nešto povišen tlak, ali ga više ne osjeća. Dijeta, lagana hrana, tek nešto zelenja i kave i tlak mu spade. Jedino ga nešto malo smeta probava inače bi bilo sve u redu. Sluh mu je nešto oslabio, no inače se osjeća dobro.

Duh mu je svjež. Još uvijek pjeva. Dohvaća bilježnicu i počinje mi čitati. Gledam njegov karakteristični rukopis, klinast, odsječen, a lijep. Baš kao i njegove stvari, bilo pjesme, bilo crtice: odsječene lapidarne. S malo riječi, sažeto i zbijeno, kažu sve.

Slušam: tri kratke pjesmice, koje je prozvao »tankima«, zatim pjesmu posvećenu 60-godišnjici opstanka splitskog hrvatskog kazališta i konačno posljednju »Ševa«. Veoma mi se svidjela. Puna je svježine, vedrine i proljeća. Tko bi rekao da ju je ispjevao starac od 84 godine i pol.

Priča mi o kazalištu. Prije 60 godina on mu je kao 24 godišnji mladić bio na otvorenju. Ove godine, nakon 60 godina prisustvovao je njegovu jubileju. Rijetki su to doživjeli. Priča mi o prijateljima s kojima se još uvijek dopisuje. S Carem Eminom u Opatiji, koji je godinu i po mlađi od njega, s Dinkom Sirovicom, koji sada, također osamdesetgodišnjak, živi u Varaždinu, s Franom Bafom (82

godine) u Zagrebu i još s nekima, kojih i ne poznam. »Il piccolo mondo antico« rekao bi Fogazzaro.

Dinko Sirovica uzvraća mu redovito svojim »poslanicama«. On je njemu poslao svoju pjesmu »Ševa«, a Sirovica ne budi lijen, odmah ju preveo na talijanski i vratio mu je kao »allodolu«. Čitam »allodolu«, čak mi ljepše zvuči nego sam original. Tako ju je krasno i zvonko preveo Sirovica.

Majstori su bili ti naši stari. Savršeno su i s lakoćom vladali u prozi i u stihu i hrvatskim i talijanskim, a mnogi i njemačkim jezikom. I Nazor je bio jedan od tih. Koji bi od naših suvremenih pjesnika mogao tako s lakoćom vladati i stihom i perom u dva tri jezika. Jednako dobro i savršeno u sva tri.

Tuži se Barba da slabo živi. Mirovina od jedva pet tisuća dinara ne dostaje ni za kavu. Bio je tu nedavno kod njega Milan Marjanović, akademik, koji mu je najavio povećanje mirovine na 16 tisuća dinara, ali povećanje ne stiže i ne stiže. Mogao bi, kako izgleda, i umrijeti ne dočekavši povišene mirovine. Tako to već ide. A mogli bi mu je dati, ionako je neće dugo uživati. Zavrijedio ju je starac. Sav je svoj život radio za narod i ne samo kao cvrčak pjevao, pjevao, nego i kao mrav zaista radio: i kao blagajnik Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Opatiji davno prije Prvog svjetskog rata (a tada biti blagajnik Družbe nije značilo samo primati i izdavati novac, nego ga i znati steći svim mogućim akcijama) i kao tajnik Jugoslavenske Matice koja je toliko brige posvećivala istarskim izbjeglicama, i kao javni i kulturni radnik...

Bio je sretan i zahvalan, što sam ga se, našavši se u Splitu, sjetio i posjetio. I lijepo me je ispratio. A ja sam mu srdačno stisnuo na rastanku ruku, na stubištu, u polumraku, uvjeren da se evo ovog časa opraštam od onog svima tako dragog starinskog malog svjeta, koji je međutim za nas, i za cijelu jednu generaciju bio i te kako velik, golem, dragocjen. Ljudi su to jedne divne epopeje, borbe, pobjeda i stradanja jednoga od najboljih i najvrednijih dijelova Hrvatskoga naroda...

Slutim da ga više neću vidjeti i da je to moj posljednji posjet ostatku stare garde. L'ultima visita.

Zbogom, dragi Barba Rike, neću te tako lako zaboraviti...

Split, 5. lipnja 1953. u 10 sati uveče

Rakard Katalinić Jeretov, pjesnik i književnik, rođen je 8. siječnja 1869. u Voloskom. Otac mu bijaše pomorski kapetan, kao što mu i svi pređi bijahu pomorci. Pučku školu, talijansku, započeo je u rodnom mjestu. Uto mu umre majka, našto ga uze k sebi na odgoj majčin brat Župančić, koji je tada službovao u Hrvatskoj Ko-

stajnici kao financijski nadzornik. Tu je završio hrvatsku pučku školu. Godine 1877. pođe u Rijeku u trgovačku akademiju, talijansku, gdje je maturirao 1887. Nauke je nastavio u Beču. Od 1897. do 1900. službuje kao trgovački činovnik u Münchenu, Parizu i Londonu.

Godine 1900. vratio se u Zadar i radi u trgovačkoj firmi svoga šurjaka (Čorak i drug) kao suvlasnik. U Zadru koji je tada bujao narodnim životom sasvim se posvetio nacionalnom radu. Već je i prije svog odlaska u inozemstvo književnikovao i još 1897. u Zadru izdavao beletristički list »Lovor« zajedno s pjesnikom Dinkom Sirovicom. U Zadru je izdao sedam godišnjaka kalendara-almanaha »Svačić« i nekoliko knjiga i pjesama, Godine 1904. izdala mu je Matica Hrvatska »Izabrane pjesme«. Najpoznatije su mu zbirke »Pozdrav istarskog Hrvata«, »Mrtvoj majci«, »Primorkinje«, Zadnje pjesme«, »S moje lire«, »Sa Jadrana«. Pisac je mnogih crtica. »Crtice iz Istre« bile su mu zaplijenjene. Knjiga »Inje« doživjela je naprotiv tri naklade.

Pisao je mnogo i na talijanskom jeziku u fiorentinskoj reviji »Nuova rassegna«.

Konačno je napustio trgovinu i sasvim se posvetio nacionalnom radu, te se preselio u Opatiju, gdje je kao blagajnik Družbe Svetoga Ćirila i Metoda za Istru u zajednici s Družbinim vrijednim i marljivim tajnikom Viktorom Carem Eminom razvio neobično veliku djelatnost. Zahvaljujući njihovoj agilnosti Družbina se akcija za hrvatske škole u Istri proširila po svim mjestima Istre i ostalih krajeva diljem Hrvatske.

S Carem je prijateljevao i surađivao do posljednjih dana života. U Opatiji su zajednički izdavali i uređivali omladinski list »Mladi Istranin«, koji je u Lošinju godine 1905. bio pokrenuo i sve ga do svoga odlaska u Južnu Ameriku 1909. izdavao i uređivao Josip Kraljić. Preuzevši list od Kraljića dadoše mu ime »Mladi Hrvat«, te ga uz suradnju trećeg književnika Vladimira Nazora, tadašnjeg mladog profesora na učiteljištu u Kastvu, digoše literarno na zamjernu visinu.

Za prvog svjetskog rata list je zbog svog protuaustrijskog stava bio obustavljen, a Katalinić pozvan u vojsku, proganjan i konfiniran u Beču, ne smijući se vratiti u Istru. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i talijanskom okupacijom Istre 1918. prestade radom i Družba. Car se preselio u Sušak, gdje je izdavao list »Mornar«, a Katalinić dođe u Zagreb, gdje je prvo vrijeme bio tajnikom nacionalne organizacije za pomoć istarskim izbjeglicama »Jugoslavenske Matice«, a kasnije ode u Split, gdje je radio kao tajnik tamošnje »Jugoslavenske Matice«, a zatim »Jadranske Straže«, uređujući ujedno omladinski list »Mladi Stražar«.

Za drugog svjetskog rata, kada su Talijani okupirali Split, Katalinić je odveden u koncentracioni logor na Lipare.

— · —

Barba Riku sam upoznao došavši u Zagreb 1920. Iako od mene stariji 30 godina, bio mi je vrlo sklon i iskreno smo prijateljevali, pa i kasnije kad je preselio u Split.

Njegova bogata korespondencija, koju čuvam u cijelosti, odaje čovjeka čvrstog narodnog karaktera, jugoslavenski orijentirana, osjećajna i nadasve plemenita i dobra čovjeka. Jednoga od onih pravih rodoljuba, kakvih je u ono sudbonosno doba hrvatskoga narodnoga preporoda u Istri, na našu sreću bio ne malen broj.*

Umro je u Splitu, u kući svojih nećaka, koji su ga neobično voljeli i poštivali, godine 1954.

* Iz njegovih brojnih pisama citirat ću samo jedno — ono u kojem mi opisuje svoje stradanje na Liparima, kamo ga, okovana u lance, odvedoše Talijani, kada 1941. okupiraše Split, i gdje ga zadržaše punih 5 mjeseci.

»Ja nisam tražio milost od Talijana. Meni je liječnik u Liparima govorio da se obratim Benitu za pomilovanje. Ja sam mu odgovorio tekstualno ovako: »»Io ho amato il mio paese. Ho lavorato secondo le mie forze per il suo benessere, ho amato la mia lingua materna. Se questo è per i fascisti un delitto e mi hanno qui condotto in catene, per me, invece, tutto questo è un dovere da uomo onesto, ed in conseguenza il castigo è per me un onore. Non domando grazie a nessuno.«« Tako isto uradiše i moji rođaci u Splitu. Pustiše me kući, kad im se svidjelo, ali i kod kuće ostadoh pod pažnjom »a domicilio« . . .

Bijaše svjetao značaj, moj dragi Barba Rike.

PREVRATNI DANI U PULI 1918.

Mnogi ne znaju, da je nakon prekida od punih osam stoljeća hrvatska zastava na *ratnom* brodovlju na Jadranu po prvi put ponovno zalepršala u Istri i to u Puli, najvećoj ratnoj luci bivše Austro-Ugarske Monarhije.

To je zapravo bio tek zadnji čin jedne velike drame, drame izdisanja silne monarhije, koju je pregazilo vrijeme. Događaji prije toga tekli su otprilike ovako:

Već pod jesen 1917. osjećalo se u mornarskim redovima na a.-u. brodovlju stanovito previranje. U Boki je Kotorskoj bila izbila pobuna mornara, koja je međutim bila odmah krvavo ugušena, a kolovođe postrijeljani. Bio je to tek jedan mali prerano pukli čir u dugom nizu čirova, koji se bijahu osuli od Boke do Trsta, a dozrijevali su polako u svakoj pojedinoj luci duž dalmatinske i istarske obale, da puknu tako reći u isto vrijeme, pod konac listopada 1918.

U Šibeniku, postojao je također tajni revolucionarni odbor, koji je snovao o tome, kako da provede udar i preuzme u svoje ruke ratnu luku i brodovlje usidreno u njoj.

Taj je odbor na sastanku, održanom u Splitu koncem kolovoza 1918, bio zaključio, da pošalje preko mora svoje izaslanstvo, koje će krenuti s otoka Visa u Italiju s pismom dra Mate Drinkovića za dra Antu Trumbića i stupiti s njime i s Jugoslavenskim odborom u vezu. Uslijed nepovoljnog vremena ta je tajna ekspedicija mogla preći na drugu obalu tek 3. listopada, no stigavši u Italiju ne samo da nije proslijeđena Jugoslavenskom odboru i dru Trumbiću, nego je Talijani strpaše u zatvor.

Tajni revolucionarni odbor u Šibeniku, koji je bio sastavljen isključivo od mornaričkih podčasnika Hrvata (istom je u rujnu 1918. primljen u organizaciju i jedan časnik, poručnik fregate Biber) radio je međutim i dalje, izradivši točnu osnovu o izvođenju udara i preuzimanju svih brodova, tvrđava i lučkih uređaja.

Čitav lučki kompleks s plovnim jedinicama i utvrdama bio je podijeljen u okruge, kojima su na čelu stajali pojedini podčasnici, članovi zavjere.

U isto vrijeme dozrijevao je i čir u Puli. Tamo je stvar već bila mnogo ozbiljnija. Pula je bila golema jedna vojarna i barutana ujedno. Bilo je jasno, da ostvarenje stoljetnih težnja za oslobođenjem neće moći proći bez žrtava, no idealizam i žarko rodoljublje naših tamošnjih ljudi i narodnih predstavnika bio je baš u Puli toliko jak, da se nije prezalo ni pred najtežim žrtvama, ako bi bile potrebne za narodnu stvar. Pula je bila žarište hrvatske narodne misli u Istri. Tu je živio i radio Otac Istre dr Matko Laginja, tu je bio veličanstveni Narodni dom, tu naše novine »Naša Sloga«, »Omnibus« i potkraj »Hrvatski list«, tu su bile dvije hrvatske tiskare, Krmpotićeva i Laginjina, Družbine škole, vrlo jaki »Hrvatski Sokol«, zatim tako reći stalno hrvatsko kazalište, koje su podržavali kazališni dobrovoljci, tu je bio i najjači i najsolidniji istarski novčani zavod »Istarska posujilnica«, a što je najglavnije tu je bila jaka hrvatska radnička organizacija, te lijep skup časnika i podčasnika ratne mornarice, koji su hrvatski mislili i osjećali.

Pojedini broj 16 h.

CENA listu U pretplati za čitave god K 48 –, za polugodište K 24 –, tromesečno K 12 –, mesečno K 4 –, u malopródaji 16 h pojedini broj. OGLASI primaju se u upravi lista trg Custoza 1 Tisak Jos. Krmpotića.

HRVATSKI LIST

Izlazi svaki dan u 8 sati ujutro

Vlasnik i izdavač dr. Lovro SCALIER, odvetnik, Pula, ulica Carara 5 (Narodni Dom). Uredništvo Šišanska ul. 24. – Odgovorni urednik Ivan MARKON, Pula. - Rukopisi se ne vraćaju. Ček. rač. aus. pošt. št. 26.795.

Godina IV. | U Puli, nedelja 3. novembra 1918. | Broj 1192

Živela jugoslavenska republika!

Pametno i s trijeznošću izgrađujmo si slobodu!
Dvoglavi je orao prignuo glavu i izdiše. Ona prokleta ptica, koja nas je toliko vremena držala u svojim pandžama, kljuvala nam srce u grudima,

Poziv Narodnoga sveta.
Predsedništvo Narodnoga sveta odlučilo je u sednici dne 28. oktobra 191 da javno poziva sve javne urede, koji se nalaze u

Preuzimanje uprave u Ljubljani. Vest ljubljanskog presbiroa od 1. novembra javlja. Jučer u 9 sati na večer osvanuli su u kranjskog zemaljskog poglavara grofa Attemsa Heiligenkreuza predsednik zemaljske vlade u Ljubljani Josip Po-

Naslovna strana »Hrvatskog lista«

Središte čitave narodne akcije u Puli bila je kuća starog ali žilavog narodnog borca, tiskara i knjižara Josipa Krmpotića u Šišanskoj ulici br. 24. Pod njegovim su se krovom sastajali u te dane predstavnici raznih naroda bivše Austro-Ugarske Monarhije, koji su kao mornari ili vojnici, stručni radnici u arsenalu ili tehničari, služili u Puli, toj sigurno najutvrđenijoj ratnoj luci svijeta. Bilo je tu Čeha i Poljaka, Slovenaca i Hrvata i mnogo se debatiralo, mnogo politiziralo, no najviše se — po lijepom našem običaju — sanjarilo.

U mjesecu travnju i svibnju 1918. počelo se već i konkretno govoriti o uništavanju raznih vojnih objekata po Istri i Dalmaciji, te o preuzimanju vlasti u hrvatske ruke.

Iako nije postojao neki stalni izabrani tajni odbor, tu je bila sva istarska hrvatska inteligencija, dr Mirko Vratović, praktični i

trijezni dr Ivo Zuccon, Lacko Križ, Josip Bazeli, Ivan Stari, Mijo Mirković, dr Lovro Škaljer, dr Mrakovčić, dr Klučić, Seražin, pa Kaftanić i najmarljiviji statističar i poznavalac istarskih prilika Fran Barbalić, pa agilni omladinci iz puljske okolice, Medulina, Premanture, Ližnjana i Marčane i tako redom. Tu su nalazili glavno uporište i mornarički časnici i prvi naši admirali Metod Koch i Janko Vuković-Potkapelski, pa mornarički liječnici dr Korenčan i dr Jug i još mnogi drugi.

21. listopada održan je u kući Lacka Križa sastanak s hrvatskim časnicima ratne mornarice. Na sastanku je zaključeno, da se težnjama za narodno oslobođenje dade konačno konkretni oblik, pa je zaključeno, da se silom osvoji vrhovno zapovjedništvo nad kopnenim i pomorskim snagama.

Za 28. listopada sazvana je u Narodnom domu velika skupština. Sve što je bilo hrvatskoga u gradu i okolici pohrlilo je toga dana u Narodni dom. Pojedini brodovi i pojedine vojničke postrojbe poslale su također svoje izaslanike. To je bila najveća skupština u Puli, otkako Pula postoji. S neopisivim oduševljenjem izabran je na toj veličanstvenoj skupštini odbor, koji je trebao predstavljati građansku javnu upravu. Odbornicima su odmah određene i dužnosti: komesarijat za vojničke stvari, za prehranu, pravosuđe, zdravstvo, školstvo itd. Odbor se proglasio Narodnim Viječem u Puli.

Zapovjednici tvrđave, mornarice i luke bili su nemoćni, da išta proti tome poduzmu.

Puljski Talijani vidjevši djelatnost Hrvata požuriše i oni, da stvore neko svoje predstavništvo, pa su sutradan u 7 sati uveče sazvali u kazalište zbor. Na njihovom je zboru došlo do žestokih prepiraka između socijalista, komunista i nacionalista, no konačno je ipak uspjelo, da izaberu i oni nekakav odbor.

Hrvatsko narodno vijeće stupilo je odmah u doticaj s tim odborom pa je održana zajednička sjednica, na kojoj su podijeljene dužnosti. Zaključeno je, da zapovjedništvo tvrđave i političku upravu južne Istre, od Kanfanara na niže, preuzme od dosadašnjeg komesara, baruna Hohenbrucka, dr Mirko Vratović, a njegovim zamjenikom da bude sudski savjetnik Petris. Na čelo puljske općine postavljen je Talijan dr Dominik Stanich, a zamjenikom mu je bio Hrvat dr Ivo Zuccon. Za vrhovnog zapovjednika mornarice određen je bio fregatni kapetan Metod Koch.

30. listopada trebao je biti zauzet lučki admiralat. Zaključeno je da se bez ikakvih prethodnih pregovora pođe zapovjedniku ratne luke kontraadmiralu Alfredu Cicoli-ju i da se od njega zatraži formalna predaja luke. Budući pak da je brodovlje bilo posve neovisno od zapovjednika luke, te bilo pod zapovjedništvom admirala Nikole Horthyja, zaključeno je, da se Horthy pozove da dne 30. listopada u 9 sati ujutro dođe u lučko zapovjedništvo.

Horthy, koji je znao, što bi značilo ne pokoriti se odluci Narodnoga Vijeća, spremno se odazvao pozivu i zaista točno u 9 sati došao sa svog admiralskog broda u lučko zapovjedništvo.

Kako je međutim Narodno Vijeće baš u to vrijeme imalo zajedničku sjednicu s talijanskim odborom, nije moglo stići u 9 sati, pa se stoga Horthy, ne dočekavši ih, vratio natrag na svoj admiralski brod »Viribus Unitis«.

Oko 9 sati na večer opkolili su mornari Hrvati, Slovenci i Česi, u potpunoj ratnoj spremi lučko zapovjedništvo u kom se nalazio kontraadmiral Cicoli sa svojim ratnim stožerom i od toga časa nitko nije smio da ostavi admiralat.

Oko ponoći stigli su predstavnici Narodnog Vijeća pod vodstvom predsjednika dra Lovre Škaljera. Dr Škaljer saopćio je admiralu i njegovom stožeru, da je vojna i građanska vlast *de facto* već u rukama Narodnog Vijeća i pročitao mu rezoluciju, kojom se od njega traži, da se vlast i lučkog admiralata i zapovjednika flote i komesara tvrđave *i formalno* prenese na ujedinjeni odbor sastavljen od predstavnika Narodnog Vijeća i mjesnog odbora puljskih Talijana.

Cicoli je izjavio, da mu je položaj jasan i da ne vidi zaprijeke, da budući udes Pule povjeri mjesnom Narodnom Vijeću, to prije što je i neposredno prije toga primio od cara Karla brzojavku, kojom ga car na to ovlašćuje.

Potpredsjednik Narodnog Vijeća dr Mirko Vratović predložio je Cicoli-ju na potpis rezoluciju no Cicoli je nije htio potpisati, izjavljujući, da je dovoljna i njegova izjava pred tolikim svjedocima. Dr Vratović je nato izjavio, da se odbor silom revolucije smatra gospodarom položaja i da preuzima vlast u svoje ruke.

Bilo je uostalom baš svejedno, što će reći Cicoli i da li mu je car Karlo što naložio ili nije, jer mornari i pučanstvo i tako nijesu više vodili računa ni o caru Karlu, ni o časnicima, ni o bilo kakvoj austrijskoj vlasti.

Lučki admiralat ostao je i dalje pod stražom hrvatskih mornara.

Iste noći oko 2 sata pošao je od Narodnog Vijeća imenovani komesar političke uprave i tvrđavni zapovjednik dr Mirko Vratović dotadašnjem komesaru barunu Hohenbrucku. S njime je došao i predstavnik Talijana i novopostavljeni načelnik općine puljske dr Stanich. Barun Hohenbruck se bez ikakva otpora uklonio s položaja i predao vlast.

Te noći stigla je Narodnom Vijeću brzojavka iz Rijeke, kojom se javljalo da torpiljarkom br. 53 dolazi iz Rijeke u Pulu izaslanstvo Narodnog Vijeća u Zagrebu, da preuzme ratno brodovlje. Kao izaslanici Narodnog Vijeća SHS iz Zagreba bili su označeni dr Ante Tresić-Pavičić, Vilim Bukšeg i dr Ivan Čok.

I zaista, rano ujutro 31. listopada stiže torpiljarka br. 53, a na njoj spomenuta tri izaslanika, koji se odmah upute u stan staroga Krmpotića. Tamo se sastadoše s predstavnicima puljskog Narodnog Vijeća, s kojima se nakon kraćeg dogovora odmah uputiše na dreadnought »Viribus Unitis«, gdje se nalazio zapovjednik brodovlja admiral Nikola Horthy.

Admiral Horthy dočekao ih je u velikom salonu, okružen komandantima pojedinih eskadra. Bio je blijed. Drhtavom rukom potpisao je zapisnik o predaji, što ga je već prije toga bio sam sastavio. Niz lice mu se stadoše kotrljati suze.

— Vjerno sam služio svoga kralja — rekao je — vršio sam svoju službu, ovo nijesam zaslužio.

Ujedno je zamolio, da se na brodu ne skida zastava prije nego što on ne napusti brod. Njegovoj je molbi udovoljeno, a on je odmah počeo pakovati kovčege. Čim je on napustio brod smjesta su na »Viribus Unitis-u« i na svem ostalom ratnom brodovlju u Puli, kao i na svim vojarnama i lučkim uređajima podignute hrvatske zastave. U 3 sata popodne sjeo je Horthy na vlak i otputovao u Budimpeštu.

Međutim su prilike u gradu počele bivati sve teže. U arsenalu i na brodovima stvarali se sovjeti mornara i radnika. Svaki nalog koji je uprava izdala morao je biti odobren i od tih sovjeta, inače ga se nije smatralo pravovaljanim. Neke su skupine radništva tražile da im se arsenal preda u ruke, pa da će radništvo u njemu raditi za svoj račun.

Jedini su još u tom kaosu bili Hrvati, Slovenci i Česi, koji su zadržali stegu i držali na brodovima red i obavljali službu za svu drugu momčad.

Na večer održala se u kući Krmpotićevoj u Šišanskoj ulici 24 sjednica. (Ta je kuća kasnije spaljena do temelja u isto vrijeme kada i puljski Narodni dom). Na sjednici je konstatirano teško stanje u kom se Pula nalazi. Povjerenik za prehranu izvijestio je da ima hrane najviše za 10 do 15 dana. Vojnici su bili pustili iz zatvora sve kažnjenike, među kojima i teške zločince. Bilo je izgreda i pljačke. Oni savjesni hrvatski mornari nijesu sami mogli držati u svojim rukama sve lučke uređaje, sve tvrđave i sve brodovlje, pogotovo, što su Nijemci i Mađari, koji su obavljali uglavnom tehničke radove, na vrat na nos ostavljali Pulu i vraćali se kućama.

Na toj je sjednici na mjesto Nikole Horthyja imenovan admiralom i zapovjednikom cjelokupne mornarice Janko Vuković Potkapelski. On je odmah pošao da preuzme zapovjedništvo i u 3 sata u jutro stupio na »Viribus Unitis« i preuzeo vlast.

Nekoliko sati nakon njegova preuzeća broda najednom nastane na brodu uzbuna. Straža s broda uhvatila je dvojicu plivača, koji su se bili došuljali do pod samo truplo broda. Predvedeni pred

zapovjednika broda izjavili su da su oni talijanski pomorski časnici, koji su se na lakom čamcu došuljali noću u luku i uspjeli podmetnuti pod admiralski brod torpedo, koji će uskoro eksplodirati. Bili su to pomorski časnici Talijani Rossetti i Paolucci. Kad im je saopćeno da neprijateljstva više nema i da je rat završen, a Austro-Ugarska Manarhija pokopana izjaviše, da o tome nijesu znali ništa, jer da su još jučer krenuli s jednog talijanskog ratnog broda, koji je bio daleko nasred mora.

Admiral Vuković kavalirski ih je odmah pustio na slobodu, našto su oni odmah skočili u more, da se spase plivanjem. Nato je izdana zapovijed, da svi mornari imadu smjesta napustiti brod. Na brodu nastane metež, jer je svatko htio spasiti još ono malo sirotinje, što je imao u svojoj kabini. U istom trenutku začuje se strahovit prasak. Ogroman stup vode digao se u zrak, ponosni »Viribus Unitis« prelomio se na pola, nagnuo se i počeo tonuti. Teški topovi otkinuli su se s palube i rušili se u more, gnječeći sve što im se našlo na putu. Mornari, koji su u tom času bili na palubi poskakali su u more, no oni koji bijahu kod strojeva nijesu na to stigli.

Janko Vuković, prvi hrvatski admiral, ostao je nepomičan na zapovjedničkom mostu. Mornari i časnici zaklinjali ga, da skoči u čamac i spasi se, no on je to odbio, vjeran tradiciji starih pomoraca, da zapovjednik mora posljednji ostaviti brod.

Ponosni se brod već sasvim nagnuo. Lomnjava je bila užasna. Kapetanski se most stao kršiti i otkidati. Vuković je stajao još uvijek na njemu. Najednom se željezna jedna greda otkinula, tresnula svom snagom o kapetanski most i udarila admirala po glavi. On se srušio okrvavljen. U tom trenu navre voda sa svih strana, brod je zaronio, more se strahovito zapjenilo i u istom trenu broda je nestalo u valovima. U strašnim virovima našlo je smrt oko 600 mornara Hrvata, Slovenaca i Čeha, jer druge narodnosti bijahu uglavnom već brod napustile.

Tako je poginuo prvi admiral hrvatske ratne mornarice. Časno i junački. To je bilo u 6 sati i 30 minuta na dan 1. studenoga 1918.

Iste noći održalo je puljsko Narodno Vijeće sjednicu, na kojoj je bilo zaključeno, da se saveznicima uputi brzojavka, kojom bi ih se zamolilo, da u Pulu pošalju jedan odjel brodovlja Sjedinjenih Država ili druge savezničke vlasti, *koja u ondješnjim nacionalnim pitanjima nije interesirana.*

Taj su prijedlog zastupali dr Skaljer, dr Vratović, Metod Koch, a i malo kasnije tragično poginuli Janko Vuković.

Dr Tresić-Pavičić bio je drugog mišljenja i zastupao je stanovište da se na to ne čeka, nego da se u Pulu odmah pusti talijanska flota, koja je krstarila u neposrednoj blizini. Zbog toga je u Na-

rodnom Vijeću nastao lom, pa je dr Vratović dao ostavku na položaju potpredsjednika, kada je dr Tresić-Pavičić lupio šakom po stolu i izjavio:

— Ja sam predstavnik Vrhovnog Narodnog Vijeća SHS iz Zagreba i po tome sam ovdje ja vrhovni komandant!

Na to se povukao i smjestio se na admiralsku jahtu »Miramare« i obukao admiralsku uniformu.

(Izgleda da je Tresić-Pavičić mnogo vjerovao Talijanima s čijim je intelektualcima i javnim radnicima već odavno prije rata kao književnik i javni radnik podržavao prijateljske veze. Poznata je i njegova veza sa Ricciotti Garibaldi-jem, sinom velikog ujedinitelja Italije Giuseppe Garibaldi-ja, dok je Tresić još prije rata 1903. uređivao u Trstu list »Jadran« i zagovarao sporazum Slovenaca, Hrvata i Talijana proti Nijemcima.)

Međutim je glas da bi mogla biti puštena u Pulu talijanska flota izazvao među mornarima strahovit revolt. Revolucionarni odbor mornara zaključio je stoga da se dr Ante Tresić-Pavičić uhapsi i pod pratnjom otpremi u Zagreb. To je imao izvršiti Josip Bazeli sa četiri mornarička podčasnika. I zaista su u prizemlju lučkog admiralata čekala spremna četiri podčasnika u punoj ratnoj spremi da Tresića uhapse.

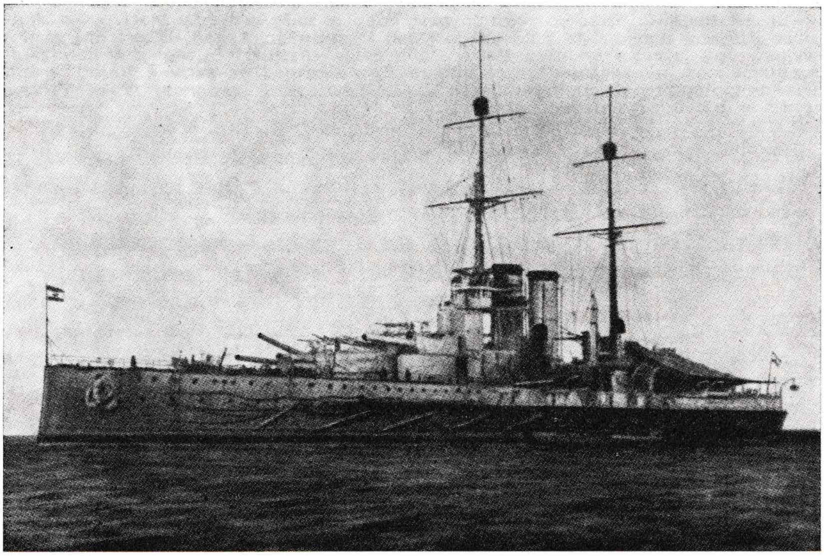
Stanje je u gradu postajalo sve mučnije. Navečer je poslana brzojavka talijanskom admiralu Thaon de Revelu, tražeći s njime pregovore. Stigao je odgovor da se 2. studenoga rano ujutro nađu predstavnici Narodnog Vijeća s jednom torpiljarkom nasred mora između Pule i Mletaka.

Dana 2. studenoga odoše rano ujutro torpiljarkom na određeno mjesto trojica: kapetan Milinković, dr Mario Krmpotić i dr Mirko Vratović. Tamo je već bila talijanska torpiljarka, a na njoj pukovnik Alessandro Ciano, časnik u generalnom stožeru Thaona de Revela. Pukovnik Ciano nije još ništa znao o prevratu u Puli. Sastavljen je zapisnik i utanačeno lokalno primirje.

Međutim je u Pulu već bila stigla brzojavka potpisana od Housea, Lloyd Georgea, Poincarea i Orlanda, kojom se traži, da se sve ratno brodovlje iz Pule otpremi na otok Krf. Nastalo je natezanje. Neki su mornari tražili da se sve brodovlje izvede iz luke i tamo potopi, da ne bi došlo u ruke Talijanima, drugi su bili protivnog mišljenja, vjerujući da će saveznici brodovlje tako razdijeliti, da glavni dio ipak dobije nasljednica Austrije na Jadranu, novo nastala država SHS. Međutim nije bilo moguće izvršiti ni jedno ni drugo ni treće iz jednostavnog razloga, što više nije bilo momčadi, koja bi bila mogla sve brodovlje izvesti. Zato je pošla na Krf samo jedna torpiljarka i na njoj dr Ante Tresić-Pavičić. Tim je incident Tresić-Pavičić bio u Puli likvidiran.

Dne 5. listopada nađoše se pred Pulom s kopnene strane talijanske čete. U isto vrijeme najavio je svoj dolazak s morske strane admiral Umberto Cagni. Došao je sa šalupom, a s njime i pjesnik Sem Benelli. Sem Benelli je prvi skočio na kopno i taknuo, kako reče, »sveto talijansko tlo Istre«. Za njim iziđoše Cagni i njegov stožer.

U dvorani lučkog admiralata, gdje je Narodno Vijeće 6 dana prije toga svrgnulo austrijske časnike, za istim se stolom nađoše sada talijanski časnici. Od naših bili su prisutni admiral Metod Koch, dr Krmpotić i dr Vratović. Utanačen je način predaje svih

Admiralski brod »Viribus unitis«

vojnih objekata admiralu Cagni-ju kao zastupniku Antante. Građansku upravu preuzeo je admiral Angelo Notarbartolo, koji je odmah izdao jedan proglas na hrvatskom i talijanskom jeziku, što ga potpisaše dr Vratović i on. To je bio prvi i zadnji proglas na oba jezika u Puli. Nakon toga hrvatska je riječ bila ugušena i nikad se više do 1945. nije tiskala.

Istoga dana popodne ušle su u grad i prve talijanske trupe s kopnene strane. Na »Foru« ih je dočekalo talijansko pučanstvo klicanjem i pjevanjem talijanskih pjesama.

Naravno da poslije toga o hrvatskim zastavama na ratnom brodovlju nije bilo više ni govora, a kako su dalje prilike tekle poznato

je svakome. Sve jedan po jedan počeli su naši ljudi bježati preko granice, ukoliko nijesu bili internirani i pohapšeni. Trgovine, škole i poslovnice bile su im zatvorene, poslije se počelo i paljenjem kuća, izgorio je naš Narodni dom, pa glasovita kuća Krmpotićeva i tako redom.

Ali jedno stoji: da je hrvatska zastava prvi put nakon osam stoljeća zavijorila na ratnim brodovima Jadrana u Istri u Puli.

Vrela: Dr Mirko Vratović: Petnaest prevratnih dana u Puli (Edinost, Trst, 17. siječnja 1926) — Pero Trepov: Revolucionarna akcija jugoslavenskih mornara u Šibeniku 1917/18 (Jadranski koledar, Zagreb 1936) — P. P.: Zanimivo pismo Ricciottija Garibaldija drju. Tresić-Pavičiću 1. 1903. (Misel in delo, Ljubljana 1940, br. 10—11) — Josip Bazeli: Zauzimanje flote u Puli 1918. (Jadranski koledar 1937, Zagreb) — Mate Balota: Josip Krmpotić (Istra, 23. II 1934, Zagreb) — Ernest Radetić: Kako je poginuo prvi admiral naše ratne mornarice. Po zapisima Talijana Paolucci-ja i Rosetti-ja (Mali Istranin br. 3. god. 1939) i dr., zatim: usmeni opis očevica vodnika Petra Dobrijevića (Artillerie Unterbootsmann Geschützmeister) nekadašnjeg zapovjednika tornja broj 2 na ratnom brodu »Szent Istvan« (potopljenog kod Premude 10. VI. 1918) koji je u času potapljanja »Viribus unitis-a« bio upravo na noćnoj straži.

ISTRA POD ITALIJOM

Prvi je svjetski rat buknuo 1914. kada je jugoslavenski orijentirana srpska narodna omladina na sam Vidovdan, na vojničkoj paradi u Sarajevu, ustrijelila austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i ženu mu Sofiju rođenu groficu Chotek.

Mjesec dana iza toga Austrija je navijestila kraljevini Srbiji rat, smatrajući ju začetnikom i podstrekačem atentata. Uz Srbiju je stala njezina velika saveznica carska Rusija, a uz Austriju Njemačka i Turska, a zatim se lanac počeo odvijati: uz Rusiju je, vezana vojnim savezom, stupila u rat Francuska, pa Engleska sa svojim dominionima, pa Japan i na kraju još i Amerika, i krvavo je kolo zaigralo oko cijele kugle zemaljske.

Italija se godinu dana kolebala ucjenjujući kako jednu tako i drugu zaraćenu stranu. Austrija je očekivala, da će Italija kao član Trojnoga saveza (Austrija-Njemačka-Italija) ostati barem neutralna, iako su njihove suprotnosti s obzirom na stare talijanske aspiracije na pojedine krajeve na istočnoj obali Jadrana, još od bitke kod Visa bile rane nezaliječene.

Bojeći se, da bi u velikom sukobu koji se je bio razmahao, a još se nije pravo znalo tko bi mogao izvući deblji a tko tanji kraj, mogla ostati kratkih rukava ako ostane po strani, talijanska se je diplomacija odmah upustila u dvoličnu igru: Austriji je ponudila prijaznu neutralnost, ali je zatražila stanovite teritorijalne ustupke. Poslanik Duca D'Avarna predaje početkom 1915. barunu Burjanu još točno nedefinirani zahtjev o traženjima Italije na Balkanu za slučaj da Austrija iziđe kao pobjednica.

Burjan 27. ožujka 1915. prihvaća talijanske zahtjeve i izjavljuje da je Austrija voljna dati stanovite ustupke, ali hoće da točno zna što Italija želi. Sa svoje joj strane nudi: područje jezera Garda (Roveretto, Rica, Tione, osim Madonne di Campiglio s okolicom) zatim Trento i okolicu od Borga do Lavisa u južnom Tirolu.

Talijanski ministar Sonino izjavljuje da to nije dovoljno i 18. travnja 1915. precizira svoje zahtjeve:

1. Odstup cijelog Južnog Tirola

2. U istočnoj Furlaniji: Malborghetto, Bovec, Tolmin, Gradišku, Goricu, Tržič, Komen i Nabrežinu

3. Trst, Poreč i Piran sačinjavaju posebnu od Austro-Ugarske neovisnu državu

4. Otoke Korčulu, Vis, Lastovo i Mljet

5. Slobodne ruke u Albaniji i priznanje talijanskoga gospodstva u Valoni.

Austrija te zahtjeve nije htjela prihvatiti, ali je bila voljna dati nešto veće ustupke u Tirolu.

Međutim je Italija 4. svibnja izjavila da istupa iz Trojnog saveza i prekinula daljnje pregovaranje.

Obratila se drugoj strani. Zapadni su saveznici bili darežljiviji, jer se nije radilo o njihovim posjedima ni o njihovoj koži, kako je to bio slučaj s Austrijom. Oni su joj obećali *sav Južni Tirol, Trst, Istru, Dalmaciju i otoke, Valonu u Albaniji i u Grčkoj Dodekaneske otoke.* Uvjet je bio da Italija stupi odmah u rat na strani Saveznika i najkasnije u roku od mjesec dana nakon potpisa ugovora, baci na austrijsku frontu jedan milijun vojnika. Italija pristaje.

Dne 26. travnja 1915. sklopljen je u Londonu tajni ugovor poznatiji pod imenom »Londonski ugovor« i rat je između Austrije i Italije, točno u dogovorenom roku, u noći između 23. i 24. svibnja 1915. započeo.

Tri je pune godine trajala krvava borba, uglavnom na Soči i oko nje, koja je i naš narod i talijansku vojsku stajala more žrtava. Italija je izvršila 12 krvavih ofenziva, a da nije uspjela doći do željena cilja, do Trsta. U listopadu 1917. bila je naprotiv poražena i potjerana natrag do Piave, uz goleme gubitke u materijalu i ljudstvu. Bilo je zarobljeno preko 700 tisuća talijanskih vojnika. Taj prodor, koji su izvršile kod Kobarida, uz njemačke, uglavnom bosanske i hrvatske pukovnije, doveo je skoro do rasula talijanske vojske i talijanske fronte, da nisu u zadnji čas priskočili Francuzi i Englezi, a kasnije i Amerikanci, koji su talijansku frontu ponovno učvrstili na Piavi.

Međutim su prilike u Austriji dozrijevale. Nju su izgrizala neriješena unutrašnja narodnosna pitanja. Pod konac 1918. centrifugalne sile bile su u Austriji toliko jake, da je Austriju bilo nemoguće više spasiti od rasula. U listopadu 1918. dolazi konačno do sloma.

Budući da sam i sâm bio sve od Kobarida (Caporetto 1917.), pa do listopada 1918. na talijanskoj fronti, svojim sam očima vidio i slom talijanske i slom austrijske vojske. Slom austrijske vojske nije bio vojničkoga nego političkoga značaja. Češke i hrvatske pukovnije, jednostavno su napustile frontu i počele se vraćati kućama.

---

* Potanji podaci objavljeni su u knjizi Ernest Radetić: »ISTRA POD ITALIJOM« iz koje uzimamo i sve ostale podatke koje donosimo u ovom poglavlju.

U Longarone-u sam bio prisutan, kada je jedna kompletna češka pukovnija u najvećem redu zaposjela vlak, postavila svoje strojovođe i ložače, i naoružana krenula prema Beljaku (Villach), da se vrati u Češku.

U tom času nastupa talijanska vojska i prodire bez otpora i bez sukoba (mali otpor nastao je uslijed nejasnoće uvjeta o primirju kod Vittoria Veneta ali je incident za kratko vrijeme likvidiran).

Talijanska vojska pod zapovjedništvom generala Diaza prodire u Goričku, Trst i Istru. 4. studenoga 1918. na poziv iz grada i nakon što su dobili potpuno jamstvo, da je luka čista i slobodna, ulaze Talijani u Trst. Polako zaposjedaju cijelu Istru i Dalmaciju i sve područje, koje im je bilo zajamčeno londonskim ugovorom. Hrvatska Istra i slovensko Primorsko, koji su se bili nacionalno uzdigli ne samo politički, nego i gospodarski, te stvarali čak i planove o nekoj jakoj i snažnoj nacionalnoj državi pravde, jednakosti i slobode svih južnoslavenskih naroda od Soče do Crnoga mora, ostali su ishodom velikoga rata, unatoč proklamacijama velikih saveznika, naročito Wilsona, teško razočarani.

Obećanja

Dana 1. prosinca 1919. talijanski *kralj Viktor Emanuel III,* na umirenje novim podanicima izjavljuje:

»Područja koja su u posljednje vrijeme priključena Italiji stavljaju nas pred nove probleme. Naše *slobodarske* tradicije pokazuju nam put k rješenju koje će, što bude većma moguće, poštivati njihove specijalne zakone i lokalne običaje.«

Odmah iza kraljeve prijestolne besjede nadovezao je *predsjednik vlade Tittoni:*

»Italija, kao ni nijedna druga velevlast, nije nikakvim ugovorima vezana da poštuje pravo narodnih manjina. Ali ja evo na svoju časnu riječ izjavljujem, da Italija koja se diči svojim slobodarskim i svojim liberalnim tradicijama smatra svojom moralnom dužnošću, da ta prava poštuje. Narod druge narodnosti koji je ušao u sklop naše države neka znade da mi ne mislimo ni na kakvu denacionalizaciju ili nasilje. Njegov će jezik, njegove kulturne ustanove i njegova prava uživati sve povlastice«.

Talijanska vojska pak izdaje knjižicu u kojoj novim podanicima, Hrvatima i Slovencima poručuje:

»Slaveni!

Srce vamドršće pri pomisli: kakova će biti nova talijanska vlada? Iskreno i jasno smijemo vam reći, da će i vama Italija biti kao sunčana zraka, najbolja pokroviteljica, izvor prave slobode i vruće ljubavi. Vi nećete vjerovati tim riječima i razumljivo je da

ćete imati kojekakve predrasude o Italiji. Ova knjižica neka vam dokaže, da je svaki strah nepotreban, ona će vam dokazati, da će Slanovost talijanske vladavine biti 'dobra i sretna' za vas, dragi Slaveni!

Vaša katolička vjera bit će poštivana, jer je to vjera čitave Italije...

Ni na bodežima, ni na bajonetama, ni na državnim tužiteljima, ni na tamnicama, ni na zatvorima, ni na vješalima neće da počiva talijanska država. Samo je pravednost temelj Italije. I u toj pravednosti Italija vam kliče: ljubimo svoje a poštujmo tuđe. To je put koji vam Italija pokazuje, jer taj put vodi i vas Slavene do velikog cilja: do vaše narodne budućnosti i slobode, do vašeg nacionalnog i moralnog očišćenja pod Italijom!«

Napori hrvatskih rodoljuba i političara da se Istra ili barem njezin istočni dio, do Raše kako je predlagao Wilson, spasi Hrvatskoj bili su uzaludni.

Nova država Srba, Hrvata i Slovenaca, borila se već u svome stvaranju s nebrojenim poteškoćama, pa je 12. studenoga 1920. bila primorana da pristane na odstup Istre Italiji. To se zbilo u talijanskom gradiću Rapallu, gdje su grof Sforza za Italiju, a Ante Trumbić za Jugoslaviju potpisali sporazum, prema kojemu Italija dobiva čitavu Istru do Rijeke, Trst i Goričku do Logateca, te otoke Cres i Lošinj, a u Dalmaciji grad Zadar i otok Lastovo.

Dne 27. studenoga 1920. talijanski je parlamenat s oduševljenjem i živim pljeskom prihvatio Rapallski ugovor.

Predsjednik parlamenta Luzzati je rekao:

»Komora odobravajući sporazum od 12. studenoga 1920. izrazuje želju, da se dobri odnosi uglavljeni u Rapallu razviju na zajedničku korist izmirenih obaju naroda i Evrope, u vjeri da će etnički elementi što su ostali izvan odnosnih granica uživati uz iskrena jamstva, najslobodniju upotrebu jezika, kulture i vjere, uz najdublje poštovanje što ga traži njihov poseban položaj«.

Grof Sforza je nadopunio:

»Ljubav prema našoj domovini ne smije značiti prezir domovinskih osjećaja drugoga naroda, makar on bio mlađi i u povijesti manje slavan od našega. Mi smo morali primiti u svoje krilo stotine tisuća Slavena. Ovim Slavenima, kojima uostalom odgovara da ostanu u dodiru sa svojim prirodnim središtima Goricom i Trstom, mi ćemo osigurati potpunu slobodu jezika i kulture. To će biti za nas obaveza časti i čin političke mudrosti. Sigurni smo dakle, da će se brzo i u ovom pogledu naši novi državljani osjetiti zadovoljni da pripadaju jednoj velikoj sili, koja će, jaka svojom nesravnjivom kulturom, poštivati njihov lokalni život ljubomornom brigom«.

Predsjednik Giolitti smatrao je da treba posebno podvući, da će Italija, iako ničim obavezna, dati svojim novim državljanima potpunu slobodu i naglasio je:

»Predstavnici naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, smatrali su da je nepotrebno tražiti od Italije, da zajamči zaštitu onih koji postaju sada talijanski državljani. Italija je uvijek davala svim strancima najširu slobodu, pa je jasno da ćemo je još više dati onima, koji sad postaju talijanski državljani. O toj se točci u Rapallu nije uopće raspravljalo, jer su oni koji su s nama pregovarali, poznavali našu lojalnost«.

Međutim . . .

Istarski Hrvati i Slovenci, koji su se prigodom sloma Austrije kao austrijski vojnici našli na talijanskom bojištu i kao takovi odvedeni u zarobljeništvo, nisu puštani kući ni onda, kada su ostale austrijske narodnosti, Nijemci, Mađari i drugi, već davno bili otpremljeni svojim kućama, nego su još mjesecima i mjesecima čamili po najgorim logorima . . .

U Istri samoj počelo se odmah prvih dana hapsiti i odvoditi naše najuglednije i najuplivnije ljude, bolje seljake, obrtnike, trgovce, učitelje, učiteljice, odvjetnike, svećenike, liječnike i činovnike, jednom riječju sve koji su među narodom nešto vrijedili.

U sve su općine postavljeni komesari. Računa se da je već prvih dana odvedeno u internaciju preko dvije tisuće naših javnih radnika, intelektualaca i istaknutijih narodnih ljudi. Prvi su bili na udaru narodni svećenici, pa su tako odmah odvedeni ili protjerani župnici iz Draguća, Sovinjaka, Račica, Bresta, Zrenja, Tinjana, Kringe, Boljuna, Vranje, Šušnjevice, Kozljaka, Lovrana, Voloskog, Nerezina, Puntakriže Lubenica i Martinšćice. Pri tome su državne vlasti potpomagale, na žalost, i crkvene vlasti. Tako je generalni vikar reda konventualaca Dominik Taviani, odredio da se samostani redovničke pokrajine Sv. Jeronima u Cresu i Piranu odmah pripoje provincijalu u Padovi. Samostane su zaposjeli talijanski redovnici, a naši su morali da im prepuste svu imovinu i da se presele preko granice. Na mjesta otjeranih ili odvedenih župnika dovedeni su iz Italije župnici Talijani, ili postavljeni domaći talijanaši. Tako je u Materadu doveden iz Ancone neki Giovanola, u Lovran Corva, a u Pazin, na mjesto prepošta Kalca, mladi talijanaš Grgurevich. Biskupa Mahnića iz Krka ukrcali su na brod, prevarivši ga da ga odvode radi liječenja u Kraljevicu odnosno u Senj, a zapravo ga odvedoše u internaciju u Rim. Tršćanski biskup dr Andrija Karlin protjeran je preko granice u Kranjsku.

Hrvatske su škole jednostavno zatvorene, jer »ne bijaše učitelja«, koji su bili ili odvedeni ili protjerani, ili su, da spase glavu, sami pobjegli preko granice u Jugoslaviju.

Znamo kako su se u doba nenarodnih tuđinskih vlasti u Italiji početkom devetnaestoga stoljeća, talijanski rodoljubi, preteče risorgimenta, sastajali po šumama, među pastirima i ugljenarima, zbog čega su i bili prozvani »carbonarima« ili ugljenarima.

Istarskim Hrvatima pod Italijom, sto godina kasnije, nije također preostajalo ništa drugo, nego da i oni odu u šume u »carbonare«. Tako se je i prvi skup istarskih »carbonara«, da ih tako nazovemo, sastao — koliko je nama poznato — u Baderni u velikoj šumi Vidorni. Bilo je to na proljeće 1921., a svrha mu je bila, da se utvrdi, kako treba da se narod ponaša u novim prilikama, pogotovo na izborima, koji bijahu nagoviješteni.

Stanje je bilo zaista teško. Narodnih vođa nije uopće bilo. Svi su nekadašnji narodni zastupnici i sva istarska hrvatska inteligencija, osim po kojeg narodnog svećenika na župi a i taj je bio pod trajnom paskom karabinijera i fašista, bili uglavnom protjerani, ukoliko nisu i sami već prije prebjegli preko granice u Jugoslaviju.

Sudbina je naroda i njegova budućnost ostala na leđima pojedinaca, naprednijih gospodarski neovisnih seljaka-narodnjaka. Oni su, neovisni o gradu i gradskim, odnosno državnim vlastima, ne čekajući svakoga prvoga u mjesecu plaću, bili još jedina uporišta hrvatske narodne misli i čuvari narodnih tradicija. Zato se u Istri već od davnine smatralo najvećom vrlinom biti »dobar gospodar«, čuvati zemlju otaca i svoju gospodarsku nezavisnost, te se održati na rodnoj grudi po svaku cijenu.

Takav nam je mentalitet i sačuvao Istru: ljubav do očevine i zemlje u koju se ukopasmo, držeći je se grčevito i ne napuštajući je, osim u krajnjim i zaista neodrživim slučajevima. Time smo postigli, da je od 4713 četvornih kilometara zemlje u Istri sve do 1945. bilo u hrvatskim seljačkim rukama, usprkos najvećem teroru, 4138 četvornih kilometara, a samo je ostalih 575 četv. km držalo u rukama miješano ili gradsko talijansko žiteljstvo.

Radnici kruhoborci, bez rodnoga tla pod nogama, vezani uz arsenal, koliko su god bili inače napredni i borbeni i čvrst oslonac naših položaja u gradu, otišli su, likvidacijom arsenala u Puli, u svijet trbuhom za kruhom, sklonivši se uglavnom u Boku Kotorsku, gdje je u Tivtu, Zelenici i okolnim mjestima država SHS otvorila novi pomorski arsenal i svoju novu pomorsku ratnu luku. Inače se ostalo radništvo razmiljilo kojekuda po svijetu, no uglavnom ipak po Jugoslaviji, u Zagrebu, Mariboru, Brodu, Novom Sadu, Zemunu i drugud.

U Istri gdje ne bijaše ni prave industrije, na zemlji je ostao hrvatski seljak — sam. Trebalo je vraške žilavosti, upornosti i odvažnosti, da se upusti u neravnopravnu borbu sa četrdesetmilijun-

skim, kulturno daleko naprednijim narodom, koji je osim toga u svojim rukama imao ne samo svu vlast, nego i sva materijalna dobra, kojih — osim gole zemlje u rukama — hrvatski narod Istre nije imao...

. . . . .

Riječ je pošla od usta do usta: što sada? Što da se radi? Ono malo inteligencije, koja se uspjela zadržati sklonila se uglavnom u Trst, gdje je u velikom gradu, barem u prvo vrijeme, lakše izmakla neposrednoj kontroli karabinijera, agenata i fašista.

Narodnjaci Poreštine odlučiše da se sami sastanu i rasprave, što treba poduzeti i kako se snaći u novim prilikama. Središte otpora je, i opet jednom u povijesti zapadne Istre, u Baderni.

Jednoga su dakle proljetnoga dana 1921. iz raznih bližih i udaljenijih sela Poreštine, počeli stizati pojedinačno i postranim putovima, te se putem veze prebacivati, pojedini viđeniji »narodnjaci«. Sastanak je bio dogovoren u šumi Vidorni ispod Baderne, u tako zvanim »komunalima«, nedaleko zabitnoga sela Matulini.

Došli su, koliko mi je poznato, narodnjaci:

iz Baderne: Petar Burić trgovac i posjednik (njegov sin advokat Petar Burić ml. član Privremenog pokrajinskog izvršnog narodnooslobodilačkog odbora za Istru, bio je tada još student u Zagrebu);

iz sela *Banki:* Petar Banko; iz *Funtane:* Marko Štifanić i Petar Triškuli; iz *Fuškulina:* Anton Jurković, Gašpar Jurković i župnik Don Gerolimo; iz *Heraki:* Tome Herak zvan Tomić ili Tometa; iz *Jelovci:* Pave Krajša; iz *Jurići:* Stipe Bubičić; iz *Jurcani:* Ive Jurcan: iz *Kanfanara:* N. Burić; iz *Kirmenjaka:* Stipe Rajko; iz *Kringe:* župnik Božo Milanović, a s njime i njegov bratić seljak iz *Katuna:* Marko Čehić-Gabov;* iz *Nove Vasi* kod Poreča: Mate Vlašić; iz *Pićna:* učitelj Ante Smoković; iz *Rahovci:* Ive Rahovac-Caratan (otac

---

* Zanimljiv je bio mentalitet toga našeg čovjeka, seljaka-narodnjaka, i njegovo gledanje na seljački stalež, za razliku od mnogih koji su mislili, a neki još i danas tako misle, da je glavno pobjeći sa zemlje i otići u grad na stalnu mjesečnu plaću, osloboditi se benevreka i omogućiti ženi da nosi gospodski »kapelin«.

Kad je jednom Marku Čehiću-Gabu iz Katuna, moja majka koja mu je bila i »zrmana« (neka daljnja sestrična) rekla da je sretna što će joj sin kada završi škole biti »gospodin«, on joj je sasvim ozbiljno održao prodiku:

»Gospodìn? Kakov vražji gospodìn? Hlapac će ti biti, Zvana moja, hlapac, sluga, gori od moga hlapca Čića, koji mi ovce pase. Svaki će misec čekati na milost gospodara — vajk gorega od sebe — će li mu ili neće dati na prvoga plaću i misliti, je li mu se je ča u ten misecu zamirija? I pokoran će mu morati biti i poslušan!

Gospodìn san ja, kmet na svojoj kmeštini, sam sebi gospodar, ki niman nenoga nad sobon. Ujutro se ustanen kad me je volja, ko je lipo vrime gren delati, ko ne, ostanen ležati. Počinen kad me je volja i delan dokle me je volja, vajk razumno però! Ne poznan i ne želin poznati drugoga gospodara nad sobom do samoga Gospodìna Boga, a i Njega samo ako to ja sâm hoću!

Zvana moja, najveći gospodin je dobar kmet, koji je razuman gospodar! a nikakva gradska činovnička i službenička sirotinja«.

Često sam se puta u životu kao činovnik, skoro uvijek podređen goremu od sebe, sjetio tih riječi dobroga i bistroga kmeta i razumnoga gospodara — Marka Čehića-Gaba iz Katuna.

kasnijeg borca i narodnog heroja Joakima Rahovca), Ive Sergo i Martin Sergo (Martin Sergo, oženio je kćer staroga Mališa i kasnije odselio u Njemačku Retfalu kod Osijeka); iz *Svetoga Ivana od Šterne:* župnik Tomo Banko; iz *Štifanići:* Marko Štifanić-Parentin i još neki, kojima se učesnici više ni ne sjećaju imena.

Na sastanku, koji je protekao u najotvorenijoj izmjeni misli i ocjeni političkog položaja, kako na nj gledahu naši seljaci i narodnjaci, zaključeno je, da se makar uz najveća nasilja vlasti, pođe na izbore, koji će se održati na same Duhove 15. svibnja 1921, da se istakne svoga kandidata i to za Poreštinu Tomu Heraka-Tometu, da se preko Trsta poveže sa tamošnjim Slovencima i da se glasa za jedinstvenu hrvatsko-slovensku listu, da se ne napušta očevina ni na najveći pritisak vlasti, te da se ostane čvrsto na liniji, koju zacrtaše istarski hrvatski preporoditelji Dobrila, Spinčić i Laginja, to jest: boriti se za konačno pripojenje Istre Hrvatskoj.

Svuda naokolo bile su postavljene straže, koje su budno pazile, da se ne dopusti pristup nepoželjnima.

Na kraju još ispekoše na ražnju par janjaca i prvi sastanak hrvatskih »carbonara« u Istri bje završen čvrstom obavezom:

boriti se i izdržati do kraja!

Prvi izbori

Jedva šest mjeseci nakon Rapalla raspisani su u cijeloj Italiji prvi poslijeratni parlamentarni izbori, u svibnju 1921.

Bilo je za čitav svijet zanimljivo znati, kako će glasati narod Istre.

Budući da je hrvatski narod u Istri već otprije poznavao izborne metode istarskih Talijana bio je i sam znatiželjan, na kakav će način provoditi izbore nova velika »slobodarska« Italija.

Istarski su Hrvati, vrlo dobro poznavajući svoju narodnu svijest kao i svoju snagu, bili uvjereni da će od 6 zastupnika, koliko ih je Istra birala, dobiti najmanje 4, a u povoljnom slučaju čak i 5 zastupnika, jer im je to izborni zakon tako reći jamčio.*

Izborni je zakon naime predviđao, da one stranke, koje ne dobiju količnika ne mogu dobiti ni mandata i njihovi glasovi automatski propadaju. Budući da se istarski Hrvati i Slovenci nisu cijepali u stranke, nego su nastupali s jedinstvenom listom, bilo je

---

* Talijanske su vlasti još 1925. bile svjesne, da će Hrvati i Slovenci, unatoč svih nasilja i progona na izborima imati većinu, jer su bili i složni i — u većini. Tako generalni inspektor javne sigurnosti za pokrajinu Veneto-Venezia dne 2. svibnja 1925. izvješćuje vladu: »... Poichè in caso di elezioni il partito slavo avrebbe certamente la maggioranza, occorrerebbe per combatterlo con maggiore probabilità di successo, che si collegassero contro di lui: fascisti, democratici e popolari.« (Budući da bi slavenska stranka u slučaju izbora imala sigurno većinu, trebalo bi ju tući s većom vjerojatnošću da će se uspjeti tako, da se povežu proti njima: fašisti, demokrati i pučka stranka!)

sigurno da će dobiti većinu zastupnika, tim više što su Talijani koji su i inače bili u manjini, bili rascijepani na tri stranke: fašiste, socijaliste i klerikalce, pa je bilo više nego sigurno da im ni jedna stranka ne može dobiti količnika. Naravno ako budu izbori vođeni pravilno.

Izbori su obavljeni na same Duhove 15. svibnja 1921. Nemoguće je opisati koliko je zlodjela počinjeno nad našim narodom u Istri tih dana, a sve u želji da se hrvatski narod u Istri zastraši i zataji svoju narodnost te tako potvrdi tobožnje talijanstvo Istre.

Sastavili su krive izborne listine i u njih unijeli sve one, koji nisu imali pravo glasa, jer su ili bili već davno umrli, ili nisu uopće postojali, a izostavili su one koji su imali pravo glasovanja. U izborna su povjereništva imenovani sami fašisti, fanatični mladi ljudi, koji su krajnje šovinistički zadojeni, nijekali Hrvatima bilo kakva prava. Tim se elementima službena vlada u Istri obilato poslužila, i oni su svoju mržnju na hrvatstvo i slovenstvo, poduprti od vlasti i od nje naoružani, iskaljivali punom snagom.

Bio je to, uostalom, onaj isti gradski ološ, koji je za predratne borbe našega naroda za nacionalnu slobodu i čovječansku pravicu, decenijima nastupao istim metodama.

U knjizi »Istra pod Italijom«* potanko su opisana sva nedjela, koja su za vrijeme izbora, i prije i poslije njih, nanijeta našem narodu. Na samim biralištima u prostoriji za glasače znali bi pojedine naše ljude izbatinati do krvi. Župnika Filiplića iz Žminja potjerali su u njegovo rodno mjesto Lindar. Božu Milanovića iz

---

* Kjigu »Istra pod Italijom« napisao sam u jednom dahu i izdao o vlastitom trošku odmah kad je u rujnu 1943. Italija kapitulirala, smatrajući da je to pravi čas, kad se smije i mora reći i našem narodu i čitavome svijetu ono, što se iz raznih međunarodno-političkih razloga do tada nije smjelo.

Knjigu sam, isto tako o svom trošku, dao istodobno prevesti na engleski jezik, jer sam ju bio naumio tiskati i na engleskom, te ju u pravi čas prebaciti u Ameriku, gdje sam među istarskim emigrantima, mojim pretplatnicima i povjerenicima »Istre« i »Malog Istranina«, imao mnogo dobrih i požrtvovnih sumišljenika i prijatelja.

(Oni su u New Yorku s velikim uspjehom nekoliko puta igrali i moju dramu »Za goli život«, koju je zagrebačka policija zabranila prikazivati u zagrebačkom narodnom kazalištu, skinuvši je s repertoara odmah iza generalne probe. Premijera je bila izvedena daleko izvan domovine u Hobokenu, gdje je neobično aktivno radila povjerenica moga »Malog Istranina« Istranka iz Lovrana Marica — Mary Vidošić).

Tu mi je najpripravnije pružio svu svoju pomoć divan jedan prijatelj, Španjolac, imenom Don Fernando Alcalà Galiano conte de Torijos, nekadašnji poslanik republikanske vlade u Beogradu, a kasnije po dolasku Franca na vlast, španjolski politički emigrant, koji se zadržao u Zagrebu. Kao nekadašnji student i pitomac sveučilišta u Oxfordu (djed mu je bio španjolski grand i admiral velike flote koju je Nelson potukao 1805. kod Trafalgara) izvrsno je vladao engleskim jezikom, pa poznavaoci jezika kažu da je njegov prijevod »Istria under the Italians« savršen. Zadnjih je godina, ne dočekavši demokratski režim u Španiji, bio predavač španjolskoga jezika na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, gdje je prije par godina umro i pokopan.

Ogroman posao prevođenja obavio je, kako je u šali znao reći, iz patriotizma »za par kila krumpira«, kao što sam i ja knjigu napisao i štampao i opet iz patriotizma za jedan par demodiranih cipela. Toliko nam je, naime, nakon svih troškova, ostalo autorskog »honorara«. U životu sam uopće imao sreću da sam se skoro uvijek sretao sa zlatnim i idealno dobrim ljudima, a takav je jedan bio i moj dobri conte de Torihos!

Kringe napali su dne 7. svibnja, još prije izbora, u župnom stanu, istukli ga do krvi, odveli ga u šumu, a cijeli župni ured s pokućstvom spalili i sve pobacali kroz prozor.

Ivanu Flegu, župniku u Buzetu, zapalili su 10. svibnja knjižnicu i sve crkvene knjige, a isto su tako učitelju Radi sažgali školsku knjižnicu; to su isto uradili i u buzetskoj čitaonici.

Teško je stradao i župnik Šime Červar u Zrenju. Njega su 14. svibnja uhvatili u njegovom stanu, vezali ga i isprebijali do krvi, popljuvali i vezanoga otpremili u sudbene uze u Motovun.

Sudac istražitelj, koji ga je ispitivao i sudio mu, bio je u Motovunu onaj isti fašista, koji ga je putem tukao i po njemu pljuvao. Učitelj Bolonić iz Svetoga Petra u Šumi morao je za vrijeme izbora sa cijelom porodicom pobjeći iz sela i skrivati se u šumi. Na sam dan izbora, na Duhove, provalili su u crkvu u Mošćenicama, pa u stan župnika Žiganta, razbili mu pokućstvo i izbacili ga kroz prozore.

Predaleko bi nas odvelo, kad bismo nizali sve strahote, koje su se za tih prvih »demokratskih« izbora u Italiji, dešavale u Istri.

Evo ipak samo nekih:

Dan prije izbora, 14. svibnja 1921, provalila je skupina uniformiranih fašista na vojničkim kamionima u Badernu i u Sveti Lovreč. Petru Buriću polili su kuću benzinom i petrolejem i zapalili je, a one koji su je htjeli gasiti, rastjerali su bombama.

Iz Baderne su krenuli u Sveti Lovreč u selo Pajare i tamo su Gašparu Heraku pok. Jure provalili u podrum, te mu istočili 50 hektolitara vina, a nakon toga mu kuću polili benzinom i zapalili. To su isto učinili Antunu Heraku pok. Stipe, komu su istočili 7 hektolitara vina, a zatim kuću također polili benzinom i zapalili.

No dosta o tomu. To je bio samo početak nasilja divljanja i istrebljivanja hrvatskoga življa u Istri.

Slijedile su godine 1923., pa drugi izbori za rimski parlamenat 6. travnja 1924. Praskale su bombe, naše se ljude natjeravalo puškama i samokresima, batinama i ricinusovim uljem, počinjala najbezočnija nasilja i, naravno, na tim izborima nije hrvatski narod mogao dobiti niti jednoga zastupnika za rimski parlamenat. To je bila sprdačina izbora i tako zvanog demokratskog glasovanja. To je bila profanacija svakog čovječanskog i građanskog prava. A što je najstrašnije, to nisu bili pojedinci, to je bio čitavi jedan golemi državni aparat, počevši od stranačke fašističke milicije, pa karabinijera i drugih organa državnih vlasti do sudaca, prefekata, vojske i časnika. Sve se je to oborilo svom snagom i žestinom svoje mržnje na jednu malu hrvatsku manjinu, koja se je nesrećom našla u njihovom strahovitom zagrljaju.

Kalendar »Istranin« za 1922. napisao je povodom tih izbora, u kojima se je sva težina terora srušila na leđa hrvatskoga življa

u Istri (Slovenci u Trstu i Goričkoj nisu bili tom prilikom tako teško izloženi kao istarski Hrvati) ovo:

»Dne 15. svibnja 1921. izvršili su se izbori za rimski parlamenat u čitavoj Italiji — i u ovim krajevima našim. Naš je narod imao u prošlosti mnogo teških borba i s Nijemcima i s Madžarima i istim Turcima, ali nitko ne pamti, da bi se u kojem našem kraju pod okom vlasti zbile strahote slične onima, što smo ih vidjeli u svibnju lanjske godine, prigodom onih užasnih izbora. U one strašne dane čitava je Istra bila jedno ratište: tu se pucalo, palilo, ubijalo, kao u srcu Afrike.

Usprkos svega toga naš se je narod držao divno, iako u onim užasnim prilikama nismo dobili nego samo jednoga zastupnika, ipak smo pokazali svijetu da nas ima i da nećemo da umremo«.

(Naš je izabrani zastupnik bio dr Ulikse Stanger, odvjetnik iz Opatije i za nj je palo 11.000 glasova. Kandidata na izborima, seljaka Tomu Heraka iz sela Heraki kraj Sv. Lovreča Pazenatičkoga, uhvatili su prije izbora, odveli ga i zatočili, a selo Herake zapalili. Slovenci su bolje prošli. Oni su dobili u Trstu i Goričkoj 40.000 glasova i izabrali dra Vilfana, dra Podgornika, Josipa Lavrenčića i Virgilija Ščeka. Na komunističkoj listi bio je izabran i Slovenac Srebrnič).

Upriličivani su monstre procesi, da bi se zaplašio narod, osnivani specijalni sudovi, donosile s velikom pompom smrtne osude, ljude se izvodilo pred suce u životinjskim kavezima, strijeljani su Gortan, Bidovec, Marušić, Miloš i Valenčić, palo je na stotine i stotine godina osuda na dugogodišnje ili doživotne zatvore, ali sve to nije im pomoglo.

Tada se poduzelo druge mjere: trebalo je našega čovjeka uništiti gospodarski, osiromašiti ga do prosjačkog štapa i prisiliti ga da iseli i da sâm napusti zemlju.

Gospodarsko uništavanje našega življa

Počelo je s Pulom.

Ratni arsenal je zatvoren, a Pula je prestala biti ratna luka. Glasom popisa pučanstva 1910. Pula je imala 28.141 građanskog stanovništva, 16.014 vojnika te 4.407 inozemnih državljanina. To su zapravo bili također Hrvati, ali jer su podrijetlom bili iz Hrvatske i Hrvatskog Primorja, odnosno h r v a t s k i d r ž a v l j a n i smatrani su stranim državljanima. U svemu je dakle te godine živjelo u Puli 58.562 stanovnika, a potkraj 1914. još i daleko više.

Dolaskom Italije taj je broj počeo naglo padati. Godine 1924. bilo ih je jedva polovicu. Kuće su zijevale prazninom, prozori na najljepšim svratištima poispadali su: Italija je Puli donijela smrt!

Evo, kako je 24. ožujka 1924. opisao Pulu Raimondo Desanti u tršćanskom »Piccolu«:

»Pula, smanjena na polovicu nekadašnjega pučanstva, nakon što je raspremljen ratni arsenal, pogiba. Ona je grad nezaposlenih ... Hrana je tako loša, da se anemija povećava na veoma uzbudljiv način... Stanje Pule je očajno. U svemu ima zaposlenja samo za 300 radnika. Sve je drugo nezaposleno...«

Slična je situacija bila i u Trstu. Trst je prestao biti samostalno trgovačko središte i postao je tek obična, i to dosta slaba, tranzitna luka. Promet kolonijalnim artiklima, koji je nekoć bio u Trstu vanredno velik, sasvim je opao. Tečajevi velikih tršćanskih parobrodarskih društava, kojih je ukupna glavnica iznosila 531,105.200 lira tako su naglo počeli padati, da je do kraja 1930. samo zbog pada tečaja njihovih dionica, gubitak iznosio 241,051.780 lira. Najveća parobrodarska društva, sve produkt hrvatskoga stvaralačkoga duha (Kozulić, Jerolimić, Tripković) počela su propadati. Veliki koncern Kozulić, kome je pripadalo veliko istoimeno parobrodarsko društvo, te »Tršćanski Lloyd« i brodogradilišta u Trstu i Tržiću, a kojih je ukupna imovina iznosila preko dvije milijarde lira, doživljava slom i dolazi pod nadzor banke »Banca commerciale italiana« iz Milana. Kozulić povlači za sobom i tršćansku trgovačku banku »Banca commerciale triestina«, koja je bila osnovana još 1869. s glavnicom od 100 milijuna zlatnih kruna i postaje podružnicom »Banca commerciale italiana di Milano«. Trst je izgubio sav prekomorski promet, naročito unosni promet s Indijom.

Sve to prelazi u ruke Genove i Mletaka. Dok je godine 1913. ukupni promet Trsta iznosio 5 milijuna tona do 1930. je postigao najviše 3 mil. tona. Premalo da bi se mogla iskoristiti sva mogućnost lučkih uređaja i zaposliti sva radna snaga. Naprotiv se je na štetu Trsta povećao promet Mletaka od 2,5 na 4 mil. tona.

Slučaj Rijeke bio je još žalosniji. Potpuno otkinuta od svoga prirodnog zaleđa luka propada, skladišta se zatvaraju, trgovina jedva životari.

Najstrašnije je međutim bilo u selima, na koje se srušiše ne samo politička nasilja svake vrste, nego i strahoviti gospodarski pritisak. Hrvatskoga se seljaka nastojalo prisiliti da se makne i iseli.

Puljski prefekt javlja godine 1928. Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rim: »U zadnje vrijeme izdano je 'allogenima' tj. Hrvatima za odlazak u Argentinu 1033 putnice i to je 'un gran esodo di allogeni'«.

Godine 1929. isti prefekt javlja: »nastavlja se iseljavanje seljaka druge narodnosti u Argentinu. Ova pojava favorizirana od vlade, oslobodit će velik dio zemlje od nepoželjnih elemenata.«

Godine 1930. prefekt izvještava: »Emigracija u Argentinu je u punom zamahu. U zadnjem tromjesečju izdano je 450 putnica za tu državu. Ta emigracija poprima kolektivni karakter u tom smislu, što u mnogim slučajevima odlaze s glavom obitelji čitave porodice i porodični članovi, pozivani od glavara, koji je već prije otputovao.«

Gospodarske zadruge, koje je naš narod tako savršeno bio organizirao u svrhu samopomoći i oslobađanja od talijanskih lihvara, još su uvijek blagotvorno djelovale i podržavale gospodarsku snagu naroda . . .

Trebalo ih je dakle likvidirati.

Istarsku su Posujilnicu razjurili već 1922. Dne 22. listopada održan je, naime, u Puli sastanak, kojem su prisustvovali: dr Miran Kajin, zadružni revizor iz Trsta, Mate Crlenica, direktor Istarske posujilnice rodom iz Marčane, Ante Žmak učitelj iz Medulina, radnik Andrija Mihovilović iz Premanture, Franjo Opašić iz Pazina i drugi. Najednom je u dvoranu provalilo 50 naoružanih fašista, razjurili skupštinu, premlatili učesnike i opljačkali im stvari. Uskoro je postavljen komesar, koji je bez obzira na aktivnu bilancu, najavio stečaj i likvidirao posujilnicu.

Slično je bilo i sa našim zadrugama. Puljski prefekt javlja 30. rujna 1928. u Rim: »Lo assorbimento delle Casse Rurali Slave, che presto potrà effettuarsi atraverso l'organo centrale in costituzione a Pola, toglierà un centro di attività irredentista notevole sparso in tutta la Provincia, e specie in frazioni lontane, poco sorvegliabili, e che costituivano veri focolai.« (Preuzimanje seljačkih zadruga, koje će uskoro uslijediti putem jednog centralnog organa, koji se sada stvara u Puli, ukinut će jedno aktivno središte značajne iredentističke aktivnosti, raspršene po čitavoj pokrajini, napose u dalekim naseljima, koja su slabo nadzirana, a koja su tvorila prava ognjišta«).

Najdjelotvorniji je ipak bio porezni pritisak. I zaista eto, kakove su bile posljedice:

U svibnju 1925. posebno poslani dopisnik tršćanskog »Piccola« Antonio Battara, koji je uzduž i poprijeko prokrstario Istrom, da vidi kako je na hrvatsko seljaštvo djelovao porezni pritisak piše o katastrofalnom nazadovanju te nekoć bogate i cvatuće pokrajine. Pod naslovom »Che succede in Istria?« — Što se to zbiva u Istri? ili »Una corsa fra uomini cenciosi e capanne cadenti« — Izlet među ljude u dronjcima i kolibe koje se ruše, piše:

»Sjeo sam na vlak u Rovinju i krenuo prema Kanfanaru. Ovaj kratki željeznički odvojak u lošem je stanju. Gdje nema prometa i gdje pritište gospodarska kriza osjeća se to i na prometnim sredstvima. I zato je Istra danas pokrajina, koju je najteže proputovati. Željeznica prolazi samo kroz rijetka mjesta, a autobusi su svi »pri-

vremeno obustavljeni«. Najčešće treba da se poslužiš rasklimanim kolima što ih vuku strpljivi volovi ili da uzmeš skromnog magarčića, koji je vrlo mušičav pa ti se može dogoditi, kad mu nešto puhne u glavu, da neprijatan teret zbaci sa sebe u trnje kraj puta.

Ova oskudica prometnih sredstava u isto je vrijeme i dokaz siromaštva Istre. Gdje nema cesta ne može biti ni prometa, a gdje nema prometa nisu potrebne ni ceste. Circulus vitiosus! U srcu Istre je u tom pogledu veoma loše. U Gologorici, na primjer, cesta je tako loša, da je potrebno upreći osam volova da bi mogao izvući teret od sto kila. U Tupljaku, Gradinju, Grobniku, Brtonigli, Kršikli i Zamasku služe se samo kozjim putovima, a ponegdje nemaju ni tih.

Koliko pokore, a i troška, ima da podnese onaj, koji je prisiljen ponekad putovati, teško je zamisliti.«

»Vozeći se u vlaku — nastavlja spomenuti dopisnik — slušam razgovore putnika. Neizbježivi predmeti razgovora jesu porezi i nameti. Teme su to, koje su me svih 20 dana moga putovanja po Istri pratile na svakom koraku, u svako doba i na svakom mjestu. Porezni agent i ovrhovoditelj su ljudi, o kojima se danas u Istri najviše govori: kad bi mogli čuti što se o njima govori, ne bi se sigurno radovali.

Zaključak do koga su svi dolazili bijaše jednodušan: bijeda je strašna, pritisak još strašniji. Navodili su se slučajevi sve jedan strašniji od drugoga. U tom pričanju došli smo u Kanfanar. Tu je, rekoše, središte bijede. Desetak građanskih obitelji životari ili od trgovanja sa seljaštvom ili kao državni ili općinski službenici. Novaca nema. Seljaci kupuju i plaćaju robu — jajima. Daju par jaja za šaku brašna.

U okolici Kanfanara velik je broj kuća ostao zbog bijede bez volova, pa čak i bez magarca, a zemlja ako se ne obrađuje životinjskom spregom, ne proizvodi ništa ili vrlo malo.

U Žminju je stanje slično onome u Kanfanaru. Ovrhovoditelj ima pune ruke posla, jer su baš u ovome gradu ovrhe daleko brojnije, nego u bilo kojem drugom mjestu Istre.

Na Pazinštini 60 posto poreznih obveznika je pod ovrhom i samo čekaju da im se odvede blago iz staje ili pokućstvo iz kuće.

Kako to? Talijanski je porezni sistem jednostavno staro austrijsko oporezovanje povisio na četverostruko. U Pazinu je povrh svega porezni povjerenik bio nesmiljeniji nego u bilo kojem drugom gradu Istre: ljude je na živo derao i sada nije čudo da danas pod svojim rukama nalazi samo lješine.

Ljudi su postali apatični. Jednostavno kažu: Ne plaćam! Zašto da platim. Ionako vidim, da neću nikada svršiti s plaćanjem. Prodat će mi kuću i kućište! *Razumijem: to je državna politika!«*

Na 19. svibnja 1925. dopisnik »Piccola« spomenuti Battara obišao je i porečki kotar. To je nekada bio najbogatiji kraj, gdje se vino točilo na tisuće hektolitara i razvozilo na sve strane svijeta, a seljaštvo živjelo u najvećem blagostanju.

Evo što kaže Battara:

Čuo sam pričati mnoge tragične priče o bijedi, koja kuca na vrata Poreča. Isplatilo se posjetiti zabitna sela i raspršene kuće u koje smije ući ovrhovoditelj samo u pratnji karabinijera. To je dužnost koja se ni karabinijerima ne sviđa. Preuzeli su je samo uz uvjet da uđu jedino u one kuće u kojima nađu otvorena vrata. Jer iza zatvorenih vrata postoji opasnost da te dočekaju ukućani, spremni da se kao zvijeri bace na svakoga tko im pokuša odvesti iz staje blago: vola, kravu, ovcu, kozu ili da im odnese bilo kakav komadić sirotinjskog pokućstva. Prijetila je opasnost krvavih drama.

Da bi izbjegli ovrhe seljaci traže zajam. Veoma ga je teško dobiti, jer su seljačke zadruge i posujilnice nestale — Talijani su ih sve raspustili. Gradski se pak lihvari, koji su nekad seljacima davali zajmove uz visoke kamate, ne usuđuju više davati zajmove seljacima, jer bi im se moglo dogoditi, da im se i zajam i kamate plati hicem iz puške. Zahvaćeni u mrežu seljaci ne vide drugog izlaza.

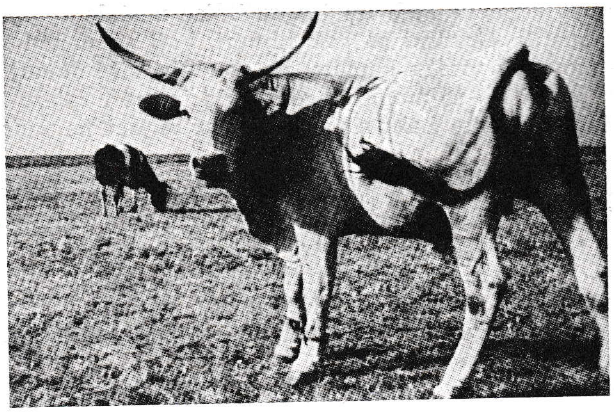
U Baderni, mjestu od 180 kuća raštrkanih po istarskom običaju, očekuje se ovrhovoditelj s nekim čudnovatim mirom, koji nas zabrinjuje više negoli bilo kakova politička agitacija. I tamo ima preko 90% porezovnika, kojima treba provesti dražbu. Vlasti tvrde da oni neće da plaćaju poreza iz političkih razloga. U žestokoj su opoziciji protiv talijanskih državnih vlasti. Oni, međutim, prisižu, da ga platiti — ne mogu!«

Tako je eto pisao dopisnik »Piccola« 1925. Ne navodimo dalje sva druga mjesta i sela, koja je obišao, ali stanje je bilo više manje svagdje isto, ako ne i još gore. To je konačno dovelo do toga, da su se i sami istarski Talijani i dotad najgrlatiji iredentiste, počeli hvatati za glavu, jer su svojom politikom istrebljivanja hrvatskoga seljaka zapravo zaklali kokoš koja im je do tada stoljećima nosila zlatna jaja.

Prigodom glavne godišnje skupštine »Cassa centrale« u Puli, koja je sada predstavljala neki Savez istarskih novčanih zadruga i trebala da nadomjesti naš nekadašnji savez, utvrđeno je doslovce ovo:

»Čitava zgrada istarske poljoprivrede srušit će se katastrofalno. Ukupni bruto dohodak istarske pokrajine iznosi danas 20 milijuna lira. Od toga dohotka ide na poreze 15 milijuna lira, a 5 milijuna ide na plaćanje kamata za hipotekarne dugove, koji iznose 70 milijuna lira«.

Poznati nam talijanski iredentista markiz Polesini iz Poreča na toj je skupštini morao izjaviti, da je do 31. svibnja 1932. sama esattoria (porezni ured) u Poreču izvršila za porečki kraj, koji je smatran jednim od najbogatijih krajeva Istre, 18.311 dražba. U isto je vrijeme otišlo na bubanj 426 seljačkih imanja, a za slijedeći mjesec (lipanj 1932.) bilo je predviđeno još daljnjih 100 dražbi seljačkih imanja, što znači da je od 3000 poreznih obveznika na Poreštini njih 600 stvarno pod stečajem. Potraje li takvo stanje, kaže Polesini, kroz par će godina svi posjednici biti pod stečajem. Tim je dražbama uništeno stočarstvo Istre. Na primjer na Poreštini, gdje je još 1928. bilo još uvijek 9981 glava poznatih istarskih volova, te godine (1932.) bilo ih je još samo 4113. Porezni ovrhovoditelji na dražbama neće uopće da zbog neplaćanja odvoze pokućstvo, nego vole rekvirirati marvu«.

Izvorni snimak vola istarsko-podolske pasmine iz Baderne

A kako se držao narod?

Narod se uvukao u se, šutio, trpio i čekao.

Evo, što misli puljska prefektura o tome. Prefekt javlja 30. IX 1928. Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rim: »La propaganda slava sebbene occultamente è di certo fatta anche in questa provincia, ma non si è esplicata in atti delittuosi anche perchè con una attiva vigilanza, fatta da pattuglioni mobili in tutta l'Istria e con un oculata sorveglianza degli elementi sospetti di sovversivismo e di irredentismo slavo si è riusciti ad impedire ogni manifestazione del genere.« (Slavenska propaganda iako tajno postoji i u ovoj pokrajini, ne odražava se u zločinačkim djelima zato, što pokretne patrole

trajno nadziru elemente sumnjive kao državi neprijateljske i slavenski iredentističke. Tim se je uspjelo spriječiti svaku manifestaciju te vrste.)

Svi su naši narodni ljudi bili trajno pod paskom. Generalni inspektor javne sigurnosti Carassi piše 2. V 1925.:

»Središte propagande je općina Tinjan. Pop Milanović, direktor 'Pučkog prijatelja' rodom je iz Kringe, sela koje potpada pod Tinjan, te je razumljivo, da svoju aktivnost nastoji provoditi u svojoj rodnoj općini, gdje ima široke veze. On je u tijesnim vezama sa župnikom Šimom Sironićem iz sela Trviža, sa župnikom Josipom Grašićem iz Berma, sa seoskim odborom u Svetom Petru u Šumi, te s poslanikom Besednjakom i ostalim slavenskim propagandistima. Obitelj Sironić, premda je u prošlosti bila obilježena i od fašista kažnjavana, jedna je od najaktivnijih slavenskih propagandista.«

Godine 1929. (7. travnja) puljski prefekt javlja Ministarstvu u Rim, da će mu uskoro saopćiti imena ljudi koje treba poslati u konfinaciju: »Protivničke snage nisu se još pravo sredile (non hanno fatto un vero e proprio schieramento). Slaveni koji su do sada bili kompaktni i disciplinirani, uzdržali su se od bilo kakve otvorene manifestacije, služeći se međutim pojedinačnom propagandom, koju provode preko svećenika, učitelja i narodnjaka, koji su središta najjačih eksponenata slavenstva. Mi ćemo ih jednog po jednog javljati Ministarstvu u svrhu upućivanja u konfinaciju«.

Bilanca ili »završni račun«

Nakon što sam na nekih 270 stranica velikoga formata potanko iznesao, što smo sve mi Hrvati i Slovenci imali u času kada nas je Italija godine 1918. zaposjela i nakon ugovora u Rapallu zakonito pripojila, a što nam je *nakon 25 godina talijanske vladavine* ostalo ja sam knjigu završio *ovim računom bilance:*

Imali smo 250 tisuća nacionalno svijesnih seljaka Hrvata, radinih poput crva, koji su neizmjernom ljubavlju, samo njima svojstvenom, obrađivali onu dovoljno bogatu zemlju i izbijali iz nje proizvode, kojima su hranili sebe i onih 300 tisuća Talijana po gradovima. Imali smo uz njih i 450 tisuća Slovenaca, koje kao neposredne susjede i supatnike moramo uvijek zajedno spominjati, jer nam je sudbina već tisućljeća jednaka i usko povezana bila, naročito pak posljednjih 25 godina talijanske vladavine. Ti su Slovenci najprosvjećeniji i najnapredniji dio slovenskoga naroda, pa smo se neposrednim dodirom s njima i mi Hrvati mnogo koristili.

Imali smo u Istri od 4.714 četvornih kilometara u svojim hrvatskim rukama 4.138 četv. km zemlje kao svoje isključivo i neprijeporno vlasništvo, koje nam namriješe oci i djedovi od pradavnih davnina. (Na ostalih 575 četv. km naseljen je miješano hrvatski i talijanski živalj).

Imali smo starinsko hrvatsko bogoslužje, koje se je na čitavome svijetu jedino u Istri i na istarskim otocima sačuvalo neprekidno od devetoga stoljeća do danas.

Imali smo 504 crkve u kojima su narodni svećenici do talijanske okupacije svome puku mogli slobodno propovijedati i misiti u hrvatskom ili slovenskom jeziku, te mu u njegovu jeziku tumačiti kršćanski nauk.

Imali smo otprilike isto toliko vrijednih narodnih svećenika Hrvata i Slovenaca, sve domaćih sinova, koji su bili pravi pastiri svoga stada, trpeći s njime i dijeleći s njime u najtežim njegovim časovima i dobro i zlo.

Imali smo u Istri 207 pučkih škola (169 hrvatskih i 38 slovenskih) a u Trstu i Goričkoj daljnje 374 slovenske škole tj. u svemu 581 školu.

Imali smo jednu hrvatsku državnu veliku gimnaziju u Pazinu, te jednu općinsku realnu gimnaziju u Voloskom-Opatiji, zatim jedno muško učiteljište u Kastvu i jedno žensko u Pazinu. (Slovenci su imali: slovensku gimnaziju u Gorici, slovensku realnu gimnaziju u Idriji, jedno slovensko muško i jedno žensko učiteljište u Gorici, te jednu trgovačku i jednu obrtničku školu u Trstu).

Imali smo u Istri 343 hrvatska i 77 slovenskih učitelja sve pravih narodnih kmetskih sinova, odanih i požrtvovnih narodnih prosvjetara. (U Trstu i Goričkoj bilo je daljnjih 930 slovenskih učitelja, u svemu dakle u Istri, Trstu i Goričkoj 1350 učitelja).

Imali smo tri hrvatske i četiri slovenske tiskare.

Imali smo tri hrvatska dnevnika i jedan slovenski dnevnik (»Hrvatski list« Pula — »Riječki novi list« Rijeka — »Riječke novine« Rijeka — »Edinost« Trst), dva hrvatska tjednika i 24 što hrvatskih, što slovenskih zbornika, revija i drugih povremenih publikacija.

Imali smo 414 što hrvatskih što slovenskih gospodarskih zadruga s preko 100.000 članova, koje su bile stup gospodarske snage našega tamošnjega naroda.

Imali smo istarski zemaljski sabor i u njemu 19 narodnih zastupnika te 3 zastupnika u bečkom parlamentu.

Imali smo oko 500 prosvjetnih, športskih i omladinskih društava, koja su bila učlanjena u Savezu prosvjetnih društava i Prosvjetnom savezu u Gorici, Prosvjeti i Savezu omladinskih društava u Trstu, te Športskom udruženju i Tjelovježbenom savezu.

Imali smo divna narodna imena i još ljepša hrvatska prezimena, koja su oci naši i djedovi nosili s ponosom duga i duga stoljeća.

Imali smo izvorne hrvatske narodne nazive za svaku njivu, svaki put, svaku stazu, svaku livadu i oranicu, svaku planinu, rijeku i rječicu, svako mjesto, selo i zaselak.

Imali smo drevne glagolske spomenike, knjige i povelje, ponos naše slavne prošlosti.

Imali smo bogatu književnost s lijepim brojem kulturnih radnika, novinara, književnika, pisaca i pjesnika, koji su narod vodili, upućivali, prosvjećivali.

Imali smo cijeli niz krasnih narodnih domova, sve plod naših žuljeva i otkidanja od ustiju.

Imali smo čitav niz općina u svojim rukama, u kojima smo, u okviru općinskih autonomija, sami upravljali svojim probicima.

Imali smo .... imali smo sve što jedan narod samoniklo kulturan, ponosan, svjestan svoje narodnosti i narodne časti može imati ...

A što imamo danas?

Što nam je velika Italija, koja nam je u proglasima Petiti di Roreta, Luzzati-a, Tittoni-a, Giolitti-a, Bonomi-a, Sforze, Conte Colonne i Viktora Emanuela, obećavala?

Sve su nam odnijeli, sve uništili i mi danas nemamo dolje ništa! Ni jedne škole, ni jedne crkve, vrlo, vrlo malo narodnih svećenika, niti jednoga učitelja, ni jedne novine, ni jedne knjige, ni jednog društva, ni jednog Narodnog doma, ni jedne tiskare, ni jedne knjižare, ni jednog narodnog zastupnika, ni jednog svog intelektualca — sve su nam otjerali, sve pozatvarali, sve uništili i spalili, sve povelje, sve kulturne spomenike, čak i hrvatske natpise na nadgrobnim pločama, sve, sve, sve, pa i časna imena otaca i djedova naših, sve su nam odnarodili, zatrli, iskrivili, upropastili.

Naći će se državnika, stratega, političara i ekonomista, koji će pokušavati dokazivati, kako je iz »državničkih«, »političkih«, »strateških« ili »gospodarskih« razloga, potrebno da Italija ili zadrži ili ponovno dobije pod svoju vlast ili nadzor Istru i njeno goričko zaleđe.

Krik, kojim i na samu pomisao na to odgovara svaki Hrvat, svaki Slovenac, koji je upoznao sve strahote nekadašnje mletačke i danas moderne talijanske vladavine, bez obzira kakvim se imenom taj način talijanske vladavine nazivao, samo je jedan! Očajnički, krvavi krik:

Ne! Nikada!!

Nikada i ni pod koju cijenu više pod talijansku vlast!

ZAPISI »EMIGRANTA«

Sama riječ emigranti za Istrane u Jugoslaviji, pogotovo za istarske Hrvate u Hrvatskoj, bila mi je oduvijek tuđa, a pomalo i mrska, te ju nisam nikada volio upotrebljavati, kao što mi je bila neprobavljiva i riječ Julijska Krajina i Julijska Venecija (Regione Giulia, Venezia Giulia), riječi što su ih i službeni predstavnici naših izbjeglica iz Istre i Slovenskog Primorja upotrebljavali.

Od prvoga dana, kad sam kod Škrljeva u siječnju 1920. prešao tadašnju liniju i našao se u Hrvatskoj, ja sam smatrao da sam došao u *svoju* Domovinu i krenuo prema Zagrebu *svome* glavnom gradu, gdje moram imati puna prava, ne samo kao svaki drugi član iz bilo koje hrvatske pokrajine, nego možda čak i posebnu pažnju baš zato što sam iz Istre, koja je sad zaista postala prava »sirotica«. I zato je, smatrao sam, upravo sada došlo vrijeme kada je cijeli hrvatski narod trebao dati punu podršku i razumijevanje ne samo njenoj cjelokupnosti, nego i svakom njezinom čovjeku, pa i meni.

Tu sam se, uostalom, i razišao sa svom ostalom službenom »emigracijom«. Po prirodi sam možda i osobenjak, koji sve pokrećem i radim sam, po svojoj prirodnoj intuiciji i najjednostavnijoj seljačkoj logici. Sam krećem, sam se borim, sam se dižem i sam padam!

Rođen u seljačkoj sredini s patrijarhalnim nazorima poštivanja narodnih običaja i tradicije, gdje se je vrlo točno razlikovalo dobro od zla i gdje se je, bez pedagoških mudrovanja, znalo što se smije, a što se ne smije i što je — po sasvim prirodnom nagonu — etika, a što estetika, odgojen u hrvatskom narodnom duhu Dobrile, Spinčića i Laginje, ja sam na tom nepokolebivo ustrajao u svim prilikama i neprilikama.

Moram priznati da sam za takav svoj stav našao uvijek razumijevanja u svojoj okolini, pa i kod onih koji se za to možda i nisu mogli zagrijati.

. . . . .

Dugo je to, šezdeset godina izbivati iz svoga rodnoga kraja, a od toga punih dvadeset i pet godina ne smjeti, pod cijenu života, prekoračiti onu kobnu crtu, koju neki strani i daleki ljudi prozvaše državnom granicom.

Rekao je jednom zgodom veliki Ilirac Janko Drašković, da čovjek tek kada je u tuđini, daleko od rodnoga kraja, pravo zavoli i uzljubi domovinu. Ja evo već šezdeset godina živim daleko od moje Baderne, moje Istre, mojih puta i putića, staza i stazica, lokva i lokvica, rodnih vinograda i kvrgavih klenova, »liskovaca« s krupnim lješnjacima, mendulama, smokvama i murvama, špiljama i »pećinama« i divnom hladovinom u njima.

Ipak ni jednoga časa u životu nisam bio daleko od njih. U duhu sam bio uvijek tamo, s ljudima i među ljudima, a tamo sam još i danas uvijek prisutan. Jednu sam misao vodilju imao u svakom času: ne ogriješiti se nikada i ni pod koju cijenu o probitke toga moga naroda i te moje zemlje, ni kad se radi o pojedincu ni kad se radi o cjelini.

Mlad, dvadeset mi je bilo godina, vratio sam se nakon dvogodišnjeg »ratovanja« na Soči, na Tagliamentu, na Piavi, zarobljeništva u Bolonji, Veroni, Pinerolu, Alessandrii i Svetom Justu u Trstu, natrag u Badernu.

»Commando di presidio« u Baderni, »sbarramento« pred samom kućom, vojnici u kući, stanuju u podrumu i čuvaju stražu, svaki tjedan prijavljivanje komandi da si tu i da još nisi pobjegao. A kuda? Seljak nisi, a kad bi i htio biti nemaš više ni zemlje, jer ti je za vrijeme rata još i prije dolaska Talijana sva pošla »na inkanat«, zanata nemaš, nesvršeni »študente« kuda ćeš?

Gledam more na zapadu, bez kraja i konca s nebom se spaja u jedno, zalazi sunce, sve pozlaćuje, ali tone i tone i uskoro pada mrak, crn i gust. Što imam tražiti preko mora? Tuđe ljude, tuđi svijet?

Na istoku Učka, plava, iza koje se svakog jutra rađa sunce. Gledam, gledam, gdje »od drage domovine — svako jutro sunce sine«, vidim Zagreb, bio sam tamo, učio u njem. Zrinjevac, Tuškanac, Maksimir.

Jednoga se dana obreh na Rijeci. Dobri me prijatelji povezaše s »mlekaricama« iz Drage. Komesar Ujčić u Sušaku napisa mi na poleđini školske svjedodžbe pazinske gimnazije, jedine isprave koju sam imao, dvije riječi: Izdaj pasoš!

Bez nekih dramatskih pustolovina kojima se mnogi »bjegunci« običavaju hvaliti, uđoh jednog jutra pred zoru u kuću jedne »mlekarice«, koja me preko dvorišta i vrta isprati na drugu stranu i — ja bijah u Kraljevini SHS. Na željezničkoj postaji u Škrljevu uzeh kartu do Zagreba i prebrojih ostatak novca: ostalo mi 40 tadašnjih austrijskih kruna.

U Zagrebu mi rekoše da ne vrijede, budući da su bile žigosane na Rijeci, i tako se nađoh u velikom gradu sam, samcat, bez prebijene pare u džepu. Oprostite, ispričavam se, ne bijah sam! Na stotine Istrana nađoh, i to dobar dio znanaca pazinskih đaka. Kod Zemaljske Vlade povjerenik za prosvjetu Fran Novljan, pa Ante Marčac, pa Maurović, pa na policiji Debeljuh, negdje bijahu i Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić i mnogo, mnogo drugih. I kao što ispravno vjerovah: dođoh među svoje, a svoji me — i primiše.

Kult Istre bijaše u Zagrebu još uvijek živ, još od Ćirilo-metodskih dana i mi, uz vrlo rijetke iznimke, bijasmo u to doba lijepo primani, premda je sve vrvjelo od raznih izbjeglica iz Dalmacije, iz Rijeke, iz Trsta, iz Međumurja . . .

Trebalo se okrenuti, naći makar najskromnije namještenje, raditi barem za stan i hranu i uključiti se u život grada do skorih boljih dana, u koje još uvijek vjerovasmo.

Hodajući besciljno gradom, ugledam krasnu zgradu pošte u Jurišićevoj ulici. Uđem i uputim se ravno u prvi kat, gdje mi rekoše da je ravnateljstvo. Uvijek s pazinskom svjedodžbom u ruci obratih se tajniku u ravnateljevu predsoblju. Iziđe sam ravnatelj »Kraljevskog pbt ravnateljstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«. Rastumačih što želim: trebam rada i zarade!

— Istranin? Da! Za Istranina se mora naći!

Dozva ravnatelja Pomoćnih ureda. Slobodnih mjesta ne bijaše.

— Da li je netko od službenika bolestan? Ili na dopustu?

— Jest, ovoga časa taj i taj!

— Dok taj ozdravi zamjenjivat će ga ovaj mladi gospodin, a dotle će valjda još netko oboljeti ili na dopust, pa će onda i njega zamjenjivati. Sve u svemu, jer sam bio Istranin Hrvat, ostadoh i već sutradan nastupih u arhivi — »pismari«, kako ju onda službeno zvahu.

Bio sam vrlo ugodno iznenađen. Kasnije saznah, da je sve do nedavna postojao među poštanskim namještenicima u Zagrebu klub »Istra«, kojeg su članovi obavezno davali mjesečni doprinos za Istru i za hrvatske škole u Istri. (Vidi na strani 203 bilješku o gospodinu Loidlu).

Malo zatim primljen sam i u šestmjesečni tečaj za pbt. činovnike u kom sam Istri osvjetlao lice istakavši se kao najbolji đak, pa su se predstojnici otimali u čiji ću ured po svršetku tečaja biti raspoređen. Dotle sam bio u Ravnateljstvu, koje mi je omogućilo pohađanje tečaja za vrijeme uredovnih sati, uz istovremeno primanje redovite plaće. Iza tečaja s dekretom pbt. asistenta odabrao sam pbt ured Zagreb I i tamo ostao tri godine kao personalni referent.

Zamijetiše da sam vješt peru (surađivao sam u Basaričekovoj »Narodnoj zaštiti«, gdje sam dobio i prvi autorski honorar u svom životu) te me već slijedeće godine izabraše glavnim i odgovornim

urednikom staleškog lista »Pošta«, glasila pbt namještenika, koji se tiskao u dvije tisuće primjeraka, i tu sam dao oduška svojim spisateljskim ambicijama, sentimentalnim prikazivanjem mukotrpnoga života seoskih poštarica tzv. »otpremnica«, borbenim polemičkim napisima, pa i sukobima, koji me po zakonu o štampi dovedoše i pred blagopokojnoga vijećnika sudbenoga stola, pjesnika Dragutina pl. Domjanića. Ubrzo se upoznasmo i razumjesmo. Zlatna pjesnička duša ne bijaše mi sudac, nego savjetnik i zaštitnik, zagovaratelj i branitelj i ja ne bijah osuđen. Kasnije mu se kao predsjedniku Matice hrvatske odužih toplom pjesmicom u »Hrvatskoj reviji«, koju nije dospio pročitati, jer je izašla iza njegove smrti.

. . . . .

Političke se prilike zaoštravale. Biti državni službenik značilo je biti slijepo glasačko oruđe vladajuće stranke ili si dati slomiti kičmu.

Imao sam živi primjer u obitelji. Postao sam naime zetom onog istog direktora poštanske direkcije, koji me je nekad s onoliko razumijevanja primio.

On je bio otpušten, pa umirovljen, pa ponovno reaktiviran, pa promaknut na najviši položaj, pa konačno i definitivno umirovljen, već prema tome kako je koja vlada dolazila i padala. Njegov je pak brat, kotarski predstojnik, zbog svog nepovitljivog stava doživio za nekoliko godina dvadesetak premještaja, od Varaždina, Ludbrega, Erduta, Pisarovine, Perušića, Ogulina i ne znam više kolikih li kotara, da završi i umre u Nišu. (Kasnije je i njegov sin, partizanski liječnik, prošao sve te kotare, pa i mnogo dalje od Moskve i Lenjingrada do Visa i Splita).

Želeći biti slobodan čovjek, zahvalio sam se na pošti i otišao u privatnu službu, usput studirajući isprva pravo, a zatim filozofiju, narodnu književnost i narodnu povijest, koje sam kod Barca i Barade i završio (s vrlo dobrim, odnosno s odličnim uspjehom).

Kao Istranin bio sam i u privatnoj službi lijepo primljen.

Prigodom nastupa, direktor, stari Židov Ljudevit Kohn, koji je i sam nekada živio i radio u Rijeci, držeći u ruci moju ponudu i promatrajući me reče:

— Istrani s kojima sam do sada dolazio u doticaj bili su uvijek vrijedni i radini ljudi. Uvjeren sam da ćete takav biti i Vi.

Pitao me je, koji su moji zahtjevi.

Na pošti sam imao četiri tisuće kruna mjesečno, ali sam kao državni službenik imao i pravo na mirovinu, čega u privatnoj službi tada nije bilo. To sam mu otvoreno rekao i zatražio pet tisuća kruna. On je neko vrijeme razmišljao, nato je pozvao strojopisačicu i odmah joj preda mnom izdiktirao tako zvano akceptaciono pismo s doslovce ovim sadržajem: »Primamo Vas u službu našega poduzeća uz početnu mjesečnu plaću od 6 tisuća kruna. Nakon šest

tjedana sporazumjet ćemo se o daljnjoj povišici Vaših beriva.« Budući da sam u državnoj službi dobivao plaću unaprijed, da ne bih jedan mjesec dana ostao bez plaće, odredio je da mi se i u njihovu poduzeću plaća isplaćuje unaprijed. Osim toga mi je svakog prvog kolovoza odobravao punih mjesec dana godišnjeg odmora i posebno još jednu mjesečnu plaću za dopust, a 15. prosinca još jednu cijelu plaću kao »trinaestu« plaću ili »božićnicu«.

Kad se je kasnije, za Drugog svjetskog rata, razmahala hajka protiv Židova, ja sam, kadgod ih je netko napadao, s poštovanjem skinuo šešir da počastim uspomenu Ljudevita Kohna, koji se je, siromah, sam objesio, dok su njegova bratića i kompanjona Armina Freya, Nijemci odveli u logor iz kojega se nije nikada više vratio. (Ne tvrdim da nije bilo i izrabljivača, koji su radnika znali do krvi iscijediti. I takve sam poznavao. Takvih je bilo, poznavao sam i njih, i u redovima onih, koji su na Tijelovo u svečanoj procesiji hodali s krunicom u ruci. I jedne sam i druge obradio kasnije u nagrađenoj drami »U pomoć!«)

Bijeg Hrvata i Slovenaca iz Istre

Već prvih dana zaposjednuća Istre čim su počela hapšenja i odvođenja u zatočenje naših najistaknutijih ljudi, počeo je bijeg preko granice u Hrvatsku.

U prvom su redu bježali školovani ljudi, jer su oni, kako smo već čuli, bili prvi na udaru, budući da se talijanska sila najjače na njih oborila. Državni i općinski činovnici hrvatske narodnosti morali su, sve bez nekih naročitih progona, napustiti zemlju iz jednostavnog razloga, što im je oduzeta mogućnost rada. Svi su javni i privatni uredi potalijančeni, hrvatski je jezik izbačen iz svih ustanova, u kotare, općine i sudove, dovedeno je talijansko činovništvo tako da se je hrvatska inteligencija jednostavno našla na ulici. Tko nije imao svoje zemlje i svoga posjeda od starine, morao je, htio ne htio, poći u svijet trbuhom za kruhom u borbi za opstanak svoj i svojih porodica.

Isti je slučaj bio i s hrvatskim radnicima, osobito onima iz Pule, Rijeke i Trsta. Kako je ratni arsenal u Puli već prvih dana obustavio svaki rad, našlo se na tisuće radnika sa svojim porodicama odjednom bez kruha. Neki koji su si u prijašnjim vremenima bili uspjeli po raznim predgrađima Pule posazidati kućice i imali bilo kakvu uštednju neko su vrijeme još čekali, vjerujući da će se prilike promijeniti i granice urediti. Drugi koji nisu imali ništa do golih ruku, krenuli su prvi. Za sve njih bila je Hrvatska, odnosno tada novo stvorena država Srba, Hrvata i Slovenaca, kao neka zemlja obećana i svi su oni prvih dana bježali, tko tajno tko javno preko granice u Hrvatsku.

Teška gospodarska kriza nastala uslijed već spomenutog teškog poreznog sustava koji je išao za tim da seljaka uništi i prisili na iseljenje, bacila je na prosjački štap i brojno hrvatsko seljaštvo, koje je natjerano krvavom nuždom, počelo također bježati preko granice u Hrvatsku, iako ga je talijanska vlast smišljeno usmjeravala u Južnu Ameriku, a ne u Jugoslaviju, gdje su oni postajali opasan politički problem. Samo u Zagreb nagrnulo je prvih dana više tisuća bjegunaca, za koje se moralo naći krov nad glavom i pružiti im najpotrebniju pomoć u hrani i odjeći, jer ih je većina dolazila samo s onim što su imali na sebi. U krilu Hrvatske Zemaljske Vlade u Zagrebu osnovan je poseban odsjek za istarske bjegunce. Đaštvo i inteligenciju smjestilo se u prvi mah u zgradu Sirotišta na Josipovcu i po sobama pojedinih svratišta, a hranu su dobivali u društvu »Prehrana« tako dugo, dok ih se ne bi nekamo smjestilo ili namjestilo. Radničke su obitelji smještene u nekadašnje vojničke barake u Klaićevoj ulici, tzv. Ciglani, gdje su još dugo godina živjele u dosta nepovoljnim prilikama.

Mlađe đake gimnazijalce smjestilo se u đačke domove u Krk, pa u Karlovac, i konačno u istarski konvikt u Zagrebu.

Val bjegunaca nije prestajao, jer nasilja talijanskih vlasti, i službenih i neslužbenih, ne samo da nisu prestajala, nego su se što dalje to više povećavala. U Zagrebu nije bilo ni dosta stanova, kuda da se sve to mnoštvo smjesti, pa su se stoga pojedine skupine upućivale u druga mjesta. Mnogi su ostajali uz samu granicu u Sušaku, Bakru, Crikvenici, Kraljevici, vjerujući još uvijek da taj pakao neće dugo potrajati, pa da će se konačno ipak sređenjem prilika moći vratiti svojim domovima. Događaji koji su slijedili razbili su i zadnje iluzije naroda, koji je još vjerovao u neku pobjedu nad zlom, u neku pravdu. Međutim došao je Rapallo, pa Santa Margherita, pa Nettunske, Rimske i razne druge konvencije i mi smo prepušteni na milost i nemilost fašističkom divljanju do istrebljenja.

Pothvat D'Annunzia (12. rujna 1919) kad je taj pjesnik-pustolov, za koga je kasnije dokazano, da je svojedobno za svoju agitaciju za ulazak Italije u rat, primio od francuske tajne službe tri milijuna lira (vidi: Uspomene Ivana Meštrovića!) na čelu brojnih tisuća vojnika i uz tihi pristanak i podstrek talijanskih »demokratskih« vlasti provalio u Rijeku, prouzročio je novi val bjegunaca, ovaj put iz Rijeke i okolice. Nedugo zatim morao je iz Rijeke iseliti i autonomaš Riccardo Zannella, zajedno sa čitavom svojom »vladom« i općinskim redarstvom i sklonuti se najprije u Kraljevicu, a na kraju i on sa svima svojima i opet u — Zagreb.

Svi prosvjedi hrvatske javnosti, političkih stranaka i društava nisu pomogli. Vlade, i talijanska i jugoslavenska, išle su svojim putem, pogađale se i pregovarale, davale preko naših leđa ustupke,

cjenkale se, mi lutali od nemila do nedraga, »od Triglava do Vardara«, kako se znalo tada frazirati, a naš je seljak dolje u Istri prepušten sam sebi pogibao...

Svaka je emigracija u svojoj biti »bijeda i nevolja«, ovisna o hirovima vladajućih režima. Bili smo svjedoci ruske emigracije, koja je također bila preplavila Jugoslaviju, uživala i neke povlastice, imala čak svoju gimnaziju, a znam kad sam ih kao personalni referent na pošti morao i u službu primati.

Zato sam ja upornije inzistirao da mi nismo »emigranti«, nego *svoji na svome, u svojoj zemlji, u svojoj domovini, u svome glavnom gradu...*

Okupljanje

Već 30. studenoga 1922. osniva skupina bjegunaca u Zagrebu Prosvjetno i potporno društva »Istra«. Prvim je predsjednikom bio dr Matko Laginja, nekadašnji narodni vođa Istre, koga je tadašnja Protićeva vlada postavila za hrvatskog bana. Iza njega postade predsjednikom »Istre« dr Ivan Zuccon također nekadašnji zastupnik u Istarskom saboru, a sada veliki župan Zagrebačke oblasti, koga je bila postavila Pašić-Pribićevićeva vlada. Iza toga bio je predsjednikom društva dr Ivan Ražem, pa radnik Ivan Stari, pa Dinko Brumnić i potkraj Ante Frlić.

Jednako kao u Zagrebu okupljali su se Istrani i u drugim mjestima, gdje ih se god kakva malo veća skupina našla, pa su tako nastala društva »*Istra*« u Slavonskom Brodu, »*Istra*« u Osijeku, »*Istra*« u Splitu, »*Istra*« u Banja Luci, »*Istra*« u Sušaku, »*Istra*« u Dubrovniku, »*Istra*« u Novom Sadu, »*Istra*« u Tivtu, »*Istra-Trst-Gorica*« u Karlovcu, »*Istra-Trst-Gorica*« u Subotici, »*Istra-Trst-Gorica*« u Beogradu, »*Istra-Trst-Gorica*« u Nišu, »*Istra-Trst-Gorica-Rijeka*« u Zemunu, »*Trst-Gorica-Rijeka*« u Skoplju, »*Gortan-Bazovica*« u Zenici, »*Gortan-Bazovica*« u Sarajevu, »*Istarski akademski klub*« u Zagrebu, »*Istarska obitelj*« u Ljubljani i tako redom. Primorski Slovenci imali su svoja društva »*Soča*«, »*Nanos*«, »*Jadran*«, »*Orjem*« itd. Sve u svemu koncem 1935. istarski su bjegunci imali 19 hrvatskih i 20 slovenskih »emigrantskih« društava.

Prema jednoj statistici, koju je sastavio posljednji predsjednik društva »*Istra*« u Zagrebu dr Ante Frlić, nalazilo se na području čitave Jugoslavije 75 tisuća bjegunaca iz Istre i Slovenskog Primorja. Od toga u Hrvatskoj 18 tisuća Hrvata, a u drugim banovinama: Srbiji, Sloveniji i Bosni oko 10 tisuća. Oko 25 tisuća iselilo ih je preko mora u Ameriku a oko 5 tisuća u Belgiju i Francusku. I tamo su se okupljali u svojim društvima. Tako je u New Yorku postojalo društvo »*Franina i Jurina*«, pa »*Istra*« i »*Sloboda*« u Sao Paolu u Braziliji, »*Primorje*« u Argentini, u kojoj nas je bilo oko

20 tisuća. Slovenci su tamo imali »*Slovensko prosvetno društvo*« te su izdavali i svoj list »*Slovenski tednik*«. Mi smo pak u New Yorku u Union City-u izdavali svoj list na engleskom jeziku »*Istrian World*« (Istarska Riječ)...

ISTRA — glasilo Istrana u Jugoslaviji

Na temelju iskustva stečenog još 1921, kad sam još mlad i poletan uređivao staleški list »Pošta«, bio sam duboko uvjeren, da će, bez jednog gromkog glasila, zanimanje hrvatske javnosti za Istru, što dalje to više jenjavati, jer će ga istisnuti svakodnevne političke i stranačke raspre koje su u novoj mladoj državi bile što dalje to življe i ogorčenije.

Briga za otrgnutu Istru i za patnje njezinoga naroda, koja je još do prije deset-dvadeset godina bila općehrvatski narodni problem broj jedan, postajala je sada sporedna i drugorazredna stvar. Starije je pokoljenje polako odlazilo ili se, u mnogočemu razočarano, uvlačilo u sebe, a mlađe, buntovno, zanosilo se sada više socijalnim, nego nacionalnim pitanjima.

Ja sam, iako tek dvadesetogodišnjak, po svojoj seljačkoj tradiciji i nacionalnom odgoju spadao po svom mentalitetu ipak u konzervativnu stariju generaciju Laginje, Spinčića i Dobrile, ali se, po svojoj dinamičnoj prirodi željan stvaranja, nisam mogao prepustiti učmalom činovničkom kruhoboračkom životarenju i ostati sasvim po strani.

Godine 1928. nakon ostavke dra Zuccona, izabran je predsjednikom društva »Istra« dr Ivo Ražem, a mene predložiše za tajnika. Vijest me baš nije obradovala, jer su prilike u društvu zbog trvenja pojedinih političkih skupina, bile pomalo i zatrovane. Nije bilo onog jedinstva, kompaktnosti i zanosa, kojim se odlikovasmo u našoj narodnoj borbi u Istri.

Kako je koncem te godine fašizam u Italiji zabranio i obustavio svu hrvatsku štampu, pa smo tako i mi u Jugoslaviji ostali bez ikakvih vijesti o zbivanjima u rodnom kraju, naumio sam da ostvarim svoju, intimno dugo skrivanu, želju, da pokrenem jedan istarski list, koji bi informirao u prvom redu sve Istrane, koji su morali napustiti zemlju djedova i otaca i raspršiti se po svim kontinetima, te stvoriti jednu jedinstvenu duhovnu vezu prvo među nama samima, a zatim sve nas povezati s onima, koji su ostali na domaćim ognjištima da ih čuvaju do zadnjega daha.

Na jednoj sam od prvih sjednica novog odbora iznesao svoju zamisao i predložio da pokretač i izdavač takvog lista bude društvo »Istra«.

Društvo je, međutim, financijski stajalo tako loše, da nije bilo u stanju skupiti niti toliko članarine, da plati stanarinu za one

svoje skromne dvije sobe u kojima je djelovalo i gdje su se okupljali uglavnom nezaposleni radnici, navraćajući po koju preporuku, potvrdu siromaštva ili ako ništa drugo, da čuju po koju lijepu riječ. A tu je neumorni Barba Mezulić, divna duša čistog i nepatvorenog starog istarskog »narodnjaka«, za svakoga našao, isto kao i drugi neobično plemeniti stari školski nadzornik, Pićanac Frane Baf, tajnik »Jugoslavenske matice«.

Prijedlog je propao zbog neimaštine.

Nato sam predložio, da nas nekolicina, koji imamo kakve-takve prihode, ili barem donekle sigurno namještenje, osnujemo konzorcij od pet članova, koji bi se primili toga patriotskog posla i uložili svaki po 2500 dinara, što bi bilo dovoljno, da se izda u prvoj godini 12 brojeva, uz uvjet naravno da svi i pišemo i radimo besplatno. Predložio sam odmah i članove za koje sam vjerovao da bi bili voljni upustiti se u taj pothvat: dra Frana Brnčića, imućnog advokata, dra Ivu Ražema, bankovnog prokuristu Eskomptne banke, prof. Frana Marčelju, arhitekta i građevnog poduzetnika, društvo »Istru« koje bi zastupao činovnik »Putnika« Božo Semelić i konačno sebe kao petog člana, koji se obvezujem da ću list bez ikakve nagrade uređivati i otpremati.

Priznajem da se je jedino dr Ražem odmah složio s prijedlogom i bio bez daljnjega pripravan odmah uplatiti udjel. Ostali su kolebali i bili bi možda pristali da uđu u konzorcij, ali volje za polaganje novca u fond lista i snašanje moralnog i materijalnog rizika, nije ni u koga bilo.

Ja sam zato korjenito presjekao čvor, pogotovo kad sam osjetio rovarenje nekih sitnih dušica: razišao sam se s društvom, kojeg je djelovanje i inače bilo prilično jalovo, odvojio od svoje skromne uštede pet tisuća dinara, pisao Laginji, Spinčiću, Trinajstiću, Kataliniću i Caru što namjeravam, složio pedesetak stranica rukopisa, otišao u tiskaru C. Albrechta, na čijeg me vlasnika uputio nekadašnji grafički radnik u Laginjinoj tiskari u Puli, Aleksandar Perko, položio mu u gotovu tri tisuće dinara i predao rukopis.

Za nekoliko je dana u mojim rukama bio prvi broj lista, koji sam nazvao *»ISTRA«, glasilo Istrana u Jugoslaviji s* motom: »Kad je pala crna tama — njena je duša pošla s nama«, dva stiha iz jedne Katalinićeve pjesme.

Na sam blagdan slavenskih apostola Sv. Ćirila i Metoda 5. srpnja 1929. list je trebao izaći. Po zakonu trebalo je istoga dana, kada list izađe iz tiskare, predati ga u tri primjerka Državnom odvjetniku, odnosno »Javnom tužiocu«.

Uzeo sam jedan primjerak i odnio ga našem Kaštelircu, jednom od prvih pazinskih đaka, dru Marku Ružiću, koji je bio vršilac dužnosti Javnog tužioca. Na okupu su bili javni tužioci dr Marocchino, dr Maurović, dr Grünwald. Svi su oni voljeli Istru i Istrane,

ali jednodušan je zaključak bio: ne može! Mora se smjesta izdati nalog o zapljeni! Onoga časa kad tiskara dostavi propisana tri primjerka! Sat zatim policija polazi u tiskaru, razbija slog i odvozi cijelu nakladu koju zateče.

Bio sam pripravan na to. Bio sam napisao tisuću kuverata s tisuću naslova svih znanaca i prijatelja, svih nekadašnjih pretplatnika »Istarske riječi« u Trstu, u svaku kuvertu metnuo jedan broj lista, zatvorio i zapečatio i kao zatvoreno pismo razaslao list. Poštanska cenzura službeno nije postojala i pisma se nisu smjela otvarati. Ja sam raznio pisma i ubacio ih u sve moguće poštanske škrinjice u gradu.

Sutradan mi je policija dostavila kući rješenje o zapljeni lista, dao sam joj par primjeraka, da se stražar baš ne vrati u ured praznih ruku, u tiskari su zaplijenili također desetak komada, razbili slog i zapljena je bila izvršena.

Međutim list je već bio posvuda — od Triglava do Vardara i od Buenos Airesa do Johannesburga, jer sam i tamo imao pretplatnika. Drugi se listovi, međutim, na pisanje »Istre« nisu mogli osvrnuti i tako se o njoj javno nije znalo.

Što sad? Da bacim koplje u trnje? O ne, ne bih bio Vlah. (Nas su u Istri — sve one koji su došli za zadnjih seoba — zvali Vlasima, a Baderljanštinu i zapadnu Istru Vlašijom!)

Počela su stizati pisma, narudžbe — i pretplate! Za nepunih mjesec dana meni je došlo osamnaest tisuća dinara na ime pretplate na list »Istru« za godinu dana unaprijed.

Opet sam otišao Javnom tužioštvu, ili bolje Marku Ružiću. Zar da ja sada svima vraćam novac, tisuću poštanskih uputnica, i da svakom tumačim da je list zaplijenjen? Ne, to ne mogu. A nisam nepošten da novac zadržim i list dalje ne izdajem.

Za mjesec dana donio sam drugi broj. Blag, dobar, sentimentalan, nimalo borben. Čak i neka pjesmica o talijanskim emigrantima i njihovoj čežnji za domom, koji napuštaju.

»Torna via gli emigranti — della Patria sognanti — no, non dormono più — ma si veglia lassù — con uno sguardo lontan... a jedan starac silazi s broda... baccia un pugno di terra — se la morte m'afferra — a voi torniam!«

Čitav sam broj donio na predcenzuru. Poslali smo ga u Beograd šefu Presbiroa, Milanu Marjanoviću. Vratio ga crveno išarana, neke jače naslove ublažene, ali — broj odobren! I tako je izašao i drugi broj. List je bio tu, s krupnim naslovom »ISTRA glasilo Istrana u Jugoslaviji«. Led je bio probijen, list financijski osiguran, barem za tiskanje, a poštarinu ću već nekako skucati. Gradiva pak neće uzmanjkati. Svi prijatelji oko »Istarske riječi« u Trstu su doduše tko u konfinanciji na Ponzi i Liparima, tko u Sulmoni i

drugim zatvorima, ali još je uvijek naših po istarskim selima, vijesti idu od usta do usta, do Trsta, a odanle se već nekako preko Ljubljane i Postojne, Kastva, Rijeke i Sušaka, uspostavlja kontakt. Pa i dođe uvijek po neko, pa pripovijeda, a i između redaka se u talijanskim novinama nešto pročita. Trebalo je samo nešto više raditi i sve će krenuti. Nerijetko me je pri radu zatekla i zora, a u ured sam morao u osam. Dobri je stari Kohn i to razumio, pa sam mogao dolaziti ne u osam, nego u osam i po, ne u dva nego u dva i po (radili smo od osam do dvanaest i od dva do šest popodne).

I treći je broj sretno prošao. Vrijedni ga je Marjanović, iako glavni direktor presbiroa u Beogradu, sam cenzurirao, sam ublažavao, nadopunjavao naslove, javni bi tužioci zažmirili, i list je prolazio. Nosio je *ime*, a to je također u ono vrijeme teške diktature mnogo značilo.

U to je vrijeme pao famozni proces pred ad hoc formiranim »specijalnim tribunalom« — pala je Gortanova glava. Čitava se Evropa uzbunila. Česi su naročito žestoko reagirali, pa je i naša vlast štampi za trenutak popustila uzde. Učitelj Marko Zlatić bio je baš tih dana došao iz Berma, dakle sa izvora. Cijelu mi je noć pričao detalje procesa, prethistoriju zbivanja, prilike i neprilike, a ja sam marljivo bilježio i na brzinu složio poseban dvostruki broj, pun žestine i ogorčenja, sa svim potankostima, koje nijedne druge novine nisu znale. Upriličismo svečane zadušnice u crkvi Sv. Marka u Zagrebu i po svim mjestima u Jugoslaviji, Spinčić je otpjevao staroslavensku službu Božju, časovi su bili dirljivi i potresni. Savjest se naroda probudila, Istra je i opet postala središte pažnje.

List »Istra«, kao najbolje informiran, štampan je u dvostruko većoj nakladi, iz Splita, iz Sušaka, Osijeka, Sarajeva počele su stizati brzojavne narudžbe na 300, 500, 600 komada. List je bio razgrabljen...

Međutim, sad se počelo pitati i, kako mi rekoše, »na najvišim mjestima« čije je to glasilo, tko ga izdaje, koji mu je pravac. Da li odgovara duhu *»integralnog aleksandrovskog jugoslavenstva«?*

Sve u svemu, malo iza toga list mi je uzet iz ruku te je postao »Glasilo Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske Krajine«, kojemu je sjedište bilo u Beogradu, a na čelu mu bio dr Ivan Marija Čok kao predsjednik, i dr Mirko Vratović kao potpredsjednik*, a ja sam mu prestao biti vlasnikom, izdavačem i urednikom.

Ja sam se tada uz pomoć neobično vrijednog učitelja Josipa Kraljića, bacio punim žarom na izdavanje i uređivanje omladinskog

---

* (Budući da sam, skoro cijelog svog života, vodio svoj »brodski dnevnik« i vjerno sa svim potankostima bilježio sve »bonace« i sve »nevere«, sve kapitane, sve noštrome i mornare, ja ću taj »dnevnik« sa svim zapamćenjima ostaviti u nasljeđe svojoj unučadi, pa neka ga oni u vrijeme koje budu smatrali pogodnim, objave kao »Istarske zapise br. 2«).

* Dr Čok rodom iz Trsta završio je za Drugog svjetskog rata u emigraciji, kao ministar u vladi kralja Petra, formiranoj u Kairu. U Kairu je i umro.

lista »Mali Istranin«, u koji nisam nikakvim konzorcijima dopustio ni da primirišu. List se je mojom neopisivom aktivnošću toliko raširio da se je tiskao u 13 tisuća primjeraka, a u pojedinim zgodama, prigodom kojeg svečanijeg ili jubilarnog broja, i u 20 tisuća i zašao preko školske djece može se reći u svaku kuću u Hrvatskoj.

Na traženje učitelja i prosvjetara sokolskih društava, koji su željeli da u svečanim zgodama izvedu s djecom po koji igrokaz s istarskim motivima, napisao sam igrokaz »Vilinsko kolo« i tiskao ga kao knjižicu u dva izdanja, čak u 6 tisuća primjeraka. Škole i prosvjetna društva do posljednjeg su ga primjerka otkupili i počeli uvježbavati.

U kazalištu u Splitu izvedena je spektakularna predstava, koju su organizirale tamošnje škole, a na pozornici je nastupilo i izmijenilo se ništa manje nego tri stotine malih glumaca.

Interes je za Istru probuđen, kult Istre je ponovno živnuo i Nazor je punim pravom mogao uskliknuti:

»Mi Istru našu nismo još izgubili
i ja vam velju sad tek kucnu čas
u koji ćemo potpuno i čitavo
zavoljeti mi nju i ona nas!«

Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca

Izoliravši se tako, i potpuno i čitavo, od svih trzavica u »emigrantskim« redovima, ja sam se uz »Mali Istranin« (pokrenuo sam ga i izdao točno na dan rođenja moga sina jedinca) kojemu sam dao svu svoju ljubav i svu svoju brigu, posvetio i drugom jednom radu, koji me je neobično veselio, a taj je bio: djelovati ne samo perom i dječjom pričom, nego i živom s pozornice izgovorenom riječju. S pozornice se može, smatrao sam, veličanstveno i potresno djelovati i na najdublje osjećaje ljudskoga srca. A Istra je u te dane zaista trebala mnogo, veoma mnogo srca.

Glumačka je umjetnost divna odlika rijetkih posebno nadarenih talenata, koja se zbog svoje specifičnosti može još jedino usporediti s umjetničkom riječju pjesnika, kistom slikara, dlijetom bogodana kipara, uzvišenim akordom skladatelja.

Prvu glumu vidjeh i prvu s pozornice izrečenu riječ čuh kao desetgodišnji dječak u Pazinu, od nezaboravne umjetnice Marije Ružičke Strozzi. Od onda ju ne zaboravih nikada, a tome je već šezdeset godina.

U Zagrebu je postojalo malo društvo od desetak, dvadesetak mladih ljudi, koji su tu lijepu umjetnost voljeli i obožavali ju poput mene. Udružili se ne da profesionalno glume i nastupaju, nego da

priređuju sami sebi i svojim najdražim prijateljima i znancima, jedan poseban profinjeni užitak.

Udruženi isprva kao diletantski ogranak »Hrvatskog sokola«, kome je bio starješina naš nekadašnji zaslužni istarski javni radnik u Puli, Lacko Križ, ostadoše na okupu i nakon raspusta Hrvatskog sokola za vrijeme aleksandrovske diktature 1929. kao »Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca«.

Zbor Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u Zagrebu

Najgornji red: Ivica Valpotić - Josip Kramaršek - Branko Privora - Josip Fretze - Đuro Kahn - Franjo Šojat - Mario Fabrio - Fabijan Fabrio. Drugi red odozgo: Boris Dujmović - Rudolf Ivančić - Štefica Koretić - Micika Švarc - Anita Fabrio - Adela Balun - Selimira Markovina - Mito Miloradović - Petar Halapir. Treći red odozgo: Mira Valpotić - Tilda Fabrio - Dragica Čeleda - Olga Freudenreich - Ernest Radetić - Julio Albini - Dragica Leventić - Milka Miloradović - Ema Ivančić - Zdenka Kahn. Sjede u prvom redu: Marko Leventić - Viktor Rudolf - Aleksandar Freudenreich - dr Nikola Andrić - Tito Strozzi - dr Slavko Batušić - M. Zubić

Duša je toga društva bio odvjetak poznate kazališne umjetničke obitelji Freudenreich, građevinski arhitekt Aleksandar Freudenreich.

On je bio pokretač, organizator, pisac, redatelj i glumac, po krvi i tradiciji, odnosno po nasljeđu. Neobično vedar, društven i prijazan zadobio je sve moje simpatije kao čovjek i kao rodoljub i ja sam se bez i truna premišljanja uklopio u tu dragu družinu.

Po sokolskom smo se običaju, međusobno svi nazivali braćom i sestrama, a i bili smo na kraju svi jedinstveni i jedan drugom odani kao braća i sestre. Sve nas je vezala i jedinstvena lozinka:

ljubav bratska
ljubav k umjetnosti i
ljubav k domovini.

U tom sam krugu našao, nakon trzavica i uzbuđivanja s »emigrantima« savršeno topli kutić, u kom sam mogao dati oduška svojim najplemenitijim osjećajima ljudske dobrote, žarkog rodoljublja i želje za lijepom umjetnošću.

Starješina čitave organizacije bio je u prvo vrijeme poznati kazališni stvaralac i skladatelj Srećko Albini, a odmah po njegovoj preranoj smrti, veoma obljubljeni prof. dr Nikola Andrić. Uz ostale osnivače tu su još bili: Aleksandar Freudenreich arhitekt i otac mu poznati glumac Dragutin Freudenreich, zatim nekadašnji nadredatelj Hrvatskog narodnog kazališta Nikola Milan Simeonović, glumica Ivka Kralj Milarova, ravnatelj kazališta Josip Bach, književnik Milan Begović, tajnik Matice hrvatske prof. dr Franjo Jelačić, spisateljica Antonija Kasović-Cvijić, sveuč. prof. dr David Karlović, prof. Franjo Novljan, književnik Slavko Batušić, glumac Tito Strozzi, učitelj Antun Vraneković, Rudolf Matz, dr Miro Mayer i još dvadesetak što muških što ženskih, braće i sestara, s vlastitim tamburaškim zborom.

Na čelu Matice, poznatije pod kraticom MHKD, u kojoj su bila učlanjena kulturno-prosvjetna društva iz svih hrvatskih zemalja, bio je sve do svoje smrti starješina Nikola Andrić, a glavni je tajnik bio Aleksandar Freudenreich. Ja sam bio drugi tajnik i istodobno pročelnik Zbora MHKD u Zagrebu.

Umjetnički je vođa Zbora bio neumorni i uvijek živi Freudenreich.

Tražili smo izvornu hrvatsku glumu, kopali po arhivima kazališnih kuća, po knjižnicama, ali smo ih rijetko nalazili. Da tome doskočimo raspisivali smo natječaje, isprva samo za glume, a kasnije i za radio-aktovke, jer smo sa zagrebačkom Radio-stanicom bili dogovorili, da ćemo svaki mjesec izvesti barem jednu izvornu domaću radio-aktovku. Hrvatsku smo dramsku književnost obogatili tako sa osamdeset dobrih gluma iz narodnoga života, od kojih smo ih dobru polovicu sami i izveli. (Ja sam, prema podacima što ih je objavio dr Josip Badalić u knjizi »Hrvatska dramska književnost« u izdanju Jugosl. akademije, sam napisao ništa manje nego 25 što drama što aktovka a naš ih je Zbor MHKD i izveo).

MHKD je dakle glume pronalazila, probirala ih, nagrađivala i izvodila. Svi su izvođači bili mladi idealiste, koji su se odricali

svake lažne slave, nagrada i cvijeća. Najveća nam je nagrada bila puna kuća i spontani pljesak razdraganog općinstva.

Samo je po sebi razumljivo da kao pravi rodoljubi nismo Istru nikada zaboravili nego smo u svakoj prilici pobuđivali zanimanje za nju i širili njezin kult.

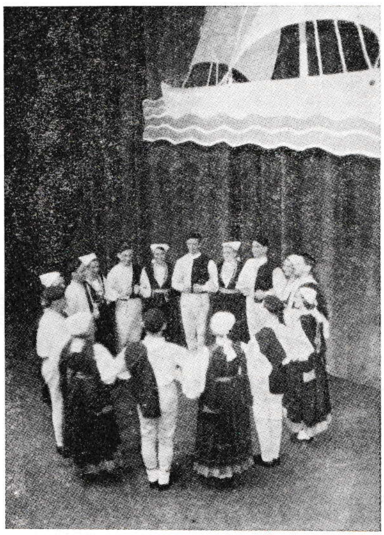
Radetićeva drama »Za goli život« nije se smjela izvesti u Zagrebu. Praizvedba je bila u Hobokenu u Sjev. Americi.

Najprije smo osvježili stare uspomene na Ćirilo-metodske dane, na dane borbe za materinsku riječ u Istri. Nakon skoro dvadesetgodišnje pauze obnovili smo i ponovno uvježbali Carevo »Zimsko sunce« i izveli ga u zagrebačkom kazalištu s puno duše i zanosa.

Kazalište je bilo ispunjeno do posljednjeg mjesta, pa smo ga trinaest puta redom ponovili. S njime smo krenuli i na put po pokrajini, pobuđujući svagdje isti zanos i isto oduševljenje: u Varaždinu, Sisku, Osijeku, Virovitici i tako redom.

Ponesen i sam, s oduševljenjem sam se bacio na pisanje drama, pa sam tako u jednom dahu napisao drame iz istarskog narodnog života »Za goli život«, »Vihor«, U pomoć!«. S puno smo oduševljenja uvježbali dramu »Za goli život«, koje se radnja zbiva na Poreštini, zapravo u Baderni, potkraj mjeseca rujna za vrijeme berbe odnosno za »trgadbe«, u vrijeme najžešćih fašističkih nasilja.

Kad je bilo već sve uvježbano i spremno za izvedbu, te priređeni kostimi inscenacija i generalni pokus — izdaje izaslanik policije, koji je po zakonu morao prisustvovati glavnom pokusu, nalog da se drama skine s repertoara i njezino prikazivanje zabrani.

Istarski narodni ples »Balun« na Olimpijadi u Berlinu 1936.
u izvedbi članova MHKD

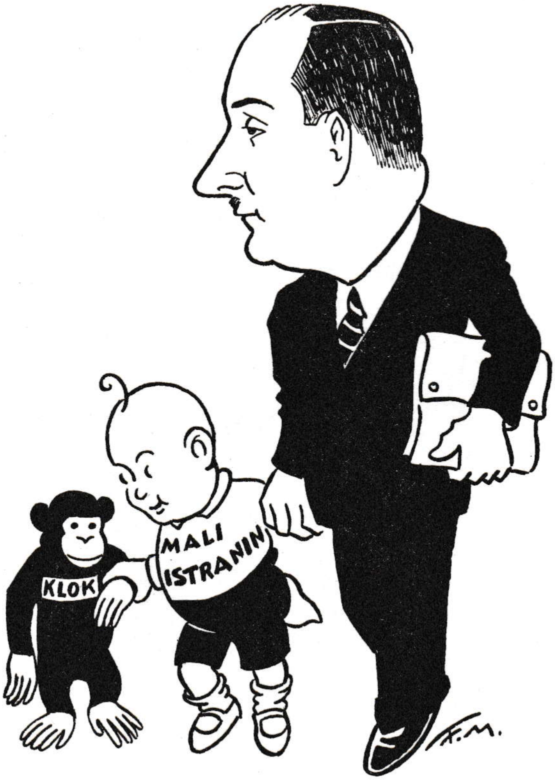
Premijera je održana daleko izvan domovine u Hobokenu u Sjedinjenim državama, a nekoliko repriza u New Yorku u izvedbi kazališnih dobrovoljaca tamošnjega društva »Istra«.

U domovini ju se smjelo izvoditi samo u pokrajini daleko od oka talijanskoga konzulata, pa je tako drama izvedena u Sisku, Varaždinu i još nekim pokrajinskim gradovima, no ni izdaleka s tolikim savršenstvom kako je to bilo priređeno za Zagreb.

U međuvremenu smo izvodili priredbe i zabave na veselje i razonodu sebi i prijateljima. A tih smo, u ono mračno doba diktature,

imali na tisuće. Svaka je naša priredba, oprezno protkana patriotskom žicom, morala biti ponovljena po nekoliko puta, a kazališta i dvorane bile su ispunjene do posljednjeg mjesta.

Ja sam marljivo radio, pisao, reklamirao, stvarao. Kad se više nije moglo javno nastupati, počeli smo s odgojem mladih glumaca. Sedamnaest je mjeseci trajao tečaj, iz koga su izašli mnogi prekaljeni mladi glumci zadojeni istim idealizmom koji je prožimao i nas.

Meixnerova karikatura »Malog Istranina« i njegova urednika Ernesta Radetića iz 1938. godine

Mnogi su od tih naših pitomaca našli i svoj životni put na kazališnim daskama: Zvonko Strmac u Zagrebu, Antun Kujavec u Puli, Željko Frelić u Rijeci, Dragutin Lukež u Trstu itd.

Došla je bila i godina 1936. i, jedanaesta Olimpijada u Berlinu. Fašizam je bio na vrhuncu svoje moći. Mi smo skupili glave i dugo se savjetovali, te na koncu zaključili: izabrani predstavnici čitavoga

svijeta, novinari svih listova, okupit će se tih dana tamo. Mi se ne možemo takmičiti ni glumom ni dramom; glumaca i drama, bogato opremljenih i majstorski odglumljenih, ima na tisuće i tisuće i boljih i ljepših od nas. Ali mi imamo nešto čega ni jedan drugi narod na svijetu nema. Imamo divne narodne nošnje, izvorne plesove, narodni melos. I stvorili smo program: dat ćemo reviju naših narodnih nošnji, narodnih vezova i narodnih plesova iz svih hrvatskih krajeva. I rekli smo:

Istru se ne smije mimoići, nju valja posebno pred cijelim svijetom naglasiti. Skladatelj Slavko Zlatić sastavio je glazbu za istarski narodni ples »Balun«, a 24 plesača odjevenih u izvornu istarsku narodnu nošnju: muški u benevrekama, bijelim vezenim košuljama s vezovima na »ribu«, krožetima i klobučićima, a žene u »modrinama« s raznobojnim vezenim »pasima«, bijelim rupcima i nizovima crvenih koralja — predstavljali su hrvatsku Istru... Osim toga su umetnute i solo-točke Nevenke Perko pod naslovom» Tužna djevojka iz Istre«. Slike su trebale biti efektne, da ih stotine tisuća ljudi zapamte.

Dane se i dane, noći i noći vježbalo, Matz se kao dirigent znojio i konačno se krenulo na daleki put.

Uspjeh je u Berlinu bio potpun. Za Istru se čulo, o Istri se govorilo i pisalo. Prva nagrada, priznanja, oduševljenje. Izvjestitelji svih svjetskih listova zabilježili su da negdje pod Italijom stenje jedna mala, ali lijepa hrvatska pokrajina, sa svojom otpornom samoniklom kulturom, koja se bori za opstanak i neće da odumre.

Naša je svrha bila postignuta. Slijedili su pozivi i nastupi, najprije u inozemstvu, u Beču, Bratislavi, Zürichu, Winterthuru, St. Gallenu, a zatim posvuda u zemlji od Dubrovnika i Hvara na jugu, do Sombora i Subotice na sjeveru.

Svijet je znao za nas, bio je upućen i pripravljen za velike događaje.

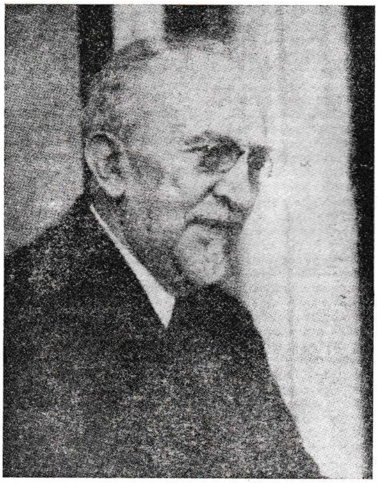
A mi smo, kao umjetničko i rodoljubno društvo, svoju dužnost prema Istri izvršili časno i pošteno.

Zapis o Vladimiru Nazoru

Vladimir Nazor je, doduše, Dalmatinac, Bračanin, ali je dobar dio svoga najljepšega vijeka proveo u Istri, među istarskim Hrvatima. Istra ga je nadahnula i dala mu poticaj da stvori djela trajne vrijednosti, po kojima se tako pročuo, da ga neupućeni smatraju istarskim pjesnikom, Istraninom, što u stvari u duši i jest! Njegov Veli Jože, Galijotova pjesma, Seh duš dan, Medvjed Brundo, Istarski gradovi, sve je to naše, istarsko, naša borba naše nadahnuće.

. . . . .

Kao dugogodišnji tajnik Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca, izrazito kulturnog društva za promicanje i populariziranje lijepe kazališne umjetnosti u narodu, bio sam po prirodi posla u čestom dodiru sa starješinom Matice, drom Nikolom Andrićem, nekadašnjim intendantom, književnikom i piscem, neobično vrijednim i plemenitim gospodinom, ne samo široke kulture i širokih pogleda, nego i široke slavonske duše. On je, pak, bio u prijateljskim odnosima s Vladimirom Nazorom, koji mu je bio i susjed jer im bijaše kuća do kuće. Andrić i Nazor običavali su, tako, polaziti na duge šetnje Medvešćakom i raspredati o svim mogućim pitanjima.

Vladimir Nazor

Ja sam, opet, podveče, u očekivanju sjednice ili sastanka, ili poslije toga, znao često prošetati s Andrićem oko kazališta, pa bih u razgovoru mnogošto saznao od onoga o čemu su njih dvojica raspravljali, te bi se tako njihove rasprave, sasvim nesvjesno, odvijale zapravo u troje. Redovito smo se, dakle, i obavezno s Nazorom, koji je, uostalom, bio i suradnik moga »Malog Istranina« preko Andrića međusobno pozdravljali.

Ja sam smatrao, a to mi nije nikad nitko ni osporio, da je moj »Mali Istranin«, nastavak onog »Mladog Istrana«, što ga je još 1906. pokrenuo u Lošinju Josip Kraljić, a nastavio 1908. u Opatiji uz suradnju Katalinića Jeretova i Nazora, neobično vrijedni i marljivi Viktor Car Emin pod imenom »Mladi Istranin«, pa »Mladi Hrvat«, pa opet »Mladi Istranin« i održao ga sve do 1929. kad mu je, kao

uostalom i svoj ostaloj hrvatskoj i slovenskoj štampi, fašizam zakrenuo vratom.

Slaveći, dakle, 1936. tridesetgodišnjicu lista, obratio sam se istaknutim prijateljima, da mi o toj za našu pravednu stvar značajnoj obljetnici, nešto napišu. Svi su se rado odazvali, pa su tako, svaki na svoj način, kako je tko znao i umio spustiti se na razinu dječjeg lista, dali svoje priloge: sveučilišni profesor dr Srećko Zuglia, odvjetnik dr Šime Žužić, arhitekt Aleksandar Freudenreich, pjesnik Jeronim Korner, Rikard Katalinić Jeretov, Viktor Car Emin i mnogi drugi stari i stariji, noviji i najnoviji simpatizeri i prijatelji Istre i Istrana.

Preko dra Andrića zamolio sam tako Nazora, da mi nešto za tu priliku napiše: priču kakvu, pjesmicu, uspomenu ili zapamćenje iz minulih dana. Rado se odazvao i ja sam već za nekoliko dana od Andrića dobio Nazorovo pismo, bolje: koncept pisma, u kojem mi opisuje kako je on zapravo postao omladinski pisac. Kao, uostalom, i sve drugo dopisivanje, ja sam sačuvao i to pismo, koje je osim toga i vrlo poučno za svakoga tko hoće da se približi dječjoj duši, da govori dječjim jezikom, i da, drugim riječima, piše za mladež.

Evo pisma u cjelini:

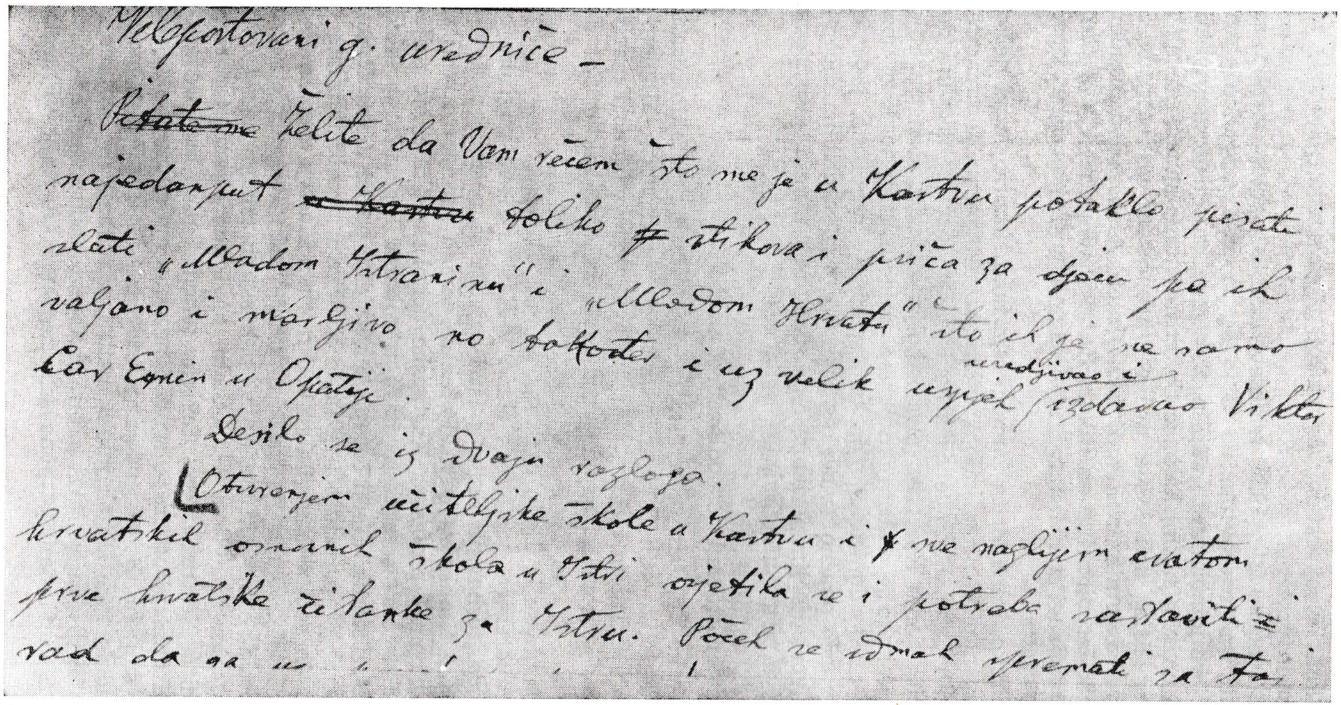
Velepoštovani gospodine uredniče!

Želite da Vam rečem što me je u Kastvu potaklo pisati najedanput toliko stihova i priča za djecu, pa ih slati »Mladom Istraninu« i »Mladom Hrvatu« što ih je ne samo valjano i marljivo no također i uz veliki uspjeh uređivao i izdavao Viktor Car Emin u Opatiji.

Desilo se iz dvaju razloga.

Otvorenjem učiteljske škole u Kastvu i sve naglijim cvatom hrvatskih osnovnih škola u Istri osjetila se potreba sastaviti prve hrvatske čitanke za Istru. Počeh se odmah spremati za taj rad, da ga, uz pomoć profesora Kastavske učiteljske škole, što prije završim. Pri tome sam često imao u rukama i gradivo prikladno za hrvatski istarski dječji časopis, pa koješta poslah Caru Eminu, potpisujući i ne potpisujući različite člančiće u prozi i u stihu.

Onih godina boravila su kod mene u Kastvu djeca moje sestre Olge: Marija, Nada, Ivo pa i još manji Vlado. Prvo troje već učenici kastavskih osnovnih škola, svi pak skupa malen narod ne samo s izvrsnim zdravljem i apetitom, no i neprestano gladni pričâ i pjesmicâ. Nestrpljenjem očekivao se svaki novi broj Careva »Mladog Hrvata«; ilustrirane zgode i nezgode majmuna Floka budile su salve smijeha. Počeh onda i ja pisati baš za tu djecu u mojoj kući. Nastadoše tako »Bijeli jelen«, mali (reducirani) »Veli Jože« i napokon »Minji«, taj okretni patuljčić s gvozdenim zubima i sa zlatnom dušom, koji osvoji potpuno srce ne samo kneginjice Plavokose no

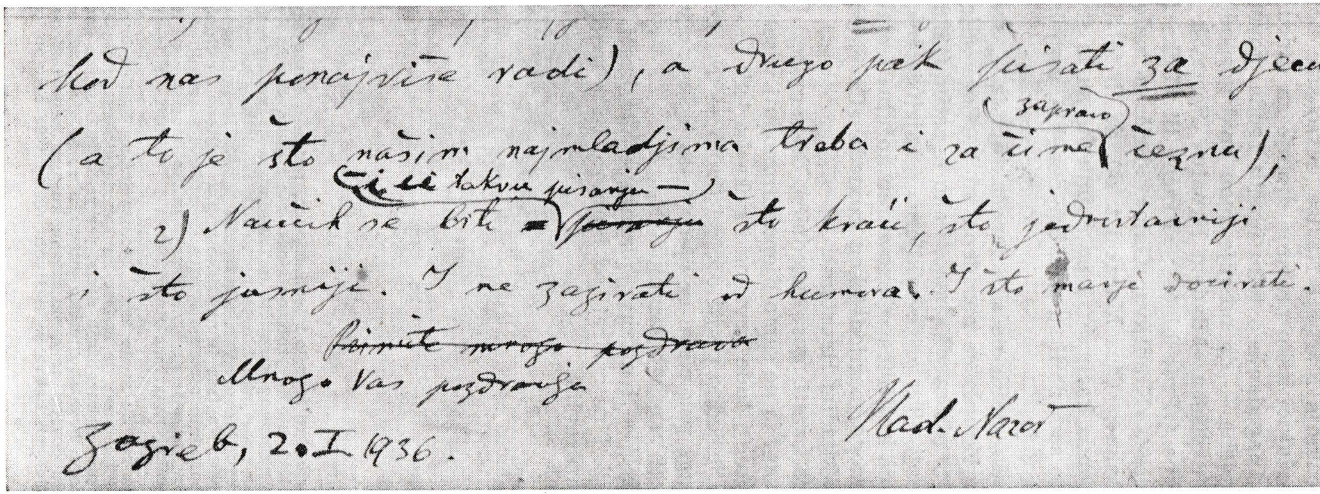

Veleštovani g. urednice –

~~Pitate me~~ Želite da Vam rečem što me je u Kastvu potaklo pisati najedanput ~~u Kastvu~~ toliko stihova i priča za djecu pa ih slati „Mladom Istraninu" i „Mladom Hrvatu" što ih je ne samo valjano i marljivo no dobrotom i uz velik uspjeh uređivao i izdavao Viktor Car Emin u Opatiji.

Desilo se iz dvaju razloga.

Otvorenjem učiteljske škole u Kastvu i sve naglijem cvatom hrvatskih osnovnih škola u Istri, osjetila se i potreba sastaviti i prve hrvatske čitanke za Istru. Počeo se odmah spremati za taj rad da sa u ...

kod nas ponajviše radi), a drugo pak pisati za djecu
(a to je što našim najmladjima treba i za čime zapravo čeznu);
2) Naučiti se biti što kraći, što jedrnatiji
i što jasniji. I ne zazirati od humora. I što manje docirati.

Mnogo Vas pozdravlja

Vlad. Nazor

Zagreb, 2. I 1936.

Početak i svršetak opširnog pisma Vladimira Nazora Ernestu Radetiću, o načinu kako bi trebalo uređivati »Mali Istranin«, da bi ga djeca mogla što više zavoljeti.

i mojih malih nećakinja Marije i Nadice. Pisao sam ponajviše od broja do broja opažajući kako pričanje djeluje na djecu, i upuštajući se s njome u nagađanje o toku idućih zgoda, govoreći im — ali bez pravog uspjeha — da mi nije znan onaj gospodin Mirvlad Zorna koji te priče piše u »Mladom Hrvatu«. Sastavih i nekoliko dijaloga u stihovima (»Prve hlače«; »Braća« ili »Učka i Velebit«, prva verzija »Žigica«, »Kradljivac Gajo«, »Priča o malom Isusu i o lavu«, »Mrtva baka«, »Cica Maca« i t. d.), da ih ta djeca nauče na pamet i da ih onda kazivaju. I po dojmu što su te stvarce pravile na djecu, sudio sam da li su one, bar donekle, uspjele. A s djecom veselio sam se i ja.

Odlaskom mojih malih nećaka i nećakinja iz Kastva i dovršenjem čitanaka prekinula se nesuđena mi karijera »dječjeg pjesnika«. Interesa za to nisam više imao, i ako je zatim (1920) g. Mirko Brayer štampao moje »Tri priče za djecu« (»Bijeli jelen«, »Minji« i »Lubin«), a Narodna knjižnica »Genovefinu košutu« i malog »Velog Jožu«. Nastanak moga marijonetskog komada »Crvenkapica« nije u vezi s Carevim »Mladim Hrvatom«.

Imam Vam još kazati, gosp. uredniče, da sam kod toga moga prolaznog rada imao i ja ne samo lijepu razonodu i veselje u prvom općenju djecom svoje i tuđe krvi, no i neke koristi:

1) Uvidjeh da je jedno pisati *o* djeci (kako se to i kod nas ponajviše radi), a drugo pak pisati *za* djecu (a to je što našim najmlađima treba i za čime zapravo čeznu);

2) Naučih se biti — i u takvu pisanju — što kraći, što jednostavniji i što jasniji. I ne zazirati od humora. I što manje docirati.

Mnogo Vas pozdravlja.

Vlad. Nazor

Zagreb, 2. I 1936.

---

* Dr Nikola Andrić, književnik i jezikoslovac, rođen u Vukovaru 5. 11. 1867, umro u Zagrebu 6. 4. 1942, bio je profesor gimnazije i glumačke škole, dramaturg i intendant Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, a za vrijeme kada je Stjepan Radić bio ministar prosvjete, bio je pomoćnik ministra. Pokrenuo je i uređivao Zabavnu biblioteku, bio predsjednik Društa hrvatskih književnika i utemeljitelj kazališta u Osijeku. Napisao je nekoliko knjiga feljtona i putopisa, uređivao i komentirao izdanja narodnih pjesama Matice hrvatske i klasičnih djela hrvatske književnosti. Kao filolog izdao je knjigu »Branič jezika hrvatskoga«. Bio je vrstan prevodilac s raznih jezika, najviše s francuskoga i ruskoga, te je preveo preko 100 književnih djela.

Zadnjih je godina sve do svoje smrti bio starješina Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca. Najveću mu je radost kao predsjedniku pričinjalo otvaranje omotnica s naslovima pisaca kazališnih djela, jer je MHKD svake godine raspisivala natječaje za najbolju hrvatsku pučku glumu, a on je bio predsjednik porote. Bio je u punom smislu čovjek ne samo široke kulture nego i široke duše, fin, plemenit i dobar. Čovjek na kakva se u životu nikad više ne namjerih.

OPĆI NARODNI USTANAK U ISTRI PROTIV ITALIJE

Politički, kulturni i gospodarski pritisak ne samo talijanskih fašističkih vlasti, nego i svih ostalih demokratskih stranaka prije fašizma, dakle čitavoga jednog pedesetmilijunskog naroda*, nanio je hrvatskom narodnom organizmu u Istri mnogo štete i mnogo rana, koje još ni do dana današnjega nisu zacijelile.

Unatoč nadčovječanskim naporima njegovoga najboljega i najsvjesnijega dijela, koji se je, tako reći, do zadnjega daha borio za održanje i opstanak na rodnoj grudi, naši su gubici ipak golemi i, moglo bi se reći, katastrofalni.

---

* Netko će nam prigovoriti, da ne smijemo poistovjećivati talijanski narod i talijanske demokratske stranke, koje su se isto tako kao i naš nesretni hrvatski narod Istre, borile protiv fašizma kao ugnjetača svake ljudske slobode.

I ovom prilikom naglasujemo, kako smo to naglasili i u nekoliko prijašnjih poglavlja, da prema talijanskom narodu gajimo najiskrenije simpatije, poštujemo i visoko cijenimo njegovu bogatu i neobično vrijednu kulturnu baštinu, na kojoj su se napajali i još se uvijek mogu napajati, svi ostali narodi svijeta, a pogotovo mi Hrvati, njihovi najbliži susjedi.

Međutim, ako i pretpostavimo da fašizam nije nikako predstavljao mišljenje cijelog talijanskog naroda, to ne smijemo reći za sve ostale demokratske stranke. U času talijanskog zaposjedanja Istre na vlasti su bili liberali i, recimo, talijanska vojska, koja nije bila nimalo fašistički raspoložena.

Čuli smo velika obećanja, toliko toplih i laskavih riječi, da bi im svaki iole razborit čovjek, morao povjerovati. A ipak su prve konfinacije, u Evropi dotad nepoznate, odvođenje tisuća i tisuća naših najboljih ljudi, provedene baš za vrijeme toga liberalnog režima. Te se je postupke opravdavalo vojničkim razlozima, iako nitko od nas umornih i bolesnih, izgladnjelih četirigodišnjim ratnim stradanjima, nije nigdje pušku digao. Prva naša sela zapaljena su pod tim režimom.

Pod tim su se režimom pojavile, od te iste vlade favorizirane, i prve fašističke skvadre. Plod našeg mukotrpnog rada i odricanja, naši Narodni domovi u Trstu, Puli, Pazinu i ostalim manjim središtima uništeni su i spaljeni za vrijeme toga legalnog »režima slobode«.

U zaštitu nas nisu uzele ni crkvene vlasti, iako smo bili iste vjere kao i sav talijanski narod i bili odaniji visokim crkvenim poglavarima, nego i sami liberalni Talijani.

Ako se može i opravdati neopravdiva nemoć demoliberalnog režima kako da se opravda infamnost sudova, koji su kažnjavali naše ljude, kad su od palikuća i ubojica branili svoje porodice i svoju imovinu, dok su u isto vrijeme oslobađali te iste palikuće i ubojice, ukoliko nisu i sami suci — kako je to bio slučaj suca u Motovunu, koji je isprebijao do krvi župnika Červara — sudjelovali u tim nasiljima.

Razočarali smo se i u strankama ljevice, koje baš u kritičnim prvim godinama, kada su to još mogle, nisu nikada uzele u obranu hrvatskoga radnika.

Naša narodna svijest i narodni ponos nalagali su nam, da se dignemo na oružje, jer je naša borba bila zakonita, a tu nam zakonitost i pravo da o svojoj sudbini i o utvrđivanju svojih granica sami odlučujemo, nije nikada nijedna pa ni najdemokratskija talijanska stranka priznala. (Kada je godine 1930. na sastanku s predstavnicima Talijanske antifašističke koncentracije — Concentrazione antifascista u Parizu — bila pružena ruka za mirno rješenje talijansko-jugoslavenskog spora, nijedna se, pa ni najdemokratskija, talijanska stranka nije htjela odreći Istre, ni pod uvjetom plebiscitarnog opredjeljenja, a ne odriču se je ni danas).

Mnogo je toga izgubljeno za sve vijeke vjekova. Deseci i deseci tisuća emigranata, koji su morali od 1915. pa sve do danas ostaviti zemlju otaca i svojim kostima zasijati i Štajersku i Moravsku, i Sjevernu i Južnu Ameriku, i Južnu Afriku i Australiju, pa čak i sve krajeve Italije, za hrvatski su narod potpuno izgubljeni i njihovo će potomstvo, kolikogod ono bude u tuđini i bistro i okretno i snalažljivo, to biti uvijek na korist druge zemlje i drugoga naroda.

Ogroman su nacionalni i moralni gubitak i sve one tisuće hrvatskih koljenovića, koji još i danas nose silom im nametnuta talijanizirana prezimena, što znači i gubitak narodnoga ponosa. Neopisivi su narodni gubitak i one tisuće i tisuće nesretnih hrvatskih seljaka, koji su smalaksavši nakon dvadesetipetgodišnjeg hrvanja, sukobljeni s prvim poteškoćama i razočaranjima, otišli u tuđinu i napustili onu dragu istarsku grudu, koja još i danas vapi za čvrstom i žuljavom hrvatskom seljačkom rukom, kako je to vapila i prije tisuću, petsto, trista godina, nakon svakih ratnih pustošenja i kuge.

Sve su to teške rane, koje su začete još 1915, ulaskom Italije u Prvi rat, a koje treba još dugo liječiti ne paragrafima, nego srcem i osjećajem za svakoga pojedinca, za svaku dušu u njemu, jer je to Istra kao nijedna druga hrvatska pokrajina u punoj mjeri zaslužila.

— · —

Čuli smo o prvim našim seljačkim »karbonarima« i o njihovoj zavjeri 1921. u Vidorni kraj Baderne. Takvih je karbonara — »narodnjaka« bila puna Istra, i oni su bili onaj kvasac, ona klijališta, na kojima se i razvio veliki narodno-oslobodilački pokret u Istri.

Njihovi tajni sastanci, njihova povezivanja, podržavanje »kuraja« ne potječu tek od 1943. od dana talijanske kapitulacije. Mnogo su starijega nadnevka. Živa narodna svijest Hrvata-narodnjaka bila je ona neuništiva snaga, koja je poput »iskre pod pepelom«, godinama zapretana, tinjala čekajući da dune svježi vjetar sa istoka i da raspali vatru koja će u sudbonosnim danima planuti neugasivim žarom kao općenarodni ustanak.

Spomenut ćemo neke od njih, koji su djelovali na području od Lima do Mirne, u tako zvanoj Benečiji, koja broji nekako oko 22 tisuće ljudi. Svaki je od njih roman za sebe: dvadeset i dvije tisuće romana, jer je ustanak u tom kraju (a tako isto i u svoj ostaloj Istri) ustanak svakog, baš svakog čovjeka. Starac od devedeset godina, jednako kao i dijete od šest godina s istim su žarom u njemu sudjelovali.

Sastanci su, što dalje bili to tajniji, jer su tako zahtijevale prilike. Javnih manifestacija ili skupova nije više bilo. Postupak vlasti

bio je takav da je čitava pokrajina živjela kao pokrivena nekim tajanstvenim velom prijeteće šutnje. Talijanske su vlasti to osjećale, ali su bile bespomoćne. Znale su da postoji zavjera, da je ona i opasna, ali da joj je zbog jedinstvenosti naroda nemoguće stati na kraj. To bi bilo izvedivo jedino kad bi se bilo do posljednjega čovjeka preselilo, svih onih četvrt milijuna istarskih Hrvata i pol milijuna primorskih Slovenaca, a te snage Italija nije imala, iako su se neki njihovi političari i tom mišlju najozbiljnije bavili.

Mi smo bili kompaktni i disciplinirani, kako su to i oni sami u svojim povjerljivim izjavama priznavali. (»Si mantengono compatti e disciplinati, astenendosi da qualunque manifestazione appariscente, servendosi invece della propaganda individuale e minuta, assiduamente svolta . . . «)

Danas ne postoje nikakvi pismeni zapisnici ni utvrđeni programi. Sastanaka je bilo nebrojeno, ali je sve išlo »na viru i na besidu«, a tu naš istarski čovjek, već po tradiciji nije nikada prekršio ni iznevjerio.

Rekonstruirati sve te sastanke i dogovore nemoguće je. Oni se mogu samo naslutiti iz izjava i razgovora s preživjelim pojedincima, ili iz rezultata pojedinih akcija za koje znamo da su izvedene, iako se nikad nije saznalo za njihove počinitelje.

(Znamo tako za akciju, kad su se porečki fašisti u proljeće 1921. vraćali s jednog svog pohoda u Herake gdje su na Pajaru zapalili kuće naših rodoljuba. Na putu između Mališa i Bankovih dvora, dočekani su u zasjedi salvama iz pušaka i natjerani u bijeg od nepoznatih »šćava«. Danas znamo da su ti tajanstveni »šćavi« bili seljaci iz sela Jurcani, Rahovci i Heraki, pa čak i iz dalekoga Katuna. — Zvane Rahovac-Palijaga, Ive Rahovac-Caratan, Martin Rahovac-Matelić, Martin Sergo, neki Radovan iz Katuna, Tone Mrak iz Heraki i još neki).

Jedna je takva oružana akcija bila i ona Vladimira Gortana i drugova kod Berma, koja je na žalost završila pogibijom Vladimira Gortana, a tridesetgodišnjom tamnicom Viktora Baćaca, Vjekoslava i Dušana Ladavca, te sedamnaestgodišnjeg Živka Gortana).

Međutim »sanguis martyrum . . .« prolivena krv bila je samo sjeme novih mučenika i junaka.

Kad je Italija godine 1941. ušla u Drugi svjetski rat nije ni sama slutila, da je to u Istri zapravo početak njezinog svršetka.

Hrvatski je narod Istre bio duhovno potpuno spreman za ustanak. Trebalo je samo da se nađe netko tko će mu dati znak za pokret i povesti ga u borbu, a taj je znak mogao doći samo iz Hrvatske. I došao je.

Talijanska komunistička partija nije u Istri među ogromnom hrvatskom većinom niti mogla imati niti imala sljedbenika, pa sve

da je i htjela ne bi bila u stanju da se stavi na čelo narodno-oslobodilačkog pokreta.

»Tadašnja talijanska Komunistička partija odmah je na početku 1941. a i kasnije zauzela oportunistički stav i kočila svaki pokušaj organiziranja NOB-e u Istri«, kaže u svojim zapisima jedan od organizatora narodnog ustanka u Poreštini Božo Kalčić.*

U Karojbi su prvih dana rata živjeli kao povratnici iz Jugoslavije braća Ante i Ljubo Drndić. S njima se je, upućen po zadatku KPH na rad u Istru, povezao Božo Kalčić.

Uspostaviti vezu sa starim »narodnjacima« nije bilo teško, jer su se oni unatoč strogoj tajnosti svi međusobno poznavali ili barem po čuvenju jedan za drugoga znali.

Prvi s kojim se trebalo povezati bio je istaknuti narodni borac i stari narodnjak Mate Vlašić iz Nove Vasi kod Poreča, a odmah zatim i sa Markom Ambrožićem (zvanim Nikola) također iz Nove Vasi.

Tajna se organizacija povjerljivim putem širila. Odmah je obaviješten Jože Šuran seljak iz sela Smolici kod Svetoga Ivana od Šterne. Tu se je saznalo da Šuran već ima čvrstu organizaciju od 7, 8 dobrih i pouzdanih suradnika, sve tvrdih narodnjaka, pa da su oni sa »Stipom« (to je bilo konspirativno ime Ante Drndića) već imali jedan tajni sastanak, kojemu je prisustvovao i Joakim Rahovac sa šest drugova iz Baderne.

Zanimljivo je na koji je način došao na sastanak Joakim Rahovac sa svojim drugovima. Oprezan kako je bio, bojeći se prevare, on i njegovi drugovi dođoše naoružani pištoljima. Saznavši o čemu se radi i tko su ljudi, koji se okupiše, te koji im je cilj i svrha, Rahovac na kraju sastanka izvadi prvi iz džepa pištolj i pre-

---

* Božo Kalčić je veoma zanimljiva ličnost. Skroman i povučen, nigdje se nije isticao, niti je želio igrati bilo kakvu vodeću ulogu. A ipak je to čovjek, koji je imao u svojim rukama sve niti narodno-oslobodilačke borbe na Poreštini. Rođen 1912. u selu Srbinjaku, tri kilometra sjeverno od Baderne, otišao je kao 14 godišnji mladić u Tinjan da izuči stolarski zanat. U svibnju 1931. prebjegao je kod Rijeke preko granice i zaposlio se u Zagrebu kao parketarski radnik. Od 1934. djeluje u URS-ovim sindikatima i 1938. postaje član KPJ. U travnju 1941. partija ga upućuje na rad u Istru. U isto vrijeme partija upućuje u Istru đake Istarskog internata u Zagrebu, koji su još od 1933. bili najvećim dijelom članovi organizacije SKOJ. (Ti su omladinci radi zajedničkog povezivanja i zajedničkih akcija, trebali da svoje naslove dostavljaju Davoru Trinajstiću. Nešto kasnije su stigli i Ljubo Mrakovčić, Branko Laginja, Miro Grakalić i Dušan Mavar, sve mladi istarski »emigranti«).

Kalčić je već na prijelazu preko mosta na Sušaku, od Talijana uhapšen, odveden u zatvor i osuđen na 6 mjeseci. Otpremljen je zatim u »battaglione speciale«, bataljon nepouzdanih, u koji su uvrštavali sve istarske Hrvate. Teže se razbolivši bje pušten na oporavak, ali pobježe među talijanske partizane, gdje pod kraj 1942. već djeluje u Oblasnom komitetu. Talijanske mu vlasti hapse i odvode u zatvor majku i brata, a za njim raspisuju tjeralicu od sto tisuća lira, za živa ili mrtva, koju Nijemci 1943. povisuju na 150 tisuća lira. On međutim radi među narodom u Istri na području od Buja do Rovinja i do Pazina. Svi ga znaju, svi ga poznaju, krstari Istrom, dolazi u Trst, dogovara, pregovara, vodi opći narodni ustanak, a ni Talijani ni Nijemci, ne mogu nikako da mu dođu do glave.

Glavni dio ovih zapisa zahvaljujemo upravo njemu kao najupućenijemu.

da ga Šuranu: »Evo pištolj, uzmite ga i predajte onima koji ga više trebaju nego li ja danas«.

Tu se je ispostavilo da taj i takvi sastanci nisu nikakva novost za naše tamošnje narodnjake, te da je već 12. svibnja 1942. došao na to područje Mario Špiler iz Rijeke, koji je već imao sastanak sa poznatim narodnjacima: Stipom Rajkom iz Kirmenjaka, Matom Vlašićem iz Nove Vasi, Valentinom Fabrisom iz Kringe, Perom Rahovcem-Matelićem iz Rahovci, Ivanom Moferdinom iz Moferdini i Matom Brnobićem iz Poreča.

Još je značajnije, da je taj sastanak bio održan u kući fašističkog sekretara za grad Poreč Bruna Godeasa, zapravo kod sestre Stipe Rajka, Fume, koja je kao napoličar živjela i radila na imanju Godeasovu.

Tri tjedna kasnije dogovoren je novi sastanak narodnjaka u svrhu proširenja daljnjih veza. Sastanak je trebao biti održan u šumici na brežuljku kod sela Kučići nedaleko Kringe. Toga je dana kiša padala kao iz kabla. U međuvremenu stigla je vijest da je Mario Špiler uhapšen. Sastanak nije uspio.

S druge strane postojala je veza, koju je bio uspostavio preko Rijeke i rodbinskih veza Mario Štifanić sin Marka Parentina iz sela Štifanići, koji je dobavljao partizanske letke i izvještavao o uspjesima narodno oslobodilačkih snaga u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

(Zanimljivo je, da se je u zapadnoj Istri pojavila i jedna bijela vrana: Ljotićevci! Tko je to bio i od koga poslan nije mi nikad pošlo za rukom saznati. Ive Štifanić-Došić, moj prijatelj i školski drug još iz djetinjstva, pripovijedao mi je u rujnu 1945, kako je jednoga dana došao k njemu neki agitator za kralja Petra i novu kraljevsku Jugoslaviju i spominjao mu Dražu Mihajlovića, kao vođu nove vojske. Otpravio ga je, jer da to nije cvijeće koje bi u Istri moglo niknuti!)

Osnivanje seoskih Narodno-oslobodilačkih odbora

U Istri su, odmah po talijanskom zaposjedanju 1918. de facto postojali narodno-oslobodilački odbori, ili bolje: pojedine nepovezane skupine hrvatskih rodoljuba, poznatijih pod imenom »narodnjaka«, koji su, pogotovo nakon što su pohapšeni i pozatvarani neki istaknutiji narodni prvaci, bili potpuno prepušteni sami sebi, bez ikakve jedinstvene organizacije.

Jugoslavenski generalni konzulat u Trstu, kojemu je bila dužnost da makar samo moralno pruži kakvu-takvu pomoć svojim sunarodnjacima, ne samo što je bio nemoćan, nego je bio i korumpiran (sam generalni konzul Stepanović izvršio je veliko pronevjerenje i kliznuo nekamo u svijet).

Kad se pak 1941. fašizam proširio i na ostalu Hrvatsku i započeo još i s istrebljivanjem hrvatskoga življa u Gorskom kotaru,

Hrvatskom primorju i na otocima (u logorima po Italiji bilo je, prema provjerenim izjavama, blizu 40 tisuća hrvatskih zatočenika, od toga samo u Gonarsu 4 tisuće Hrvata, uglavnom staraca, žena i djece iz Gorskog kotara, te 2 tisuće Slovenaca) narod je počeo padati u očajanje.

Istom kad su se pojavili prvi izaslanici Komunističke partije Hrvatske i počeli pozivati na ustanak, narod se je trgnuo, vjerujući u bolje dane. Kad je pak formiran još i Oblasni komitet KPH za Istru, koji je počeo provoditi jednu sustavnu smišljenu organizaciju, narod se počeo okupljati.

Sporadično je pokret počeo uzimati maha već krajem 1941, početkom 1942. pokret se počinje učvršćivati i organizirati, a u sjevernom i istočnom dijelu Istre pojavljuju se već prve partizanske grupe. U svibnju 1942. postojala je u okolici Pule, Svetoga Vinčenta, Kanfanara i Žminja čitava mreža oslobodilačkih odbora. U mjesecu kolovozu već djeluje prva istarska četa partizana, kojoj se na čelu nalaze Ante Raspor i August Vivoda. U toj se četi nalaze: Jardas, Gostović, Vlado Juričić, Benito Plovanić, Miho iz Maloga Zemuna, Ivan Brozina-Slovan i Belkić. 20. listopada 1942. poduzeta je i prva diverzantska akcija: u zrak je dignut teretni vlak kod Rukavca.

To je odmah podiglo duh naroda, koji je osjetio, da ipak postoji netko tko se i u Istri usuđuje pokazati fašizmu šaku. Malo zatim ustanak se širi i na srednju i na zapadnu Istru. Već u veljači 1943. dakle mnogo prije rujanske kapitulacije Italije Oblasni je komitet KPH za Istru, u potpunoj ilegalnosti, počeo sustavno osnivati narodno-oslobodilačke odbore i po selima zapadne i južne Istre.

Ti su NOO-i imali svaki svoga predsjednika i tajnika, te 4 do 6 članova. Prvi je takav odbor u zapadnoj Istri osnovan u Novoj Vasi, a na čelu mu je bio stari narodnjak i hrvatski narodni borac Mate Vlašić. U selu Smolici kod Svetoga Ivana od Šterne predsjednik je bio Jože Šuran, u Rapavelu Antun Žiković, u Filipinima Ivan Uljančić, u Rahovcima Joakim Rahovac, u Baderni za Badernu i Katun Pere Banko, u Kašteliru Kocijančić st., u Mušaležu Ćiril Kalac, za Gradinu i okolicu Petar Mikulić, za Sveti Lovreč i okolna sela Tome Herak, za sela Kapoviće i Franjoliće Gašpar Jakus, za Selinu Antun Petrović stariji, za Dračevac Jakov Lavižatić.

I u samom gradu Poreču, koji je bio izrazito talijanski, postojao je također tajni narodno-oslobodilački odbor, kojega je vodio tamošnji advokat, rodom iz Baderne, dr Petar Burić, uz suradnju radnika Mate Brnobića, Mate Mekiša, Tome Pilata iz Lašići, te još nekih povjerljivih seljaka iz najbliže okolice grada. Zanimljivo je da su se pokretu priključili i neki istaknuti porečki Talijani. Tako: intelektualka Marija Coana, kćerka vlasnika stare porečke tiskare Gaetana Coana, Ada Guetti, Giovanni Bazara i Bepi Musizza. Vezu

s Porečom podržavao je već toliko puta spominjani narodnjak Mate Vlašić. (Zanimljivo je spomenuti, da je Barba Mate Vlašić imao jedinstvenu legitimaciju, koju je morao uvijek sa sobom nositi i na zahtjev svakog predstavnika vlasti odmah pokazati, a nosila je zabilješku »rilasciato a sensi dell'articolo 3 della Legge sulla Pubblica Sicurezza per le persone di sospetto politico«, što znači: »ja sam politički sumnjiv!« Možemo zamisliti, kako mu je bilo teško i opasno kretati se, jer bi ga »milizia confinaria« iz vlaka ili iz autobusa smjesta skidala ili hapsila čim bi pokazao legitimaciju. U Puli ili u Trstu, nije se smio u hotelu ni pojaviti, jer čim bi pružio iskaznicu redovito bi otišao na spavanje — u zatvor! A ipak je sve to izdržao i nije nikada klonuo! Značaj, kakvih je malo!)

Organizacija narodno-oslobodilačkih odbora razvijala se vrlo brzo i može se reći da već potkraj travnja 1943. na Poreštini nije bilo ni jednoga sela u kojem nije postojao tajni Narodno-oslobodilački odbor ili u najmanju ruku povjerenik NOO-a. Povjerenici su bili uglavnom u onim mjestima, gdje su postojale karabinijerske stanice.

Na zasjedanju Oblasnog Komiteta KPH za Istru u travnju 1943. ustanovljeno je, da na tom području postoji 60 dobro organiziranih NOO-a, kojih se rad uglavnom sastojao od provođenja propagandnih akcija i prikupljanja pomoći u novcu i živežnim namirnicama za narodno-oslobodilačke borce i njihove porodice.

Na tom je sastanku zaključeno:

1. da se pređe na ofenzivniji rad, pa je u tu svrhu provedena reorganizacija NOO-a tako da se objedinilo 8 do 10 manjih odbora u jedan veći i taj je trebao biti buduća općina.

2. da se odmah započne s borbenim akcijama kao što su: pisanje borbenih parola, piljenje telefonskih stupova, paljenje i uništavanje javnih prvenstveno vojnih objekata.

3. da se pristupi osnivanju Skojevskih organizacija sastavljenih od najboljih omladinaca, te partijskih organizacija od najboljih odbornika. Uporedo s time, ima se forsirati osnivanje AFŽ-a i JNOF-a.

4. da se počne izdavati partizanska štampa za Istru i agitirati za odlazak u redove NOV u Gorski kotar.

5. da se zatraži pojačanje političkog kadra za Poreštinu.

Svi su ovi zaključci odmah izvršeni. Od političkog kadra odmah su upućeni na Poreštinu Vlado Juričić, nekadašnji Skojevac, učiteljica Mira Ban iz Sušaka, te učiteljica Silva Kopitar iz Svetoga Petra u Šumi.

Polje rada bilo je zaista široko, a volja i želja naroda za akcijom velika. Doduše već je i prije tih zaključaka bila u Kašteliru organizirana Skojevska grupa od 4 člana kojoj je bio na čelu Lenjin

Kocijančić, a u Rahovcima i Smolicima grupa simpatizera KPJ, koje su vodili u Rahovcima Joakim Rahovac, a u Smolicima Jože Šuran.

Odmah nakon toga sastanka počela je stizati u Istru partizanska štampa, zapravo šapirografirane partizanske vijesti, koje su dolazile iz Like preko Brguca, gdje je bila točka za podržavanje veze između Istre i Hrvatske.

Posljedice nisu izostale. Početkom svibnja počele su prve akcije. Omladinci Skojevske grupe u Kašteliru oblijepili su parolama cijeli Kaštelir i Labince. Porušene su sve telefonske veze između Kaštelira i Vižinade, te Kaštelira i Poreča. Tokom toga mjeseca počeli su odlaziti u Gorski kotar i prvi partizanski borci iz Poreštine. Bili su to: Mario Smolica iz Smolici, Antun Pribetić iz sela Antonci i Radovčić-Ivanićev iz sela Jakići.

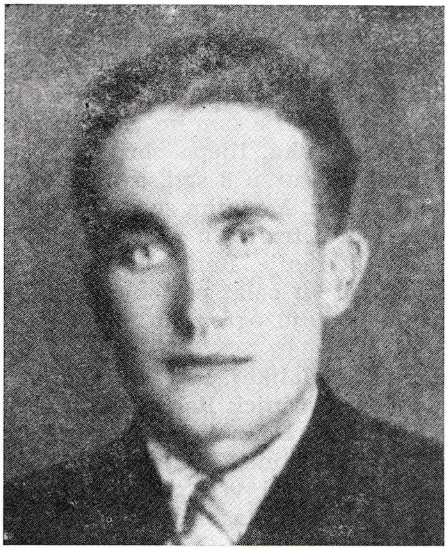
Ive Rahovac-Caratan

Talijanske su vlasti odmah osjetile širenje partizanskog pokreta i poduzele sve mjere sigurnosti. Vojnicima iz Istre i Slovenskog Primorja zabranjen je dolazak na dopust u Istru, a svi oni koji su bili sposobni za oružje mobilizirani su i poslani u tzv. specijalne bataljune u Italiju.

Nad obiteljima, koje su im bile sumnjive počelo se provoditi neviđeni teror i, tako reći, dnevne premetačine. Prigodom jedne premetačine u kući obitelji Ivana i Mate Uljančića u Filipinima pro-

nađena je partizanska štampa. Karabinijeri su smjesta uhapsili i odveli u Žbandaje 7 članova obitelji, gdje su ih strahovito istukli tražeći da odaju odakle im to. Ne saznavši ništa odveli su ih u Pulu. Na to je svu krivnju preuzeo na sebe najmlađi Antun Uljančić, jer je kod njega pronađen glavni dio materijala, odnosno štampanih letaka. Ostali su nakon nekoliko mjeseci pušteni kućama. (Mislim da Antun Uljančić još živi kao lugar, ali s — metkom u glavi).

Od lipnja dalje počele su nicati sveđ nove i nove grupe skojevaca: u Rapavelu, u Rahovcima, u Selini, u Filipinima i drugud.

Joakim Rahovac
sin Ivin, narodni heroj

Uz to su se počele formirati i prve partizanske ćelije i simpatizerske grupe KPH: u Selini Ivan Babić i Joakim Bratović, u Krunčićima Antun Matošević, u Rajkima Božo Matošević, u Kapovićima Gašpar Jakus, u Brčićima Mato Jelovac, u Žbandajima Ivan Poropat i još mnogi drugi.

Dne 27. srpnja 1943. krenula su iz baderljanske općine 63 borca prema Gorskom kotaru. Organizirao ih je i poveo Joakim Rahovac, a zborno im je mjesto bilo u šumici na brežuljku Rušnjaku nedaleko sela Rahovci. Navečer su krenuli prema Smolicima, gdje ih je dočekao Jože Šuran sa 12 svojih boraca. Razumljivo je da se ovako velika skupina nije mogla tek tako prebaciti. Putovalo se uglavnom noću u skupinama, prema Učki.

Terenskim radnicima iz Baderljanštine i Poreštine stigli su u pomoć politički radnici iz Gorinštine: Ivan Jelovac iz sela Jelovci kod Kringe, Silvano Golub iz Berma, zatim drugarice Dunja i Franjica iz Semića na Krasu i još neki.

Zapis o Joakimu Rahovcu

Svakog jutra čim bih ustao, prvo je bilo da pogledam kroz prozor koji je bio okrenut prema jugu. S lijeve su se strane u daljini bijelile kuće sela *Rahovci,* a nekako u sredini, nešto bliži, *Štifanići.*

Točno sam znao čija je koja kuća i tko u njoj stanuje. Napose sam poznavao djecu iz svake kuće i znao tko će doći danas u školu, te što će donijeti u platnenoj torbi »za ručenje«. Dok sam djecu viđevao svakog dana i s njima nakon škole »gonio prasca« (vrst dječje igre): s Rahovcima sve tamo do »Močilja«, a sa Štifanićima čak do »Grgljevke« — roditelje sam im viđevao rjeđe: svake nedjelje, kad bi u svečanom ruhu, lijepo obrijani i uređeni dolazili u crkvu. Žene na »malu mašu« u 8 sati, a mladići, djevojke i starci na »veliku mašu« u 11 sati. Međutim su i jedni i drugi imali uvijek nešto posla u dućanu ili u trafici, u »Zadrugi« ili »poli Burića«, pa bi dolazili i po koji sat ranije. Ranije bi dolazili i onda kad nisu trebali ići u trgovinu ili »u palat po tabak«, zato da bi prije mise malo posjedili u hladu dviju ogromnih *ladonja* na trgu pred crkvom.

Bile su zgodne te »sjedaljke«. Pod istočnom su ladonjom sjedili i razgovarali uglavnom Gorinjci: Rahovci, Jurići, Jakići, Jurcani i Štifanići, a pod zapadnom Dolinci: Bratovići, Katunjani, Bonaci i donja sela, sve do Žbandajštine. Zanimljiv je bio i mentalitet jednih i drugih. Gorinjci razboriti, vrlo pobožni i tvrdi narodnjaci; Dolinci pomalo oholi zbog svoga blagostanja (naročito Katunjani), podrugljivi i objesni. Poneki bi stari Gorinjac dojahao i na skromnom »tovaru« (tako je npr. stari »Sudac« iz Rahovci uvijek jahao na magaretu), a Dolinci ponekad i na »kareti« s konjem. Ne bi Dolinac uzjahao tovara ni za živu glavu »radi sramote«.

Pa i u školi smo se, sve nekako nesvjesno, dijelili na Gorinjce i Dolince. Dolinci bi »za ručenje« vadili iz platnenih torbica kobasice i bijeli kruh »od šenice«, dok su Gorinjci hrdali uglavnom samo sir i kruh od »turkinje« miješane sa »škandelom« ili u najboljem slučaju sa »šegalom«. Ne znam zašto, no ja sam više volio Gorinjce, nego Dolinjce. Sjedio sam u prvoj klupi s Perom Caratanom iz Rahovci i vrlo smo se dobro slagali. Moj je pak stariji brat bio, izgleda, čovjek kompromisa: sjedio je u klupi s Pavom Caratanom, starijim bratom Perinim, a drugovao je s Ninom Radošom iz Katuna, valjda zato što mu je Blaž Radoš bio krsni kum, a možda i iz oportunizma, jer je Radoševa torba bila mnogo mesnatija i obilatija nego ona Pave Caratana.

Kada bismo se nakon škole s Caratanima i ostalim Rahovcima rastali, ponekad čak iza Šimičine »boške« i ja se vratio kući, dugo bih još, gledajući kroz prozor, nagađao jesu li Rahovci već stigli kućama ili se još klate po šumarcima i vinogradima. Gledao bih Caratanove »baladure« no bili su ipak predaleko, da bih mogao koga na njima prepoznati. A osim toga Caratani su bili i vrlo radišna i ozbiljna čeljad, koja se bez potrebe nije klatila po baladuru.

Bili su, uistinu, osebujan svijet ti Rahovci. Koliko se iz djetinjstva prisjećam, mislim da su nosili samo tri prezimena, iako je u selu bilo čak dvadeset i šest obitelji: Šergi, Milohanovići i Rahovci. Rahovci su se pak dijelili na tri obtelji: Rahovci-Caratani, Rahovci-Palijage, te Rahovci-Matelići. Moj je pokojni otac veoma cijenio Matelićeve, jer je stari Rahovac-Matelić bio ne samo imućan i razuman gospodar, nego i pismen seljak, koji je u crkvenom koru među starcima, s molitvenikom u ruci čak i »pištolu« sam pretpjevao. (Dobro ih još i sad vidim poredane: Mihu Jurića-Nažuna, Božu i Jivu Caratana i na kraju Matelića u desnoj, a Katunjane: Radoša, Radovana i Čehića u lijevoj klupi). Živo se spominjem i Matelićevih triju sinova: Karla, Cinta i Peru. Karla ozbiljnoga i već zrela, Cinta izvrsnoga pjevača (»Lipo ti je rano uraniti — u prozorje kad slavuji poje . . .«) i najmlađega Peru, vesela mladića, koji je drugovao s Zucconovim pisarom Tomašićem.

Za razliku od drugih Rahovaca, Caratani su, rekoh, bili osebujni i ozbiljni ljudi.

Glava kuće bio je najstariji brat, koji je jedini bio oženjen, Bože, otac Pave, Pere i Blaža. Uz njega su u kući bila još četiri brata sva tri neoženjena: Ive, Šime, Tome i Miho. Svi su bili vanredno vrijedni i radišni seljaci, pa nije čudo, što im je imanje bilo uvijek i na vrijeme obrađeno, a kuća imućna puna svakoga dara božjega.

Smatrali smo ih možda pretjerano pobožnima: u njihovoj se je kući svaku večer zajednički molilo: u svibnju svibanjske pobožnosti, a u listopadu krunicu. Svakog prvog petka u mjesecu svi su Caratani obavezno išli na pričest, tako da su zlobnici, a zapravo zavidnici, znali reći da je kuća Caratanova zapravo mali »kloštar«, tim više što se ni jedan od četvero braće dugo nije ženio.

U narodnom su pak pogledu bili zaista na visini: stopostotno svjesni rodoljubi, koji bi za hrvatstvo i život dali. Kad je Laginja osnivao u Baderni Gospodarsko društvo, »Zadrugu«, Rahovci su se prvi u nju učlanili i bili joj prvi osnivači, podnijevši i prve neprilike: prve dugove, koje su morali plaćati.

Jednoga se dana ljudi iznenadiše: prvi brat, Ive, doveo je u kuću snahu. I opet razumno: uzeo je sestru Gašpara Heraka iz Pajara, Mariju, iz vrlo bogate jednako tako rodoljubne kuće. Disciplina u kući nije poremećena, pogotovo jer je ta druga snaha do-

nijela u kuću toliko da joj se u tom pogledu nije moglo ništa predbaciti. Imanje se samo još više povećalo i proširilo. Na 37 jutara dobre i plodne zemlje. Kad se rodilo još troje djece: Joakim i za njim još dvije sestre, kruha je još uvijek bilo u obilju za čitavu brojnu obitelj-zadrugu, koja je sada obogaćena novim snagama, samo još bolje procvala.

U takvim se eto prilikama i u takvom čestitom, patrijarhalnom i rodoljubnom ambijentu rodio *Joakim Rahovac* godine 1914. dakle upravo onih sudbonosnih dana, kada je buknuo prvi veliki svjetski rat. Rano je djetinjstvo proživio u doba, kada je nacionalni zanos u Istri doživljavao najveća iskušenja: propast i slom Austrije, dolazak talijanske vojske, prvi fašistički teror. Nekadašnja je hrvatska škola u Baderni prvih nekoliko godina bila zatvorena. Prostorije »naše« škole u zgradi »Zadruge« talijanske vlasti nisu htjele upotrebljavati. Kad je konačno sagrađena nova moderna zgrada za talijansku školu, Rahovci su još uvijek kolebali, vjerujući da će valjda jednom ipak proraditi hrvatska škola, pa su odgađali upis djece, a škola se održavala uz kućno ognjište.

Ne dočekavši hrvatske škole, stari narodnjak Ive Rahovac-Caratan upisuje konačno sa zakašnjenjem od dvije godine, svoga prvenca Joakima u talijansku školu. Njegovi mnogo stariji bratići, Pave, Pere i Blaž, otac i stričevi, ucjepljuju mu, međutim, u mladu dušu prve pojmove o »našem« narodu, koji je nekada, i to baš u dane neposredno prije dolaska Talijana, proživljavao epopeju svoga nacionalnoga zanosa, vrhunac svojih stvralačkih snaga: *prvu* hrvatsku školu u Istri, *prvu* gospodarsku zadrugu, prve pobjede i to baš u *njegovoj* Baderni.

Bistar po prirodi s duboko ucijepljenim moralnim, etičkim i estetskim pogledima na život i svijet, mali je Joakim počeo vrlo rano gledati realno na prilike oko sebe i na položaj svoga naroda. Shvaćao je odlično i za godinu je dana nadoknadio dvije godine zakašnjenja i uskoro bio najodličniji đak škole, doduše talijanske, ali je pravu školu završavao i uz kućno ognjište, gdje su još postojale i hrvatske knjige, Dobrilini molitvenici, glasnici i još uvijek hrvatski tiskane novine »Istarska riječ« i »Pučki prijatelj«, koledari »Franina i Jurina« i »Danica«.

Nakon škole Joakim se posvećuje gospodarstvu i radi zdušno i marljivo, kao pravi Caratan, sve seljačke poslove. Prati gospodarsku literaturu i savjesno je primjenjuje. Sve onako mlad postaje kao neki gospodarski ekspert. Prigodom seljačkih dioba ljudi ne zovu zaprisegnute vještake tzv. »perite giurate«, nego njega, da im podijeli imanje; toliko povjerenje uživa među svojim seljacima.

(Njegova učiteljica Tina Burić, Talijanka iz Cesene, još ga se i danas sjeća kao izvrsna i vanredno bistra đaka).

Vojsku je odslužio u Italiji. Vojnička služba, koja na mnogom mladom čovjeku znade ostaviti tragove nekog duhovnog preobra-

žaja, na Joakima je djelovala sasvim suprotno: učvrstila ga je u uvjerenju, da naš narod u Istri nema što tražiti pod savojskom »stellom a cinque punte«.

Vrativši se iz vojske uskoro se, relativno dosta mlad, u dvadeset i četvrtoj godini života oženi. Uzima šest godina mlađu ženu iz susjednog sela Štifanići, kćer Jure Tončića, također uvažene i imućne obitelji Dušanku.

Rađaju mu se redom dva sina. Dok se, na žalost, još i danas širom Istre nailazi i u našim obiteljima na razne Brune i Jolande rođene u ono doba, Joakim daje svojoj djeci čista i nepatvorena hrvatska narodna imena: Milan i Živko.

Kad je već izgledalo da će narod bez igdje ma i jedne svijetle zrake na tamnom nebu klonuti, preko Učke dolaze u Istru prve vijesti o oružanom otporu naroda. Pojavljuju se prvi izaslanici, koji traže da uspostave vezu s istarskim rodoljubima. Koga će u Baderni ako neće Caratane.

Joakim je, kao i svi Caratani, bio uvijek razborit. Dok nije ušao u srž problema i programa akcije bio je oprezan. Upoznavši ciljeve i ljude, postao je jedan od najneumornijih i najborbenijih pobornika pokreta otpora. Ne zna se tko je bio uporniji i aktivniji, da li njegov otac Jive Rahovac stari narodnjak i uvjereni vjernik ili on, napredan gospodar i načitani naprednjak.

Od časa kada se uključio u pokret za oslobođenje Istre ispod talijanske vlasti, on je neumoran: krstari širom Istre, budi, diže narodni i ustanički duh, organizira i prikuplja ljude, oružje i hranu. U staji uređuje podzemni bunker za oružje i ranjenike, njegova kuća postaje središnja točka za primanje i otpremanje vijesti, kurira, boraca, ranjenika. Poneseni njegovim zanosom svi se Rahovci uključuju u pokret, a za njima i sva bližnja i daljnja sela: Jakići, Jurići, Heraki, sva Rovinjština i Poreština. Krajem srpnja (27. VII 1943.) vodi oprezno i mudro veliku skupinu od 75 boraca iz Istre preko Učke u Gorski kotar. 20. srpnja odlazi mu u borbu i žena, ali njega vraćaju sa posebnim zadacima, jer je potreban u Istri*. Postaje članom ZAVNOHA i predsjednikom Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora Istre, osvaja Pazin, donosi historijski akt o pripojenju Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji. U siječnju 1944. kad su fašizam i nacizam već u zadnjim trzajima, neumorno priprema u Istri zadnji udarac. Organizira, sprema borbu, drži sastanke od sela do sela. Osamnaestoga siječnja 1945. drži sastanak u Korenićima. Nijemci zaokružuju selo, Joakim se bori i uzmiče iz opkoljene kuće. Dum-dum metak pogodio ga u podlakticu i izašao kroz rame napravivši strašnu ranu. Odvukao se u šumu kod sela Červara, gdje je iskrvario čekajući pomoć. Sam u noći pod svojim dragim istarskim nebom. Drugovi su ga pokopali tajno u Juralu nad Limskim zaljevom.

Oca su mu (a i strica Mihu) Nijemci već prije odveli u zloglasni logor Dachau od kuda se više nije vratio.

Prolaze godine i ja se po oslobođenju Istre svake Svete Marije male navraćam u Badernu. Gledam staru crkvu, sagrađenu točno godine 1600. i želeći se vratiti u djetinjstvo gledam pobožni svijet, kako se krsti, klanja i okreće prema oltaru. Ne, nije to onaj moj svijet, koga nosim u srcu. I ne ponaša se više kao nekada, ne diže u vis obe ruke za podizanja, ne bije se onako skrušeno u prsa. Gdje su moji dragi starci u desnom i u lijevom koru, da zagrme kao ono nekada iz pune duše i puna srca onaj naš »Budi hvaljeno...«

Moji dragi Rahovci, Caratani, Matelići, Jakusi! Radoši, Radovani, Čehići.

Đovakine, Đovakine, ma zašto su te odvezli i pokopali na Cimarelu u Poreču. Ne čini li ti se da bi tebi bilo mjesto u Baderni, pa da s vrha Baderne gledaš na svoje baladure, na svoje Rahovce, na Štifaniće, na svoj Rušnjak s kojega si krenuo u borbu za ideale svoje, svojih otaca i djedova?

---

* Đovakin Rahovac je bio prirodni, bistri, pučki govornik i agitator bez premca, a govorio je tako uvjerljivo i živo o slobodi koja nas čeka, o ljepoti i uzvišenosti žrtve, koju prinosimo, da nije bilo čovjeka, koji bi bio mogao njegovoj riječi odoljeti, živo vjerujući u svijetlu budućnost, koja će svanuti Istri nakon ovog crnog i strašnog fašističkog mraka i terora.

Narod mu je vjerovao sve, jer je osjetio da to nije neki najmljeni stranac, nego njegov sin, iz njegova kraja, ta poznavao je i njega i kuću mu i plemenitu porodicu, koji nisu bili neki golje, zainteresirani da drugom nešto otmu.

I kad bi Jovo nešto izjavio to je već važilo kao nepisani zakon.

Za vrijeme Italije mnoge su stvari bile državni monopol. Bože sačuvaj da je netko posadio batvo duhana ili ispekao litru rakije za svoje potrebe. Svi su kotlovi za pečenje rakije bili ili zapečaćeni ili zaplijenjeni. Ljudi su si pomagali na taj način, da bi se tajno povukli u dubinu šume i tamo, daleko od svijeta, potpalili vatru i skuhali po koji kotlić »dropa« te si ispekli za najnužnije potrebe po koju litru rakije. Ako te je uhvatio karabinijer, financ ili šumska milicija, »milizia forestale« jao tebi.

U toku borbe, kada su tajni narodni odbori već djelovali u svakom selu, došao je jedan seljak Joakimu da ga zamoli za dozvolu da li bi smio ispeći nešto rakije za svoje potrebe.

Joakim mu odgovori: — Pođi, peci, koliko te je god volja, ako hoćeš i nasred samoga Cimarela u Poreču. Narodna vlast ne pozna više nikakvih »generi di monopolio«. I ako te tko pita reci mu da sam ti to rekao ja — Đovakin Rahovac!

I zaista je bilo tako. Njegova je riječ za sav narod Poreštine bila nepisani zakon. Zato i nije nikakvo čudo, da je za slobodu koju je on naviještao bio spreman na svaku žrtvu. Kad je pala poruka da naši borci u Gorskom kotaru, a bilo ih je tamo iz Poreštine već oko šest stotina, nemaju što jesti, za tren je oka sakupljeno i tajnim putovima preko Učke otpremljeno oko 460 komada krupnih istarskih volova iz Poreštine, te 800 ovaca.

U Gorskom su kotaru volovi od preko 800 kila težine s ogromnim rogovima bili prava senzacija i možemo zamisliti, koliko je ta akcija digla moral izgladnjelih kada im je saopćeno, da im to šalju ustanici iz Istre.

A sve je to davano na riječ Đovakina Rahovca, u živoj vjeri da se daje za bolju budućnost, koja joj evo sa istoka upravo sviće.

Selo Rahovci (starinom i podrijetlom: Orahovci) Talijani su, ne mogući ni pisati ni izgovarati u duhu svoga jezika slovo »h«, promijenili u Villa Racovaz, a tako su pisali i prezimena ljudi. Na taj je način i Joakim Rahovac, kao i svi ostali Rahovci, postao R a k o v a c. Isti je slučaj i sa susjednim selom Okmačići, koje narod, ispuštajući slovo O, naziva skraćeno Kmačići, dok su ih talijanske vlasti prozvale »Ocmazza« odnosno Okmaca.

KAPITULACIJA ITALIJE 8. RUJNA 1943.

Sjećanje Joakima Rahovca na 9. rujna 1943.

U smislu zaključaka donesenih na sastanku Oblasnog komiteta KPH za Istru u travnju 1943, da se mobiliziraju i prikupe borci iz zapadne Istre i upute preko Učke u Gorski kotar, taj je zadatak bio povjeren izvrsnom organizatoru i na Poreštini već dobro poznatom narodnom borcu Joakimu Rahovcu iz sela Rahovci kod Baderne.

On je zadatak izvršio, okupio 75 boraca i uputio se s njima prema Učki postranim putovima, da ih dovede u dogovorenu bazu na Planiku odakle su prebačeni u Gorski kotar, gdje je i on trebao ostati da nastavi borbu. Međutim kako je, kao izvrstan organizator bio u tom času potrebniji Istri, on je vraćen u Badernu na daljnji politički rad. To je bilo zadnjih dana srpnja 1943. Već nakon mjesec dana on se ponovno otpućuje prema Planiku na čelu druge skupine od 40 novih boraca iz Poreštine. Putem je saznao, da je Italija kapitulirala. Znajući da će u tom času borci biti potrebniji kod kuće nego u Gorskom kotaru, on se odmah vrati natrag prema Pazinu. Na putu je odmah razoružao i zaposjeo garnizon u Cerovlju, a zatim proslijedio prema Pazinu, opkolio ga i počeo ga napadati. Ugroženom Pazinu počela je stizati iz Pule pomoć, što kamionima, što vlakom.

Evo kako je taj svoj put i taj pothvat opisao Joakim Rahovac u svojim sjećanjima:

U Gologorici naiđem na veću skupinu seljaka. Iz njihovog živog i veselog razgovora kao i radoznalih upitnih pogleda, koje su na mene upravili, osjetio sam, da se mora raditi o nekom važnom događaju.

»Zdravo, drugovi, što ima novoga?«

»E, druže, vesele su novosti, ti ih sigurno i znaš: Italija je propala . . .«

U prvi sam mah mislio, da se radi o uobičajenim alarmantnim vijestima, ali ljudi oko mene stadoše me uvjeravati: taj i taj je bio kod toga, koji ima radio i čuo . . . Njihovo razlaganje prekine jedan

veseli mladić, vičući i pjevajući: »Ljudi, pala je Italija!« U ruci je imao posljednje vijesti. Čitao sam zapovijed Badoglia: »Sklopili smo primirje s Engleskom i Amerikom...« Malo se zamislim. Oko mene sve više ljudi. Djevojke i momci igraju kolo, ori se pjesma.

Ali, trebalo je ipak odmah nešto poduzeti i okušati sreću. »Drugovi, kažem, pokupite lovačke puške, poći ćemo razoružati karabinijere u Cerovlju«. U susret nam je dolazio drug Mate »Kabalero« sa četrdeset novomobiliziranih drugova, koji su bili spremni za Gorski Kotar. Svi skupa krenemo prema Cerovlju. U međuvremenu stiglo je još stošezdeset novomobiliziranih Labinjana. Dobili smo još nekoliko pušaka. S drugom kurirom Marakićem, koji je najbolje poznavao Cerovlje, stvorili smo plan za tu akciju. Održao sam novomobiliziranima kratak govor o novoj situaciji i razjasnio našu namjeru. Pozvali smo dobrovoljce, koji žele s nama u akciju na Cerovlje. Javili su se mnogi, ali dovoljno je bilo 40 ljudi, jer nismo imali više oružja, a i ono koje smo dobili bilo je vrlo starog tipa i prilično zarđalo.

Putem do Cerovlja pozdravljali su nas oduševljeno omladinci, koji su također htjeli s nama, a omladinke su nam mahale rukama i dovikivale »Srično«. Noću smo se šuljali tihim partizanskim korakom prema cilju. Tu smo se raspodijelili prema već stvorenom planu. Ali dok smo se mi raspoređivali u grupe, koje će iz zaklona pucati na kasarnu, i dok smo kombinirali kako će jedan seljak iz Cerovlja na trik iznuditi karabinijere, da otvore vrata kroz koja ćemo nas četvorica jurnuti opaziše nas karabinijeri i otvoriše vatru na nas. »Pali«, povikasmo, i vatra iz nekoliko karabinki i ostalih pušaka i revolvera prospe se po prozorima i vratima kasarne. »Predajte se!« viče Mrakovčić, ali oni i dalje praše parabelama i mitraljezima preko nas.

»Juriš!«, zagrmismo i zadnji meci našeg oružja osuli su prozore. »Predajte se, povičem, dajemo vam časnu riječ da ćemo vam poštediti život, u protivnom slučaju ćete poginuti!«

»Predajemo se!« — javi se pokorno brigadier i vrata kasarne širom se otvore. Kao bura provalimo unutra. Odbacujemo zarđale puške i »rankune« i hvatamo karabinijerske puške, bombe i revolvere. Čude se karabinijeri toj našoj vojsci i pitaju nas, gdje su nam »regularni« bataljuni... Kasarna je međutim već očišćena. Puške, bombe i revolveri u našim su rukama. Pobjedonosno izlazimo iz Cerovlja. Svuda se ori pjesma.

Od Lupoglava dopire također jeka pucnjave. To su naši: Vladlen, Tonić, Rašpor... Oni razoružavaju Roč, Buzet, Lupoglav... »Živjela sloboda! Živjeli naši!« — kliče se sa svih strana, sa svih prozora kuća, kraj kojih prolazimo. Jedna grupa oružanih ljudi krenula je na stanicu da razoruža stražu, a mi ostali uputimo se prema Marečićima. Videći nas ljudi oboružane onim istim oružjem koje

je do jučer na njih pucalo, pomamiše se od veselja. Dolaze nam u susret žene i djeca, nose nam hranu, vino, šunke...

Kurir sa punkta 0/1, donosi pismo druga Vladlena (Ljube Drndića). Otvaram i čitam: »Razoružali smo Lanišće, Tonić (Ante Cerovac) juriša na Roč. Učini što možeš, doći ćemo i mi brzo da ti pomognemo razoružati Pazin«.

Sa svih strana pristižu nove mase naroda. Na mnogima se vide partizanke sa crvenim zvijezdama. Viju se narodne zastave. Ljudi se grle i pjevaju: »Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo...« Jedna starica otire suze radosnice. Javljaju se sa svih strana novi dobrovoljci da odu na Pazin. Oko nas se okuplja sve više i više naroda.

— Hajdemo, drugovi, razoružat Pazin!

— · —

Stipe Rajko seljak iz sela Kirmenjaka nedaleko Žbandaja, rođen je 1984. Vrativši se kući iz Prvog svjetskog rata, kao svjesni narodnjak smjesta se uključio u redove narodnih boraca. Već ga 1921. nalazimo na tajnom sastanku u Vidorni, na kom su prisustvovali svi narodni prvaci zapadne i srednje Istre, kada su doneseni određeni zaključci i utvrđene smjernice za daljnji rad hrvatskih rodoljuba pod talijanskom okupacijom.

Kao aktivni član izabrani delegat narodnjaka iz zapadne Istre prisustvuje par godina kasnije sastanku u Kozini, gdje je na čelo hrvatsko-slovenskog pokreta otpora došao dr Josip Vilfan.

U ožujku 1925. prisustvuje tajnom sastanku narodnjaka u selu Pajari kod Sv. Lovreča, kojim je rukovodio stolarski radnik Ivan Stari. Odmah zatim, 19. ožujka iste godine, Rajko povezuje sedam susjednih sela: Kirmenjak, Šušnjiće, Medvidiće, Muntižanu, Dračevac, Radmane, Žbandaje i Ladroviće. Na sastanku se našlo 150 hrvatskih narodnjaka koji osnivaju društvo Seljačku slogu. Broj je prisutnih bio prevelik, a da bi mogao ostati konspirativan. Talijanske vlasti saznaju i Rajko je odsjedio 2 mjeseca u zatvoru, u kom se je i inače zbog narodnoga rada morao nekoliko puta naći. To ga međutim nije ni najmanje pokolebalo. U svibnju 1942. povezuje se s izaslanikom Komunističke partije iz Rijeke Mariom Špilarom, te se uključuje u tajnu organizaciju sa Valentinom Fabrisom i Ivanom Moferdinom iz Kringe. Od 14. kolovoza 1943. pa sve do dana kapitulacije Italije 8. rujna 1943. nalazi se u zatvoru u Puli, kamo ga kao politički krajnje opasna odvode iz Poreča. Padom Italije vraća se u Poreč i preuzima dužnost predsjednika Narodno-oslobodilačkog odbora kotara Poreč.

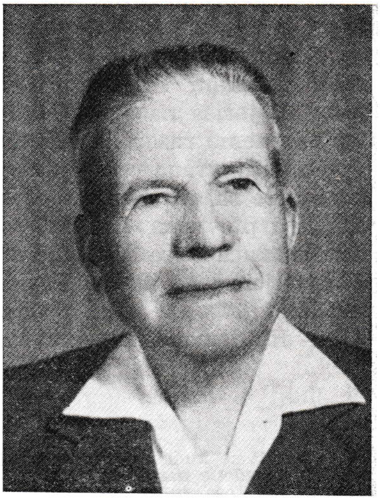
Još je burniji bio život tada najstarijeg hrvatskog »narodnjaka« Mate Vlašića, seljaka iz Nove Vasi kod Poreča. U Novoj Vasi za njegova je djetinjstva postojala samo talijanska škola, koju je i on morao pohađati. Međutim se još kao 15 godišnji mladić zagrijao za hrvatsku narodnu stvar i bio jedan od najžešćih pobornika da se u Novoj Vasi otvori hrvatska Družbina škola. Borba je s domaćim talijanašima bila nesmiljena i teška, puna sukoba. Za jednog takvog sukoba uhapšen je i Mate Vlašić zajedno s četvoricom vjernih drugova. To je bilo 1902. Suci Talijani u Poreču kažnjavali su nemilice zbog antidržavnosti svakoga koji se usudio reći nešto protiv vladajuće talijanske klike. Trojica Vlašićevih drugova osuđeni su svaki na 14 mjeseci, jedan na 8 mjeseci a Mate Vlašić kao najmlađi (bilo mu je tek 15 godina) na 6 mjeseci zatvora. O tom se procesu povela riječ i u Carevinskom vijeću u Beču, gdje je Spinčić oštro napao tadašnjeg ministra pravosuđa Koerbera. Zahvaljujući borbenoj upornosti Vlašića Nova Vas dobiva konačno i hrvatsku školu. Godine 1910. postaje članom Odbora Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, 1912. za Balkanskih ratova pokreće sabirnu akciju za Srpski Crveni križ, 1914. mobiliziran je, ali je već za 4 dana odveden kao politički sumnjiv u vojni zatvor u Grac, gdje je odsjedio 4 mjeseca. Čim je Italija 1915. ušla u rat, Vlašić je poslan na talijansku frontu, čitavo je vrijeme na bojištu i na kraju ga odvode u talijansko zarobljeništvo, odakle ga puštaju kući istom u travnju 1919.

Odmah ga biraju u odbor političkog društva »Edinost« za Hrvate i Slovence u Istri. Uvijek aktivan, on se pridružuje prvim našim »Karbonarima« i sastaje se s njima u Vidorni.

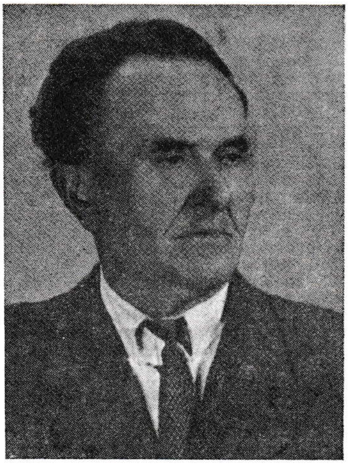
Budući da su Talijani ukinuli sve hrvatske škole u Istri, Vlašić šalje obe svoje kćerke na školovanje u Zagreb, dakako ilegalno, jer ne može dobiti putnice. Zbog toga je za otpremu prve kćerke 1926. osuđen od porečkog suda na 6 mjeseci zatvora, a kad je 1932. poslao i drugu kćer ponovno ga sude na 14 mjeseci.

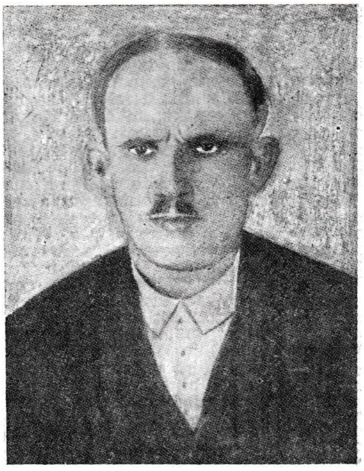
Petar Burić

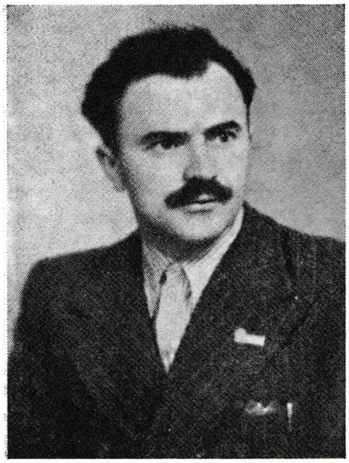
Tome Herak

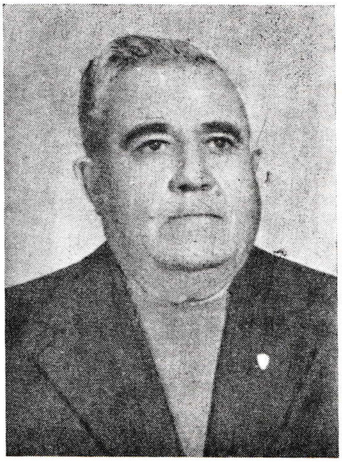
Mate Vlašić

Jože Šuran

Božo Kalčić

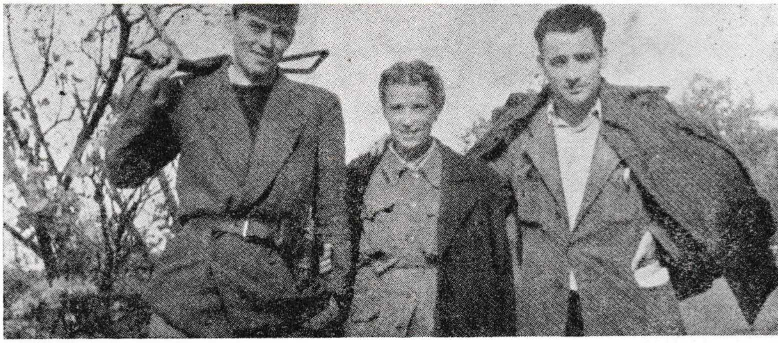
Stipe Rajko

Ivan Kocjančić

Estera Burić-Žiković

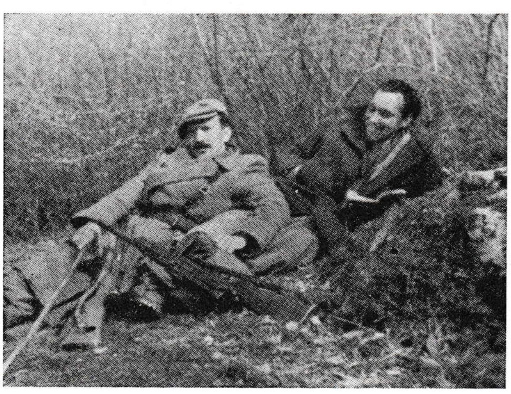

Ljubo Drndić, Dina Zlatić, Ante Drndić

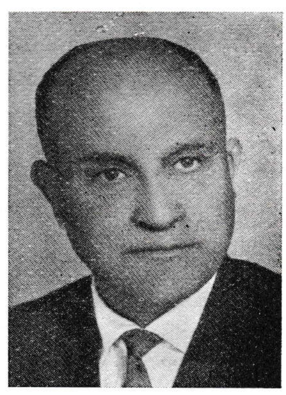
Događaji u Jugoslaviji za Drugog svjetskog rata kao hrvatskog ga se rodoljuba teško doimaju. No samo za kratko vrijeme. Čim je u maju 1942. preko Maria Špilara došao poziv na okupljanje, Vlašić se najpripravnije prvi odaziva pozivu na oružanu borbu i u Poreču se ilegalno sastaje sa Špilarom. U novembru nakon sastanka sa Drndićima u Črvaru ispod Rakotula stvara Narodno oslobodilački odbor u Novoj Vasi koji sačinjava 5 najpouzdanijih narodnjaka. 14. rujna 1943. sudjeluje u zaposjedanju Poreča. Dolaskom Nijemaca povlači se u šumu i radi ilegalno. Na sastanku u selu Filipini, izabran je za prvog predsjednika NO kotara Poreč (za tajnika je bio izabran Božo Matošević).

Ako za ikoga to se za barba Matu Vlašića, najistaknutijeg narodnog borca za hrvatsku stvar Istre, nesebičnog i požrtvovnog istinskog »narodnjaka«, može punim pravom reći da je »bonum certamen certavit, fidem servavit et opus consumavit« tj. dobro se i hrabro borio, uvijek čuvao vjeru u svoj narod i njegovu pravednu stvar, i pošteno i čestito dovršio svoje djelo. Umro je 22. IV 1969. u 84 godini života.

Zato nas je sve u Istri a pogotovo na Poreštini neobično iznenadilo, što mu nijedne naše novine u Istri povodom njegove smrti nisu posvetile baš ni jednu jedinu riječ, isto tako kao što nisu uopće spomenule ni smrt Tome Heraka iz Heraki koji je umro u Sv. Lovreču 1966.

Dušan Diminić i Vlado Hreljanović

Ivan Klarić

Estera Burić, udata Žiković, rođena je u Baderni 1911. kao peta kći imućne i veoma uvažene obitelji hrvatskog narodnjaka Petra Burića, koji je na žalost prerano preminuo upravo u danima kada je tamošnjem narodu bio najpotrebniji. I nju je otac, da ju nacionalno sačuva poslao na školovanje u Zagreb, gdje je u Istarskom internatu svršila nižu gimnaziju. Prerana smrt očeva prisilila ju je da se vrati kući na očevinu. Narodno-oslobodilački pokret u Istri, oslanjao se od prvih početaka na »narodnjacima«, a kako je kuća Burićeva u Baderni bila poznata zbog svoga narodnjaštva (fašisti su Burićevu kuću u nekoliko navrata pokušali zapaliti i demolirati, a samog su Burića nekoliko puta sprovodili u okovima u porečki zatvor) to su i prvi partizani smatrali potrebnim povezati se s Burićevom kućom.

Dne 15. ožujka 1943. Estera Burić povezuje se s izaslanikom KPH Božom Kalčićem, a po kapitulaciji Italije u septembru i provali Nijemaca u Istru, odlazi zajedno s mužem Gašparom Žikovićem u oružanu borbu. Na Krasu polazi prvi učiteljski tečaj koji su vodili Antun Horvat i Jelka Rolih. Nakon završenog kursa, organizira i vodi hrvatske škole, prve hrvatske škole u Istri od dolaska fašizma. U selu Dane na Ćićariji vodi školu pionira, a po selima večernje tečajeve za omladinu. U isto joj je vrijeme muž Gašpar tako reći u svakodnevnoj borbi s Nijemcima, a ona sama trajno u bijegu pred njemačkim vojnicima, koji su se zalijetali u ćićarijska sela i »čistili«. Čim bi se Nijemci udaljili hrvatska bi škola u selima započinjala. Dok je majka odgajala drugu djecu po Ćićariji u hrvatskom materinjem jeziku, njezino je vlastito dijete moralo polaziti u Baderni talijansku školu. Tješilo ju je da je dobro sklonjeno i u dobrim rukama čestite narodne porodice.

Ivan Klarić, seljak, rođen je u selu Kloštar kod Lima 1914. Politički sumnjiv raspoređen je za mobilizacije u »battaglione speciale« tj. bataljon politički sumnjivih. Iza kapitulacije Italije stupa u Narodno oslobodilački odbor sela Kloštar, gdje se formira 11. istarska četa, kojoj postaje politički rukovodilac, zatim komandir čete, a na koncu i komandant bataljona kotara Buje. Djeluje u svim borbenim akcijama od Lima do Buzeta, od kojih su najzapaženije bile borbe kod sela Ladrovići, kod Gradine, kod Karojbe, kod Svetoga Stipana i kod sela Balići kod Žminja, kao i razoružavanje fašističkog garnizona u Vrsaru. Zanimljivo je da u svim tim borbama, osim jednog ranjenog, njegova četa nije nikada imala ni jednog mrtvog. S toliko se oprezne taktike Klarić upuštao u borbu.

POSLIJE KAPITULACIJE...

Italija je kapitulirala na samu svetu Mariju malu, dne 8. rujna 1943. Svijet je to i očekivao, pa je — nakon pada Mussolinijeva — ostajalo još samo pitanje dana i sata u koji će se to dogoditi. Naravno, da je moral, kako talijanske vojske, tako i cjelokupne talijanske javnosti, pogotovo pak samih fašista, bio temeljito uzdrman.*

Naš je narod u Istri bio, naprotiv, jedinstven i dobro organiziran čekao spreman, da u odlučnom času stupi na pozornicu.

Evo što se zbivalo na Poreštini u tim odsudnim povijesnim časovima (Služimo se i opet bilješkama Bože Kalčića, nadopunjenim ostalim zapamćenjima).

»Osmoga rujna 1943. — kaže Kalčić — nalazio sam se u selu Levaki kod Karojbe. Oko devet sati na večer dotrčao je sav zadihan Jože Šuran iz Smolici, da mi javi vijest o padu Italije. Njega su o tome obavijestili naši pouzdani ljudi u Višnjanu: Lino Berneš i trgovac Gržančić, koji su to čuli na radiu.

Iste noći stvorili smo plan, kako da razoružamo karabinijerske jedinice i preuzmemo u svim selima Poreštine vlast u svoje ruke. Budući da u to vrijeme nismo imali ni jedne organizirane i naoružane partizanske čete, odlučili smo, da dignemo na noge najprije sela oko Karojbe, koja neka se naoružaju čime i kako tko može, pa da već devetoga rujna ujutro navalimo na karabinijersku stanicu u Karojbi, u kojoj je bilo stacionirano 18 karabinjera i 2 vojnika koji su čuvali tamošnju transformatorsku stanicu. Tako je, naime, bilo već prije dogovoreno u Oblasnom odboru: da se u slučaju pada Italije ne čeka i ne traži vojna pomoć ni od koga, nego da se narod

---

* Sjećam se kako sam u Zagrebu, ljeti 1943. naišao na jednog talijanskog narednika, koji je bio stacioniran u Plaškom, a dolazio bi u Zagreb da nabavlja razne potrebštine, te ga u razgovoru upitao (nakon što mi se izjadao, kako već devet godina služi i ratuje po Abesiniji, Španiji, Albaniji i sada po Hrvatskoj), što on zapravo misli: »Chi la vincerà, questa guerra?« »Chi la vincerà? Solo Iddio lo sa, ma uno è sicuro: l'Italia certamente non la vincerà!« »E perchè, credi?« »Perchè? Perchè questa è una guerra dei ricchi contro i poveri. E noi siamo poveri, molto poveri . . .«

Bio je sit svega, reče, i samo je čekao ,poput svih ostalih svojih drugova, da ga netko pozove da položi oružje.

sam organizira na licu mjesta i sam naoruža vojne jedinice, te odmah uspostavi svoju vlast i red.

Jože Šuran i Mario Božić preuzeli su zadatak, da hitno obavijeste naše narodne povjerenike općine Višnjan, Baderne i Svetoga Lovreča, koji neka smjesta narod dignu na ustanak, razoružaju karabinijere i istoga dana postave u svakom selu naoružane straže, koje će uspostaviti strogi red i poredak. Na sam pak gradić Višnjan, udarit ćemo drugi dan, desetoga rujna, nakon što okupimo sve svoje snage u okolici i svi se nađemo pred vratima grada. Tako je i bilo: jedno je krilo zahvatilo Karojbu, Motovun i Vižinadu, a drugo Badernu, Sveti Lovreč i Žbandaje. Iza toga svi ćemo zajedno zaokružiti i napasti Poreč, koji je osim snažne karabinijerske postaje imao i garnizon redovite vojske s preko četiri stotine vojnika. Trebalo je raditi brzo i iskoristiti prvu pometnju, koja je zavladala, kako u redovima vojske i karabinijera, tako i u redovima civilnih i fašističkih vlasti, a i samih građana.

Prva je napadnuta Karojba. Oko 300 slabo i primitivno naoružanih seljaka opkolilo je karabinijersku stanicu. To, međutim, nije išlo lako. Dok su se dva vojnika, čuvara transformatorske stanice, odmah predala, osamnaest se karabinjera zabarikadiralo u kasarni, bacajući bombe i pucajući iz strojnica, pa su već u prvom naletu ranjena dva naša seljaka.

Pucnjava je privukla na stotine novih ustanika, među njima i mnogo žena, djece i staraca. Odmah na početku napada ustanici su presjekli sve telefonske vodove. Sa strojnicama na prozorima karabinijeri su odgovarali deseterostruko, na svaku ispaljenu ustaničku pušku. Opsada je trajala čitav dan. Seljaci su na krov kasarne bacili snop dinamitnih patrona, koje su probile i porušile strop, ali se karabinijeri nisu predavali, odgovarajući na svaku prijetnju i užasnu galamu, koju pri tom seljaci stvarahu, svojim poklikom »viva l'Italia«. Nato im je zaprijećeno da će čitava kasarna biti polivena benzinom i zapaljena, pa je bolje da se sami predaju, jer da će im u tom slučaju biti pošteđeni životi, nego da se odupiru i živi izgore. (Ustanici su zapravo samo prijetili, jer su od oružja imali samo još par metaka, a benzina ni za lijek). Opsada je trajala do večeri. Brigadir je podveče poručio da će se predati, bude li mu obećano da će svi biti pušteni živi i vraćeni svojim kućama u Italiju, ali je tražio, da kao pregovarači dođu župnik iz Karojbe i brigadirova žena, koja je stanovala u selu izvan kasarne. To mu je bilo obećano (a što se drugo i moglo, onako slabo naoružani!) Ustanici su na to doveli pred kasarnu župnika i brigadirovu ženu. Opazivši pred vratima svoju ženu, brigadir naglo otvori vrata, zgrabi je i strelovitom je brzinom povuče u kuću naglo zakračuna vrata, a ustanike obaspe kroz prozore ručnim bombama, ranivši jednoga seljaka.

Zaključeno je da se opsada nastavi cijelu noć i cijeli drugi dan, a u međuvremenu da se prikupe jače snage i pribavi nekoliko kanta benzina. Jača skupina ustanika odijelila se i uputila oko deset sati uveče prema Višnjanu, jer je bilo zamišljeno, da se već rano ujutro s ustanicima iz drugih sela napadne i zaposjedne Višnjan.

Drugog dana, desetog rujna ujutro, prošao je kroz Karojbu, povlačeći se prema Trstu, jedan dobro naoružani vod redovite vojske. Karabinijeri iskoristiše priliku, pa im se pridružiše i napustiše kasarnu pobjegavši i oni u Trst.

U međuvremenu su pale u ustaničke ruke, točno prema dogovoru, i stanice u Bujama, Umagu, Motovunu, Vižinadi, Taru, Novigradu, Svetom Lovreču, Baderni, Žbandaju, Tinjanu i drugim mjestima Poreštine.

Desetoga ujutro skupio se sa svih strana narod na raskrsnici Tićanu pred Višnjanom, spremajući se za napad na Višnjan, a iza toga, bolje opskrbljen oružjem, na Poreč.

U tom je času naišla duga kolona talijanske vojske, koja se vraćala iz Grčke preko Pule, da proslijedi preko Trsta i Venecije u Italiju, gdje je trebala biti raspuštena. Vojska je bila, doduše, potpuno demoralizirana i neborbena, ali inače dobro naoružana teškim oružjem, tenkovima, kamionima i topovima, te mnogobrojnim strojnicama i ostalim lakšim oružjem. Bilo ih je oko sedam stotina. Ustanika je bilo mnogo više, nešto preko tisuću, ali uglavnom bez oružja i vojnički nespremnih. Ljudi se posakriše po grmlju i polegoše podalje od ceste. Propustiše izvidnicu od dva vojnika na motociklima. Čim se izvidnica udaljila mnoštvo ustanika nahrupi na cestu i ispriječi se pred talijanskom kolonom.

Započeše s njima pregovore, nagovarajuć ih da se priključe ustanicima, te nastave borbu protiv zajedničkog neprijatelja — Nijemaca.

Vojnici nisu pristali izjavljujući da im više nije do borbe ni s ustanicima ni protiv njih, ali oružje ne htjedoše dati iz ruku, jer da im je to jedina obrana, dok se kući ne vrate. Tražili su samo jedno: da ih se propusti da proslijede put kućama u Italiju. Dok se još pregovaralo najednom se vratila izvidnica, te javila da je u Bujama naišla na njemačku motoriziranu kolonu, koja nadire iz Trsta prema Puli. Sad je nastala nova situacija. Talijani su pristali da ustanicima odmah izruče sve oružje, ali su tražili da im se ostave kamioni, kojim će se punom brzinom prebaciti u Rovinj, gdje bi se ukrcali na brodove i krenuli morem u Bari.

Događaji su se odvijali vratolomnom brzinom. Talijani su ostavili pet svojih šofera, koji su zajedno s trojicom ustanika preuzeli tenkove i ostalo oružje, te krenuli prema Pazinu, gdje se već nalazio Joakim Rahovac i gdje se još nije očekivalo Nijemce. Talijani

su se pak okrenuli »dietro front« i otputili velikom brzinom natrag prema Rovinju.

Ustanici su grabili oružje, koga je bilo na pretek, iskušavali ga i raznosili, da ga što prije posakrivaju po selima. Raspoloženje je bilo svečano. Vijest o kapitulaciji omražene Italije, oružje koje im je bez ikakve borbe palo u ruke, bijeg talijanske vojske preko mora sve je to djelovalo kao neki lijepi san. U oslobođenim se mjestima orile slobodarske pjesme, starci se sjećahu davnih davorija, iz starih se škrinja iznosile sačuvane hrvatske zastave, sve je bilo opojeno, veselju ne bijaše kraja. A kako je uz to bilo doba berbe i mladog mošta, mnogi su, pa i sami borci, na čas zaboravili, da im je, tako reći, pred kućnim pragom, na sve spreman dobro organiziran neprijatelj.

Bila su četiri sata popodne, kad je iz pravca Vižinade dojurila na motociklu sa tri vojnika, njemačka izvidnica. Sada već dobro naoružani ustanici je za tren oka oboriše. Odmah zatim pojavi se na okuci njemački auto sa četiri časnika. I oni su za čas likvidirani. Glavne kolone ne bijaše još vidjeti. Ustanici su obaviješteni da je glavna kolona već prošla kroz Vižinadu, što znači da će za koji tren biti na raskršću. Dano je naređenje da se djeca, žene i starci, smjesta povuku kućama... Ostalo je samo nekih 400 boraca i to, apsolutno nevojnika, koji se sasvim nestrateški grupiraše oko same raskrsnice. Nijemci, čim se pojaviše, obasuše ustanike vatrom iz bacača. Stari Ive Kantunjer, cestar iz sela Rupeni kod Baderne, koji je u ono davno doba služio austrijsku vojsku pa znao nešto njemački, iziđe da pregovara s Nijemcima. Bje pokošen bez riječi. Dotle su se Nijemci po svim vojnim pravilima raširili i počeli sa svih strana opkoljavati ustanički narod. Istom se tada ustanici sjetiše, da je najbolje povući se i izmaknuti iz obruča, pa se trkom raspršе prema Rapavelu. Bilo je prekasno: 84 ustanika bijahu opkoljena, a Nijemci nasrnuše na njih, stješnjavajući obruč, tenkovima i oklopnim kolima. Praštali su rafali s jedne i s druge strane. Borba je trajala skoro čitav jedan sat. Od ustanika nije nitko živ izišao iz obruča. Nijemci su, za svaku sigurnost, svakom ranjenom borcu ispalili još po jedan metak u čelo. Među opkoljenima i ranjenima našao se i mladi kurir skojevac Silvano Golub iz Berma, koji je upravo taj čas stigao s vijestima iz Pazinštine.

Pokupivši svoje mrtve i ranjene Nijemci proslijediše cestom na Badernu, pa preko Lima u Pulu. Na putu do Lima prasnulo je iz zasjede uz cestu još nekoliko rafala po Nijemcima i njihovim kamionima. Malo žešći napadaj bio je kod Lima, gdje su im se oduprli rovinjski ustanici, ali su pred jačom silom i oni ustuknuli. Njih desetak, svi su izginuli.

Uspevši se iznad Lima na cestu koja skreće prema Kanfanaru, Nijemci se sukobiše s ustanicima iz Kanfanara. Zametnula se bitka,

koja je i opet tražila više žrtava. Goneći ustanike neprijatelj je dopro sve do Kanfanara i čitavog ga popalio i porušio. Konačno je, nailazeći na svakom koraku na zasjede i otpor ustanika, stigao u Pulu, gdje je, kako je kasnije saopćeno, u tamošnjoj bolnici iskrcao 170 što mrtvih što ranjenih. Njemačke su zalaznice još dva dana iza toga neumorno patrolirale cestom Trst—Pula tako da ustanicima nije bilo kroz to vrijeme moguće ni približiti se raskrsnici na Tićanu da pokupe mrtvace. Istom nakon dva dana pokupljeni su mrtvi borci i odvezeni svaki na svoje groblje. Jedini je živ među brojnim mrtvacima nađen kurir Mario Božić s prostrijeljenim obim nogama. Punom si je šakom krvlju koja mu je sukljala iz bedara, prelio lice i to ga je spasilo od smrtonosnog metka, što su ga Nijemci svakom ranjenom ispalili u čelo.

Zaposjedanje Poreča

Za jedanaestoga rujna bio je zakazan sastanak ustanika pred Porečom.

Organizacija narodnog oslobođenja u Poreču, kojoj je bio na čelu porečki advokat dr Petar Burić, rodom iz Baderne iz poznate hrvatske narodne obitelji, obavijestila je ustanike o raspoloženju u gradu. Potpuno demoralizirani slomom fašizma i kapitulacijom Italije, predstavnici su građanskih i vojnih vlasti došli konačno do zaključka, da im je jedini spas u sporazumu s predstavnicima naroda, koji je — nakon stoljetnog robovanja — u nezadrživom naletu redom preuzimao u svoje ruke vlast u čitavoj pokrajini.

Posredstvom advokata Burića bilo je dogovoreno da građani pošalju svoje predstavnike na sastanak s predstavnicima hrvatskih ustanika u svrhu postizavanja sporazuma o mirnom predavanju grada bez prolijevanja krvi.

U točno dogovoreno vrijeme, jedanaestoga rujna u 9 sati, uputiše se predstavnici građana ususret ustanicima, koji čekahu u borovoj šumici kraj ceste, koja ulazi u Poreč sa strane Baderne. U Poreč su međutim od rana jutra pristizali sa svih strana naoružani ustanici tako da ih je već u osam sati pred gradom bilo preko pet tisuća.

Iz grada su na pregovore stigli načelnik (podestà) Perassi, biskup Radossi, sudski kancelista Gustignani i, kao četvrti, porečki advokat Petar Burić.

Kao predstavnici ustanika došli su Gašpar Žiković iz sela Žikovići (bio je muž sestre advokata Burića) te Božo Kalčić iz sela Srbinjaka, koji je u stvari bio i glavni pokretač i rukovodilac ustanka u Poreštini. Još u toku pregovora pojavio se na cesti, koja vodi od Baderne, vojnički kamion sa strojnicom i u njemu Joakim Rahovac s pratnjom od nekoliko odlučnih boraca. Stigli su iz Pazina kao pojačanje pregovaračima.

Videći mnoštvo od nekoliko tisuća naoružanih hrvatskih seljaka — ustanika, koji su okružili grad sa svih strana, porečki su pregovarači odmah prihvatili sve uvjete ustanika: 100 će hrvatskih boraca odmah preuzeti karabinijersku kasarnu i vojni garnizon. Naglašeno je da protiv naših ustanika ne smije biti ispaljen ni jedan hitac, jer će se u tom času svih pet tisuća naoružanih boraca survati poput lavine na grad i toga trena prestaje važiti svako daljnje dogovaranje i svaka odgovornost ustanika.

Sporazum je bio brzo gotov. Kalčić, Žiković i Rahovac krenuli su s pratnjom od sto boraca, zajedno s načelnikom, biskupom i ostalim gradskim predstavnicima u grad, koji je izručen u najvećem redu. Ustanici su preuzeli karabinijersku kasarnu, razoružali karabinijere i cijeli vojni garnizon. Božo Kalčić je preuzeo vojnu, a Joakim Rahovac civilnu vlast i to na cijelom području od Umaga na sjeveru, preko Motovuna i Tinjana na istoku te Lima na jugu.

Bilo je dogovoreno, da će ustanici u najvećem redu i disciplini prodefilirati gradskim ulicama, nakon čega će se povući i vratiti svojim kućama, odnosno na položaje po selima, da svaki na svom području osigura red i rad. U Poreču će ostati samo pojačane straže i onih stotinjak boraca. Tako je i učinjeno. Pet tisuća naoružanih ustanika (a svi su oni, ili barem većina njih, bili nekad talijanski vojnici) u savršenom su vojničkom redu promarširali ulicama Poreča od Cimarela do Marafora.

Narodna je vlast počela odmah djelovati. Prvi je zadatak bio da se suvišno oružje i viškovi hrane prebace u pozadinu, uglavnom u Pazin, koji je u međuvremenu bio također oslobođen. U njem je kao središtu Istre, već djelovao Okružni narodno-oslobodilački odbor, koji je već 13. rujna 1943. izdao i znameniti proglas, upućen čitavom narodu Istre.*

Narodne su vlasti u Poreču mirno djelovale, brinule se za prehranu, održavale red i poredak i život se počeo normalizirati. Znalo se, međutim, da se Nijemci neće zadovoljiti s time, da budu zatvoreni u garnizonima u Puli i Trstu, nego da će prije ili kasnije početi sa zaposjedanjem i ostalih mjesta pokrajine. Nakon žalosnih događaja na Tićanu trebalo je spremati i obranu od Nijemaca i fašista koji su pomalo, uzdajući se u svoje njemačke saveznike, počeli dizati glave. Njemačke se jače jedinice zalijetahu iz Pule u Ro-

---

* U tom se historijskom proglasu naglasuje, kako je duh Istre unatoč svim nasiljima, ostao nepokoleban, a narod pokazao visoku nacionalnu svijest i dokazao svakome da je Istra h r v a t s k a z e m l j a i da će h r v a t s k a ostati.

»Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu — kaže se u proglasu — Istrani su ustali, jurnuli na kasarne, uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njime brane svoje pravo i slobodu... Nećemo više nikada dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava...«

Na kraju se odlučno i bez ikakva ograđivanja izjavljuje:

»Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom...«

vinj i u pojedina veća mjesta. Očekivalo se da će pokušati zaposjesti i Poreč, pogotovo nakon što su počeli bombama obasipati pojedina naselja, te su tako jednoga dana žestoko bombardirali Pazin, koji je uslijed toga teško stradao.

Ozloglašeni fašisti u Poreču, koji su imali na duši mnoge zločine iz prošlosti, prvih su se dana djelovanja narodnih vlasti u Poreču bili posakrivali, iščekujući daljnji razvoj događaja. Videći da se nikome ništa ne dešava, da narodna vlast ne obavlja nikakve premetačine i da nikoga ne poziva na odgovornost za nekadašnja zlodjela, pojedini su se fašistički prvaci počeli pojavljivati u javnom životu. To je mnoge njihove nekadašnje žrtve ozlojedilo i ogorčilo, pogotovo kad se naslutilo provalu njihovih nekadašnjih saveznika i pokrovitelja Nijemaca. Pod tim je pritiskom narodna vlast jednoga dana bila primorana da pohapsi sve nekadašnje političke zločince i izvede ih pred narodni sud.

Narodna je vlast nato počela s vojnom organizacijom. Mobilizirano je 600 momaka i osnovan Porečki odred. U Poljoprivrednu školu smješten je štab i kuhinja, započela je vojna obuka, osnovane su obalne straže, koje su bdjele nad pučinom, a u pozadini su ustrojene guste mreže narodnih straža, koje su po cijeloj Istri besprijekorno djelovale tako da se ni miš nije mogao zemljom nezapažen kretati.

Obalna je straža opazila jednog dana na pučini brod, koji je plovio od Trsta prema Puli. Bijaše to jedrenjak, što su ga Nijemci uputili s hranom za opskrbu svoga garnizona. Porečka ga je obalna straža zaustavila i konfiscirala dva vagona bijelog brašna i ostalih namirnica namijenjenih puljskoj posadi. Brašno i živež su smjesta istovareni i otpremljeni u unutrašnjost u bunkere i spremišta po selima, odakle su se opskrbljivale boračke jedinice. U očekivanju prodora Nijemaca iz Trsta vojno je zapovjedništvo iz Poreča uputilo jaku jedinicu sastavljenu od 200 ljudi od Porečkog odreda u Tarsku uvalu, da štiti most na Mirni i odupre se eventualnom prodoru Nijemaca u Poreč s te strane. Tim je bataljunom zapovijedao Gašpar Žiković, koji je bio umakao njemačkom obruču na Tićanu kod Višnjana.

Dani su bili puni dramatskih zbivanja. Narod je još uvijek živio u nekom zanosnom raspoloženju, opojen stoljećima željkovanom slobodom. Nitko nije osjećao umora i moglo bi se reći da cijeli taj mjesec nitko u Istri nije spavao. Svakog su dana stizali glasovi o novim kapitulacijama: Lupoglava, Trstenika, Sluma, Boljuna, Vranja, Roča, Buzeta, Šušnjevice, Žminja i tako redom.

Za dan 25. rujna 1943. sazvan je u Pazinu veliki narodni zbor i zasjedanje svih predstavnika Istre, te prozvan Prvim Istarskim Saborom. Osnovan je Pokrajinski Narodno-oslobodilački odbor za Istru, koji je potvrdio povijesni čin Okružnog NOO-a Istre od 13.

rujna 1943. o priključenju Istre Hrvatskoj. Za predsjednika Sabora bio je predložen advokat dr Petar Burić iz Poreča, no nakon kraćeg razmatranja položaja donesen je zaključak da predsjednikom Izvršnog odbora bude mnogo borbeniji seljak Joakim Rahovac iz Baderne, koji je kratko prije toga bio primljen u Komunističku partiju, a želja je bila da ustankom naroda i nadalje rukovodi partija, koja ga je i započela.

Potpredsjednikom bi izabran Vjekoslav Stranić iz Pazina, a tajnikom Ante Cerovac iz Velog Mluna kraj Buzeta.

Interesantno je spomenuti, da su na tom saboru donesene i ostale značajne odluke kao

— da se hrvatskim seljacima vrati zemlja, koju su im talijanski okupatori 1918. oduzeli i na njoj stvorili svoje veleposjede,

— da se ukinu svi fašistički zakoni i dekreti, koji su mijenjali hrvatska imena i nazive gradova, sela i naselja, ulica, porodična prezimena i sl.

— da se svećenici, koji su došli iz Italije 1918. godine vrate nazad i da se o tome obavijesti biskup (na čemu su naročito inzistirali svećenici Hrvati) itd. itd.

. . . . .

Dok se je tako narod organizirao, preuzimao i sređivao vlast, Nijemci su spremali prodor i potpuno zaposjedanje Istre. Pribravši čete provalili su najprije iz Trsta prema Rijeci i zaposjeli brzim potezom cestu Trst — Rijeka, te tako odsjekli Istru. To je prodiranje započelo 2. listopada 1943. a nato je započelo spuštanje njihovih jedinica prema jugu u raznim pravcima: niz zapadnu obalu preko Kopra, Buja i Umaga prema Poreču, niz padine Učke prema srednjoj Istri, uz istočnu obalu na jug prema Puli. Kolona koja je išla na Poreč preko Umaga, naišla je kod Novigrada na bataljun Porečkog odreda pod Gašparom Žikovićem. Most na Mirni ustanici su u zadnji čas digli u zrak i spriječili prodor u Tarsku uvalu. Pod kišom taneta Nijemci su se povukli i skrenuli od Novigrada prema unutrašnjosti, Motovunu i Karojbi, zaustavivši se kod Trviža, gdje su sačekali one svoje kolone koje su se spuštale sa padina Učke preko Ćićarije i one koje su stizale iz Liburnije, da zajednički napadnu Pazin.

Žikovićeva jedinica, koja je jedina s uspjehom puna tri dana zadržala Nijemce u njihovu nadiranju na Poreč, raspršila se po zapadnoistarskim šumama i nastavila gerilu. Porečki odred, koji se je iz Poreča pokušao probiti preko Učke u Gorski Kotar kroz Klanu, naišao je na žestoki otpor Nijemaca, koji su već bili ispresijecali sve putove srednje i istočne Istre. Pokušavajući se probiti pojedinačno ili u manjim skupinama, borci su se, nevješti strateškim smicalicama, vrtjeli kao u klopci i na kraju svi izginuli.

Zaposjevši nakon sedam dana svu Istru Nijemci su neprestano pročešljavali teren. Za jednog takvog pročešljavanja poginuo je kod sela Gambetići Janko Čehić iz Katuna, kraj Kirmenjaka je poginula sestra Gašpara Žikovića Ana Žiković, mlada udovica Rodolfa Tivana iz Baderne (koji je već bio poginuo u borbi negdje kraj Trsta) zatim kod sela Filipini Antun Žiković, mlađi brat Gašpara Žikovića, a tako i mnogo, veoma mnogo drugih.

Ustanici, koji su devetnaest dana vladali Porečom povukli su se u šume zapadne Istre, koje su veoma dobro poznavali. Ipak je u tom neprekidnom lovu na ljudske glave nastradalo preko dvjesta ustanika.

U prvi je mah nakon posvemašnjeg zaposjedanja Istre izgledalo da je uspostavljen mir. Sve do druge polovice studenoga nije se ništa čulo o borbama. To je, međutim, bilo samo kratkotrajno zatišje.

Seoski, općinski, kotarski i okružni narodno-oslobodilački odbori u najvećoj su se tajnosti ponovno osnivali, a krajem prosinca iznova su osnivane i čete. U već nam poznatoj šumi Vidorni, na mjestu zvanom »šeraje«, bliže Žbandaju nego Baderni, po drugi je put formirana Prva porečka četa. Ovaj je put brojila samo dvanaest ustanika-boraca. Odmah zatim počelo se i po drugim mjestima osnivati slične čete, koje su sve stajale pod zapovjedništvom Kastavca Vitomira Širole, zvanog »Pajo«. Tim je četama zadavan tako reći svakodnevni zadatak, koji su trebale izvršiti, pa je tako Porečka četa već u siječnju 1944. s uspjehom izvela prvu veću akciju — razoružanje i likvidaciju njemačkog garnizona, jake karabinijerske stanice na ušću Limskog kanala, gdje su bila stacionirana 22 vojnika.

Cijele 1944. pa sve do konačnog njemačkog sloma, sva je Istra, pogotovo Poreština, bila u jednoj vatri, jer su okršaji bili svakodnevni i na svakom mjestu.

Zapovjednik Poreča kapetan Fiedler uveo je najstrašniji teror. Dok su prvih dana ustanici onesposobljavali pruge, brzojavne i telefonske vodove, palili, odnosno dizali u zrak, vojne ili povojničene objekte, kojima su se služili Nijemci, sada je bilo obrnuto: njemačko je zapovjedništvo počelo paliti i demolirati zgrade, koje su služile ili bi mogle poslužiti ustanicima u njihovoj borbi. Paljene su pojedine kuće, pa i čitava sela za koja se smatralo da pružaju pomoć ili skrovište ustanicima. Od sada su pak ustanici obustavili svako rušenje ili paljenje pojedinih objekata, bez obzira da li su služili ili bi mogli poslužiti okupatorskim vojnicima. Osjećao se blizi slom neprijatelja, koji će biti istjeran iz naše zemlje, pa se nastojalo očuvati što više objekata, koje bi narod tako i tako sutra

morao ponovno podizati ili ih uz velike žrtve obnavljati. Od listopada 1944. pa do kraja rata nije tako izvršena nijedna rušilačka akcija s ustaničke strane.

To su međutim bili dani kada su ustanici izgubili najveći dio svojih najboljih ljudi. Poginuo je jedan od najvrijednijih narodnjaka i prvoboraca ovoga kraja seljak Jože Šuran iz sela Smolici kod Svetoga Ivana od Šterne.* Uhvaćen prigodom jednog svog obilaska tinjanskog područja (bio je predsjednik kotarskog narodno-oslobodilačkog odbora Tinjan) mučen je i povlačen od sela do sela, od lokve do lokve, da bi se na taj način obeshrabrio i zaplašio narod. Konačno je sav izmrcvaren, iščupanih nokata i brkova, dopremljen u Višnjan, gdje je javno obješen na telefonskom stupu na sajmišnom prostoru. Borbeni i ustanički duh nije izgubio ni u zadnjem trenutku. Kad su ga upitali nije li mu žao što je počinio tolike »sabotaže« on je pun »Galgen-humora« (kako reče jedan Nijemac) prezrivo odgovorio: nije! Žao mi je samo da nisam stigao otpiliti još i ovaj »pal« (stup) o koji ćete me objesiti...

---

* Jože Šuran rodio se 5. travnja 1890. u selu Šurani kraj Tinjana, u seljačkoj obitelji kao jedan od devetero djece. Bio je po prirodi bistar i okretan, te je u školi slovio kao odličan đak. Godine 1911. pozvan je u vojsku, koju nije stigao ni odslužiti, a već ga zatekao prvi svjetski rat iz koga se, nakon što je upoznao sve strahote i ruske a zatim i talijanske fronte na Soči, godine 1918. vraća kući s izvjesnim životnim iskustvom, ali i proširenim nacionalnim i socijalnim vidokrugom...

Godine 1919. ostavlja Šurane i priženi se na »vlaštu« (domazetstvo) u selo Smolici kod Svetoga Ivana od Šterne. Žena mu je imala jedva sedam hektara zemlje, bez i jednog komada krupne stoke, a i to prezaduženo.

Kao pravi seljak bacio se svim žarom na obradu zemlje i za najkraće je vrijeme zasadio sedam tisuća čokota vinove loze i uredio lijep vinograd. Njegovo se gospodarstvo popravilo i on je uskoro postao cijenjen i uvažen gospodar. Poznavajući vrlo dobro, osim materinjeg hrvatskog još i slovenski i talijanski, te njemački jezik, čitao je sve što mu je došlo pod ruku, proširivši tako svoje opće znanje, pa su ga ljudi vrlo cijenili ne samo kao marljiva i vrijedna gospodara, nego i kao napredna i načitana čovjeka. Mnogo se je družio s nezaposlenim hrvatskim učiteljem Ćirilom Legovićem, koji je ostao na očevini i obrađivao zemlju, ne htijući poput mnogih drugih iseliti u Jugoslaviju.

Kad je 1939. buknuo drugi svjetski rat i u Istri se počela buditi nada u slom fašizma, Šuran se kao pravi narodnjak, bacio svom dušom na buđenje i održavanje narodne svijesti. Polovicom 1942. vratili su se u Istru njegovi bliži susjedi Stipe i Ljubo Drndić i povezali se s njime i ostalim sumišljenicima. Misao o osnivanju narodno-oslobodilačkih odbora po čitavoj Istri našla je u Šuranu gorljivog pristašu. Krajem 1942. i početkom 1943. Šuran je organizirao čitav niz seoskih narodno-oslobodilačkih odbora, počevši od svoga sela Smolici, preko Rapavela, Anžići, Korlevići, Ligovići, Sveti Ivan od Šterne, Sveti Vital i dr., a mjeseca maja 1943. postaje i prvim predsjednikom odbora Višnjan. S Joakimom Rahovcem, Ivanom Rahovcem, Mirkom Jurcanom i Cirilom Legovićem osniva prvu grupu simpatizera KPJ, koji mobiliziraju 29. srpnja 1943. i prvu skupinu od 61 dobrovoljca.

Kada je 8. rujna 1943. Italija kapitulirala Jože je Šuran bio među prvima, koji je digao ustanak. Već u 9 sati uveče juri u Livake, gdje je zasjedao jedan dio partijskog rukovodstva. Već 10. rujna on je u Višnjanu podigao na općini hrvatsku zastavu s petokrakom, označivši svima početak narodne vlasti. Povukavši se, dolaskom Nijemaca, u strogu ilegalnost, čitavo je vrijeme bio na terenu, budeći, hrabreći, dižući narod na ustanak. Na njegovu je glavu raspisana ucjena od sto tisuća lira, no on je bio neuhvatljiv. Prigodom jednog »raščešljavanja«, kad su Nijemci zahvatili u potrazi za njim u obruč čitavo područje od Baderne, Tićana, Karojbe, Kičera i Tinjana, ipak su ga 27. travnja 1944. uhvatili. Nakon dva dana neprekidnog ispitivanja, za kog nije nijednom pisnuo, konačno su ga 29. travnja 1944. svega izmrcvarenog objesili u Višnjanu. Jože Šuran bio je pravi istarski hrvatski narodnjak, sa svim pozitivnim osobinama: marljiv, vrijedan, skrban gospodar, a za narodnu stvar spreman na svaku žrtvu.

Skoro istovremeno s njime stradala su braća Ivan i Mate Jelovac, te Petar Babić iz Seline. U srpnju iste godine stradali su kod sela Peršurići Mate Brnobić i Gašpar Kalčić, koje je Fiedler dao mrtve dovesti u Poreč i tamo ih tri dana izložio pred vojnom komandom u hotelu »Riviera«, a zatim im trupla dao baciti u more. Malo zatim ubijen je kod Vrsara i talijanski borac, član Oblasnog narodno-oslobodilačkog odbora Aldo Negri, zajedno s četiri mlada ustanika koji bijahu upravo stigli iz Sušaka. Bijahu to Mira Ban, neki Petrović, Miho Županić i neki Stanko zvani »kapetan« (imena mu nisam uspio saznati). Kod porečkog su groblja tih dana poginuli omladinci Radin i Matošević s nekoliko drugova. Nedaleko Baderne prema selu Rahovci upao je u njemačku zasjedu Slavko Kalčić iz Srbinjaka zajedno sa dvanaest boraca i nekoliko terenaca. Svi su do jednog izginuli.

Napravi li se bilanca nastradalih iz Poreštine, proizlazi da je u narodnom ustanku toga kraja poginulo ravno 730 ljudi, teško je ranjeno njih 150, a internirano i odvedeno u logore nešto preko 900 osoba.

Ograničio sam se samo na Badernu i Poreštinu, jer je i prvobitna svrha ovih mojih zapisa bila namijenjena samo opisu toga kraja, koji je u narodnom pogledu bio najugroženiji i pod stalnim pritiskom kulturno i gospodarski daleko jačeg gradskog nehrvatskog elementa.

Da li se je držao časno, dostojno i pošteno? Da li je zaslužio, da mu sav hrvatski narod, kojega je od pamtivijeka neotuđivi dio, na najistaknutijoj predstraži, na zadnjem bedemu hrvatstva i slavenstva, oda puno priznanje?

Držim da je!

. . . . .

MAJKA ANA ŽIKOVIČKA

Koliko se god puta navratim u Badernu, a to se redovito zbude svake godine barem jedamput, i to na blagdan zaštitnice župe Sv. Marije male 8. rujna, nikada ne propustim, uz obavezni pohod starinskoj crkvi, pokloniti se i prahu djedova i otaca na zaista skromnom baderljanskom groblju, »cimiteru« na Benić-vrhu.

Crkva, stara ništa manje nego ravnih trista i sedamdeset godina, svijetla, jednostavna i skromna, bez, moglo bi se reći, ikakvih ukrasa ili ma kakvih vrijednih umjetničkih slika ili kipova, za mene je skup najdražih uspomena iz djetinjstva: »zornica«, procesija i baldahina, zvonjenja, »klencanja«, »škrgotanica«, ministriranja — sve to popraćeno nekim tajanstvenim obredima, mirisom

tamjana i, što je bilo najimpresivnije, osebujnim pjevanjem staraca u koru, nekih čudnovatih starinskih pjesama sa superarhaičnim stihovima, starim barem trista godina.

Kud sam se god po crkvama u svijetu kretao redovito sam nailazio na iste postaje »križnoga puta«, s natpisima u puku razumljivom jeziku. U Baderni su, otkako pamtim, natpisi na križnom putu u dva jezika: španjolskom i francuskom. Bog sam znade tko li je to, hotice ili nehotice, u davno, davno, doba podvalio kakvom priprostom župniku glagoljašu tih španjolsko-francuskih četrnaest postaja. Nepismenom narodu bile su glavne slike koje su prikazivale težak i trnovit križni put, a tekstom ispod slika nije si mnogo razbijao glavu, jer ga tako i tako ne bi bio znao pročitati, pa da je bio pisan i najčišćim narodnim jezikom.

Mnogo je dublji utisak na mene uvijek ostavljalo priprosto i zaista pravo seosko groblje: sve sami jednostavni drveni križevi, bez ijednog spomenika, izuzev dva davno istrošena i izlizana kamena, moglo bi se reći stećka, župniku Franji Gorecu, Slovencu iz Višnje Gore, te Ivanu Luk-u ,iz Kringe . . .

Obilazim skromne humke s još skromnijim križevima, oko kojih se savija puzavi slak s bijelim zvonolikim cvjetovima. Postajkujem pa zastanem. Kratki napisi odjednom se proširuju i u mašti stvaraju rečenice, priče, romane.

Arturo Tivan, 45 anni — Ive Bonaca, prvi kurir spodnje Istre — Petar Burić — Natale Rupeno — Ana Tivan — sve jednostavna i skromna imena, bez ikakva, ma i najkraćeg opisa ili tumačenja.

Ali ja ih gledam žive, sjećam im se likova i značajeva, slušam im riječi i istom im sada, nakon skoro pedeset godina, u dušu prodirem. Istom ih sada, iz daleke perspektive, sve bolje upoznajem.

Arturo Tivan, Krnjel, kome je otac stari Mićel, tkalac, doselio u Badernu još za djetinjstva moje majke. Bilo ih je devetero braće i jedna jedina sestra. Sve krasni momci jedan zgodniji od drugoga. Svi su išli u našu, hrvatsku školu Družbe svetoga Ćirila i Metoda, jer im je bila pred nosom, iako bi kao Talijani bili mogli ići i u Sveti Lovreč ili u Cvitane, gdje su bile talijanske škole. Svi su se oni međutim priljubili zemlji i narodu u kom su živjeli. Vidim Artura osamnaestgodišnjaka, kako prati, zaljubljen do ušiju, župnikovu služavku Slovenku Resku, na pojilište na Močilju. Znam mu i žalosnu povijest: da bi se mogao što prije vjenčati, javlja se dobrovoljno prije reda u mornaricu. Bilo je to 1910. Pri isteku vojnog roka bukne prvi svjetski rat, pa je njegovo vojnikovanje završilo istom godine 1918. Reska se davno iselila iz Baderne, nekuda u Kranjsku. Predugo joj bijaše čekati. Arturo se vratio, nastavio tkati, ali mu sudbina bijaše već davno otkana.

Junak, krupan i snažan, stade odjednom venuti. Oženio se nije nikada. Prve svoje, a ujedno i posljednje, ljubavi nije nikad mogao

zaboraviti. Venuo, ginuo i dogorijevao, a u četrdesetpetoj i dogorjeo. Rekoše od sušice. Talijan rodom, postade u Baderni Istraninom bližim Hrvatskoj nego Italiji. U dušu sam ga znao, jer smo mnoge večeri prosjedili u intimnom pričanju i očekivanju, kad će da se otvori »graža«, koja nas je odijelila od Hrvatske...

Jednostavni križ Petra Burića sasvim u kutu, seljaka narodnjaka, pa trgovca i zaprisegnutog sudbenog vještaka za diobe i procjene, najsnažnije hrvatske političke ličnosti toga vremena na Poreštini, svojom jednostavnošću također ne govori ništa. A što je sve izdržao. Koliko su mu puta porečki fašisti zapalili kuću, koliko bombi sručili na vrata i prozore, koliko ga puta odvodili u lancima i bez njih. A eto, o njemu nigdje ništa do grumena zemlje crvenice.

Koracam lagano, u glavi nižem uspomene, postajkujem.

Opet jedan skromni križ s dvije riječi. Ana Tivan.

Zastanem i zanesem se. Nije to Krnjelka, prezime vara. Stara je to hrvatska korenika. Žikovićka je to, koja se samo udala za Tivana, Krnjela. Udala i odmah obudovjela.

Muž joj Rodolfo, jedan od devetero braće, bio je nešto mlađi od mene. Ja sam već bio pošao u gimnaziju, a on je još pohađao pučku školu u našoj Baderni. Hrvatsku dakako i on. Još ga danas vidim, zanesena i oduševljena junačkim narodnim pjesmama. Gdje li je samo došao do Kačića onako mali u krnjelskoj kući? Sto sam mu puta morao čitati pjesme o Kraljeviću Marku. Njemu, inače Talijanu po ocu i podrijetlu. Ali dušom je bio naš. I kad je dozreo za ženidbu, tkalac i on, nije tražio po svijetu Krnjelku, nego otišao ravno u Žikoviće po Hrvaticu iz najbolje hrvatske obitelji.

Tek što se oženio dobije poziv da je mobiliziran i da mora u Italiju u talijansku vojsku. Bili su to u Istri burni dani, dani narodnog previranja i narodnog ustanka, tik pred kapitulaciju Italije, kad su već svagdje po selima postojali tajni narodno-oslobodilački odbori. I Rodolfo, sporazumno sa istom vjenčanom mladenkom, dođe predstavniku narodno-oslobodilačkog odbora u Baderni Petru Banku, da se stavi na raspolaganje. Mladenka se vratila u Žikoviće, a Rodolfo Tivan krene u borbu prema Trstu. Poginuo je negdje pred Goricom kao slovenski borac...

Stojim pred križem sa dvije skromne riječi, križem Ane Žikovićke, prerano obudovjele Tivanke. Tekst se proširuje, nadopunjuje, priča, opisuje, i ja najednom čitam cijeli roman kuće Žikovića.

. . . . .

Žikovići su malo selo na Poreštini, negdje u trokutu između Poreča, Baderne i Višnjana. Bliže župi u Bačvi, nego u Baderni.

Kad bih kao dijete dolazio s majkom u Žikoviće znao sam da idem u bogatu Dolinštinu, u kuće pune obilja koje nisu poznavale neimaštinu. Bogatstvo je bilo veliko i znao sam da će na stolu biti prostrta trpeza, sa zdjelom punom fino narezana pršuta, dobra sira i bukaleta ko krv rumena terana.

Tri su brata bila s kojima smo se poznavali: Gašpar, Jure i Nane, sve jedan bogatiji od drugoga. Ni Gašpar, ni Nane nisu imali djece. Djece je imao samo Jure i to dva sina i dvije kćeri. Jure je osim toga bio i poduzetniji, zahvaljujući možda i svojoj osamnaest godina mlađoj ženi Ani. »Žižinki«, kako ju je nazivala moja majka. Kad sam je na povratku ispitivao zašto je zove »Žižinkom«, protumačila mi je, da se ona rodom zove Žiža, jer da je iz kuće Žižine. A ja se onda sjetim starog nekog učitelja Žiže, koji bi ponekad dolazio i mome ujaku, a imponirao mi je ogromnim brčinama dugim skoro do uha. Bio je marljivi sakupljač hrvatskih narodnih pjesama iz Istre, pa sam kasnije često nailazio na njegovo ime.

Tada još vrlo mlada majka »Žižinka«, zapravo ANA ŽIKOVIĆ, bila je zaista prava »žiža«, blistava ko krijesnica, okretna, živa, poduzetna, svagdje uvijek prisutna: i u kući i u dvoru, i u polju i kod blaga, oštra gdje je trebalo, odlučna i muška, podržala bi na časove i sva četiri ugla kuće, kad bi njen »gospodar« otišao za poslom! A toga je uvijek bilo. Žikovićeve su se šume protezale skoro do samoga Poreča. Tamo je Jure, tik uz novo sagrađenu željezničku stanicu lokalne željeznice Trst — Poreč, nabavio prostrano gradilište, na kom se slagala drva, nebrojene »štrope« fašina, koji se otpremahu uglavnom ćozotskim barkama preko mora, napose u Veneciju i Ravennu.

Sve je to trebalo nadzirati, sve voditi: i Ćiće ovčare i težake kopače i orače, i kosce i grabljačice, a za »bendime« i pedesetak Čićki, koje bi došle na osam pa i više dana u »trgadbu«.

Sve je to mogla ta snažna i jaka mlada žena, koja bi uz to kao sporedno znala prigledati i na imanja svojih »kunjada« Gašpara i Nane, koji su oba bili bez djece, pa je bilo sigurno, da će i njihove »kmeštine« (čak više nego sigurno) biti pripojene imetku Ane Žikovićke - »Žižinke«.

Krajem svake godine (a za nju godina nije završavala »na staro lito«, nego na kraju »bendime«) znala bi slagati račune, ne da vidi da li je što izgubila, ili možda samo zadržala dobrobit »kmeštine«, nego što je novo stekla, novo »priškrbila« . . .

Prolazile su godine, došao rat, propala carstva, nestalo i Austrije, za koje se ipak dobro živjelo, došla Italija, umro joj muž, ostalo četvero djece, sve je trebalo okućiti, na noge postaviti. Vino, koje se nekada toliko tražilo i dobro plaćalo, da bi »vinanti« sami dolazili po nj u selo i odvozili ga nekuda u Sloveniju, pa čak i u Češku i Galiciju, počelo je gubiti vrijednost. Talijanskog je vina bilo »sve

po jednu liru«, na svakom se koraku otvarali »spacio vini«, trebalo je vraški zapeti ne da svake godine izračunavaš »ča si priškrbila«, nego ča si sačuvala.

Da prodaš zemlju, da je pustiš u »bared«? Ne!

— Zemlja ti je, dite moje, najveće bogatstvo i ona ti vajk znova rodi, vajk ništo novega dade: češ drva, češ grojze, češ šenicu, češ seno za blago. Čuvaj je, kako oko u glavi; ča je več tendiš več ti daje. Triba se samo ubrnuti.

I »ubračala« se brižna Ana Žikovićka, »Žižinka«, žilavo, surovo. Kad više nisu dolazili vinanti, da sami odvezu vino, pošao je stariji sin Gašpar u Trst, u Rijeku, da ga sam proda, sam nađe kupce. Sjeklo se drva po prostranim šumama, sjeklo i prodavalo, odvozilo preko mora u Benece, sijalo »šenicu«, jer Italija je trebala kruha, vodila »žitne bitke«, »battaglie del grano«.

Sve je trebalo izdržati, samo da se održiš i sačuvaš »kmeštinu«, da ti ne pređe u »tuđe« ruke. A pritisak je bio užasan i svakog je dana po netko klonuo, po nečija roba »pošla na inkanat«.

Međutim ta je borba ipak čeličila ljude. Znalo se da se radi o biti i ne biti tvoga plemena, tvoga naroda.

Oženila najstarijeg sina Gašpara, izgrađenog čvrstog narodnjaka, Esterom Burićkom iz još poznatije narodnjačke porodice iz Baderne. Došao drugi svjetski rat, Gašpar ratovao po Africi, izmicao, izvlačio se i konačno izvukao i dospio kući. Majka Žikovićka sretna, da su bar djeca na okupu. Osim čuvanja kmeštine trebalo je sada čuvati još i glave.

Borba se rasplamtjela. Nije mimoišla ni Žikoviće. Narod se diže i organizira. Stariji sin Gašpar odlazi u ilegalnost u borbu na rad po terenu, krstari Istrom od Trsta do Pule, između Ćićarije i Poreštine. Žena mu Estera polazi u borbu, krstari Ćićarijom, osniva nakon dvadeset i pet godina fašističkog divljanja i zatiranja hrvatske narodne riječi, prve hrvatske škole, tajno poučava djecu i starije u hrvatskom materinskom jeziku, skriva se po spiljama Ćićarije, uzmiče i izmiče tek toliko da se povremeno sastane s mužem i djetetom, nejakom Klarom.

Muž prve kćerke Ane, Rodolfo Krnjelov, odlazi, kako rekosmo, u borbu i pogiba. Kći se vraća u Žikoviće; mlada udovica.

Majka Žikovićka suspreže suze, ali tješi, tješi, iako bi najradije bolno zaridala, skupa sa kćerkom.

I drugi sin Tone, mladić od dvadeset i dvije godine, shvaća svoju dužnost, odlazi u borbu, u ilegalnost.

Majka ga razumije: treba ići, radi se o sudbini našega naroda, naše zemlje.

Iza fašista u zemlju su provalili Nijemci. Kad je već izgledalo da je slomom Italije, konačno svanulo i hrvatskom narodu Istre,

talijanski fašizam zamjenjuje ništa manje siloviti njemački nacizam. Istra postaje i opet jednom u historiji, krvavo razbojište.

Majka Žikovićka svjesna svoje materinske, ali i narodne hrvatske zadaće, oprema i otprema djecu u borbu. U kući sprema hranu za opskrbu boraca, kuća postaje točkom sastanaka ustanika. Žikovićeve su šume velike i prostrane, tko im bolje pozna putove i staze nego njezina djeca.

Rat se nastavlja i bijesni sve žešće, sada već na terenu, neposredno kraj njihovih kuća.

Nijemci krstare, pročešljavaju svaki žbun, ali i nasjedaju zasjedama. Dolazi Božić 1944. i božićni i novogodišnji blagdani. Mlađi sin Tone nalazi se sa skupinom boraca negdje oko Kirmenjaka i poručuje, neka im majka pošalje uobičajenu »večerinu«.

Kći Ana, oprema se i uređuje, ta blagdani su tu, treba počastiti brata i njegove drugove. Poznatim putevima i stazama koraca pod večer, skoro sasvim sigurna, prema dogovorenom mjestu sastanka s bratom. Tamo su mislili i blagdane provesti zajedno, u zabiti Kirmenjaka, kamo ni vučja a kamo li ljudska noga rijetko kada zabasa.

Njemačke su patrole međutim, izgleda, bile o tom sastanku obaviještene. Zaokružiše Kirmenjak i iznenada provališe u selo. Ustanici se, vješti terenu, ubrzo raspršiše. Žene i majke, koje su donijele hranu, ne stigoše. Ana Žiković prerana udovica Tivanova, pade prorešetana mecima. Ujutro je nađoše u lokvi krvi.

Toni Krnjelov iz Baderne, obaviješten, kao najbliži rod (a kao stolar imao je tih dana već priređeno nekoliko lijesova) uputi se kolima u Kirmenjak, pokupi mrtvo tijelo i odveze ga u Badernu, da ga se pokopa u blagoslovljenoj zemlji...

Stojim tako na baderljanskom »cimiteru«, gledam u daljinu po obzorju po kom se širi nepregledna plava površina mora, okrećem se prema istoku na modru Učku, pa dolje na zapad, na čitavu Poreštinu, i vidim daleko ispod Katuna, Ženodrage, Peršurića i Prkovića, nejasno u šumi Žikoviće.

Pred očima mi se i opet jednom pojavljuje Majka Žikovićka, sada već stara »Žižinka«. Nju su zadnju obavijestili o pogibiji njezine kćeri. Saznavši međutim o tuzi koja ju je zadesila, a ne znajući da joj je dijete već pokopano, odlazi na dvor skida s poda jednu dasku i uz pomoć staroga Ćića-ovčara slupa lijes, ispuni ga vunom i rubeninom, natovari ga na kola i otputi se prema Kirmenjaku. Tamo je dočeka sin Tone živ i zdrav koji se spasio iz njemačkog obruča. Obavješćuje majku da je tijelo sestre već pokupljeno i odvezeno na groblje u Badernu.

Sva slomljena Majka Žikovićka se postranim putevima vraća natrag u Žikoviće, vozeći kući prazan lijes ispunjen vunom i neu-

potrebljenim kćerinim haljinama, plačući uz to kao da je mrtvu vozi.

Došavši kući baci se na prazan lijes i zarida bolno. Kao da je u njemu »brižno tilo« njezine tako mlade, a tako nesretne kćeri udovice.

Prošlo je šest dana...

Prvi dani siječnja 1945. Njemačke se snage lomile na svim bojištima. Njemački garnizoni po Istri bez prestanka su napadani, a nikada se nije znalo otkuda, kako, ni kojim snagama. Iza svakog žbuna krio se neprijatelj, iza svakog zida, iz svakog šumarka, Nijemcu je prijetila opasnost. Kapetan Fiedler zapovjednik Poreča, koji je osim toga bombardiran tako reći svakog dana od savezničkih aviona, osjećao se kao u začaranom krugu. Palio je, ubijao za svaku sitnicu, mlatio sve oko sebe, osjećajući svoju nemoć. Njemačke su patrole, u sad manjim, sad većim skupinama, neprestano raščešljavale područje, zalijetale se čas u jedno, čas u drugo selo, upadale u zasjede, palile, pucale i ubijale, gdje bi koga zatekle.

S njima su izlijetali i neki fašisti, pa je i njih znatan broj poginuo.

Bijes je njihov bivao sve veći, pogotovo kad su već i neki njemački vojnici osjećajući i sami nepravdu koju nanose narodu, počeli popuštati i gubiti moral.

Prvih dana siječnja 1945. kretala se jedna patrola oko sela Filipini i tamo se sukobila s ustanicima, koje je vodio Tone Žiković najmlađi sin Ane Žikovićke. Okršaj je bio žestok. Ustanici se povukoše u šumu, odvevši sa sobom ranjenike. Jedan ostade na bojištu mrtav, izrešetan njemačkim šmajserom. Bio je to Tone Žiković. Vođa njemačke patrole skide mu kaput, u svrhu raspoznavanja, i smota ga u torbu.

Tragajući dalje za »partizanima« skrenuše u Žikoviće da se odmore, najedu i napiju. Kuda će nego u najimućniju kuću? Jadna ih stara Majka Žikovićka, u strahu od goreg zla, posjede i ponudi vinom i jelom, i upusti se s njima u razgovor više gestama nego govorom sve u želji da nešto čuje i sazna.

»Ein schweres Gefecht — bei Filipini — viele Partisanen tot — kaput« — tumačio je vođa njemačke patrole, kome je već i samom bio dojadio taj neprestani lov na ljudske glave.

I da zorno potvrdi taj svoj »schweres Gefecht« izvuče iz torbe raskrvavljeni kaput poginulog »partizana«. Majka Žikovićka pogleda, zabijeli očima, zaglavinja i sruši se onesviještena. Bijaše to kaput njena sina Tone. A ona mu je pogostila i počastila ubojice . . .

Ukućani je pokušaše umiriti. Nije to kaput Tonov, bit će nekog drugog, ta to je konfekcijska roba, mnogi nose slične, pa i sasvim iste kapute. Majčino se oko, a još manje majčino srce, ne može prevariti...

Zakukala Majka Žikovićka, stišće zube, neće da pusti suzu, ali suze same naviru. I tek što Nijemci odoše, ona upregne kola, izvuče ispod svoje postelje lijes što ga bijaše pripremila za kćerku Anu, ponovno ga uredi i spremi najbolje Tonovo odijelo, pa se otputi kolima vozeći na njima lijes ravno prema Filipinima, točno na kraj šume, na mjesto koje joj Nijemci opisaše. Znala ga je, o i kako ga je dobro znala to kobno mjesto njihove, Žikovićeve, šume.

Sama se otputila, sama pronašla »ono brižno tilo«, oprala ga, preobukla u njegovo najbolje svetačno odijelo, nikoga se više ne bojeći, ni Nijemca, ni fašista. U zapućak mu utaknula bijeli karamfil — ta momak je još taj njezin nesretni dragi i »lipi« mrtvac. Sama ga je odvezla na groblje u Bačvu, sama blagoslovila i poškropila ... sama pokopala.

I kad su je ojađenu i tužnu došli ukućani i rodbina tješiti, ona je, veličanstvena u svojoj boli — sama sebe sokoleći, druge tješila.

»Za veliku je stvar poginuo njezin mezimac, njezin Benjamin — za narodnu stvar, za hrvatstvo, za bolju budućnost drugih, za slobodu« — znala bi reći, ta naša divna, ta naša veličanstvena u svojoj boli, istarska i hrvatska Nioba ...

. . . . .

Prošle su crne godine, nestade i fašizma i Fiedlera, Bog sam zna kuda se i po kojim vjetrovima raspršiše i karabinijerske i fašističke »pattuglie volanti« i njemačke patrole i Rommelove kolone. Ostade opustošena zemlja i stotine jednostavnih drvenih križeva po našim seoskim grobljima, koji neupućenima ne govore — ništa!

Ali onome koji ih znade čitati govore mnogo, o i te kako govore ...

Ima tome nešto manje od deset godina. Pozvan sam u Poreč, da na firmi kumujem posljednjem i najmlađem odvjetku Majke Žikovićke, Gašparovom jedincu Juri — malome Đorđu.

Iz Žikovića je došla i opet sama na vozića velika Majka Žikovićka.

Još je uvijek vjerovala u moć i snagu zemlje. A zemlja, prostrane šume, vinogradi i oranice, budući da su prekoračile dozvoljeni minimum, davno više nije bila njezina. Ni to je nije smetalo — smetalo je što su »particele« bile neobrađene. Razumjela je da tako traži novi društveni poredak.

Vjerovala je u svog unuka maloga Đorđu, koji da će preuzeti još uvijek lijepu i dovoljnu »kmeštinu«.

Snuždila se, kada je saznala da se je Đorđe posvetio električarskom zanatu. Ipak, još se uvijek nadala i vjerovala. Pa, dobro

je i to znati, ali »kmeština« je ipak »kmeština«, zemlja ti nikud neće pobjeći, ona će ti uvijek davati i u najtežim te časovima barem hraniti.

. . . . .

Ane Žikovićke energične i odlučne Žižinke, pojam snage i vjere u budućnost našega naroda u Istri iz moga djetinjstva, više nema među živima. Umrla je prije tri godine.

I ove sam se godine po nepisanom zakonu, obavezno pojavio u Baderni na svetu Mariju malu, 8. rujna, pohodio starinsku crkvu i skromno seosko groblje. Napisi na križevima pomalo blijede i troše se.

Gašpar Žiković

I opet se svaki put iznova prisjećam Majke Žikovićke, koja je do zadnjeg dana fanatično vjerovala u svoj rod i u bolju budućnost.

— A ti, Gašpare, vjeruješ li i ti poput svoje velike majke u budućnost svoga roda, u budućnost našega naroda?

Upitao sam i pomislio na njegove nekadašnje dvore u Žikovićima, na marljive mu »barbe« Gašpara i Nanu, na poduzetnog mu oca Juru. Pomislio i pogledao kroz prozor trošne i ruševne kuće u Novom selu kraj Poreča, u kojoj stanuje sam s bolesnom ženom, daleko od jedine kćeri koja pečalbari negdje u Švedskoj, daleko od jedinca sina, koji pečalbari po susjednoj Italiji.

Gledam ga i pomišljam na sve one koji su radi zemlje otišli preko u Italiju, optirali i dali si »kmeštine« dobro naplatiti, gledam Gašpara borca, komandanta bataljuna Porečkog odreda u Tarskoj vali i pomišljam koliko bi dvadesetaka milijuna lira bio mogao podići da se odrekao svoga roda i naroda, svoje divne hrvatske prošlosti.

— Vjeruješ li Gašpare u svoj narod, u naš hrvatski narod Istre, u njezinu budućnost?

Umjesto njega odgovori mi kao u nekom zanosu s posebnim bljeskom u očima snaha velike Majke Žikovićke Estera Burićka:

— Vjerujemo, Ernešto moj, vjerujemo! I kao da se zaklinje, primi za ruku muža i gorko zaplače...

Nisam mogao a da s njima ne zaplačem i ja.

U Poreču, 9. rujna 1969.

PRIKLJUČENJE ISTRE HRVATSKOJ

Drugi je svjetski rat završio prvih dana svibnja 1945. kapitulacijom Njemačke.

Punih se je pet godina i sedam mjeseci, tako reći, čitavo čovječanstvo kupalo u krvi i grčilo u smrtnim trzajima, da se izbavi straha i nasilja, koji su prijetili, da mu se nametnu i njime trajno ovladaju.

Ni Istra nije bila pošteđena. Čak i više: ona je bila žrtva sile i nasilja ne samo posljednjih pet godina, poput ostalih naroda Evrope, nego punih t r i d e s e t godina to jest od svibnja 1915, kada je započeo križni put njezinog puka, evakuacijom i izgibanjem po logorskim barakama Gornje Štajerske, Mađarske i Moravske, da nastavi konfinacijama na Liparima i Sardiniji i završi pokušajem najokrutnijeg fizičkog i biološkog istrebljenja tokom zadnjih godina rata.

Hrvatski se je narod Istre svim tim nasiljima nagonski odupirao, kao što se po prirodnom zakonu opire smrti svako živo biće, ne htijući da, nakon što je punih tisuću i trista godina duboko pustio i puštao korijenje, bude bez traga iskorijenjen. Instinktivno osjećajući, da se bez čvrstog oslonca na ostalu istokrvnu braću s druge strane Učke i Velebita neće moći održati, on je čitavoga svoga vijeka čeznuo za ujedinjenjem s hrvatskom narodnom cjelokupnošću iz sasvim prirodne potrebe da osigura svoj opstanak.

I kada mu se prvi put u njegovoj povijesti pružila mogućnost, da to s a m svojim snagama provede, on je to bez predomišljanja i odgađanja i učinio. Spontano je to svemu svijetu, u času najvećeg terora u Evropi, glasno dne 13. r u j n a 1943. u Pazinu objavio, a dvanaest dana zatim, 25. rujna na plebiscitarnom narodnom skupu, Općem istarskom saboru, i potvrdio.

Međutim, ni javno proglašenje, ni oružano zaposjedanje svake stope legitimno dobivene zemlje, nije bilo dovoljno: umiješale se velike sile.

Istra je po svom zemljopisnom položaju raskrsnica na kojoj su se vjekovima sukobljavali probici nekoliko velikih naroda: germanstva, romanstva i slavenstva. Jednih koji traže put na jug, na

toplo more, drugih koji traže prodor prema istoku i teže da ovladaju dalekim kopnenim i pomorskim istočnim putovima, i trećih koji su se još u doba velikih seoba i prodiranja na zapad ovdje učvrstili kao na svom posljednjem bedemu. I baš ovdje, na tom malom trokutu, na tom posljednjem bedemu hrvatstva i slavenstva — Istri — sukobiše se i zaoštriše interesi velikih.

Usprkos potocima krvi i nebrojenim žrtvama, narodna je vojska morala napustiti Trst i Pulu, a dotadašnji su veliki saveznici već na prvim sastancima u Londonu počeli samovoljno krojiti novu kartu Evrope i svijeta, istim metodama, kao ono u Versaju 1918. kad su nepravednom podjelom bili posijali klicu novog krvavog obračuna, koji je započeo dvadeset godina kasnije. Jedan je račun i ovog puta trebala platiti naša Istra.

Ministri vanjskih poslova Engleske, Francuske, Amerike, Rusije i Kine sastali su se u rujnu 1945. da joj skroje sudbinu, kakvu ona nije željela niti se za nju borila. Hrvatska si je Istra, sama i bez čije pomoći, vlastitim »golim šakama« odredila sudbinu.

Ne obazirući se na to predstavnici velikih sila sjeli su 18. rujna 1945. za stol da donesu konačnu odluku. Prva je pozvana Federativna narodna republika Jugoslavija u čiji se je sklop narod Istre jednoglasno uključio, da podnese svoje zahtjeve. Ona je postavila zahtjev, da joj se i međunarodnim mirovnim ugovorom potvrde zemljopisne, prirodne i narodnosne granice, koje ona stvarno posjeduje tj. na Soči. Po toj granici ostalo bi pod Italijom još uvijek nekoliko desetaka tisuća tzv. »beneških« Slovenaca. Što se tiče talijanske narodne skupine, koja je nastanjena u Istri ona se je već u toku borbe nedvojbeno i jasno opredijelila želeći da živi u zajednici s ogromnom starosjedilačkom većinom hrvatskoga naroda Istre u demokratskom poretku, u Jugoslaviji, kojoj se je priključio i sav ostali hrvatski narod.

Međutim su predstavnici nove Italije, koji su se nakon Mussolinijeva sloma priklonili zapadnim saveznicima, zatražili da se Italiji dodijeli sve ono područje Istre, koje leži na zapad od rijeke Raše, to jest da se prihvati crta, koju je 1918. predlagao tadašnji američki predsjednik Wilson. Taj prijedlog nije uopće vodio računa ni o želji naroda, ni o žrtvama, koje je naročito hrvatski narod Istre pridonio upravo zato, da se ta strahovita nepravda počinjena 1918. ne ponovi.

Predstavnik je Amerike, za čudo, i opet zagovarao tu crtu. Budući da se o takvim granicama, nakon jasno izražene volje hrvatskoga naroda Istre, nije uopće moglo ozbiljno razgovarati, talijanski je predstavnik predložio drugu tako zvanu »De Gasperijevu« liniju, koju su poduprli i prihvatili kao svoju Englezi. Po toj »engleskoj« liniji Istra bi bila prepolovljena, između Jugoslavije i Italije.

Budući da nikako nije moglo doći do sporazuma, a narod koji je još uvijek držao u svojim rukama svu vojnu i civilnu vlast, nije ni izdaleka pomišljao na to da je bez krvi pusti iz ruku, nije pregovaračima preostalo drugo, nego da na licu mjesta utvrde ne samo stvarno stanje narodnosnih skupina, nego i samo raspoloženje naroda. Stalo se na stanovište da se ne smije ponoviti povijesne pogreške iz 1918. koje su stvorile niz nezadovoljnih i buntovnih narodnih manjina u tako reći svakoj evropskoj državi, nego da se povuku takve granice, po kojima će u svakoj od pograničnih država ostati što je moguće manji broj drugih narodnih skupina.

Po američkom prijedlogu, koji je za Hrvate bio apsolutno neprihvatljiv, bilo bi 277 tisuća Hrvata i Slovenaca ponovno potpalo pod Italiju, dok bi u Jugoslaviji ostalo 46 tisuća Talijana. Po tzv. »britanskoj« ili De Gasperijevoj liniji ostalo bi pod Italijom 244 tisuće Hrvata i Slovenaca, a u Jugoslaviji 50 tisuća Talijana.

Prva je pala tzv. »ruska« linija, koja je zagovarala granicu na Soči. Rusi su je sami povukli. Kao neprihvatljiva i nelogična pala je i »američka« linija na Raši. Međutim su Englezi, a s njima i Južnoafrikanci, na mirovnoj konferenciji, koja se je nastavila u Parizu, uporno i nadalje branili De Gasperijevu tzv. »englesku« liniju.

U međuvremenu se je na jugoslavenskoj strani marljivo i s mnogo truda počelo skupljati dokumentaciono gradivo o stvarnom stanju pučanstva Istre. Jadranski Institut na Sušaku razradio je sa svojom ekipom, koja je išla od sela do sela po čitavoj Istri, potanki opis svakog sela, svake porodice, svakoga čovjeka i njegovo narodno i jezično podrijetlo. Stvoreno je dokumentarno djelo »Nacionalni katastar Istre«. Organizatori toga djela bili su sveuč. prof. dr Josip Roglić i dr Rudolf Meixner.

Neovisno o tome hrvatsko je narodno svećenstvo pod vodstvom Bože Milanovića, Leopolda Jurce i Tome Banka sastavilo, na temelju župnih knjiga svih istarskih župa, točne statističke podatke o hrvatskom i talijanskom pučanstvu svake pojedine župe, unatrag nekoliko stoljeća. Te su župne knjige bile zaista duboko impresionantan dokazni materijal. Hrvatsko se je, naime, svećenstvo, unatoč svim pritiscima i zabranama kako sa strane talijanskih fašističkih vlasti tako i crkvenih krugova, uspjelo održati uz narod, buditi mu i u najtežim časovima podržavati hrvatsku narodnu svijest, pa i onda kada se mladi svećenički naraštaj nije više mogao odgajati po istarskim sjemeništima Kopra, Rijeke i Gorice, nego po udaljenijim talijanskim biskupijama.

Hrvatski su narodni svećenici osjetili da u tim sudbonosnim povijesnim danima, ne smiju ostati po strani i daleko od svoga naroda. Za 18. srpnja 1945. zakazan je u Pazinu sastanak hrvatskoga svećenstva s predstavnicima narodne vlasti u Istri. Kao pravi

rodoljubi bili su svjesni, da će hrvatski narod Istre, gdje je 25-godišnjom talijanskom vladavinom bio već stvoren teren za potalijančivanje, potpadne li ponovno pod Italiju, biti odnarođen i doživjeti svoju konačnu propast.

Tršćanski biskup Santin bio je obaviješten o tome, da će pojedini njegovi svećenici održati u Pazinu sastanak s »komunističkim« predstavnicima narodnih vlasti. Nije ga se usudio zabraniti. (»Tutti sanno, che i singoli sacerdoti slavi desiderano giustamente la Jugoslavia« — rekao je). Međutim kada je za to saznao porečki biskup Radossi (nekada se zvao Radoslović) odlučno im je to zabranio. (»Kada budem ja na svoje biskupske sastanke pozivao 'komunističke' oficire, smjeti će i moji oficiri ići na komunističke sastanke« — rekao je Radossi). Smjesta je nazvao Santina i zatražio od njega da i on to zabrani svećenicima svoje biskupije.

Međutim su se hrvatski svećenici sastali u Pazinu, ne kao biskupu podvrgnuti svećenici, nego kao neovisne privatne osobe, i to na dan 31. srpnja 1945. u franjevačkom samostanu u Pazinu. Tu su donijeli i odmah objavili ovu svoju povijesnu izjavu:

»*Hrvatsko i slovensko svećenstvo Istre izjavljuje da Istra mora biti iz etnoloških, geografskih i ekonomskih razloga priključena Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Nakon dugotrajnog narodnog tlačenja i teške borbe za oslobođenje imaju istarski Hrvati i Slovenci pravo da dođu do narodne i demokratske slobode u zajednici sa svojom istokrvnom braćom, kako to odgovara stoljetnoj narodnoj želji i borbi.*«

Tu su izjavu odmah potpisali svi prisutni svećenici (bilo ih je dvadeset), a kasnije su to pojedinačno učinili i svi ostali hrvatski i slovenski svećenici u Istri, bez obzira na svoje biskupe.*

Međunarodna komisija sastavljena od osamnaest članova došla je u Istru potkraj ožujka 1946. i počela iznenadnim ispitivanjem i preslušavanjem pučanstva duž čitavog spornog graničnog područja oko tzv. britanske linije. Tako je obišla Pazin, Labin, Kanfanar, Sveti Lovreč nad Limom, Motovun, Sovinjak, Oprtalj, Višnjan, Vižinadu, Pulu, Grožnjan i Hribe.

Dne 22. i 23. ožujka ispitivala je cijelu noć sastavljače »Nacionalnog katastra Istre« dra Josipa Roglića i dra Rudolfa Meixnera

* Kada je kasnije biskup Raffaele Radossi (nekada Radoslović) počeo zbog toga i drugih izjava, napadati svoje svećenike, odgovorio mu je baderski župnik Miro Bulešić opširnim pismom i naveo mu sve narodnosne krivice u porečkoj crkvenoj upravi i u postupku njegovih talijanskih svećenika; biskup je nato došao u Badernu i opozvao svoju zabranu.

Ipak je narodu Istre napakostio time što je u veljači 1947. pobjegao iz Poreča u Italiju i povukao za sobom 55 talijanskih svećenika i ostavio čitavu biskupiju bez dušobrižničke službe. Trebalo je dugo godina da onaj mali broj hrvatskih svećenika, koji su ostali u Istri i upravljali redovito svaki sa najmanje tri župe, odgoji novi naraštaj mladih narodnih svećenika. (Danas već svaka župa ima opet svoga hrvatskog svećenika, kojih ima oko jednu stotinu sve mladih i požrtvovnih narodnih ljudi).

postavivši im točno 102 razna pitanja, bezuspješno pokušavajući osporiti pravilnost i točnost katastra.

Istodobno su pred komisiju pozvani i istarski svećenici Toma Banko, Leopold Jurca i Božo Milanović. Njihovo je ispitivanje trajalo od deset sati na večer do 2 sata poslije ponoći.

Na članove komisije najviše je djelovala statistika sastavljena na temelju stoljetnih crkvenih šematizama. Iz nje je proizlazilo, da je u času boravka komisije u Istri bilo 75% hrvatskih i slovenskih župa, 13% mješovitih i samo 12% talijanskih, dakle manjinskih, računajući kao narodnu manjinu samo one župe u kojima je bilo barem 10% župljana Talijana. Ta je svećenička delegacija, za koju se nije moglo reći da je sačinjavaju »komunistički« popovi, komisiji naglasila:

1. da je Istra naseljena kompaktno hrvatskim pučanstvom, a da su Talijani među njima samo kao sitni otočići u moru,
2. da imena brda, dolina, potoka, šuma i njiva dokazuju hrvatski karakter Istre,
3. da bi gledati svaki dan more, a ne moći doći do njega bila za istarske Hrvate najveća provokacija.

Posljedica je posjeta komisije Istri bila, da je pala i druga tzv. »engleska« zapravo De Gasperijeva linija. Međutim je kasnije na mirovnim pregovorima u Brüselu, Londonu i Parizu konačno prihvaćena tzv. »francuska« ili Bidaultova linija. Po toj liniji (koju hrvatski narod nije nikada priznao) hrvatska bi Istra graničila sa Slobodnim teritorijem Trsta (STT), a išla bi donjim tokom doline rijeke Mirne do Grožnjana i Oprtlja na istoku i dalje na sjever do Trsta.

Međutim ni ta granica, kao što ni pitanje Slobodnog teritorija Trsta nije moglo biti riješeno. Narodna vojska držala je i nadalje područje, koje je narod krvlju oslobodio.

Konačno je međunarodnim ugovorom o miru s Italijom, zaključenim 10. veljače 1947. u Parizu, Istra do Mirne, tj. do tzv. francuske linije priznata kao sastavni dio Federativne narodne republike Jugoslavije. O Slobodnom teritoriju Trsta, koji je taj mirovni ugovor također priznao te o samom Trstu, potpisan je dne 5. listopada 1954. između Jugoslavije i Italije, te Amerike i Velike Britanije, poseban memorandum, prema kojemu je ukinuta vojna uprava nad STT-om i povučena nova granica između tzv. zone A (grada Trsta) i zone B (Bujštine)...

. . . . .

A sada?

Nijemci čiji su se feudalci bili utvrdili po kulama i gradićima srednje Istre, prostorno vrlo daleko od svoje zemlje matice, iako

su kao zaleđe imali veoma snažnu državnu i vojničku organizaciju, nisu unatoč sedamstogodišnje vladavine ostavili u Istri, tako reći, nikakva traga. Njihov je jezik i duh ostao Istri posvema stran. Danas ga više nitko ni ne pozna.

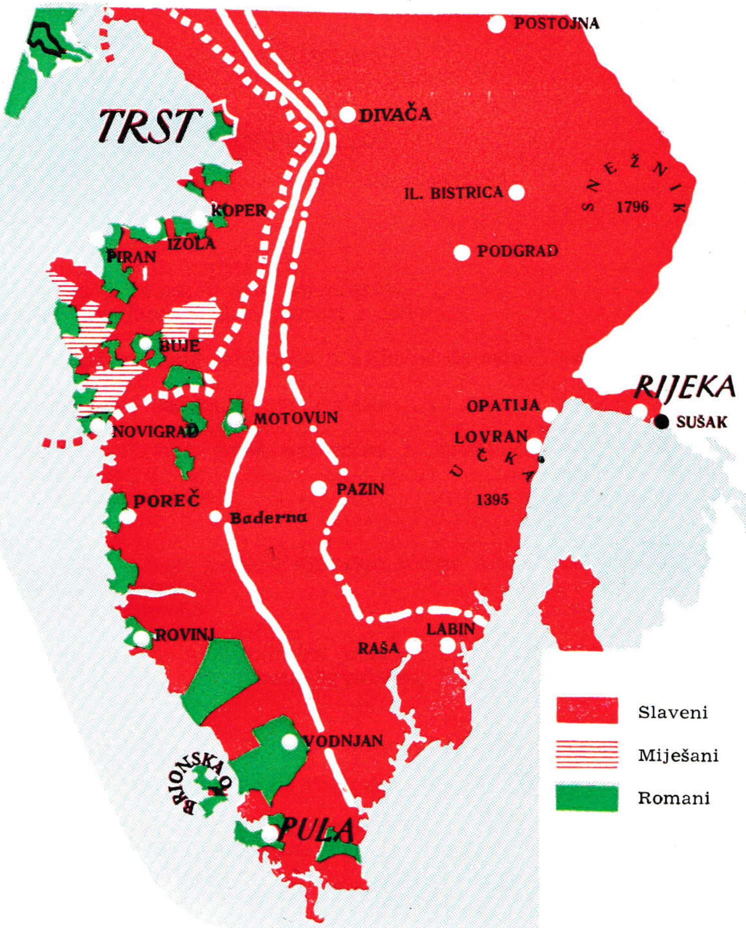
Romansko, odnosno mletačko gospodstvo u zapadnom i južnom dijelu Istre, koje je trajalo otprilike isto toliko stoljeća koliko i njemačko a možda i nešto dulje, ostavilo je znatno dublje tragove, jer je naročito u posljednjem stoljeću bilo ne samo umjetno podržavano, nego i silom nametano. Međutim bi i ono samo po sebi bilo odumrlo i sigurno bi mu se u toku dvaju naraštaja zameo trag kao što mu se zameo u Dalmaciji i na dalmatinskim otocima, da se nije na vrijeme trgnulo i razumno se prilagodilo ne samo našem društvenom poretku, nego i širini naše velike slavenske duše, koja se je, nakon svih patnja i svih zala, koje je pretrpjela, digla do anđeoski uzvišenog velikog praštanja.

Riječima, kojima je popratio tu veličanstvenu gestu naš veliki pjesnik i borac, jednako Dalmatinac koliko i Istranin, Vladimir Nazor, završavam i ja ovu knjigu zapisa:

Ja htjedoh proklet dane stradanja našeg; htjedoh
Da u svijet mržnju viknem, što dosad je ne smjedoh
No šapatom kazivat;
Al' u čas, kad sam na žal spasenja našeg stigo
I zgrčenu sam šaku nad lešinom već digo,
Ja moram — blagoslivat.
Blagoslovene nek su boli naših pređa
I krv, i znoj, i suze; i strah, i glad, i žeđa;
I tuge i gorčine!
Jer od svih naših patnja i od svih naših jada,
Što bjehu i što jesu, med ćemo pravit sada
Pun vonja i slačine.
Blagoslovene nek su sve kuće zapaljene,
I rake oskvrnute, i zipke raspletene,
I srušeni oltari,
Jer hrana nama bješe, prah naše strte sreće,
A njegovo se trunje još našim žilam kreće,
I kola, vri i žari.
Blagoslovljene nek su sve mržnje i sve ljutnje,
I noći pune strepnje, dni puni crne slutnje!
Blagoslovljena da je
I ona neman grdna, i ona crna sila,
Što rvasmo se s njome, jer za let sad nam krila
I za skok zamah daje!
Tko nije pelin guto, taj ne zna, što je sladost,
Tko nije tužan bio, taj ne zna, što je radost,
Kad kroz nju snaga sjekne.
Po ljestvici nevolja visoko smo se peli,
Pa sada, prošlost naša, koju smo dugo kleli,
Blagoslovljena nek je!

Kraj

TRI PRIJEDLOGA *»Međunarodne komisije za razgraničenje«* *za podjelu Istre*

Francuski ili Bidaultov prijedlog
Engleski ili De Gasperijev prijedlog
Američki prijedlog

SADRŽAJ

Prvi dio

Od prapovijesnih početaka do 1848.

Drugi dio

Od godine 1848. do 1918.

Treći dio

Od godine 1918. do 1945.

KAZALO IMENA I STVARI

K

L

M

Š

T

U

V

Z

Ž